

# ΑΡΧΕΙΟΝ

ΤΟΥ

## ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ

ΚΑΙ

## ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

---

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΘΡΑΚΩΝ

Διευθυντής ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΙΕ΄.

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1939

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΖΑΠΠΑ 1948

τῆς ἐν Παρισίοις Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
ΤΥΠΟΙΣ "ΠΟΛΥΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗΣ,"  
1948—49

## ΠΡΟΣ ΤΟ ΙΕ' ΕΤΟΣ

---

Τὸ «Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσαυροῦ» εὐτύχησε νὰ ἐκτυπώσῃ καὶ τὸν ΙΔ' τόμον του μὲ εἴκοσι καὶ ἕξ τυπογραφικὰ φύλλα πλημμυρισμένα ἀπὸ πολυτιμότετη ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ ὕλη καὶ ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ μακαροῦ Κ. Μ. Ἀποστολίδου ὡς «Ἐπιτύμβιον», πού διέθεσε καὶ αὐτὸς ἀποθνήσκοντας περὶ τὰ 4 ἑκατομμύρια δραχμὲς σημερινές γιὰ τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς τοῦ περιοδικοῦ.

Τὸ ἔργο δὲν θέλει ἔξαρση καὶ ἔπαινο, διότι ἡ ἀξία του εἶναι ἀνώτερη τῶν ἐπαίνων καὶ ἡ ἐθνικὴ του σημασία καὶ χρησιμότητα ἔχει πλέον ἐκτιμηθῆ δεόντως καὶ ἡ διεθνὴς ἀναγνώριση καὶ ἡ φήμη του εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους κατέστη ἀδιαφιλονίκητη καὶ ἐπιβλητικὴ.

Ἦδη ὁ ἴδρυτής, ἐκδότης καὶ διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ ἐτιμῆθη διεθνῶς ἐκλεγείς μέλος τῆς Commission International des Arts et Traditions populaires καὶ τῆς Conseil de la Philosophie et sciences humaines. Ἡ τιμὴ ἀντανακλᾷ εἰς τὸ ἔργον.

Τὸ Ὑπουργεῖον ὁμῶς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Τύπου — τῆς Παιδείας ἔδωκε κάτι ἀσήμαντα ψίγουλα καὶ εὐχαριστοῦμε — δὲν θέλουν ν' ἀναγνωρίσουν τὴ μεγάλη σημασία τοῦ ἔργου καὶ ἀπὸ τοῦ 1947 δὲν ἔδωσαν καμμιάν ἀρωγὴν, ἐνῶ γνωρίζουμε πῶς δαπανοῦν τὸ χρῆμα τοῦ λαοῦ μὲ ἄσκοπες κάποτε δαπάνες, τάχα δι' ἐθνικοὺς σκοποὺς.

Ἄλλὰ καὶ οἱ Τράπεζες, ἐνῶ βοηθοῦν ἄλλους ὀργανισμοὺς γενναῖα — ὅπως τὴν Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν μὲ 10 ἑκατομ.



καὶ τῆ Λαογραφικῆ Ἑταιρείᾳ μὲ 6 ἑκατομ.—τὸ δικό μας ἔργο φειδωλεύονται νὰ τὸ ἐνισχύσουν ἔστω καὶ μ' ἐλάχιστα, διότι δὲν μπορούμε νὰ τοὺς πιέσουμε. Αὐτὰ ὅλα τὰ δημοσιεύουμε γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἔργου. Τὰ δημοσιεύουμε γιὰ νὰ γνωρίζουν καὶ οἱ σημερινοὶ καὶ οἱ μεταγενέστεροι τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς ἀγωνίες μας γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ.

Ἀρχίζοντας τὴν ἐκτύπωση τοῦ ΙΕ' τόμου παρ' ὅλη τὴν ἀποκαρδίωσὴ μας, ἐκφράζουμε καὶ πάλι τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐρεθῆ κάποια γενναϊότερη βοήθεια — ὁ Θεὸς θὰ μᾶς τὴν στείλῃ ἀπὸ κάπου — πού θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν περατώσουμε καὶ τοῦτον. Ἄμποιες.

Νοέμβριος 1949

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Περὶ Θράκης ἔγραψαν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν τέλει τοῦ προκειμένου ἔργου παρατιθεμένης ἐκτενοῦς βιβλιογραφίας, πολλοὶ μελέται καὶ μονογραφίαι ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων. Πλήρη ὁμως ἱστορίαν ἢ συνθετικὴν πραγματείαν περὶ τῆς τόσον ἐνδιαφερούσης τὸν Ἑλληνισμόν ταύτης χώρας δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε. Ἡ «Ἱστορία τῆς Θράκης» τοῦ Κωνσταντίνου Κουρτίδου, ἐκδοθεῖσα τὸ 1932 ἐν Ἀθήναις, βαίνει μόνον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως (46 μ. Χ.), περιορισθεῖσα εἰς τὸν Α΄ τόμον, ἡ δὲ «Ἱστορία τῆς Θράκης» τοῦ Ἀχιλλέως Θ. Σαμοθράκη, ἐκτυπωθεῖσα ἐν Ἀθήναις τὸ 1939, ἐπίσης δὲν εἶναι πλήρης, διότι πραγματεύεται συντόμως μόνον τὰ τῆς ἀρχαίας Θράκης καί, μὲ ἱκανὸν ἐν τῷ μεταξὺ χάσμα, τὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων καὶ Καταλανῶν. Ἀρκετὰ πλήρης μελέτη περὶ Θράκης ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Realencyklopädie τοῦ Pauli Wissowa (ἐκδοσις 1936 Τόμ. XI), ἀλλὰ καὶ αὕτη φθάνει μόνον μέχρι τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων καὶ ἀκριβέστερον μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὰ διάφορα κεφάλαια τῆς ἐμβριθεστάτης ταύτης περὶ Θράκης πραγματείας ἔγραψαν εἰδικοὶ Γερμανοὶ ἐπιστήμονες (Eugen Oberhammer, B. Lenk, W. Brandenstein, Arthur Betz), ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι τὰ περὶ τῆς θρησκείας τῶν Θρακῶν ἔγραψεν ὁ Βούλγαρος καθηγητῆς Gavril Kazaroff, ἀφιερῶσας εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο 39 ὅλας σελίδας (τὸ ἕμισυ τῆς ὅλης πραγματείας) καὶ ἀποβλέπων κυρίως εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων Θρακῶν ἄσχετον πρὸς τὴν τῶν ἀρ-

1) Βλ. σχετικῶς : *Πολυδώρου Παπαχριστοδοῦλου* : Τέσσαρες σύγχρονοι ἱστοριογράφοι τῆς Θράκης (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΟΥ ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ», Τόμ. ΙΔ' 1947—1948), ἐνθα ἀναφέρονται λεπτομερῶς αἱ κυριώτεραι μονογραφίαι περὶ Θράκης καὶ ἐξαίρεται ἰδιαίτερος τὸ ἔργον τεσσάρων Ἑλλήνων Θρακολόγων : 1) τοῦ πολυκλαύστου *Μυρτίλου Ἀποστολίδου*, τοῦ ὁποίου ἡ «Ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως», ἂν ποτε κατορθωθῇ νὰ ἐκδοθῇ, θὰ ἀποτελέσῃ μνημειώδη συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης, 2) τοῦ *Ἀχιλλέως Θ. Σαμοθράκη*, 3) τοῦ *Κωνσταντίνου Κουρτίδου* καὶ 4) τοῦ *Γεωργίου Ἰακώβου Λαμπουσιάδου*.

Εἰρήσθω παρεκβατικῶς ἐνταῦθα ὅτι ὁ εὐρυμαθέστατος ἀλλ' ἀτυχῆς Μ. Ἀποστολίδης ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις ὡς... κλητῆρ (φύλαξ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου) τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ! ! ! [Ἠδὴν σχόλιον περιττόν,

χαίων Ἑλλήνων, ἴσως δὲ καὶ γενόμενος πιστευτὸς ὑπὸ τῶν ξένων λόγῳ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμφανίσεως τῆς μελέτης του<sup>1)</sup>).

Ἰδιαίτερας μνείας ἄξιον εἶναι τὸ πρὸ δωδεκαετίας δημοσιευθὲν ἔργον τοῦ Joachim Schulze, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας<sup>2)</sup>. Εἶναι ἡ μακροτέρα μέχρι τοῦδε δημοσιευθεῖσα μελέτη περὶ Θράκης, ἀλλὰ θίγει κυρίως τὴν οἰκονομικὴν καὶ γεωπολιτικὴν ἄποψιν τοῦ ζητήματος.

Μελέτην περὶ Θράκης ἐδημοσίευσεν (γαλλιστὶ) καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου τὸ 1922 ὑπὸ τὸν τίτλον *La question de Thrace ou le mensonge bulgare* (σελ. 1—509 μετὰ χαρτῶν), ἀλλὰ τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ ἔσχε μεγάλην ἐπιτυχίαν καί, τολμῶμεν νὰ πιστεύωμεν, ἐξετιμῆθη δεόντως, ἀπέβλεπεν εἰς ὄρισμένον σκοπὸν, τὴν ὑποστήριξιν δηλαδὴ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων ἐπὶ τῆς Θράκης. Ἐνδιαφέρον περὶ Θράκης ἄρθρον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Α. Σαμοθράκη ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, ἀληθῶς λίαν περιεκτικὸν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων μιᾶς Ἐγκυκλοπαιδείας.

Δέον νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὰ «Θρακικὰ» καὶ εἰς τὸ «Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θεσαυροῦ» ὑπάρχει δημοσιευμένον ἄπειρον ὕλικὸν περὶ Θράκης καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς περιόδους τοῦ *Μυριτίλου Ἀποστολίδου*<sup>3)</sup>, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πολυτιμοτάτην συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς «Ἱστορίας τῆς Θράκης». Ὁ δὲ καθηγητὴς Π. Παπαχριστοδούλου, δημοσιεύσας εἰς τὸν ΙΔ' τόμον τοῦ Ἀρχείου τὴν ἀνωτέρω ἐν ὑποσημειώσει ἀναφερομένην μελέτην του, πραγματεύεται περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς συγγραφῆς Ἱστορίας τῆς Θράκης ἢ δοκίμιου αὐτῆς καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν δέον νὰ γραφῇ τοῦτο.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι ἔργον ἑλληνικόν, ἔξαντλοῦν τὸ ζήτημα τῆς Θράκης ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις, μένει ἀκόμη νὰ γραφῇ. Τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν ἐκπληροῖ βεβαίως ἡ προκειμένη μελέτη. Τολμᾷ ὅμως ὁ συγγραφεὺς νὰ πιστεύσῃ ὅτι αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ μίαν ἐπὶ πλέον συμβολὴν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀφορῶντων τὴν Ἑλληνικὴν Θράκην ζητημάτων ἀπὸ πάσης ἀπόψεως.

#### Ν. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ

1) Σημ. Δ. Περὶ ὀρθότητος τῶν Θρακῶν ἔργων καὶ ὁ μακ. Ἀποστολίδης Μ. (βλ. «Θρακικὰ» Τόμ. Ε' σελ. 41—59), ὡς καὶ ὁ Στ. Σακελλαριάδης : «Πόλεις καὶ Θέσμια» «Θρακικὰ» σ. 177 κ. ἔ.

2) Joachim Schulze : Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthraciens mit besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. Gotha, 1937 (Νέα Ἑλλῶς. Γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης λαμβάνουσα εἰδικῶς ὑπ' ὄψει τὴν Γεωμορφολογίαν, τὸν Ἐποικισμὸν καὶ τὴν Οἰκονομικὴν Γεωγραφίαν. Ἐν Γόττα 1937).

3) Ἄπασα σχεδὸν ἡ ὕλη τῶν Θρακικῶν μελετημάτων του καὶ ὅλη ἡ Ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέχρι τοῦ 1906, ὅτε κατελύθησαν αἱ Ὀρθόδοξοι Ἑλληνικαὶ Κοινότητες τῆς Βορείου Θράκης διὰ τοῦ βουλγαρικοῦ πραξικοπήματος τῆς 16 Ἰουλίου τοῦ Ἰλιβεροῦ αὐτοῦ ἔτους.



# Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΑΚΗ<sup>1)</sup>

## ΜΕΡΟΣ Α'

### ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

*Ὁ γεωγραφικὸς ὄρος Θράκη.—Ὅρια αὐτῆς ἄλλοτε καὶ νῦν.—Τὶ ἀποδεικνύουν οἱ ἐπίσημοι βουλγαρικοὶ ἐθνογραφικοὶ ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι χάρται.—Ἡ Θράκη πάντοτε ΕΛΛΗΝΙΚΗ.*

Ὅταν λέγωμεν Θράκη δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι διὰ τοῦ γεωγραφικοῦ τούτου ὄρου ὑποδηλοῦται μόνον τὸ σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνήκον νότιον τμῆμα τῆς Δυτικῆς λεγομένης Θράκης, τὸ ὁποῖον διοικητικῶς ἀποτελεῖ τὴν Γενικὴν Διοίκησιν Θράκης, περιλαμβάνουσαν τοὺς Νομοὺς Ἐβρου (ἔδρα Ἀλεξανδρούπολις) καὶ Ροδόπης (ἔδρα Κομοτινή), εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν πρὸ τινων ἐτῶν ἕνεκα λόγων πολιτικῶν καὶ ὑπηρεσιακῶν οἱ νομοὶ Καβάλλας καὶ Δράμας. Θράκη ὀνομάζεται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χώρα ἐκτετατομένη εἰς πολὺ μεγαλύτερον τμῆμα, σχεδὸν εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Μοράβα καὶ τοῦ Στρυμόνος—ἢ καὶ τοῦ Ἀξιοῦ—μέχρι τοῦ Δουνάβεως χώραν τῆς Ἑλληνικῆς λεγομένης χερσονήσου, τῆς ἄλλως χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἣτις σήμερον ὀνομάζεται Βαλκανική<sup>2)</sup>.

Κατὰ τὴν προομηρικὴν, ἀκόμη δὲ καὶ κατὰ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν, ὁ γενικὸς γεωγραφικὸς ὄρος Θράκη περιελάμβανε καὶ τὴν Θεσσαλίαν (Περραιβίαν), τὸν Ὀλυμπον καὶ τὴν Νότιον Μακεδονίαν, τότε καλουμένην Πιερίαν ἢ Ἡμαθίαν. Τὰ νότια λοιπὸν ὄρια τῆς παναρχαίας Θράκης εἶναι ὁ Πηνειὸς ποταμὸς, τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος καὶ ἡ Προποντις (Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ), τὰ δυτικὰ ὁ Ἀξιὸς ἢ ὁ Στρυμὼν καὶ τὸ Βέρμιον ὄρος, τὰ ἀνατολικά ὁ Εὐξείνιος Πόντος καὶ τὰ βόρεια ὁ Ἰστρος (Δούναβις) μέχρι τῶν ἐκβολῶν του. Ἀκόμη καὶ μέγα μέρος τῆς Β. τοῦ Δουνάβεως χώρας, κατοικούμενον ὑπὸ τῶν Γετῶν καὶ Δακῶν, θρακικῶν καὶ τούτων ἐθνῶν, ἐθεωροῦτο περιλαμβανόμενον εἰς τὴν Θράκην. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς μάλιστα χρόνους ἡ Θράκη

1) Πρὸς εὐκολίαν τῆς στοιχειοθεσίης γράφομεν «Θράκη» καὶ «Θρᾶκες» ἀντὶ Θράκη καὶ Θρᾶκες.

2) Αἱ λέξεις «Βαλκανική» καὶ «Βαλκάνια» (Balkans) εἶναι τουρκικαί. «Μπαλκάν» σημαίνει τουρκιστὶ «ὄροσειρᾶ» καὶ εἰδικῶς σειρᾶ ὑψηλῶν καὶ δασοφύτων βουνῶν. Τὸν κυρίως Αἴμον οἱ Τούρκοι ὀνομάζουσι «Κοτζᾶ Μπαλκάν» (ὁ γερο-Αἴμος), οἱ δὲ Βούλγαροι συνωνύμως «Στάρα Πλανίνα». Σημ. Διευθ. Βλ. καὶ Θρακικά τόμ. Α' Ἀδ. Ἀδαμαντίου: Γεωγραφικαὶ περιπέτειαί τοῦ ὀνόματος Θράκη σ. 374—392,

ἔφθανε πολὺ βορειότερον, εἰσχωροῦσα εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ εἰς ὕλην τὴν βορειοανατολικὴν Εὐρώπην μὲ σύνορα ἀκαθόριστα. Ἀπὸ τῶν δημηρικῶν ὄμων χρόνων τὰ δυτικὰ ὄρια τῆς περιορίσθησαν εἰς τὸν Ἄξιόν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Περσικῶν πολέμων (ἕως π. Χ. αἰῶν) εἰς τὸν Στρυμόνα. Ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη τὰ μεταξὺ τοῦ Ἄξιου καὶ τοῦ Στρυμόνος οἰκοῦντα ἔθνη ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν γεωγράφων ὡς Θράκες. Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς ὄμως περιόδου (4ος π. Χ. αἰῶν), ἐπὶ Φιλίππου καὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ Νέστος ποταμὸς ἔγινε τὸ ὄριστικὸν πρὸς Δ. σύνορον τῆς Θράκης. Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον (Ἀμμιανὸς XXII, 4) ὁ ὄρος Θράκη εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν περὶ τὸν Ἔβρον ἐπαρχίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ Φιλιππούπολις καὶ ἡ Βερόη. Βραδύτερον ὄμως καθιερώθη σύνορον ὁ Νέστος, ὅστις καὶ παραμένει τοιοῦτον μέχρι σήμερον. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ Θράκη ἀπετέλει μετὰ τινων παραλλαγῶν τὴν γενικὴν διοίκησιν (βιλαέτιον) Ἀδριανουπόλεως, περιλαμβάνουσας καὶ ὁλόκληρον τὴν βόρειον Θράκην, ἥτοι τὴν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878) ἰδρυθεῖσαν αὐτόνομον ἐπαρχίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, τὴν ὁποίαν οἰκειοποιήθησαν οἱ Βούλγαροι ἀρπακτικῶς τὸ 1885.

Ἡ Θράκη αὕτη, οἰκουμένη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀπ' αὐτῆς δηλαδὴ τῆς νεολιθικῆς, ἴσως μάλιστα καὶ ἀπὸ τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου, ὑπὸ λαοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν Ἀρίαν φυλὴν, συγγενοῦς τὴν καταγωγὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐξελληνισθεῖσα δὲ κατόπιν διὰ τοῦ ἀπὸ τῶν παρὰ τῶν τῆς πρὸς τὸ ἔσωτερικὸν ἀκτινοβολοῦντος ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, διεδραμάτισεν αἰετοτε ἔξοχον πρόσωπον ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ πνευματικῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀναμφιβόλως δὲ προορίζεται νὰ συνεχίσῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἀποστολὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν γωρῶν.

Ἀνέκαθεν, ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, συνδέσασα τὴν τύχην αὐτῆς μετὰ τοῦ λοιποῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Θράκη διετέλεσε πάντοτε ξένη πρὸς τοὺς ἐκ Βορρᾶ σημερινούς αὐτῆς γείτονας, τοὺς Βουλγάρους. Τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς εἰς τὴν προκειμένην μελέτην, παραθέτοντες εἰς ἀπόδειξιν μαρτυρίας οὐχὶ ἑλληνικῆς, οὐδὲ κἄν δυτικοευρωπαϊκῆς, ἀλλ' ἐπίσημον βουλγαρικὸν ἔγγραφο, καταρτισθὲν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου βουλγαρικῆς προπαγάνδας οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἔδαφικῶν διεκδικήσεων τῶν Βουλγάρων<sup>1)</sup>. Ἡ ἀποδεικτικὴ αὕτη μαρτυρία εἶναι ὁ εἰς γερμανικὴν γλῶσσαν πρὸ μιᾶς τριακονταετίας ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τότε πρεσβευτοῦ τοῦ βουλγαρικοῦ βασιλείου ἐν Βερολίῳ κ. Δ. Ρίζωφ ἐκδοθεὶς ἱστορικὸς χάρτης τῆς Βουλγαρίας. Τοῦ ἄτλαντος τούτου ὄλαι αἱ εἰς τὴν Θράκην ἀναφερόμεναι σελίδες, δεκατέσσαρες ἐν συνόλῳ, ἀποδεικνύουν, ὅτι

1) D. Rizoff: Die Bulgaren in ihren ethnographischen und historischen Grenzen (Οἱ Βούλγαροι εἰς τὰ ἐθνογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ αὐτῶν σύνορα), Berlin 1917.



τόσον ἢ σήμερον ἑλληνικὴ Θράκη, ὅσον καὶ τὸ μέγιστον μέρος τῆς Ἀνατολικῆς, ἀκόμη δὲ καὶ μέγα μέρος τῆς Βορείου Θράκης (ἢ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας) οὐδέποτε, εἰς οὐδεμίαν ἱστορικὴν περίοδον, οὐδὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγαλυτέρας ἐπεκτάσεως τοῦ παλαιοῦ κράτους τῶν Βουλγάρων, ἀνῆκεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Τὰς σελίδας ταύτας παραθέτομεν ἐνταῦθα μετὰ σχετικοῦ πανομοιοτύπου ἐν μικρογραφίᾳ :

1) «Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Καρολιγγείων» (8ος καὶ 9ος αἰῶν κ. ἔ.) : Τὰ σύνορα τῶν ἑλληνικῶν (βυζαντινῶν) χωρῶν ἐν Θράκῃ εἶναι σχεδὸν τὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ (Neuilly) καὶ τῶν Σεβρῶν. Ἡ Ἀδριανούπολις εἶναι ἑλληνικὴ. Ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος φθάνει μόλις μέχρι τοῦ Πύργου (σελ. 2 τοῦ πρωτοτύπου).

2) Εἰς τὴν 4ην σελίδα τοῦ ἄτλαντος ὑπάρχουν τέσσαρες μικροὶ χάρται. Ἐπὶ τῶν τριῶν ἢ Θράκη καὶ ἱκανὸν μέρος τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας εἶναι ἑλληνικά. Εἰς τὸν τέταρτον δὲν σημειοῦνται σύνορα τῆς Βουλγαρίας, πρᾶγμα ἀρκετὰ παράδοξον.

3) «Ἡ Βουλγαρία κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀσπάρουχ καὶ τοῦ Τέρβελ» (7ος καὶ 8ος αἰῶν), δύο ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀρχόντων <sup>1)</sup> τῶν εἰς τὰ ἑδάφη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐγκατασταθέντων Βουλγάρων (σελ. 6) : Ἡ Θράκη καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ὡς καὶ ὀλόκληρος ἡ Μακεδονία κτλ. εἶναι ἑλληνικά.

4) «Ἡ Βουλγαρία κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κρούμου καὶ τοῦ Ὁμουράτγ», δηλαδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος : «Ἡ Θράκη μέχρι τοῦ Πύργου καὶ μέχρι Πασμακλῆ, ἐπὶ τοῦ Νέστου, εἶναι ἑλληνικὴ» (σελ. 8).

5) «Ἡ Βουλγαρία κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πρεσιάμ καὶ τοῦ Βόριδος», δηλαδὴ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος : Καὶ πάλιν ἡ Θράκη μέχρι τοῦ Πύργου καὶ τοῦ Πασμακλῆ, εἶναι ἑλληνικὴ (σελ. 10).

6) «Ἡ βουλγαρικὴ αὐτοκρατορία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσάρου Συμεών», ἦτοι τὸ 927 : Ἡ Θράκη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς τόσον μεγάλης ἐπεκτάσεως τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, εἶναι ἑλληνικὴ μέχρι τῆς Θυριάδος (Νιάδας, Iniada, τουρκιστὶ «Ἰγινὲ ἀδᾶ») ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, μὲ τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Μουσταφᾶ-πασᾶ (Σβίλενγράδ), τὴν Κομοτινὴν καὶ τὴν Ξάνθην ἑλληνικά (σελ. 12).

7) «Τὸ κράτος τοῦ Τσάρου Σαμουήλ», ἦτοι τὸ 996 : Ὀλόκληρος ἡ Θράκη μὲ τὴν σημερινὴν Νότιον Βουλγαρίαν, συμπεριλαμβανομένης τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ τοῦ Καζανλίκ μέχρι τοῦ Ἰχτιμάν, εἶναι ἑλληνικά (σ. 14).

8) «Τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ἀχρῆδος», τὸ ὅποιον οἱ Βούλγαροι θεωροῦν ὡς περιλαμβάνον καὶ τὰς ἔξω τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας πολιτικὰς διεκδι-

1) Ἡ βυζαντινὴ ἐθιμοτυπία ἀπένεμεν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς ἢ ἡγεμόνας (τοὺς κατόπιν ἀποκληθέντας «Τσάρους») τῶν Βουλγάρων τὸν τίτλον «ἀρχων».



κήσεις των (ἔτος 1020) : Ἡ Θράκη καὶ δλόκληρος ἡ Νότιος Βουλγαρία εἶναι ἑλληνικαί (σελ. 16).

9) «Ἡ Βουλγαρία κατὰ τὴν ἐποχὴν Ἄσεν τοῦ Α' καὶ τοῦ Καλογιάννη», δηλαδή κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος : Ἡ Θράκη μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ, ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, μὲ τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Μουσταφᾶ πασᾶ, τὴν Κομοτινὴν καὶ τὴν Ξάνθην, εἶναι ἑλληνική.

10) «Τὸ βουλγαρικὸν κράτος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Τσάρου Ἰωάννου Ἄσεν τοῦ Β'», ἦτοι μετὰ τὸ 1230 : Εἶναι ἡ μόνη περίοδος, καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι εὐρέθησαν παροδικῶς ἐν Θράκῃ μέχρι Μηδείας, ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, ἔχοντες ὡς σύνορα τὸν Ἑργίνην (Ἑργκενε) καὶ τὸν Ἐβρον. Ἦτο ὁμοῦς ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἡ πρωτεύουσα τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἡ Κωνσταντινούπολις, κατείχετο ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὅτε οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς Νικαίαν (καὶ Τραπεζοῦντα), ἀνακτήσαντες τὰς χώρας των μετὰ ἡμῶν αἰῶνα (σελ. 20).

11) Μετὰ 25 ἔτη, εἰς τὸν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Βουλγαρικαὶ χῶραι» (σελ. 22) χάριτην, βλέπομεν τὴν Θράκην πάλιν ἑλληνικὴν μέχρι Πύργου καὶ Πασμακλῆ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως.

12) Ἐθνογραφικὸς χάρτης ὑπὸ τὸν τίτλον «Σλόβανσκι Ζέμεβιδ» τοῦ λίαν βουλγαροφίλου τσέχου σλαβολόγου καθηγητοῦ Schafaryk (1842). Ἡ Θράκη τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ καὶ κάτω ἐπὶ πλέον εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἑλληνικὴ μὲ τουρκικὰς τινὰς νησίδας ἐγκατεσπαρμένας εἰς τὸ ἔσωτερικὸν (σελ. 24).

13) «Ἐθνογραφικὸς χάρτης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατίας», χαρᾶς ὑπὸ τοῦ ἐν Γερμανίᾳ γράψαντος Γάλλου γεωλόγου Αἰμί Βουέ (1847), λίαν φιλικῶς διατεθειμένου ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων : Ἡ Θράκη μέχρι τοῦ Πύργου (πλὴν ἑδαφικῆς λωρίδος εἰς τὰ Β. αὐτῆς) εἶναι ἑλληνικὴ.

14) «Ἐθνογραφικὸς χάρτης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας», ὑπὸ τοῦ βουλγαροφίλου Γάλλου G. Lejean (1861) : Ἡ Θράκη εἶναι ἑλληνικὴ μέχρι Πύργου, μὲ νησίδας τινὰς τουρκικὰς ἀρκετὰ μεμονωμένας.

Ὅλοι οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι χάρται, οἱ δημοσιευθέντες εἰς βιβλίον φέρον τὴν ἐπίσημον σφραγίδα τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλοτε πρεσβευτοῦ τῆς Βουλγαρίας ἐν Βερολίνῳ κ. Ρίζωφ, παριστοῦν τὴν Θράκην ὡς χώραν ἐξ ὁλοκληροῦ ἑλληνικὴν. Ὑπάρχουν ὁμοῦς εἰς τὸν ἄτλαντα τοῦτον καὶ πλείστοι ὄσοι ἄλλοι χάρται ἐθνολόγων καὶ ἐθνογράφων διαφόρου ἐθνικότητος, ἀναγνωρίζοντες τὴν Θράκην ὡς ἑλληνικὴν. Οὕτω, μεταξύ ἄλλων ὁ χάρτης τοῦ παγκοσμίως διασήμου Γάλλου γεωγράφου Elisée Reclus ἐν τῇ Nouvelle Géographie Universelle κατὰ τοὺς Lejean, Kanitz καὶ Czoernig (σελὶς 42 τοῦ βιβλίου τοῦ Ρίζωφ), δίδει δλόκληρον τὴν Θράκην μέχρι Πύργου, πλὴν τουρκικῶν τινῶν νησίδων ἐν τῇ Λυτικῇ Θράκῃ, εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ χάρτης τοῦ διασήμου Γερμανοῦ γεωγράφου καὶ

χαρτογράφου Kierpert (Βερολίνον 1867), ἐν σελίδι 44 τοῦ βιβλίου τοῦ Ρίζωφ, δὲν δίδει τίποτε εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐν τῇ κυρίως Θράκῃ. Ὁ χάρτης τοῦ Αὐστριακοῦ Carl Sax, διατελέσαντος προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Ἀδριανουπόλει (1877), εἶναι κάπως συγκεχυμένος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἑλληνικὸν χρώμα ἐπικρατεῖ ἐν Θράκῃ, ὅπου παρὰ τὰς τουρκικὰς φαίνονται πολὺ ὀλίγα κίτρινα (βουλγαρικά) ζῶνα.

Καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν χάρτην τοῦ βουλγάρου A. Ischirkoff, καθηγητοῦ τῆς Γεωγραφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Σόφιας, χάρτην χαρὰ χθένια ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἐπίσης βουλγάρων καθηγητῶν L. Miletitch, Zoneff, Dr Romanski καὶ J. Ivanoff, καὶ ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει τὴν Βουλγαρίαν κολοσσιαίαν (περιλαμβάνουσαν καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ παλαιοῦ, τοῦ πρὸ τοῦ 1912 βασιλείου τῆς Σερβίας, ὡς καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Δόβρουτσαν μὲ προεκτάσεις εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, ὡς καὶ μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου), ἡ Θράκη μένει ἔξω τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων, τὰς ὁποίας οἱ πέντε οὗτοι βούλγαροι καθηγηταὶ χαρακτηρίζουν ὡς τὸν «Βουλγαρισμὸν ἐν τῇ Βαλκανικῇ Χερσονήσῳ ἐν ἔτει 1912».

Δὲν ἐξηγητήσαμεν ὅμως ἀκόμη τὸν θησαυρὸν τῶν ἐθνογραφικῶν χαρτῶν τοῦ βιβλίου τοῦ Ρίζωφ. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι. Ἰδοὺ π. χ. τὸ «Σχέδιον τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1876» (Le plan de la Conférence de Constantinople 1876), τὸ ὁποῖον δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐπικαλοῦνται ἕκτοτε οἱ Βούλγαροι. Καὶ αὐτὸ ἀκόμη περιορίζει τὴν Βουλγαρίαν μέχρι τοῦ Πύργου καὶ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. Καὶ αὕτῃ ἀκόμη ἡ πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν νικηφόρων ρωσικῶν στρατιῶν ὑπογραφεῖσα συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (1878), τὴν ὁποίαν ἀνέτρεψεν ἐκ θεμελίων ἡ ὀλίγον βραδύτερον (1/13 Ἰουλίου 1878) ὑπογραφεῖσα συνθήκη τοῦ Βερολίνου, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Βούλγαροι δὲν παύουν νὰ ἐπικαλοῦνται ὡς τὸ ἰδεῶδες τῆς «Μεγάλῃς Βουλγαρίας», ἄφινεν ὀλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν Δυτικὴν Θράκην μὲ εὐρεῖαν ἐδαφικὴν λωρίδα Β. τοῦ ποταμοῦ Ἀρτίσκου (Arda) ἔξω τῆς «Μεγάλῃς Βουλγαρίας» τοῦ στρατηγοῦ κόμητος Ἰγνάτιεφ, τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ γερμανικῇ διπλωματίᾳ ὑπὸ τὸ παρωνύμιον «Vater der Lüge» (Μπάρομπα ψεύστης). Καὶ ὅμως οἱ Βούλγαροι, ὅταν ὁμιλοῦν περὶ Θράκης, δὲν παύουν νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν συνθήκην αὐτὴν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, βέβαιοι, φαίνεται, ὅτι κανεὶς δὲν θὰ ζητήσῃ νὰ τὴν ἀνεύρῃ καὶ νὰ τὴν μελετήσῃ<sup>1)</sup>.

Θέλετε κατόπιν ἀπὸ ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλην ἐπίσημον Βουλγαρικὴν μαρτυρίαν; Ὑπάρχει καὶ ἄλλη. Εἶναι ὁ «Σύντομος τοῦ Βουλγάρου στρατιώτου» (1907), ἐγγχειρίδιον διὰ τοὺς Βουλγάρους στρατιώτας ὅλων τῶν ὅπλων, ἐκ-

1) Τὸ γαλλικὸν κείμενον τῆς συνθήκης ταύτης ἐν: *Gabriel Noradounghian*: Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, T. 3, σ. 509-521).



τυπωθὲν κατὰ διαταγὴν τοῦ Βουλγαρικοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Εἰς τὸ ἐγχειρίδιον αὐτὸ περιλαμβάνεται καὶ «χάρτης τῶν σημερινῶν καὶ μελλοντικῶν Βουλγαρικῶν ἔδαφῶν», εἰς τὰ ὅποια ὅμως δὲν περιλαμβάνεται καὶ ἡ Θράκη.

Ἄλλ' ἅς ἐξετάσωμεν καὶ παλαιούς μεσαιωνικούς χάρτας. Καὶ διὰ τὰ μὴ χαρακτηρισθῶμεν ὡς μεροληπτοῦντες θὰ παραθέσωμεν τὴν μαρτυρίαν οὐδετέρου ἐπιστήμονος, τοῦ Ἑλβετοῦ Paul Girardin, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Φριβούργου (Fribourg), γράφοντος πρὸς τὸν ἐν Βέρνην πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος κ. Β. Δενδραμῆν τὰ ἑξῆς :

FACULTÉ DES SCIENCES  
INSTITUT GÉOGRAPHIQUE

Fribourg, le 7 Avril 1922  
3 Route de Villars

Cher Monsieur,

Je suis allé à mon Institut géographique chercher les renseignements que vous m'aviez demandés concernant le caractère grec de la Thrace dans les cartes anciennes. Ces cartes sont forcément très vagues et n'ont pas de valeur ethnographique. Néanmoins, la Thrace porte, dans toutes, le nom caractéristique et concluant de *Romania*.

Bien amicalement à vous

Paul Girardin

Ἴδου καὶ μετάφρασις τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἑλβετοῦ γεωγράφου :

Ἐν Φριβούργῳ τῇ Ἀπριλίῳ 1922

Φίλε Κύριε,

Μετέβην εἰς τὸ Γεωγραφικὸν Ἰνστιτούτον μου, ὅπως ἀναζητήσω τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας μοὶ ἐζητήσατε περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Θράκης εἰς τοὺς παλαιούς χάρτας. Οὗτοι εἶναι κατ' ἀνάγκην λίαν ἀόριστοι καὶ δὲν ἔχουν ἐθνογραφικὴν ἀξίαν. Οὐχ ἦτον ἡ Θράκη φέρει εἰς ὅλους τὸ χαρακτηριστικὸν καὶ πειστικὸν ὄνομα *Romania*.

Υ. Γ.—*Romania*=Ρωμισσὴν, χώρα τῶν Ρωμαίων.

Ἐν τῇ κατωτέρῳ σημειώσει ὁ καθηγητὴς Girardin παρέθετε τοὺς ἑξῆς χάρτας διασήμεον παλαιῶν Εὐρωπαϊῶν γεωγράφων καὶ χαρτογράφων :

1) *Abraham Ortelius*. Theatrum orbis Terrarum, Amsterdam, 1570. Ἡ Θράκη σημειοῦται ὑπὸ τὸ ὄνομα *Romania*.

2) *Gerard Mercator*: Atlas sive Cosmographia, Amsterdam, 1598. Ἡ Θράκη ὀνομάζεται *Romania*. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀνομάζονται Ρωμηοί.

3) *J. et C. Blaeu*: Cosmographia Blavenia, Amsterdam, 1650. Ἡ Θράκη σημειοῦται *Romania*.

4) *P. de Witt*: Atlas, Paris, 1680. Ἡ αὐτὴ ὀνομασία.



5) *C. B. Nolin* : Atlas, Paris, 1699, Ρωμανία δυτικῶς τοῦ ποταμοῦ, Thracia ἀνατολικῶς.

Οἱ χάρται οὗτοι δημοσιεύονται καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «La Macédoine et l'Hellenisme» βιβλίον τοῦ Β. Κολοκοτρώνη, εἰς τὸ ὁποῖον παρατίθενται καὶ δύο παλαιοὶ ἀτλαντες, ὁ τοῦ P. Mariette (Paris, 1645) καὶ ὁ Atlas Novus τοῦ Johann Baptiste Homann, Nürnberg, 1749. Καὶ εἰς τοὺς δύο ἡ Θράκη ὀνομάζεται Romania<sup>1)</sup>.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόσον ἀστήρικτος εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν Βουλγάρων, ὅταν ὑποστηρίζουν, ὅτι ἡ γεωγραφικὴ καὶ ἡ χαρτογραφικὴ ἐπιστήμη ἀναγνωρίζουν τὴν Θράκην ὡς βουλγαρικὴν. Ὅταν ἐξετάσῃ κανεὶς ἀκόμη καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων παρατιθεμένους χάρτας, ἀκόμη καὶ ὅλους τοὺς βουλγαρικοὺς, βλέπει διὰ τὴν Θράκην ἦτο ἀνέκαθεν καὶ εἶναι πάντοτε ἐλληνική.

Σ. Δ. 1) Βλ. Ἀρχ. Θε. Θεσ., τόμ. Η' σ. 65—82 Μ. Ἀποστολίδου : Ρωμανία—Ζαγορά καὶ τὰ τῆς Θράκης ὄρια.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

*Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Θράκης. — Ἡ καταγωγή των. — Οἱ παλαιοὶ Βούλγαροι (Πρωτοβούλγαροι). — Οὐδὲν τὸ κοινὸν μὲ τοὺς ἀρχαίους Θραῖκας καὶ τὴν ἀρίαν φυλὴν.*

Πρὶν εἰσελθῶμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἔθνογραφίαν τῆς κυρίως Θράκης, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἐκ Βορρᾶ γειτόνων αὐτῆς, δηλ. τῶν Βουλγάρων, τοὺς ὁποίους οἱ Βούλγαροι ἔθνογράφοι χαρακτηρίζουν ὡς στενοὺς συγγενεῖς τῶν Θρακῶν. Σκοπὸς ἡμῶν εἶναι νὰ ἀποδείξωμεν κατὰ τὸν πλέον ἀναμφισβήτητον τρόπον, ὅτι οὐδεμία φυλετικὴ συγγένεια συνδέει τοὺς ἀρχαίους Θραῖκας πρὸς τοὺς παλαιοὺς Βουλγάρους (Prébulgares) ἢ Πρωτοβουλγάρους. Οὗτοι ἦσαν Τουρανοί, ἐκεῖνοι ἀνήκον ἀναμφηρίστως εἰς τὴν ἀρίαν δημοφυλίαν καὶ ἦσαν στενοὶ συγγενεῖς τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν τουρανικὴν καταγωγὴν τῶν Πρωτοβουλγάρων δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἀρνηθῶν οἱ ἀληθεῖς Βούλγαροι ἐπιστήμονες. Ἡ βουλγαρικὴ ὄμωσ προπαγάνδα κατέστησε τὸ ζήτημα τοῦτο ἀντικείμενον ἐμπορίου, ὑποκείμενον εἰς ἀλλοιώσεις καὶ παραλλαγὰς ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε πολιτικῶν συνθηκῶν, τηροῦσα οὕτω τακτικὴν, τὴν ὁποίαν οἱ Βούλγαροι ἠκολούθησαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἑτῶν τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Εἶναι γνωστὸν π. χ. ὅτι οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ ἔλαβον τὰ φῶτα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Βυζαντίου, ἐπεχείρησαν νὰ ἐμπορευθῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν ἑξάρτησιν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως. Γνωστὸν δὲ εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἡ τοιαύτη στάσις τῶν Βουλγάρων ὑπῆρξε μία τῶν κυριωτέρων ἀφορμῶν τοῦ μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας σχίσματος. Κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθὸν οἱ Βούλγαροι ἐλπίζοντες νὰ εὕρουν ὑποστήριξιν ἐν Ἀμερικῇ, ἔδωκαν εἰς τοὺς Ἀμερικανοὺς ἱεραποστόλους νὰ πιστεύσουν, ὅτι θὰ ἐδέχοντο ὅλοι τὸν προτεσταντισμὸν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου 30.000 περίπου ἕξ αὐτῶν προσεχώρουν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς Οὐνῖται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, τοῦτο δὲ ἐνεργεῖταις τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας, διεκδικούσης τότε τὴν προστασίαν τῶν Καθολικῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ.

Ἀφ' ἑτέρου, ἐκμεταλλεῦμενοι ἐπὶ ἔτη τὸν ἐκ Μόσχας δρωῶντα Πανσλαβισμὸν ἢ ὀρθότερον πανρωσισμὸν, διεκῆρυττον, ὅτι αὐτοὶ εἶναι τὸ κυριώτερον σλαβικὸν ἔθνος εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Κατόπιν, κατὰ τὸν πρώτον παγκόσμιον πόλεμον τοῦ 1914—1918 ἐνεθυμήθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν τουρανικὴν αὐτῶν καταγωγὴν λόγῳ τῶν τότε δεσμῶν αὐτῶν μετ' ἄλλων τουρανῶν συμμάχων των, δηλαδὴ τῶν Τούρκων. Εὐθὺς ὁμῶς μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου, κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλλιών καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, διεκῆρυττον ὅτι εἶναι

«Σλαβο·Κελτοί» ἢ καὶ ἀπλῶς Κελτοί. Εἰς φυλλάδιον ἐκδοθὲν ἐν Σόφια τὸ 1921, ἐπὶ κυβερνήσεως Σταμπολίσκυ, ὑπὸ τὸν ὑποβλητικὸν τίτλον «Πρὸς τὰς πεφωτισμένας συνειδήσεις» <sup>1)</sup> καὶ χρησιμοποιηθὲν εἰς τὰς παραμονὰς τῆς τότε διὰ τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἑγγύς Ἀνατολῇ συνελθούσης Διασκέψεως τῆς Γενούης <sup>2)</sup>, ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ ἰδεῶδες αὐτῶν ἦτο νὰ δημιουργήσουν πολιτισμὸν καθαρῶς «Κελτικόν», ὀλίγον δὲ κατωτέρω, εἰς τὸ αὐτὸ φυλλάδιον, διεκήρυττον, ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι ἢ κελτο—ἀρία φυλὴ τοῦ Βολγίου (:), «ἀρχηγῶ καὶ ἰδρυτοῦ τοῦ ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου Κελτικοῦ κράτους» (!) Οὕτως ἐνεφανίζοντο ὡς στενοὶ συγγενεῖς τῶν Γάλλων, Γαλατῶν, Βέλγων, Ἀγγλων, Σκώτων καὶ Οὐαλῶν, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς νεοτεύκτου ταύτης θεωρίας ἐπεχειροῦν νὰ διεκδικήσουν ἐν τῇ ἐν λόγῳ Διασκέψει τὴν Θράκην καὶ δι' ἄλλου φυλλάδιου ἐπιγραφομένου «Ἀπόψεις ἱστορικο—κοσμογραφικαί» (*Aperçus historico—cosmographiques*).

Προηγουμένως ὅμως, ἐν διαλέξει γενομένη τῇ 23.4.1916 ἐν Βερολίνῳ κατόπιν προσκλήσεως τοῦ ἐκεῖ Γερμανο·βουλγαρικοῦ Συνδέσμου, Βούλγαρος στρατιωτικὸς, ὁ Πάνωφ, διεκήρυττεν, ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν σλαυικὴν φυλὴν... εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Οὐννων διατηρήσαντες μέχρι σήμερον τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ φυσικοῦ τύπου τῶν Οὐννων». Τὰ ἴδια σχεδὸν ἔλεγον μετὰ ἓνα μῆνα ἐν Βουδαπέστη ὁ πρόεδρος τῆς Σοβράνιε Μομτσίλωφ καὶ ἄλλοι Βούλγαροι.

Εἰς προηγουμένην ἱστορικὴν περίοδον, ὅταν ἡ Τσαρίνα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη ἢ Β' συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ρωσικὴν κυριαρχίαν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο νὰ δημιουργήσῃ μίαν Σλαβίαν ἐπὶ τῆς πρὸς τὰ Στενὰ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ὁδοῦ, ἐνεφανίσθη μετὰ τὴν λήθην καὶ σιωπὴν πολλῶν αἰῶνων ὁ πρῶτος ἀπόστολος τῆς Βουλγαρικῆς ἰδέας. Οὗτος ἦτο ὁ Βούλγαρος μοναχὸς Παΐσιος, ὅστις ἀνέλαβε τότε νὰ καταστήσῃ γνωστὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ εἰς τὸν ἔξω κόσμον τῆς ἱστορίας των καὶ πρὸς τοῦτο συνέγραψε καὶ διέδωσε τὴν «Σλαβο·βουλγαρικὴν ἱστορίαν» του (1762). Καὶ αὐτοὶ ὅμως οἱ Ρῶσοι δὲν ἐπίστευσαν τότε ἀκόμη εἰς τὴν ὑπαρξίν Βουλγαρικοῦ ἔθνους. Μόλις τὸ 1828—29, ὅταν κατὰ τὸν τότε ρωσοτουρκικὸν πόλεμον ὁ ρωσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Diebitz, τὸν ἐπικληθέντα ὑπὸ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' Zabalkanski ('Υπεραίμιος, διότι κατώρθωσε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸν Αἴμον), διήλασε δι' ὀλοκλήρου τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας καὶ ἐπλησίαζε πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἤρχισε νὰ κερδίζῃ ἔδαφος ἐν Ρωσίᾳ ἢ Βουλγαρικῇ ἰδέᾳ. Ὁ ρῶσος μοναχὸς Yury Venelin δημοσιεύει τὸ 1830 ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Παλαιοὶ καὶ νέοι Βούλγαροι».

1) Βλ. (σελ. 16). *Aux consciences éclairées*, Sofia,

2) Βλ. σχετικῶς τὸ ἔργον τοῦ Ἰταλοῦ A. Giannini : *I documenti diplomatici della pace Orientale*. Roma 1922.



Καὶ ἀρχίζει τότε νὰ ἐπιδιώκεται ἡ κατασκευὴ σλαυικῆς Βουλγαρίας. Ὁ Rakonvsky ἐκδίδει τὸ 1859 ἐν Ὁδησῶ βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Indicatur», εἰς τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦλθον ἐκ τοῦ Ἰνδοστάν(!) καὶ κατέκων ἀνεκάθεν εἰς τὴν σήμερον ὑπ' αὐτῶν οἰκουμένην χώραν. Συγχρόνως οἱ Βούλγαροι διέδιδον, ὅτι τὸ ἐν Ἡπειρῶ μαντεῖον τῆς Δωδώνης ἰδρῦθη ὑπὸ Βουλγάρων (!) καὶ ἄλλα τοιαῦτα φληναφήματα.

Εἷς ἄλλος Βούλγαρος, ὁ ἐκ Μελενοϊκού (Melnik) διδάσκαλος Χαριζάνωφ, ἐχάλκευσε ἐκ λαϊκῶν, δηθὲν Βουλγαρικῶν (σλαυικῶν) ᾄσμάτων, περιουλλεγέντων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, τὴν λεγομένην «Σλαυικὴν Βέδα» (Veda Slovena) ἐκ στίχων 15693 καὶ ᾄσμάτων 27, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκε τὸ 1874 ἐν Βελιγραδίῳ καὶ Πετρούπολει, βραδύτερον δὲ καὶ ἐν Παρισίοις, ὁ τότε ἐν Σέρραις Βούλγαρος ἀρχαιοκάπηλος Στέφανος Verkovik. Διὰ τοῦ κατασκευάσματος τούτου ἐζητεῖτο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἱστορία τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου ἀνάγεται μέχρι τοῦ μυθικοῦ Ὀρφέως. (Orphen) καὶ τῆς ὠραίας συζύγου του, ἣτις ὀνομάζεται εἰς τὴν βέδαν αὐτὴν οὐχὶ Εὐρουδίκη ἀλλὰ Rossida ἢ Vrida, κατακτηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ χωρὶς εἰς τὰς μαγείας καὶ μαγγανείας του καὶ ἀνελθοῦσα ἐπὶ τέλους μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἀφοῦ ἐγέννησε πολλὰ τέκνα. Ποία πεζότης, ποία ἔλλειψις ποιητικῆς ἐξάρσεως ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν μυστικοπαθεῖ φιλοσοφίαν τῶν γνησίων, τῶν Ἑλληνικῶν Ὀρφικῶν ὕμνων καὶ ἐπῶν <sup>1)</sup>, τὰ ὁποῖα ἔλκοντα τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀληθοῦς Θρακῶς Ὀρφέως, ἐξηκολούθουν νὰ ἐμπνέουν ἐπὶ αἰῶνας τοὺς μεγάλους ποιητὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοὺς μεγάλους μύστας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς σκέψεως, καὶ δὲν παύουν νὰ ἀπασχολοῦν τοὺς συγχρόνους. Ἀντὶ θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν, κοινῆ νοθείᾳ πλαστῶν, δηθὲν λαϊκῶν ᾄσμάτων. Ἡ νοθεία ὁμως αὐτὴ ἀνεγνωρίσθη γενικῶς, ὡμολογήθη δὲ οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Βουλγάρων. Ρῶσος δὲ ἀμερόληπτος συγγραφεὺς, ὁ N. Durново, ἔγραψε σχετικῶς τὰ ἑξῆς :

«Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ (οἱ ἐν Ρωσίᾳ σπουδάζοντες Βούλγαροι) ἐξηπάτησαν συστηματικῶς τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἔφθασαν μάλιστα ἐν τῇ ὑπερβολῇ των μέχρι τοῦ νὰ παρουσιάσουν εἰς τοὺς σοφοὺς ἡμῶν τὴν διαβόητον «Βέδαν τῶν Σλαύων», κατασκευασθεῖσαν ἐν Σέρραις ὑπὸ συμμορίας Βουλγάρων φιλολογικῶν πλαστογράφων καὶ πωληθεῖσαν εἰς ἀπίστευτον τιμὴν

1) Βλ. μετὰξὺ τούτων ἄλλων : E. Gerhard : Über Orpheus und die Orphiker (1860).—A. Dieterich: Nekyia (1893), p.p. 72—108, 136—162, 225—232.—O. Gruppe: Die rhapsodische Theogonie (1890).—A. Dieterich, De Hymnis orphicis.—J. E. Harnisson, Prolegomena to the Study of Greek Religion, μετὰ κριτικοῦ παραγγέλματος ὑπὸ Gilbert Murray (περὶ Ὀρφικῶν πινακίδων).—P. Stengel: Die griechischen Kultusaltertümer, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὰ τοῦ Ed. Schuré : Les Grands Initiés (1927), p.p. 219—264.

ὑπὸ κάποιου Βέρκοβιτς εἰς τοὺς Ρώσους θαυμαστάς του. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἦτο συλλογὴ ποιημάτων χωρὶς ἀξίαν, τὰ ὁποῖα μετεφράσθησαν ἐν μέρει ἐκ τῆς Σλαυομακεδονικῆς ἢ τῆς νεοελληνικῆς διαλέκτου καὶ ἐνεφανίσθησαν κατόπιν ὡς τὸ ἀρχαιότερον μνημεῖον τῆς σλαυικῆς φιλολογίας, ὀφειλόμενον φυσικῶς μόνον εἰς τοὺς Βουλγάρους<sup>1)</sup>»,

Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη δὲν ἐμπόδισε τοὺς Βουλγάρους νὰ διεκδικήσουν ἀκόμη καὶ τὴν Περσικὴν Ζενδαβέστα (Zendavesta), τὴν ἱερὰν βίβλον τοῦ Ζωροάστρου (Zarathustra), προφήτου τῆς μηδικῆς θρησκείας τοῦ μαζδαισμοῦ, καὶ νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι... Βούλγαροι καὶ ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μπουλγὰρ—Δάγ, δηλαδὴ τοῦ Ταύρου τῆς Κιλικίας, ὑπῆρξε κάποτε βουλγαρικὸν βασίλειον, ἐνῶ εἶναι ἀναμφισβήτητον, βεβαιούμενον καὶ ὑπὸ Τούρκου ἀκόμη λεξικογράφου<sup>2)</sup>, ὅτι τὸ «Μπουλγὰρ» ἔδῳ δὲν σημαίνει «Βούλγαρος», ἀλλ' εἶναι παραφθορὰ τῆς τουρκικῆς λέξεως «μπουγᾶ» (ταῦρος).

Εἰς ἔργον δὲ ἐπιστημονικοφανές ἐκδοθὲν τῷ 1915 γερμανιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Goten oder Bulgaren» (Γότθοι ἢ Βούλγαροι) ὑπὸ τοῦ Dr Gantscho Tschienoff, ὑποστηρίζεται διὰ παραθέσεως καὶ ἀποσπασμάτων ἐκ τῆς σλαυικῆς Βέδας εἰς στίχους γερμανικούς, ὅτι ἡ Σκυθία ἔκειτο ἐν τῇ Ν. Θράκῃ καὶ ἡ Τροία ἐν Μακεδονίᾳ, ὅτι ὁ Ἰστρος (Δοῦναβις) ἦτο ὁ Ἔβρος, ὅτι οἱ Τρωῆες ἦσαν προπάτορες τῶν Βουλγάρων κ. ἄ. καὶ κατεσκευάζετο μυθολογία βουλγαρικὴ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν. Ὁ Γαβριήλ Κρέστοβιτς μάλιστα εἰς ἔργον τοῦ ἐκδοθὲν περὶ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἦτο Βούλγαρος γενικὸς διοικητὴς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (τῆς σήμερον Νοτίου Βουλγαρίας) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορία τῶν Βουλγάρων γνωστῶν καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Οὐννων» ἰσχυρίσθη, ὅτι καὶ οἱ Οὐννοι ἦσαν Σλαῦοι (!)

Παρ' ὅλα ὅμως τὰ τεχνάσματα ταῦτα διὰ τῶν ὁποίων ἐζητεῖτο νὰ δημιουργηθῇ σύγχυσις εἰς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Βουλγάρων ἡ ἐθνολογικὴ ἐπιστήμη δὲν ἠπατήθη. Πρῶτος ὁ διάσημος Σλοβᾶκος ἐθνολόγος καὶ λαογράφος P. J. Schafaryk, εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Σλαυικαὶ ἀρχαιότητες» (Slovanske starozitnosti) (1837)<sup>3)</sup>, σπουδαιότατον ἔργον αὐτοῦ, ἀπέδειξεν ὅτι τόσον οἱ τὸ 679 μ. Χ. εἰς τὰς παρὰ τὸν Δοῦναβιν χώρας ἐγκατασταθέντες Βούλγαροι τοῦ Ἀσπάρουχ, ὅσον καὶ οἱ παρὰ τοὺς ἐν Ρωσίᾳ ποταμοὺς

1) Ὁμοίως ἀποφαίνεται περὶ τῆς «Βέδα Σλόβενα» καὶ ἡ γερμανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Konversationslexikon) τοῦ Brockhaus γράφουσα (τόμ. 3 σελ. 726): «Die von Verkovic herausgegebenen Lieder (Veda Slave) sind Fälschungen». [Τὰ ὑπὸ τοῦ Βέρκοβιτς ἐκδοθέντα ἔσματα (Veda Slave) εἶναι πλαστογραφία].

2) Βλ. Chemseddin Samy: Λεξικὸν Ἐγκυκλοπαιδικὸν (Kamus-ul-aliyam), τόμ. Β' σελ. 1347.

3) Τῆς ἐν Πράγᾳ ἐκδοθείσης Σλαυικῆς ἐκδόσεως ὑπάρχει καὶ Γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ τοῦ J. Jirecek.



Βόλγαν καὶ Κάμαν μεταναστεύσαντες ἦσαν τῆς αὐτῆς τσουδικῆς ἢ φιννικῆς; ἄρα τουρανικῆς (μογγολικῆς) καταγωγῆς. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Schafaryk, ἐπιβεβαιοῦσα τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, οἵτινες τόσον τοὺς Βουλγάρους ὅσον καὶ τοὺς Οὐγγρους ὠνόμαζον ἀρχικῶς ἐνίοτε Τούρκους, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπικρατήσῃ, ἀναπτυχθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Τσέχου Konstantin Jirecek, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Βιέννης καὶ κατοπιν πρώτου Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας ἐν Βουλγαρίᾳ μετὰ τὸ 1878 <sup>1)</sup>. Τὴν αὐτὴν θεωρίαν ὑπεστήριξαν ὁ Ρῶσος Hilferding καὶ ὁ Γερμανὸς Roesler, θεωροῦντες τοὺς Βουλγάρους φιννικῆς καταγωγῆς. Ὁ Elisée Reclus εἰς τὴν Géographie Universelle λέγει, ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι Οὐγγρικῆς καταγωγῆς, ὡς καὶ οἱ Οὔννοι, ὅτι δὲ ἡ ἀρχικὴ γλῶσσά των ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ὁμιλουμένην σήμερον ὑπὸ τῶν Σαμογεδῶν τῆς Σιβηρίας. Κατὰ τὸν J. Van den Gheyn οἱ προπάτορες τῶν Βουλγάρων ἦσαν καταγωγῆς Οὐραλο—ἀλταϊκῆς. Τέλος ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας Ischirkoff, ἐν τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον «Le nom de Bulgarie» (σελ. 45) μελέτην του, γράφει, ὅτι, καθ' ἃ ἀνέφερεν εἰς αὐτὸν Ἰάπων καθηγητῆς, τὸ ὄνομα «Βούλγαρος» ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἀλταϊκὰ χειρόγραφα, διατηρούμενα εἰς ἰαπωνικὰς βιβλιοθήκας. Σήμερον οὐδεμία πλεον ὑπάρχει ἀμφισβήτησις περὶ τῆς τουρανικῆς καταγωγῆς τῶν πρώτων Βουλγάρων, τῶν Prébulgares, ὡς ὀνομάζει αὐτοὺς ὁ Ischirkoff, μένει δὲ μόνον ὑπὸ συζήτησιν εἰς ποῖον ἀκριβῶς κλάδον τῶν τουρανικῶν φυλῶν ἀνήκουν.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐπισήμου βουλγαρικῆς προπαγάνδας, δσάκις θέλει νὰ φανῇ ὁμιλοῦσα σοβαρῶς. Οὕτως ὁ Στ. Παναρέτωφ, πρεσβευτῆς τῆς Βουλγαρίας ἐν Βασιγκτῶνι κατὰ τὰ ἔτη 1921—22, ὅτε καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι διεξεδίκουν τὴν Θράκην, Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν, ἔγραψεν εἰς βιβλίον σοβαροφανές <sup>2)</sup> :

«Various opinions have been advanced by modern historians about the race to which these Bulgar (ἐννοεῖ τοὺς πρώτους εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου ἐλθόντας Βουλγάρους) conquerors belonged. Some have pronounced them to have been Tartars, others that they were Finns, while others consider them as Huns, Mongols or Turks. I am inclined to believe that they were affiliated to the Turkish race. One thing ist certain : They were not Slavs». (Διάφοροι γνώμαι ἐξηνέχθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν περὶ τῆς φυλῆς εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνῆκον οἱ βούλγαροι οὔτοι κατακτητῆται [οἱ πρώτοι εἰς τὴν χερσονήσον τοῦ Αἴμου κατελθόντες Βούλγαροι]. Μερικοὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι ἦσαν Τάρταροι, ἄλλοι νομίζουν ὅτι ἦσαν Φίννοι, ἐνῶ ἄλλοι τοὺς θεωροῦν ὡς Οὔννους, Μογγόλους ἢ

1) Dr Konstantin Jirecek: Geschichte der Bulgaren, Πράγα, 1878.

2) St. Panaretoff: Political affairs and conditions of Near East New York, Mc Millan, 1922, p. 6.



Τούρκους. Ἐγὼ κλίνω νὰ πιστεύσω, ὅτι ἦσαν συγγενεῖς τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἐν πρᾶγμα εἶναι βέβαιον : δὲν ἦσαν Σλαῦοι).

Εἷς ἄλλος σλαῦος ἐπιστήμων, ὁ Σέρβος I. Γοβίγιτς (J. Cvijich), συγγραφεὺς πολλῶν ἐθνολογικῶν ἔργων περὶ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, γράφει <sup>1)</sup> :

«Ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ Κάτω Δουνάβевς πολλαὶ ομάδες λαῶν τουρκικῆς καταγωγῆς ἐγκατεστάθησαν μεταξὺ τῶν Σλαῦων, πρωτίστως δὲ οἱ Βούλγαροι. Ἦσαν λαὸς ἀσιατικός, συγγενῆς πρὸς τοὺς Ταρτάρους, Οὐννους, Ἀβάρους καὶ Πετσενέγους. Ἐκκινήσαντες ἐξ Ἀσίας, ἐγκατέστησαν ἐπὶ τοῦ Βόλγα, ὅπου τὸ κράτος αὐτῶν ὠνομάσθη «Μεγάλῃ Μαύρῃ Βουλγαρίᾳ» <sup>2)</sup>.

(Sur la plate forme bas danubienne, plusieurs groupes de populations d'origine touranienne vinrent s'installer parmi les Slaves et tout d'abord les Bulgares. C'était un peuple asiatique, appartenant aux Tartares, aux Huns, aux Avars et aux Petchénègues. Partis de l'Asie, ils s'établirent sur la Volga où leur État s'appela la Grande Bulgarie Noire).

Καθ' ὅλας τὰς ἐγκύρους ἱστορικὰς πληροφορίας ἐπιβεβαιουμένας καὶ ὑπὸ τῶν βουλγάρων ἱστορικῶν, ἡ πρωτοπορεία τῶν ἐκ τῆς Κεντρῴας καὶ Ἀνατολικῆς Ἀσίας ἐκκινήσαντων τουρκικῶν (τουρανικῶν) λαῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελέγοντο καὶ οἱ Βούλγαροι <sup>3)</sup>, ἐτέθη εἰς κίνησιν πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Τουγγούζων καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Εὐρώπης περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος (περὶ τὸ 147). Ἡ ἐποχὴ αὕτη θεωρεῖται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως τῶν Βουλγάρων. Οἱ Προβούλγαροι οὗτοι ὠνομάζοντο ἀρχικῶς Ἀνατολικοὶ Οὐννοι, μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα Βούλγαροι. Προηγουμένως ὠνομάζοντο Κουτρηγοῦροι Οὐννοι καὶ Οὐτηγοῦροι Οὐννοι, ἀπὸ τῶν δύο πρώτων αὐτῶν ἡγεμόνων Κουτρηγοῦρ καὶ Οὐτηγοῦρ. Τοὺς Κουτρηγοῦρους οἱ Βυζαντινοὶ ὠνομάζον καὶ Κοτσαγίους, Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχηγῶν τῶν Οὐτηγοῦρων ἀναφέρονται καὶ οἱ Ὅργαν (σχεδὸν ὁμώνυμος τοῦ Ὅρχάν, δευτέρου σουλτάνου τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων) καὶ Κουβράτ ἢ Κούρτ (καθαρὰ τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα «λύκος»). Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἕκνη τοτεμιομοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τούτοις Βουλγάροις, ἐνῶ ἄλλη ἀπόδειξις τῆς τουρανικῆς καταγωγῆς τῶν Βουλ-

1) Βλ. ἰδίᾳ τοῦ συγγραφέως τούτου : La Péninsule Balkanique, Paris 1918, σελ. 470.

2) Ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς Θεοφάνης (Βόννης 545) γράφει : «Ἀπὸ τῆς Μαιώτιδος λίμνης (Ἀξοφικῆς) μέχρι τοῦ Κούφιος ποταμοῦ (τοῦ Δών) ἡ παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη...»

3) Βλ. Ν. Μοσχοπούλου : Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μεγάλῃς Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας), Ἀθῆναι 1929 (σελ. 13 καὶ ἐφεξῆς). Ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ : La question de Thrace (Athènes, 1922).

γάρων τούτων εἶναι ὁ τίτλος «Χάν» (Chan), τὸν ὅποιον ἔφερον οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἴ). Οἱ Βούλγαροι Χάναι ἦσαν ἡγεμόνες ἀπολυταρχικοί, χωριζόμενοι ἀπὸ τῶν ὑπηκόων τῶν δι' αὐστηράς ἐθιμοτυπίας, ὡς ὅλοι οἱ ἀσιαῖται δυνάσται. Ἦσαν εἰδωλολάτραι, εἰδικώτερον δὲ τοτεμισταί, ὡς οἱ ἀρχαῖοι Τοῦρκοι. Κατώρθωσαν νὰ ἐπιβληθῶν διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὄπλων εἰς τοὺς Σλαύους τοῦ Κάτω Δουνάβεως, ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὴν χώραν (Βουλγαρία), ἀλλ' ἀπολίτιστοι ὄντες ἀπεροσφήθησαν ὑπ' αὐτῶν γλωσσικῶς, δηλαδὴ ἐδέχθησαν τὴν σλαυικὴν γλῶσσαν.

Τὸ οὕτω σχηματισθὲν ἐθνικὸν ἀμάλγαμα ἐξετουρανίσθη ἔτι περισσότερον τὸν 11ον αἰῶνα διὰ νέας εἰσβολῆς Μογγόλων, τῶν Πεισενέγων καὶ τῶν Κουμάνων. Τὸ 1084, ὁ πεισενέγος Χάνης Κέλεν ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμόν μὲ 20.000 τοῦ στρατοῦ του καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὰ πέριξ τῆς Σιλιστρίας. Τὸ 1064 πολλοὶ Κουμάνοι \*) διέβησαν πάλιν τὸν Δούναβιν, ἔξ αὐτῶν δὲ 60.000 ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Β. Βουλγαρίαν ὡς καὶ περὶ τὴν Φιλιππούπολιν καὶ Ἀδριανούπολιν. Ἄλλοι Κουμάνοι, ἀκόμη περισσότεροι, εἰσεχώρησαν εἰς τὴν Δόβρουτσαν. Οὕτως ἡ Βόρειος Βουλγαρία ἐγίνε σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν κουμανική ἴ). Τὸ 1206 ὁ στρατὸς τοῦ Τσάρου Ἰωαννίτσα ἀπετελεῖτο σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ἐκ Κουμάνων. Οἱ μεταναστεύσαντες οὗτοι Κουμάνοι ἦσαν ἀκόμη λίαν ἰσχυροὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα.

Μετὰ δὲ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν οἱ πληθυσμοὶ τῆς Βουλγαρίας

1) Τὸ «Χάν» εἶναι λέξις μογγολικὴ σημαίνουσα ἀρχηγός, κύριος (θηλυκὸν χανούμ), ἐδίδοτο δὲ μέχρις ἐσχάτως ὡς τίτλος εἰς τοὺς σουλτάνους τῆς Τουρκίας (π. χ. Ἀβδουλ Χαμίτ Χάν), εἰς Πέρσας καὶ Ἰνδομουσουλμάνους μεγιστάνας (π. χ. Ἀγὰ Χάν κλπ.).

2) Ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Κουμάνων παράγεται τὸ ὄνομα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεως Κουμάνοβο.

3) Μεγάλῃ ἡγέροθῃ συζήτησιν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος «Βούλγαροι» (Μπόλγκαρ). Κατὰ Νικηφόρον τὸν Γρηγοράν (I σελ. 26 Βόννης), ἡ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ ποταμοῦ Βόλγα, τὸν ὅποιον, λέγει, «Βούλγαν» ὀνομάζουσι οἱ ἐγχώριοι, «ἀφ' οὗ δὴ καὶ αὐτοὶ τὸ τῶν Βουλγάρων μετελήφασιν ὄνομα, Σκύθαι τὸ, ἔξ ἀρχῆς ὄντες». Τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζει καὶ ὁ Βούλγαρος καθηγητῆς Ἰβάν Δ. Σισμάνωφ (Chichmanoff) εἰς μελέτην δημοσιευθεῖσαν τὸ 1900, ἐν τῇ ὁποίᾳ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ λέξις Βούλγαρος εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως σημαίνουσα «ἄνθρωποι τοῦ Βόλγα». Εἰς τοῦτο ὅμως παρατηρητέον, καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ μὲν ποταμὸς Βόλγας γράφεται μὲ β ἐνῶ ἡ λέξις «Μπόλγκαρ» ἀρχίζει ἀπὸ b (γαλλικόν), προφερόμενον «μπ» καὶ ἐξελληνισθὲν εἰς β ἑλληνικόν. Ὁ Tomaszek φρονεῖ, ὅτι τὸ «Μπόλγκαρ» παράγεται ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ῥήματος «μπουλγαμάκ», ὅπερ σημαίνει, ὡς λέγει, «ἀναμειγνύειν», ἄρα Βούλγαρος=μειγμα. Τὴν γνώμην ταύτην συμμερίζεται καὶ ὁ διάσημος ὀψιανολόγος A. Vambery, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ «μπουλγκάρ» εἶναι ἀόριστος τοῦ τουρκικοῦ ῥήματος «μπουλγαμάκ», ὅπερ σημαίνει ἀναμειγνύειν, ἀναστατώνειν, ἄρα Βούλγαρος σημαίνει καὶ «ἐπαναστάτης». Τὴν αὐτὴν γνώμην δέχονται καὶ οἱ Βούλγαροι καθηγηταὶ Zlatarski καὶ S. Mladenoff, ὁ τελευταῖος εἰς μελέτην περὶ τῶν ἐν τῇ Βουλγαρικῇ γλώσσῃ σω-



ἐτουρανοποιήθησαν ἔτι μᾶλλον δι' ὀμαδικῶν ἐξωμόσεων καὶ ἐπιμειξιῶν. Ὁ Cnijić, εἰς τὸ προαναφερθὲν ἔργον του, γράφει ὅτι ἀνατολικῶς τοῦ ἐν Βουλγαρία ποταμοῦ Ἴσκαρ καὶ τῆς πόλεως Ἰχτιμὰν ἀνευρίσκεται μεταξὺ τῶν ἐκεῖ πληθυσμῶν ὁ μογγολοειδὴς τύπος, καθιστάμενος ἔντονώτερος πρὸς τὰς περιοχὰς τοῦ Εὐξείνου.

Ἐν συμπεράσματι δύναται νὰ διαπιστωθῇ, ὅτι παρὰ πᾶσαν ἀντίθετον προσπάθειαν τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας, οἱ Βούλγαροι, λαὸς τουρανικῆς καταγωγῆς, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουν μετὰ τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες κατάγονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ γνησίου Ἀρίου κορμοῦ. Ἄλλ' ἄς ἐξετάσωμεν εἰδικώτερον τὰ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχαίων Θρακῶν.

ζομένων ἰχνῶν τῶν Πρωτοβουλγάρων. Ὀφείλεται δὲ τὸ ὄνομα «μεῖγμα» εἰς τὸ γεγονός, ὅτι μέρος τῶν Ὄθνων, προπατόρων τῶν Βουλγάρων, ἔζησαν μετὰ τῶν Γότθων. Κατὰ τῆς γνώμης ὁμοῦ τῶν Tomaschek, Vambery, Zlatarski καὶ Madenoif δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ῥῆμα τουρκικὸν «μπουλαμά» δὲν ὑπάρχει. Τὸ ῥῆμα εἶναι «μπουλαμά», τὸ ὁποῖον σημαίνει πράγματι «ἀναμειγνύειν, συγχέειν, κηλιδῶναι». Ποῦ ὁμως εὐρέθη τὸ «γκ» (g) τοῦ Bolgar; Ἐκτὸς ἂν ἀποδειχθῇ, ὅτι ὁ ἀρχαῖος τουρκικὸς τύπος ἦτο πράγματι boulgamak. (βλ. Ν. Μοσχοπούλου: Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, σελ. 9, 10). Πάντως αἱ γνώμαι αὗται καὶ Βουλγάρων ἀκόμη ἐπιστημόνων δεικνύουν, ὅτι καὶ οὗτοι οὐδεμίαν ἀφίνουσαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τουρανικῆς καταγωγῆς τῶν Βουλγάρων.



## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

*Οἱ ἀρχαῖοι Θραῖκες. — Ἡ ἀρία αὐτῶν καταγωγή. — Αἱ προϊστορικαὶ μεταναστεύσεις. — Ἡ Θράκη γέφυρα μεταξὺ Ἐδρώπης καὶ Ἀσίας. — Πῶς ἐσχηματίσθησαν ἡ Αἰγυψὸς καὶ ἡ Θράκη. — Κοινὰ γνωρίσματα Θράκης καὶ Μικρασίας. — Ὁ Ὀμηρος καὶ οἱ Θραῖκες. — Ἀρχαῖαι παραδόσεις. — Πόθεν ἤλθον οἱ Θραῖκες. — Κοινότης φρησκεντική Θρακῶν καὶ Ἑλλήνων. — Οἱ πρῶτοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑμνωδοὶ ἦσαν Θραῖκες, — Ἡ Θρακικὴ προέλευσις τῆς μουσικῆς. — Τί λέγει ὁ Ὀτφριδ Μύλλερ. — Συμπέρασμα: Θραῖκες καὶ Ἕλληνες εἶναι συγγενεῖς.*

Μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰκασιῶν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων<sup>1)</sup> καὶ τῶν Βυζαντινῶν λεξικογράφων περὶ τῆς προελεύσεως καὶ ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Θράκη ἢ μᾶλλον ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ κατὰ τὸν βον μ. Χ. αἰῶνα ἀκμάσαντος Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, συγγραφέως τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ πόλεων καὶ δήμων» περιφήμου γεωγραφικοῦ λεξικοῦ, καθ' ἣν ἡ Θράκη ὠνομάζετο καὶ Ἀρία<sup>2)</sup>. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ εὐρυμαθεστάτου Ἑλληνοῦ λεξικογράφου, ἐνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων προδρομῶν τῶν νεωτέρων ἐγκυκλοπαιδιστῶν, εἶναι πολυτιμοτάτη. Διδομένη εἰς ἐποχὴν ἀπέχουσαν πολὺ ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς διευπλώθησαν αἱ περὶ ἀρίας ὁμοφυλίαι ἐθνολογικαὶ καὶ γλωσσολογικαὶ μελέται καὶ πολιτικαὶ θεωρίαι, ἀποτελεῖ τρανὴν μαρτυρίαν ἀνατρέχουσαν εἰς τὰ σκοτὴ τῶν προϊστορικῶν χρόνων περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Θράκης καὶ περὶ τῆς συγγενείας αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ τούτων λαοῦ ἀρίας καταγωγῆς.

Νεώτερος συγγραφεὺς, ὁ Tomaschek, Τσέχος, γράψας τὸ πληρέστερον βιβλίον περὶ τῶν ἀρχαίων Θρακῶν, παραβάλλει τὴν λέξιν Θράκη πρὸς τὸ Ἰνδοευρωπαϊκὸν dher ἢ dhre (σημαῖνον «κρατεῖν», «στηρίζειν»). Χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τοιαύτας γλωσσολογικὰς συζητήσεις, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὴν γνώμην ἐθνολογοῦ μελετήσαντος εἰδικῶς τὰ τῆς ἀρχαίας Θράκης ὡς ἐπιρρωνύουσαν τὴν γενικῶς κρατοῦσαν σήμερον θεωρίαν, καθ' ἣν οἱ

1) Ὁ Ἀρριανὸς (37) ἀναφέρει Θράκην τινὰ «νύμφην σοφὴν ἀμφὶ ἐπιδάς τε καὶ φάρμακα», ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠνομάσθη ἡ Χώρα. «Πέρκη ποτὲ καλουμένη». Ἀξιοσημείωτος ἐνταῦθα εἶναι ἡ ὁμοίότης τοῦ τοπωνυμίου Πέρκη μετὰ τὴν Περσίαν, χώραν οἰκουμένην ὑπὸ λαῶν ἀρίας καταγωγῆς, ἧτις ὠνομάζετο καὶ Ἀρριανή.

2) Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου: «Περὶ Πόλεων καὶ Δήμων» σελ. 311. 312: «Ἡ Θράκη ὠνομάσθη ἀπὸ Θρακὸς βασιλέως τοῦ πάλαι ἐν αὐτῇ τελευτήσαντος» ἢ ἀπὸ Θράκης νύμφης Τιτάνιδος, ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Ἀρία». Τὴν αὐτὴν πληροφορίαν δίδουν καὶ Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης ὡς καὶ ὁ γεωγράφος Διονύσιος ὁ Περιηγητὴς ἐν «Οἰκουμένῃ Περιήγησις» (Βλ. σχετικῶς: Pauly Wissova; Realencyklopädie des Klassischen Altertums, 1937, ἐν τῷ ὑπὸ πολλῶν συνεργατῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Oberhammer, γραφέντι ἄρθρῳ Thrake, T. 11, σελ. 394).

Θραῖκες ἀνήκον εἰς τὴν ἀρίαν φυλὴν, ἀποσχισθέντες κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἐκ τοῦ ἀρίου κορμοῦ τῶν Πελασγῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν καὶ οἱ εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐγκατασταθέντες Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ νοτιώτερον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα κατελθόντες λαοί, ἐξ ὧν κατὰγονται οἱ Ἕλληνες.

Ἄν ὅμως ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ὁμόφωνος ἡ ἐθνολογικὴ ἐπιστήμη, διαφωνοῦν ὑφίστανται ἀκόμη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πόθεν ἦλθον οἱ προϊστορικοὶ οὗτοι ἀριοὶ Θραῖκες εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν οἰκισθεῖσαν χώραν. Ἄλλοτε, οἱ μὴ θέλοντες νὰ ἀπομακρύνωνται ἐκ τῶν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀνευρισκομένων πληροφοριῶν περὶ τῆς παναρχαίας ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς Πρόσθεν Ἀσίας ἐθεώρουν τὸ τμήμα τοῦτο τῆς Ἀσιατικῆς ἡπείρου καὶ εἰδικῶς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας ὡς τὴν κοιτῖδα τῆς λευκῆς, τῆς καὶ καυκασίας λεγομένης φυλῆς, καὶ τῆς ἀρίας ἐπομένως ὁμοφυλίας, ὁπόθεν μετηνάστευσαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι εἰς Εὐρώπην. Οἱ εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ἐμμένοντες ἐπίστευον, ὅτι καὶ οἱ πανάρχαιοι Θραῖκες ἦλθον ἐξ Ἀσίας, ὑπεστήριζον δὲ ὅτι οἱ Φρύγες, προερχόμενοι ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὤδευσαν κατὰ τὰς προϊστορικὰς μεταναστεύσεις πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ διεπεραιώθησαν εἰς Θράκην, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν. Ἄλλοι ὅμως, πρὸ πάντων δὲ καὶ ἀρχαῖοι τινες Ἕλληνες ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἡρόδοτος<sup>1)</sup>, πιστεύουν τὸ ἐναντίον, νεώτεροι δὲ γεωλογικαί, ἀνθρωπολογικαὶ καὶ ἐθνολογικαὶ μελέται φαίνονται νὰ δίδουν δίκαιον εἰς αὐτούς, ἐνισχύουσαι τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι οὐχὶ ἡ Ἀσία, ἢ μᾶλλον οὐχὶ ἡ Ἀσία μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐρώπη ὑπέρξεν ἀρχικὴ κοιτὶς λαῶν τινῶν τῆς Λυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐπιβεβαιοῖ ὡς πρὸς τὴν Θράκην καὶ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Φρύγες, καλούμενοι ἀρχικῶς Βρίγες, ἦσαν, ὡς καὶ οἱ Θραῖκες, λαὸς κατοικῶν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου καὶ ἐκεῖθεν διελθὼν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ μέγας Ἕλλην γεωγράφος Στράβων ἀναφέρει τοὺς Θραῖκας μεταξὺ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου, ἐλθόντας ὅμως ἐξ Εὐρώπης<sup>2)</sup>, προσθέτει δὲ ὅτι καὶ οἱ Φρύγες εἶναι ἄποικοι τῶν Θρακῶν<sup>3)</sup>. Φέρει μάλιστα τοὺς Θραῖκας ἀποίκους σχεδὸν μέχρι Περσίας<sup>4)</sup>.

1) «Θρηῖκες δέ... διαβάντες μὲν εἰς τὴν Ἀσίην ἐκλήθησαν Βιθυνοί, τὸ δὲ πρότερον ἐκαλέοντο, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, Στρυμόνιοι, οἰκόντες ἐπὶ Στρυμόνι». (VII, 75)»

2) «...Θρακῶν καὶ Εὐβοῶν τῶν πλανηθέντων μέχρι δεῦρο (σελ. 432, 47, ἔκδοσις Firmin Didot)».

3) «Αὐτοὶ οἱ Φρύγες Θρακῶν ἄποικοι εἰσιν» (ἐνθ. ἄν. 404, 31).

4) «Φασὶ δὲ καὶ Θρακῶν τινὰς, τοὺς προσαγορευομένους Σαριπάρους, οἷον κεφαλοτόμους, οἰκῆσαι ὑπὲρ τῆς Ἀρμενίας, πλησίον Γουρανίων καὶ Μήδων». Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Στράβωνος φαίνεται ἀκριβής, ὡς ἐπίσης ὀρθὴ εἶναι καὶ ἡ ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν δίδει, τῆς λέξεως «Σαριπάρους», ἐρμηνεία δεικνύουσα πόσον ὁ διάσημος οὗτος Ἕλλην γεωγράφος ἐγνώριζε καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν μερῶν ἐκείνων. Πράγματι «σάρ» (ἢ σέρ) σημαίνει καὶ ἐν τῇ σημερινῇ περσικῇ γλῶσσῃ «κεφαλὴ»,



Νεώτεροι ἐθνολόγοι, ὡς ὁ Β. Lenk <sup>1)</sup>, φρονοῦν ὅτι ἡ ἀρχικὴ κοιτίς τῶν Θρακῶν εὗρισκετο ἐν Πολωνίᾳ ἢ Βολυνίᾳ, μεταξύ τοῦ Βιστούλα καὶ τοῦ Δνειστέρου, βορείως τῶν Καρπαθίων, ἅτινα παρακάμπαντες οἱ Θραῖκες κατῆλθον εἰς τὰ κατόπιν οἰκητήρια αὐτῶν.

Ἡ μετανάστευσις αὕτη θεωρεῖται γενομένη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 2ας π. Χ. χιλιετηρίδος. Οἱ αὐτοὶ ὅμως ἐθνολόγοι προσθέτουν, ὅτι οἱ μετανάσταί οὗτοι, ἐλθόντες εἰς Θράκην, εὔρον ἐκεῖ ἄλλους προϊνδοευρωπαϊκούς, προϊστορικούς κατοίκους, οἵτινες θὰ εἶναι καὶ οἱ ἀρχαιότεροι αὐτόχθονες τῆς Θράκης.

Ὡς γνωστόν, τὰς προϊστορικὰς ταύτας μεταναστεύσεις ἠκολούθησαν καὶ ἄλλαι κατ' ἀντίθετον καὶ κατὰ κάθετον ἐκ Β. πρὸς Ν. διεύθυνσιν, ἐκ δηλωθεῖσαν κατόπιν καὶ διὰ τῆς γνωστῆς μεγάλης μεταναστεύσεως τῶν ἐθνῶν, ἀρξαμένης ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ συνεχισθείσης κατὰ τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους. Γνωστόν δὲ ἐπίσης, ὅτι ἡ μεταναστευτικὴ αὕτη κίνησις ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν διὰ τῆς ἐθελουσίας ἢ συμβατικῶς ὑποχρεωτικῆς ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν, ἥτις ἐδημιούργησε καὶ τὴν σημερινὴν ἐθνογραφικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης.

Ἐν μέσῳ τῆς ἐπὶ αἰῶνας συνεχισθείσης εἰρηρικῆς καὶ κατακτητικῆς μεταναστεύσεως ἡ Θράκη ἀπετέλεσε κατὰ τοὺς προϊστορικούς χρόνους γέφυραν θέτουσαν εἰς ἐπικοινωνίαν τὰς δύο ἡπείρους, τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀσίας, αἵτινες εἰς παλαιότερας γεωλογικὰς περιόδους ἦσαν πιθανῶς ἠνωμέναι, μὴ χωριζόμεναι ἀκόμη τότε ὑπὸ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην τῶν γεωλόγων, τὴν ὁποίαν παραθέτει καὶ ὁ ἡμέτερος Κ. Μητσόπουλος <sup>2)</sup>, τμῆμα τοῦ βυθοῦ τῆς ἄζωικῆς θαλάσσης, ἀνεξελθὼν βραδύτερον ἐκ τῶν κυμάτων αὐτῆς, ἀπετέλεσε χώραν τραπεζοειδῆ καὶ ὑψηλὴν ἐκ γρανίτου, γνευσίου, μαρμαρυγιακῶν σχιστολίθων καὶ μαρμάρων. Ἡ χέρσος αὕτη, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν δυτικῶν συνόρων τῆς Σερβίας καὶ Μακεδονίας κατέληγεν εἰς τὸν Πόντον καὶ τὴν Μικρασίαν φθάνουσα πρὸς Ν. μέχρι Κυθῆρων καὶ Κρήτης, ἦτο ἡ λεγομένη Αἰγιῆς <sup>3)</sup>. Αὕτη, διασραγεῖσα διὰ τῆς

ἡ δὲ ρίζα «πάρ» τέμνω (ἐξ οὗ καὶ ὁ παρᾶς=τμῆμα μικρόν, λεπτόν, καὶ ὁ παρσᾶς=τεμάχιον). Τὸ δὲ κεφαλοτόμους ἐκληπτέον, μάλλον «τέμνοντας τὴν κεφαλὴν», δηλαδὴ ξυριζομένους τὴν κεφαλὴν, ὡς καὶ σήμερον οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν ἐκείνων.

1) Pauly Wissowa. ἔν. ἀν. σελ. 414.

2) Βλ. Κ. Μητσόπουλου: Φυσικὴ γεωγραφία τῆς Θράκης. Ἀθῆναι 1897 (σελ. 13). Ὁ ἡμέτερος γεωλόγος ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸν Α. Kirchof: Unser Wissen von der Erde, T. III, 2a ἔκδ.

3) Ἦδη πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ὁ ἐν Ἀμβούργῳ γεννηθεὶς καὶ ἐν Βιέννῃ κυρίως γράψας Γάλλος γεωλόγος Ami Boué, ὅστις περιηγήθη τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου χάριν γεωλογικῶν καὶ σιδηροδρομικῶν μελετῶν, ὑπέθεσεν ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε συνάφεια τῶν δύο ἡπείρων καὶ σχέσις μετὰ τῆς Ροδόπης καὶ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἰδης, ὅτι δὲ κατὰ τὴν μεσοριτογενῆ περιόδον ἐπῆλθε κατάρρευσις τῶν τῆν εὐρωπαϊκὴν ἡπείρον μετὰ τῆς ἀσιατικῆς συνδεόντων ὄρειων ὄγκων, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπελεί-



ἐνεργείας γηγενῶν δυνάμεων, διεχωρίσθη εἰς τεμάχια, ἅτινα μετακινήθηεντα κυρίως κατὰ κάθετον διεύθυνσιν, δηλαδή καθιζήσαντα, ἐγέννησαν ὄροστοιχίας, κοιλάδας, λίμνας, κόλπους, πελάγη κλπ. Οὕτως ἐγεννήθη ἡ τεμαχιστὴ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου χώρα, ἢ ἄλλως βλωώδης χώρα, τῆς ὁποίας τὸ βόρειον μέρος, ἡ Βόρειος Αἰγιήτις, εἶναι ἡ Θράκη. ἐνῶ τοῦ νοτιωτέρου τμήματος ὑπόλοιπα εἶναι αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου. Καὶ γεωλογικῶς λοιπὸν ἀκόμη ἡ Θράκη ἀνήκει εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, χωριζομένη ἀπὸ τῶν βορειοτέρων διὰ τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Αἴμου.

Ἡ συχνὴ ἐπικοινωνία καὶ μεταναστευτικὴ κίνησις, ὡς καὶ ἡ κοινὴ καταγωγὴ τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Ἀρίων λαῶν τῆς βορειοδυτικῆς Μικρασίας, εἰς τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ οἱ ὀμηρικοὶ Τρωῆς, καταφαίνεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος πλείστων ὄσων τοπωνυμίων τῶν ἐσχατιῶν τούτων τῶν δύο ἡπείρων, ὁμοιότητος τὴν ὁποίαν διαπιστώνει ἤδη ὁ Στράβων γράφων: «Πολλὰ δὲ ὁμοιότητες Θραξί καὶ Τρωσίν, οἷον Σκαιοὶ Θραῶκές τινες καὶ Σκαιὸς ποταμὸς καὶ Σκαιὸν τεῖχος καὶ ἐν Τροίᾳ Σκαιαὶ Πύλαι. Ξάνθιοι Θραῶκες, Ξάνθος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ (καὶ Ξάνθη πόλις τῆς Θράκης θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς), Ἄρισθος (ποταμὸς) ἐμβυλλόμενος εἰς τὸν Ἐβρον, Ἄρισθη ἐν Τροίᾳ. Ρῆσος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ, Ρῆσος δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Θρακῶν»<sup>1)</sup>. Ἄν μάλιστα θελήσῃ κανεῖς νὰ ἐξετάσῃ τοὺς ἀρχαίους θρούλους καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, θὰ εὕρῃ πράγματα ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσεν ὁ Γερμανὸς Bernhardt Giseke<sup>2)</sup>, ἐρευνήσας κυρίως τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τοὺς σχολιαστὰς αὐτῶν. Ὁ ἐθνολόγος οὗτος παραθέτει τὸν Ἡρόδοτον (VII, 20) ἀναφέροντα, ὅτι πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου οἱ Τεῦκροι διαβάντες εἰς Εὐρώπην διὰ τοῦ Βοσπόρου «κατέστρεψαν» τοὺς Θραῶκας πάντας «καὶ ἐπὶ τὸν Ἴόνιον Πόντον κατέβησαν, μέχρι τε Πηνειοῦ ποταμοῦ τὸ πρὸς μεσημβρίας ἤλασαν». Φεύγοντες τοὺς

φθῆσαν ἡ Σαμοθράκη, ἡ Ἰμβρος, ἡ Λήμνος, ἡ ἐν τῇ Προποντιδί νῆσος τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ ἡ Χερσονήσος τῆς Κυζίκου (Ἀρτάκη, τουρκ. Καπουδάγ). Ταῦτα ἔγραφεν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «La Turquie d'Europe» ἔργον του (Παρίσιος 1840), ὁ ὅστις ὑπάρχει καὶ γερμανικὴ ἔκδοσις (Die europäische Türkei, Wien 1889). Ὁ Joachim Schulze (Neugriechenland, Jena 1937), βασιζόμενος ἐπὶ νεωτέρων γεωλογικῶν παρατηρήσεων, εἶναι ἐπιφυλακτικώτερος, παραδέχεται ὅμως μορφολογικὰς εὐρασιατικὰς σχέσεις, αἵτινες, λέγει, ὑφίστανται πράγματι (σελ. 102—104).

1) Περὶ τῆς ὁμοιότητος τοπωνυμίων καὶ λέξεων θρακικῶν καὶ φρυγικῶν γράφει διὰ μακρῶν ὁ Κ. Γ. Κουρτιδης (Ἱστορία τῆς Θράκης, Ἀθήναι 1932, τ. 1 σελ. 228—234), πραγματευόμενος ἐπίσης ἐκτενῶς τὸ ὅλον ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Θρακῶν μετὰ παραθέσεως ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ νεωτέρων Εὐρωπαϊῶν ἐθνολόγων καὶ ἀρχαιολόγων

2) Bernhardt Giseke: Thrakisch-Pelagische Stämme der Balkanhalbinsel und ihre Wanderungen in mythischer Zeit. Leipzig 1858 (Θρακοπελασγικαὶ φυλαὶ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ αἱ μεταναστεύσεις των κατὰ τοὺς μυθικούς χρόνους).

Τεύκρους τούτους, οἱ Βιθυνοὶ ἀπεχώρησαν τῆς περιοχῆς τοῦ Στρουμῶνος εἰς Ἄσίαν (Βιθυνίαν). Ἐπειδὴ δὲ Τεῦκροι καὶ Τρῶες συχνάκις συγγέονται, ἡ εἰσβολὴ αὕτη εἰς Θράκην ἀποδίδεται εἰς τοὺς Τρῶας ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Ἴλον ἢ Λαομέδοντα. Βραδύτερον οἱ Θρᾶκες ἐμφανίζονται κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον ὡς σύμμαχοι, «ἐπίκουροι», ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος <sup>1)</sup>, τῶν Τρῶων, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς, ὁ ὁμηρικὸς Πρίαμος, εἶχε γυναῖκα Θρᾶσσαν, τὴν Καστιάνειραν, ἐκ τῆς θρακικῆς πόλεως Αἰσύμης (Ὁμ. Ἰλ. Θ. 305). Θρᾶσαι δὲ ἐχρησίμευον ἐν Τροίᾳ ὡς ἱέρειαι. Κατ' ἄλλην σχετικὴν παράδοσιν ὁ Αἰνείας, φεύγων ἐκ Τροίας, ἀπέβη κατὰ πρῶτον εἰς Χαλκιδικήν, ὕπου ἴδρυσεν τὴν Αἰνείαν. Ἄφ' ἐτέρου ὁ Λυκόφρων, φιλόλογος καὶ τραγικὸς ποιητὴς ἀκμάσας ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, γράφει (1341—1387) ὅτι ὁ θρυλικὸς Μίδας, ὁ βασιλεὺς τῆς Φρυγίας, εἰσήλασε καὶ αὐτὸς εἰς Θράκην. Ὁ δὲ Εὐφορίων, ποιητὴς ἐπικὸς καὶ ἐλεγειακὸς τοῦ βίου π. Χ. αἰῶνος, ἀφηγεῖται πῶς οἱ Φρῦγες, οἱ Λυδοὶ καὶ ἄλλοι, ἐλθόντες μετὰ τοῦ Μίδα εἰς Εὐρώπην, ἴδρυσαν τὴν Ἐδεσσαν. Προχωρῶν δὲ ἐτι περαιτέρω ὁ Giseke ἀνακαλύπτει σχέσεις καὶ ἐπιγαμίας μεταξὺ Θρακῶν καὶ Φοινίκων καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι Θρᾶκες καὶ Πελασγοὶ ἀνήκουν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν ἀρίαν φυλὴν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἀποκλείεται καὶ ἐπιμιξία τις αὐτῶν μετὰ λαῶν σημιτικῆς καταγωγῆς, ὑποθέτει δέ, ὅτι οἱ Φοίνικες, οἱ μεγάλοι οὗτοι θαλασσοπόροι τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, θὰ ἐστάθμευσαν καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης ὡς καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους (Θάσον, Σαμοθράκην), ἴσως δὲ καὶ νὰ εἰσεχώρησαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καὶ προσδέσει σχετικῶς τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ Ὀδομάντιες, λαὸς Θρακικὸς, περιετέμνοντο <sup>2)</sup>.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Θρακῶν δέον νὰ προστεθῆ ὅτι νεώτεροὶ τινες ἱστορικοὶ καὶ γλωσσολόγοι φρονοῦν ὅτι οἱ Θρᾶκες τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἶναι διάφοροι τῶν παναρχαίων Θρακῶν, οἵτινες διεδέχθησαν τοὺς ἀρχικοὺς Θρακικοὺς λαοὺς τῆς παλαιολιθικῆς καὶ νεολιθικῆς περιόδου, μὴ ἀνήκοντας κατὰ τινὰς εἰς τὴν ἀρίαν οἰκογένειαν, κατὰ τὸν Oberhummer ὅμως καὶ τούτους συγγενεῖς τῶν Καυκασίων καὶ τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Καρῶν, Λυδῶν, Λυκίων), πιθανῶς δὲ καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Τυρρηνῶν (Ἐτρούσκων), οἵτινες ἦσαν καὶ οὗτοι Ἄριοι. Καὶ κατὰ τοὺς

1) Τοὺς Θρᾶκας γνωρίζει καλῶς ὁ Ὅμηρος, ὁμιλῶν πάντοτε συμπαθῶς περὶ αὐτῶν. Τὴν Θράκην (Θρηκήν) ὀνομάζει «ἐριβάλακα» (Ἰλ. Ψ. 485), προβατοτρόφον («μητέρα μῆλων», λ. 222). Τοὺς Θρᾶκας (Θρητίκας) ἐπαινεῖ ὡς καλοὺς πολεμιστάς, φέροντας μακρὰ δόρατα («δόλιχ' ἔγχεα χερσίν ἔχοντας» Ἰλ. Δ, 533) καὶ ἐν γένει καλὰ ξίφη (φάσγανον ἀργυρόηλον, καλὸν θρητικὸν Ἰλ. Ψ. 808), τρέφοντας καλοὺς ἵππους («ἵπποπόλους» Ἰλ. Ν. 4) κλπ. Ἐν γένει δὲ φαίνεται ἐκ τῶν ὁμηρικῶν στίχων, ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ Θρᾶκες εἶχον τέχνην ἱκανῶς προηγμένην.

2) Ὁ Γερμανὸς συγγραφεὺς (σελ. 14) ἀναφέρεται εἰς στίχον 158 τῶν «Ἀχαρνῶν» τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ εἰς τὸν Σουΐδαν, τὸν γνωστὸν Βυζαντινὸν λεξικογράφον.



θέλοντας ἐπομένως νὰ διαιρέσουν τοὺς Θραῶκας εἰς ἱστορικοὺς καὶ προϊστορικοὺς, εἰς πεπολιτισμένους καὶ ἀπολιτίστους, ἢ Θράκη κατωκεῖτο ἀνέκαθεν ὑπὸ Ἄρσιων <sup>1)</sup> ἀναγομένων εἰς τὴν 3ην ἢ τὴν 2αν π. Χ. χιλιετηρίδα. Ἄλλοι νεώτεροι ἱστορικοὶ φρονοῦν, ὅτι οἱ προϊστορικοὶ Θραῶκες ἀνήκουν εἰς τὴν Μεσογειακὴν φυλὴν καὶ ὅτι μόνον οἱ ἱστορικοὶ Θραῶκες εἶναι Ἄριοι. Οὗτοι κατεῖχον ἀπὸ τοῦ βου αἰῶνος ὀλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀπὸ τῶν Καρπαθίων σχεδὸν μέχρι τοῦ Αἰγαίου, ἐνῶ οἱ Ἰλλυριοὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ Δυτικὸν καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ Νότιον. Ἄλλοι ὅμως ἀντιτασσόμενοι κατὰ τῆς γνώμης ταύτης, ὑπολαμβάνουν τὴν διαφορὰν τῶν προϊστορικῶν πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς Θραῶκας ὡς διάφορον τάσιν καὶ ἐκφανσιν τῆς αὐτῆς φυλῆς κατὰ διαφόρους χρονικὰς περιόδους, ὅπως ἐρμηνεύουν δὲ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὑποθέτουν, ὅτι ὁ παλαιὸς πολιτισμὸς τῶν Θρακῶν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἄλλων πολιτισμένων λαῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπεκοινωνοῦν οἱ προϊστορικοὶ Θραῶκες. Ὁ Giseke (ἐνθ. ἀν. σ, 16), διακρίνων τὰς ἐν Θράκῃ φυλάς εἰς κυρίως Θραῶκας καὶ εἰς Παιόνας, καταλέγει εἰς τοὺς πρώτους τὰ Θρακικὰ φύλα τῶν Δίων, Βησῶν, Σαπαίων, Σατροῶν, Μαίδων, Βιθυνῶν, Τριβαλλῶν καὶ Βισαλτῶν, τὰ ὁποῖα καὶ μόνα θεωρεῖ συγγενῆ τῶν Πελασγῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ τῶν Πρωτοελλήνων.

Ὁ Guillaume Lejean, Γάλλος, μελετήσας τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου καὶ γράψας περὶ αὐτῆς γαλλιστὶ καὶ γερμανιστὶ, οὐδόλως ἀμφιβάλλει περὶ τῆς συγγενείας τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Πρωτοελλήνων, λέγων, ὅτι ὁ ἀρχέτυπος πελασγικὸς κορμὸς τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν φαίνεται ὅτι ἀντιπροσωπεύεται εἰς μὲν τὸ μάλιστα πολιτισμένον στοιχεῖον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, εἰς δὲ τὸ ἀπολίτιστον ὑπὸ τῶν Θρακῶν. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ἀντιδιαστολὴ μεταξὺ ἀρχαίων Θρακῶν καὶ νεωτέρων, τῶν μὲν συγγενῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τῶν δὲ ξένων πρὸς αὐτούς, καταπίπτει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ὄνομα τῶν ἀρχαίων Θρακῶν εἶναι στενωτάτα συνδεδεμένον πρὸς τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα δὲ τὸν πνευματικὸν καὶ τὸν θρησκευτικόν, καὶ ὅτι οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ὑμνοδοὶ καὶ μουσικοὶ (Ὀρφεύς, Μουσαῖος, Θάμυρις, Εὐμόλπος) ἦσαν καὶ ἐκαλοῦντο Θραῶκες <sup>2)</sup>, ὅτι ἢ πλησίον τῶν Ἀθηνῶν εὐρισκομένη ἱερατικὴ πολιτεία τῆς Ἐλευσίως ἐμυθολογεῖτο ὡς ἰδρυθεῖσα ὑπὸ Θρακῶν, ὅτι οἱ λεγόμενοι Θρακίδαι ἦσαν ἐπιφανέστατον ἱερατικὸν γένος εἰς τοὺς Δελφούς, ὡς τὸ ἐπίσης Θρακικὸν τῶν Εὐμολπιδῶν εἰς Ἐλευσίνα, καὶ ὅτι ἢ ὀργιαστικὴ λατρεία τοῦ Διονύσου ὑπὸ Θρακῶν διεδόθη εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας <sup>3)</sup>.

1) E. Oberhammer : Die Balkanvölker, Wien 1917 (σελ. 5).

2) Βλ. Karl Otfried Müller : Geschichte der griechischen Literatur, σελ. 40 καὶ 41. Ὁ δὲ Στράβων γράφει : « Ἀπὸ δὲ τοῦ μέλους καὶ τοῦ ρυθμοῦ καὶ ἡ μουσικὴ πᾶσα Θρακίη καὶ Ἀσιᾶτις νενομίσται » (404—15).

3) Ἄξιον σημειώσεως εἶναι σχετικῶς τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνάλογοι πρὸς τὰς Διονυσιακὰς ταῦτας ὀργιαστικὰς τελετὰς τῶν ἀρχαίων Θρακῶν, αἵτινες ἐτελοῦντο εἰς τὰ



Γενικῶς δὲ ἡ λατρεία καὶ τῶν ἄλλων θεῶν ἐν τῇ παναρχαίᾳ Θράκῃ ἦτο ἡ αὐτὴ περίου με τὴν τῶν Ἑλλήνων, δεικνύουσα πάντως κοινὴν τὴν προέλευσιν τῆς θρησκείας τῶν δύο λαῶν. Κατὰ τοὺς δημοτικὸς μάλιστα χρόνους βλέπομεν τοὺς θεοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀλύμπου διηρημένους εἰς δύο στρατόπεδα καὶ λαμβάνοντας μέρος τοὺς μὲν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς δὲ ὑπὲρ τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἐπικούρων, δηλαδὴ τῶν Θρακοφρύγων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ τῆς Σαμοθράκης καθήμενος ὁ Ζεὺς παρηκολούθει θανμάζων τὴν μάχην τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τῶν Τρώων<sup>1)</sup>.

Ἡ συγγένεια αὕτη τῆς θρησκείας δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τοὺς κοινούς θεοὺς. Διὰ τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς φιλοσόφους τῆς Ἑλλάδος τοὺς μεμνημένους εἰς τὰ τῶν θρησκευτικῶν τῆς χώρας, ὡς ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πλάτων, τὸ ὄνομα τῆς Θράκης εἶχε συμβολικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐσημαινε «ἡ χώρα τῆς ἀγνῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἱερᾶς ποιήσεως». Ἡ λέξις Θράκη ἔχει δι' αὐτοὺς νόημα φιλοσοφικὸν καὶ ἱστορικόν, σημαῖνον μίαν διανοητικὴν σφαιρᾶν, τὸ σύνολον τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν παραδόσεων, αἵτινες παραδέχονται τὴν προέλευσιν τοῦ κόσμου ἀπὸ μίαν θείαν διάνοιαν. Ἰστορικῶς δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ὑπενθυμίζει τὴν χώραν καὶ τὴν φυλὴν, ὅπου ἡ δωρικὴ διδασκαλία καὶ ποίησις, ὁ ἰσχυρὸς οὗτος βλαστὸς τοῦ ἀγρίου ἀρχαίου πνεύματος, εἶχε φυτρώσει διὰ πρῶτην φορὰν ἐν Θράκῃ, ὅπως ἀνθήσῃ κατόπιν καὶ πάλιν μετὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸν συμβολισμόν αὐτὸν ἀποδεικνύει ἡ κατόπιν ἱστορία. Εἰς τοὺς Δελφούς, οἱ Θρακίδαι, περὶ τῶν ὁποίων γράφομεν ἄνωτέρω, ἦσαν οἱ φρουροὶ τῆς θείας διδασκαλίας. Τὸ ἀμφικτυονικὸν δικαστήριον ἐφύλαττε φρουρὰ Θρακῶν, δηλ. μεμνημένων πολεμιστῶν.

«Διατί, γράφει ὁ Γάλλος συγγραφεὺς, ὁ Edouard Schuré<sup>2)</sup>, ἀνευρίσκων εἰς ὅλα τὸν συμβολισμόν, τὴν ἀλληγορίαν καὶ τὴν μυστικοπάθειαν,

ὄρη ἐν ὥρᾳ σκοτεινῆς νυκτὸς ὑπὸ τὸ ἀσταθὲς φῶς τῶν δάδων, εἶναι αἱ μέχρι πρὸ τινων ἐτῶν, δηλαδὴ πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, διατηρηθεῖσαι ἑορταὶ τῆς ὀργιαστικῆς λατρείας τῶν λεγομένων «ἀναστειναρίων» εἰς χωρία τινὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Θράκῃ, παρὰ τὸν Εὔξεινον ἐπαρχιῶν Ἀγαθουπόλεως καὶ Βιζύης, ὡς καὶ εἰς ἕν χωρίον παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν. Οἱ ὀργιασταὶ ἔφεροντες τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀγ. Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἀγίας Ἑλένης περιέφερον αὐτὰς εἰς ἄλλα χωρία ψάλλοντες καὶ χορεύοντες μετὰ μουσικὰ ὄργανα καὶ ἐν γένει ἰπανηγυρίζοντες μετὰ θυσίας ἱάμνων καὶ προσβάτων ὡς καὶ ταύρου, ὑπενθυμιζούσας ἔθιμα εἰδωλοατρικὰ. (Βλ. σχετικῶς ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ κ. Στίλιανος Κυριακίδου ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ Τόμ. Δ' σελ. 580—582). Τὰς τελετὰς ἀναφέρει καὶ ἡ Βρετανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα ἐν λέξει Thracæ (ἔκδ. 13ῃ Τόμ. 26 σελ. 886), μετὰ παραπομπῆς εἰς μελέτην τοῦ R. M. Dawkins ἐν Hellenic Journal (σελ. 191). Σ. Δ. Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' Κ. Ρωμαίου : Λατρεῖες στὴ Θράκη.

1) «Καὶ γὰρ ὁ θαναμάζων ἦτο πτολεμόν τε μάχην τε ὑποῦ ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς Σάμου ἔλυσέσης Θρητικῆς... (Ἰλ. Ν. 11—12).

2) Edouard Schuré : Les grands initiés, esquisse d'histoire secrète des religions. Paris 1925. Βλ. σ, 225—227.

ἡ Θράκη ἐθεωρήθη πάντοτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἱερὰ χώρα, ἡ χώρα τοῦ φωτός καὶ ἡ ἀληθῆς πατρίς τῶν Μουσῶν ; Διότι εἰς τὰ ὑψηλά της ὄρη εὐρίσκοντο τὰ ἀρχαιότερα ἱερὰ τοῦ Κρόνου, τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ. Ἀπὸ ἐκεῖ κατῆλθον εἰς εὐμολπικοὺς ρυθμοὺς ἡ ἱερὰ Ποίησις, οἱ ἱεροὶ Νόμοι καὶ αἱ ἱερὰ Τέχναι. Τοῦτο μαρτυροῦν οἱ μυθικοὶ ποιηταὶ τῆς Θράκης. Τὰ ὀνόματα Θάμυρις, Λίνος καὶ Ἀμφίων ἀνταποκρίνονται ἴσως εἰς πρόσωπα πραγματικά, ἀλλὰ πρὸ παντὸς προσωποποιοῦν, κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν ναῶν, καὶ ἀπὸ ἓν εἶδος ποιήσεως. Ἐκαστον ἐξ αὐτῶν καθιεροῖ τὴν νίκην μιᾶς θεολογίας ἐναντίον μιᾶς ἄλλης. Εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ ἱστορία ἐγράφετο ἀλληγορικῶς. Τὸ αἶτομον δὲν ἦτο τίποτε, τὸ δόγμα καὶ τὸ ἔργον ἦσαν τὸ πᾶν. Ὁ Θάμυρις, ὅστις ἔψαλλε τὸν πόλεμον τῶν Τιτάνων καὶ ἐτυφλώθη ὑπὸ τῶν Μουσῶν, ἀναγγέλλει τὴν ἤτταν τῆς κοσμολογικῆς ποιήσεως ὑπὸ τῶν νέων ποιητικῶν μορφῶν. Ὁ Λίνος, ὅστις εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ μελαγχολικὰ ἄσματα τῆς Ἀσίας καὶ ἐφρονεῦθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἀποκαλύπτει τὴν εἰσβολὴν εἰς Θράκην τῆς ποιήσεως τῶν συγκινησέων καὶ τῆς ἡδυπαθείας, τὴν ὁποίαν ἀπέκρουσε κατ' ἀρχὰς τὸ ἀνδρικὸν πνεῦμα τῶν Λωριέων τοῦ Βορρᾶ. Σημαίνει συγχρόνως τὴν νίκην τῆς σεληνιακῆς λατρείας κατὰ τῆς ἡλιακῆς. Ἐξ ἀντιθέτου, ὁ Ἀμφίων, ὅστις κατὰ τὴν ἀλληγορικὴν παράδοσιν ἔθετε καὶ τοὺς λίθους εἰς κίνησιν διὰ τῶν ἀσμάτων του καὶ ἔκτιζε ναοὺς ὑπὸ τοὺς ἥχους τῆς λύρας του (ὡς καὶ ὁ Ὀρφεύς), ἀντιπροσωπεύει τὴν πλαστικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἡ ἡλιακὴ διδασκαλία καὶ ἡ ὀρθόδοξος δωρικὴ ποίησις ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ».

Ὁ Γάλλος συγγραφεὺς δὲν εἶναι ὑπερβολικὸς εἰς τὰς σκέψεις του. Ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν ὠραίων μύθων καὶ παραδόσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὸν Θράκα Ὀρφέα καὶ τοὺς ὄπαδούς του, τοὺς λεγομένους Ὀμηρικούς, παροδόσεων αἵτινες ἐξήσκησαν τὴν ἐπιρροὴν των οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐμπνεύσασαι φιλοσόφους ὁποῖος ὁ Πυθαγόρας <sup>1)</sup> καὶ ἄλλοι ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν χρόνων. Ὁ μύθος περὶ καθόδου τοῦ Ὀρφέως εἰς τὸν Ἄδην πρὸς ἀναζήτησιν καὶ διάσωσιν τῆς προσφιλοῦς του Εὐρυδίκης ἐδημιούργησε ποιάν τινα συγγένειαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας, τόσον ὥστε οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ συμβολίζουσι διὰ τῆς μορφῆς τοῦ Ὀρφέως αὐτὸν τὸν Χριστόν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ τῶν πρῶτων εἰς Χριστὸν προσερχομένων ἦσαν τέως Ὀρφικοί.

Καὶ ἐδῶ τίθεται τὸ ἐρώτημα : Ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν τόσον ἡ Θρακικὴ θρησκεία, ἡ Θρακικὴ μουσικὴ, ἡ Θρακικὴ μυθολογία, αἱ Θρακικαὶ παραδόσεις τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ποιητὰς καὶ φιλοσόφους, ἂν δὲν

1) Τὴν στενὴν ἀναλογίαν μεταξὺ Ὀρφικῶν καὶ Πυθαγορείων παρατηρεῖ πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος (II, 81).



ὑπῆρχε στενή φυλετικὴ συγγένεια μεταξύ Θρακῶν καὶ Ἑλλήνων ; Καὶ διὰ ποίας γλώσσης ἐξησκήθη ἢ ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπίδρασις αὕτη τῆς Θράκης, ἂν ὄχι διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ; Ἦσαν οἱ Θραῖκες πράγματι «βάρβαροι», ὡς λέγουν καὶ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, οἷος ὁ Θουκυδίδης, ἐννοοῦντες ἴσως διὰ τούτου, ὅτι δὲν ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἢ ὠμίλουσαν αὐτὴν μὲ προφορὰν τραχείαν καὶ σχεδὸν ἀκατάληπτον ; Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀπεπειράθη νὰ λύσῃ ὁ διάσημος Γερμανὸς ἑλληνιστῆς καὶ φιλόλογος Karl Otfried Müller, ὅστις θεωρεῖ τὰ περὶ θρακικῆς προελεύσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας οὐχὶ ὡς ἀπλοῦς μύθους. Ἴδου δὲ τί γράφει σχετικῶς : «Bei Weitem das merkwürdigste, was uns von Nachrichten über die alten Sänger Griechenlands zugekommen, ist, dass mehrere unter ihnen Thraker genannt werden. Es ist ganz undenkbar, dass in späteren historischen Zeiten, wo die Thraker als ein barbarisches Geschlecht verachtet wurden, sich die Meinung gebildet haben sollte nach der den Thrakern ein so wesentliches Verdienst um die erste, Bildung Griechenlands beigelegt wird. Wir sind also sicher hier eine Ueberlieferung aus der Vorzeit vor uns zu haben (S. 43). Ἦτοι :

«Τὸ μᾶλλον καὶ ὑπὲρ πάν ἄλλο ἀξιωματικόν, ὅπερ παρεδόθη εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν περὶ τῶν ἀρχαίων ὕμνων τῆς Ἑλλάδος πληροφοριῶν, εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐκαλοῦντο Θραῖκες. Εἶναι ὅλως ἀδιανοήτων, ὅτι κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε οἱ Θραῖκες περιεφρονοῦντο ὡς γένος βάρβαρον, ἦτο δυνατόν νὰ σχηματισθῇ γνώμη τοιαύτη, ὥστε ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς τοιοῦτον οὐσιῶδες ἔργον εἰς τὴν πρώτην πνευματικὴν μόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀσφαλῶς εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα ἐνώπιον παραδόσεως ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων».

Καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τούτου νομίζει ὅτι ἀνευρίσκει τοποθετῶν τοὺς Θραῖκας τούτους εἰς ἓν μόνον τμήμα τῆς Θράκης, εἰς τὴν ποιητικὴν Πιερίαν, τὴν θρυλικὴν πατρίδα τῶν Μουσῶν, γράφων :

«Wenn man aber die Heimat jener thrakischen Hymnenpoesie genauere nachforscht, so ist es Pieria, die Landschaft an der Ostseite des Olympus-Gebirges, nördlich von Thessalien, der Süden Emathias oder Makedoniens, worauf sich jene Erinnerungen beziehen. Hier lag auch jenes Leibethrion wo die Musen den Klaggesang über dem Grabe des Orpheus gesungen haben sollen». (S. 44). Δηλαδή :

«Ἄν ὅμως ἐρευνήσῃ τις ἀκριβέστερον τὴν πατρίδα τῆς Θρακικῆς ἐκείνης ποιήσεως τῶν ὕμνων, εὐρίσκει ὅτι ἡ Πιερία, ἢ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὀλύμπου βορείως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ νότια τῆς Ἡμαθίας ἢ Μακεδονίας, εἶναι ἡ χώρα εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ ἀναμνήσεις ἐκεῖναι. Ἐδῶ ἐκεῖτο καὶ τὸ Λειβήθριον ἐκεῖνο ὄρος, ὅπου αἱ Μοῦσαι ἔψαλλον, ὡς λέγεται, τὴν θρηνωδίαν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ὀρφέως». Ὁ Γερμανὸς ἑλληνιστῆς προσ :

θέτει ὅτι οἱ αὐτοὶ Θραῖκες, οἱ Πιέρεις δηλαδή, κατόικουν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δωρικῆς καὶ Ἑλληνικῆς μεταναστεύσεως χρόνους εἰς τινὰς τόπους τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδος (δηλαδή εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα), ὅτι οἱ Θραῖκες ἐγκατεστάθησαν καὶ περὶ τὸν Ἑλικῶνα τῆς Βοιωτίας, εἰς τὴν περισχὴν τῶν Θεσπίων καὶ τῆς Ἀσκηρῆς, καὶ ὅτι παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Παρνιασοῦ, εἰς τὴν Φωκίδα, ἔκειτο κατὰ τὰ λεγόμενα ἢ Δαυλῖς, ἔδρα τοῦ Θρακῶς βασιλέως Τηρέως. Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ ἡμέτερος ἱστορικός Παῦλος Καρολίδης<sup>1)</sup>, «ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀρχαίου Θρακικοῦ λαοῦ εἰς τοὺς βορείους βαρβάρους Θραῖκας τοῦ Αἴμου καὶ εἰς τοὺς νοτίους Θραῖκας τῆς Ἑλλάδος, τοὺς πατέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀφίνει πολὺ τὸ κενὸν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ὅλης ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐννοίας Θρακῶν καὶ Θράκης». Ὅτι οἱ Θραῖκες τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἦσαν διαφόρου φυλῆς ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Αἴμον καὶ ὅτι ἡ πρώτη κοιτὶς αὐτῶν ἦτο ἡ Πιερία «δὲν εἶναι γνώμη λίαν ἀκριβῆς», λέγει ὁ Καρολίδης.

Εἶδομεν ἤδη, ὅτι οἱ Θραῖκες ἦσαν πολὺ γνωστοὶ εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅστις καὶ τοὺς τοποθετεῖ δυτικῶς τοῦ Ἑλλησπόντου<sup>2)</sup>. Ἐπίσης ἐκ τοῦ Ὁμήρου ἀκόμη γνωρίζομεν, ὅτι ἡ Θράκη ἦτο ἡ κοιτὶς τῆς θρησιατικῆς λατρείας τοῦ Διονύσου (Ἰλ. Ζ. 130—140)<sup>3)</sup>. Ἄφ' ἑτέρου ἐκ τοῦ Ἡροδότου (VII 111) εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ περὶ τὸν Αἴμον κατοικῶν Θρακικὸς λαὸς τῶν Βησσῶν ἢ Βεσσῶν ἐπὶ τῆς ὑψηλοτάτης κορυφῆς τοῦ Αἴμου εἶχε τὸ μαντεῖόν του. Τὸ ὄνομα δὲ Βησσός, ὅπως καὶ τὸ Θραῖ αὐτιό, φαίνεται ὅτι ἀνέκαθεν ἐσημείωνεν ἀοιδός, ψάλτης, ἱερεὺς, ἕως δὲ καὶ αἱ λέξεις *θρησκος*, *θρησκεία* νὰ ἔχουν συγγένειαν πρὸς τὸ Θραῖ, οὐτινος ἡ πρώτη ἐννοία εἶναι ἡ τοῦ ὑμνωδοῦ. Διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὸ ὄνομα τῶν Θρακῶν διδομένης ἐρμηνείας ἀίρεται πᾶσα ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν βορείων Θρακῶν τοῦ Αἴμου καὶ τῶν Θρακῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ὄνομα καθίσταται ἀπλῶς θρησκευτικὸν εἰς τε τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἑλλάδα. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Θουκυδίδης (II 29) κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἐν Φωκίδι Θράκης καὶ τῆς κυρίως Θράκης τῶν χρόνων του, ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη ἔχει ἀπλῶς γεωγραφικὸν χαρακτήρα, οὐδεμίαν δὲ ὑπαινίσσεται ἐθνολογικὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν Θρακῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Θρακῶν τῆς μεγάλης Θράκης.

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἐθνολογικῆς ἀνασκοπῆς, τὴν ὁποίαν κρίνομεν περιττὸν νὰ μηκύνωμεν περισσότερον, ἐξάγεται, ὅτι τὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα κατόικουν τὴν Θράκην κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, οἱ Κίκωνες τῆς Ὀδυσσεείας οἱ Μησοί, οἱ Βῆσσοι, οἱ Δᾶκες, οἱ Γέται, οἱ Ἀγριᾶνες, τῶν ὁποίων ἀπόγο-

1) Π. Καρολίδου εἰς παράρτημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου (Τόμ. Α' σελ. 421—423).

2) Αὐτὰρ Θρήκας ἤγ' Ἀκάμας καὶ Πείρσος ἤρως ὄσσους Ἑλλήσποντος ἀγάρροος ἐντὸς ἔεργει (Ἰλ. 344—345).

3) Τὸ Νυσήϊον περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦν οἱ στίχοι οὗτοι ἦτο ὄρος ἐν Θράκῃ.



νοι θεωρούνται οί ἐξιλαμισθέντες σλαυόφωνοι Πομάκοι, οί Πίερες, οί Βρύγες, οί Παίονες, οί Σκυρμιάδαι, οί Νιφαῖοι, οί Σαπαῖοι, οί Παῖτοι, οί Βίστωνες (ἐκ τῶν ὁποίων ὠνομάσθη ἡ λίμνη Βιστωνίς ἢ Μπουργουγκιόλ), οί οί Δερσαῖοι, οί Κορπῖλαι, οί Ἡδωνες, οί Δῖοι, οί Σάτραι, οί τὸ ἰσχυρότερον καὶ μεγαλύτερον Θρακικὸν κράτος ἰδρύσαντες Ὀδρῦσαι καὶ τόσοι ἄλλοι, κατοικοῦντες εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου μέχρι τοῦ Δουνάβεως, ἀπετέλουν ἓνα λαὸν μέγαν <sup>1)</sup> καὶ ἀρχαιότατον, ἓνα τῶν ἀρχαιοτέρων λαῶν τῆς Εὐρώπης, ὅστις οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μετὰ τῶν Προβουλάρων τοῦ καθηγητοῦ Ischirkoff <sup>2)</sup> καὶ τῶν κατόπιν Βουλγάρων. Οἱ Θράκες, μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰλλυριῶν εἶναι οἱ καθαυτὸ αὐτόχθονες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐπηρεάσαντες ἀρχικῶς τὴν θρησκείαν τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος, μεταδῶσαντες εἰς αὐτήν, ὥς καὶ οἱ Φρύγες, καὶ Λυδοὶ ἐκ τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν μουσικὴν καὶ πλῆθος μυθικῶν παραδόσεων, ἀλλ' ὑποσιάντες ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κατόπιν εἰς ἀπρόσιτον ὕψος ἐξελιχθέντος ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῶν καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς Θράκης ἰδρυθειῶν ἀποικιῶν, περὶ τῶν ὁποίων καὶ θὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

1) Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Υ 7) «Θρητικῶν δὲ ἔθνος μέγιστόν ἐστι μετὰ γε Ἴνδοις πάντων ἀνθρώπων, κατὰ γε γνώμην τὴν ἐμήν».

2) Σημ. Διενθ. : Ὁ Ischirkoff καὶ ὁ Τζάνωφ. Ὀμιλῶν καὶ γράφων ὁ Μουταφτσιεφ καθηγ. Πανεπιστημίου Σόφιας, περὶ αὐτῶν λέγει : «με τὰς παραδοξολογίας μας ἡμεῖς οἱ Βούλγαροι καὶ τὰς ἀλογιστίας ἀντὶ νὰ δημιουργοῦμεν ἐθνικὴν ὀφέλειαν, δημιουργοῦμεν ἐθνικὴν ζημίαν».

## ΜΕΡΟΣ Β'

### ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΑΝΑΣΚΟΠΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

*Ἡ προϊστορική Θράκη.—Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι.—Οἱ τύμβοι τῆς Θράκης καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.—Ἡ νεολιθικὴ περιόδος.—Αἱ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης.—Ἡ ἀξία ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων.*

Αἱ πρῶται θετικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης ἀρχίζουν μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐπὶ τῶν παραλίω ἀυτῆς ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Διὰ τὴν προϊστορικὴν περιόδον δὲν ἔχομεν ἄλλο παρὰ τὰς ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων περισυλλεγομένης μυθικᾶς παραδόσεις καὶ τὰ πορίσματα τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν. Αὐταὶ εἶναι ἀτελεῖς, ἀλλὰ τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα εἶναι τοιαῦτα, ὥστε εἰς τῶν πρώτων σαβαρώτερον ἀσχοληθέντων μετὰ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης, ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Albert Dumont, διευθυντῆς τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Θράκην τὸ 1869, ἔγραφε<sup>1)</sup> τῷ 1871 εἰς ἔκθεσιν πρὸς τὸν τότε Γάλλον Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας καὶ σοφὸν ἑλληνιστὴν Victor Duruy: «Peu de provinces du monde antique peuvent faire valoir un titre plus sérieux à l'attention de la science contemporaine». (Ὀλίγαι ἐπαρχαὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου δύνανται νὰ ἐπιδείξουν τίτλον σοβαρώτερον εἰς τὴν προσοχὴν τῆς ἐπιστήμης<sup>2)</sup>).

Τὸ ἔργον τοῦ Dumont ἐσυνέχισαν Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι

1) Ἡ ἔκθεσις τοῦ Albert Dumont (Rapport sur un voyage en Thrace) ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις εἰς τὰ Archives des missions scientifiques et littéraires, 3e série, t. III p. p. 447—515, ἐν συνεχείᾳ δὲ εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικὸν (3e série, t. III p. p. 117—200) ὑπὸ τὸν τίτλον «Inscriptions et monuments figurés de Thrace». Τὰ ἔργα ταῦτα ἐξέδωκεν ἐκ νέου μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων ὁ Th. Homolle, καὶ οὗτος Δευθυντῆς τῆς αὐτῆς Σχολῆς, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Melanges d'Archéologie et d'Épigraphie» (189—286 καὶ 307—581).

Περὶ τῆς ἀρχαιολογίας τῆς Θράκης ἔγραψε βραδύτερον (1925) ὁ G. Seurre, εταῖρος τῆς αὐτῆς Σχολῆς, σπουδαῖον τρίτομον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Archéologie de Thrace» ἀποτελοῦν συμπλήρωμα τῆς ἐργασίας τοῦ Dumont.

Ἐπίσης λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Macedonia. Thrace and Illyria» ἔργον τοῦ Stanley Casson, εταῖρου τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (Oxford, 1926), εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἐπανεπιλημμένως καὶ ὁ γῆν Θράκην πολὺ βραδύτερον ἐπισκεφθεὶς Joachim Schulze, δημοσιεύσας εἰς τὸ γνωστὸν γεωγραφικὸν περιοδικὸν «Petermanns Mittheilungen Ergänzungsheft» Nr 253) μακρὰν μελέτην περὶ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης (Gotha 1937 σελ. 447 μετὰ πινάκων). Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι καὶ τὸ μᾶλλον πρόσφατον ἔργον περὶ Θράκης.

2) Βλ. Melanges d'Archéologie et d'Épigraphie σελ. 195.



ἐνεργήσαντες μελέτας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Δ. Θράκῃ κατὰ τὴν διαρκοῦντος τοῦ παγκοσμίου πολέμου (1914—1918) καὶ μετὰ τοῦτον διασυμμαχικὴν κατοχὴν τῆς χώρας. Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐξάγεται <sup>1)</sup>, ὅτι ἐν τῇ Καμπανίᾳ, δηλαδὴ εἰς τὸ βαθύπεδον τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὑπῆρχον ἀρκετοὶ συνοικισμοὶ κατὰ τὴν νεολιθικὴν περίοδον. Τὸν πολιτισμὸν τῆς περιόδου ταύτης θεωρεῖ ὁ B. Lanck Θρακικὸν γράφων: Die hohe neolithische Kultur der niedersen Donauländer war Thrakisch <sup>2)</sup>. Ὁ ὑψηλὸς νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῶν χωρῶν τοῦ Κάτω Δουνάβεως ἦτο Θρακικός. Ἄλλ' ἀνθῶσα περίοδος τοῦ αἰῶνος τοῦ χαλκοῦ δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν ἐν τῇ Κεντρικῇ Θράκῃ <sup>3)</sup>, ὅπου ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα οὐχὶ μυκηναϊκοῦ, ὡς ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἄξιου καὶ παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν Κόλπον, ἀλλὰ μᾶλλον συγγενῆ πρὸς τὰ τῆς Θεσσαλίας <sup>4)</sup>. Σχέσεις ὁμῶς τῶν Θρακῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς διεπιστώθησαν διὰ τῆς ἀνευρέσεως ξίφους ἐκ τῆς τρίτης μεταμυκηναϊκῆς περιόδου μετὰ τὴν Σόφιας καὶ Φιλιππουπόλεως <sup>5)</sup>.

Τὰ λείψανα τῆς προϊστορικῆς ταύτης ἐποχῆς (ἀγγεῖα, ὅπλα, πελέκεις κλπ), ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς λεγομένους τύμβους (tumuli), περὶ τῶν ὁποίων γράφει ἐκτενῶς ὁ Gasson <sup>6)</sup>. Οὗτοι ἔχουν βάσιν ἑλλειψοειδῆ καὶ ὕψος 12—15 μέτρων, κατὰ τὸν Wace <sup>7)</sup>. Τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν εἶχον παρατηρήσει ἤδη οἱ ἀπὸ τοῦ 1840 ἐπισκεφθέντες τὴν Θράκην γεωγράφοι. Κατὰ τοὺς G. Seure καὶ N. Degrand, (Exploration de quelques tells de la Thrace ἐν τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique, 1906 (σελ. 356 καὶ ἐξῆς) ὑπάρχουν καθ' ὅλην τὴν Θράκην (δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν) 10.000 περίπου τύμβοι <sup>8)</sup>. Κυρίως ὁμῶς παρατηροῦνται παρὰ τὴν Νικόπολιν, εἰς

1) Joachim Schulze, Neugriechenland, 410.

2) Pauly-Wissowa, Realencyklopädie, XI, p. 415. Ὁ Lanck ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν Schuchgart, Altenropa 155, 283, ὡς καὶ εἰς τὸν Wilke παρὰ Ebert, Reallexikon II, 208.

3) S. Gasson, Macedonia, Thrace and Illyria, p. 135.

4) S. Gasson, loc. cit.

5) Ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη (σελ. 26) τὰ ξίφη τῆς Θράκης γνωρίζει καὶ ὁ Ὁμηρος ἀναφέρων αὐτὰ ἐπαινετικῶς. Ἐν Θρακικὸν φύλλον ὠνομάζετο «Μαχαιροφόροι». Εἶναι φυσικόν, ὅτι οἱ Θραῖκες, οἵτινες εἶχον πλούσια ὄρυχεῖα, τὰ ὅποια ὑπερησπίζοντο πεισιμόνως, κατεῖχον τὴν τέχνην τῆς κατεργασίας τῶν μετάλλων (Ἡροδότου II 176).

6) S. Gasson, loc. cit. III—175.

7) A. J. B. Wace, The mounts of Macedonia (Annual British School of Athens, 20, 1913—14 σελ. 123—132.

8) Ὁ Seure καὶ ὁ Degrand ἀναφέρουν ὀλικὸν 8.500 γνωστῶν τύμβων ἐν Βουλγαρίᾳ. Βλ. Ἐπιτύμβιον Χρ. Τσοῦντα ἐπίμετρον ΣΤ' τ. Ἀρχ. Θε. Θεσ. μελέτην Μυστ. Ἀποστολίδου περὶ χωμάτων καὶ τάφων σ. 319—344.

Πέντε μεγάλοι τύμβοι ὑπάρχον εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Τυρολόης τρεῖς ἄλλοι παρὰ τοῦ Ἐργίνην, οἱ τελευταῖοι οὗτοι προϊστορικοί.

τὴν πεδιάδα τῆς Σόφιας καὶ εἰς τὴν τοῦ Καζανλίκ, δηλαδὴ εἰς τὴν Β. Θράκην, ἣτις δύνανται νὰ ὀνομασθῇ χώρα τῶν τύμβων. Πολλάκις εὐρίσκονται τοιοῦτοι πλησίον νεκροταφείων, ὡσὺν τὸ μέρος τοῦτο νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ταφὴν τῶν νεκρῶν καὶ κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐκείνην ἐποχὴν <sup>1)</sup>. Κατὰ τὸν Gasson <sup>2)</sup> ἡ κοιλάς τοῦ Στριμῶνος περιέχει μόνον τρεῖς προϊστορικοὺς χώρους, ἐνῶ οὐδεὶς τοιοῦτος ἀπαντᾷ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Νέστου, μεταξὺ δὲ τοῦ Νέστου καὶ τοῦ Ἐβρου εὐρίσκεται μόνον εἰς (ἐν Μάκρη). Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁμῶς ὄχθης τοῦ Ἐβρου, εἰς τὴν ΑἼνον, ὑπάρχει μέγας καὶ ἐξέχων τοιοῦτος. Ἀνατολικῶς τοῦ Ἐβρου οἱ τύμβοι γίνονται συχνότεροι, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην. Καὶ ὁ Gasson ἀνάγει τοὺς τύμβους τούτους εἰς τὴν νεολιθικὴν περίοδον ἢ εἰς τὴν χαλκοῦ ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρους ἐνῶ ἄλλοι θεωροῦν αὐτοὺς ὡς προερχομένους ἐκ τῆς χαλκολιθικῆς λεγομένης περιόδου.

Τοιοῦτους τύμβους εἶδε καὶ ὁ τὴν Ἀν. Μακεδονίαν καὶ Δ. Θράκην πρὸ ὀλίγων ἔτων ἐπισκεφθεὶς Schulze εἰς τὴν παραθαλασίαν περιοχὴν τῆς Κομοτινῆς <sup>3)</sup>. Εἶναι στρογγύλοι γήλοφοι διαφόρων διαστάσεων ὕψους 1—12 μέτρων φαίνονται δὲ ἐκτεινόμενοι παραλλήλως πρὸς τὴν παραλίαν τῆς πεδιάδος Ἐάνθης—Κομοτινῆς ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. Ἀπαντῶσι μόνον εἰς τὰς πεδιάδας, ὡς ἄλλως τε ὅλοι οἱ τύμβοι τῆς Θράκης εὐρίσκονται εἰς τὰ βαθύπεδα. Ὡς οἱ προηγουμένως ἐξετάσαντες τοὺς τύμβους, καὶ ὁ Schulze θέτει τὸ ζήτημα, εἰς τί ἐχρησίμευον οἱ γήλοφοι οὗτοι. Εἶναι τάφοι διὰ τοὺς νεκροὺς τῶν ἀνωτέρων τάξεων, εἶναι φυλάκια καὶ χιλιόμετρικοὶ δείκται ἢ ὑψώματα διὰ τὰ διὰ πυρῶν σήματα (φρυκτωρίας) τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀνηγγέλλετο εἰς Περσίαν ἢ κατὰ τῶν Ἑλλήνων νίκη <sup>4)</sup> ;

Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐγένοντο δύο ἀπόπειραι πρὸς ταξινόμησιν τῶν τύμβων, μία ὑπὸ τοῦ A. J. B. Wace <sup>5)</sup> καὶ μία ὑπὸ τοῦ L. Rey <sup>6)</sup>. Κατὰ τὴν πρώτην ταξινόμησιν ὑπάρχουν ἐν Μακεδονίᾳ τρεῖς

1) A. Dumont, loc. cit. σελ. 199.

2) S. Gasson, loc. cit. 125)126.

3) Joachim Schulze, loc. cit. p. 11.

4) Ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι τῶν τύμβων τῆς Θράκης εὐρίσκονται κατὰ μῆκος τῶν μεγάλων ὁδῶν ἢ παραλλήλως πρὸς τὴν κοίτην τοῦ Ἐβρου, ὑπετέθη ὅτι οἱ γήλοφοι οὗτοι ἦσαν στρατηγικὰ σημεῖα καὶ ὅτι ἠγέσθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ φρουρῆσιν τῶν μεγάλων ὁδῶν. Κατ' ἄλλους ἦσαν σταθμοὶ πρὸς μεταβίβασιν εἰδήσεων διὰ σημάτων ἢ πυρῶν περὶ ἐχθρικών εἰσβολῶν. Οὕτω λαμβάνοντες ἐγκαίρως γινώσκον οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου παρεσκευάζοντο πρὸς ἐπίθεσιν ἢ ἀμυναν. Τὸ σύστημα τοῦτο ὑπῆρξεν ἐπὶ Βυζαντινῶν καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ὡς γνωστὸν δὲ ἦτο ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν Τρωϊκὸν Πόλεμον. Βλ. καὶ Ἀχ. Σαμοθράκη: Ἱστορία τῆς Θράκης, ΙΑ', σελ. 132—140.

5) British School of Athens, XX σελ. 124—132, ἐνθα εἰς σελίδα 125 παρατίθεται πίναξ Μακεδονικῶν τύμβων.

6) L. Rey, Les premiers habitats de la Macédoine (1921) σελ. 8—20. Τι-



τύποι : τύπος Α', μικροὶ κωνικοὶ γήλοφοι βάσεως κυκλικῆς ὕψους μέχρι 16 μέτρων ὄντες ὡς φαίνεται τάφοι τῆς ἱστορικῆς περιόδου. Τύπος Β', ὡσεὶ δεῖς τύμβοι φθάνοντες μέχρις ὕψους 13—16 μ. ἀναγόμενοι εἰς τὴν προϊστορικὴν περίοδον. Τύπος Γ', εὐρεῖς γήλοφοι με κορυφὴν ἐπίπεδον, ἔχοντες ἔκτασιν στρεμματῶν τινῶν, ἀποδειχθέντες ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν ἱστορικὴν περίοδον καὶ δεικνύοντες τοποθεσίας συνοικισμῶν καὶ πόλεων ἑλληνικῶν, ἄλλοι δὲ καὶ βυζαντινῶν. Ἄλλοι τύποι τύμβων εἶναι ὁ συναντώμενος ἐπὶ τῶν ὄρεων καὶ ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ἐνδιαμέσων κοιλάδων. Εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ Β. Θράκῃ, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φιλιππουπόλεως. Φαίνεται, ὅτι οἱ προϊστορικοὶ κάτοικοι τῆς χώρας καὶ οἱ Θραῖκες ἐπροτίμων διὰ τοὺς συνοικισμούς των τὰ βαθύπεδα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν θετικώτερα διδόμενα περὶ τῶν ἀρχαίων τούτων συνοικισμῶν τῆς Θράκης, οἵτινες, ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Ἡροδότου (16), ἐξετείνοντο καὶ ἐπὶ λιμνῶν, ἀποτελοῦντες λιμναίας οἰκῆσεις, βασιζομένης ἐπὶ «ἰκρίων ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν ἐξευγμένων ἐν μέσῃ τῇ λίμνῃ, ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπείρου στενὴν ἔχόντων μιᾷ γεφύρᾳ».

Οἱ τύμβοι, ὅπου ἠνοίχθησαν μεθοδικῶς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ἀρχαιολόγων, ἔφερον εἰς φῶς πλεῖστα ὅσα εὐρήματα, τὰ ὅποια ἐπέτρεψαν ἱκανὰς εἰκασίας περὶ τῆς προϊστορίας τῆς Θράκης, δίδοντα οὕτω δίκαιον εἰς τὸν Dumont <sup>1)</sup> ὅστις ἔγραφεν, ὅτι «οἱ τύμβοι οὗτοι ἐγκλείουν τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας». Μεταξὺ ἄλλων ζητεῖται νὰ διευκρινισθῇ μέχρι ποίου σημείου ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τῆς Θράκης καὶ τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης. Ἄλλ' αἱ ἐκ τούτων μέχρι τοῦδε συλλεγεῖσαι πληροφοροίαι εἶναι ἀσαφεῖς, μὴ διαφωτίζουσαι ἐπαρκῶς τὴν προϊστορίαν τῆς Θράκης, μηδὲ κἂν τὴν ὁδόν, ἣν ἠκολούθησαν ἐν τῇ μεταναστευτικῇ αὐτῶν κινήσει οἱ Θραῖκες, περὶ τῆς ὁποίας πιστεύεται γενικῶς, ὅτι ἦτο ἡ ἐκ Β. πρὸς Ν.

Ἡ μόνη θετικώτερα πηγὴ περὶ τῆς προϊστορικῆς καὶ ἱστορικῆς περιόδου εἶναι οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες καὶ Λατῖνοι ἱστορικοί, καὶ αὐτοὺς παραθέτουν ὅλοι οἱ περὶ Θράκης εἰδικῶς γράψαντες ἡμέτεροι καὶ ξένοι. Ὡς ἐκ τούτου, ὅς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἀπαριθμήσωμεν τὰς πηγὰς αὐτάς ἐνταῦθα μετὰ συντόμου σημειώσεως περὶ τῆς ἀξίας μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν, λαμβάνοντες ὡς βᾶσιν κυρίως τὰς ἐπ' αὐτῶν κρίσεις τοῦ Ἄγγλου Casson <sup>2)</sup>, προσθέτον-

νὲς τῶν ὑπὸ τοῦ Rey περιγραφόμενων τύμβων ἀνεσκάφησαν ἐπιφανειακῶς κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον. Εἰς πίνακα τῶν εὐρημάτων τῆς προϊστορικῆς περιόδου ὁ Casson (Col. cit 168—174) δίδει τὰ ἐξῆς διὰ τὴν Δυτικὴν Θράκην : Παρὰ τὴν Εἰνάθην χαλκαῖ καὶ ἄλλαι διακοσμήσεις ἐξ Ὀσμάν Ἐρὲν καὶ ἄλλων χωρίων τῶν περιχώρων τῆς Εἰνάθης (αἰῶν τοῦ σιδήρου), ἅπαντα τὰ ἀγορασθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου τὸ 1921 καὶ 1922 καὶ ἀποκείμενα ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ὁξφόρδης (σελ. 172). Ἐπίσης (σελ. 174) καὶ μὴ ἐξερευνηθέντα τύμβον παρὰ τὴν Αἶνον ἀνήκοντα εἰς τὴν νεολιθικὴν περίοδον ἢ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ χυλκοῦ.

1) Albert Dumont, loc. cit. σελ. 91.

2) S. Casson : loc. ut. σελ. 260—282. Ἀνοφερόμεθα δὲ εἰς ξένον κυρίως

τες ὁμως καὶ τὸν Ὅμηρον, τὸν ὁποῖον παραλείπει οὗτος, ἂν καί, ὡς εἶδομεν, τόσον ἢ Ἰλιάς ὅσον καὶ ἡ Ὀδύσσεια δίδουν ἱκανὰς πληροφορίας περὶ Θράκης καὶ Θρακῶν 1).

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν ἔχομεν πρῶτον Ἑκαταῖον τὸν Μιλήσιον, τὸν διασημότερον τῶν πρὸ τοῦ Ἡροδότου «λογοποιῶν» ἢ «λογογράφων», γράψαντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος τὴν «Γῆς περίοδον», κατόπιν περιηγήσεων ἢ «περιόδων» εἰς πολλὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Εἰς τὸν Ἑκαταῖον, οὗτινος τὰ ἔργα ἀπωλέσθησαν, ἀναφέρεται κυρίως Στέφανος ὁ Βυζάντιος εἰς τὸ «Περὶ πόλεων καὶ δήμων» προαναφερθὲν λεξικὸν αὐτοῦ. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἑκαταῖος εἶχεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν παραλίων τοῦ Βορείου Αἰγαίου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου παρατιθεμένων τοπωνυμίων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Παγγαίου. Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἡ Σερμυλία (ἢ Σερμύλη), ἡ Δρυς, ἡ Σμίλα, ἡ Λίπαζος καὶ ἡ Γαληψὸς ὑφίσταντο ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἐπὶ ποίων προηγουμένων πηγῶν ἐβασίσθη ὁ Ἑκαταῖος. Τὸ γεγονός, ὅτι ἀναφέρει μόνον πόλεις καὶ θρακικὰ φύλα τῶν παραλίων δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ὁ ἀρχαῖος οὗτος λογοποιὸς ἐπεσκέφθη ὁ ἴδιος τὰ περὶ ὧν γράφει παραλία. Ἐν, ὡς ὑπετέθη 2), ἐταξίδευσεν εἰς τὸν Εὐξείνιον, ἀσφαλῶς θὰ ἐπεσκέφθη εἰς ἓν τῶν ταξειδίων του τὰ βόρεια παραλία τοῦ Αἰγαίου, ἀφοῦ ἄλλως τε ἡ Ἰωνία εὐρίσκετο τότε εἰς τὴν πυκνὴν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν θρακικῶν ἀκτῶν. Περὶ τῆς ἀξίας τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ἑκαταίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ τι μετὰ βεβαιότητος, διότι ὅ,τι περιεσώθη ἐξ αὐτοῦ μετεδόθη εἰς ἡμᾶς διὰ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, ὅστις πιθανὸν καὶ νὰ ἠλλοίωσεν ἢ παρενόησε τὰ μέχρις αὐτοῦ διατηρηθέντα ἀποσπάσματα. Εἶναι ὁμως ἀρκετὸν ὅτι ὁ Ἑκαταῖος μᾶς διέσωσε ὀνόματα καὶ τοπωνύμια μὴ γνωστὰ ἄλλοθεν. Καὶ εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ Στέφανος ἀρύεται ἀπὸ τοῦ Ἑκαταίου περισσότερα παρ' ὅσα ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν πηγὴν, ἐξαιρέσει τοῦ Ἡροδότου. Δικαιολογεῖται ὅθεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ «Περιήγησις Εὐρώπης» τοῦ Ἑκαταίου ἦτο ἔργον λεπτομερέστατον καὶ χρησιμώτατον, τοῦλάχιστον γεωγραφικῶς μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου.

Ἐρχεται κατόπιν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασσεύς. Αἱ κυριώτεραι πληροφορίες, τὰς ὁποίας δίδει περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας τῶν Β. ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Θράκης ἐν γένει, περιέχονται εἰς τὰ ἐξῆς μέρη τῶν «Ἱστοριῶν» του : α) Γενικά τινα περὶ Θράκης εἰς τὸ Ε'. βιβλίον (κεφ. 1—10), εἰς τὰ ὁποῖα προσίθονται ὅσα γράφει περὶ

συγγραφέα, διότι δὲν ἀσπαζόμεθα τὴν περὶ τῶν πηγῶν τούτων γνώμην συγχρόνου ἡμετέρου γράψαντος ἱστορίαν τῆς Θράκης.

1) Τοῦς Θρακὰς ὀνομάζει ὁ Ὅμηρος «δικαιοτάτους ἀνθρώπων» (Ἰλ. Ν. 7) ἔνθα οἱ Ἄβειοι σελ. 43 θεωροῦνται κατὰ τινὰς μὲν Θρακὰς, κατ' ἄλλους δὲ Σκύθαι.

2) Βλ. σελ. 12.



Παιόνων (κεφ. 12 — 15) καὶ ἐκτολίσεως αὐτῶν εἰς Ἀσίαν, ἐπίσης δὲ καὶ περὶ τῶν λιμναίων οἰκίσεων. β) Εἰς τὸ Ζ βιβλίον (κεφ. 58—59 καὶ 108—127) γεωγραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τῶν βορείων παραλίων τοῦ Αἰγαίου εἰς τὰ περὶ τῆς πορείας τοῦ Ξέρξου ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸς τὴν Θέβρην. Ἐνταῦθα δίδονται ὀγδοήκοντα πέντε ἐν συνόλῳ ὀνόματα φύλων ἢ τοπωνύμια, ἀρκετὸν δηλαδὴ γεωγραφικὸν ὕλικόν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πόθεν ἠρύσθη ὁ Ἡρόδοτος τὰς πληροφορίας του δὲν εἶναι τόσον δύσκολος ὅσον διὰ τὸν Ἑκαταίων. Ἐκ τῶν ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου περισωθέντων εἴκοσι καὶ ἑνὸς ὀνομάτων φύλων καὶ τόπων τοῦ Ἑκαταίου ὁκτὼ μόνον εὐρίσκονται εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ὅλα δὲ εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Ἐπομένως εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἡρόδοτος εἰς εὐρείαν κλίμακα τὸ ὕλικόν τοῦ Ἑκαταίου, τὸν ὁποῖον καὶ ἀναφέρει ἐν II 143, V 36 καὶ 125, VI 137, μὴ δεχόμενος ἐνίστε τὰς πληροφορίας του. Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς περιγραφῆς τῆς πορείας τοῦ Ξέρξου, ἣτις φαίνεται σαφῆς καὶ ἀκριβῆς ἀπὸ γεωγραφικῆς ἀπόψεως, ἐπιτρέπεται ἡ εἰκασία, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐχρησιμοποίησε πηγὰς καὶ σημειώσεις περσικὰς.

Κατόπιν τίθεται τὸ ζήτημα ἂν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας γράφη περὶ τῶν θρακικῶν παραλίων ἐξ αὐτοψίας. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι μᾶλλον προβληματικὴ. Ἄν καὶ συχνάκις καὶ πολλαχόθεν βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐταξείδευσεν εἰς Θράκην καὶ Μακεδονίαν, δὲν ὑπάρχει ἄμεσος ἀπόδειξις τῆς γνώμης ταύτης, διότι αἱ περὶ Θάσου ἄμεσοι καὶ προσωπικαὶ γνώσεις του δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποδείξεις τοῦ ὅτι ἐπεσκέφη καὶ τὴν θρακικὴν ἡπειρον. Ὑπάρχουν ὅμως λόγοι νὰ πιστεύη κανεὶς, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐγνώριζε καλῶς μέρη τινὰ τοῦλάχιστον τῆς Θράκης. Ἡ περιγραφὴ του τῆς περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἐβρου Γαλαϊκῆς τῶν Κικόνων εἶναι τόσον σαφῆς καὶ ἀνταποκρίνεται τόσον πρὸς τὴν γεωγραφικὴν πραγματικότητα, ὥστε δέον ἀσφαλῶς νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐπεσκέφη τὰ μέρη ἐκεῖνα. Ἡ περιγραφὴ τῶν παραλίων ἀπὸ τοῦ Μέλανος κόλπου μέχρι τοῦ Σερροῦ ἀκρωτηρίου δεικνύει ὅτι ἔγεινεν ὑπὸ προσώπου ταξειδεύσαντος ἐκ τῆς χερσονήσου ἴσως μὲ σημεῖον ἐκκινήσεως τὴν «Καρδίαν» (Καρδίην) εἰς Αἶνον. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Δορίσκου καὶ τῆς πεδιάδος (V59), ἂν καὶ σύτομος, εἶναι ζωηρὰ καὶ ἀκριβῆς. Περιηγητῆς μὴ ἰδὼν τὸ μέρος ἐκεῖνο θὰ τὸ περιέγραφεν ἄνευ λεπτομερειῶν, ὡς π. χ. ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (I, 193) τὸν Ταρτισσὸν τῆς (Ἰσπανίας), τὸν ὁποῖον δὲν εἶδε. Καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων, ὡς π. χ. τῶν περὶ τῶν Σατρῶν, οἷτινες «οὐδενὸς τῶν ἀνθρώπων ὑλήκοσι ἐγένοντο, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν, ἀλλὰ διατελεῦσι μέχρις ἐμοῦ αἰὲν ὄντες ἐλεύθεροι μῦνοι Ὀρητικῶν», ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Ξέρξης («τὴν δὲ ὁδὸν ταύτην, τῇ βασιλεὺς Ξέρξης τὸν στρατὸν ἤλασε, οὔτε συγχέουσι Ὀρητικῆς, οὔτ' ἐπισπεύρουσι, σέβονται τε μεγάλως τὸ μέχρις ἐμεῦ) δεικνύουν ἄνθρωπον γράψαντα ἐξ αὐτοψίας, ὅστις ἐπεσκέφη τὰ παράλια τοῦλά-

χιστον ἀπὸ τοῦ Δορίσκου μέχρις Ἀκάνθου (ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω). Καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἱστορικὸς δίδει ὑπερβολικὰς λεπτομερείας περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς διώρυγος τοῦ Ἄθω. Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸ κάτι τὸ πολὺ σπουδαῖον. Ἡ ὑπερβολὴ ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν αἱ ἐργασίαι τῆς ἐκκακῆς εἰς τοὺς ἐντολίους, τῶν ὁποίων ὁ θαυμασμὸς μετεδόθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ὅταν θὰ ἐπεσκέφθη τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ συνδιελέχθη μετὰ τῶν κατοίκων. Ἐπίσης φαίνεται νὰ ἐπεσκέφθη τὴν λίμνην Πρασιάδα καὶ τὴν Θέρμην.

Καὶ ἤδη ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸν *Θουκυδίδην*. Μὲ τὸν ἱστορικὸν τοῦτον βαίνομεν πλέον ἐπὶ ἐδάφους πολὺ στερεωτέρου παρ' ὅσον μὲ τὸν Ἡρόδοτον. Τὸ κυριώτερον μέρος τῆς ἱστορίας του, εἶναι τὸ Β' βιβλίον (κεφ. 95—101), ὅπου ὑπάρχει ἀφήγησις τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ὀδρύσου βασιλέως τῶν Θρακῶν Σιτάλκου κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκα. Εἶναι φανερόν ἐκ τῆς σαφοῦς περιγραφῆς καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῶν διδομένων γεωγραφικῶν πληροφοριῶν ὅτι ὁ Θουκυδίδης γνωρίζει καλῶς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὸ Πάγγαιον φαίνεται νὰ γνωρίζῃ κάλλιστα. Εἰς αὐτὸν εὐρίσκομεν σειρὰν ὄλην τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων Θρακικῶν φύλων, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Οὕτως ἀναφέρει τοὺς Λαιαίους (II 96) καὶ τοὺς Παναίους (II 101), κατοικοῦντας τοὺς μὲν πρώτους κατὰ μῆκος τοῦ Ἄνω Στρυμῶνος, τοὺς δὲ δευτέρους ὀλίγον κατωτέρω τούτων. Ἐπίσης μαρτυρεῖ κάποιαν γνώσιν τῶν ἄνω στενῶν τοῦ Στρυμῶνος πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ σημερινοῦ στενοῦ τῆς Κρέσνας, καὶ ἀναφέρει θέσεις μὴ σημειωθείσας προηγουμένως εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ὡς τὸ ὄρος Γκόμβρος καὶ ὁ ποταμὸς Ὀσκίος. Φαίνεται γνωρίζων ἐπίσης καλῶς τὸν μέσον ροῦν τοῦ Ἀξιοῦ ἀπὸ τῶν χαμηλοτέρων στενῶν του (τὸ σημερινὸν Καρασοῦλι) μέχρι τῶν δευτέρων στενῶν (παρὰ τὸ Χούδοβο), δηλαδὴ τὴν εὐφορον πεδιάδα, τὴν ὁποίαν κατεῖχον αἱ ἑλληνομακεδονικαὶ πόλεις Εἰδομένη, Γορτυνία, Ἀταλάντη καὶ Εὐρωπός. Καὶ τὴν περιοχὴν ταύτην δὲν ἀναφέρουν προηγούμενοι συγγραφεῖς, σπανίως δὲ μνημονεύουν καὶ μεταγενέστεροι, ἔξαιρέσει τοῦ Πλινίου. Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἀρύεται τὰ πλεῖστα τῶν τοπωνυμίων τῆς περιοχῆς ταύτης ἐκ τοῦ Θουκυδίδου, τὸν ὁποῖον καὶ παραθέτει εἰς τινὰ σημεῖα. Γενικῶς ὅμως ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν τοπωνυμίων, ἅτινα δίδει ὁ Θουκυδίδης, δὲν εἶναι μέγας. Ἀλλὰ πάντως ἔχομεν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ὡς καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον, πηγὴν πρώτης χειρὸς περὶ Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἀμφότεροι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξελέγξουν τὰς σημειώσεις τὰς ὁποίας συνέλεξαν ἐξ αὐτοψίας. Εἰς τὰ περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Σιτάλκου μάλιστα ὁ Θουκυδίδης φαίνεται, ὅτι διέθετεν ὕλικὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ χρησιμεῦσαν εἰς τὸν Ἡρόδοτον διὰ τὰ περὶ τῆς πορείας τοῦ Ξέρξου.

Ἄλλος ἱστορικὸς γράψας καὶ περὶ Θράκης εἶναι ὁ *Ξενοφών*, τοῦ ὁποίου τὸ ὅον βιβλίον τῆς «Ἀναβάσεως» περιέχει προσωπικὰς σημειώσεις



περὶ μιᾶς ἐκστρατείας ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Θράκῃ. Αἱ σημειώσεις του εἶναι εἶδος ἡμερολογίου ἐνὸς στρατιωτικοῦ, ὅστις δὲν ἔβλεπε πέραν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκστρατείας, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τεθεὶς εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Σεύθου. Τὸ πεδῖον τῆς ἐκστρατείας κεῖται εἰς τὸ ἄνωθεν τοῦ Βυζαντίου τρίγωνον τῆς Θράκης μὲ βάσιν τὴν γραμμὴν Σαλμυδησοῦ—Βισάνθης (Ραιδεστοῦ). Λεῖπει ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἡ ἀμερόληπτος περιέργεια τοῦ Ἡροδότου καὶ τὰ ὀλίγα περὶ τῶν ἠθῶν τῶν λαῶν καὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Θράκης δὲν διαφωτίζονται μὲ προσθέτους παρεκβάσεις. Ἔχομεν τὰ περὶ τοῦ «Δέλτα τῆς Θράκης», χωρὶς νὰ μανθάνωμεν τί ἦτο καὶ ποῦ ἔκειτο ἀκριβῶς ἐπίσης καὶ τὰ περὶ τοῦ «Ἱεροῦ Ὄρους», παρὰ τὴν Βισάνθην, χωρὶς ἄλλην πληροφορίαν. Μανθάνομεν ὅμως ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅτι ἀκόμη αὐτοὶ οἱ ἄγριοι ὄρεινοὶ Θράκες ὠμίλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν (IV 15). Ἐν γένει ὁ Ξενοφῶν γράφει ὡς θὰ ἔγραφε πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς εἰς τὴν ἐφημερίδα του, χωρὶς νὰ λέγῃ πολλὰ περὶ τοῦ λαοῦ τῆς Θράκης. Τὸ γεγονὸς δέ, ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς προγενεστέρους συγγραφεῖς δεικνύει, ὅτι δὲν εἶχεν ἀναγνώσει πολλὰ. Πάντως ἔλλειψαι ἄλλης ὁ Ξενοφῶν παραμένει ἡ καλλιτέρα πηγὴ διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην.

Ἔρχονται κατόπιν οἱ ἄλλοι δευτερεύοντες ἱστορικοί. Τοῦ Ἐφόρου (4ος π. Χ. αἰῶν) διεσώθησαν τόσον ὀλίγα ἀποσπάσματα ἐκ τῆς «Ἱστορίας» του, ὥστε Στέφανος ὁ Βυζάντιος τρεῖς φορὰς μόνον τὸν ἀναφέρει διὰ τὴν Θράκην. Ἐκ τῶν σωζομένων ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ ἱστορικὸς οὗτος ἐγνώριζε καλῶς τοὺς Ὄδρυσας. Ἀναφέρει ἐπίσης τὰ Ἀβδηρα, τὸν Αἶνον, τὴν Μαρώνειαν—Ἰσμαρον καὶ τὸν Δάτον, ἀλλ' ἐνδέχεται νὰ ἠρῶσθη τὰς πληροφορίας του ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰδικῶς ἀξιόπιστος πηγὴ διὰ τὰ βόρεια παράλια τοῦ Αἰγαίου.

Περὶ τοῦ Θεοπόμου, τοῦ ἐκ Χίου ἱστορικοῦ το Δ' π. Χ. αἰῶνος γράψαντος συνέχειαν τοῦ Θουκυδίδου (τὰ «Ἑλληνικά»), δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ εὐθυμάθειά του μᾶς ἀφῆκε σημαντικὸν ποσὸν ἐνδιαφερουσῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς περιοχῆς ταύτης εἰς τὰ ὀλίγα περιωθέντα ἀποσπάσματά του. Ὅσα ἀναφέρει περὶ τῶν ἐθίμων τῶν Παιόνων, περὶ τῆς πόλεως Δάτου καὶ περὶ τῆς Ἠϊόνας δεικνύουν ὅτι ὁ γράφων γνωρίζει τὴν περιγραφομένην περιοχὴν. Ἡ μνεῖα τῶν Τετραχωριτῶν μεταξὺ τῶν φύλων τῆς Θράκης δεικνύει, ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλει τὸ ὄνομα τοῦτο Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ὅστις ἀρύεται ἐξ αὐτοῦ καὶ πολλὰ ἄλλα εἰς τὸ «Περὶ πόλεων» λεξικόν του ὡς π. χ. εἴκοσι τέσσαρα ὀνόματα πόλεων καὶ λαῶν τῶν βορείων παραλίων τοῦ Αἰγαίου<sup>1)</sup>, δηλαδὴ περισσότερα παρ' ὅσα ἐραρίζεται ἀπὸ ὄλους τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς.

1) Ἴδου τὰ ἐν λόγῳ ὀνόματα: Ἀγησσός, Ἀγριεῖς, Ἀγριάνες, Ἀδράνη, Ἀλλάντη, Ἀπρος, Βαίτιον, Γαστρωνία, Δανθαλήται, Δρόγγιλον, Ζειρινία, Θεστωρος, Καρὸς κῆποι, Κῶβρος, Μελινοφάγοι, Μίλκωρος, Μύκαρσος, Ξηράνιοι, Ὀλυκα, Σιρρά, Σκάβιλα, Σκίθαι, Σκύβρος, Τρηῆρες, Χυτρόπολις.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι πρόκειται περὶ δευτερευόντων ὀνομάτων, ἀλλὰ ἐξ μόνον ἐκ τούτων ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ ἄλλων. Φαίνεται, ὅτι ὁ Θεόπομπος εἶχεν ἐπίσης λεπτομερῆ γνῶσιν τῆς Θεσσαλίας. Ἀναφέρει πολλὰ ἀνέκδοτα, ἀλλὰ δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν ὡς πηγὴ πρῶτης χειρός. Ἐάν εἶχον σωθῆ τὰ «Φιλιππικά» του, ἴσως θὰ εἶχομεν ἐξ αὐτῶν περισσοτέρας πληροφορίας περὶ Θράκης καὶ Μακεδονίας. Περὶ Θράκης ἔγραψε καὶ ὁ Σιράβων εἰς τὴν «Γεωγραφίαν» του ἀλλὰ τῶν σχετικῶν κεφαλαίων σώζονται μόνον ἀποσπάσματα, οὕτως ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ κριθῆ ἡ ἀξία των. Ἄλλως τε φαίνεται ὅτι ὁ μέγας οὗτος Ἑλληὴν γεωγράφος, ὅστις ἐπεσεκέρθη τόσα καὶ τόσα μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, δὲν διῆλθεν ἐκ Θράκης, χρησιμοποιοῦσας πιθανῶς ἄλλας προγενεστεράς πηγάς. Ὅλίγα μόνον δίδει τοπωνύμια <sup>1)</sup> μὴ ὑπάρχοντα εἰς προγενεστεροῦς συγγραφεῖς, τοῦτο ὅμως δὲν συνεπάγεται τὸ ὅτι ἐταξείδευσεν εἰς τὸ Βόρειον Αἰγαῖον. Ἡ πληροφορία του, ὅτι ἡ Θράκη εἶχεν εἴκοσι δύο φύλα καὶ ἠδύνατο νὰ στρατολογήσῃ 15.000 ἵππους καὶ 200.000 πεζοὺς, φαίνεται μᾶλλον εἰκασία ἢ πόρισμα πραγματικῆς ἀπογραφῆς. Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἀναβιβάζει τὰ θρακικὰ φύλλα εἰς 43.

Πληροφορίας περὶ Θράκης δίδουν καὶ ὁ Σκύλαξ εἰς τὸν «Περίπλουν» του, ὁ Σκύμνος εἰς τὴν «Περιήγησίν» του καὶ ὁ Πτολεμαῖος, τοῦ ὁποίου τὸ γεωγραφικὸν ἔργον περιγράφει τὰς ὁδοὺς τοῦ κράτους τῆς Ρώμης. Ὁ δὲ Θεόφραστος (4ος—3ος αἰὼν π. Χ.), χωρὶς νὰ εἰσφέρῃ πολλὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βορείων παραλίων τοῦ Αἰγαίου, περιέχει χρησίμους τοπογραφικὰς λεπτομερείας ληφθεῖσας ὑπὸ τοῦ φυσιοδίφου τούτου, ὅταν ἠσχολεῖτο μὲ τὴν βοτανολογίαν κατὰ τὴν ἀνά τὴν Θράκην περιήγησίν του.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω πρόπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν Πίνδαρον, τοῦ ὁποίου ὁ ἐν Ὁξυρρύγχῳ τῆς Αἰγύπτου μεταξὺ διαφόρων παπύρων ἀνακαλυφθεὶς παιάν, ὅστις συνετέθη διὰ τοὺς Ἀβδηρίτας, ἀν καὶ ἀπολεσθεὶς ἐν μέρει, ἐπιτέει ἱκανὸν φῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως τῶν Ἀβδήρων, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος, ἴσως καὶ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐποχὴν. Ἐκ τούτου μανθάνομεν τὰ περὶ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Δηρήνου καὶ τῆς Ἀφροδίτης, περὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἀβδήρων, περὶ τῆς μάχης τοῦ Μελαμφύλλου, καθ' ἣν οἱ Ἀβδηρίται, ἀφοῦ ἀπεκρούσθησαν πρὸς τὸν Ἄθω, ἀνέκτησαν τὴν πόλιν των ἀπὸ τῶν Θρακῶν. Ἀναφέρονται καὶ ἄλλαι μάχαι καὶ πόλεμοι, ὡς καὶ σχετικὸς χρησμός, ἀκόμη δὲ καὶ κάποια ἐσωτερικὴ στάσις ἐν τῇ πόλει. Ἐν γένει δὲ ὁ παιάν οὗτος ἐξεικονίζει τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους κατέβαλλεν ἡ μεγάλη αὕτη ἑλληνικὴ πόλις, ὅπως διατηρήσῃ ἐκάστοτε τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Θράκης.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τοὺς Λατίνους ἱστορικοὺς καὶ γεωγράφους. Εἰς

1) Ταῦτα εἶναι τὰ ἐξῆς : Κισσός, Ἄκρα Δέρρις, Κωφός, Κάπρος (λιμὴν ἐν Σταγείροις), Ξάνθεια Κικόνων, Τέμπυρα καὶ Χαράκωμα Σαμοθράκων (ἴσως τὰ Σαμοθράκια Τεῖχεα τοῦ Ἡροδότου).



τὸ ἔργον τοῦ Πλινίου ὑπάρχουν ἱκαναὶ πολύτιμοι πληροφοροὶαὶ περὶ Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἰδίᾳ δὲ νέα ὀνόματα<sup>1)</sup>. Δὲν φαίνεται νὰ ἐπεσκέφθη ὁ Πλίνιος τὰς χώρας ταύτας, ἀλλ' αἱ λεπτομερεῖς πληροφοροὶαὶ του δεικνύουν, ὅτι ἐχρησιμοποίησε κάποιον ἐντόπιον τοπογράφον ἢ ἱστορικόν.

Ὁ Πομπώνιος Μέλας εἶναι ἐνδιαφέρων ἐν τῇ Chorographia του μόνον διὰ τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας παραθέτει. Τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Αἴμου φαίνεται ὁ Εὐξείνιος καὶ ἡ Ἀδριατικὴ (II, 17) διεψεύσθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Στράβωνος. Ἀνακριβῆ εἶναι καὶ τὰ περὶ τοῦ κλίματος τῆς Θράκης, μὴ ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἄλλη τοιαύτη ἀνακριβεία εἶναι τὸ λεγόμενον ὅτι ὁ Ἄθως ἦτο τόσον ὑψηλός, ὥστε ἡ κορυφή του κείται ὑπεράνω τῶν νεφῶν καὶ οὐδέποτε βρέχεται ὑπὸ τῶν βροχῶν, οὕτως ὥστε ἡ τέφρα τῶν ἐπὶ ταύτης βωμῶν, οὐδέποτε πλύνεται. Ὁ Casson<sup>2)</sup>, παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Πομπωνίου (συμπλήμα) εἶναι συλλογὴ ἐξ ἐσφαλμένων ἢ κακῶς χρησιμοποιηθεισῶν πηγῶν.

Ἐκ τῶν δευτερευόντων καὶ μεταγενεστέρων Ἑλλήνων γεωγράφων καὶ ἱστορικῶν Διονύσιος ὁ Περιηγητής, ὅστις ἔγραψε «Περιήγησιν τῆς γῆς», φαίνεται ὅτι θὰ ἔδιδεν εἰς τὰ ἀπολεσθέντα «Βασσαρικά» του ἐνδιαφερούσας πληροφοροὶαὶ περὶ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Ἰνδίαῖς, ἂν δέ, ὡς φρονεῖ ὁ Σουΐδας, ὁ γεωγράφος οὗτος ἐγεννήθη ἐν Θράκῃ, παρὰ τὸ Βυζάντιον, αἱ πληροφοροὶαὶ του θὰ εἶχον ἱκανὴν ἀξίαν ὡς πηγὴ πρώτης χειρός.

Ἡγήσιππος ὁ ἐκ Μεκρυβέρνης, ὅστις ἄγνωστον πότε ἔγραψεν, ἀναφέρεται ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς ὡς «διάσημος ἀρχαιολόγος». Συνέγραψε τοπικὴν ἱστορίαν «Περὶ Παλλήνης», ἢ «Παλληνιακά», ἡ ὁποία φαίνεται περιεῖχε πολλὰς ἐπιχωρίους πληροφοροὶαὶς. Μετὰ τοῦτου κατατάσσει Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ τὸν Φιλωνίδην, ἴσως καὶ τοῦτον ἐκ Μεκρυβέρνης. Φαίνεται, ὅτι εἶναι ἄλλος παρὰ τὸν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Στεφάνου ἀναφερόμενον Φιλωνίδην τὸν ἐκ Δυρραχίου, ὅστις ἦτο ἰατρός. Ὁ Στέφανος ἀναφέρει ὡς γράψαντα (περὶ τὸ 100 π. Χ.) περὶ Θράκης καὶ Ἀρτεμίδωρον τὸν Ἐφέσιον εἰς τὸν «Περίπλου» ἢ τὰ «Γεωγραφούμενα» του.

Προκειμένου περὶ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, τὸν ὁποῖον τσακίς ἀναφέρομεν (βλ. σημ. σελ. 22), οὗτος (εἰς τὸ «Περὶ Πόλεων καὶ Δήμων»), γράφων συμπλήμα, χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἱστορικός ἢ γεωγράφος περιηγηθεὶς τὰς περιγραφομένας χώρας, περιπίπτει εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἀναφέρει ἐνίοτε τὸ δεύτερον ὄνομα μιᾶς πόλεως ἢ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φύλου ὡς ἄλλο τοιοῦτον. Ἐπίσης φαίνεται ἐπινοῶν ὀνόματα πόλεων ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπαρχιῶν

1) Ποταμοί: Apilas, Roedias. Ὅρη: Hypsizorus, Epitus, Algion καὶ Hlaeonomne. Ὡς βλέπομεν, ἅπαντα ταῦτα, ἂν καὶ παρατιθέμενα διὰ λατινικῶν χαρακτηριστῶν, εἶναι ἑλληνικά.

2) S. Casson, loc. cit. σελ. 274.

(π.χ. Κρήστων ἐκ τοῦ Κρηστωνία, ἐπίστης Βιστωνία, Ὀδρουσα). Εἰς ἄλλα τοπωνύμια πλανᾶται καθ' ὀλοκληρίαν, ὡς π.χ. εἰς τὸ Ὀρβηλος (τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, εἶναι ὄρος), εἰς τὸ Σαρπηδὼν καὶ τὸ Σέρροιον (ἄκρωτήρια), Ἄλλ' ἡ ἀφθονος παράθεσις τῶν πηγῶν ρίπτει φῶς ἐπὶ πολλῶν λησμονημένων συγγραφέων καὶ ἐπὶ σκοτεινῶν γεωγραφικῶν λεπτομερειῶν, οὕτως ὥστε ἀποβαίνει πολλάκις χρήσιμος ὁδηγός.

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

*Μυθικοὶ καὶ ἡρωϊκοὶ χρόνοι.—Ἡρώες καὶ βασιλεῖς τῆς Θράκης.—Κίνησις Θρακῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα.—Οἱ ἐν Φωκίδι, Βοιωτία καὶ Ἀττικῇ Θρακο—Φρύγες.—Μετακινήσεις πρὸς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀντιθέτως.—Τί λέγουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ οἱ νεώτεροι ἀρχαιολόγοι.—Ἐναρξίς καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.*

Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀνασκοπήσωμεν συντόμως τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης, εἶναι ἀνάγκη νὰ δώσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν πρὸ τῆς ἱστορικῆς περιόδου μυθικῶν καὶ ἡρωϊκῶν χρόνων, περισυλλέγοντες ταῦτα ἐκ τῶν ὠραίων παραδόσεων, τὰς ὁποίας διέσωσαν οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι περὶ τῶν ἡρώων βασιλέων καὶ δυναστῶν τῆς παναρχαίας Θράκης. Πολλῶν ἐκ τούτων εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματα, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζων. Πάντως καὶ τὰ ὀλίγα περιωθέντα περὶ αὐτῶν στοιχεῖα εἶναι ἀρκετὰ ὅπως δείξουν πόσον ἡ Θράκη εἶναι ἀκόμη ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων συνηφασμένη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

Καὶ πρῶτον ἔχομεν τὸν μυθικὸν Βασιλέα τῶν Βιστόνων Διομήδην, φερόμενον ὡς υἱὸν τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Κυρήνης, γνωστὸν δὲ ἐκ τῶν ἀνθρωποφάγων ἵππων (τοῦ Ξάνθου, τοῦ Δεινοῦ, τοῦ Λάμπου καὶ τοῦ Ποδάρκους). Εἰς τούτους, τρώγοντας εἰς φάτνας ἐκ σφυρηλάτου χαλκοῦ, ἐροῦπιοντο βορὰ οἱ ξένοι καὶ ναυαγοί, οὔτινες παρεπλανῶντο εἰς τὰ βιστονικὰ παράλια. Ὁ Διομήδης ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ὅτε οὗτος, ἐκτελῶν τὸν ὄγδοον ἄθλον του, μετέβη εἰς Θράκην, ὅπως κομίσει εἰς τὰς Μυκήνας τοὺς ἀνθρωποφάγους τούτους ἵππους. Εἰς τὸν ἄθλον τοῦτον ὀφείλεται κατὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν ἡ ἴδρσις τῆς ἀποικίας τῶν Ἀβδήρων, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ φίλου τοῦ Ἡρακλέους Ἀβδήρου, τὸν ὁποῖον κατεσπάραξαν οἱ ἵπποι τοῦ Διομήδους. Ὁ μῦθος οὗτος ἐνέπνευσεν ἀρχαίους καὶ νεωτέρους καλλιτέχνας, ὡς π.χ. τὸν Auguste Moreau (1826—1897) εἰς πίνακα ἐπιγραφόμενον «Ὁ Διομήδης κατασπαρασσόμενος ὑπὸ τῶν ἵππων του (Diomède dévoré par ses chevaux, 1866).

Ἐχομεν κατόπιν τὸν Κισσέα, πατέρα τῆς Ἐκάβης, συζύγου τοῦ βασιλέως τῆς Τροίας Πριάμου, καὶ τῆς Θεανοῦς, ἱερείας τοῦ ἐν Τροίᾳ ναοῦ τῆς



Ἄθηνᾶς, κατὰ δὲ τὸν Βιργίλιον, φίλον τοῦ Ἀγχίσου, πατρὸς τοῦ Αἰνείου, τὰ περὶ αὐτοῦ μυθεύόμενα ἐνέπνευσαν τὸ δράμα τοῦ Εὐριπίδου «Ἀρχέλαος». Κατόπιν τὸν Μάρωνα, βασιλεύσαντα εἰς τὴν πόλιν Ἰσμαρον τῆς χώρας τῶν Κικόνων παρὰ τὴν Βιστωνίδα Λίμνην. Ὁ Μάρων κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν (I 197—208), ἐφιλοξένησε τὸν Ὀδυσσεῖα ἐπιστρέφοντα ἐκ Τροίας. Ἀπὸ τούτου ὠνομάσθη, ὡς λέγεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, καὶ ἡ Μαρώνεια.

Γνωστὸς εἶναι καὶ ὁ Οὔαγρος, θεωρούμενος ὡς ἀρχαιότατος βασιλεὺς τῆς Θράκης, πατὴρ τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Μούσης Καλλιόπης. Κατὰ τὸν Βιργίλιον Οὔαγρος ὠνομάζετο ὁ ποταμὸς Ἔβρος, εἴτε ἐκ τοῦ βασιλέως τῆς Θράκης, εἴτε ἐξ ὁμωνύμου αὐτῷ παραποτάμου (Οεαργίους Hebrus). Ἐκ τοῦ Ὀμήρου γνωρίζομεν καὶ τὸν Πείροον, ἀρχηγὸν τῶν συμπολεμούντων με τοὺς Τρώας Θρακῶν, ἐλθόντα ἐξ Αἴνου<sup>1)</sup>.

Ἄλλος βασιλεὺς τῶν Θρακῶν, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, εἶναι ὁ Ρῆσος υἱὸς τοῦ Πιόνεως ἢ τοῦ Στυμόνος<sup>2)</sup> καὶ τῆς Μούσης Καλλιόπης. ἢ τῆς Εὐτέρπης, σύμμαχος καὶ οὔτος τῶν Τρώων. Εἰς τὴν Τροίαν ἐφθασεν οὔτος κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ πολέμου με τοὺς περιφήμους καταλεύκους («λευκοτέρους καὶ τῆς χιόνος») ἵππους του, τοὺς ὁποίους περιγράφει ὁ ποιητὴς ὡς καὶ τὴν ὠραίαν πανοπλίαν του<sup>3)</sup>, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν πρέπει νὰ φέρουν θνητοί, ἀλλὰ μόνον οἱ ἀθάνατοι (Ἰλ. Κ. 434—440). Μετὰ τοῦ Ρήσου ἦλθεν εἰς Τροίαν καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Ἴπποκόων «ἀνδρεῖος καὶ βουλευφόρος», κατὰ τὸν Ὀμηρον (Ἰλ. Κ. 518).

Σύγχρονος τοῦ Τρωϊκοῦ Πολέμου ἦτο καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Αἴνου Πολυμνήστωρ ἢ Πολυμήστωρ, εἰς τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν Εὐριπίδην, ἔστειλε κρυφίως ὁ Πρίαμος τὸν νεώτερον ἐκ τῆς Ἑκάβης υἱὸν του Πολύδωρον με πολλοὺς θησαυρούς, ὅπως σῶσῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς προβλεπομένης ἀλώσεως τῆς Τροίας.

Ἄλλος μυθικὸς βασιλεὺς τῆς Θράκης ἦτο ὁ Τεγύριος, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου (III 15, 5), ὅστις ἐφιλοξένησε τὸν Εὐμόλπον φυγόντα ἐξ Αἰθιοπείας. Ὁ τελευταῖος οὔτος, ἐπιβουλευθεὶς τὸν Τεγύριον, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Ἐλευσίνα, ἐπανελθὼν ὅμως εἰς Θράκην συνεφιλιώθη μετ' αὐτοῦ καὶ ἔγινεν διάδοχός του.

Τῶν ἐν Δαιλίᾳ τῆς Φωκίδος Θρακῶν βασιλεὺς ἦτο ὁ Τηρεὺς, υἱὸς τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς νύμφης Βιστωνίδος. Βοηθήσας κάποτε τὸν βασιλέα τῆς Ἀττικῆς Πανδίωνα κατὰ τοῦ Λαβδίου, βασιλέως τῶν Θηβῶν, ἔλαβεν ὡς ἀμοιβὴν τὴν θυγατέρα τούτου Πρόκνην. Τὰ κατὰ τὴν Πρόκνην, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν ἐφάνη πιστὸς ὁ Τηρεὺς, ἀναφέρει ἐν λεπτομερείᾳ ὁ Ὀβίδιος εἰς

1) «...Βάλε δὲ Θρηκῶν ἀγὸς ἀνδρῶν, Πείροος Ἰμβρασιδης, ὃς ἀρ' Αἴνοθεν εἰληλούθει» (Ἰλιάς, Δ, 519|520).

2) Ἀπολλοδώρου Α 3, 4.

3) Πρβλ. τὴν περιγραφὴν τῆς πανοπλίας ὑπὸ Εὐριπίδου (Ρῆσος 301 καὶ ἐξῆς).

τὰς Μεταμορφώσεις του (VI 433, 679). Τὸν μῦθον τοῦ Τηρέως ἐπραγματεύθησαν οἱ τραγικοὶ ποιηταί, ὡς ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὴν τραγωδίαν του «Τηρέως», μὴ σωζομένην πλὴν ἐλαχίστων ἀποσπασμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν περισιᾶ τὸν Τηρέα καὶ τὴν Πρόκνην μεταμορφουμένους εἰς πτηνά. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζαν τὴν ἀηδόνα πρόκνην.

Κατερχόμενοι μετὰ τὰς ἀρχαίας αὐτὰς παραδόσεις περὶ τῶν μυθικῶν καὶ ἡρωϊκῶν χρόνων πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς πάλιν χρόνους, συναντῶμεν τὰ περὶ σχέσεων τῶν Θρακῶν καὶ Φρυγῶν πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα, περὶ τῶν ὁποίων ὡς εἶδομεν, (σελ. 37) ὁμιλεῖ ἤδη ὁ Ἡρόδοτος (VII 73, VII 185 καὶ VI 45). Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει ἐν παρόδῳ (II 22), ὅτι ἡ Φωκίς κατρωκεῖτο ἄλλοτε ὑπὸ Θρακῶν καὶ προσθέτει, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀττικῇ θέσις καλουμένη «Φρύγια» (II 22). Ὁ Ἑλλάνικος <sup>1)</sup> γράφει, ὅτι οἱ Θραῖκες εἰσέβαλον κάποτε εἰς τὸ βασίλειον τῶν Μηνηῶν, ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς κατοικοὺς πρὸς τὴν Ἀττικὴν. Μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἀναφέρουν ἄλλα περὶ σχέσεων τῶν Θρακῶν μετὰ τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑνὸς καὶ μετὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Στράβων γράφει ὅτι οἱ μετὰ τοῦ Εὐμόλπου ἐλθόντες Θραῖκες κατεῖχον τὴν Ἀττικὴν, ἐνῶ ὁ (Θραῖς) Τηρέως ἐκράτει τὴν ἐν τῇ Φωκίδι Δαυλίδα <sup>2)</sup>. Ἀλλαχοῦ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, λέγει ὅτι οἱ Θραῖκες ἀνεχώρησαν ἐξ Ἄβας τῆς Φωκίδος, ὅπως ἐγκατασταθοῦν εἰς Εὐβοίαν <sup>3)</sup>, ὀνομασθέντες ἐκεῖ Ἄβαντες. Ὁ ἐκ Χαλκίδος σχολιαστὴς Λυκόφρων, παρατιθέμενος ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, λέγει ὅτι ἡ βοιωτικὴ πόλις Ἀθηδηδῶν ἦτο Θρακικῆς προελεύσεως. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Στράβων ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Κάδμος ὁ βασιλεὺς τῶν Θηβῶν ἀπέκτησε τὸν πλοῦτον του ἐκ Θράκης καὶ τοῦ Παγγαίου <sup>4)</sup>. Τὰς σχέσεις Θρακῶν καὶ Φρυγῶν μετὰ τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος δεικνύουν, ὡς εἶδομεν ἤδη, καὶ τὰ κοινὰ τοπωνύμια. Ὁ Στέφανος ἀναφέρει τρεῖς πόλεις καλουμένας «Νύσαι», μίαν ἐν Θράκῃ, μίαν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος καὶ μίαν ἐν Εὐβοίᾳ. Ἐπίσης «τόπον τῆς Οἴτης» καλούμενον «Φρυγία» ἢ «τὰ Φρύγια» εἰς τὰ μεθόρια Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Τὸν «τόπον» τοῦτον ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔγεινεν ἡ κατὰ τῶν Ἀμαζόνων μάχη. Τοπωνύμιον Γερμάνεια (Με-

1) Fragmenta historicorum graecorum pag. 71: Θραῖκες ποτε στρατεύσαντες κατὰ τῶν οἰκούντων Ὀρχομενὸν τὸν Μινθῆιον τῆς Βοιωτίας ἐξέβαλον αὐτούς ἐκεῖθεν.

2) Στράβων (σελ. 321): «Τὴν μὲν γὰρ Ἀττικὴν οἱ μετὰ Εὐμόλπου Θραῖκες ἔσχον, τῆς δὲ Φωκίδος τὴν Δαυλίδα Τηρέως». Πρὸβλ. σελ. 423: «Δαυλὶς πολίχνην, ὅπου Τηρέα τὸν Θραῖκά φασι δυναστεύσαι».

3) Στράβων σελ. 445: «φησὶ δ' Ἀριστοτέλης ἐξ Ἄβας τῆς Φωκικῆς Θραῖκας ὀρμηθέντας ἐποικῆσαι τὴν νῆσον καὶ ἐπονομάσαι Ἄβαντας τοὺς ἔχοντας αὐτήν».

4) Σελ. 680: «ὁ δὲ Κάδμου (πλοῦτος) ἐκ τῶν περὶ Θράκην καὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος».



γαρίδος) ὑπῆρχε κατὰ τὸν αὐτὸν λεξικογράφον καὶ ἐν Φρυγίᾳ, κατὰ δὲ τὸν Πλίνιον καὶ ἐν τῇ Βορειοανατολικῇ Θράκῃ. Λέγεται ὅτι Φρύγες ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ εἰς Ἀζανίαν τῆς Ἀρκαδίας, ὁπόθεν τινὲς ἔξ αὐτῶν διέβησαν εἰς Ἀσίαν, κατοικήσαντες παρὰ τὸν ποταμὸν Πέγκαλαν<sup>1)</sup>.

Ἀνάλογοι ἀποδείξεις εὐρίσκονται καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως Θρακῶν, Φρυγῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν πρὸς αὐτοὺς λαῶν ἐν Θεσσαλίᾳ. Περὶ τῆς παρὰ τὰ Θεσσαλικά Τέμπη πόλεως τῶν Ἀλώων ὁ Στέφανος λέγει, ὅτι ἰδρύθη ὑπὸ τῶν Ἀλευαδῶν, οἵτινες ἐξεδίωξαν τοὺς ἐκεῖ εἰσικομένους Θρακᾶς. Βορείως τῆς Θεσσαλίας, ἐν Πιερίᾳ, τὰ περὶ Φρυγῶν λαμβάνουν μορφήν μᾶλλον καθωρισμένην. Ἐκεῖ, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Βερμίου ὄρους εἶχεν, ὡς ἐλέγετο, τοὺς περιφήμους κήπους τοῦ Μίδας ὁ βασιλεὺς τῆς Φρυγίας. Καὶ ὁ Στράβων ἐπαναλαμβάνει τὰ περὶ ὑπάρξεως Φρυγῶν παρὰ τὸ Βέρμιον ὄρος, ἀναφέρει δὲ ἄλλον κλάδον «Βρύγων» ἐν Ἡπείρῳ.

Τέλος ἡ μυθικὴ ἐκστρατεία τῶν Ἀμαζόνων κατὰ τῆς Ἀττικῆς θεωρεῖται συσχετιζομένη πρὸς τὰς περὶ Θρακῶν καὶ Φρυγῶν παραδόσεις<sup>2)</sup>. Κατὰ τὴν φήμην ταύτην, ἀναφερομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Casson<sup>3)</sup>, αἱ Ἀμαζόνες ἤλθον διὰ ξηρᾶς, τάφοι δὲ αὐτῶν ἐδεικνύοντο ἐν Σκοτούσῃ<sup>4)</sup>. Τετράβολον ἀποδιδόμενον εἰς τὴν Ποτίδαιαν δεικνύει κεφαλὴν Ἀμαζόνος, συσχετίζον οὕτω τὰς Ἀμαζόνους τοῦλάχιστον μὲ τὴν Χαλκιδικήν<sup>5)</sup>. Ὡς γνωστόν, ἡ ἐκστρατεία αὕτη κατὰ τὰ Πάγια Μάρμαρα τοποθετεῖται εἰς τὸ 1256—55 π. Χ.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τούτων διετυπώθη ἡ ἐξῆς θεωρία: Θρακᾶς ὑπῆρξαν ἄλλοτε ἐν Ἀττικῇ, Βοιωτίᾳ, Φωκίδι καὶ Εὐβοίᾳ μὲ θρακικὴν δυναστείαν βασιλεύσασαν ἐν Δαυλίδι, ἴσως δὲ καὶ ἐν Ὀρχομενῷ. Ἐπίσης Θρακᾶς ὑπῆρξαν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν θεσσαλικῶν οἰκογενειῶν. Ἡ παρὰ τὸν Ὀλυμπον περιοχὴ εἶναι πλήρης παραδόσεων περὶ Φρυγῶν, οἱ δὲ Φρύγες ἦσαν καὶ αὐτοὶ Θρακᾶς. Ὡς δὲ ἐσημειώσαμεν ἤδη (σελ. 22), Θρακᾶς καὶ Εὐβοεῖς, διαβάντες εἰς Ἀσίαν ἐφθασαν μέχρι τοῦ Καυκάσου. Ἀφ' εἰτέρου ἐμφανίζονται καὶ αἱ μυστηριώδεις (ἴσως θρακικῆς) καταγωγῆς Ἀμαζόνες, ἐκστρατεύσασαι κατὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους ἐναντίον τῆς Ἀττικῆς. Πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθοῦν ὅλα ταῦτα; Ὁ Ἡρόδοτος οὐδεμίαν δίδει λύσιν. Ὁ Θουκυδίδης σιωπᾷ. Ὁ Στράβων πειροῖται νὰ εὔρη κάποιαν λύσιν τοῦλάχιστον ἐνὸς μέρους τοῦ προβλήματος. Ἐξετάζει τοῦτο ἐκ τοῦ σύγγεγυς, τόσον ἀπὸ ἐθνολογικῆς ὥσον καὶ ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀπόψεως καὶ παραθέτει, ὡς εἶδομεν ταυτωνυμίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Ἀριστο-

1) Πausanias VIII 4. 3.

2) Βλ. Αἰσχύλου: «Εὐμενίδες» καὶ Πausanias I. 41.

3) S. Casson. loc. cit. σελ. 104—105.

4) Πλουτάρχου: Θησεύς, 27.

5) S. Casson loc. cit. σελ. 104—105.

τέλης <sup>1)</sup> ἐσημείωσεν, ὅτι ἡ ἐν Μυσίᾳ τῆς Μικρασίας πόλις Ἄντανδρος ἦτο γνωστὴ ὡς Ἡδωνίς, ὡς ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκ Θράκης Ἡδῶνων. Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἀναφέρει Νίκαιαν ἐν Βιθυνίᾳ, ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ Βοιωτῶν καὶ ἐπαρχίαν «Φυλλίς» ἐν Βιθυνίᾳ καὶ ἐν τῷ Παγγαίῳ. Κατὰ τὴν θεωρίαν λοιπὸν ταύτην, Φρύγες ἐξεστράτευσαν εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἐξ Ἑλλάδος καὶ Θράκης εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, τῆς ἐκστρατείας δὲ ταύτης μετέσχον καὶ Τρῶες, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελέγετο καὶ ὁ Πρίαμος, τότε παῖς <sup>2)</sup>). Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοποθετεῖται περὶ τὸ 1260 π. Χ. Ἡ δὲ κάθοδος τῶν Θρακῶν εἰς Ἀττικὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Εὐμόλπου θὰ εἶναι προγενεστέρα ἀναγομένη, κατὰ τὰ Πάρια μάρμαρα εἰς τὸν 14ον π. Χ. αἰῶνα. Ὑπῆρξαν κατόπιν καὶ ἄλλαι μετακινήσεις πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὡς ἡ τῶν Παιόνων. Ὅλα ταῦτα ἦσαν γνωστά. Ἀλλ' οὐδεὶς πρὸ τοῦ Στράβωνος διετύπωσεν ὠρισμένην τινὰ θεωρίαν. Εἰς τὸν Στράβωνα πρῶτον ὀφείλεται ἡ θρακομυσικὴ θεωρία, καθ' ἣν ὑψίστατο γεωγραφικὴ ἐνότης μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεως τῆς Θράκης καὶ τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ προεκτάσεις δυτικῶς πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν (οἱ Βρυγοὶ τῆς Ἡλείου) καὶ ἀνατολικῶς μέχρις Ἀρμενίας.

Ἄν ὅμως ὁ Στράβων ἀπεκρυστάλλωσεν τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ κρατούσας γνώμας περὶ τῶν Θρακο-Μυσῶν εἰς ὠρισμένην θεωρίαν, ἀφῆκεν ἀνεξήγητα τὰ γεγονότα καὶ τὰς παλαιὰς παραδόσεις, αἵτινες θέτουν εἰς σχέσιν τοὺς Φρύγας μὲ τὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα μέχρις Ἀττικῆς. Ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον, τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ οἱ προγενέστεροί του, ἐπειράθησαν γὰρ ἐξηγήσουν τὴν ἐμφάνισιν δυναστείας φρυγικῆς, τοῦ Πέλοπος, εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ κληθεῖσαν Πελοπόννησον. Τὰ περὶ τούτου ὅμως ἐγνώριζον, φαίνεται, οἱ Πέρσαι. Οὕτως ὁ Ξέρξης εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Περσῶν μεγιστάνων, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεφάσιζε τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Πέλοπος ὡς ὑποτάξαντος τὴν Ἑλλάδα <sup>3)</sup>). Ἴσως δέ, ἀκριβῶς διότι τοιαῦτα ἐπίστευον καὶ διεκήρυττον οἱ Πέρσαι, ἀπέφευγον γὰρ τὰ δεχθῶν οἱ Ἕλληνες. Καὶ ἐνῶ ἡ κάθοδος τῶν Φρυγῶν εἰς Ἀττικὴν ἐθεωρεῖτο γενομένη διὰ ξηρᾶς, οἱ Πελοπίδαι ἐπιστεύοντο ἐλθόντες διὰ θαλάσσης <sup>4)</sup>). Ἀκόμη καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως Θρακῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Φρυγῶν ἐν Πιερίᾳ ἀφίνετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἄνευ ἐξηγήσεων.

1) Παρατιθέμενος ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου ἐν λέξει «Ἄντανδρος». Πρβλ. καὶ Plinius: Andandros Edonis prius vocat.

2) Ὁμήρου Ἰλιάς: Γ, 184—188: «καὶ γὰρ ἐγὼν ἐπίκουρος ἔων μετὰ τοῖσιν ἐλέχθην ἡματι τὸ ὅτε τ' ἦλθον Ἀμαζόνες ἀντιάνειραι». Τὴν σπουδαιότητα τοῦ χωρίου τούτου ὑπέδειξεν ὁ καθηγητὴς J. L. Myres.

3) Ἡροδότου (VII 11): «τοὺς (Ἕλληνας) γε καὶ Πέλοψ ὁ Φρύξ, ἔων πατέρων ἐμῶν δοῦλος, κατεστρέφατο. οὕτω ὡς καὶ ἐς τὸδε αὐτοὶ τε ἄνθρωποι καὶ ἡ γῆ αὐτῶν ἐπάνωμοι τοῦ καταστρεψαμένου καλέονται».

4) Πausanias V 1. 6.



Νεώτερος γλωσσολόγος, ὁ Γερμανὸς Kretschner <sup>1)</sup>, ἀποδίδει τὴν πρὸς τὴν Ἀσίαν μετακίνησιν τῶν Θρακῶν εἰς εἰσβολὴν τῶν Ἰλλυριῶν ἐπελθοῦσαν κατὰ τὸν 13ον π. Χ. αἰῶνα. Ἡ εἰσβολὴ αὕτη ἐπέφερε δεινὸν κλονισμὸν τόσον εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ὅσον καὶ εἰς τὸν θρακικόν. Οἱ Ἰλλυριοὶ ἐξεχύθησαν ἐκ ΒΑ εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ διετάραξαν τὰ βορειοδυτικὰ ἑλληνικὰ φύλα.

Συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἔλλειψις χώρου καὶ ἡ μετανάστευσις θρακικῶν φύλων εἰς Ἀσίαν κατὰ τὸν 12ον πιθανῶς π. Χ. αἰῶνα καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐπιμῖξις μετὰ τῶν Ἰλλυριῶν, τῆς ὁποίας προῖον ὑπῆρξαν οἱ Παίονες τοῦ Ἄνω Ἀξιοῦ μέχρι τῆς κοιλάδος τοῦ Μοράβα, ἣτις καὶ δέον νὰ θεωρῆται κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὡς τὸ σύνορον Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν. Ἡ μεταναστευτικὴ αὕτη κίνησις δὲν ἐσταμάτησε τόσον ταχέως. Μία τελευταία ἰσχυρὰ ὄθησις ἔφερε κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα τοὺς Θρακῆς, πρὸ παντὸς δὲ τοὺς Βιθυνούς, εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ἀπέναντι τοῦ Βυζαντίου.

Τὴν περὶ τῶν προϊστορικῶν τούτων μετακινήσεων ἐξήγησιν θὰ δώσῃ ἴσως ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη. Δυστυχῶς, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Casson <sup>2)</sup>, δὲν ἔγιναν εἰς τὴν χερσονήσον τοῦ Αἴμου ἄλλαι ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαί, εἰμὴ μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἐνῶ ἡ προϊστορία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Πελοποννήσου ἤρχισε νὰ μελετᾶται ἀπὸ τοῦ 1871 <sup>3)</sup>, τῆς δὲ Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1896 <sup>4)</sup>, αἱ πρῶται ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐν Σερβίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ ἤρχισαν μόλις τὸ 1898 καὶ τὸ 1900, ἐν Θράκῃ δὲ μόλις τὸ 1900 καὶ ἐν Μακεδονίᾳ τὸ 1921.

Ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως συστηματικῶν ἀνασκαφῶν τὰ μέχρι τοῦδε συμπεράσματα περὶ τῆς προϊστορίας τῶν χωρῶν τούτων δέον νὰ θεωροῦνται ὡς προσωρινὰ καὶ ἐπιδεικτικὰ τροποποιήσεως κατόπιν νεωτέρων ἐρευνῶν. Πάντως ἐπεμείναμεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν τούτων κινήσεων τῶν Θρακῶν πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα, διότι καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποδεικνύεται πόσον στενῶς ἦτο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων συνδεδεμένη ἡ Θράκη μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

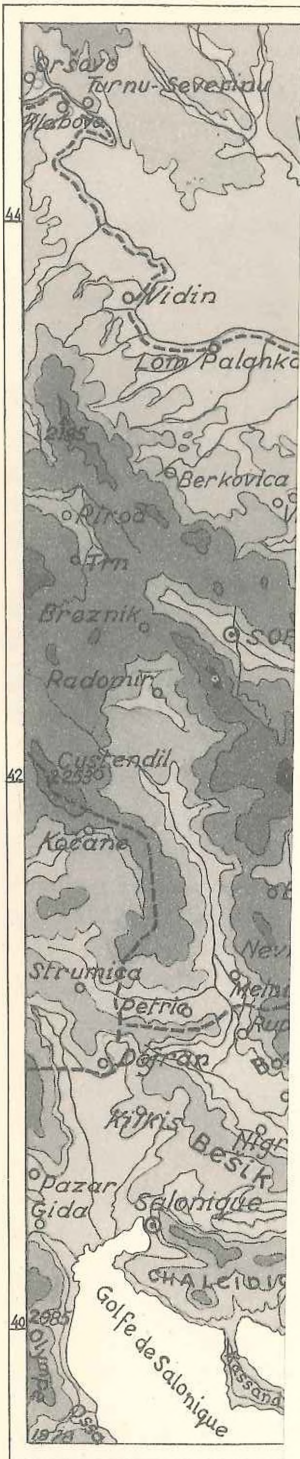
Μετὰ τὰς ἀορίστους, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀμοίρους ἐνδιαφέροντος πληροφορίας ταύτας περὶ τῶν προϊστορικῶν αὐτῆς χρόνων, ἀρχίζει ἡ καθ'αυτὸ ἱστορία τῆς Θράκης μετὰ τὴν κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν κίνησιν πρὸς τὴν Θράκην

1) P. Kretschner: Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, σελ. 211, παρατιθέμενος ἐν Pauly-Wissowa: Realencyclopädie, ἀρθρον Thrake, σελίς 147.

2) I. oc. cit. 109.

3) Ἀνασκαφαὶ τοῦ Schliemann ἐν Τροίᾳ τῷ 1871, ἐν Τύρνθι καὶ Μυκῆναις βραδύτερον.

4) Ὑπὸ τοῦ Sir Arthur Evans.—S. Casson, loc. cit. 109.







ce, séparée du reste de la péninsule par les Balkans et par le  
 pe est une unité géographique à part (V. page 185).

δηλαδή μὲ τοὺς πρώτους Ἑλληνας ἀποίκους, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους εἰσέδυσεν εἰς αὐτὴν ὁ παραλιακὸς πολιτισμὸς διὰ τῆς ἰδρύσεως πόλεων. Δὲν εἶναι ἀκόμη θετικῶς γνωστὸν ποῖοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἀποικοί. Εἰς τὰ Ἄβδηρα καὶ εἰς τὴν Θάσον, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς παραλίας, φαίνεται, ὅτι οἱ πρῶτοι ἐγκαταστάντες ἦσαν Φοίνικες, ὡς ἄλλως τε ὑπέθεσεν ἤδη ὁ Giseke (ἴδε σελ. 25), ἐπίσης δὲ καὶ εἰς πολλὰ μέρη τῶν παραλίων καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἡ Θάσος ἔπαιξε σημαντικὸν ρόλον εἰς χεῖρας τῶν Φοινίκων. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν βέβαιον. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ἀμέσως κατόπιν ἦλθον οἱ Ἑλληνες. Ἡ ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων ἐπικαιωνία τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Θρακῶν ἐγένετο πυκνότερα ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τοῦ 8ου π. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἡ Θράκη καὶ ἰδίως ἡ Θρακικὴ λεγομένη Χερσόνησος, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ εὐρωπαϊκὸν τμήμα τοῦ Στενοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου, ὑπῆρξεν ὁ σταθμὸς τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν κατὰ τὴν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν μετανάστευσίν των, ἣτις ἐπηκολούθησε τὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπιδρομὴν τῶν Δωριέων. Μετὰ τὰς πρώτας ταύτας ἀποικίας ἐπῆλθε κατὰ τὸν 8ον π. Χ. αἰῶνα ὁ ὑπὸ τῶν Χαλκιδέων πυκνὸς ἀποικισμὸς τῆς Χερσονήσου, ἣτις ἐθεωρεῖτο τὸ πρὸς Ν. πρόχωμα τῆς Θράκης καὶ ὠνομάσθη ἀπ' αὐτῶν Χαλκιδικὴ. Τότε ἐκτίσθη κατὰ πρῶτον ἡ Ἡῶν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος, χρησιμεύσασα κατόπιν ὡς ἐπίγειον τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 514 π. Χ. εἶχε χρησιμοποίησει αὐτὴν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος ὡς βάσιν ἀνεφοδιασμοῦ κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν. Καταληφθεῖσα κατόπιν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν περιῆλθε βραδύτερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες ἐκράτησαν αὐτὴν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε μόλις ἐσώθη ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (τοῦ ἱστορικοῦ, ὅστις ἦτο καὶ στρατηγός), ὅταν ὁ Λακεδαιμόνιος Βρασιδᾶς κατέλαβε τὴν Ἀμφίπολιν. Ἐκδιωχθέντες οἱ Ἀθηναῖοι κατόπιν ἐκ τῆς Ἡῶνος ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κατώρθωσαν νὰ τὴν ἀνακτήσουν καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν Μακεδόνων ἐπιχειρήσεις των, ἀλλὰ βραδύτερον κατέσκαψαν αὐτὴν οἱ ἴδιοι. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν περιόδον ἐμφανίζεται ἐκ νέου μὲ τὸ ὄνομα Ἀνακτοροῦπολις, διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος, μεθ' ὃ κατηρειπώθη. Εἶχεν ἴδια νομίσματα. Τὰ εἰρήπια αὐτῆς, περὶ τῶν ὁποίων ἔγραψαν πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ὁ Leake καὶ ὁ Cousinéry, ἐσώζοντο ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος καὶ ἀπετελοῦντο ἐκ παχέων τινῶν τοίχων βυζαντινοῦ ρυθμοῦ ἐπὶ βάσεων ἑλληνικῆς ἐργασίας.

Ὁ ἀποικισμὸς ἐσυνεχίσθη ὑπὸ τῆς Ἑρετρίας, ἣτις ἐκτίσε τὴν Μεθώνην, καὶ ὑπὸ τῶν Μεγάρων, ἅτινα ἀπέστειλαν τοὺς ἀποίκους των καὶ εἰς βορειότερας τῆς Θράκης ἀκτᾶς, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν ἀπέναντι ἀσιατικὴν παραλίαν, ὅπου ἐκτίσθη τὸ 674 π. Χ. ἡ Χαλκηδών, καὶ μετὰ 16 ἔτη τὸ ἐπὶ τῆς ἀντιπέρας εὐρωπαϊκῆς ἀκρας Βυζάντιον. Φαίνεται, ὅτι Ἴωνες, καὶ δὴ οἱ



Πάριοι, διέβησαν διὰ τῆς Θάσου εἰς Θράκην. Ἠκολούθησεν ἀθροῖα συρροὴ Ἑλλήνων μεταξὺ τοῦ 750 καὶ 550 π. Χ. κυρίως δὲ Ἴωνων ἐκ Μικρῶς Ἀσίας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Σάρδεων ὑπὸ Κύρου τοῦ πρεσβυτέρου (546 π. Χ.) καὶ τὴν καθυπόταξιν τῆς χώρας τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν. Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται τῶν Ἑλλήνων ἦσαν μόνον ἐμπορικαί. Οἱ Ἴωνες ἴδρυσαν κατ' ἀρχὰς μᾶλλον γεωργικὰς ἀποικίας<sup>1)</sup>, βραδύτερον δὲ καὶ ἐμπορικὰς. Οὕτως ἴδρύθησαν αἱ παραλλήλως πρὸς τὴν παραλίαν διήκουσαι πόλεις: τὸ Κερδύλιον καὶ ἡ Ἀμφίπολις, ἄνωθεν τῆς ἐκβολῆς τοῦ Στρουμόνος, ἡ Φάγρης, ἐπὶ ὑψώματος ἀνατολικῶς τοῦ κόλπου τοῦ Ὀρφανοῦ, ἡ Καρία 3 1)2 χμ. ἀνατολικῶς τοῦ Ὀρφανοῦ, ἡ Πέργαμος καὶ ἡ Φαιστός, εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μοσδένου, ἡ Ἀπολλωνία ἐπὶ τῆς παραλίας, 5 χμ. ἀνατολικῶς τῆς ἐκβολῆς τοῦ ποταμοῦ Μαρμαρᾶ, ἡ Γαληψὸς (πιθανῶς) παρὰ τὸν ὄρμον τῶν Ἐλευθερῶν, ἡ Αἰσὺμη, πλησίον τοῦ αὐτοῦ ὄρμου. Εἰς τὴν ἐνδόχωρον ὑπῆρχον ὀλίγαι πόλεις: ἡ Βέρογη ἐν τῇ λεκάνῃ τῶν Σερρῶν Δ. τῆς λίμνης Ἀχινοῦ, ἡ Δραβησκὸς εἰς τὴν θέσιν τῆς Δράμας ἢ πλησίον αὐτῆς, ἐπὶ τῶν βουνῶν, αἱ Κρηνίδες, συνοικισμὸς χρυσωρύχων εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς Ράχτας, ὅπου βραδύτερον ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ἡ Σκαπτὴ Ὑλη, τὰ χρυσωρυχεῖα τῆς ὁποίας ἦσαν οἰκογενειακὸν κτῆμα τοῦ ἱστορικοῦ Θουκυδίδου. Ἀνατολικώτερον ἐπὶ τῆς παραλίας ἔκειντο τὰ Ἀβδηρα ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Μπαλούστρου, ἡ Στρώμη ἐπὶ τῶν νοτιῶν κλιτύων τοῦ Τσομπάν—Δάγ, ἡ Μαρώνεια ἢ Ὀρθογόρεια, ἐπίσης ἐκεῖ, 3 χμ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς πόλεως πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς παραλίας, Ὀλίγον περαιτέρω ἡ Μεσημβρία (ἣτις δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Μεσημβρίαν), τὸ Σέρρειον εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς Μάκρης, ἡ Τραϊανούπολις, μεταξὺ τῆς σημερινῆς Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ τῶν Φερρῶν, ἡ Αἶνος εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἐβρου. Τὰ δύο τρίτα περίπου τῶν Ἴωνικῶν τούτων πόλεων ἔκειντο ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τῶν παραλίων τοῦ ὁποίου οἱ ἀποικοὶ εἰσέδυσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πρὸς ἐκμετάλλευσιν χρυσωρυχείων καὶ ἄλλων μεταλλείων. Πέραν τῆς Δυτικῆς Θράκης, οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ ἴδρυσαν πλείστας ὅσας ἄλλας ἀνθούσας πόλεις, ὧν κυριώτεραι ἡ Μάδυτος, ἡ Καλλίπολις, ἡ Ἠράκλεια, ἡ Πέρινθος, ἡ Σηλυβρία, ἡ Σαλμυδησός, ἡ Ἀγαθούπολις, ἡ Ἀπολλωνία, ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγχίαλος, ἡ Κάλατις, ἡ Ἴστρος καὶ ὁ Τύρας παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δουνάβεως κ.λ.π. Σπουδαιότερα πόλεις τῶν παραλίων τῆς Δ. Θράκης, κέντρον τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς ὅλης Μακεδονίας καὶ Θράκης ἦσαν τὰ Ἀβδηρα, κείμενα ἐπὶ τοῦ μόνου ὑψώματος τῆς παραλίας, μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου καὶ τῆς ἐκβολῆς τῆς λίμνης Βιστωνίδος (Μπουροῦ—Γκιόλ), ἐπὶ τῶν λόφων, οἵτινες προεκτείνονται πρὸς τὴν θάλασσαν σχηματίζοντες τὸ ἀκρωτήριον Μπαλούστρα. Εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην εὐρίσκεται σήμερον κάποιον πα-

1) J. Schulze ἐνθ. ἀν. σελ. 412.

ρεκλήσιον ἐν μέσῳ ἀγρῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἐρείπια τειχῶν, κέραμοι καὶ θραύσματα ἀγγείων. Ἡ πόλις ἔκειτο ἐπὶ λόφων ὑψουμένη ὑπερθεῖν τοῦ πρὸς Β. ἔλους. Ἄ. καὶ Δ. ὑπῆρχον ὄρμοι προστατευόμενοι φυσικῶς. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἐκ Πετροπολέως ἀρχαιολόγου Regel<sup>1)</sup>, «ἡ πόλις ἀπετέλει ἐν σύνολον κεκλεισμένον εἰς σχῆμα τετραγώνου, ὀριζομένου ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκ τῆς τετάρτης ἀπὸ μέρους τῆς ξηρᾶς ὑπὸ σειρᾶς λόφων». Εἶχε περιφέρειαν δυναμένην νὰ διανυθῆ ἐντὸς 1 1)2 ὥρας. Ἡ θέσις τῆς ἦτο λίαν εὐνοϊκὴ διὰ πόλιν παράλιον διεξάγουσαν ἐμπορίου. Ταύτην ἴδρυσεν λαὸς ὅστις, ἐξασκῶν τὴν ναυτιλίαν, ἤλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης. Δὲν εἶναι θετικῶς γνωστὸν ποῖοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἀποικοί. Ἴσως νὰ ἦτο ἀρχικῶς ἀρχαῖον φοινικικὸν ἐμπορεῖον. Βραδύτερον, ἴσως πρὸ τοῦ ἰωνικοῦ ἀποικισμοῦ, κατφικήθη ὑπὸ Λοκρῶν. Πιθανὸν θεωρεῖται ὅτι τὴν ἴδρυσεν ὁ Κλαζομένιος Τιμήσιος περὶ τὸ 656 π. Χ. Καταστραφεῖσα ὑπὸ Θρακῶν ἀνεκτίσθη ὑπὸ ἀποίκων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς νήσου Τέω, ἀναπτυχθεῖσα τότε ταχέως εἰς ἀκμάζουσαν πόλιν ἐμπορικὴν. Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἐμπορικῆς αὐτῶν σπουδαιότητος τὰ Ἄβδηρα ἦσαν καὶ σπουδαῖον κέντρον πνευματικῆς κινήσεως καὶ ἀκτινοβολίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Παρὰ τὴν παροιμιώδη ἀμβλύνοιαν τῶν κατοίκων τῆς<sup>2)</sup>, τῶν Ἀβδηριτῶν, ἡ πόλις τῶν Ἀβδήρων ἐγέννησε πολλοὺς διασήμους ἀνδρας τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ἀβδηρίται ἦσαν Ἐκαταῖος ὁ φιλόσοφος, κριτικὸς καὶ γραμματικὸς τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων—οὐχὶ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἱστορικὸς, ὡς γράφουν ἔσφαλμένως τινὲς τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων ἐν ἄλλοις δὲ καὶ τὸ Konversationslexikon τοῦ Brockhaus κ. ἄ.—Πρωταγόρας, ὁ καὶ ἐκ τοῦ Πλάτωνος γνωστός, «διδάσκαλος παιδεύσεως καὶ ἀρετῆς» καὶ διάσημος σοφιστής, ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ φιλόσοφος Δημόκριτος ὁ ἐπικληθεὶς Γελασίνος (γεν. τῷ 470 π. Χ.), διότι πάντοτε ἦτο φαιδρός, ὁ πρῶτος ἀπὸ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ὑλοπεύσας τὴν σύστασιν τῆς ὕλης καὶ διατυπώσας ὑποτυπωδῶς τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν καὶ τὰ περὶ ἐξελίξεως τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξαν οἱ νεώτεροι φυσιολόγοι ἀπὸ τοῦ Δαρβίνου, τοῦ Büchner, τοῦ Haeckel καὶ ἐντεῦθεν. Καί, θὰ διηρωτᾶτο κανεῖς, ἀφοῦ τὰ Ἄβδηρα ἐγέννησαν τοιοῦτους μεγάλους μύστας τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ποῦ ὀφείλεται ἡ περὶ ἀμβλυνοίας τῶν Ἀβδηριτῶν φήμη; Τὸ ἐρώτημα θέτει καὶ ὁ Schulze<sup>3)</sup>, ἃς μᾶς ἐπιτραπῆ δὲ νὰ

1) *Regel*: Abdera (Mitteilung des deutschen Archäologischen Instituts, Athen 12, 1887, 16 I), ὡς παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Schulze (σελ. 209).

2) Αἱ περὶ ἀμβλυνοίας τῶν Ἀβδηριτῶν φῆμαι ἤγαγον τὸν διάσημον γερμανὸν ποιητὴν καὶ μυθιστοριογράφον Wieland εἰς τὸ νὰ γράψῃ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Die Abderiten» «καὶ βραδύτερον» Geschichte der Abderiten κωμικὸν μυθιστορημά του τὸ ὁποῖον μετεφράσθη ἑλληνιστί ὑπὸ τοῦ Κ. Κούμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Τῶν Ἀβδηριτῶν ἡ ἱστορία» καὶ ἐτυπώθη ἐν Βιέννῃ τὸ 1827.

3) Ἐνθ. ἀν. 210.



παραθέσωμεν ἐνταῦθα παρεμβατικῶς τὴν γνώμην του. Ὁ Γερμανὸς συγγραφεὺς ἀναφέρεται πρωτίστως εἰς πληροφορίαν τοῦ Ἱπποκράτους, καθ' ἣν αἱ συχναὶ ἐν τῇ πόλει ἐπιπολάζουσαι νόσοι παρέλυσαν τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως, ὡς καὶ εἰς τὸν Ἰουβενάλην, καθ' ὃν ὁ ἀὴρ τῶν Ἀβδήρων ἦτο βαρὺς. Ταῦτα θεωρεῖ ὁ Schulze ὡς δεικνύοντα ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ περιοχή τῶν Ἀβδήρων ἐμαστιζέτο ὑπὸ τῆς ἐλονοσίας, ἡ ὁποία καὶ σήμερον λυμαίνεται τὸν τόπον. Κατὰ ταῦτα ἡ παροιμιώδης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀμβλύνοια τῶν Ἀβδηριτῶν δὲν ἦτο συμφυῆς πρὸς τὸν χαρακτήρα ἢ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις των. Τοῦναντίον τὸ γεγονός, ὅτι τόσοὶ διάσημοι ἄνδρες ἐγεννήθησαν εἰς τὰ Ἀβδηρα ἀποτελεῖ μαρτυρίαν περὶ τοῦ ἀνωτέρου πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῆς ἑλληνικῆς ταύτης ἀποικίας, ὡς ἄλλως τε καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Θράκης, αἵτινες διεδραμάτισαν τόσον σπουδαῖον πρόσωπον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς σήμερον ἀποικία ἦτο ἡ «Νεάπολις» ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς Καβάλλας. Φαίνεται ὅτι οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ αὐτῆς ἦλθον ἐκ Θάσου. Ἡ ἀποικία ὑφίστατο ἤδη ἀπὸ τοῦ 500 π. Χ. Ἀπὸ τοῦ 463 ἦτο ἀνεξάρτητον μέλος τῆς ἀμφικτιονίας Ἀθηνῶν—Δήλου, ἤκμασε δὲ τότε ὡς παραθαλασσία πόλις καὶ διετέλεσε σύμμαχος τῶν Ἀθηνῶν καὶ κατὰ τὸ 378—377 π. Χ. Ἐπίσης, ὅταν Φίλιππος ὁ Μακεδὼν ἠπείλησεν αὐτήν, ἐξήτησε βοήθειαν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀλλ' ἐπὶ τέλος ὑπειάγη εἰς τὸν Φίλιππον, ὡς καὶ ἡ Ἀμφίπολις καὶ οἱ Φίλιπποι, κατόπιν δὲ εἰς τὴν Ρώμην. Ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν ἐμφανίζεται ὡς Χριστούπολις, χρησιμεύουσα ὡς λιμὴν διαμετακομίσεως διὰ τὸ μετὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐμπόριον, Ἐκεῖθεν διέβη καὶ ὁ Ἄραβ γεωγράφος Ἰδρίσι, ὅταν ἐπεσκέφθη μεταξὺ ἄλλων χωρῶν καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν κατὰ τὸν 12ον μ. Χ. αἰῶνα.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

*Ἡ δρᾶσις τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς Θράκης. — Σχέσεις καὶ ἐπικοινωνίαι Θρακῶν καὶ Ἑλλήνων. — Ἐπιγαμίαι Θρακῶν καὶ Ἀθηναίων. — Ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης. — Ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί, ἑλληνικὴ τέχνη. — Θραξ βασιλεὺς ὡς Ἑλλην ποιητής. — Συμμαχίαι Θρακῶν καὶ Ἀθηνῶν. — Τὸ βασίλειον τῶν Ὀδρουσῶν. — Θραῆκες εἰς τὸν στρατὸν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου. — Ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις. — Καὶ ὑπὸ ταύτην ἡ Θράκη παρέμεινε ἐξελληνισμένη.*

Διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἤρχισαν πυκναὶ σχέσεις καὶ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ σχέσεις αὗται ἦσαν οὐχὶ μόνον ἔμπορικαὶ καὶ πολιτικά, ἀλλ' ἀκόμη καὶ οἰκογενειακῆς φύσεως. Δόγῳ τῶν συχνῶν ἐπιγαμιῶν μεταξὺ τῶν δύο λαῶν πολλοὶ διάσημοι ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν εἶλκον τὴν καταγωγὴν ἐκ Θράκης ἢ ἐγεννήθησαν ἐκ γυναικῶν καταγομένων ἐκ Θράκης. Ὁ ἔνδοξος Ἀθηναῖος στρατηγὸς Μιλτιάδης, περὶ τῆς ἐν Θράκῃ δράσεως τοῦ ὁποῦ γράφομεν κατωτέρω, συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Ὀλόρου. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ καταναυμαχίσας τοὺς Πέρσας εἰς τὴν Σαλαμίνα, εἶχε μητέρα Θραῖσσαν<sup>1)</sup>. Ὁ διάσημος στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Τιμόθεος, υἱὸς τοῦ Κόνωνος, τοῦ ὁποῦ ἡ στρατιωτικὴ δρᾶσις ἤρχισε μὲ τὴν νέαν κατὰ θάλασσαν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων (378 π. Χ.), ἦτο ἐπίσης υἱὸς Θραῖσσης. Ὁ γνωστὸς φιλόσοφος καὶ ρήτωρ Ἀντισθένης, ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς τῶν Κυνικῶν, ἐγεννήθη καὶ οὗτος ἐκ μητρὸς Θραῖσσης, Ὁ διάσημος Ἀθηναῖος στρατηγὸς Ἴφικράτης καὶ Θραῖσσαν μητέρα εἶχε καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Κότυος ἐνυμφεύθη. Ὁ δὲ Θεουκιδίδης, ὁ μεγαλύτερος ἱστορικὸς ὄλων τῶν αἰώνων, ἦτο υἱὸς τοῦ Θρακῆ Ὀλόρου, πολιτογραφηθέντος ἐν Ἀθήναις, ἀπογόνου ὁμωνύμου αὐτῷ βασιλέως τῆς Θράκης, ἐνῷ ἀπ' ἐτέρου ὁ ἰσχυρότερος τῶν βασιλέων τῆς Θράκης, ὁ Σιτάκης, ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Νυμφοδώρου, σημαίνοντος Ἑλλήνος τῶν Ἀβδήρων. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Χαρίδημος, ἀποσταλεὶς εἰς Θράκην, ὅπως ρυθμίσῃ τὰ πολιτικά της ζητήματα πρὸς ὄφελος τῶν Ἀθηναίων, ἔλαβε κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἴφικράτους ὡς σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Κερσοβλέπτου. Ἀλλὰ καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος ἔλαβε σύζυγον Ἑλληνίδα καὶ τὰ τέκνα του εἶχον ὅλα σχεδὸν ἑλληνικὰ ὀνόματα.

Ἄλλοι διάσημοι Ἕλληνες καταγόμενοι ἐκ Θράκης, ἐκτὸς τοῦ ἔξ Ἀβδήρων φιλοσόφου Δημοκρίτου καὶ τοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως σοφιστοῦ Πρω-

1) « Ἀβρότονον Θραῖσσα γυνὴ γένος, ἀλλὰ τεκέσθαι τὸν μέγαν Ἑλληνά φημι Θεμιστοκλέα » λέγει σχετικὸν ἐπίγραμμα τοῦ ποιητοῦ Ἀμφικράτους παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Βίος Θεμιστοκλέους).



ταγόρα, ἦσαν ὁ φιλόσοφος Λεύκιππος, ὁ ἐκ Σηλυβρίας Ιατρός Ἡρόδοτος, ὁ διάσημος γλύπτης Παιόνιος, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι ἡ Νίκη, ὁ ἀγγειογράφος Βρύγος, ὁ ἐκ Καρδίας ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Εὐμένης, ὁ πολυμαθὴς ἐκ Βυζαντίου γραμματικὸς Διονύσιος, ὁ διάσημος λόγιος τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ ἄλλαι ποικίλαι σχέσεις συνέδεον τοὺς δύο λαοὺς. Πολλοὶ Ἕλληνες εἶχον κτήματα ἐν Θράκῃ. Ὁ Πεισίστρατος, ὁ τύραννος τῶν Ἀθηναίων, εἶχεν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Θρακῶν τῆς περιοχῆς τῶν χρυσωρυχείων καὶ ἀργυρωρυχείων τῆς κοιλάδος τοῦ Κάτω Στρυμόνος, ἐκτὸς δὲ τούτου ἐστρατολόγει ἐκεῖ καὶ μισθοφόρους στρατιώτας <sup>1)</sup>. Μιλτιάδης ὁ Κυψέλου, θεῖος τοῦ μαραθωνομάχου Μιλτιάδου, περὶ τοῦ ὁποίου γράφομεν ἀνωτέρω, φυγὼν ἐξ Ἀθηναίων, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Θρακιῆν χερσόνησον καὶ ἔκτισεν ἐκεῖ τεῖχος πρὸς συγκράτησιν ἐχθρικών ἐπιδρομῶν. Ὁ Θουκυδίδης εἶχεν ἐν Θράκῃ εἰς τὴν λεγομένην Σκαπτήν Ὑλην, ἀπέναντι τῆς Θάσου, χρυσωρυχεῖα, κτῆμα του οἰκογενειακόν <sup>2)</sup>, ὅπου καὶ ἀποσυρθεὶς ἔγραψε τὴν ἀθάνατον ἱστορίαν του, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐκεῖ καὶ ἐτάφη. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε κτῆμα μὲ πύργον παρὰ τὴν Βισάνθην τῆς Ἀνατ. Θράκης, ἀπεκαλεῖτο δὲ εἰρωνικῶς πολίτης Θράκης.

«Οὕτως ὁ ἑλληνικὸς τρόπος τοῦ ζῆν καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπέδρων πανταχοῦ ἐπὶ τῶν παραλίων καὶ εἰσεχώρουν εἰς τὸ ἐσωτερικόν» (So wirkte griechische Lebensart und Kultur überall an der Küste und drang im Innern) <sup>3)</sup>. Ἦδη ἀπὸ τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος τὰ θρακικὰ φύλα τοῦ Κάτω Στρυμόνος ἔκοπτον νομίσματα κατὰ τὰ μιλησιακὰ καὶ εὐβοικὰ πρότυπα. Οὐχὶ δὲ μόνον ἀντέγραφον τοὺς τύπους τῶν ἑλληνικῶν νομισμάτων οἱ Θραῖκες ἡγεμόνες, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦν καὶ Ἕλληνας τεχνίτας πρὸς χάραξιν καὶ κοπὴν αὐτῶν, διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Casson <sup>4)</sup>, οὐδὲν τὸ βαρβαρικὸν παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν ἑλληνοθρακικῶν τούτων νομισμάτων. Οὕτως οἱ τύποι τῆς ἑλληνικῆς Μαρωνείας τυγχάνουν πολλῆς εὐνοίας μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σιτάλκου (5ος αἰών), οἱ δὲ τύποι τῆς Θάσου εἶναι κοινότατοι. Παραδόξως οἱ τύποι τῶν Ἀβδήρων εἶναι σπάνιοι. Ἡ πόλις τῶν Κυψέλων (Ὑψαλα), ἣτις ἔγεινεν ἐπὶ τέλους πρωτεύουσα τῶν Ὀδρουσῶν, ἔκοπτεν ἴδια νομίσματα. Τὰ ἀρχαιότερα Θρακοελληνικὰ νομίσματα εἶναι τὰ τοῦ Σπαροδόκου, ἀδελφοῦ τοῦ Σιτάλκου, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν τοιαῦτα ἀργυρᾶ τύπου Ὀλύμβου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸ πρῶτον ἢ τὸ μέσον μέρος τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος καὶ χρησιμεύσαντα ἴσως πρὸς

1) Ἀριστοτέλους : Ἀθηναίων Πολιτεία 15.

2) Βλ. Θουκυδίδου : IV 105 καὶ Πλουτάρχου : Κίμων 4.

3) *Pauly—Wissowa* : Real—Encyclopädie, σελ. 418, Τόμ. 11. Πρβλ. Περὶ ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς ἐν Θράκῃ καὶ G. Seurre, *Revue archéologique*, 1922, 49.

4) S. Casson, ἐνθ. ἀν. 195.

πληρωμὴν Ἑλλήνων μισθοφόρων<sup>1)</sup>. Ἐτέρου ὠραιότατα κτερίσματα τάφων προέρχονται ἀπὸ τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα<sup>2)</sup>. Παρόμοια κοσμήματα εἰσήγοντο ἐξ Ἑλλάδος κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, εὐρεθέντα ἐντὸς τάφων<sup>3)</sup>. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις καταφαίνεται κατὰ τρόπον προξενούντι βαθυτάτην ἐντύπωσιν ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλίου, ὅστις φέρει Θρακικὴν ἐπιγραφὴν μὲ ἑλληνικὰ γράμματα<sup>4)</sup>. Ὁ δακτύλιος οὗτος ἀνάγεται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος. Ὁ Hirt<sup>5)</sup> λέγει, ὅτι αἱ λέξεις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι γραμμέναι εἰς δύο ἑξαμέτρους, οὕτως ὥστε ἔχομεν οὐχὶ μόνον ἑλληνικὴν γραφὴν, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνικὸν μέτρον. Ἀγγεῖον ἐκ τάφου τοῦ 4ου αἰῶνος<sup>6)</sup> φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: ΚΟΤΥΟΣΕΓΓΗΣΤΩΝ, ὅπερ ἐξηγήθη ὡς «Κότυος ἑγγηστῶν» (δυναστῶν). Ἴσως αἱ λέξεις νὰ εἶναι ἀφιέρωσις. Ἄλλοι χωρίζουν τὴν λέξιν εἰς: Κότυος ἐγ (=ἐν) γῆ ἴστων (δηλαδὴ τὰ δύο ἀγγεῖα ἦσαν ἐν τῇ γῆ). Ἐν συμπεράσματι δύνανται, παρατηρεῖ ὁ τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης ἐν τῇ Realencyklopädie τοῦ Pauly γράφων Β. Lenk (σελ. 419), νὰ λεχθοῦν τὰ ἑξῆς διὰ τὴν πρὸ τῆς εισόδου τῶν Θρακῶν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν περιόδον: «Ὀλόκληρος ἡ παραλία μετ' αὐτῆς δὲ καὶ ἡ θάλασσα ἦσαν εἰς Ἑλληνικὰς χεῖρας, Αἱ τύχαι τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ τῶν πολλῶν μικρῶν καὶ μεγάλων φύλων ἐκρίνοντο καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὸ ἔσωτερικόν».

Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροὴ διεδίδετο καὶ εἰς τὸ ἔσωτερικόν, ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν, οἱ βασιλεῖς τῆς Θράκης συμμετεῖχον τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν ἑλληνικῶν μητροπόλεων, τασσόμενοι ἰδίᾳ ὡς σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων. Σημειωτέον ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι εἶχον ἐν τῇ ἔσωτερικῇ διοικήσει τῶν τὸ σύστημα τῆς μητροπόλεως τῶν. Οὕτω τόσον εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀνακαλυφθείσας ἀρχαίας ἐπιγραφάς, γίνεται λόγος περὶ δήμου, βουλῆς ἢ γερουσίας καὶ ἄλλων ἀρχῶν. Ἐν Ἀβδήροις ὑπῆρχον νομοφύλακες, ἐν Βυζαντίῳ ἀγορανόμοι καὶ ἱερομνήμονες, ἐν Ὀδησσῷ (Βάρνη) ἱεροποιοί, γενικῶς δὲ πολιτάρχαι, ὀρφανισταί, ἐπιμεληταί, οἰκονόμοι, στρατηγοί, κ. ἄ. Συνηνοῦντο δὲ πλείονες τῆς μιᾶς ἀποικίαι, ὡς καὶ αἱ μητροπόλεις τῶν, εἰς συνομοσπονδίας, καλουμένας «κοινὰ» (τά), ὧν ἐπισημότερον ἦτο τὸ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν πόλεων Ἀλωπεκονήσου, Ἐλαιούντος, Μαδύτου, Σηστοῦ, Φλαβιουπόλεως καὶ τῶν ἀπέναντι ἀσιατικῶν ἀκτῶν τοῦ Ἑλλησπόντου (Ἀβύδου καὶ Δαρδάνου),

1) S. Casson, ἐνθ. ἄν. 197.

2) Bogdan Filoff: Archäologische Jahrbücher 1930, 322.

3) Bogdan Filoff: Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare παρὰ Pauly: Realencyklopädie ἐνθ. ἄν.

4) Kretschmer: Glotta VJ 74. VII, 86 ἐν Pauly: Realencyklopädie, 418.

5) Hirt: Indogermanische Forschungen (XXXVII 209), ἐν Pauly Realencyklopädie, 418.

6) G. Seurre: Revue Archéologique, 1922. 61.—Bogdan Filoff: Römische Mitteilungen, 1917, 53, ἐν Pauly Realencyklopädie, σελ. 418 τ. 11.



καὶ ἡ τοῦ Κοινοῦ τῆς ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πενταπόλεως (Ὀδησσοῦ, Καλλάτιδος, Μεσημβρίας, τῶν Τόμων καὶ τῆς Ἀπολλωνίας). Τοὺς Θρακὰς καὶ ἰδίως τοὺς ἐν Θράκῃ Ἕλληνας ἀποίκους, ἐκτὸς τῆς λατρείας τῶν κοινῶν θεῶν εἰς κοινὰ ἱερά, συνέδεον κοινοὶ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, ὡς τὰ Πύθια τῆς Φιλιππουπόλεως, τὰ Διονύσια τῶν Ἀβδήρων, τὰ Βοσπόρια, τελούμενα παρὰ τὸν Βόσπορον, τὰ πρὸς τιμὴν τῆς Θρακικῆς θεᾶς Κοτυτιοῦς Κοτύττια καὶ τὰ πρὸς τιμὴν τῆς Θρακικῆς Ἀρτέμιδος—Βενδίδος Βενδίδεια. Πάντως διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης συνετελεῖτο ἡ διάδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν λεγομένην περίοδον ἡ ἑλληνικὴ εἶχε τόσον διαδοθῆ, ὥστε ἦτο ἐν χρήσει ὡς ἐπίσημος γλῶσσα καὶ εἰς τὰ δημόσια ἔγγραφα, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἄνω Κοιλιάδα τοῦ Ἐβρου, ὡς δεικνύει ἐπιγραφὴ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος <sup>1)</sup>. Ἦρχισε δὲ κυρίως ὁ γλωσσικὸς ἑξελληνισμὸς τῶν Θρακῶν ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων καὶ συνεπληρώθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὁ ἑξελληνισμὸς τῶν ἐκεῖ Θρακῶν συνετελέσθη ταχύτερον. Ὁ Στράβων. ἀκμάσας, ὡς γνωστὸν, κατὰ τὸν 1ον μ. Χ. αἰῶνα, λέγει περὶ τῶν Θρακῶν τῆς Β. Δ. Μικρᾶς Ἀσίας, ὅτι μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως τὰ περισσότερα τῶν ἐθνῶν τούτων ἔχασαν ἢ ἀπέβαλον <sup>2)</sup> καὶ τὰ ὀνόματά των καὶ τὰς διαλέκτους των. Λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι σπάνιαι. Ἐκ τῶν βορείων Θρακῶν οἱ Γέται καὶ οἱ Δάοι (Δᾶκες) ἀπέκτησαν ὡς γλῶσσαν των τὴν λατινικὴν, διότι οἱ Ῥωμαῖοι ἴδρυσαν πολλὰς στρατιωτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἀποικίας, εἰς τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν χώρας. Ἐν τῇ κυρίως Θράκῃ παρὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ Θρακικὴ διατηρηθεῖσα περισσότερον μεταξὺ τῶν ὄρεινῶν φύλων καὶ εἰς τὰ ὅλως ἀπόκεντρα μέρη. Φαίνεται ὅτι οἱ Βησσοὶ διετήρησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν περισσότερον, μέχρι τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος. (Am längsten bis zum 6. Jahrhundert erhielt sich die Sprache anscheinend bei dem Volke der Bessen). Ἡ πλήρης δὲ γλωσσικὴ ἀπορρόφσις τῆς ἐπιχωρίου γλώσσης συνετελέσθη, ὡς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ (Die völlige Aussaugung der einheimischen Sprache ist, wie in Kleinasien, durch das Christentum bewirkt worden) <sup>3)</sup>.

Πόσον ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπεκράτει ἐν Θράκῃ δεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος διελαύνων διὰ τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν του (513 π. Χ.), ἠθέλησε νὰ διαιωνίσῃ τὴν διάβασίν του, ἔστησε παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ Τεάρου, παραποτάμου τοῦ Κονταδέστου, εἰσβάλλοντος εἰς Ἀγριάνην, παραπόταμον

1) Βλ. Pauly : Realencyklopädie, τ. 11, 403, ἐνθα λέγεται: Eine Inschrift zeigt, dass um 300 v. Chr. das griechische für öffentliche Urkunden bereits im oberen Hebrosthal in Gebrauch war.

2) Στράβων IB, 512. 3) Schulze : Ἐνθ' ἄν.

τοῦ Ἐβρου, στήλην, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐχαράχθη ἑλληνιστὶ καὶ περσιστὶ ἐπιγραφὴ ἐν ἣ αὐτοεπαινεῖται ὁ ἄσιάτης βασιλεὺς λέγων : «...ἀπίκετο ἐλαύνων ἐπὶ Σκύθας στρατοῦ ἀνὴρ ἄριστός τε καὶ κάλλιστος, Περσέων τε καὶ πάσης τῆς ἠπείρου βασιλεύς»<sup>1)</sup>.

Ἄλλη ἀπόδειξις τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μεταξὺ τῶν Θρακῶν εἶναι, ὅτι Κότυς ὁ Ε΄, εἰς τῶν τελευταίων Ὀδρουσῶν βασιλέων τῆς Θράκης, κατελέγετο μεταξὺ τῶν καλλιτέρων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ εἶναι ὁ μόνος ἑσπεμμένος (βασιλεὺς) ποιητῆς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐγραψεν ἀρκετὰ ἔμμετρα συγγράμματα, τῶν ὁποίων δυστυχῶς οὐδὲν διεσώθη. Τὸ ἀνάκτορόν του ἦτο ἐντευκτήριον τῶν λογίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀφιέρωσαν εἰς αὐτὸν ἔμμετρα συγγράμματα. Τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὸν Κότυν διὰ τὰ ὠραῖα ἑλληνικὰ ποιήματά του ἐξέφρασε καὶ ὁ Ὀβίδιος, ἐξόριστος τότε εἰς Τόμους (Tomii, Κωνσταντζα) τῆς σημερινῆς Δόβρουτζας, εἰς τὸν βασιλέα τοῦτον, ὅστις τοῦ ἀπέστειλε μίαν συλλογὴν του.

Ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ Θράκη ἦτο ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Θράκης ἦτο ἡ ἑλληνικὴ. Ἐπιγραφὴ ἀνακαλυφθεῖσα ἐν Πίζῳ, εἰς ἀπόστασιν 70 χ.μ. Β. τῆς Φιλιππουπόλεως, περιέχει ἀναφορὰν καὶ ἔδικτον τοῦ ληγάτου Sincippius γεγραμμένην ἑλληνιστὶ<sup>2)</sup>. Ἐκτὸς τούτου οἱ Θραῖκες ἔγραφον εἰς τὴν Ρώμην ἑλληνιστὶ,

Ἀκόμη καὶ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ συμμαχίαι δὲν ἦσαν σπάνιαι μεταξὺ Θρακῶν καὶ Ἀθηναίων. Ἐπιγραφὴ εὐρεθεῖσα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως<sup>3)</sup> ἀναφέρει συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Ὀδρουσῶν Εὐρυζέλμιδος, ὅστις ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ πρεσβεῖαν εἰς Ἀθήνας. Ἀνάλογος συνθήκη εἶναι ἡ ὑπογραφθεῖσα μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Κερσοβλέπτου μετὰ τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Ἀθηνοδώρου, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θραῖς ἡγεμὼν, δεχθεὶς τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων ὤμοσε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἀδελφούς του καὶ ἀνεγνώρισεν, ὅπως τὸ βασίλειον τῆς Θράκης ἀνήκει ἀπὸ κοινοῦ εἰς τοὺς τρεῖς ἀδελφούς, διηρημένον εἰς τρία, ὅλα δὲ νὰ διατελοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀθηναίων<sup>4)</sup>. Διεσώθη ἐπίσης ὀλίγον ἡκρωτηριασμένον καὶ τὸ κείμενον τῆς αὐτῆς φαίνεται συνθήκης συμμαχίας<sup>5)</sup> μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως Κότυος Κερσοβλέπτου (γροφόμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ «Κερσεβλέπτου»), Βηρισάδου καὶ Ἀμα-

1) Ἡρόδ. IV 91. Τὰ λείψανα τῆς στήλης ταύτης μετὰ ἰχνῶν τῆς ἐπιγραφῆς ἀνεκαλύφθησαν, ὡς λέγεται, τὸ 1915.

2) G. Seurre : Voyage en Thrace, l'emporium de Rizos ἐν τῷ Bulletin de Correspondance hellénique, T. XXII, σελ. 472 καὶ 520 ἐνθα παρατίθεται σειρὰ ὄλη ὁμοίων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Β. Θράκης.

3) «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς», ἔτος 1890 σελ. 161. «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον» 1889 σελ. 204.

4) Δημοσθένους κατὰ Ἀριστοκράτους 170.

5) «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς» 1886 σελ. 98.



δόκου, οἵτινες ἔστρεξαν τὴν συνθήκην, πρυτανευθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων εἶχον ἀνάγκην, ἅτε διαφερόμενοι πρὸς ἀλλήλους (358 π. Χ.). Συχνάκις οἱ Ἀθηναῖοι ἀπένεμον εἰς τοὺς βασιλεῖς τῶν Ὀδρουσῶν διαφόρους τιμὰς, ὡς χρυσοῦν στέφανον καὶ ἄλλας. Ἀναλόγων τιμητικῶν διακρίσεων ἤξιοῦντο οἱ Θραῖκες ἡγεμόνες καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν, τοῦ μεγαλύτερου, ὡς γνωστόν, θρησκευτικοῦ. ἀλλὰ καὶ πολιτικοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος. Τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς Θράκης καὶ τῶν ἐξελληνιζομένων πλέον Θρακῶν ἀνέκοψε πρὸς στιγμὴν ἢ ἐπιδρομὴ τῶν Περσῶν ὑπὸ τὸν Δαρεῖον ἐκστρατεύσαντα τὸ 513 π. Χ. κατὰ τῆς Σκυθίας. Ὁ ἀσιάτης βασιλεὺς, εἶχεν ἐλκυσθῆ εἰς τὴν Θράκην ὑπὸ τῶν χρυσορυχείων καὶ τῶν θησαυρῶν τῆς, ἀκόμη δὲ περισσότερον ὑπὸ τῆς φήμης περὶ ὑπάρξεως ἀφθόνου χρυσοῦ εἰς τὴν βορείως τῆς Θράκης κειμένην Σκυθίαν. Τὰ πλείστα τῶν Θρακικῶν τότε φύλων, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ οἱ Δόλογοι ὑπὸ τὸν Μιλτιάδην, τὸν κατόπιν νικητὴν τοῦ Μαραθῶνος, ἠναγκάσθησαν ν' ἀκολουθήσουν τὸν Δαρεῖον εἰς τὴν ἐκστρατείαν του.

Ὡς γνωστόν, αὕτη ἀπέτυχε, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ἑλληνικῆς πόλεως Περίονθου, ἣτις ἀντέταξε κρατερὰν ἀμυναν, καὶ μετὰ τὴν ἦταν τῶν παρὰ τὸν Στρουμόνα κατοικούντων Παιόνων, τῶν ὁποίων οἱ πλείστοι μετῴκηθησαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ὁ εἰς Θράκην παραμείνας πέρσης στρατηγὸς Μεγάβατος, κατώρθωσε νὰ γίνῃ κύριος ἀπάσης τῆς παραλίης τῆς Θράκης μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στρουμόνος, πλην τῶν ὄρειων φυλῶν τοῦ Παγγαίου. Βραδύτερον οἱ Πέρσαι κατέλαβον καὶ τὸ Βυζάντιον, κυριαρχήσαντες οὕτω τῆς Προποντίδος καὶ τῶν Στενῶν. Κατὰ τὴν ἐπικράτησιν ταύτην τῶν Περσῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Θράκης ἐκυβέρνων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον τύραννοι ὑποτελεῖς τῶν Περσῶν. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὀλόκληρος ἢ Θράκη ὠργανώθη τότε ὡς περσικὴ σατραπεία. Οὐδαμοῦ ἀναφέρεται σατραπεία. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει μόνον «ὑπάρχους» εἰς τὰς ὄχυρας θέσεις καὶ παρὰ τὸν Ἑλλάσποντον. Ἴσως νὰ μὴ ἦτο ἀκόμη τελεία ἢ ὑποταγὴ τῆς Θράκης καὶ ὡς ἐκ τούτου ἴσως νὰ μὴ ἐκανονίσθησαν τὰ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς χώρας ὡς εἰς τὰς περσικὰς σατραπείας!). Ἄλλως τε τὰ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας κατοικοῦντα φύλα καὶ κυρίως οἱ Ὀδρούσαι, διέφυγον τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς Πέρσας.

Μετὰ τὴν ἦταν τοῦ Ξέρξου ἐν Σαλαμῖνι καὶ τοῦ Μαρδονίου ἐν Πλαταιαῖς οἱ Πέρσαι δὲν ἐγκατέλειψαν τὰς βάσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἐν Θράκῃ. Ὅταν ὅμως ὁ Κίμων ἀνέλαβε τὸν ἐπιθετικὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ἤλθε μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου καὶ εἰς τὰ παραλία τῆς Θράκης. Οἱ Πέρσαι ἐκάλεσαν εἰς βοήθειαν τοὺς Θραῖκας τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἄλλ' ὁ Κίμων ἔξεδίωξεν τοὺς Πέρσας ἐκ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου καὶ ὅλαι αἱ

1) Pauly: Realencyklopädie, XI, 423.

ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Θράκης ἠλευθερώθησαν μέχρι τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον ἐλύτρωσεν ὁ Πουσανίας (477). Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἀπετέλεσαν τότε τὸν Θρακικὸν κληθέντα «φύρον» (φορολογικὴν περιφέρειαν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων). Καὶ ἀρχίζει τότε νέα περίοδος ἀναπτύξεως τῶν σχέσεων τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῆς Θράκης. Νεαὶ ἀποικίαι ἰδρύονται καὶ κληροῦχοι ἀποστέλλονται ἐξ Ἀθηναίων εἰς Θράκην. Τὸ 457 ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς ὠδήγησε 1000 Ἀθηναίους εἰς τὴν Θρακικὴν Χερσόνησον, Μετὰ δέκα ἔτη οἱ Ἀθηναῖοι ἰδρύουν τὴν σπουδαίαν πόλιν τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ὀλίγον πρὸ αὐτῆς τὴν Βρέαν εἰς τὴν χώραν τῶν Βισαλτῶν, ὡς καὶ ἄλλας τινάς. Ἡ Θράκη ἦτο τότε ὁ πραγματικὸς σιτοβολῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ ἀληθὲς αὐτῆς «ζωτικὸν ἔδαφος» (vital space), ὡς καὶ σήμερον. Ὡς ἐκ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι προσεπάθουν νὰ διατελοῦν εἰς στενὰς πολιτικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Θρακῶν καὶ ἰδίᾳ μετὰ τῶν Ὀδρυσῶν, οἵτινες μετὰ τοὺς περσικοὺς κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολέμους εἶχον ἰδρύσει κράτος ἰσχυρότατον, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα δι' ὀλίγον, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἀναμίξεως τῶν βασιλέων του εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τοῦ κράτους τούτου εἶναι ὁ Τήρης, ὅστις κατὰ τὸν Θουκυδίδην (II 29) «πρῶτος Ὀδρυσῆαις τὴν μεγάλην βασιλείαν ἐπὶ πλεον τῆς ἄλλης Θράκης, ἐποίησεν». Τὸ γεγονὸς τοῦτο τοποθετεῖται μετὰ τὸ 480 π. Χ, διότι οὐδὲν περὶ τοῦ κράτους τῶν Ὀδρυσῶν ἀναφέρεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ξέρξου<sup>1)</sup>. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Τήρης ἐξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Θρακῶν μέχρι τοῦ Δουνάβεως ὡς σύμμαχος τῶν Σκυθῶν ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ Αἰγαίου ἀφ' ἑτέρου, ἐνῶ πρὸς Δ. ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐξτείνεται πέραν τοῦ Παγγαίου. Ἐντὸς ὅμως τῆς περιοχῆς ταύτης οἱ ὄρειοι Θράκες ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι αὐτόνομοι. Τὸν Τήρην διεδέχθη τὸ 431 ὁ υἱὸς του Σιτάλης, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλήσαμεν ἤδη ἐπανειλημμένως.

Ἐπὶ τούτου τὸ κράτος τῶν Ὀδρυσῶν ἀποκτᾷ μεγάλην ἰσχύν. Παραλαβὼν «ὀλίγην» χώραν, ὡς λέγει Διόδωρος ὁ Σικελιώτης<sup>2)</sup> «διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ σύναςιν ἐπὶ πολὺν τὴν βασιλείαν ἠΰξησε, ἐπεικῶς μὲν ἄρχων τῶν ὑποτεταγμένων, ἀνδρεῖτος δ' ὢν ἐν ταῖς μάχαις καὶ στρατηγικός, ἔτι δὲ τῶν προσόδων μεγάλην ποιούμενος ἐπιμέλειαν, τὸ δὲ τέλος ἐπὶ τοσοῦτον δυνάμειος προῆλθεν, ὥστε χώρας ἀρξαι πλείστης τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλευσάντων κατὰ τὴν Θράκην». Ἡ ἰδρυσις καὶ ἐπέκτασις τοῦ κράτους τούτου ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Casson<sup>3)</sup> τὴν μεγαλυτέραν γενομένην ποτὲ ἐν Θράκῃ ἀπόπειραν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ συμβούλιον Δυνάμεων τῆς Μεσογείου ὑπὸ ὄρους τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύνατο νὰ δεχθῇ ὡς «ἴση πρὸς ἴσους» (In the Odrussian empire we

1) Τοῦτο ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Casson (loc. cit 193) εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Hoeck ἐν Hermes XXXVI σελ. 76 καὶ ἐφεξῆς.

2) Διόδ. XII 50

3) S. Casson, loc. cit. 194.



can see the greatest attempt ever made in Thrace to enter into the council of Mediterranean powers on terms to which she could agree as an equal).

Τὸ κράτος τοῦ Σιτάλκου ἦτο κατ' ἑκτασιν μεγαλύτερον ὀλοκλήρου τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Τὰ ὄρια αὐτοῦ ἦσαν πρὸς Β. ὁ Δούναβις πρὸς Ν. τὸ Αἰγαῖον καὶ πρὸς Α. ὁ Εὐξείνους. Ἐκ Ν. πρὸς Β. ἔξ Ἀβδήρων πρὸς τὸν Δούναβιν, «ἀνὴρ εὐζωνος», ἠδύνατο νὰ διανύσῃ αὐτὸ ἐντὸς ἑνδεκα ἡμερῶν, ἔξ Α. δὲ πρὸς Δ. ἦτοι ἐκ Βυζαντίου πρὸς τὸν Στρυμόνα ἐντὸς 13 ἡμερῶν. Τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δίδει ὁ Θουκυδίδης καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Λιόδωρος. Ποῦ ἀκριβῶς ἔκειτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σιτάλκου, ἀν ὑπῆρχε τοιαύτη, εἶναι πρόβλημα, τὸ ὁποῖον παραμένει ἄλυτον. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν προέχουσα Θρακικὴ πόλις εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Τήρου (Τήρεω) ἢ τοῦ Σιτάλκου. Ὑπῆρχον ἄλλωστε αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῶν παραλίων αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς ἐμπορικαὶ ἀγοραὶ καὶ κέντρα κινήσεως τῆς ὅλης Θράκης, χρησιμεύουσαι συγχρόνως καὶ ὡς διαμεσοὶ διὰ πολιτικοὺς σκοποὺς<sup>1)</sup>. Τὸ σπουδαιότερον πολιτικὸν πρόσωπον ἔπαιζεν ἡ πόλις τῶν Ἀβδήρων διὰ τοῦ Νυμφοδώρου, ἐργαζομένου πρὸς ἔνωσιν τόσον τῆς Θράκης ὅσον καὶ τῆς Μακεδονίας μετὰ τῶν Ἀθηνῶν (431 π. Χ.). Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη ἀπέτυχεν, διότι ὅταν ὁ Σιτάκης, ἐπεμβαίνων εἰς τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας πρὸς ὑποστήριξιν βασιλέως ἀντιζήλου τοῦ Περδίκκα, ἐξεστράτευσεν ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἐβρου ἐπὶ κεφαλῆς 130.000 ἀνδρῶν, οἱ Ἀθηναῖοι, ἀν καὶ σύμμαχοι, φοβηθέντες νὰ συνεργασθῶν μετὰ ἡγεμόνος ἔχοντος τοσαύτην δύναμιν, δὲν μετέσχον τῆς ἐκστρατείας. Μετὰ τὸ 429 τὰ ὄρια τῆς Θράκης—ἀφοῦ περιέλαβον προσωρινῶς ἐντὸς αὐτῶν τὴν Χαλκιδικὴν χερσόνησον καὶ τὴν Ὀλυμθον—ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὸν Στρυμόνα. Συμμαχία Θράκης καὶ Μακεδονίας δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν, ἐκτὸς ἀν ἡ ἀνακάλυψις νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν ἐπιγραφῶν ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον. Ἡ φιλία ὅμως τοῦ Σιτάλκου μετὰ τῶν Ἀθηνῶν παρέμεινε σταθερὰ καὶ ἡ συνεργασία ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἐκδηλωθεῖσα διὰ τῆς συλλήψεως ἐν Θράκη τῆς Σπαρτιατικῆς πρεσβείας, ἣτις ἀπεστέλλετο πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας. Μετὰ τινα ἔτη, τὸ 424, ὁ Σιτάκης ἔπεσε κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Τριβαλλῶν ἐκστρατείαν του.

Ἐπὶ τοῦ ὀδρυσικοῦ θρόνου διεδέχθη αὐτὸν ὁ ἀνεπιός του Σεύθης ὁ Α', ὅστις, παρὰ τὰς δύο ἀτυχεῖς ἐκστρατείας, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω, παρέλαβεν τὸ κράτος ἄθικτον κατ' ἑκτασιν. Δὲν ὑπάρχουν ἀποδείξεις, ὅτι ἐξηκολούθησαν ἐπ' αὐτοῦ αἱ προηγουμέναι μετὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων σχέσεις. Τὰ νομίσματά του δὲν εἶναι τύπου ἑλληνικοῦ, ἀλλὰ καθαρῶς Θρακικοῦ, φέροντα ὡς ἔμβλημα κυψέλην. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Σεύθης ἠκολούθησε καὶ

1) S. Casson, loc. cit. 195.

ἀπέναντι τῆς Μακεδονίας διάφορον πολιτικὴν, ἀφοῦ ἄλλως τε ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Περδίκκα Στρατονίκην. Ἀποφυγὼν οὕτως ἔξωτερικὰς περιπλοκάς ἀνήγαγε τὴν Θράκην εἰς ἀνώτερον βαθμὸν δυνάμεως καὶ εὐημερίας <sup>1)</sup>, γενομένην τὸ ἰσχυρότερον κράτος μεταξὺ Ἀδριατικῆς καὶ Εὐξείνου, δεύτερον μετὰ τὴν χώραν τῶν Σκυθῶν. Τὴν δυνάμιν του ἐξετίμων πολὺ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὀνομάσαντες αὐτὸν πολίτην τῶν Ἀθηνῶν, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Θράκης. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος εὐρίσκομεν βασιλέα τῆς Θράκης τὸν Ἀματόκον ἢ Μήδοκον διαδεχθέντα πιθανῶς τὸν Σεύθην, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ξενοφῶν βοηθήσας τὸν Σεύθην, εὐρίσκειτο ἀκόμη ἐν Θράκῃ. Καὶ οὕτως, ὡς καὶ ὁ Σεύθης, ἦτο σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων <sup>2)</sup>. Ἐκ τοῦ τύπου τῶν νομισμάτων του Ἀματόκου ἐξάγεται, ὅτι ἡ Μαρωνεία διετέλει εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τῆς θρακικῆς δυναστείας. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀματόκου φαίνεται ἐπὶ νομίσματος τῆς Μαρωνείας, τὸ ὁποῖον φέρει καὶ τὸ τοῦ Ἑλληνος ἄρχοντος. Ἀπὸ τοῦ βασιλέως ὁμοῦς τούτου ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τοῦ ὀδρουσικοῦ κράτους.

Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τὸν Θρασύβουλον, ἐγκαινιάζουσαι νέαν πολιτικὴν, ἐπιζητοῦν καὶ πάλιν προσέγγισιν μετὰ τῶν Θρακῶν. Ὁ Θρασύβουλος ἐμφανίζεται ὡς διαιτητῆς μεταξὺ Σεύθου καὶ Ἀματόκου, ζητεῖ νὰ κερδίσῃ ἀμφοτέρους ὡς συμμάχους τῶν Ἀθηνῶν καὶ συγκεντρώνει δλόκληρον τὴν προσοχὴν του εἰς τὰ θρακικὰ παρὰλια. Εἶχον ἤδη ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν αἱ περισσότεραι τῶν παραλίων πόλεων τῆς Θράκης καὶ ὁ Θρασύβουλος ἤλπιζε, ὅτι διὰ τῆς ἀνασυστάσεως τῆς μετὰ τῶν Θρακῶν συμμαχίας θὰ διηυκόλυε τὴν ἐπάνοδον τῆς Μαρωνείας καὶ ἄλλων πόλεων εἰς τὴν μετὰ τῶν Ἀθηνῶν φιλίαν. Οὕτω περὶ τὸ 389 ἐτέθησαν ἐκ νέου αἱ βάσεις δευτέρας ἀθηναϊκῆς συνομοσπονδίας μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν παραλίων πόλεων τῆς Θράκης ὡς μελῶν. Ἀλλ' ἡ γνωστὴ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη ἐματαίωσε τὰς προσπαθείας ταύτας τῶν Ἀθηνῶν, διότι διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης ἐγκατελείποντο εἰς τὴν Περσίαν ὅλαι αἱ ὑπὸ περσικὴν ἐπιρροὴν ἑλληνικαὶ πόλεις, ἐνῶ ἄλλαι ἐγίνοντο αὐτόνομοι, ἡ δὲ Θράκη ἔμενεν ἔξω τῆς Συνομοσπονδίας.

Τὸ 383 εὐρίσκομεν ὡς ἰσχυρὸν βασιλέα Κότυν τὸν Α' μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κυψέλην καὶ ἴδιον νομισματοκοπεῖον <sup>3)</sup>). Κατὰ τὸν Σουΐδαν ἡ βασιλεία του διήρκεσε 24 ἔτη, ἀλλὰ κυρίως γνωστὰ εἶναι τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας ταύτης, ὅτε ἐστράφη κατὰ τῶν Ἀθηνῶν (364 π. Χ.).

Μετὰ τὸ 359 τὸ ὀδρουσικὸν κράτος διηρέθη εἰς τρία μέρη, ἕκαστον μὲ ἴδιον βασιλέα. Τὸ 356 Φίλιππος ὁ Μακεδὼν κατέλαβε τὴν πόλιν τῶν Κρη-

1) «Ὡστε ἐπὶ μέγα ἡ βασιλεία ἦλθεν ἰσχύος», γράφει ὁ Θουκυδίδης (1197).

2) Διόδωρος XIV 94.

3) Σβορώνου : Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημ. 1890 σελ. 160. πῖναξ VIII, ἀριθ. 5-6, παρατιθέμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Casson σελ. 199.



νιδῶν καὶ ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ κράτους τούτου. Ἐπὶ δὲ τοῦ 349 ἡ Θράκη ἔπαυσε νὰ εἶναι χώρα αὐτόνομος, περιελθοῦσα εἰς τὴν θέσιν Μακεδονικοῦ προτεκτοράτου, πλὴν τῶν εἰς τὰ παράλια ἑλληνικῶν πόλεων, εἰς τὴν ὑπόταξιν τῶν ὁποίων ἐπεδόθη ὁ Φίλιππος. Τὸ 340 ἀπεστάτησαν οἱ Θράκες, ἀλλὰ καὶ πάλιν κατέβαλεν αὐτοὺς ὁ Φίλιππος καὶ ἡ Θράκη ἔμεινε μακεδονικὴ ἐπαρχία ἐξελληνιζομένη διηνεκῶς. Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Φιλίππου ἐξεργάγησαν ταραχαὶ ἐν Θράκῃ, ἐδέησε δὲ νὰ ἀναλάβῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Ἄλεξανδρος ὁ Μέγας, μακρὸν πόλεμον καὶ κατὰ τῆς Θράκης—πρὸ τῆς κατὰ τῆς Περσίας ἐκστρατείας—πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως <sup>1)</sup>, μεθ' ὃ οἱ Θράκες, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Σιτάλκην ἠκολούθησαν τὸν Μέγαν Ἄλεξανδρον εἰς τὸν κατὰ τὸν Περσῶν πόλεμον <sup>2)</sup>. Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἀκόμη δὲ περισσότερον ἐπὶ τῶν Διαδόχων, ἐξηκολούθησεν ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Θράκης Λυσιμαχος ὁ Σωματοφύλαξ ἔκτισεν ἐπὶ τῆς θρακικῆς Χερσονήσου τὴν Λυσιμαχίαν, τὴν ὁποίαν καὶ κατέστησε πρωτεύουσάν του. Ἄφοῦ δὲ ἐπολέμησε κατὰ τῶν Θρακῶν καὶ ἀποκατέστησε τὴν τάξιν, ἔλαβε καὶ Θραῶσαν σύζυγον.

Ἡ Θράκη διηρεῖτο τότε εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὑποτεταγμένων ἑλληνικῶν πόλεων, εἰς τὰ ἐδάφη τῶν θρακικῶν φύλλων καὶ εἰς τοὺς ἐποικισμοὺς τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡς ἡ Φιλιππούπολις <sup>3)</sup>.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λυσιμάχου εἰσέβαλον εἰς Θράκην οἱ Κελτοί, τοὺς ὁποίους ἀπέκρουσαν οἱ Θράκες ἠνωμένοι μετὰ τῶν Μακεδόνων.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν χρονικὴν περίοδον ἡ Θράκη συνεμερίσθη τὰς τύχας καὶ περιπετείας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ κατὰ τῆς Ρώμης ἀγῶνι, μέχρις ὅτου τὸ 46 π.Χ. μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ὀδρουσῶν Ραιμυντάλκου ἔγεινεν ἐπαρχία ρωμαϊκὴ <sup>4)</sup>. Καὶ ὡς τοιαύτη ὅμως, ὡς εἶδομεν εἰς τὰ περὶ διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (σελ. 32) δὲν ἔπαυσε νὰ θεωρῆται χώρα τελοῦσα ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ὅλοι αἱ ὑπὸ τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἰδρυθεῖσαι πόλεις φέρουν ὀνόματα ἑλληνικά. Ὁ Ἀδριανὸς ἐκεῖ ἰδρύει τὴν Ἀδριανούπολιν εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς θρακικῆς (ὀδρουσικῆς) πόλεως Οὐσκουδάμας <sup>5)</sup>. Ὁ Τραϊανὸς

1) Ἀρριανῶν Ἀνάβασις I 1.

2) Ἀρριανῶν, ἐνθ. ἀν. I 28.

3) Weiss: Zur Kunde der Balkanhalbinsel, XII 20, ἐν Pauly's Realencyklopädie, XI, 427.

Ἐπισημαστέον οὗτος θεωρεῖ πάντως τὴν ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως Ἀξιούπολιν ὡς κτίσμα ἑλληνιστικόν, χρησιμεῖον εἰς τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον ἀπὸ τῆς Τομίου εἰς τὸν Δούναβιν (τὴν Δόβρουτζαν). Ἄν τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἡ Ἀξιούπολις θὰ ἰδρῦθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λυσιμάχου, διότι μόνον τότε εἶχεν εἰρηνεύσει ἡ περιοχὴ ἐκεῖνη.

4) Ὁ Εὐσέβιος γράφει: ἐν τῷ Χρονικῷ αὐτοῦ. «Ἐν ἔτει ἀπὸ Ἀβραὰμ 2062 (46 π.Χ.) ἡ Θράκη ἀπὸ τοῦδε τοῦ χρόνου ἐπαρχία ἐχρημάτισε, βασιλεύουσα πρὶν».

5) Κατὰ Νικηφόρον τὸν Γρηγοράν, τὸν Ζωναράν καὶ τὴν Τζέτζην. Πρβλ.

κτίζει τὴν Τραϊανούπολιν καὶ ὁ Μαρκιανὸς τὴν Μαρκιανούπολιν εἰς τὴν πέραν τοῦ Αἴμου Θράκην, ὅλαι δὲ αὐταὶ ἔγειναν, ὡς παρατηρεῖ ὁ μέγας Γερμανὸς ἱστορικὸς Mommsen <sup>1)</sup>, πόλεις ἑλληνικαὶ χρησιμεύσασαι ὡς κέντρα

### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

*Συνέχεια τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης.—Ἡ Θράκη ὑπὸ ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν καὶ ὑπὸ τὸν Βυζαντινὸν Ἑλληνισμόν.—Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις.—Εἰσβολαὶ Γότθων καὶ πόλεμοι ἐναντίον αὐτῶν.—Ἐπιδρομαὶ Οὐννων.—Ἐμφάνισις τοῦ Ἀττίλα καὶ τῶν διαδόχων του.—Δηλώσεις καὶ ἐρημώσεις.—Αἱ πρῶται εἰσβολαὶ τῶν Οὐννοβουλγάρων.—Τὸ Ἀναστασιανὸν τεῖχος κατὰ τῶν βαρβάρων.—Χιλιετὴς ἐκπολιτιστικὴ δρᾶσις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἣτις ὑπῆρξε τὸ μόνον «γεωγραφικὸν γεγονός».*

Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἡ Θράκη ἐκυβερνᾶτο ὡς «ἐπαρχία» (Provincia Thracia). Τὰ ὅρια τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἀμφισβητοῦνται. Λέγεται ὅτι ὑπερέβαινον τὸν Αἴμον. Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ κατὰ τὴν τότε ἀρχίσασαν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἡ Θράκη γίνεται «Διοίκησις», τῆς ὁποίας ἐπαρχίαι ἦσαν ἡ Εὐρώπη, ἡ Ροδόπη, ἡ Θράκη καὶ ὁ Αἰμίοντος, ἡ Μοισία καὶ ἡ Σκυθία. Οἱ πολιτικοὶ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης ὠνομάζοντο κονσουλᾶριοι (consulares) καὶ ἡγεμόνες ἢ πρόεδροι (praesides). Τὸν βον αἰῶνα ὑπάρχει καὶ «βικᾶριος τοῦ Μακροῦ Τείχους» (vicarius longi muri), διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου τοῦ Δικόρου, διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς προστασίαν τῆς Θράκης κατὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν κτισθὲν μέγα τεῖχος. Κατὰ τὴν Β' Νεαρὰν τὸν τίτλον τοῦτον φέρουν δύο ὑπάλληλοι <sup>2)</sup>. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀντικατέστησε τοὺς δύο τούτους δι' ἑνὸς «πραίτορος». Τὸν 7ον αἰῶνα, γενομένης νέας διοικητικῆς ὀργανώσεως λόγῳ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμύνης τοῦ κράτους, ἰδρύθησαν τὰ «θέματα» ἐπὶ Ἡρακλείου (610—641). Ἐν Θράκῃ, ὡς ἀναφέρει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἰς τὸ περὶ Θεμάτων βιβλίον του, τὴν διαίρεσιν εἰς θέματα εἰσήγαγε Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος (648—685) λόγῳ τῶν εἰσβολῶν τῶν Βουλγάρων. Τὸ ἀρχικὸν θέμα τῆς Θράκης ἦτο ἡ τέως ὁμώνυμος Διοίκησις. Κατὰ τὸν Ε. Stein <sup>3)</sup>, ἡ ἀνα-

καὶ Hamier : Geschichte des Osmanischen Reiches 1, 5 140).

1) Mommsen : Römische Geschichte, Aulage 1885, σελ. 194.  
ἔξαπλώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

2) «Ἐπὶ γὰρ τοῦ Μακροῦ Τείχους δύο τινὰς καθῆσθαι καὶ βικαρίους ὀνομάζεσθαι σύνισμεν ἅπαντες, τὸν μὲν τῆς τῶν στρατιωτικῶν ἡγούμενον τάξεως... τὸν δὲ τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν ἐπιστάωντα (N. XXVI).

3) E. Stein. Byz. neugr. Jahrbücher I 1920 71.



διοργάνωσις ἀφεώρα πρωτίστως τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, διορισθέντος ἀνθυπάτου (Proconsul) τοῦ θέματος<sup>1)</sup>. ὅστις ἀντικατέστησε τὸν τέως βικάριον τῆς Διοικήσεως. Ὁ ἀνώτατος στρατιωτικὸς λειτουργὸς τοῦ θέματος Θράκης, ὁ «στρατηγὸς» δηλαδὴ τῆς Θράκης, φέρων τὸν τίτλον «πατρικίος»<sup>2)</sup>, διεδέχθη τὸν ἄλλοτε *magister militaris per Thracias*. Ἐκ τῆς παραλλήλως ὅμως ὑφισταμένης πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐξουσίας διεμορφώθη ὑπὸ τὴν πίεσιν διαρκoῦς ἐξωτερικῆς ἀπειλῆς ἢ ἔνεκα στρατιωτικῶν λόγων ἐπιβληθεῖσα ὑπαγωγή τοῦ ἀνθυπάτου ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τοῦ θέματος. Οὕτως ὥστε ἐπῆλθε τροποποίησις τῆς διοικήσεως<sup>3)</sup>.

Καὶ ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν αἱ κυριώτεραι πόλεις τῆς Θράκης ἦσαν ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, αἵτινες εἶχον λάβει παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ τὸ δικαίωμα πόλεως ἢ καὶ εἶχον ἰδρυθῆ ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἡ Ἀγχιάλος, Αὐγούστα ἢ Τραϊανή, ἢ Βιζύη, Νικόπολις ἢ πρὸς Ἰστρον<sup>4)</sup>, Νικόπολις ἢ πρὸς Νέστον, ἢ Πλωτινούπολις, ἢ Σερδικὴ (ἢ σημερινὴ Σόφια), ἢ Τόπυρος, ἢ Τραϊανούπολις κ.ἄ. Μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ἰδρυθείσας πόλεις ἐπῆλθεν ἡ ἰδρυσις τῆς Ἀδριανούπολεως ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ. Τὰ νομίσματα ὄλων τῶν Θρακικῶν πόλεων εἶναι καὶ πάλιν κατὰ μέγα μέρος ἑλληνικά<sup>5)</sup>. Μόνον αἱ μὲ ρωμαϊκὸν σύνταγμα πόλεις κόπτουν νομίσματα μὲ λατινικὰς ἐπιγραφάς. Ἡ Φιλιπούπολις ἔχει δι' ὀλίγον μόνον χρονικὸν διάστημα (ἐπὶ Δομιτιανοῦ μέχρις Ἀδριανοῦ) παρὰ τὰ ρωμαϊκὰ καὶ νομίσματα μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς<sup>6)</sup>.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐπαρχιακῆς διοικήσεως, παρὰ τὴν Πέρινθον, ἔνθα διέμενεν ὁ ἀνθύπατος, τὴν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα ἔχει ἡ Φιλιπούπολις. Ἐδῶ εὐρίσκειτο ἡ ἔδρα τῆς ἀπὸ τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος ὑπὸ τὴν προεδρίαν ἐνὸς «ἀρχιερέως τοῦ κοινουῦ Θρακῶν» (ὅστις εἶναι προφανῶς ὁ αὐτὸς μὲ τὸν συχνάκις ἀναφερόμενον «Θρακάρχην») συνερχομένης Βουλῆς τοῦ Κοινοῦ Θράκης, τῆς ὁποίας ἡ κυριώτερα δρᾶσις περιστρέφετο ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, περὶ τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὡς τοιαύτη ἔλαβεν ἡ Φιλιπούπολις

1) Pauly-Wissova: Realencyklopädie, XI, 458.

2) Θεοφάνους 474.

3) E. Stein. loc. cit. 76 ff.—H. Gelzer: Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Abh. der Sächsischen Gesichte (XLI 18 (1890). Abh. V 8 ff.—Schlumberger: Sigillographie de l' Empire byzantin, I 97 ff. 122. ff.

4) Ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐπὶ παραποτάμου τοῦ Ἰατέρου (Jantra) ἰδρυθεῖσα εἰς ἀνάμνησιν τῶν κατὰ τῶν Δακῶν νικῶν τοῦ Τραϊανοῦ. Τὰ ἐρείπια τῆς σώζονται παρὰ τὴν σημερινὴν πολίχνην τῆς Βουλγαρίας Νικιur, Β. τῆς Τυρνάβου. Δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὴν ἄλλην Νικόπολιν, τὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Δουνάβεως.

5) Pauly-Wissova, loc. cit. 462.

6) Pauly-Wissova, 462.

τὸ δικαίωμα τῆς «νεωκορίας» ἀπὸ δὲ Σεπτημίου τοῦ Σεβήρου καὶ τὸν τίτλον «μητρόπολις» <sup>1)</sup>).

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ Θράκη ἦτο χώρα εὐδαίμων, ἀπολαύουσα εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, ἰδίᾳ ἐπὶ Τραϊανοῦ, ὅστις, ὡς βεβαιοῦται, ἔπεσε κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Δακκῶν ἐκστρατείαν καθ' ἣν, ἀποβὰς εἰς Θράκην, ὤδευσε πρὸς Β. διὰ τοῦ Αἴμου <sup>2)</sup>, τοῦθ' ὅπερ ἄλλοι ἀμφισβητοῦν. Βραδύτερον, κατὰ τὰ εἰς ἐπαρχίας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ταξείδια αὐτοῦ, τὴν Θράκην ἐπεσκέφθη ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανός <sup>3)</sup>).

Ἀπὸ τοῦ 2ου ὄμως αἰῶνος ἡ Θράκη πάσχει τὰ πάνδεινα συνεπεῖα τῶν εἰσβολῶν τῶν πέραν τοῦ Λουνάβεως λαῶν, ἀρχικῶς τῶν Γότθων, καὶ τῆς διαβάσεως τῶν ἐναντίον τῶν εἰσβολέων ἀποστελλομένων στρατιῶν, ἐπίσης δὲ καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐμφυλίων πολέμων διαφόρων μνηστήρων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου ἐγένετο μεγαλυτέρα εἰσβολὴ τῶν Γότθων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠττήθη παρὰ τὴν Βερόνη (Beroea) καὶ ἡ Φιλιπούπολις κατελήφθη ὑπὸ τῶν εἰσβολέων (250 μ. Χ.). Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυλαν οἱ Γότθοι ἐνεφανίσθησαν ἐκ νέου (254 μ. Χ.) καὶ διελάσαντες διὰ τῆς Θράκης, ἔφθασαν μέχρι Θεσσαλονίκης <sup>4)</sup> Μετὰ τὴν παρὰ τὴν Ναϊσὸν (Nysch) μεγάλην μάχην οἱ Γότθοι, εἰς τὰς τάξεις τῶν ὁποίων ἐμαίνετο ἡ πανώλης, ὑπεχώρησαν εἰς Μακεδονίαν καὶ Θράκην <sup>5)</sup> καὶ ἠρόημωσαν τὴν Ἀγχίαλον <sup>6)</sup>. Ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ νέαι εἰσβολαὶ τῶν Γότθων ὁμοῦ μετὰ Ἀλανῶν, Φρωξελάνων καὶ Σαρματῶν, ἀλλ' ὅλαι ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπὶ 40 περίπου ἔτη ἡ Θράκη ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι τὸ θέατρον τοιοῦτων εἰσβολῶν, μεθ' ὃ ἐπηκολούθησε μακρὰ ἡσυχία μέχρι τῆς ἐποχῆς Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐγκατέστησεν ὡς ἀποίκους ἐν Θράκῃ αἰχμαλώτους συλληφθέντας κατὰ τὸν ἐναντίον τῆς Περσίας πόλεμον τῶν Ρωμαίων.

Ἀφοῦ ἡ Θράκη ἔγινε τὸ θέατρον τῶν ἀγῶνων διαφόρων ἀντιπύλων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Λικινίου (ἦτα Λικινίου παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν, 23 Ἰουλίου 324), ἐπῆλθε πάλιν ἡσυχία. Πρὸς ἐξασφάλισιν ταύτης ἤγειρεν ὁ Ἰουλιανὸς σημαντικὰ ὀχυρώματα.

Ἀπὸ τοῦ 364 ἤρχισαν νέαι ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων καὶ νέαι ἐκστρατεῖαι τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἐναντίον τούτων. Ὁ Οὐάλης ἠναγκάσθη νὰ

1) «Ἡ λαμπροτάτη τῆς Θράκης ἐπαρχίης μητρόπολις Φιλιπούπολις νεωκόρος» (βλ. Kalinka 52 Nr 49). Πρβλ. καὶ E. Stein : Geschichte des Spätromischen Reiches.

2) W. Weber: Untersuchung zur Geschichte des Kaisers Hadrian.

3) Κατὰ τὸν Weber, ἐνθ. ἀν. 148, μετὰ τὸν φθινοπώρου τοῦ 123 καὶ 124.

4) Ζωναρᾶς XII 23 139.

5) Ζώσιμος I 46.

6) Ammianus Marcellinus XXXI 5 16.



πολεμήσει ἐπὶ τρία ἔτη. Ἐπηρεολούθησε κατόπιν ἡ μεγάλη μετακίνησις λαῶν τὴν ὁποίαν ἐπροκάλεσεν ἡ εἰσβολὴ τῶν Οὐννων εἰς τὸν κάτω Δούναβιν. Οἱ Ὀστρογότθοι καὶ οἱ Βισιγότθοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντισταθοῦν κατὰ τῆς πίεσεως τῶν Οὐννων. Μέρος τῶν Βισιγόθων ἐξήτησε καταφύγιον ἐν Θράκῃ<sup>1)</sup>, ἥτις κατεκλύσθη οὕτως ὑπὸ νέας εἰσβολῆς. Ἡ αἰτησίς των ὅπως γείνουν δεκτοὶ εἰς τὰ ἐδάφη τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὡς ἔνσπονδοι (φοιιδεράτοι), ἔγινε δεκτὴ καὶ οὕτως οἱ Βισιγότθοι διέβησαν τὸν Δούναβιν μὲ ἀρχηγοὺς τοὺς Alanin καὶ Flütigern<sup>2)</sup>. Ἄλλ' ὁμοία αἰτησίς τῶν Ὀστρογόθων ἀπερρίφθη. Οὗτοι ὅμως ἐπωφεληθέντες τῆς ξεασθενήσεως τῶν συνόρων τοῦ κράτους, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ὁ ἔκτοπισμὸς τῶν Βισιγόθων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, διέβησαν καὶ οὗτοι τῶν Δούναβιν καὶ νικήσαντες τοὺς Ρωμαίους παρὰ τὴν Μαρκιανούπολιν<sup>3)</sup>, εἰσέβαλον εἰς Θράκην. Κατὰ τὸν ἐπακολουθήσαντα μακρὸν ἀγῶνα ἐπὶ Οὐάλεντος οἱ Γότθοι συνηνώθησαν μετὰ τῶν πέραν τοῦ Δουναβέως Οὐννων καὶ τῶν ὁμοφύλων πρὸς τούτους Ἀλανῶν. Ὁ Οὐάλης ἐτέθη αὐτοπροσώπως ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τὴν 9ην Αὐγούστου 378 συνεκροτήθη ἡ ἱστορικὴ μάχη τῆς Ἀδριανουπόλεως, καθ' ἣν ἐφρονεύθη ὁ αὐτοκράτωρ<sup>4)</sup>. Ἄλλ' αἱ κατὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως σφοδραὶ ἐπιθέσεις τῶν ἐπιδρομέων ἀπεκρούσθησαν. Γότθοι καὶ Οὐννοι ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν Πέρινθον, τῆς ὁποίας ἠρήμωσαν τὰ περὶχωρα, μεθ' ὃ ἐστράφησαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐπολιόρησαν.

Ἡ κατάστασις ἐβελτιώθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ, ὅστις διώρισεν ὑπατον τῆς Ἀνατολῆς τὸν Θεοδοσίον (τὸν κατόπιν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον τὸν Μέγαν<sup>5)</sup>). Οὗτος κατώρθωσε νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Γότθους ἐκ Θράκης<sup>6)</sup>. Μετὰ μικρὸν ὅμως οἱ φοιιδεράτοι Ὀστρογότθοι ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἀλαρίχον ἐξηγέρονθησαν καὶ εἰσβαλόντες μετ' ἄλλων λαῶν εἰς Θράκην νοτίως τοῦ Αἴμου, ἐνίκησαν τὸν Θεοδοσίον παρὰ τὸν Ἔβρον. Ὁ ἀγὼν ἐξηκολούθησε καὶ μόλις ὁ στρατηγὸς Στηλίων, εὐνοούμενος τοῦ Θεοδοσίου, κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Γότθους τῷ 392. Μετὰ τρία ὅμως ἔτη οἱ Γότθοι τοῦ Ἀλαρίχου ἐτέθησαν πάλιν εἰς ἐνέργειαν, διήλασαν διὰ τῆς Θράκης λεηλατοῦντες αὐτὴν καὶ ἔφθασαν μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, χωρὶς ὅμως νὰ πολιορκήσουν αὐτήν. Κατὰ τὴν ἀποχώρησίν των κατῆλθον μέχρι Θεσσαλίας<sup>7)</sup>.

1) Ammianus Marcellinus XXV 3, 8.

2) Amm. Marc. XXXVI 3. (8. Ζώσιμος IV 20, 5).

3) Ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο 18 μίλια νοτιοδυτικῶς τῆς Βάρνης εἰς μικρὰν ἀποστασίαν ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου, ἐκτίσθη δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ.

4) Amm. Marc. XXXI 12. 8—13. Σωκράτης IV 38. Σωζόμενος VI 40, Φιλόστοργος IX 17. Λιβάνιος XVIV 3—5) Ἰορδάνους : Γετικά 138.

5) Ἐπιστήσας δὲ τοῖς κατὰ Θράκην αὐτὸν καὶ τὴν ἐφ' ἣν πράγμασιν (Ζώσιμος IV 24. 4).

6) Ζώσιμος IV 25. Iord. Get. 140. Εὐνάπιος rg. 50.

7) Προκόπιος : Βανδυλικὸς πόλεμος 1. 2. 7. Ζώσιμος V 5. 5).

Μετά τινα ἔτη, ὅταν ὁ Γότθος ἀρχηγὸς Γαϊνᾶς κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὰ στρατεύματα αὐτοῦ ἐληλάτησαν τὴν Θράκην, κατόπιν ὅμως ὁ ἀρχηγὸς οὗτος ἠττηθεὶς ἀπεχώρησε καὶ ἐκ Θράκης, διαβὰς δὲ τὸν Δούναβιν ἐφονεύθη ὑπὸ τινος Οὐννου πολεμάρχου.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος τὴν Διοίκησιν τῆς Θράκης ἀπειλοῦν πλέον ἀπ' εὐθείας οἱ Οὐννοι. Τὸ 408)9 εἰσβάλλει ὁ Οὐννος ἀρχηγὸς Uldin, ἀλλ' ἀπεδιώχθη ταχέως. Τὸ 422 νέα εἰσβολὴ τῶν Οὐννων. Τὸ 441 ἤρχισαν μακρὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὁ Ἀττίλας καὶ ὁ Bleda, ἡγεμόνες τοῦ κράτους τῶν Οὐννων. Διαβάντες τὰ σύνορα τῆς Μοισίας οἱ βάρβαροι ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Θράκην, κατέλαβον τὴν Φιλιππούπολιν καὶ τὴν Ἀρχαδιούπολιν (τὸ σημερινὸν Λουλέ-Μπουργάζ), ἀκόμη δὲ καὶ τὸ οὐχὶ μακρὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κείμενον φρούριον τοῦ Ἀθύρα (Τσεκμετζέ) καὶ ἐνίκησαν τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ἐν τῇ Θρακικῇ Χερσονήσῳ, μεθ' ὃ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἠναγκάσθη νὰ κλείσῃ εἰρήνην<sup>1)</sup>. Μετά τινα ὅμως ἔτη (474) ὁ πόλεμος ἐξεργάγη ἐκ νέου, τὴν φορὰν δὲ ταύτην ἔπαθε κυρίως τὸ βόρειον τμήμα τῆς Διοικήσεως Θράκης. Κατὰ τὴν συναφθεῖσαν εἰρήνην τὸ Βυζάντιον ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς ἀπὸ Σιγγιδουπόου (Singidunum), δηλαδὴ τοῦ Βελιγραδίου, μέχρι Νοναε, ἐπομένως δὲ καὶ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Οὐννους μέγα μέρος τῆς Πρώτης Μοισίας ἀνηκούσης εἰς τὴν Διοίκησιν Θράκης.

Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ κράτους τοῦ Ἀττίλα οἱ Βυζαντινοὶ ἐπολέμησαν τὸ 406—460 κατὰ τῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τούτου, τὸν Ντεγκιζίκ (Dengizik), Οὐννων, μετὰ τῶν ὁποίων συνηνώθησαν καὶ Γότθοι. Νικηταὶ ἀνεδείχθησαν ἐπὶ τέλους οἱ Βυζαντινοὶ<sup>2)</sup> Ἐπικολούθησαν πάλιν ἀγῶνες κατὰ Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν Γότθων, διαρπαζόντων καὶ λεηλατούντων τὴν Θράκην. Κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα διεξοδικῶς τὰ σχετικὰ γεγονότα, ἅτινα ἀφηγοῦνται λεπτομερῶς οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι (Προκόπιος, Μαλαλάς, Θεοφάνης κλπ.)<sup>3)</sup>.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος ἀναφέρεται πάλιν εἰσβολὴ Οὐννων, οἵτινες ὅμως οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουν πρὸς τοὺς Οὐννους τοῦ κράτους τοῦ Ἀττίλα. Ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ Δικόρου ἔγειναν πάλιν νέαι βαρβαρικαὶ εἰσβολαὶ εἰς Θράκην. Ἀρχίζουσι πλέον νὰ ἐμφανίζονται καὶ Βούλγαροι, συγγενεῖς τῶν Οὐννων τούτων, ἀναφερόμενοι εἰδικῶς ὡς εἰσβαλόντες κατὰ τὰ ἔτη 499 καὶ 502<sup>4)</sup>. Συνεπεῖα τῆς διηνεκοῦς ἀπειλῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν εὗρισκετο ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκ τῶν εἰσβολῶν τούτων ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ἔκτισε τὸ γνωστὸν «μακρὸν τεῖχος», ἐκτεινόμενον πρὸς ἄμυναν σπουδαίας στρατη-

1) Θεοφάνης 5942 σελ. 102

2) Θεοφάνης 5964 σελ. 117.

3) Βλ. Pauly's Realencyklopädie, XI, 490 καὶ ἐφ.

4) Θεοφάνης; 5994 σελ. 143. Ζωνναρᾶς XIV 3 σελ. 261 ἐκδ Dindorf.



γικῆς γραμμῆς ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Προποντίδος Σηλυβρίας μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξεινοῦ<sup>1)</sup>. Τὸ 513 ἐξεργάγη ἐν Θράκῃ ἡ ἐπανάστασις τοῦ «κόμητος τῶν φοιδεράτων» (comes foederati) Βιταλιανοῦ, συμμαχήσαντος μετὰ τῶν Οὐννων καὶ Βουλγάρων. Οὗτος ἔσχε κατ' ἀρχὰς ἐπιτυχίαν. Κατέλαβε τὴν Ἀγγιάλον, συνέλαβε τὸν στρατηγὸν (magister) Θράκης Ὑπάτιον καὶ ἐφόνευσε τὸν διάδοχόν του Κύριλλον. Ἐξοπλίσας δὲ στόλον, εἰς τοὺς Θρακικοὺς λιμένας, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν Βόσπορον. Τέλος ὅμως ἡ ἐπανάστασις κατεστάλη. Μετὰ τὴν ἐναντίον τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἰσαύρων ἐκστρατείαν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ἐγκατέστησεν ἐν Θράκῃ αἰχμαλώτους Ἰσαύρους.

Ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Α' ὁ στρατηγὸς Θράκης Γερμανὸς ἀπέκρουσεν εἰσβολὴν τῆς σλαυικῆς φυλῆς τῶν Ἀντιῶν<sup>2)</sup>. Αἱ εἰς Θράκην εἰσβολαὶ ἐξηκολούθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου εἰσέβαλον κατὰ τινὰς μὲν Οὐννοι, κατ' ἄλλους δὲ Βούλγαροι, συγχεόμενοι φαίνεται πρὸς ἀλλήλους. Πολλοὶ βυζαντινοὶ στρατηγοὶ ἠττήθησαν<sup>3)</sup>. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ στρατηγὸς Θράκης Χιλβούλδιος ὑπερήσπισεν ἐπιτυχῶς τὴν Θράκην κατὰ τῶν Οὐννων, Ἀβάρων καὶ Σκλαβηνῶν<sup>4)</sup>. Τὸ 540 οἱ Οὐννοι προήλασαν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου. Τὸ 545 Σκλαβηνοὶ λεηλατοῦντες τὴν Θράκην ἐπατάχθησαν ὑπὸ σώματος Ἐρούλων στρατολογηθέντος διὰ τὸν κατὰ τῆς Ἰταλίας πόλεμον. Τὸ 549 ἐνεφανίσθησαν καὶ πάλιν οἱ Σκλαβηνοὶ εἰς τὴν Θράκην, προήλασαν μέχρι τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐκυρίευσαν τὴν ἐπὶ τοῦ Νέστου Τόλιρον. Τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος οἱ Σκλαβηνοὶ ἐνίκησαν τοὺς Βυζαντινοὺς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ Ἀναστασιανοῦ τείχους<sup>5)</sup>. Τὸ 551, ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς, βαδίζων πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ἐπολέμησεν ἐναντίον πλήθους Οὐννων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ κλείσουν τὸν δρόμον του. Τὸ 558 Βούλγαροι (Κουτιγοῦροι Οὐννοι) ὑπὸ τὸν Ζαβεργὰν εἰσέβαλον εἰς τὴν Διοίκησιν Θράκης, διελάσαντες δὲ δι' ὀλοκλήρου τῆς χώρας, ἐπροχώρησαν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως<sup>6)</sup>. Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν αἱ πηγαὶ ἀναφέρουν καὶ εἰσβολὰς φύλων γερμανικῆς καταγωγῆς, ὡς τῶν Ἐρούλων<sup>7)</sup>. Ἀπὸ τοῦ 583 μέχρι τοῦ 602 ἀναφέρονται ἀλλεπάλληλοι ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀβάρων. Τὸ 620 ὁ αὐτοκράτωρ Ἡρόκλειος ἔχων νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Περσῶν, οἵτινες εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Βοσπόρου,

1) Σουΐδας, Ἀναστάσιος—Ζωναρᾶς XIV 4 σελ. 265 πρβλ.

2) Προκόπιος : Περὶ Γοτθικοῦ πολέμου III 40, 5

3) Ὁ Μαλακάς XIVII σελ. 451 λέγει ὅτι ἦσαν Οὐννοι, ἐνῶ τὸ χρον. min. II σελ. 103 τοὺς ὀνομάζει Βουλγάρους.

4) Προκόπιος ἐνθ. ἀν. III 142.

5) Προκόπιος : Περὶ Γοτθικοῦ πολέμου,

6) Ἀνανίας : Ἱστορία V σελ. 11. Μαλακάς XVIII σ. 498, III 40, 34. Θεοφάνης 6051 σελ. 233.

7) Προκόπιος ἐνθ. ἀν. III 33. 13.

ἤναγκάσθη νὰ συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τῶν Ἀβάρων, μεριμνήσας συγχρόνως νὰ χωρίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Σλαύων. Τὸ 626 ὅμως ὁ Χαγάνος<sup>1)</sup> τῶν Ἀβάρων, παρασπονδήσας καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν Περσῶν, ἐπέδραμεν εἰς Θράκην καὶ ἔφθασε μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπολιόρησε. Ὡς γνωστὸν ὅμως τὴν βασιλεύουσαν ἔσωσε τότε ἡ ἀνδρεία τῶν κατοίκων τῆς ἐνθαρρυνομένων ὑπὸ τοῦ μαγίστρου Βένου καὶ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου.

Ἀπὸ τοῦ 679 ἀρχίζουσι αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος εἶχεν ἐπιτρέψει νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς μέρος τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας<sup>2)</sup>. Τὸ 758, τὸ 765 καὶ 773 ἐισβάλλουσι οἱ Βούλγαροι, ἀλλὰ ταπεινοῦνται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄. Τοὺς Βουλγάρους ἔταπείνωσε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Α΄, ὅστις ὅμως περὶ εἰς ἐνέδραν εὔρεν ἡρωϊκὸν θάνατον. Κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη ἡ Θράκη ὑπῆρξε τὸ θέατρον διηνεκῶν πολέμων μετὰ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Βουλγάρων, τοὺς ὁποίους ὑπέταξεν ἐπὶ τέλους ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (971) καταστήσας τὴν Βουλγαρίαν χώραν ὑποτελή. Τότε δὲ ἐγκατέστησεν ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐν Θράκῃ τοὺς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας Παυλικιανούς, ὁπαδοὺς νεωτεριστικῆς χριστιανικῆς αἵρέσεως ἀπορριπτύσης τὰ μυστήρια, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην καὶ μέρος τῆς Καινῆς καὶ ὑποστηρικθείσης ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων. Βασίλειος ὁ Β΄ ὑπέταξεν, ὡς γνωστὸν, καθ' ὁλοκληρίαν τὴν Βουλγαρίαν, καταστήσας αὐτὴν Βυζαντινὴν ἐπαρχίαν (1014). Μετὰ 83 ἔτη οἱ Βούλγαροι, ἀποστατήσαντες καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν Βλάχων ὑπὸ τὸν Ἰωαννίτην, ἴδρυσαν νέον κράτος καὶ ἤρχισαν πάλιν τὰς κατὰ τῆς Θράκης ἐπιδρομὰς καὶ δηώσεις συνεχισθείσας μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204).

Οὗτος ἐπὶ αἰῶνας ὄλους ἡ Ἑλληνικὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς εἰρήνης ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ τῆς εἰρηρικῆς διαβιώσεως τῶν πληθυσμῶν τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ καὶ πρωτίστως εἰς Θράκην, τὸ προγεφύρωμα τοῦτο τῆς πρωτεύουσας. Οἱ ἐκ Βορρᾶ καὶ ἄλλοθεν ἐπιδρομεῖς κρημνίζουσι πᾶν ὅ,τι οἰκοδομεῖ ὁ βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς καὶ ἀντιτάσσονται κατὰ τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ αὐτοῦ ἔργου διὰ διηνεκῶν ἐπιδρομῶν, σφαγῶν καὶ ἐρημώσεων. Μεθ' ὅλα ταῦτα οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες οὐχὶ μόνον κατέβαλλον ὑπερανθρώπους καὶ ἡρωϊκὰς προσπαθείας

1) Ἡ ἀβαρική λέξις «χαγάν» (ἡγεμόν), τὴν ὁποίαν διέσωσαν οἱ βυζαντινοὶ ἡμῶν ἱστορικοί, εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν καθαρῶς τουρκικὴν λέξιν «χικάν» (κυρίαρχος), ἡ ὁποία μέχρι τῆς νεοτουρκικῆς μεταπολιτεύσεως διετηρεῖτο μετὰ τῶν διαφόρων τίτλων τοῦ Σουλτάνου (Χικάν—ουλ—μπερέν βελ μπιχαρέν=ὁ κύριος τῶν δύο ἡπείρων καὶ τῶν δύο θαλασσῶν).

2) Βλ. *IV. Μοσχοπούλου* : Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ (καὶ ἰδιαιτέρον τεῦχος, Ἀθῆναι 1928, σ. 16 καὶ ἐφεξῆς).



πρὸς μορφωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Θράκης, ἀλλὰ καὶ βαθυτέρα-ἐπεχείρησαν οἰκονομικὰς, γεωργικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις, ὡς εἰς ναι αἱ θεσπισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Α' (920—944) <sup>1)</sup>, ἀπαγορεύσαντος τὴν πρόσκτησιν κτημάτων ἀνηκόντων εἰς χωρικοὺς καὶ διατάξαντος τὴν εἰς τοὺς τέως κυρίους τῶν ἀπόδοσιν τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας εἶχον προσκτήσει οἱ μεγαλογαιοκτήμονες ἀπὸ τοῦ λιμοῦ τοῦ 928.

Τὸν ἀγῶνα τοῦτον πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας ἐγκατέλειπε δυστυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Β' (963—969), περιορισθεὶς εἰς τὸ νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν μεταβίβασιν τῶν κτημάτων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι, ὡς ἀπέδειξεν ἡ πείρα, τὰ ἐκκλησιαστικά κτήματα, παραμελούμενα ἐλείπει χειρῶν πρὸς καλλιέργειαν, μετετρέποντο εἰς βοσκησίμους γαίας.

Ὡς ἐκ τούτου ὁ Νικηφόρος ἀπηγόρευσε τὴν πρόσκτησιν κτημάτων ὑπὸ κληρικῶν ὡς καὶ τὴν ἴδρυσιν νέων μοναστηρίων. Τοῦτο ὅμως δὲν ὠφέλησε πολὺ. Ἐχρηιάσθη ἡ ἐνεργητικὴ στάσις Βασιλείου τοῦ Β', ὅστις ἐπανεφέρε καὶ ἐνέτεινε τὸ 996 τὰς διατάξεις Ρωμανοῦ τοῦ Α', προβάς μάλιστα καὶ εἰς τὴν κατάτμησιν πολλῶν μεγάλων κτημάτων. Τὰ νεωτεριστικὰ ταῦτα μέτρα, θεσπιζόμενα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος, μίαν καὶ πλέον χιλιετηρίδα πρὸ τῶν συγχρόνων ἀναλόγων ἐγχειρημάτων, μέτρα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ἐπαινετικῶς Γερμανὸς συγγραφεὺς ὡς ὁ J. Schulze, εἰδικῶς μελετήσας τὴν γεωπολιτικὴν τῆς Θράκης, ἀνασύρουν μίαν μόνον πτυχὴν τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Μεσαίωμος, τὸ ὁποῖον τόσον ἐπολέμησαν οἱ τότε ἀντιδραστικοί. Δεικνύουν πάντως τί θὰ ἦτο ἡ χειρσόνησος τοῦ Αἴμου, ἂν ἄφινον αὐτὴν ἦσυχον οἱ ἐκ Β. ἐπιδρομεῖς, Οὐννοὶ, Βούλγαροι, Ἀβαροὶ κλπ.

Ἐπῆλθε κατόπιν ἡ λατινοκρατία. Ἄλλ' αὕτη, ὡς παραιρηεὶ ὁ Schulze <sup>2)</sup>, ὑπῆρξεν ἀπλοῦν ἐπεισόδιον. Ἡ Α' Σταυροφορία, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν Γάλλοι κυρίως ἱππῶται κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ἔληξε, λέγει, τὸ 1204 μὲ τὴν ἴδρυσιν Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας παρὰ τὸν Βόσπορον. Εἰς Θεσσαλονίκην ἴδρυσαν οἱ Φράγγοι ἐν ἄλλο βασιλείῳ. Τὰ δύο ταῦτα λατινικὰ κράτη περιέβαλλον τὴν Βόρειον καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Αἰγιήδα — εἰς τὴν λοιπὴν Αἰγιήδα, ἐσχηματίσθησαν μικρότερα φραγκικὰ κράτη μὴ ἐνδιαφέροντα ἐνταῦθα—ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ συγκρατηθοῦν ἐκεῖ καὶ τὸ 1261 ὑπεχώρησαν ἐναντι Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας πολὺ ἀσθενεστέρως. *Εἰς τὸ ἡμέτερον (δηλαδὴ τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐξεταζόμενον, ἦτοι τὴν Θράκην) ἔδαφος ἡ λατινικὴ κυριαρχία ἔμεινεν ἄνευ μεγάλης ἐκπολιτιστικῆς γεωγραφικῆς ἐπιδράσεως.* (In unserem Gebiet—in Thrakien—blieb die lateinische Herrschaft ohne grösseren Kulturgeographischen Einfluss), ὡς λέγει ὁ Schulze.

1) Βλ. Joachim Schulze : Neugriechenland. σελ. 422.

2) J. Schulze, ἐνθ. ἀν. σελ. 417 καὶ κατωτέρω.

«*Ἀκόμη περισσότερον βραχύβιος καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος ἔμεινεν ἡ βουλγαρικὴ κυριαρχία. (Noch kurzlebiger und unwirksamer blieb die bulgarische Herrschaft). Παρὰ τὰς πολιτικὰς ταραχὰς τοῦ 13ου καὶ τοῦ 14ου αἰῶνος, παρὰ τοὺς Βουλγάρους, Φράγκους καὶ Σέρβους, ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἀποτελεῖ μεγάλην μορφωτικο-γεωγραφικὴν ἐποχὴν διαρκέσασαν μίαν χιλιετίαν. Λόγω τῆς ἀδρανείας τοῦ κατόπιν βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ πρὸς τὴν ἐπακολουθήσασαν τουρκικὴν κυριαρχίαν παραμένει ὡς ἐν ἐνιαῖον, οὕτως εἰπεῖν, γεωγραφικὸν γεγονός», γράφει ὁ Schulze. (Trotz der politischen Wirren des 13 und 14 Jahrhunderts, trotz Bulgaren, Franken, Serben, bildet die byzantinische Herrschaft eine grosse kulturgeographische Epoche von der Dauer eines Jahrtausendes. Bei der Starrheit der späteren byzantinischen Kultur steht sie der Antike wie der folgenden Türkenzeit als einigermassen geschlossene geographische Tatsache).*



## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ἡ Θράκη ὑπὸ τὴν λατινοκρατίαν καὶ τὴν τουρκοκρατίαν. Διατήρησις τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτῆς χαρακτήρος.—Οἱ Geoffroi Villehardouin περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Θράκης κατὰ τὸν 14ον.—Εἰσβολαὶ Τούρκων.—Διάβασις τῶν Ὀσμανλίδων Τούρκων εἰς Θράκην καὶ κατὰκτησις αὐτῆς.—Ἡ τουρκοκρατία — Συμβολὴ τῆς Θράκης εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν.—Ἡ Θράκη κατὰ τὸν 19<sup>ο</sup> αἰῶνα.—Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι τοῦ 1912—13 καὶ ὁ παγκόσμιος τοῦ 1914—18.—Πῶς ἔχασαν οἱ Βούλγαροι τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην.—Αἱ συνθήκαι Δονδίνου, Βουκουρεστίου, Νεῖγν καὶ Σεβρῶν.—Ἡ Δυτικὴ Θράκη εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὅλαι αἱ κατὰ τὸν Μεσαίωνα γενομένηαι ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων, Βουλγάρων, Ἀβάρων καὶ ἄλλων βαρβάρων λαῶν ἀφῆκαν ἀνεπαφρον τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τῆς Θράκης, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ Βυζάντιον ἔμεριμνα ν' ἀναπληρώνη τὰ ἐκ τῶν σφαγῶν καὶ τῶν δηλώσεων σχηματιζόμενα κενὰ διὰ μεταναστεύσεων, ἀνοικοδομήσεως πόλεων κλπ. (Βλέπε Στ. Ψάττη: Ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη κλπ. Ἐνῶ οἱ Σλαῦοι ἔδωκαν σλαβικὰ τοπωνύμια εἰς ὄλας τὰς χώρας διὰ τῶν ὁποίων διήλθον, εἰς δλόκληρον τὴν Θράκην, εἰς τὴν Δυτικὴν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν, οὐδὲν σλαβικὸν τοπωνύμιον ἀπαντᾷ<sup>1</sup>). Καὶ εἰς τὴν Βόρειον δὲ Θράκην ἀκόμη, παρὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 1885 ἐκβουλαρισμὸν, μένουσιν ἀκόμη πλεῖστα ὄσα ὀνόματα τόπων ἑλληνικά, ἅτινα εἶναι τόσον γνωστά, ὥστε κρίνομεν περιττὸν νὰ τὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα.

Μόνον ἢ τουρκικὴ κατὰκτησις εἰσήγαγε τουρκικὰ τινὰ τοπωνύμια ἀντικαταστήσαντα ἢ παραφθειράσαντα τὰ ἑλληνικά, ἐνιαχοῦ δὲ χρησιμοποιούμενα παραλλήλως πρὸς ταῦτα<sup>2</sup>). Πόσον εἶχεν διατηρηθῆ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς Θράκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς

1) Βλ. Πολ. Παπαχριστοδούλου : Ἡ ἑλληνικότης τῆς Θράκης. Ἀθῆναι 1946.

2) Θὰ μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καθαρῶς ἑλληνικά τινὰ ὀνόματα χωρίων τῆς Ἀνατολικῆς π. χ. Θράκης, ὧς εἶχον πρὸ τῆς ἀντιλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν. λαμβάνοντες ταῦτα ὄχι ἐκ τῆς τότε ἀγνῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας Γάνου καὶ Χώρας (Γανοχώρων) ἀλλ' ἐκ τῶν τότε μικτῶν περιοχῶν. Οὕτως εἶχομεν ἐν τῇ ὑποδιοικήσει (καζᾶ) Δρογγυλίου : Προβατότειχον, Σκαπάνη, Ευλόκοτα, Βελοχώρι, Χυτράδι, Ἀσβεστοχώρι, Καλαθοχώρι, Πεξοπόρος, Μεγάλη Γενεά, Μικρὰ Γενεά, Χαραυγή, Παγηνιάς, Σιδέριον, Βυτόρρευμα, Προσκυνητάριον, Μικρόλοφος, Πλινθίον, Ἀμάριον, Ἀνηφόρια, Λαγοθήρας, Μύλοι, Βρυσοχώριον, Στρατόλιθος, Ροφικόν, Παλαιόν, Ρευματιά.

Ἐν τῇ ὑποδιοικήσει Σιδηροχωρίου (Συμακόβ) : Θυνιάς (Νιάδα), Κορφοκόλυμβας, Πλατέα, Λιμάνι, Τσακνοχώριον, Κανέλα, Ψιλορράχη, Μεγαλολόγγος κλπ.

Ἐν τῇ ὑποδιοικήσει Ἀνακτορίου : Ἀψηλός, Ἀμίλιον, Ἀργίλη, Ἀχυρα, Δίρχη, Διάβα, Δημούλη, Ζεφβή, Ζαφείριον, Κατίλα, Καραλέον, Κιβρία, Πηγαί, Κέφαλος Σφύρα.

ἀφηγήσεως τοῦ Βιλλεαρδουίνου (Geoffroi Villehardouin), ὅστις, συμμετασχὼν τῆς 4ης Σταυροφορίας κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, ἔγραψε τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἀποτελοῦσαν ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων τῆς γαλλικῆς πεζογραφίας. Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν Θράκην χωρία τῆς χρονογραφίας ταύτης ὁμιλοῦν διηνεκῶς περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς Ἀρκαδιουπόλεως (Arcadiople, Λουλέ-Μπουργάζ), ὡς γράφει ὁ (Villehardouin), δίδοντα τοπωνύμια ἑλληνικά, ὡς τὰ Βουλγαρόφυλον καὶ Νικίτσα. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων ἐξετάθη μέχρι Φιλιππουπόλεως (Finerople, ὡς τὴν γράφει ὁ Γάλλος χρονογράφος). Ὅμιλεῖ ἐπίσης περὶ τῆς Ραιδεστοῦ (Rodosto) ὡς κατοικουμένης ὑπὸ Ἑλλήνων (qui ere porlée de Grioux), οὔσης λίαν πλουσίας καὶ λίαν ἰσχυρᾶς (mult riche et mult forz). Ἀναζητοῦντες ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰς ἀναφερομένας πόλεις, εὐρίσκομεν, ὅτι δλόκληρος ἡ Θράκη ἀπὸ τῆς Φιλιππουπόλεως μέχρι τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου ἦτο Ἑλληνικὴ. Μόνον ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Μοσνουπόλεως (Messinople κατὰ τὸν Βιλλεαρδουίνον παρὰ τὸ Μοσνὶ-καλεοὶ τῆς Δ. Θράκης) ἀναφέρονται Βούλγαροι (Bougres<sup>1)</sup>), ὡς τοὺς ὀνομάζει, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ἡμέρας. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τῆς ὑποδιοικήσεως τοῦ Ἀχι-Τσελεμπῆ, τὴν ὁποίαν ἡ συνθήκη τοῦ Neuilly ἀφῆκεν εἰς τοὺς Βουλγάρους ὁμοῦ μὲ τέσσαρας ὑποδιοικήσεις (καζάδες) τῆς Δ. Θράκης.

Μετὰ τὴν ἀνάκτισιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261) ἡ Θράκη ὑπέστη δηώσεις καὶ ἐρημώσεις, ἰδίως ἡ Καλλιπόλις, ἡ Πέρινθος καὶ δλόκληρος ἐν γένει ἡ παραλία τῆς Προποντίδος ὑπὸ τῶν Καταλανῶν. Ἡρχισαν κατόπιν αἱ πρῶται ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων ἐξ Ἀνατολῆς τὰς ὁποίας ἀφηγοῦνται οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ Hammer<sup>2)</sup> καὶ Zinkeisen<sup>3)</sup> ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἡμετέρων Χαλκοκονδύλη, Νικηφόρου τοῦ Γρηγοῦ, Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ Φραντζῆ. Τὸ 1352 διέβησαν κάποιαν νύκτα ἐπὶ σχεδιῶν οἱ πρῶτοι Ὀσμανῆδες Τούρκοι ὑπὸ τὸν Σουλεῦμάν, υἱὸν τοῦ σουλτάνου Μουράτ Α', καὶ ἐγκατέστησαν εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἰζύμπης, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας τῆς Θράκης. Τὸ 1359 διέβη εἰς Θράκην ὁ σουλτάνος Μουράτ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του, τὸ δὲ 1361 ἐκυριεύθη ἡ Ἀδριανούπολις. Ἡ κατάληψις τῆς λοιπῆς Θράκης συνετελέσθη μέχρι τοῦ 1371 χάρις εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις δύο στρατηγῶν, τοῦ ἀρνησιθρήσκου ἑλληνος Γαζῆ-Ἐβρενός, ὅστις κατέλαβε τὴν Κομοτινὴν καὶ δλόκληρον τὴν Δυτικὴν Θράκην, καὶ τοῦ Τούρκου Αἰλᾶ-Σαχίν, ὅστις ἐκυρίευσεν τὴν Φιλιπούπολιν. Τέλος μετὰ μικρὸν ἀγῶνα ὑλέκυσεν καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις (1453) καὶ οὕτως δλόκληρος πλέον ἡ Θράκη ἔγενε τουρκικὴ.

1) Γνωστὸν εἶναι πόσον κακὴν καὶ δυσφημισμένην σημασίαν ἔχει γαλλιστὶ ἡ λέξις bougre.

2) Joseph von Hammer - Purgstall: Geschichte des Osmanischen Reiches, I 116 ff, II Auflage.. 3) Johann Zinkeisen: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, I, 105—223.



Ἐπὶ τὴν τουρκοκρατίαν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀλλοιωθῆ ἡ ἀναλογία τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης. Ὁ ἑλληνικὸς ὅμως χαρακτὴρ αὐτῆς διετηρεῖτο τόσον, ὥστε σοβαρὸς Σλαῦτος συγγραφεὺς, ὁ Γιουβάν-Τοβίγιτς (Jovan Cvijić) <sup>1)</sup>, γράφων τὸ 1919, ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Θράκης ἔμεινεν ἄγνός, ἰδίᾳ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως ταύτης, εἰς Ὀρτάκιοι, Διδυμοτείχον, Σαράντα Ἐκκλησίας (Kirk-Klissé τουρκιστὶ καὶ ἀπὸ τοῦ 1924 Kırklar Eli), εἰς Ἀγαθούπολιν (παραφθαρὲν εἰς Αἰτέβολου), εἰς Τυρολόην (Τσορλοῦ), Μέτρας (Tchataldja), Ραιδεστὸν καὶ τὰ περὶχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων καὶ κυρίως εἰς ὅλην τὴν παράλιον χώραν, παρ' ὅλους τοὺς ἐπὶ πέντε αἰῶνας διωγμοὺς καὶ παρ' ὅλα τὰ ἄλλα δεινοπαθήματα, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσουν ἀλώβητον καὶ ἀμείωτον τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν συνείδησιν, τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν.

Ὁ διάπυρος πατριωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Θράκης καὶ ἡ στερεὰ ἐμμονὴ αὐτῶν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ ἀπολύτρωσις ἀπὸ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, ἐξεδηλώθη καὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅτε καὶ ἡ Θράκη συνεισέφερε τὴν πολύτιμον συμβολὴν τῆς καὶ τὰ θύματά τῆς εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐθνικῆς παλιγενεσίας <sup>2)</sup>. Τὰ πρῶτα θύματα ἔπεσαν τὴν 17ην Ἀπριλίου ἐν Ἀδριανουπόλει, ὅπου ἀπηγγονίσθη καὶ ὁ πρῶτος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς 10ης Ἀπριλίου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπηρεασμένη αἱ σφαγαὶ τῆς ἀμειβόμενης ἑλληνικῆς πόλεως τοῦ Διδυμοτείχου, τῆς ὁποίας ἀπὸ τότε ἐμειώθη ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς. Τὰ παρὰ τὴν πόλιν χωρία Ἰσὰκ-Λουλὰ-Κουρουσοῦ καὶ Σεῦμὲν ἠρημώθησαν τελείως. Ὡς διαμαρτυρία ἔμπροκτος ἀνεφάνησαν σποραδικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θράκης ἄνδρες φιλοπόλεμοι καὶ ἐκδικητικοί, ἀλλὰ τὰ κατορθώματα αὐτῶν ἐπληρώθησαν μετὰ τὸ αἷμα, τὰς μαστιγώσεις καὶ τὰ βασανιστήρια ἐν γένει χιλιάδων φιλησύχων συμπατριωτῶν καὶ πολλῶν συγγενῶν των. Ἄν καὶ συστηματικαὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου τῆς Θράκης δὲν ὑπάρχουν, ἐν τούτοις αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις διέσωσαν πολλὰ ὄνόματα ἀνδραγαθησάντων Ἑλλήνων <sup>3)</sup>. Εἰς τὴν περιφέρειαν Τσαντῶ (Σηλυβρίας) διεκρίθησαν οἱ Κωστῆς Ἰγνάτογλους καὶ Παπάζογλους, εἰς Διδυμοτείχον καὶ Ἀδριανούπολιν οἱ Καπετὰν Βαγγέλης καὶ Καπετὰν Λάζος, ἰδιαιτέρως δὲ καὶ διάφοροι Ἕλληνες τῆς πόλεως τοῦ Σουφλίου. Ὀλίγα ἔτι πρὸ τῆς ἐπα-

1) Jovan Cvijić : La Péninsule Balkanique σελ. 90.

2) Βλ. Ἀδαμαντίου Ταμβακίδου : Συμβολὴ τῆς Θράκης εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, εἰς «Θρακικά» παράρτημα Γ' τόμου, σελ. 41—48 καὶ τὸ ἐσχάτως ἐκτυπωθὲν δημοσίευμα Πολ. Παπαχριστοδοῦλου : Ἡ προσφορά τοῦ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, 1950 Ἀθήναι.

3) Ἐνθ' ἀνωτέρω.

ναστάσεως εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν Σουλιῶται φεύγοντες τοὺς διωγμοὺς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλή, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, τὸ «Σουφλί», νὰ εἶναι παραφθορὰ τοῦ «Σοῦλι», ἕως ἐσκεμμένη πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς προελεύσεως. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης συσνηγορεῖ τὸ γεγονός, ὅτι δύο συνοικίαι τοῦ Σουφλίου καλοῦνται Κακοσοῦλι καὶ Λέκα <sup>1)</sup> καὶ ὅτι τὰ ὀνόματα διαφόρων σουφλιωτικῶν οἰκογενειῶν ἔχουν καταλήξεις ὁμοίας πρὸς σουλιωτικάς, ὅτι δὲ καὶ αἱ ἐνδυμασίαι τῶν γυναικῶν ὁμοιάζουν πρὸς τὰς τοῦ Σουλίου.

<sup>1</sup>Ἰδίως ἐπλάθε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἑλληνικωτάτη Αἴνος, διάσημος, ὡς εἴπομεν ἤδη, ἀπὸ τῶν δημοικῶν χρόνων ὡς σπουδαῖος ἑλληνικὸς σταθμὸς τοῦ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πρὸς Β. διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Τὴν 17ην Ἀπριλίου 1821 ἔπεσαν 25 θύματα τῆς ἀγριότητος τῶν δυναστευόντων, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ Στέφανος ὁ Νεομάρτυς. Ἀμέσως κατόπιν 73 θαρραλέοι πολεμισταὶ ἐξ Αἴνου ἔσπευσαν εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἐξεγερθείσης Ἑλλάδος καὶ ἔδωκαν τὸ αἷμά των ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Πολλοὶ Αἰνῖται ἐγκαταλείψαντες τότε τὴν πατρίδα των κατέφυγον εἰς Ἐρμούπολιν, ὡς καὶ πολλοὶ ἐκ Μάκρης καὶ Μαρωνείας, 600, ὡς λέγεται, ἐν συνόλῳ. Εἰς τὴν μάχην τῆς Καρούστου (12 Αὐγούστου 1821) ἐφονεύθη ὁ Ἀργύριος Ἀλιναλμάζης, ναυτικὸς ἐξ Αἴνου. Ὑπέρροχον πατριωτισμὸν ἔδειξεν ὁ ἐξ Αἴνου πλοίαρχος Χατζῆ Ἀντώνιος Βιζβίζης, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ ἡ σύζυγός του, ἡ Δόμνα Βιζβίζαινα, ἡ Θρακιώτισσα αὐτῆ Μπουμπουλίνα. Ὁ Βιζβίζης εἶχε διαταχθῆ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1822 νὰ βοηθήσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τοῦ Εὐρύπου, ἔφονεύθη ἐκτελῶν περιπολίας εἰς τὸ στενὸν Εὐβοίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος μὲ τὸ πλοῖόν του, τὴν «Καλομοίραν». Τὴν πλοιορκίαν, ἀνέλαβε τότε ἡ σύζυγός του Δόμνα, ἣτις εἶχε λάβει πρὸ πολλοῦ τὸ βάπτισμα τοῦ πυρὸς κατὰ τὸν βομβαρδισμὸν τῆς Αἴνου. Ἀναδειχθεῖσα ἀξία τοῦ ἀνδρός της, ἀπεσύρθη εἰς Σύρον μόνον ὅταν τὸ πλοῖόν της ἦτο πλέον ἐκτὸς μάχης λόγῳ φθορᾶς <sup>2)</sup>.

Κατὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1828)29 ὁ ρωσσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν στρατάρχην Diebitz τὸν Ὑπεραίμιον (Zabalkanski), καταλαβὼν τὴν Ἀδριανούπολιν, προήλασε μέχρι Μπαμπᾶ - Ἐσκή. Ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπεγράφη ἡ ρωσσοτουρκικὴ συνθήκη εἰρήνης τῆς 2)14 Σεπτεμβρίου 1829, τῆς ὁποίας τὸ 10ον ἄρθρον ἐπέβαλεν εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ δὲ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877)78, ὁ ρωσσικὸς στρατός, διελάσας δι' ὀλοκλήρου τῆς Θράκης ἔφθασε μέχρι τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, προαστείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου καὶ ὑπεγράφη ἡ ἀπαισία συνθήκη τῆς 3ης Μαρτίου 1878, διὰ τῆς ὁποίας ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ βουλγαρικά ὄνειρα. Ἀλλ' ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλω-

1) Βλ. Ἀδ. Ταμβακίδου ἔνθ. ἀν. καὶ Κ. Κουρτίδου Ἀρχ. Θρ. τ. 1Β' Σουφλί

2) Παράρτημα Θρακικῶν τόμ. Γ'.



ματία καὶ ἰδίως ἡ Μεγάλη Βρετανία, ἀποστείλασα ἰσχυρὸν στόλον εἰς Προποντίδα, ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, καὶ εἰς τὸν Βόσπορον, ἀνέτρεψε μετ' ὀλίγους μῆνας τὴν συνθήκην ταύτην καὶ ἐπέβαλε τὴν Βερολίνειον τῆς 1)13 Ἰουλίου 1878, διὰ τῆς ὁποίας ἀφηρεῖτο ἀπὸ τοῦ τότε ἰδρυμένου βουλγαρικοῦ κράτους ἡ Βόρειος Θράκη (Ἄνατολικὴ Ρωμυλία), ἐνῶ ἡ μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἴμου Θράκη (Μοισία) ἀπετέλει τὴν φόρου ὑποτελῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ἡγεμονίαν τῆς Βουλγαρίας. Τὸ 1885 ὅμως οἱ Βούλγαροι, προκαλέσαντες κάποιαν ἐπανάστασιν ἐν Ἄνατολικῇ Ρωμυλίᾳ, ἦνωσαν πραγματικῶς τὴν αὐτόνομον τουρκικὴν ταύτην ἐπαρχίαν μετὰ τὴν ἡγεμονίαν των καὶ ἐξηκολούθησαν κατέχοντες καὶ διοικοῦντες αὐτὴν μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1908, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας ὄντος κατὰ τύπους καὶ τούρκου γενικοῦ διοικητοῦ τῆς Ἄνατολικῆς Ρωμυλίας. Κατὰ τὸ ἔτος δὲ τοῦτο, ἐπωφελοῦμενοι τῆς νεοτουρκικῆς μεταπολιτεύσεως καὶ τῶν ἐκ ταύτης προκληθεισῶν ἐσωτερικῶν ἐν Τουρκίᾳ περιπλοκῶν, ἐπίσης δὲ καὶ τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστροουγγαρίας προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης, ἀνεκήρυξαν τὴν τελείαν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βουλγαρίας, εἰς τὴν ὁποίαν περιέλαβον καὶ τὴν Ἄνατολικὴν Ρωμυλίαν 1).

Κατὰ τὸν τουρκοβαλκανικὸν πόλεμον τοῦ 1912)14 μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς συμμαχίας τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν (Ἑλλάδος, Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ Μαυροβουνίου) οἱ Βούλγαροι προήλασαν διὰ Σαράντα - Ἐκκλησιῶν, Μπουνάφ-Χισάρ καὶ Λουλέ-Μουργάζ (Ἀρκαδιουπόλεως) μέχρι τῆς τουρκικῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς Τσατάλτζας (Μετρών), ὅπου καὶ ἐσταμάτησαν ἐνώπιον τῆς ἀντιστάσεως τῶν Τούρκων, ἐνῶ ἄλλη Βουλγαρικὴ στρατιὰ βοηθημένη καὶ ὑπὸ Σερβικοῦ στρατοῦ ἐπολιόρκει τὴν Ἀδριανούπολιν, ἡ δὲ ἑλληνικὸς στόλος, κρατήσας ὀριστικῶς τῆς θαλάσσης μετὰ τὰς νικηφόρους ναυμαχίας τῆς Λήμνου καὶ τῆς Ἄγκρας - Ἑλλης, κατέστησεν ἀδύνατον πᾶσαν μεταφορὰν τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς Θράκην. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Ἀδριανούπολις ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῆ τὴν 13)26 Μαρτίου 1913 καὶ τέλος τὴν 17)30 Μαΐου ὑπεγράφη ἐν Λονδίῳ συνθήκη εἰρήνης, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Τουρκία ἐξεχώρει εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς συμμάχους ὅλας τὰς ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους κτήσεις, ἅρα καὶ ὀλόκληρον τὴν Θράκην, δυτικῶς γραμμῆς ἀρχομένης ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀπὸ τῆς Αἴνου καὶ καταληγούσης εἰς τὴν ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου Μῆδειαν, πλὴν τῆς Ἀλβανίας, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἀπεφάσιζον αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις.

Ἐμενε πλέον ἡ διανομὴ τῶν οὕτω κτηθέντων ἐδαφῶν, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἤθελον νὰ συνεννοηθοῦν οἱ Βούλγαροι μετὰ τῶν συμμάχων των. Ἀξιοῦντες ὅτι αὐτοὶ μόνοι ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους καὶ παραβλέποντες τὴν σπουδαίαν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀνέμενον νὰ καρ-

1) Βλέπε Ἀρχ. Θρακ. Θησ. τόμ. ΙΒ' Μ. Ἀποστολίδου : Αὐτόνομος Ἄνατ. Ρωμυλία.

πωθοῦν τὴν μερίδα τοῦ λέοντος, πάντως δὲ δλόκληρον τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Μετὰ ματαίας προσπαθείας πρὸς συνεννόησιν τὸ ὑπὲρ συμβιβαστικῆς λύσεως ἀποκλίνον βουλγαρικὸν ὑπουργεῖον Γκέσωφ παρητήθη (9)22 Ἰουνίου 1913), καὶ ἡ διαδεχθεῖσα αὐτὸ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Δάνεφ ἐξώθησε τὰ πράγματα εἰς πόλεμον κατὰ τῶν τέως συμμάχων. Διασκοῦντος τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας πολέμου τῶν Βουλγάρων, κατὰ τὸν ὅποιον οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἠττήθησαν, οἱ Τοῦρκοι ἐπωφελοῦμενοι τῶν δυσχερειῶν τῆς Βουλγαρίας ἀνακατέλαβον ἀμαχητὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ δλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην μέχρι τοῦ Ἔβρου.

Διὰ τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου τῆς 10 Αὐγούστου 1913, ἡ Ἑλλάς, ἣτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ καταλάβει δλόκληρον τὴν Δυτικὴν Θράκην μέχρι τοῦ Ἔβρου, ἄφινε τὴν τελευταίαν ταύτην εἰς τοὺς Βουλγάρους μετὰ τὸν Νέστον, βραδύτερον δὲ παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς οἰκειοθελῶς. Εἰς τὴν συνδιάσκεψιν τοῦ Βουκουρεστίου δὲν μετέσχεν ἡ Τουρκία, δι' ὃ καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῆς, διαβάντα τὸν Ἔβρον, ἐξηκολούθουν προελαύνοντα πρὸς τὴν Κομοτινὴν καὶ τὸ Κιριτζαλή, ἠθέλον δὲ καταλάβει καὶ ἄλλας περιοχὰς τῆς Θράκης, ἂν δὲν κατεῖχον ἀκόμη αὐτὰ οἱ Ἕλληνες, ὅπως τὰ παραδώσουν εἰς τοὺς Βουλγάρους συμφώνως πρὸς τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου. Κατὰ παράκλησιν τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως ἡ Ἑλλάς ἐδέχθη νὰ παραμείνῃ προσωρινῶς ἑλληνικὸς στρατὸς εἰς Ἀλεξανδρούπολιν, Μάκρην, Μαρώνειαν καὶ Πόρτο - Λάγο, ὅπως μὴ καταλάβουν αὐτὰ οἱ Τοῦρκοι. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τοῦρκοι τῆς Θράκης, ἀγνούμενοι νὰ ὑπαχθῶν ὑπὸ τὴν Βουλγαρίαν, ἀνεκέρουσαν τὴν Δυτικὴν Θράκην εἰς ἐφήμερον αὐτόνομον κράτος ὑπὸ τὸ ὄνομα «Δημοκρατία τῆς Κομοτινῆς».

Ἐν Κωνσταντινουπόλει παρέμενον ὁ τέως βούλγαρος ἀρχιστρατήγος Σαβῶφ μετὰ τοῦ ἄλλοτε διπλωματικοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Βουλγαρίας Νάτσεβιτς, συνεννοούμενοι μυστικῶς μετὰ Τούρκων, ὅπως, προκαλουμένων νέων περιπλοκῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπωφεληθῆ ἕκ τούτων ἡ Βουλγαρία<sup>1)</sup>. Τὰ βουλγαρικὰ ταῦτα σχέδια ἐξηγοῦν, πρὸς τῇ στρατιωτικῇ ἀδυναμίᾳ τῆς Βουλγαρίας, τὴν ὑποχωρητικότητα τὴν ὁποίαν ἔδειξαν οἱ Βούλγαροι κατὰ τὰς ἐπακολουθησάσας διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης, τὰς διεξαχθείσας ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1913. Διὰ τῆς τουρκοβουλγαρικῆς συνθήκης εἰρήνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως (29 Σεπτεμβρίου 1913) ἡ Βουλγαρία ἐλάμβανεν ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης μόνον μικρὸν τρίγωνον βορείως τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν μετὰ τὸν μικρὸν ποταμὸν Ρεζβάγια (Rezvaia), ὡς καὶ τὴν πόλιν τοῦ Ἔβρου καὶ τὴν Ὀρτάκιοι, ἐπίσης δὲ ἀνεγνώριζεν εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν Ἀδριανούπολιν, κατεχομένην ἤδη ὑπὸ τοῦ τουρκοῦ στρατοῦ. Σύννορον τῆς Τουρκίας ἐν Θράκῃ πρὸς Δ. ἦτο ὁ Ἔβρος πο-

1) Βλ. περὶ τούτων : *Νικηφόρον Μοσχοπούλου* : Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, σελ. 95 καὶ ἐφεξῆς.



ταμός, επομένως ἡ Τουρκία ἀνεγνώριζε τὴν ἐκχώρησιν τῆς Δυτικῆς Θράκης εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914)1918 ὑπεγράφη τῇ 6ῃ Σεπτεμβρίου 1916 μεταξὺ Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας συμφωνία, καθ' ἣν ἡ Τουρκία ἐξεχώρει εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὸ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἐβρου μικρὸν τριγωνικὸν τμήμα τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Μετὰ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον ἡ Βουλγαρία παρητήθη διὰ τοῦ 48ου ἄρθρου τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ Neuilly τῆς 14)27 Νοεμβρίου 1919 «ὕπερ τῶν κυριωτέρων συμμάχων καὶ συνησπισμένων δυνάμεων» ὄλων αὐτῆς τῶν δικαιωμάτων καὶ τίτλων ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν τῆς Θράκης, ἅτινα ἀνῆκον εἰς τὴν Βουλγαρικὴν μοναρχίαν καὶ κεῖνται πέραν τῶν νέων συνόρων τῆς Βουλγαρίας (τὰ ὁποῖα περιέλαβον ἐντὸς τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους καὶ τὸ Βόρειον μέρος τῆς Δ. Θράκης), διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ ἄρθρου ἡ Βουλγαρία «ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀναγνωρίσῃ τὰς ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας θέλουσι λάβει αἱ κυριώτεροι σύμμαχοι καὶ συνησπισμένοι δυνάμεις σχετικῶς πρὸς τὰ ἐδάφη ταῦτα...». Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Θράκη ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1919 εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ διασυμμαχικοῦ (γαλλικοῦ) στρατοῦ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Charpy, εἰς τὴν κατοχὴν δὲ μετεῖχε καὶ Ἑλληνικὸς στρατὸς (ἡ 9ῃ Ἑλληνικὴ Μεραρχία). Τὸ στρατηγεῖον τοῦ στρατηγοῦ Charpy ἐγκατεστάθη ἐν Κομοτινῇ. Κατὰ Μάιον ὅμως τοῦ 1920 διετάχθη ἡ κατάληψις ὁλοκλήρου τῆς Θράκης ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ συνετελέσθη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 14—20 Μαΐου 1920.

Ἐπειδὴ ὅμως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀπριλίου 1920 ὠργανώθη ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Θράκῃ τουρκικὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα ὑπὸ τὸν Ἀλβανὸν συνταγματάρχην Δζαφὲρ Ταγιάρ βέην, διετάχθη κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου 1920 τὸ ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ ἑλληνικὸν σῶμα στρατοῦ νὰ προελάσῃ πρὸς τὴν Ἀνατ. Θράκην καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτήν. Ἡ προέλασις ἤρξατο τὴν 7 Ἰουλίου. Μετὰ τινὰς ἀψιμαχίας τὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἀνοργανώτου τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπεχώρησαν πρὸς Β., οὕτως ὥστε τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἔφθασάν τὴν 10—11 Ἰουλίου μέχρι Λουλὲ Μπουργάζ—Μπαμπὰ Ἐσκι—Ντογὰν Τεπέ. Τὴν πρωΐαν τῆς 11ης Ἰουλίου μία ἴλη τῆς ἑλληνικῆς ταξιαρχίας ἱππικοῦ, συναντήσασα Β. τοῦ Μπαμπὰ Ἐσκι τὸν Δζαφὲρ Ταγιάρ μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του, συνέλαβε αἰχμαλώτους τοὺς πλείστους ἐπιτελεῖς. Ὁ Ταγιάρ ἐπρόφθασε νὰ τραπῆ ἐν καλπασμῷ πρὸς βορρᾶν, ἐλπίζων νὰ διεκφυγῇ εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος, ἀλλὰ λόγῳ προσκόψεως τοῦ ἵππου του συνελήφθη παρὰ τὸ χωρίον Μποσττανλί ὑπὸ χωρικῶν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατόν. Τὴν 12ην Ἰουλίου κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡ Ἀδριανούπολις, μέχρι τέλους δὲ Ἰουλίου ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη εὐρίσκετο ὑπὸ ἑλληνικὴν κατοχὴν πλὴν μικρᾶς περιοχῆς Α. τῆς Τσατάλιζας καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως. Διὰ τῆς μετὰ ἓνα μῆνα συνομολογηθείσης συνθήκης τῶν Σεβρῶν (10

Αὐγούστου 1920) ἡ Ἑλλάς ἐλάμβανε ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην, πλὴν μικρᾶς περιοχῆς ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Εὐξείνιον λίμνης τῶν Δέρκων μέχρι τῆς Προποντίδος, περιλαμβανοῦσης καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτοτε ἡ Ἑλλάς ἐξηκολούθησε κατέχουσα καὶ διοικοῦσα τὴν Θράκην μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1922, πρὸς πλήρη ἱκανοποίησιν ὁλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν ὄμως περιπέτειαν καὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀναχωρῆς τῶν Μουδανιωτῶν τῆς 29 Σεπτεμβρίου 1922, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀπεχώρησε κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 3—18 Ὀκτωβρίου 1922 ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, ἣτις κατελήφθη ὑπὸ Ἀνταντικῶν στρατευμάτων μέχρι τοῦ Αὐγούστου 1923. Διὰ τῆς ἐν Ἀωζάνη τῆ 24 Ἰουλίου 1923 ὑπογραφείσης συνθήκης εἰρήνης μεταξὺ Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, Ἰαπωνίας, Ἑλλάδος, Ρουμανίας καὶ Γιουγκοσλαβίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Τουρκίας ἀφ' ἑτέρου, ἡ Ἑλλάς ἐκράτησεν ὀριστικῶς τὴν Δυτικὴν Θράκην μετὰ σύνορον τὸν Ἔβρον.



## ΜΕΡΟΣ Γ'

### ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΘΡΑΚΗΣ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

*Ἡ Θράκη κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. — Ἐκ-  
τοπισμοὶ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. — Ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευ-  
σις ἐν Θράκῃ. — Ἡ ἑλληνικὴ παραγωγικὴ, ἐμπορικὴ, βιομη-  
χανικὴ, οἰκονομικὴ καὶ μορφωτικὴ δράσις τοῦ Ἑλλήνου ἐν  
Θράκῃ. — Ἑλληνες Θράκες διακριθέντες ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.*

Ὁ ταξιδιώτης ὁ ἐπισκεπτόμενος τὴν Θράκην κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων τοῦ 1912—13 δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐκφράζη τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν σφριγῶσαν ζωτικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς. Εἰς τὰ παράλια τῆς Προποντίδος θὰ ἠδύνατο νὰ ἴδῃ πόλεις καὶ κώμας, ὡς ἡ Καλλιόπολις, τὰ Γανόχωρα (Γάνος καὶ Χώρα), τὸ Μυριοφύτον, ἡ Ραιδεστός, ἡ ὁποία εἶναι ὁ μεγαλύτερος λιμὴν τῆς Θράκης εἰς τὴν θάλασσαν ταύτην, ἡ Ἡράκλεια (ἡ Πέρινθος τῶν ἀρχαίων), ἡ Σηλυβρία, οἱ Αἰγιαλοί, τὸ Οἰκονομιό, ἡ Δημοκράνεια καὶ τόσαι ἄλλαι, ἐνῶ ὄχι ὀλιγώτερον σπουδαῖαι, ἀκραιφνῶς ἑλληνικαὶ πόλεις ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἦσαν ἅπασαι ἐστίαί ἑλληνικῆς παραγωγικῆς δράσεως καὶ ἑλληνικοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου, φημισμένοι ἰδιαιτέρως καὶ διὰ τὴν ἀμπελουργίαν καὶ οἴνοπαραγωγὴν των (Σαράντα Ἐκκλησίαι, Στενίμαχος). Δυστυχῶς ἐπῆλθεν ἡ καὶ τὸ τουρκικὸν ἔθνος ὄχι ὀλίγον ζημιώσασα νεοτουρκικὴ πολιτικὴ τῶν ἐκτοπισιμῶν, ἧτις ἀνέκοψε τὴν αἰωνόβιον ὑπαρξίν των ἑλληνικῶν τούτων πόλεων. Κατὰ τὰς ἐπισήμους στατιστικὰς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκτοπισθέντων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἀνῆλθε τότε εἰς 130.282, μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους εἰς 83.485 καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1914—1918) εἰς 218.767, ἐν συνόλῳ κατανεμομένους ὡς ἑξῆς :

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως 17.334, Αἴνου 5.082, Κωνσταντινουπόλεως 320, Βιζύης 28.783, Γάνου καὶ Χώρας 7.018, Λέρκων 13.542, Διδυμοτείχου 18.516, Ἡρακλείας 51.769, Καλλιπόλεως 32.825, Μυριοφύτου 4.060, Σηλυβρίας 2.960, Σαζουπόλεως 7.850, Τυρολόης 13.575, Σαράντα Ἐκκλησιῶν 14.993, Ὀλικὸν 218.767.

Κατὰ τὰς ἐπισήμους στατιστικὰς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἀνακωχὴν τοῦ 1918 συσταθείσης πατριαρχικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς περίθαλψιν

τῶν ἐκ τοῦ πολέμου παθόντων Ἑλλήνων, ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐκ Θράκης ἐκτοπισθέντων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἀνῆλθεν εἰς 191.050, ἔς ὧν ἐπαλινόστησαν τότε 49.721, ἔμμενον δὲ ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1920, 50.043· ὑπόλοιπον ἀντιπροσωπεῦσόν τὰς ἀριθμητικὰς ἀπωλείας τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης 91.286 <sup>1)</sup>. Σύνολον 191.050 <sup>2)</sup>.

Ἀφ' ἐτέρου κατὰ τοὺς πίνακας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Κοινωνικῆς Προνοίας ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ Θράκης ἐκτοπισθέντων Ἑλλήνων ἀνῆλθε τότε (πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν τοῦ 1923): Ἀπὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων μέχρι τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ εἰς 119,938. Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (εἰς Μικρὰν Ἀσίαν) εἰς 85.399, Σύνολον 205.337.

Οὕτως ἡ Ἑλλὰς εὐρέθη τὴν ἐπιούσαν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξοδεύη ἐκ τοῦ ὑστερήματός της σημαντικὰ ποσὰ πρὸς περιθάλψιν τῶν Ἑλλήνων προσφύγων καὶ πολεμοπαθῶν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Θράκης. Παραλείποντες τὰς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Θράκῃ καταστροφάς, σημειοῦμεν, ὅτι μόνον ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ εἶχον καταστροφῇ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων 3473 οἰκίαι, πλεῖσται δὲ ἄλλαι ἦσαν ἀκατοίκητοι. Ἡ ἰδιωτικὴ ἔγγειος ἰδιοκτησία ἦτο ἐρηλωμένη, τὰ κτήνη εἶχον μεταφερθῆ εἰς Βουλγαρίαν. Ἡ Ἑλλὰς εὐρέθη ἐνώπιον τεραστίου ἔργου ἀνοικοδομήσεως, διὰ τὸ ὁποῖον ἐδέησε νὰ δαπανήσῃ μεγάλα ποσὰ ἄνευ ἐξωτερικῆς βοήθειας. *Μόνον κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς κατοχῆς τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης (1910)21) ἐξώδευσε 38 679.965 δραχμὰς* (ὑπεριτιμημένας δραχμὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης) διὰ τὴν ἐκ νέου ἐγκατάστασιν τῶν ἐκτοπισθέντων καὶ παλινοστούντων πληθυσμῶν, διανομὴν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, δάνεια εἰς τοὺς παλινοστούντας <sup>3)</sup>. Τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο ἀντιπροσωπεύει μικρὸν μόνον μέρος

1) Βλ. ἐκθεσιν τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς.

2) Ὁ Joachim Schulze (in loc. cit. σελ. 198—199) γράφει σχετικῶς: «Durch die politischen Ereignisse wurde sodann (d. h. nach den Balkankriegen) das griechische Element auf das wechselvoilste betroffen. Seit 1906 zeigen die Zahlen eine zunehmende erhebliche Stärkung an. Aber sie täuschen über die Tatsache starken Schwankens hinweg. Zweimal erfolgte eine bedrohliche griechische Abwanderung: einmal während der Balkanwirren als Flucht vor der feindlichen (bulgarischen) Armee und ferner während des Weltkrieges als Deportation seitens der bulgarischen Herren aus dem bedrohten Kriegsgebiet...». (Ὡς ἐκ τῶν πολιτικῶν γεγονότων τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐπλήγη κατόπιν [δηλ. μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους] ποικιλιχῶς. Ἀπὸ τοῦ 1906 οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουσιν σημαντικὴν αὐξουσαν ἄνοδον. Ἀλλ' ἀπατοῦν ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν. Δύο φορές ἐπῆλθε σημαντικὴ ἑλληνικὴ ἔξοδος πληθυσμοῦ: μίαν φοράν κατὰ τὰς Βαλκανικὰς διαταραχὰς ὡς φυγὴ πρὸ τοῦ ἐχθρικοῦ (βουλγαρικοῦ) στρατοῦ, ἐπὶ πλέον κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ὡς ἐκτοπισμὸς ἐκ μέρους τοῦ «ὑπὸ ἀπειλὴν πολεμικοῦ ἐδάφους...».

3) Βλ. D. Svolopoulos: En Thrace sous l'administration hellénique, ἔργον γραφέν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπισήμων ἑλληνικῶν ἐκθέσεων.



τῶν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν Θράκην χορηγηθεισῶν πιστώσεων.

Οὕτως ἡ Ἑλλάς, τὴν ἐπιούσαν τοῦ Παγκοσμίου πολέμου, καὶ ἐνῶ εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπασχολῆται μὲ τὴν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν, εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ ἀνορθώσεως τῆς Θράκης, πρόβλημα τεράστιον, διότι εἶχεν ἐκμηδενισθῆ ἔργασια τόσων αἰῶνων, ἧτις εἶχε δημιουργήσει κατάστασιν ἐπίζηλον τόσον ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ βιομηχανικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ πνευματικῆς καὶ μορφωτικῆς καθόλου ἀπόψεως. Ποία δὲ ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν Θράκην πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καταφαίνεται ἐκ τῶν σχολικῶν στατιστικῶν τῆς προηγηθείσης ἐποχῆς. Κατὰ πίνακα δημοσιευθέντα ἐν βιβλίῳ ἐκδοθέντι ἐν Παρισίοις τὸ 1882<sup>1)</sup>, ὑπῆρχον τὸ 1881 ἐν Θράκῃ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Δημοτικαὶ καὶ ἀστικάι σχολαὶ 385. Σχολαὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως 81, σύνολον 466, εἰς τὰς ὁποίας ἐδίδασκον διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ 626, καὶ ἐφοίτων μαθηταὶ 29.428, ἐδαπανῶντο δὲ φρ. χρ. 521.428. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εἶναι κατ' ἀνάγκην ἑλλειπεῖς. Ἄλλως τε πολλοὶ ἑλληνοπαῖδες ἐφοίτων εἰς γερμανικά, ἀγγλικά καὶ ἄλλα σχολεῖα. Μόνον εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Κωνσταντινουπόλεως, τὴν Μητρόπολιν Δέρκων (Θεραπειῶν) καὶ τὰς Μητροπόλεις Μετρῶν καὶ Σηλυβρίας αἱ στατιστικαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἔδιδον 23.663 μαθητὰς ἑλληνικῶν σχολῶν.

Κατὰ γενικὸν πίνακα τῶν σχολῶν τῆς Θράκης (Ἀνατ. καὶ Δυτ.), αἵτινες ἀπετέλουν τότε τὸ βιλαγέτιον (γεν. διοίκησιν) Ἀδριανουπόλεως ὑπῆρχον:

1) Εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀδριανουπόλεως 9.154 μαθηταί, 2) Ἡρακλείας 6.881, 3) Διδυμοτείχου 4.750, 4) Αἴνου 700, 5) Βιζύης 1.726, 6) Μαρωνείας (Κομοτινῆς) 1.642, 7) Ἀγαθουπόλεως 700, 8) Ξάνθης 1.493, 9) Γάνου καὶ Χώρας 1.485, 10) Λιτίσης 1.463, 11) Καλλιπόλεως 2.350, 12) εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Μυριοφύτου 1.800. Σύνολον μαθητῶν 34.144. Προστιθεμένων δὲ καὶ τῶν 25.711 μαθητῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἐπαρχίας Μετρῶν καὶ Ἀθυρῶν (Tchekmedjé) ἔχομεν ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ Θράκῃ 59.855 μαθητὰς.

Ἄν δὲ θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν θέσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐν Δ. Θράκῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου, ἔχομεν κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑλληνικὰς στατιστικὰς τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1939—1940 μόνον ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ:

#### Α' ΣΧΟΛΕΙΑ

Νομὸς	Ἑλληνικά	Μουσουλμανικά	Ἰσραηλιτικά	Ἀρμενικά
Ἐβρου	198	32	1	1
Ροδόπης	163	238	2	2
	361	270	3	3

1) G. Chassiotis: L'instruction publique chez les Grecs, Paris, 1882.

Ἄρα ἑλληνικά 56,67 %, ὄλων δὲ τῶν μειονοτήτων ὁμοῦ 276 σχολεῖα, ἦτοι 43,33 %. Εἰς ἕκαστον ἑλληνικὸν σχολεῖον ἀναλογοῦν 15 μαθηταί, [εἰς ἕκαστον δὲ μουσουλμανικὸν 42.

## Β' ΜΑΘΗΤΑΙ

Νομὸς	Ἑλληνες	Μουσουλμᾶνοι	Ἰσραηλίται	Ἀρμένιοι
Ἐβρου	355	37	5	2
Ροδόπης	260	399	10	8
	615	436	15	10

Ἦτοι 57,15 % Ἑλληνες καὶ 461, ἄρα 42,85 % ὄλων ὁμοῦ τῶν μειονοτήτων.

Εἰς τὰ ἑλληνικά σχολεῖα ἀναλογοῦν 67,86 μαθηταί δι' ἓνα διδάσκαλον, εἰς τὰ μουσουλμανικά 26, εἰς τὰ ἀρμενικά 19 καὶ εἰς τὰ ἑβραϊκά 15,27. Εἰς μαθητὴς ἐπὶ 5,82 Ἑλλήνων κατοίκων. Εἰς μαθητὴς ἐπὶ 9,92 μουσουλμάνων κατοίκων. Εἰς μαθητὴς ἐπὶ 11,08 Ἰσραηλιτῶν κατοίκων. Εἰς μαθητὴς ἐπὶ 11,94 Ἀρμενίων κατοίκων,

Ἑλληνικαὶ Σχολαὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ὑπάρχουν ἐν Δ. Θράκῃ :

Εἰς τὸν Νομὸν Ἐβρου	Σχολαὶ 3	Καθηγηταὶ 57	Μαθηταὶ 1524
Εἰς τὸν Νομὸν Ροδόπης	» 4	» 47	» 1647
	7	104	3171

Τὰ τέκνα τῶν μειονοτήτων φοιτοῦν εἰς τὰς ἑλληνικάς σχολὰς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ὑπάρχει πρὸς τούτοις ἐν Θράκῃ μία Ἑλληνικὴ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, ἡ Ζαρίφειος, ἐκ τοῦ κληροδοτήματος Γ. Ζαρίφη, διὰ τοῦ ὁποῖου συνειηροῦντο τὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα ἐν Φιλιππουπόλει.

Γάλλος συγγραφεύς, οὐτινος ἡ ἀμεροληψία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ, ὁ Charles Vellay, δίδων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν κατὰ διοικήσεις καὶ ὑποδιοικήσεις φθάνει εἰς ὄλικόν 32.409 μαθητῶν (διὰ 416 σχολεῖα), προσεγγίζον σημαντικῶς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν στατιστικῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου<sup>1)</sup>. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως ἐν ὀλοκλήρῳ τῇ Θράκῃ (1921) ὑπῆρχον ἐκεῖ 383 πρωτοβάθμιοι ἑλληνικαὶ σχολαὶ μὲ 47.797 μαθητὰς ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἐκτὸς δὲ τούτων 2 διδασκαλεῖα, 24 σχολαὶ Μέσης ἐκπαιδεύσεως (μὲ δύο γυμνασιακὰς τάξεις τοῦ τετραταξίου γυμνασίου) μὲ 66 καθηγητὰς καὶ 1904 μαθητὰς<sup>2)</sup>.

Ὅχι μικροτέρα ἦτο ἡ σπουδαιότης τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀδριανουπόλεως. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἀνέκαθεν ἑλληνικὸν γυμνάσιον, ἀνώτερον παρθενωγωγεῖον (ὡς ἄλλως τε καὶ ἡ Φιλιππούπολις), ὧς καὶ ἡμιγυμνάσια καὶ ἀστικὰς σχολὰς εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Θράκης. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ Γάλλος διπλωμάτης ὁ comte Marcellus<sup>3)</sup>, ἐπισκε-

1) Charles Vellay : L'irrédentisme hellénique, Paris, 1913, p. 96—99.

2) Βλ. καὶ Dürr : Das griechische Unterrichtswesen, 1910.

3) Comte Marcellus : Souvenirs d'Orient, Paris. 1839, p. 538.



φθεις την Ἀδριανούπολιν τὸ 1820 διεπίστωσε πόσον ἀνεπτυγμένη ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν πόλιν αὐτήν. «Le collège d'Andrinople», γράφει, «existe de temps immémorial». Εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦτο εἶχε διδάξει καὶ ὁ κατὰ τὸ 1821 ἀπαγχονισθεὶς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος ὁ ΣΤ', ὅταν ἦτο νέος (δηλαδὴ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα). «De ces détails», προσθέτει ὁ κόμης, «on peut conclure que l'éducation n'était pas négligée dans ces régions», (ἀκολουθεῖ λέξεις τὴν ὁποίαν ἀποφεύγομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα).

Ὅταν ὁ κόμης Marcellus ἐπεσκέφθη τὴν Ἀδριανούπολιν, γυμνασιάρχης ἦτο ὁ ἐξ Ἀδριανουπόλεως Στέφανος Καραθεοδωρῆς, ὁ σοφὸς Ἑλληνὶς ἰατρός καὶ λόγιος, ὅστις, κληθεὶς κατόπιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔγινεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς πρώτης τουρκικῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς.

Σπουδαῖαι ἦσαν αἱ ἐν Φιλιππουπόλει σχολαί, κυρίως δὲ τὰ ἐκεῖ Ζαρίφεια ἐκπαιδευτήρια, ἴδρυμα τοῦ μεγατίμου Ἑλληνος Γεωργίου Ζαρίφη, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξεπαιδευθήσαν γενεαὶ ὄλαι Ἑλλήνων τῆς Β. Θράκης, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ τμήματος τούτου τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης. Καὶ μετὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν θὰ μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα διασῆμων τινῶν Ἑλλήνων Ἀδριανουπολιτῶν διακροθέντων εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας. Ὁ πρῶτος πρύτανις τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σχινᾶς, γαμβρὸς τοῦ διασῆμου γερμανοῦ νομολόγου Savigny, κατήγετο ἐξ Ἀδριανουπόλεως. Ὁ καθηγητὴς Στέφανος Κουμανούδης, ὁ παγκοσμίως γνωστὸς σοφὸς ἀρχαιολόγος, φιλόλογος καὶ γλωσσολόγος, ἐγεννήθη καὶ αὐτὸς ἐν Ἀδριανουπόλει (1818—1899)<sup>1</sup>). Ἡ οἰκογένεια Καραθεοδωρῆ, τῆς ὁποίας ἐν μέλος, ὁ Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆς (πασᾶς), διετέλεσεν ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πρῶτος πληρεξούσιος αὐτῆς εἰς τὸ Βερολίνειον συνέδριον τοῦ 1878, ἐν ἄλλο μέλος, ὁ Κωνσταντῖνος Καραθεοδωρῆς, ἡγεμὼν τῆς Σάμου καὶ ἐν ἄλλο, ὁ Κωνσταντῖνος Σ. Καραθεοδωρῆς, καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν εἰς τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Göttingen, τῆς Bonn, καὶ τοῦ Βερολίνου (διυδεχθεὶς τὸν διάσημον Frobenius), κατήγοντο ἐπίσης ἐξ Ἀδριανουπόλεως. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ πολλοὺς ἄλλους. Ἀπέναντι αὐτῶν ποίους ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν οἱ ἐκ Βορρᾶ γείτονες τῆς Θράκης ὡς ὁμοεθνεῖς των καταγομένους ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἢ ἐκ Θράκης; Τόσον κατὰ τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς εἰρήνης τοῦ 1919)<sup>20</sup>, ὅσον καὶ εἰς ἐν ὑπόμνημα τῶν «Associations des Bulgares de Thrace», δημοσιευθὲν τὸ 1921, ἔοριπτον μερικὰ ὀνόματα ὡς τὰ τῶν Στάνιο-Τσορμπατζῆ, Τσιφοντ-Στογιάν, Χατζῆ-Στόγιο, Χατζῆ-Μαϊδέν, Κρίστεβιτς, Νέστο Κερένκωφ, Γιώργη Καραμιχάλωφ... Αὐτοὶ εἶναι οἱ διάσημοι Βούλγαροι τῆς Ἀδριανουπόλεως! Ἡ ἔλλειψις ὅμως Βουλγάρων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ

1) Βλ. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. τ. ΙΔ' 1947—48. — *Ν. Βέη* : Στέφ. Κουμανούδης, ἔμμετρα κείμενα. Παράρτημα Θρακικά τ. Γ' καὶ Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. τ. ΙΒ'.

Θράκη κατεδείχθη καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς τῆς Βουλγαρίας Φερδινάνδος καὶ ἡ βασίλισσα Ἐλεονώρα ἐπεσκέφθησαν τὸ 1912, μετὰ τὰς πρώτας νίκας τῶν Βαλκανικῶν συμμάχων, τὴν πόλιν τῶν Σαράντα - Ἐκκλησιῶν (εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Βούλγαροι ἔδιδον τὸ βουλγαρικὸν ὄνομα Λοξενγράδ), ἠπόρησαν μὴ εὐθρόντες ἐκεῖ Βουλγάρους, εὐρέθησαν δὲ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταλύσουν εἰς οἰκίαν ἑλληνικῆς οἰκογενείας <sup>1)</sup>.

Δέον νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης, ἂν καὶ πληθρόντες σημαντικὰ ποσὰ εἰς τὸ Τουρκικὸν Δημόσιον διὰ φόρον δημοσίας ἐκπαιδεύσεως (μιαροῖφ), ὅστις διετίθετο ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῶν τουρκικῶν σχολῶν, ἔδαπάνων ὡς ἐκ περισσοῦ λίαν φιλοτίμως ἀκόμη μεγαλύτερα ποσὰ πρὸς συντήρησιν τῶν σχολῶν τῶν ἑλληνικῶν Κοινοτήτων. Εἶχον δὲ νὰ ὑπερπηθήσουν πρὸς τοῦτο πλείστας ὕσας δυσχερείας. Καὶ ὅμως αἱ σχολικαὶ δαπάναι ἐκαλύπτοντο διὰ πλουσιῶν δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων ὡς καὶ ἐκ τῶν προσόδων τῶν ναῶν. Ἦσαν κυριολεκτικῶς σὰρξ ἐκ τῶν σαρκῶν καὶ ὅστ' ἀ ἐκ τῶν ὄστων τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Θράκης, ἀληθεῖς ἔθνικαὶ καὶ κοινοτικαὶ σχολαί, διοικούμεναι ὑπὸ αἰρετῶν ἐνιαυσίων ἐφοριῶν, ἐνῶ αἱ δαπάναι τῶν βουλγαρικῶν σχολῶν ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, ἥτις, ὡς γνωστόν, συνετηρεῖτο ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Σημειωτέον ὅτι, ἐκτὸς τῶν τρεχουσῶν δαπανῶν τῆς συντηρήσεως, καὶ λαμπρὰ σχολικὰ κτίρια ἐκτίζοντο χάρις εἰς πλουσίας δωρεὰς καὶ κληροδοτήματα Ἑλλήνων, ὡς π. χ. μεταξὺ τῶν καὶ τῶν ἡ Μαράσλειος Σχολῆ ἐν Φιλιππουπόλει κ. ἄ.

Ἐκτὸς τῶν σχολῶν ἡ μορφωτικὴ καὶ πνευματικὴ ἐν γένει δραῖσις τῶν Ἑλλήνων ἐξεδηλοῦτο καὶ εἰς ἄλλα ἐπίπεδα. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ τότε τουρκικὴ ἀπολυταρχία κατεδίωκε πᾶσαν πνευματικὴν κίνησιν, οἱ Ἕλληνες κατ' ὄρωθον νὰ ἔχουν εἰς ὅλα τὰ σπουδαῖα κέντρα τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης φιλολογικοὺς συλλόγους, ἀθλητικὰ καὶ μουσικὰ σωματεῖα, ἔξοχα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα (νοσοκομεῖα, ὄρφανοτροφεία κλπ), λέσχας, ἀναγνωστήρια, καὶ βιβλιοθήκας. Ἐν Ξάνθῃ ὑπῆρχε γυμναστικὸς σύλλογος μὲ ἀΐθουσαν γυμναστικῆς καὶ ὀρχήστραν, ἐργατικὸν σωματεῖον, φιλόπτωχος ἀδελφότης τῶν Κυριῶν, ἐμπορικὴ Λέσχη, Λέσχη τῆς Ἑλληνικῆς Νεολαίας κλπ. Ἐν Κομοτινῇ ἐπίσης φιλανθρωπικὴ ἀδελφότης Κυριῶν καὶ ἡ Λέσχη «Σύμπνοια», ἐν Ἀλεξανδρουπόλει (Δεδέαγατς) ὁ σύλλογος «Ὀρφεύς», ἐν Σουφλίῳ λέσχη καὶ ἀναγνωστήριον.

Οὕτως ἀκόμη καὶ αἱ μὲ μικτὸν (ἑλληνικὸν καὶ τουρκικὸν) πληθυσμὸν πόλεις ἐλάμβανον χαρακτῆρα ἑλληνικόν, διότι δὲν ὑπῆρχον τότε τοιαῦται τουρκικαὶ ὀργανώσεις. Καὶ ἐξηκολούθησαν τὰς γενναίας δωρεὰς τῶν οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης διὰ μορφωτικοὺς σκοπούς. Ἐν Ξάνθῃ ἡ ἀστικὴ σχολὴ

1) Σ. Δ. Τοῦ Δημ. Δοδοπούλου, βιομηχάνου,



ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ κτίτορός της Ματζίνη. Δύο ἄλλαι σχολαὶ εἶχον ἰδρυθῆναι εἰς τὴν πόλιν ταύτην μία ὑπὸ τοῦ Στάλιου καὶ μία ὑπὸ τοῦ Κουγιουμτζόγλου. Ὁ ἔκ Κομοτινῆς Τζανακλῆς, ὁ παγκοσμίως γνωστὸς καπνοβιομήχανος Γιαννακλῆ, ἔκτισε καὶ ἐπροικοδότησε μεγαλοπρεπὲς σχολικὸν κτίριον (τὸ κατόπιν ὀρφανοτροφεῖον). Δύο ἄλλοι Ἕλληνες ἐκ Κομοτινῆς, ὁ Γεώργιος Νικολάου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ζωΐδης, ἔκτισαν δημοτικὰς σχολὰς. Ἐν Μαρωεῖα οἱ ἀδελφοὶ Χατζέα ἐδαπάνησαν 4000 λίρας διὰ τὴν ἀνάγεσιν τῶν σχολῶν.

Ἐν ὁμοιοπαθείᾳ δύνανται νὰ λεχθῆναι ὅτι διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν σχολῶν, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ πνευματικοῦ βίου οἱ Ἕλληνες κατεῖχον ἀναμφισβητήτως τὴν πρώτην θέσιν. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐν Θράκῃ 22 μητροπόλεις<sup>1)</sup> καὶ πολλὰς ἐπισκοπάς, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐν Θράκῃ μόνον ἓνα βικάριον ἐν Ἀδριανουπόλει, καὶ τοῦτον ἐκνόμεως ὑφιστάμενον κατ' ἀνοχὴν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν.

Προκειμένου περὶ τῆς οἰκονομικῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων ἐν Θράκῃ, περὶ τῆς ὁποίας—τόσον κατὰ τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς εἰρήνης τοῦ 1919, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῆς εἰρήνης τοῦ Neuilly (ἐπιστολὴ ἀριθ. 30 σελ. 15), ὅσον καὶ εἰς ὑπόμνημα δημοσιευθὲν τὸ 1921 καὶ περιληφθὲν εἰς ἐν Promemoria τοῦ ἐν Λονδίῳ Balcan Committee—ἐλέχθη, ὅτι ἦτο δῆθεν ἀσήμαντος, ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα ἀπῆντησεν τότε εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 30 σχετικὸν βουλγαρικὸν ἔγγραφον, παραθέτουσα αὐθεντικὰ γεγονότα καὶ ξένας μαρτυρίας.

Οὕτως ὁ Bianconi<sup>2)</sup> γράφει :

«Dans les provinces comprises entre la mer de l'Archipel au sud et les grandes artères transversales du centre de la Turquie d'Europe, seuls ils (les Grecs) s'occupent du commerce des céréales qui se fait dans la riche province des bords de la Maritza, du Karassou et du Vardar ; ils sont les maîtres exclusifs de l'exportation de la Turquie sur les rivages de la Mer Noire et de l'Archipel. Les ports de Salonique, Rodosto etc. ne sont alimentés que par les denrées qu'ils font produire eux-mêmes à leurs terres ou qu'ils vont acheter quelque fois dans les plaines mêmes de la Bulgarie. Aussi, leur prépondérance et leur vitalité sont elles plus vivaces que chez les autres races».

Ἐν ἄλλῳ ἔργῳ<sup>3)</sup> τὸν ἴζει ὅτι : La superiorità dell'ellenismo dal punto di vista sociale e economico è assoluta».

1) Ὁ ἀριθμὸς τῶν μητροπόλεων Θράκης ἀνῆρχετο κατὰ τὸ Συνταγμάτιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ ἔτους 1938, εἰς 22 μητροπόλεις. Βλ. Μιλτ. Σταμούλης : Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης σελ. 60 Θεακικά τόμ. ΙΔ'.

2) F. Bianconi : Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha, p. 10.

3) Op. cit., p. 34.

Ἄλλοι (Ὁ Charles Vellay<sup>1)</sup> λέγει :

«On voit par ce tableau que, les Musulmans mis à part, les Grecs représentent l'élément de beaucoup le plus nombreux de la population de la Macédoine et de la Thrace. Mais ce n'est pas seulement par leur nombre qu'ils occupent la première place. Leur activité et leur culture leur assure une prédominance considérable non seulement sur les Bulgares, mais encore sur les Musulmans eux-mêmes. Ils sont vraiment les maîtres de toute cette région au point de vue économique, comme ils le sont d'ailleurs de tous les autres territoires de l'ancienne Turquie».

Ἐλλην δὲ συγγραφεὺς, ὁ κ. Ἀ. Ἀντωνιάδης, διατελέσας κατόπιν βουλευτῆς Θράκης ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐθνοσυνελεύσει (1921—1922), εἰς μελέτην μεθοδικὴν καὶ ἐμπεριστατωμένην ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προσφατωτέρων τότε στατιστικῶν, ἐξέθεσε διὰ μακρῶν τὸν ῥόλον τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ τῆς Θράκης<sup>2)</sup>.

Κατὰ τὰ ἀυθεντικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια διέθετεν ὁ Α. Ἀντωνιάδης, αἱ γεωργικαὶ βιομηχανίαι εἰς τὸ τέως βιλαγέτιον Ἀδριανουπόλεως ἀνῆκον κατὰ 50 ο)ο εἰς Ἑλληνας, 40 ο)ο εἰς Μουσουλμάνους καὶ 10 ο)ο εἰς διαφόρους ἄλλους. Αἱ ἐμπορικαὶ καὶ βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις ἀνῆκον κατὰ 70 ο)ο εἰς Ἑλληνας, 20 ο)ο εἰς Μουσουλμάνους καὶ 10 ο)ο εἰς διαφόρους ἄλλους. Ἡ παραγωγή σιτηρῶν ἐν Θράκῃ ἀνήρχετο εἰς 64 τοῦλάχιστον ἑκατομύρια φράγκων, ἐξ ὧν τὸ ἡμισυ κατ' ἐλάχιστον ἦτο προϊὸν ἑλληνικῆς ἐργασίας. Ἡ καπνοκαλλιέργεια ἦτο μικτὴ, δηλαδὴ ἑλληνικὴ καὶ τουρκικὴ. Οἱ μεγάλοι οἶκοι (American Trade Co, Commercial Tobacco, Mayer u. Co, Herzog u. Co) εἶχον διευθυντὰς Ἑλληνας, τὸ δὲ προσωπικόν των ἀπετελεῖτο κατὰ μέγα μέρος ἐξ Ἑλλήνων. Ἀκόμη καὶ διακεκριμένος Τοῦρκος τῆς Θράκης ὁ Yousouf Bey<sup>3)</sup>, (Γιουσούφ βέης), γράφων τὸ 1913 εἰς τὴν Illustration τῶν Παρισίων περὶ τῆς τότε ἐκδηλωθείσης κινήσεως τῶν Τούρκων Θράκης κατὰ τῆς ἐκχωρήσεως τῆς Δυτικῆς Θράκης εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἔλεγε περὶ τῆς Ξάνθης: «...les négociants grecs qui ont émigré en masse lors du départ des troupes helléniques n'osent pas encore revenir. J' y ai trouvé quatre-vingt-quinze pour cent des boutiques fermées».

Χρειαζοῦνται ἄλλη μαρτυρία πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἡ Θράκη ἦτο ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως καθ' ὅλοκληρίαν ἑλληνικὴ :

Ἡ ἐριουργία καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν δερμάτων (2.142.000 φράγκων) ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ τότε τόσον σπουδαία ἐν

1) Op. cit p. 93.

2) A. Andoniadès, ingénieur des Arts et Manufactures: «La puissance de l'Hellénisme et le rôle économique des Grecs en Thrace, Paris. 1919.

3) L'Illustration: 4 octobre 1913 No 3684. p. 258.



Θράκη τυροκομία (160.000 δοχεία τῶν 15 χιλιογρ. ἕκαστον, τέσσαρα ἑλλη-  
νικά ψυγεία).

Ἡ βομβυκοτροφία ἦτο πραγματικὴ οἰκιακὴ βιομηχανία τῶν Ἑλλή-  
νων τῆς Θράκης. Τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης παραγωγῆς ἔδιδεν ἡ ἀποκλειστικῶς ἑλ-  
ληνικὴ πόλις τοῦ Σουφλίου (Δ. Θράκη). Τὸ ἴδιον παρατηρεῖτο καὶ εἰς τὴν  
ἀλευροβιομηχανίαν. Ἐκ πέντε ἀτμοκινήτων κυλινδρικών ἀλευρομύλων τέσ-  
σαρες ἀνῆκον εἰς Ἑλληνας καὶ ἓνας εἰς Ἀρμενίους. Ὑπῆρχον ἐπίσης δύο ἐρ-  
γοστάσια ποτοποιίας, εἰς Ραιδεστόν καὶ Σαράντα Ἐκκλησίας, δύο μεταξουρ-  
γεῖα ἐν Ἀδριανουπόλει, 2 ἐν Σουφλίῳ, 2 ἐν Διδυμοτείχῳ, ἅπαντα ἑλλη-  
νικά<sup>1)</sup>. Ἐκτὸς τούτων οἱ Ἑλληνες εἶχον εἰδικευθῆ ὡς ἀμαξοπηγοὶ καὶ πολ-  
λοὶ εἰς ἄλλας βιοτεχνίας. Αἱ γυναῖκες εἶχον τελειοποιήσει τὴν τέχνην τῆς  
πλεκτικῆς.

Δὲν ἔχομεν δὲ ἀνάγκην νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα πόσον οἱ Ἑλληνες  
ὑπερεῖχον εἰς τὸ ἐμπόριον. Γεγονὸς εἶναι, ὅτι εἰς ὀλόκληρον τὴν Θράκην τὰ  
70 0)ο τοῦ ἐμπορίου εὐρίσκοντο εἰς χεῖράς των. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων 20 0)ο  
εἶχον οἱ Τοῦρκοι καὶ 10 0)ο οἱ Ἑβραῖοι. Ἡ συμμετοχὴ τῶν Βουλγάρων εἰς  
εἰς τὴν ἐμπορικὴν καὶ βιομηχανικὴν κίνησιν τῆς Θράκης πρὸ τῶν Βαλκανι-  
κῶν πολέμων τοῦ 1912 ἦτο ἀσήμαντος, ἀν μὴ καὶ ἀνύπαρκτος. Εἶναι ἀφ'  
ἑτέρου ἐπίσης γεγονός, ὅτι τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἐξησκούντο ἀποκλει-  
στικῶς ὑπὸ Ἑλλήνων. Ἴατροί, δικηγόροι, καλλιτέχναι, λογοτέχναι, λόγιοι  
ἦσαν Ἑλληνες. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν κυρίως στρατιωτικοὶ καὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι.

Ὅπως διαπιστώσῃ κανεὶς μέχρι ποίου σημείου οἱ Ἑλληνες ἐκυριάρ-  
χουν εἰς τὸ ἐμπόριον ἀρκεῖ νὰ ἀνοίξῃ τὸν πρῶτον τυχόντα διεθνῆ ἐμπορικὸν  
ὁδηγόν. Εἰς τὸ γνωστὸν Didot - Bottin Παρισίων, τοῦ 1912, σημειοῦνται  
τὰ ἑξῆς : Ἐν Ἐσάνθῃ, 65 ἔμποροι, τραπεζίται, λόγιοι κλπ. Ἑλληνες, 8 Ἑ-  
βραῖοι, 4 Ἀρμενιοί, 1 Τοῦρκος καὶ 2 Βούλγαροι. Ἐν Κομοτινῇ : 23 Ἑλ-

1) Τὴν ἐπικράτησιν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ σηροτροφίᾳ τῆς Θράκης ἀναγνω-  
ρίζει καὶ ὁ Joachim Schulze (Neugriechenland σελ. 243), γράφων ὅτι ἦτο ἀνεκα-  
θὲν μονοπόλιον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ προσθέτων : «Später haben  
dann die Türken von den Byzantinern gelernt, aber die Zahl blieb doch ganz  
überwiegend in den Händen der christlichen, griechisch sprechenden Bevölke-  
rung. Deshalb hat auch die Austreibung der Flüchtlinge aus der Türkei 1923  
dort einen starken Rückgang der Seidenerzeugung gebracht. In Brussa z. B.  
sank die Anzahl der Seidenarbeiter von 3500 auf 1000, das Gewicht der erzeng-  
ten Rohseide von 2,8 auf 0,85 Mill. kg. Andererseits stieg die Seidenerzeu-  
gung in Griechenland», ἦτοι : «Βραδύτερον ἔμαθον καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τῶν Βυ-  
ζαντινῶν, ἀλλ' ἡ βομβυκοτροφία ἔμεινε κατὰ μέγιστον καὶ ἐπικρατέστερον μέρος εἰς  
χεῖρας τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνοφώνου πληθυσμοῦ. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐκδίωξις  
τῶν προσφύγων τὸ 1923 ἐκ Τουρκίας ἐπέφερον ἐκεῖ μεγάλην ὑποχώρησιν τῆς πα-  
ραγωγῆς τῆς μετάξης. Ἐν Προύσῃ π. χ. ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταξουργῶν κατῆλθεν  
ἀπὸ 3500 εἰς 1000 καὶ τὸ βάρος τῆς παραχθείσης μετάξης ἀπὸ 2.800.000 εἰς 850.000  
χιλιόγραμμα. Ἀφ' ἑτέρου ἡ μεταξωπαραγωγὴ ἠϋξήθη ἐν Ἑλλάδι».

λῆνες, 6 Ἀρμένιοι, 4 Ἑβραῖοι, 3 Τούρκοι, οὐδείς Βούλγαρος. Εἰς Σουφλί : 25 Ἕλληνες, οὐδείς ἄλλος. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ Σβιλενγρὰδ (Μουσταφᾶ πασᾶ). παραμεθόριον βουλγαρικὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ 1922, τὸ αὐτὸ Bottin ἀναγράφει 8 Ἕλληνας, 9 Βουλγάρους, 4 Ἑβραίους καὶ 1 Τούρκον. Βεβαίως δὲ θὰ ὑπάρχουν εἰς ὅλας αὐτάς τὰς πόλεις καὶ πολλοὶ Ἕλληνες ἔμποροι κ. ἄ. μὴ περιληφθέντες εἰς τὸ Didot - Bottin').

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ἑνταῦθα, ὅτι ἡ ἀστικὴ ἰδιοκτησία ἀνῆκε κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς Ἕλληνας, εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἦτο κατὰ μέγα μέρος τουρκικὴ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἶχεν ἀρχίσει νὰ περιέρχεται εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἦτο ἐπομένως τελείως ἀνυπόστατον τὸ ἐπανειλημμένως ὑποστηριχθὲν ὑπὸ τῶν ἐν Σόφια, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἔπαιζον μέγαν ρόλον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Θράκης καὶ ὅτι ἡ γεωργία εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων. Εἰδικῶς δὲ ἀσύστατον ἦτο τὸ ἐπὶ κυβερνήσεως Σταμπολίσκι, τὸ 1922, εἰς ἐν ὑπόμνημα σχετικὸν πρὸς τὴν Θράκην ὑποστηριχθέν, ὅτι ὁ βουλγαρικὸς λαὸς «ἀνοίγει ἀπὸ 3000 ἐτῶν τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν ὁδὸν μὲ τὸ ἄροτρον του» ! Ἦτο φρασιτικὸν ἐπιχείρημα προσοριζόμενον νὰ προξενήσῃ ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁπαδοὺς τῆς τότε παρατηρηθείσης κινήσεως τῆς «Πρασίνης» λεγομένης Διεθνοῦς, ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον κατ' οὐδὲν ἠδύνατο, οὔτε δὲ καὶ ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, καθ' ἣν ἡ Θράκη καὶ ἀπὸ οἰκονομικῆς, παραγωγικῆς ἀπόψεως ἦτο κατὰ μέγιστον μέρος ἑλληνικὴ καὶ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τῷ ἔμπορῷ τὸ ἑλληνικόν.

1) Βλ. σχετικῶς: *Davis Trietsch: Levante - Handbuch' Berlin 1914*, σελ. 275, ἔργον γραφέν πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν οἰκονομικῆς φύσεως περὶ Ἀνατολῆς εἰς τοὺς Γερμανοὺς βιομηχάνους.



## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

*Αἱ στατιστικαὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης. — Αἱ δυσχέρειαι τοῦ καταρτισμοῦ καὶ ἐπαληθεύσεως αὐτῶν. — Τὰ τεχνάσματα τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας. — Πῶς ἐδημιουργοῦντο ἑκατοντάδες χιλιάδων Βουλγάρων προσφύγων. — Ἡ μαρτυρία τοῦ καθηγητοῦ Ischirkoff περὶ τῆς ἀριθμητικῆς πενιχρότητος τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου Θράκης. — Αἱ ἀτέλειαι τῶν τουρκικῶν στατιστικῶν. — Ἐναι μαρτυρίαι περὶ τῆς δυνάμεως ταῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. — Βουλγαρικαὶ ὁμολογίαι. — Ρωσικαί, γερμανικαὶ καὶ τουρκικαὶ διαπιστώσεις.*

Τὸ ἔργον τοῦ μελετητοῦ, ὅστις ἔχει νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα τοῦ πληθυσμοῦ ἐπαρχιῶν ἀμφισβητουμένων, ὡς ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία, εἶναι ἐκτάκτως δυσχερές. Ὅταν μάλιστα ἔχη κανεὶς ἐνώπιόν του στατιστικὰς καταρτιζομένας ἀπὸ ἐτῶν χάριν προπαγανδικῶν σκοπῶν καὶ πρὸς ἀλλοίωσιν τοῦ ἐθνολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς χώρας, ὅταν ἔχῃ ἐνώπιόν του στατιστικούς πίνακας ἐμφανιζομένους ὑπὸ τὸ τάδε ἢ τάδε ἔνδυμα καὶ μὲ ἀξιώσεις ἀκριβολογίας, καταντᾷ νὰ ἀπελπίζεται καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς ὀπωσοῦν θετικὰ ἀποτελέσματα. Ἰδιαιτέρως προκειμένου περὶ τῆς Θράκης, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1911 ἐπῆλθον τόσαι καὶ τόσαι ἀναγκαστικαὶ μετακινήσεις πληθυσμῶν, ὑπαγορευθεῖσαι ἀρχικῶς ἐκ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν λόγων καὶ ἐπικυρωθεῖσαι κατόπιν διὰ διεθνῶν συνθηκῶν, τὸ πρόβλημα περιπλέκεται μὲ τοὺς ἐκτοπισμούς, τὰς παλινοστήσεις, τὰς ἐκ νέου μετακινήσεις καὶ τὰς ἀνταλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν, τουρκικῶν καὶ βουλγαρικῶν πληθυσμῶν, συνεπεία τῶν ὁποίων συνετελέσθη ἢ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἐκ Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας Ἑλλήνων προσφύγων ἐπελθοῦσα σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης, οἷα ἐμφανίζεται διὰ τῆς ἐπισήμου ἑλληνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1928. Ἐπειδὴ ὅμως ξεακολουθεῖ νὰ ὑποστηρίζεται, ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἢ πρὸ τοῦ ἐποικισμοῦ τῶν προσφύγων ἐθνολογικὴ κατάστασις τῆς Θράκης, ἔδιδε δίκαιον εἰς τὰς βουλγαρικὰς ἀξιώσεις, θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ποία ἦτο ἡ δύναμις τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου ἐν Θράκῃ πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν, τῆς ἐθελουσίας δηλαδὴ μεταναστεύσεως τῶν βουλγαρικῶν πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους τόσον τὸ καθεστῶς τοῦ Σταμπολίσκι κατὰ τὰ ἔτη 1921—1923 ὅσον καὶ τὰ βουλγαρομακεδονικὰ κομιτάτα δὲν ἔπαυσαν νὰ θέλουν κατὰ καιροὺς νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὰ ἑδάφη, τὰ ὁποῖα ἐγκατέλειψαν ἐκουσίως δυνάμει διεθνoῦς συμβάσεως συναφθείσης μεταξὺ τῶν ὁμόρων κρατῶν, ἀφοῦ ἀπεζημιώθησαν. Καὶ πρὸς τοῦτο, ἅς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν τακτικὴν, τὴν ὁποῖαν ἠκολούθησεν ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα, ὅταν διεξεδίκει τὴν Θράκην εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Γενούης τοῦ 1922 καὶ εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς εἰρήνης τῆς Λωζάννης τὸ 1923, ἀκόμη δὲ κατὰ τὴν γερμανοβουλγαρικὴν κατοχὴν (1941—1944).

Ὡς βᾶσιν τῶν διεκδικήσεών των οἱ Βούλγαροι ἔθετον τὴν ὑπαρξιν

ἐν Βουλγαρίᾳ ἑκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων ἐκ Θράκης καὶ Μακεδονίας, τῶν ὁποίων ἡ μεταναστευτικὴ κίνησις εἶχε δῆθεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ 1801 (!). Διὰ τῆς τακτικῆς ταύτης ἐπεζήτησαν νὰ καταρτίσθωσι πᾶσαν ἄλλην στατιστικὴν τῶν πληθυσμῶν τῆς Θράκης, ἐπιχειροῦντες νὰ καταστήσωσι πιστευτόν, ὅτι ὑπῆρχε μέγιστος ἀριθμὸς Βουλγάρων μεταναστῶν ἐν διασπορᾷ. Ἐκτὸς τούτου διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐδημιούργουν παράγοντα πολιτικῶν διαταραχῶν, τὸν ὁποῖον ἔθετον εἰς κίνησιν εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν. Οἱ δῆθεν πρόσφυγες ἐκεῖνοι ὠμίλουν διαρκῶς περιγράφοντες τὴν ἀθλίαν τῶν καταστάσεων, ἐπικαλούμενοι τὴν διεθνῆ ἀρωγὴν καὶ ἐπέμβασιν, διότι δῆθεν τὸ βουλγαρικὸν κράτος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ τοὺς συντηρῇ, καὶ διεκδικοῦντες δι' ἀναφορῶν καὶ ὑπομνημάτων τὰς ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας ἐποφθαλμιουμένας ἐπαρχίας.

Ἐξετάζοντες τὸ Ὑπόμνημα τῶν Βουλγάρων τῆς Θράκης τοῦ 1922, βλέπομεν, ὅτι διὰ διαφόρων τεχνασμάτων κατώρθωνον νὰ κατασκευάσωσι 384.148 Βουλγάρους πρόσφυγας, μὴ συμπεριλαμβανομένων, ὡς ἔλεγον, τῶν τοῦ 1876—1877 καὶ 1878, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ βουλγαρικὴ στατιστικὴ, μὴ δίδουσα ἀριθμούς, ἄφινε κενὸν ἀρκετὰ ὑποβλητικόν, ἀνοικτὸν εἰς ὅλους τὰς δυνατοὺς ἰσχυρισμούς. Ἄν μόνον τὸ 1903 εἶχον—κατὰ τοὺς βουλγαρικοὺς πάντοτε ἀριθμοὺς—μεταναστεύσει ἐκ Θράκης εἰς Βουλγαρίαν 103.000 Βούλγαροι, διατὶ δὲν θὰ εἶχον φύγει 250.000 κατὰ τὰ πολεμικὰ ἔτη 1876—1877 καὶ 1878, ὡς ἐσημείωνε τὸ προαναφερθὲν ὑπόμνημα τῶν Βουλγαροθρακῶν; Ποῖος θὰ ἐλάμβανε τὸν κόπον νὰ σκεφθῇ, ὅτι ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1877—1878, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἐδημιουργήθη ἡ Βουλγαρία, ἦτο πόλεμος νικηφόρος διὰ τὴν Ρωσσίαν, ἀπολήξας εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ, ὅτι καθ' ὅλον τοῦτον τὸν πόλεμον δὲν ὑπῆρξε βουλγαρικὴ μεταναστευτικὴ κίνησις ἀλλὰ μόνον τουρκικὴ τῶν ἐκ Βουλγαρίας ἔμπροσθεν τῶν ρωσσικῶν στρατιῶν εἰς Τουρκίαν φευγόντων Τούρκων προσφύγων (μοχατζίρ).

Ἴδου ποῖον ἦτο τὸ κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον οἱ «Βούλγαροι» οὔτοι τῆς Θράκης ὑπέβαλον τὸ 1922 εἰς τὴν τότε λειτουργοῦσαν Πρεσβευτικὴν Διάσκεψιν (Conférence des Ambassadeurs) τῶν Παρισίων, εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν καὶ εἰς πολλὰς προσωπικότητας τῶν τότε πανισχύρων «Big Four» (Μεγάλων τεσσάρων), δηλαδὴ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Ἰαπωνίας:

Ἔτη	Ἀριθ. προσφύγων	Χωρία
1801—1802	148	2
1802—1806	27.000	360 (!)
1829—1834	45.009	60
1876/77/78	;	
1903	103.000	
1912 / 1913	;	
1918 / 1919	20.000	
1920	32.000	
Ἐν συνόλῳ	394.148, μὴ συνυπολογιζομένων τῶν τοῦ	



1876/77/78 καὶ τῶν τοῦ 1912/13. Δηλαδή μὲ ὀλίγην φαντασίαν ἐπλάττοντο σχεδὸν 500.000 Βούλγαροι πρόσφυγες ἐκ Θράκης εὐρισκόμενοι ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἐπομένως, προστιθεμένων τῶν καθ' ὑπόθεσιν ὑπολειφθέντων Βουλγάρων τῆς Θράκης, οἱ ὅποιοι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν, ὅπως ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῶν διηνεκῶν παραπόνων τῶν Βουλγαρικῶν κομιτάτων καὶ τῆς Βουλγαρικῆς κυβερνήσεως περὶ δῆθεν κακομεταχειρίσεων ἐκ μέρους τῆς Τουρκικῆς ἢ Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, ἐπιπροστιθεμένων ἐπίσης καὶ τῶν 50.000 φονευθέντων ἢ σφαγέντων, πάντοτε κατὰ τὰς βουλγαρικὰς στατιστικὰς, θὰ ἔφθανε κανεὶς εἰς ὀλικὸν 700.000... ὅσος περίπου ἦτο ὀλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τῆς ὅλης Θράκης (Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς) ὅταν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποσπασθῆ ἀπὸ τῆς Τουρκίας!

Ἐὸ ἀριθμὸς ὅμως αὐτὸς ἠλέγχετο ψευδῆς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν—δι' ἐσωτερικὴν, οὐχὶ δι' ἐξωτερικὴν χρῆσιν καταρτισθεισῶν—ἐπισήμων βουλγαρικῶν στατιστικῶν. Οὕτως ἡ ἐπίσημος βουλγαρικὴ στατιστικὴ, ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν ἐφημερίδα «Νοβο Βρέπέ», Σόφιας, τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1922, ἀνέφερεν, ὅτι «τὸ σύνολον τῶν ἐκ Θράκης, Μακεδονίας καὶ Δόβρουτζας προσφύγων ἀνήρχετο εἰς 152.144 ἄτομα κατανεμηθέντα εἰς τοὺς ἑξῆς βουλγαρικὸς νομοὺς κατὰ πῖνακα δημοσιευθέντα εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐφημερίδα «Ἴλιν - Ντέν» τῆς 5ης Φεβρουαρίου 1921, ὄργανον τῶν Βουλγαρομακεδονικῶν ὀργανώσεων :

Νομὸς	Οἰκογένειαι	Ἄτομα
Πύργου	9.231	43.760
Βάρνης	1.476	5.332
Βιδινίου	144	533
Βράτσας	176	803
Σόφιας	3.187	16.632
Κιουστεντὶλ	497	1.535
Φιλιππουπόλεως	2.736	10.110
Πλεύνας	319	1.666
Ρουσιτσουκίου	1.015	5.235
Στάρα - Ζαγόρα	5.851	28.716
Τυρνόβου	214	1.189
Σούμλας	644	2.833
Πετρισίου	4.196	19.637
Πασμακλῆ	45	157
Μαστανλῆ	70	373
Ἄνευ μονίμου διαμονῆς	1.983	15.633
Ὀλικὸν . . . . .		152.144 <sup>1)</sup>

1) Τὸν ἀριθμὸν τοῦτον δέχεται καὶ ἐπιβεβαιοῖ ὁ λίαν προσφάτως γράψας J.

Καὶ τίθενται φυσικῶς τὰ ἐρωτήματα: α) Εἶναι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀκριβής, β) καὶ ἂν εἶναι, πόσοι ἐκ τῶν προσφύγων τούτων ἀναλογοῦν διὰ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Θράκην;

Εἶναι γεγονὸς ὅτι, ἂν ἔφυγον Βούλγαροι ἐκ τῆς Δυτικῆς Θράκης, οὗτοι δὲν ἦσαν ἄλλοι εἰμὴ οἱ ἐκ Μακεδονίας Σλαυόφωνοι, τοὺς ὁποίους εἶχον ἐγκαταστήσει αἱ Βουλγαρικαὶ ἀρχαὶ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον 1913—1919, ὅτε ἡ Δυτικὴ Θράκη ἦτο ὑπὸ Βουλγαρικὴν κατοχὴν. Διότι εἶναι γεγονός, ὅτι, ὅταν ὁ τότε Γάλλος ἀρχιστρατηγὸς τῆς Διασυμμαχικῆς Στρατιᾶς Ἀνατολῆς στρατηγὸς Franchet d'Espèray ἐπεσκέφθη τὴν Θράκην κατ' Αὐγούστιον τοῦ 1919, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως οἱ ἐκ Μακεδονίας Σλαυόφωνοί, οἵτινες εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Θράκην, ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἐστίαις των. Τὸ Ἑλληνικὸν Στρατηγεῖον ἐδέχθη καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ παλινόστησις αὕτη με τοὺς ἐν τῇ περιφερείᾳ Ξάνθης εὐρισκομένους Σλαυοφώνους τῶν χωρίων Γάβροβο καὶ Γενίκιοι. Συνεπεῖα διαταγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Στρατηγεῖου ὑπ' ἀριθ. 10702, εἰς Ἑλληνα ἀξιωματικὸς, ὁ κ. Ἀ. Σπαθάρης <sup>1)</sup>, μετέβη τὴν 2)15 Σεπτεμβρίου 1919 εἰς Ξάνθην, ὅπως συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ Γάλλου συνταγματάρχου Allier, διοικητοῦ τῶν διασυμμαχικῶν στρατευμάτων τῆς Θράκης. Ἄλλ' ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις καὶ αἱ τότε ἐν Θράκῃ εὐρισκόμεναι βουλγαρικαὶ ἀρχαὶ ἐνήργησαν ὅτι ἦτο δυνατόν, ὅπως ἐμποδίσουν τὴν παλινόστησιν τῶν Σλαυοφώνων τούτων. Ἦθελον νὰ δημιουργήσουν ὅπωςδὴποτε κῦμα προσφύγων ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπως ἔχουν αὐτούς, ὡς διαθέσιμον κεφάλαιον μελλοντικῶν διεκδικήσεων. Καὶ αὐτοὶ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἀνεβίβασαν κατόπι εἰς 250.000 ἢ καὶ 400.000, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων τὸ βουλγαροθρακικὸν κομιτᾶτον ἐζήτησεν ἐν Γενεύῃ τὴν αὐτονομίαν τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1918 ὑποβάλει εἰς τὸν ἐν Σόφίᾳ πρέσβυν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ὑπόμνημα ἐν ὀνόματι 360.000 (!) Βουλγάρων, οἵτινες εἶχον διῆθεν ἀπέλθει ἐκ Θράκης πρὸ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877)78.

Εἰς ἀπάντησιν τούτου ἡ διευθύνουσα ἐπιτροπὴ τοῦ Θρακικοῦ Συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων Θράκης ὑπέβαλε τὴν 2)15 Ἰανουαρίου 1919 εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβυν τῆς Ἀμερικῆς ἐν ὀνόματι τῶς Ἑλλήνων τῆς Θράκης, ὑπόμνημα, ἐν τῷ ὁποίῳ, βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ ὑπερβουλγαροφίλου δημοσιογράφου Richard von Mach <sup>2)</sup> διδομένων στοιχείων, ὑπελόγιζε τοὺς πρὸ τῶν Bal-Schulze (Neugriechenland σελ. 199) γράφων: Nach amtlicher bulgarischen Angabe aus dem Jahre 1922 flüchteten dorthin 152316 Bulgaren aus Thrakien, Makedonien und der Dobrutscha.

1) Βλ. σχετικὸν ἄρθρον τοῦ κ. Ἀ. Σπαθάρη εἰς «Ἑστία» Ἀθηνῶν τῆς 8ης Ἀπριλίου 1922.

2) Richard von Mach: Das Machbereich des bulgarischen Exarchats. — Σημειωτέον, ὅτι ὁ Mach οὗτος, πρὶν γίνῃ ἀνταποκριτὴς τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κολωνίας» ἐν Κωνσταντινίᾳ, ὑπηρέτησεν ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατόν,



κανικῶν πολέμων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Θράκῃ ζῶντας Βουλγάρους εἰς 25.785 καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς 218.687, (διὰ μόνον τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην). Ὡς βάσις διὰ τὸν ὑπολογισμόν τοῦτον ἐλαμβάνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν σχολῶν.

Τὸ ζήτημα τοῦτο τῶν ἐκ Θράκης βουλγάρων προσφύγων περιελήφθη τὸ 1022 εἰς ἓν ὑπόμνημα τοῦ ἐν Λονδίῳ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου (Balkan Committee), τὸ ὁποῖον, δεχθὲν ἀνεξελέγκτως τοὺς ἀριθμοὺς τῶν βουλγαρο-θρακικῶν ὀργανώσεων, ἐξεμεταλλεύετο αὐτοὺς κατὰ τῆς τότε ἑλληνικῆς διοικήσεως, τὴν ὁποίαν κατηγόρει, ὅτι αὐτὴ ἐπροκάλεσε τὴν φυγὴν τῶν Βουλγάρων, ἐνῶ εἶχε συμβῆ ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον, δηλαδὴ τοὺς ἐπὶ ἡλυσδας Βουλγάρους τῆς Δυτικῆς Θράκης εἶχον παρασύρει εἰς Βουλγαρίαν αὐταὶ αἱ βουλγαρικαὶ ἀρχαὶ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως (Μάϊος 1920).

Τὸ ὅτι οἱ Βούλγαροι οὗτοι ἔφυγον ἀφ' ἑαυτῶν ὠμολόγησε συγγραφεὺς Βούλγαρος, καὶ δὴ δημόσιος ὑπάλληλος, ὁ Ἀλτίνωφ <sup>1)</sup> διατελέσας γενικὸς γραμματεὺς τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν Δυτικῆς Θράκης κατὰ τὴν διασυμμαχικὴν κατοχὴν (1918—1920), γράφων ὅτι οἱ Βούλγαροι οἴτινες (βεβαίως πρὸς ἀλλοίωσιν τοῦ ἐθνολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς Θράκης), εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως, ἔσπευσαν νὰ φύγουν πανικόβλητοι εὐθὺς μετὰ τὴν κατοχὴν τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν διασυμμαχικῶν στρατευμάτων. Ἄλλως τε τὸ παράδειγμα τῆς φυγῆς εἶχον δώσει αἱ ἴδιαι αἱ βουλγαρικαὶ ἀρχαί. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ διασυμμαχικοῦ καθεστῶτος τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἦτοι τὸν Μάϊον τοῦ 1920 πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Καὶ τότε οἱ ὑπόλοιποι παρείσακτοι Βούλγαροι, οἵτινες εἶχον ἄλλως τε διαπραΰξει πλείστας ὄσας κολασίμους πράξεις, ἔσπευσαν νὰ φύγουν διὰ τριῶν ἀμαξοστοιχιῶν, τὰς ὁποίας ἐδέησε νὰ θέσουν αἱ γαλλικαὶ ἀρχαὶ εἰς τὴν διάθεσίν των. Ἡ τοιαύτη φυγὴ ἐπανελήφθη καὶ τὸ 1944 μετὰ τὴν γερμανο-βουλγαρικὴν κατάρρευσιν. Τὴν κίνησιν ἐκείνην τοῦ 1920 εἶχε προπαρασκευάσει ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ βουλγάρου διπλωματικοῦ ὑπαλλήλου Γκρέκωφ (Grekoff), υἱοῦ τοῦ ὁμωνύμου ἄλλοτε πρωθυπουργοῦ, ὅστις βραδύτερον διηύθυνε τὴν βουλγαρικὴν προπαγάνδαν ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ κατόπιν ἐδολοφονήθη ἐν Σόφίᾳ ὑπὸ Βουλγάρων. Αἱ ἐνέργειαι αὗται ἐπροκάλεσαν εἰς τοιοῦτο σημεῖον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν γαλλικῶν διασυμμαχικῶν ἀρχῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης, ὥστε ὁ στρατηγὸς Charpy, ἀρχηγὸς τοῦ διασυμμαχικοῦ στρατοῦ κατοχῆς, ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὴν ἀπέλασιν τοῦ Γκρέκωφ.

Ὁ σκοπὸς τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας οὕτως ἐνεργούσης ἦτο φανερός. Ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ Βούλγαροι ἐδημιούργουν εἰς τὸ ἑξωτερικὸν δυσμενῆ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐντύπωσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ φυγὴ ὄλων αὐτῶν τῶν παρει-

1) Altinoff : La Thrace Interalliée σελ. 14 καὶ 180.

σάκτων ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἀπόκτησιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων, ἀροτριῶντων κτηνῶν καὶ οἰκιακῶν σκευῶν τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἶχον ἐκδιωχθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἐγκαταλειφθέντα κτήματα εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τούτων, ἐλθόντων κατὰ μέγα μέρος ἐκ Βουλγαρίας. Ἀφοῦ ἐξεμεταλλεύθησαν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη τὰ ἑλληνικὰ αὐτὰ κτήματα, οἱ Βούλγαροι οὗτοι ἀνεχώρουν συναποκομίζοντες καὶ ὅ,τι ἠδύναντο χωρὶς νὰ πληρώσουν μισθώματα διὰ τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Ἄλλως τε οἱ Βούλγαροι οὗτοι δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιλέξουν τὴν ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν. Κατὰ τὸ 44ον ἄρθρον ἐδ. 2 τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly : les sujets bulgares qui auraient été installés dans ces territoires après le 1er Janvier 1913, ne peuvent obtenir la nationalité helléniques sans l' autorisation de la Grèce».

Ἦσολήθημεν κἄπως περισσότερον μὲ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τῶν προφύγων ἢ ὁποία περιπλέκει τόσον τὸ ὅλον ζήτημα τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν διαφόρων φυλετικῶν στοιχείων τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ φρονοῦμέν, ὅτι κατεδείχθη ἀναμφηρῶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ ἐκ τῆς Δ. Θράκης Βούλγαροι πρόσφυγες, οἵτινες ἔφυγον εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς, τὸ 1920, οὔτε 500.000, οὔτε 400.000 ἦσαν, ὡς ἰσχυρίσθη τότε ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα, οὔτε κἄν 200.000. Ἦσαν κλάσμα τοῦ ἐπισήμως δοθέντος ἀριθμοῦ τῶν 152.136 προσφύγων ἐκ Δοβρουτζᾶς, Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἴσως νὰ ἀνῆρχοντο εἰς 20.000—30.000 οἱ παρείσακτοι οὗτοι, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ φύγουν μετὰ τῶν βουλγαρικῶν ἀρχῶν, ὅταν ἡ Δ. Θράκη ἐπρόκειτο νὰ καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὸ 1920.

Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι 200.000, οὔτε κἄν 150.000, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν Βουλγάρων τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Θράκης, ὁμοῦ οὐδέποτε, καὶ κατὰ τὰς εὐνοϊκωτέρας ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων στατιστικᾶς, ὑπερέβη τὰς 110.000. Εἰς τὸν ἀριθμὸν δὲ τοῦτον περιλαμβάνονται καὶ οἱ Βούλγαροι τοῦ βορείου τμήματος τῆς Δ. Θράκης, τὸ ὁποῖον δυνάμει τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly ἔμεινε εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ κυρίως ζήτημα τῶν διαφόρων στατιστικῶν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης, τὸ ὁποῖον τόσον περιεπλάκη ἐκ Σόφιας, ὥστε κατήντησε νὰ ζητοῦν 519.156 Βουλγάρους μόνον ἐν τῇ Ἀνατολικῇ (τῇ σήμερον τουρκικῇ) Θράκῃ, διὰ δὲ τὰς δύο Θράκας ὁμοῦ 659.804 καὶ μὲ τοὺς ἐπίσης ὡς Βουλγάρους διεκδικουμένους Πομάκους, 779.804, ἐνῶ κατὰ τὰς ἐπισήμους τουρκικὰς στατιστικὰς ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης ἐκυμαίνοντο μεταξὺ 826.000 καὶ 1.160.000. Ἴδου διατὶ Γερμανὸς συγγραφεύς, ὁ Karl Oestreich, ἀπελπισθεὶς νὰ εὔρη τὴν ἀλήθειαν, ἔγραψεν ὁμιλῶν περὶ τῶν στατιστικῶν :

«Sie sind alle wertlos, alle zu einem bestimmten Zwecke und aus Feindschaft gegen ganz bestimmte Nationalitäten zusammen



gestellt»<sup>1)</sup>. (Εἶναι ὅλαι ἄνευ ἀξίας, ὅλαι κατηρτίσθησαν δι' ἓνα ὄρισμένον σκοπὸν καὶ ἔξ ἐχθρότητος ἐναντίον ὄρισμένων ἐθνοτήτων). Ἐν τούτοις καὶ αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι, παρὰ τὰς πλαστὰς στατιστικὰς των, λησμονοῦν αὐτὰς ἐνίοτε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ προσεγγίζουσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οὕτως ὁ Βούλγαρος Ischirkoff, καθηγητὴς τῆς Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας, εἰς βιβλίον ἐκδοθὲν τὸ 1910 βουλγαριστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βουλγαρία», καὶ μεταφρασθὲν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Α. Kasner εἰς τὸν γνωσιότατον γερμανικὸν ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν Petermanns s' Mitteilungen<sup>2)</sup>, ἔγραφε:

«Schwach ist das bulgarische Element im östlichen Südbulgarien, wo ausser der Türken auch Griechen leben. Dort reichen die Bulgaren nicht einmal die Hälfte der Bevölkerung, gewinnen jedoch in den letzten Jahren durch Abzug von Türken und Griechen, sowie Zuzug von Bulgaren bedeutends». (Ἄσθενές εἶναι τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Νότιον Βουλγαρίαν, ὅπου ἐκτὸς τῶν Τούρκων κατοικοῦν Ἕλληνας. Ἐκεῖ οἱ Βούλγαροι δὲν φθάνουσι οὔτε τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ, κερδίζουσι ὅμως σημαντικῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῆς ἀναχωρήσεως Τούρκων καὶ Ἑλλήνων καὶ εἰσεροῆς Βουλγάρων).

Ἄν τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον ἦτο κατὰ τὸν Ischirkoff ἄσθενές εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Νότιον Βουλγαρίαν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1885 ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας κατεχομένην καὶ διοικουμένην Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν, ποία θὰ ἦτο ἡ ἀναλογία τοῦ ἐν τῇ τότε Τουρκικῇ Θράκῃ;

Ἄλλὰ ποῖος λοιπὸν ἦτο ὁ πληθυσμὸς τῆς τέως τουρκικῆς Θράκης (δηλαδὴ τῆς Ἀνατολικῆς) καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης κατὰ τὰς ἐπισήμους τουρκικὰς στατιστικὰς; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι δύσκολος, διότι ἡ τουρκικὴ διοίκησις δὲν ἐκράτει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τακτικὰ ληξιαρχικὰ βιβλία, οὐδὲ ἐνήργει τακτικὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων. Ὁσάκις σουλτανικαὶ κυβερνήσεις ἀπεπειρῶντο νὰ καταρτίσουν ὀπωσδήποτε κάποια ἀπογραφὴν, αὕτη ἦτο κατ' ἀνάγκην ἑλλιπής. Ἐπειδὴ ἐθεωρεῖτο γενικῶς ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀπογραφῆς ἦτο στρατολογικὸς καὶ φρολογικὸς, τόσον οἱ Μουσουλμάνοι, ὅσον καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀπέφευγον νὰ ἐγγραφοῦν. Τὸ 1844, ὅτε ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν πρώτην ἐπίσημον ἀπογραφὴν, οἱ κάτοικοι, ὡς γράφει ὁ Viquesnel<sup>3)</sup>, ἀπέκρουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν των. Ἡ ἀπογραφὴ ἀπέτυχε καὶ ἡ Πύλη ἀπέφυγε νὰ δημοσιεύσῃ τὰ ἀποτελέσματά της.

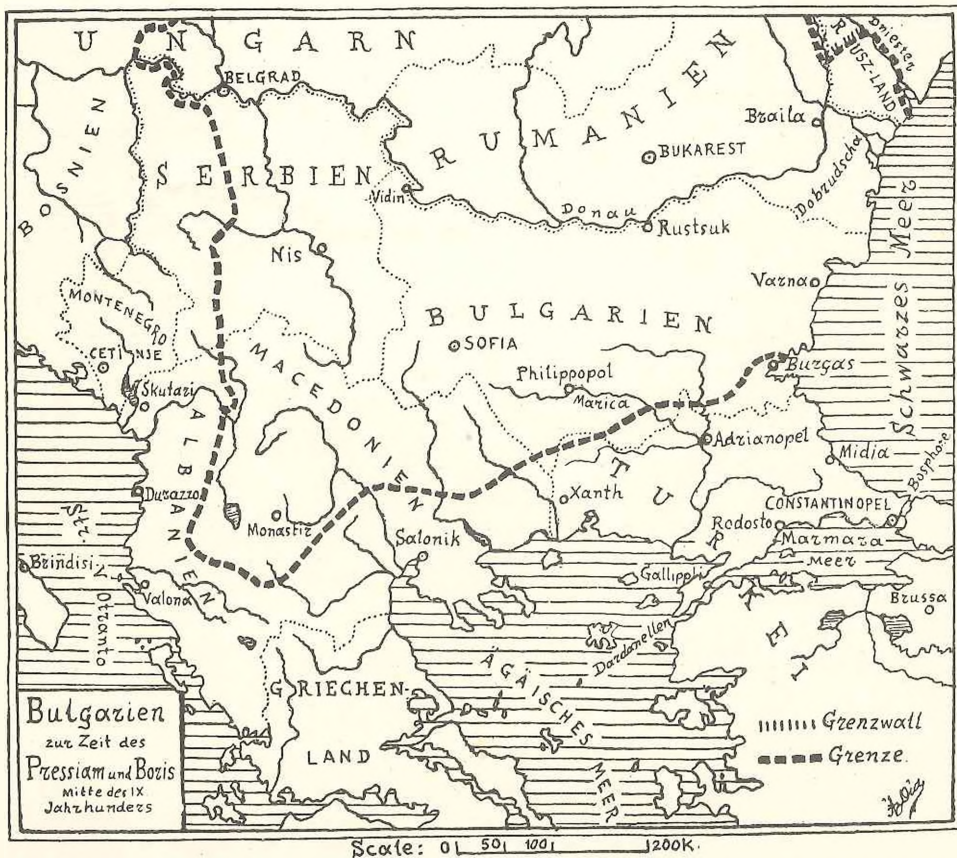
Σημειωτέον, ὅτι τὰ ὄργανα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως ἠσχολοῦντο μόνον περὶ τῶν ἀρρένων, ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν ἐσημείωνον τὴν ἐθνότητα τῶν

1) Geographische Zeitschrift VI 1905, σελ. 285.

2) Petermann's Mitteilungen, 1911 σελ. 117.

3) Viquesnel : Voyage dans la Turquie d'Europe, description physique et géologique de la Thrace. Paris 1828, I, p. 43.





N° 2 La Thrace d'après les cartes historiques de Rizoff (1) Dans to





ites ces cartes la Thrace ne figure pas dans les pays bulgares. (V. pages 188-189).



κατοίκων ἀλλὰ μόνον τὸ θρήσκευμα, διαιροῦντες τοὺς κατοίκους εἰς Μουσουλμάνους, Χριστιανούς καὶ Ἑβραίους, ἐπομένως πᾶσα ἀπογραφή ἦτο κατ' ἀνάγκην ἑλλιπής. Μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ΙΘ' αἰῶνος οἱ Τοῦρκοι προσεπάθησαν νὰ χωρίσουν τοὺς ἀπογραφομένους κατ' ἐθνότητος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο ἀναλόγως τοῦ εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα πνέοντος ἀνέμου. Ὅταν ὁ ἀνεμος ἔπνεεν ἐκ Πετροπόλεως ἢ Βιέννης πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Σόφιας ἢ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ Βουλγαρικὴ οὐδετερότης εἰς τοὺς κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας, ἡ πλειονότης εὐρίσκειτο βουλγαρικὴ εἰς τὴν τάδε ἢ τάδε περιφέρειαν. Ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἱκανοποιηθῇ ἡ Ρουμανία, τότε ὡς «Βλάχοι» ἀνεγράφοντο ὅλοι οἱ τρόφιμοι καὶ πελάται τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κουτσοβλαχικῆς προπαγάνδας Ἀποστόλου Μαργαρίτου <sup>1)</sup> καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἡ αὐθαιρεσία τῶν ὀργάνων τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, ὑποκινουμένη καὶ διὰ χρηματικῶν μέσων, δὲν εἶχεν ὅρια. Ἰταλὸς συγγραφεὺς, ὁ Amadori Virgilj, ἔγραφε σχετικῶς τὸ 1908 <sup>2)</sup>.

«L'autorità superiore avendo ordinato oltre alle religione, di qualificare d'ufficio gli individui secondo la loro razza, ma non secondo la loro dichiarazione verbale, ha permesso il più grande libertà d'azione nel manipolare il censimento secondo gli interessi politici».

(Ἐπειδὴ ἡ ἀνωτέρα ἀρχὴ διέταξε νὰ ἀναγράφωνται αὐτεπαγγέλτως τὰ ἄτομα ἐκτὸς τῆς θρησκείας καὶ κατὰ τὴν φυλὴν αὐτῶν, ἐπέτρεψε τὴν μεγαλύτεραν ἐλευθερίαν δράσεως εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς ἀπογραφῆς ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν συμφερόντων). Εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον ἄπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οἱ Βούλγαροι ἦσαν ἀρχικῶς τὰ μαμυρόθραπτα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως. Αἱ γενόμεναι καταχρήσεις ἦσαν τοιαῦται, ὥστε αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ βλέπουσαι, ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων ἠῦξανον διηνεκῶς, κατήργησαν καὶ πάλιν τὸ σύστημα τῆς ἀναγραφῆς τῆς ἐθνότητος καὶ δὲν ἀνέγραφον πλέον εἰ μὴ μόνον τὸ θρήσκευμα τῶν κατοίκων.

Ἐκτὸς τῶν τουρκικῶν στατιστικῶν ὑπάρχουν καὶ αἱ τῶν ἑλληνικῶν Ὀρθοδόξων ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν ἀναγράφουσαι τοὺς ὀρθοδόξους πληθυσμούς κατὰ «στέφανα» (οἰκογενείας ἐγγάμων). Ταύτας ἔλαβεν ὑπ' ὄψει καὶ ὁ Amadori Virgilj <sup>3)</sup>. Ἀλλὰ καὶ αἱ στατιστικαὶ αὗται εἶναι ἑλλιπεῖς. Δίδουν μόνον τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκογενειῶν. Καὶ ἂν δὲν ὑπολογισθῇ, ὡς συνήθως,

1) Βλ. σχετικῶς μεταξὺ ἄλλων : Victor Bérard : La Macédoine et l'Helénisme.

2) Amadori Virgilj : La questione rumeliota e la politica italiana (Bibliotheca italiana di politica estera, No I, Bitondo, T. I. p. 214).

Ἐξ αὐτοῦ συγγραφεὺς οὗτος ἀφιερῶ ὀλόκληρον κεφάλαιον εἰς τὸ ζήτημα τῶν στατιστικῶν τῆς Μακεδονίας, Παλαιᾶς Σερβίας, Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου (σελ. 206—325 καὶ ἐφεξῆς).

3) A. Virg. La questione rumeliota σελ. 215.



ἐκάστη οἰκογένεια πρὸς πέντε ἄτομα, ἀσφαλῶς ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς θὰ εἶναι ἐσφαλισμένος, διότι εἰς τὰ χωρία τὰ περισσότερα ἀνδρόγυνα ἔχουν περισσότερα τῶν τριῶν τέκνων. Πράγματι δὲ διεπιστώθη ὅτι οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν στατιστικῶν ἦσαν κατώτεροι τῶν τῆς ἐπισήμου τουρκικῆς στατιστικῆς. Οὕτω διὰ τὴν ὑποδιοίκησιν Ξάνθης ἢ Τουρκικῆς στατιστικῆς τοῦ 1905 ἔδιδε 10275 Ὑλληνας, ἐνῶ οἱ πίνακες τῆς ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς μητροπόλεως ἀνέγραφον μόνον 9302. Διὰ τὴν πόλιν τῆς Ξάνθης οἱ Τοῦρκοι ἐσημείωνον 6213 Ὑλληνας, ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ ἀνέγραφον μόνον 5684. Διὰ τὴν ὑποδιοίκησιν Κομοτινῆς ἢ τουρκικῆς στατιστικῆς τοῦ 1905 ἔδιδε 10 472 Ὑλληνας, ἐνῶ κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς μητροπόλεως ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς πόλεως ταύτης ἀνήρχετο τότε εἰς 8850. Αἱ τρεῖς αὗται περιπτώσεις δεικνύουν πόσον αἱ ἑλληνικαὶ στατιστικαὶ κατηρτίζοντο εὐσυνειδήτως καὶ ἦσαν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην ἀξιόπιστοι. Ἐπομένως ἀποτελοῦν στοιχεῖον πολῦτιμον διὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας ὡς πρὸς τὴν ἐθνολογικὴν σύνθεσιν τῆς Θράκης.

Ἄλλο πολῦτιμον καὶ σπουδαῖον στοιχεῖον κατὰ πᾶσαν σχετικὴν ἔρευναν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς σχολὰς φοιτῶντων μαθητῶν. Ἐδώκαμεν ἤδη εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον σχετικὰς πληροφορίας, αἱ ὁποῖαι δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψει κατὰ τὰ γενικὰ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ συμπεράσματα. Ὑπάρχουν κατόπιν αἱ μαρτυραὶ τῶν ξένων περιηγητῶν καὶ ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐπεσκέφθησαν κατὰ καιροὺς τὴν Θράκην καὶ τῶν ὁποίων θὰ δώσωμεν ἐνταῦθα τὰς μᾶλλον ἐνδιαφερούσας.

Ὅλοι γενικῶς τονίζουσι τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Οὕτω, τὸ 1828, ὁ νεαρὸς ἄγγλος διπλωμάτης R. Walsh εἰς τὴν περιγραφὴν ταξιδίου του ἐν Τουρκίᾳ ἐτόνιζε τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τῆς περιοχῆς τῶν Σαράντι Ἑκκλησιῶν γράφων : « Ἀποτελοῦν σπουδαῖον πληθυσμόν. Ἰδρυσαν δὲ σχολὴν κατὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον ». Τὸ 1830, ἄλλος ἄγγλος συγγραφεὺς, ὁ James Duncan, εἰς βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον « The modern Traveller. A popular description of Turkey » ἔξαιρει τὴν ἀριθμητικὴν ἐπιπράτησιν τῶν Ἑλλήνων ἐν Ραιδεστῷ. Πολὺ προηγουμένως, τὸ 1717, ἡ γνωστὴ Ἀγγλὶς λογογράφος Lady Montagu, ἔγραφεν ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς τὸν Pope, τὸν μεταφραστὴν τοῦ Ὀμήρου, περὶ τῶν κηπουρῶν τῶν περιχώρων τῆς αὐτῆς πόλεως : « They are most of them Greeks », (Ὁἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι Ὑλληνες) <sup>1)</sup>.

Ὁ Γάλλος Blanqui, ὅστις διέτρεξε τὸ 1841 τὴν ἐκ Βουλγαρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁδόν, ἔγραφε : <sup>2)</sup>.

« Ce qui frappe le plus le voyageur en Turquie c' est la rareté

1) Σ. Δ. Αὐτὴ περιέγραψε καὶ τὸν ἐκεῖ τρόπον τοῦ ἐμβολιασμοῦ τῆς εὐλογίας.

2) Griesebach : Reise durch Rumelien nach Brussa im Jahre 1839. Göttingen, 1814.

des Turcs. Presque toutes les populations des campagnes sont chrétiennes. Grâce à la tolérance musulmane, elles ont conservé leur caractère primitif et ne se sont point mêlées à la race dominante... Toutefois, la famille chrétienne se divise en deux branches distinctes, les Grecs et les Slaves. Les premiers habitent surtout le midi de l' Empire ; ils sont appuyés à la Méditerranée et s' avancent jusque dans la grande vallée transversale de Nissa-Constantinople. Le Rhodope est leur frontière intérieure. Les Slaves s' appuient sur le Danube et viennent finir aux pieds du Balkan».

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην, χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 19ου αἰῶνος, οἱ Ἕλληνες ἐπεκράτουν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν σημερινὴν Νότιον Βουλγαρίαν (τὴν ἄλλοτε Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν). Βλέπει κανεὶς ἐπίσης πόσον ὀλίγοι Τοῦρκοι ὑπῆρχον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς. Τὸ ἴδιον διαπιστώνει ὁ γερμανὸς φυσιοδίφης Griesebach, ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν Θράκην τὸ 1839 <sup>1)</sup>, γράφων :

«Da nun in den griechischen Provinzen von Rumelien verhältnismässig wenig Türken wohnen, so war die Folge, dass die Anzahl der regulären Truppen in Rumelien sehr schwach blieb». (Ἐπειδὴ κατοικοῦν σχετικῶς ὀλίγοι Τοῦρκοι, εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Ρούμελης, συνέπεια τούτου ἦτο ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τακτικῶν στρατευμάτων εἰς Ρούμελην ἔμεινε λίαν ἀσθενής). Καὶ κατωτέρω :

«Nur selten traf ich auf griechischem Gebiete in Thrazien und Macedonien rein türkische Ortschaften, deren einzelne in der Gegend von Epos sich finden». (Σπανίως συνήντησα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ καθαρῶς τουρκικὰ χωρία, ὡς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται μεμονωμένα ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Αἴνου» <sup>2)</sup>). Καὶ ὁ συγγραφεὺς οὗτος διαπιστώνει τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου λέγων :

«Endlich ist alles südlich von jener Stadt (Adrianopel) gelegenes Land bis zur Marmara und den Meerengen vorherrschend griechisch». (Τέλος ὁλόκληρος ἡ νοτίως καὶ νοτιοανατολικῶς τῆς πόλεως ταύτης (τῆς Ἀδριανουπόλεως), κειμένη χώρα μέχρι τῆς Προποντίδος καὶ τῶν Στενῶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν Ἑλληνική). Προκειμένου περὶ Βουλγάρων, ὁ Γερμανὸς οὗτος συγγραφεὺς εἶδε μόνον μερικοὺς ἐργάτας μεταβαίνοντας ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον, ὅπως προσφέρουν τὴν ἐργασίαν των, ἀπαρραλλάντως ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί. Τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὅτι δηλαδὴ οἱ Βούλγαροι εἰργάζονται εἰς τοὺς ἀγροὺς χωρὶς νὰ εἶναι καὶ ἰδιοκτῆται τῆς γῆς ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ Σλαύου βαλκανολόγου Γιουβάν Τσβίγιτς (Jovan Cvijic), ὅστις γράφει σχετικῶς, ὅτι τόσον εἶχε γενικευθῆ ἡ ἐργασία τῶν Βουλγάρων εἰς τοὺς

1) Ibid. σελ. 48.

2) Jovan Cvijic : La Péninsule Balkanique, σελ. 472.



ἀγρούς, ὥστε ἡ λέξις «Βούλγαρος» κατήντησε νὰ χάσῃ τὴν ἐθνικὴν τῆς σημασίαν μεταπεσεύσα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἄνθρωπος τῶν ἀγρῶν, ἀγροτικὸς ἐργάτης», «σκαφτιᾶς».

Ἀκόμη καὶ εἰς βούλγαρος συγγραφεύς, ὁ καθηγητὴς Ischirkoff, τὸν ὁποῖον παρεθέσαμεν καὶ ἀνωτέρω, ὁμολογεῖ εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Bulgarien, Land und Leute», μελέτην του <sup>1)</sup>, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας οἱ Βούλγαροι ἦσαν σπάνιοι εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Ἐβρου, συναντώμενοι μόνον εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς. Μόνον ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι λόγῳ τῶν συνεχῶν πολέμων, ἐγίνοντο ἀραιότεροι, ἤρχισε καὶ ἡ κἀθοδος τῶν Βουλγάρων πρὸς τὰς πεδιάδας, ὅπως καλλιεργοῦν τὰς γαίας τῶν βέηδων καὶ τὰς βακουφικὰς. Τότε ἐσχηματίσθησαν βουλγαρικὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν τῶν κατόπιν βουλγαρικῶν συνοικισμῶν τῆς Νοτίου Βουλγαρίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν βούλγαρον συγγραφέα ἡ κίνησις αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ρωσσοτουρκικὴν συνθήκην εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως τοῦ 1829. Οὕτω καὶ κατὰ τοὺς βουλγάρους ἀκόμη συγγραφεῖς, οἱ Βούλγαροι δὲν εἶναι αὐτόχθονες τῶν πεδιάδων τῆς Β. Θράκης (Ν. Βουλγαρίας). Μόλις μετὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1828) <sup>2)</sup> ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Νοτίου Βουλγαρίας καὶ τῆς Θράκης. Τὴν αὐτὴν διαπίστωσιν κάμνει καὶ ὁ Τσβίγιτς, γράφων, ὅτι συνεπεῖα τῶν συχῶν ἐποικισμῶν Τούρκων εἰς τὴν Νότ. Βουλγαρίαν κατὰ τὸν 16ον, 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, ἡ χώρα αὕτη εἶχεν ἐκτουρκισθῆ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος <sup>3)</sup>.

Ἄλλος συγγραφεύς, ὁ Ami Boué, τὸν ὁποῖον παρεθέσαμεν ἤδη προηγουμένως, γράφει περὶ τῶν Ἑλλήνων <sup>3)</sup>.

«Les Grecs habitent d'abord toute la plaine méridionale de la Thrace et la chaîne côtière de la Mer Noire. On les trouve dans le Tekir-Daglı, sur les bords de la Maritza, au dessous d'Andrianople et dans cette grande ville, ainsi qu'à Philippopoli et Eski-Zagra. Melangés à des Bulgares et à des Asiatiques, ils forment la population au sud du Rhodope, dans toute la Chalcidique, à Serrès, à Salonique». (Οἱ Ἕλληνες κατοικοῦν πρῶτον ὀλόκληρον τὴν νότιον πεδιάδα τῆς Θράκης καὶ τὴν παράλιον ὄροσειρὰν τῆς Μαύρης Θαλάσσης. Τοὺς εὐρίσκει κανεὶς εἰς τὸ Τεκίρ — Δάγ (Ραιδεστός), ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἐβρου, κάτωθεν τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν πόλιν, ὡς καὶ εἰς τὴν Φιλίππουπολιν καὶ τὸ Ἐσκή-Ζαγραῶ. Ἀνάμικτοι μὲ Βουλγάρους καὶ Ἀσιάτας, ἀποτελοῦν τὸν πληθυσμὸν νοτίως τῆς Ροδόπης, εἰς ὀλόκληρον τὴν Χαλκιδικὴν, εἰς Σέρρας, εἰς Θεσσαλονικὴν).

Ὁ Ami Boué φρονεῖ, ὅτι ὑπῆρχον τοὐλάχιστον 400.000 Ἕλληνες εἰς

1) Petermann's Mitteilungen, 1911 II σελ. 119.

2) J. Cvijic : ἐν Petermann's Mitteilungen 1913 σελ. 246.

3) Ami Boué : La Turquie d'Europe, Paris 1840, p. 20.

τὴν Θράκην, ἐνῶ διὰ τοὺς Βουλγάρους λέγει, ὅτι εὐρίσκονται διεσκορπισμένοι εἰς χωρία ἐν Θράκῃ μέχρι τοῦ Τεκίρ - Δάγ. Ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῆς Ροδόπης διαπιστώνει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπικρατοῦν γράφων <sup>1)</sup>.

«La population du Rhodope est extrêmement clairsemée et bigarrée. Si elle comprend au N. des Bulgares, elle paraît essentiellement grecque au sud, tandis que dans son milieu, il y a, dit on, d'anciennes colonies musulmanes». (Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ροδόπης εἶναι ἐκτάκτως ἀραιὸς καὶ πολυποίκιλος. Ἄν εἰς τὰ βόρεια περιλαμβάνει Βουλγάρους, φαίνεται καθαυτὸ ἑλληνικὸς εἰς τὰ νότια, ἐνῶ εἰς τὸ μέσον ὑπάρχουν, ὡς λέγεται, παλαιαὶ μουσουλμανικαὶ ἀποικίαι).

Ἄλλος ἀξιόπιστος συγγραφεὺς, ὁ Bianconi, ὅστις διετέλεσε μηχανικὸς τῆς κατασκευῆς τῶν σιδηροδρόμων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας (1872—1876) καὶ ὡς τοιοῦτος διέτρεξε καὶ ἐμελέτησεν ὀλόκληρον τὴν Θράκην, ὑπολογίζει, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Θράκῃ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς 500.000 καὶ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ περὶχωρὰ τῆς 1.000.000. Προκειμένου περὶ τῶν Βουλγάρων φρονεῖ—συμφωνῶν ἐν τούτῳ μετὰ τοῦ Ἰσίρκοφ καὶ τοῦ Τσβίγιτς—ὅτι οἱ Βούλγαροι ὑπεισήλθον ἐξ ὑστέρων εἰς τὴν χώραν αὐτήν. Ἴδου δὲ τί γράφει σχετικῶς ὁ καθηγητὴς Τσβίγιτς :

«Aujourd'hui on remarque un certain nombre de colonies de cette race dans les parties purement grecques. A Ferré, à Demotica, sur les rives productives mais insalubres des embouchures de la Maritza, du côté d' Uskub - Ichtip - Stroumnitza, les Bulgares chassés de leur propre pays, vivent, par suite des exactions nombreuses de la part l' administration, dans une grande pauvreté, malgré la fertilité, relativement considérable, des terres d' alluvion. Ces populations qui ont conservé leur caractère bulgare, sont, malheureusement, clairsemées dans ces régions étrangères pour elles». (Σήμερον παρατηρεῖ κανεὶς ἀριθμὸν τινα συνοικισμῶν τῆς φυλῆς αὐτῆς εἰς τὰ καθαρῶς ἑλληνικὰ μέρη. Εἰς τὰς Φερράς, εἰς τὸ Διδυμότειχον, ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν ἀλλ' ἀνθυγιεινῶν ὀχθῶν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἐβρου, πρὸς τὰ Σκόπεια - Ἰστιπ - Σιρῶνιτσαν οἱ Βούλγαροι, ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς ἰδίας τῶν χώρας, ζῶσι συνεπιὰ τῶν πολλῶν πιέσεων τῆς διοικήσεως εἰς μεγάλην πτωχείαν, παρὰ τὴν σχετικῶς σημαντικὴν εὐφορίαν τῶν ἐκ προσχώσεων προερχομένων τούτων γαιῶν. Οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι, οἵτινες διετήρησαν τὸν βουλγαρικὸν χαρακτήρα τῶν, εἶναι δυστυχῶς ἀραιοὶ εἰς τὰς ξένας δι' αὐτοὺς περιοχὰς αὐτάς).

Ἄφ' ἑτέρου σοβαρὸς γερμανὸς συγγραφεὺς ὁ Lorenz Diefenbach <sup>2)</sup> γράφει, ὅτι ἐν Θράκῃ ὁ Ἕλληνισμὸς εἶναι ἀπὸ ποσοτικῆς καὶ ποιοτικῆς

1) *Ami Boué* : Recueil d' itinéraires en Turquie, Vienne 1851, I, p. 163.

2) *Lorenz Diefenbach* : Völkerkunde Osteuropas, Darmstadt 1880, I, p. 191.



ἀπόψεως σημαντικώτατος. «In Thrakien ist das Griechentum quantitativ und qualitativ sehr bedeutend). Παραθέτει κατόπιν στατιστικὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Ἐφημερίδα Augsburger Allgemeine Zeitung (1878 ἀριθ. 134), κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπὶ 2.058.000 κατοίκων τῆς Θράκης (μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας) 843.000 ἦσαν Ἕλληνες, 658,000 Μουσουλμάνοι, 314.000 Βούλγαροι καὶ 243.000 διάφοροι.

Καὶ τώρα θὰ παραθέσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ παγκοσμίου κύρους Γάλλου γεωγράφου Elisée Reclus, ὅστις γράφει <sup>1)</sup>:

«La population des villages et campagnes de la Thrace est composée presque exclusivement de Grecs. Ils possèdent le sol et le cultivent; par un remarquable contraste, c'est précisément en vue de l'Asie, dans la partie de la péninsule des Balkans où les Thraces se sont installés depuis le plus grand nombre d'années, que les Grecs ont, en dehors du Pinde, leur plus vaste domaine ethnologique. Là, ils n'occupent pas seulement le littoral, mais aussi tout l'intérieur de la contrée, sauf, ça et là, quelques villages bulgares. Toute la Thrace Orientale leur appartient: du Bosphore à Andrinople et des Dardanelles au golfe de Burgas, on se trouve partout en territoire hellénique».

(Ὁ πληθυσμὸς τῶν χωρίων καὶ τῆς υπαίθρου χώρας τῆς Θράκης ἀποτελεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐξ Ἑλλήνων. Εἶναι κύριοι τοῦ ἐδάφους καὶ τὸ καλλιεργοῦν. Κατ' ἀξιοπαρατήρητον δὲ ἀντίθεσιν, ἀκριβῶς ἐν ὄψει τῆς Ἀσίας, εἰς τὸ μέρος τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ὅπου οἱ Θυράκες ἐγκατεστάθησαν ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἐκτὸς τῆς Πίνδου τὸ μᾶλλον ἐκτεταμένον αὐτῶν ἐθνολογικὸν ἔδαφος. Ἐκεῖ δὲν κατέχουν μόνον τὴν παραλίαν ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας πλὴν ὀλίγων Βουλγαρικῶν χωρίων ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ὀλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη ἀνήκει εἰς αὐτούς. Ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν Δαρδανελίων μέχρι τοῦ κόλπου τοῦ Πύργου εὐρίσκεται κανεὶς πανταχοῦ ἐντὸς ἑλληνικοῦ ἐδάφους).

Ἄλλος συγγραφεύς, ὁ Viquesnel, τὸν ὁποῖον παρεθέσαμεν ἤδη <sup>2)</sup>, δίδων ἐκτὸς τῶν περὶ τῆς γεωλογίας καὶ ὑδρογραφίας τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πληροφοριῶν καὶ πολῦτιμα στοιχεῖα περὶ τῶν διαφόρων πληθυσμῶν, ἐτόνιζεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Θράκην ἰδίᾳ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἐν Σηλυβρία ἠριθμεῖ 3.000 Ἕλληνας κατοίκους (σελ. 148), ἐν Ἡρακλείᾳ 1530 οἰκίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνικᾶς, ἐν Ραιδεσιῶ (Rodosto ἢ Tekir-dag) 900 ἑλληνικᾶς οἰκίας, ἐν Ἀσικλάρ 600, ἐν Ἀβδιμίῳ 300, ἐν Χώρα 500, ἐν Μυριοπότῳ 600, ἐν Περιστάσει (τουρκιστὶ Charkioï) 1090

1) Elisée Reclus: Nouvelle Géographie Universelle 1876 σελ. 101.

2) Viquesnel: Voyage dans la Turquie d'Europe, 1868.

ἐπὶ 1100 ἐν συνόλῳ, ἐν Φερραῖς 800 κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνικάς, ἐν Διδυμοτείχῳ ἄνω τῶν 1000, κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνικάς. Τὸ Ὀρτάκιοι, χωρίον δοθὲν δια τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly εἰς τὴν Βουλγαρίαν, εἶναι, λέγει, «χωρίον ἑλληνικὸν» ὡς καὶ ἡ Λιτίσα. Εἰς κανὲν μέρος δὲν εἶδε Βουλγάρους κατὰ συμπαγεῖς ομάδας.

Ἐξ ἄλλου ὁ Lejean εἰς μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ethnographie de la Turquie d'Europe» δημοσιευθεῖσαν μετ' ἐθνογραφικοῦ χάρτου εἰς τὰς Petermann's Mitteilungen ἔγραφεν ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὡς λαὸς γεωργικὸς, ἀρχίζουσι νὰ ἐμφανίζονται μόνον μετὰ τὴν Μάκρον κατὰ μῆκος τοῦ Ἐβρου καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην μέχρι τοῦ Βοσπόρου.

Σημειωτέον, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Lejean ἐνέχει ἰδιάζον ἐνδιαφέρον, διότι ὁ χάρτης αὐτοῦ ὁμοῦ μετὰ τῆς σχετικῆς ἐργασίας τοῦ Kierpert ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1876). Τὰ νότια σύνορα τῆς φόρου ὑποτελοῦς αὐτονόμου βουλγαρικῆς ἐπαρχίας, τῆς ὁποίας τὴν ἴδρυσιν ἐπρότεινεν ἡ Συνδιάσκεψις αὕτη, διήρχοντο βορείως τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ ἠκολούθουν κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Ἄρδα (Arda) γραμμῆν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὰ κατόπιν τουρκοβουλγαρικὰ σύνορα. Ἐπομένως ἄφρινεν ὀλόκληρον τὴν Θράκην καὶ κἀτι πλέον ἔξω τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων, ὡς ἄλλως τε καὶ ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (1878), τὴν ὁποίαν τόσον ἐπικαλοῦνται πάντοτε οἱ Βούλγαροι.

Ἄλλος Γάλλος συγγραφεὺς, ὁ Albert Dumont <sup>1)</sup>, διεπίστωνε τὴν ὑπαρξιν 4.000 Ἑλλήνων ἐν Ραιδεσιῶ, τὸ δὲ Πάνιδον ὠνόμαζε «πόλιν ἑλληνικὴν», ὡς ἐπίσης καὶ τὸ Νεοχώριον, τὸ Σχολάριον, τὸ Κομβάον καὶ τὸ Ναῦπκιοι. Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρι Καλλιπόλεως λέγει ὁ Dumont, ὀλόκληρος ἡ παραλία κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλλήνων. Προκειμένου περὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἔλεγεν, ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἶναι Μουσουλμάνοι καὶ Ἕλληνες καὶ ὠμίλει λίαν κολακευτικῶς περὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῆς πόλεως ταύτης (σελ. 120). Καὶ ὁ Dumont δὲν εἶδε συμπαγεῖς βουλγαρικὰς μάζας.

Ὀλίγον βραδύτερον εἶδον τὸ φῶς τρεῖς ἐθνογραφικαὶ μελέται σχετικαὶ πρὸς τὴν Θράκην. Ἡ μία εἶναι τοῦ Synvet <sup>2)</sup>, ὅστις προσεπάθησε κυρίως ν' ἀνεύρη τὴν ἀλήθειαν μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν ἰσχυρισμῶν. Ἡ ἀμερόληπτος ἔρευνά του ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἡ Νότιος Θράκη (δηλαδή ἡ Ἀνατολικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Θράκη) καὶ ἡ Νότιος Μακεδονία εἶναι ἑλληνικαί. Κατὰ τὸν Synvet ὑπάρχουσι ἐν Θράκῃ 380.000 Ἕλληνες (μὴ ὑπολογιζομένων τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Δέρκων), εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον περιλαμβάνονται

1) *Albert Dumont* : Le Balkan et l'Adriatique, Paris, 1874, σελ. 11, 25, 27, 28, 37, 61 κλπ.

2) *A. Synvet* : Table ethnographique de la Turquie d'Europe et dénombrement de la population grecque, Paris 1877.



καὶ 68.000 Ἕλληνες τοῦ σαντζακίου (διοικήσεως) τῆς Φιλιππουπόλεως. Μένουν λοιπὸν πάντοτε 312.000 Ἕλληνες διὰ τὴν κυρίως Θράκην.

Κατόπιν ἔρχεται ὁ ἐθνογραφικὸς χάρτης τοῦ Ἄγγλου Standford μὲ ἐπεξηγηματικὰ σημειώσεις. Καὶ ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀναγνωρίζει ἀναφανδὸν τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Κατὰ τὸν Standford τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον περιλαμβάνει μόνον ποιμένας καὶ ἀγροτικοὺς ἐργάτας ἐργαζομένους εἰς τὰ τσιφλίκια τῶν μεγαλοκτημόνων. Οὗτοι δὲν ἔχουν οἰκογένειαν, ἀλλ' ἐπιστρέφουν τὸ φθινόπωρον εἰς τὰς πατρίδας των, Β. τῆς Φιλιππουπόλεως. Προκειμένου περὶ τῶν Ἑλλήνων, οὗτοι ἀφθνοῦν οὐχὶ μόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ καὶ εἰς Σηλυβρίαν, Ραιδεστόν, Τυρολόην (Τχορλου), Πύργον, Διδυμότειχον καὶ εἰς ὅλην τὴν μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἐβρου χώραν, ὅπου οὐδεὶς Σλαῦτος κατοικεῖ μονίμως.

Τέλος περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐδημοσιεύθη ἡ ἐργασία τοῦ Βίανσονί, περὶ τῆς ὁποίας ἐγράψαμεν ἐν τοῖς προηγουμένοις. Μετ' ὀλίγον, διαρκοῦντος τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου (1878), οἱ ἑλληνικοὶ σύλλογοι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θράκης ὑπέβαλον εἰς τὸ ἀνώτατον ταῦτο δικαστήριον τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας μακρὸν ὑπόμνημα <sup>1)</sup> κατὰ τῆς ἀδικίας, ἥτις θὰ διεπράττετο εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νικηφόρων ρωσικῶν στρατευμάτων πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπογραφείσης Ρωσσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Τὸ ὑπόμνημα ταῦτο διεπίστωνεν, ὅτι ἐν Θράκῃ οἱ Βούλγαροι ἀπειλοῦν πληθυσμὸν κινητὸν, τὸν ὁποῖον οἱ βέηδες ἰδιοκίηται τῶν τσιφλικίων ἠδύνατο νὰ μετακινῶν, ὅτι τὰ βουλγαρικὰ χωρία τῆς Θράκης ἦσαν μικρὰ ἀριθμοῦντα μόνον 50—150 οἰκίας, ὅτι δὲ ἡ λεπτομέρεια αὕτη δεικνύει, ὅτι ἰδρῦθησαν προσφάτως. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ Βούλγαρος συγγραφεὺς, ὁ Choroff <sup>2)</sup>, διαπιστῶν, ὅτι τὰ ὀλίγα βουλγαρικὰ χωρία, τὰ ὁποῖα συναντῶνται εἰς τὰς ὑποδιοικήσεις Μετρῶν, Τυρολόης καὶ Σηλυβρίας εἶναι μικρὰ, ἀριθμοῦντα 70—100 ἢ 150 οἰκίας, ἐνῶ τὰ γειτονικὰ ἑλληνικὰ χωρία εἶναι μεγάλα περιλαμβάνοντα 500—800 κατοικίας. Ὁ Choroff περισυνέλεξε ἐπὶ τόπου πληροφορίας, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ Βούλγαροι ἦλθον εἰς Θράκην κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Κιρτζαλήδων <sup>3)</sup>, ἥτις περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου

1) Σ. Δ. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Σαββατῆσαν Κων(π)πόλεως καὶ ἀνεδημοσιεύθη εἰς τὸν Προσφυγικὸν Κόσμον ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Ι. Σιταρά (1948).

2) S. Choroff: La nationalité et la langue des Macédoniens. Ἀπόσπασμα τοῦ βιβλίου τούτου ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐν Φιλιππουπόλει ἐκδομένην ἑλληνικὴν ἐφημερίδα «Φιλιππουπόλις» τῆς 23 Μαΐου 1889.

3) Κιρτζαλή (δηλ. ἀδὴ «ὄρειοι») ἔλέγοντο οἱ Τούρκοι ἄτακτοι πολεμισταί, οἵτινες, ἀπολιόμενοι ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐν Βουγαρίᾳ ἔμμενον εἰς τὴν χώραν, ἐπιδιδόμενοι εἰς παντὸς εἴδους ληστρικὰς πράξεις, τρομοκρατοῦντες τοὺς ἀγροτικοὺς πληθισμούς. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐδέησε ν' ἀναλάβῃ τακτικὴν ἐναντίον των ἐκστρατεῖαν πρὸς ἐξολόθρευσίν των.

αἰῶνος'). Ἐπιβεβαιωθεὶς ἐπίσης ὅτι οἱ Βούλγαροι οὗτοι ἔγιναν ὑπηρεταὶ καὶ ἐργάται εἰς τὰ τσιφλίκια τῶν βέηδων τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως<sup>2)</sup>. Τὸ ἴδιον ἔγινε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὰ χωρία τῆς Βορείου Ἀνατολικῆς Θράκης κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα. Ὅλα αὐτὰ τὰ χωρία, κατοικοῦμενα ὑπὸ Τούρκων καὶ Βουλγάρων, φέρουν ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὡς: Πινάκια (ὑποδιοικήσεις Βιζύης), Ἡρακλίτσα, Κουρόπλο (ὑποδιοικήσεις Σαράντα Ἐκκλησιῶν), Κορφολυβάδες, Νιαῖδα (Θυνιάς, τὸ ὁποῖον οἱ Τούρκοι παρέφθειραν εἰς Ἰγινέ-ἀδᾶ, ἤτοι νῆσος τῆς βελόνης), Σημάδι, Βαρβάρα (εἰς τὴν ὑποδιοικήσιν Μηδείας), Ἅγιος Στέφανος, Πετρονάκι, Ἀμπελίτσι (ὑποδιοικήσεις Ἀγαθονπόλεως), Γραμματικό, Πασπάλα, Παλτοκλησιά, Λάφι, Ἐλληνα, Ἀσπρο, Μεγάλον Λόγγο, Μαγκλαβή, Τσαννοχώρι, Καμῆλες, Καλύβες (ὑποδιοικήσεις Τυρνόβου), Κόλυμνος (ὑποδιοικήσεις Μπουνάρ-Χισάρ). Χρειαζέται ἄλλη ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἀπετέλει κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα στοιχεῖον ἰσχυροτάτον ἀκόμη καὶ εἰς τὰς κατόπιν ἐκβουλγαρισθείσας περιοχὰς τῆς Θράκης; Γεγονὸς λοιπὸν εἶναι, ὅτι τόσον κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὅσον καὶ κατὰ τὸν 16ον, 17ον, 18ον καὶ 19ον αἰῶνα οἱ Ἕλληνες ἦσαν τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης. Τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Ρῶσσοσ συγγραφεὺς Dournono<sup>3)</sup>. Τὸ ἴδιον ὁμολογεῖ ἄλλος σλαῦος συγγραφεὺς, ὁ Γιόβαν Τσβίγιτς, τὸν ὁποῖον ἐπανειλημένως ἤδη παρεθέσαμεν, λέγων<sup>4)</sup>:

«Avant la formation de l'État bulgare, en 1878, les Grecs habitaient en masses compactes la vallée de la Maritza, jusqu'à Andriapople et au delà, ainsi que les coins abrités au nord des Rhodopes où ils ne se sont maintenus actuellement qu'à Stanimaka. Ils prédominaient aussi sur le littoral pontique, du Bosphore jusqu'au Delta du Danube; (Πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους, τὸ 1878, οἱ Ἕλληνες κατοικοῦν εἰς συμπαγεῖς μάζας εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐβρου μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ πέραν, ὡς καὶ εἰς τὰς προστατευομένας γωνίας βορείως τῆς Ροδόπης, ὅπου διετηρήθησαν σήμερον μόνον εἰς Στενίμαχον. Ἐπεκράτουν ἐπίσης ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου μέχρι τοῦ Δέλτα τοῦ Δουνάβεως). Μόνον μετὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877—78 ἡ κατάστασις ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὲρ τῶν Τούρκων καὶ Βουλγάρων. Τότε οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ ἔγκα-

1) Οἱ Βούλγαροι οὗτοι εἶναι οἱ λεγόμενοι Κλίντσοι, οἵτινες μετηνάστευσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκ τοῦ χωρίου Ἀβράδαλα τῆς Βουλγαρίας. Οἱ Τούρκοι τοὺς ὠνόμαζαν καὶ Κιοῦμπασάν, ἐκ τοῦ κιοῦ=χωριὸ καὶ μπασάν=ὁ ἐπιτιθέμενος, ἄρα ληστής.

2) Βλέπε σχετικῶς Μελισσηνοῦ Χριστοδούλου: Ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν 1881, σελ. 14 καὶ ἐξ.

3) N. Dournono: Ἐχουν οἱ Βούλγαροι ἱστορικὰ δικαιώματα ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θράκῃ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβίᾳ; (ρωσιστί), Μόσχα 1896.

4) Jovan Cvijic: La Péninsule Balkanique σελ. 156.



θιστοῦν ἐκεῖ τοὺς ἐκ Β. Βουλγαρίας καὶ Βοσνίας φεύγοντας ὁμοεθνεῖς των, ἐνῶ ἡ βουλγαρική προπαγάνδα, ὑποστηριζομένη ὅτι μὲν ὑπὸ τῆς Ρωσσίας, ὅτι δὲ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, καθίστατο ὀλονὲν ἐντονωτέρα. Ἐπομένως συνέβη τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἰσχυρίσθη ἡ βουλγαρική προπαγάνδα, ὅταν τὸ 1922—23 διεξεδίκει τὴν Θράκην, τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἰσχυρίσθη, ὅτι μετηγάστειον οἱ Βούλγαροι ἐκ Θράκης, ἐνισχύετο τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ διὰ παρεισάκτων πληθυσμῶν.

Τὸ γεγονός ὅμως τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου ἐν Θράκῃ ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου τοῦ 1878, τὸ ὁποῖον, ἀκυρῶσαν τὴν ρωσσοτουρκικὴν συνθήκην εἰρήνης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, διεκήρυξεν οὕτως, ὅτι οὔτε ἡ Νότιος Θράκη, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ Βόρειος Θράκη εἶναι βουλγαρικά. Τὴν τελευταίαν ταύτην, ἀντὶ νὰ τὴν παραχωρήσῃ εἰς τὸ τότε διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τύπον ἡγεμονίας φόρου ὑποτελοῦς εἰς τὴν Τουρκίαν ἰδρυόμενον βουλγαρικὸν κράτος, ἀνεκήρυξεν αὐτόνομον ἐπαρχίαν τοῦ τουρκικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀνατολικὴ Ρωμυλία» ἢ «Ἀνατολικὴ Ρουμέλη» (*Roumélie Orientale*)<sup>1)</sup>.

Ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἡ ἐπίσημος Βουλγαρία ἐπανειλημμένως ἀνεγνώρισε τὴν ἀδυναμίαν τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου ἐν Θράκῃ. Εἰς ἐγκύκλιον δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰς βουλγαρικὰς ἐφημερίδας «*Courrier de Sofia*» τῆς 19 Ἰουλίου 1905 καὶ «*Vetcherna Poschta*», ὁ στρατηγὸς Ράισο Πετρόφ, πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας, ἔγραφε: «Φυσικῶς λόγῳ τῶν ἐθνικῶν ὁμάδων ἐν τῷ βιλαετίῳ (Ἀδριανουπόλεως), ὅπου τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον κατέχει ἀριθμητικῶς τὴν δευτέραν ἢ καὶ τὴν τρίτην θέσιν, αἱ διεκδικήσεις ἡμῶν δέον νὰ περιορίζωνται εἰς ἀποτελεσματικὸν ἔλεγχον τῶν ἐνεργειῶν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, ἔλεγχον, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύναντο ν' ἀναλάβουν πρὸς τὸ παρὸν οἱ πρόξενοι».

Ἀφ' ἐτέρου ἄλλος Βούλγαρος πρωθυπουργός, ὁ Ἰβάν Γκέσωφ, ἐλέγχων τὴν κατόπιν αὐτοῦ εἰς τὰ πράγματα ἔλθοῦσαν κυβέρνησιν, διότι ἐπροκάλεσε τὸν δεύτερον βαλκανικὸν πόλεμον (1913), ἔγραψεν, ὅτι ἡ Βουλγαρία προσήρτησε χιλιάδας Ἑλλήνων ἐν Θράκῃ, ὅτι δὲ «αἱ περιφέρεια Κομοτινῆς καὶ Κιοτζαλῆ δὲν ἦσαν βουλγαρικά»<sup>2)</sup>. Ὀλίγον προηγουμένως ὁ κ. Σασάνωφ (ἐσφαλμένως λέγεται Σασόνωφ), ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας, εἶχε δηλώσει εἰς τὸν κ. Γκέσωφ: «Προσηρτήσατε ἐδάφη κατοικούμενα ὑπὸ Ἑλλήνων»<sup>3)</sup>. Τέλος εἰς τὸ *Temps* (Παρισίων) ὁ Charles Rivet<sup>4)</sup> ἀναφέρει τὰς συνδιαλέξεις, τὰς ὁποίας ἔσχε μετὰ διαφόρων Βουλγάρων πολιτικῶν ἀνδρῶν,

1) Βλ. Βερολινεῖον συνθήκην τῆς 1)13 Ἰουλίου 1878.

2) *Iv. Guechhoff*: Ἡ ἐγκληματικὴ παραφροσύνῃ τῶν Βουλγάρων (βουλγαρῶν στί), Σόφια, 1914, σελ. 104.

3) *Iv. Guechhoff*, ἔν. ἀν.

4) «*Le Temps*», 27 Novembre 1914.

ἰδίᾳ δὲ μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Μαλίνωφ, ἔγραφε : «La Triple Entente, dit on encore, nous parle d'Énos - Midia; ce qui s'imposait hier, cette ruée sur le voisin du sud pour délivrer les nôtres, n'a plus sa raison d'être; ce qui nous attristait n'a plus sur nous le même effet hypnotique. Nous avions entrepris la guerre pour la libération de la Macédoine, on nous en a spolié : *que nous importe la Thrace*»? (Ἡ Τριπλῆ Συνεννόησις, λέγουν ἀκόμη ἐδῶ, μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς γραμμῆς Αἴνου—Μηδείας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπεβάλλετο χθές, ἡ ἐφόρμησις ἐκείνη κατὰ τοῦ νοτίου γείτονος, δὲν ἔχει πλέον τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς ἐλύπει, δὲν ἔχει πλέον τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐφ' ἡμῶν. Ἀνελάβομεν τὸν πόλεμον διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας. *Τί μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ Θράκη* ;).

Ἄλλη βουλγαρικὴ ἀναγνώρισις τῆς ἑλληνικότητος τῆς Θράκης εἶναι ἡ ἔκλογικὴ συμφωνία, ἣτις συνήφθη μεταξὺ τῶν ἐν τῇ τουρκικῇ Βουλῇ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων βουλευτῶν πρὸς κοινὴν κατὰ τὰς τουρκικὰς κοινοβουλευτικὰς ἔκλογὰς σύμπραξιν ἐπὶ τῇ βάσει κατανομῆς τῶν βουλευτικῶν ἐδρῶν ἀναλόγως τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν οἰκείων πληθυσμῶν εἰς ἐκάστην περιφέρειαν. Κατὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην οἱ Βούλγαροι ἀνεγνώριζον, ὅτι οὐδεὶς Βούλγαρος βουλευτῆς θὰ ἐξελέγετο εἰς τὰς πρὸς Α. τοῦ Νέστου ἔκλογικὰς περιφέρειας.

Ἄλλ' ἃς συνεχίσωμεν τὰς παραθέσεις ξένων συγγραφέων. Τὸ 1902, Ἄγγλος συγγραφεὺς, ὁ D. G. Hogarth, εἰς ἔργον λίαν ἐνδιαφέρον 1), εἰς τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύετο τὸ ζήτημα τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου ἀπὸ γεωλογικῆς, ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἀπόψεως, ἔγραφε περὶ τῆς Θράκης τὴν ὁποίαν ὠνόμαζεν Eastern Rumelia (Ἄνατολικὴν Ρωμυλίαν) : «Ἡ πεδιάς τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμέλης ἀποτελεῖ ἀπὸ τινων ἀπόψεων ἐξαιρέσειν τοῦ κανόνος ἡμῶν (σημ. καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες κατοικοῦν εἰς τὰ παράλια), διότι κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλλήνων. Συμβαίνει πράγματι κάτι παράδοξον. Ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ αὕτη ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς αὐτῆς γωνίας κειμένης μεγάλης πόλεως (δηλαδὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως) καὶ ἡ ὑπεροχὴ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς φυλῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἐπικράτησιν τῆς αὐτῆς φυλῆς εἰς τὰς πρὸς ΒΑ. πεδιάδας. Ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν αἱ χῶραι αὗται εἶχον εὐρέως ἐξελληνισθῆ, ἐκτὸς τῶν μερῶν ὅπου ἔγινεν ἐγκατάστασις Ἀρμενίων ἢ Παυλικιανῶν».

Κατωτέρω ὁ Hogarth ὑποστηρίζει, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐγκατεστάθησαν ἐν Θράκῃ βραδύτερον, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα (τὰ πρὸ τοῦ 1902) ἔτη τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἠϋξάνετο εἰς τὴν κάτω κοιλάδα τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ ὅτι αἱ παραλῖαι ἀπὸ τοῦ (βιθυνικοῦ) Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Πύργου εἶναι

1) D. G. Hogarth : The Nearer East, London, 1902.



ἑλληνικαί. Ὁ Hogarth ἐπιβεβαιοῖ ἐπίσης, ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπερέχουν ἐν Ἑλλάδι τόσον ποσοτικῶς ὅσον καὶ ποιοτικῶς. Ἀποδίδει δὲ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἐκ τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες κατάρθωσαν νὰ ἐποφεληθοῦν.

Ὁ δὲ Amadori Virgilj, Ἰταλὸς συγγραφεὺς, τὸν ὁποῖον ἔσχομεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραθέσωμεν, γράφει <sup>1)</sup>: «Ed anche nella Tracia, specie nei cazas meridionali, l'elemento prevalente, et per numero et per l'intelletualità et per ricchezza è il greco». (Καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰδικῶς δὲ εἰς τοὺς νοτίους καζάδες (ὑποδιοικήσεις), τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον καὶ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ διὰ τῆς διανοήσεως καὶ διὰ τοῦ πλοῦτου εἶναι τὸ Ἕλληνικόν). Ἀλλὰ καὶ διάσημος Τεῦρκος συγγραφεὺς, ὁ γνωστὸς στρατιωτικὸς ἱστορικὸς Ἀχμέτ Δζεβὰτ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν καὶ Μέγας Βεζίρης, γράφει περὶ τῶν Ἑλλήνων <sup>2)</sup>. «Ἀποτελοῦν τὸν πληθυσμὸν εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, τὰς ἑλληνικὰς νήσους, τὴν Μακεδονίαν, τὸ νότιον μέρος τῆς Ἑλλάδος, τὰς νήσους Κρήτην, Κύπρον καὶ Ρόδον ὡς καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ». Εἰς δὲ σελίδα 43, λέγει περὶ τῶν Βουλγάρων: «Οἱ Βούλγαροι κατοικοῦν εἰς τὸ βιλαγιέτιον Τούνα (Δουνάβεως) καὶ εἰς τμήματά τινα τῶν βιλαγετίων Ἀδριανουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης.

Σημειωτέον, ὅτι ὅταν ἔγραφεν ὁ Ἀχμέτ Δζεβὰτ πασᾶς (1873), τὸ βιλαγιέτιον Ἀδριανουπόλεως ἦτο πολὺ μεγαλύτερον παρὰ μετὰ τὸ 1878, περιλαμβάνον τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα ὡς καὶ τὴν κατόπιν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν (Ν. Βουλγαρίαν). Καὶ ἴδου τί ἔγραφεν ὁ Δζεβὰτ περὶ τοῦ βιλαγετίου τούτου: «Ἐπιφάνεια 400.000 γεωγραφικὰ τετραγωνικὰ μίλια καὶ 1.800.000 κάτοικοι. Ἡ ἀναλογία τῶν Μουσουλμάνων πρὸς τοὺς Χριστιανούς εἶναι ὡς 2 : 3. Κατ' ἄλλην στατιστικὴν ὑπῆρχον εἰς τὸ βιλαγιέτιον τοῦτο 453.732 Μουσουλμάνοι καὶ 996.268 Χριστιανοί. Ἐννοεῖται ὅτι ἔξ ὅσων γράφει εἰς σελίδα 19, τὸ «Χριστιανοί», εἶναι κατὰ τὸν συγγραφέα συνώνυμον τοῦ Ἕλληνοσ.

Τὰ ἀνωτέρω γενικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ἢ βουλγαροφώνου πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Joachim Schulze<sup>3)</sup>, ὅστις γράφων περὶ τῆς πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων δημογραφικῆς καταστάσεως τῆς χώρας λέγει :

«Ἐπικρατοῦν οἱ Τεῦρκοι, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν (δηλαδὴ εἰς τὸ ἑσωτερικόν). Ἀλλ' ἐνῶ οἱ Τεῦρκοι κατενέμοντο ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς χώρας, ἐπὶ τῶν ὄρεων καὶ εἰς τὰς πεδιάδας, οἱ Ἕλληνες κατῴκουν εἰς ζώνην

1) Amadori Virgilj, ἔνθ. ἀν.

2) *Achmet Djavad* : Memaliki osmanieye daïr malumatı umumiye. (Γενικαὶ γνώσεις περὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας), Κωνσταντινούπολις 1873 σελ. 19 καὶ 41.

3) Joachim Schulze, ἔνθ. ἀν. σελ. 107)108.

παράλληλον πρὸς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τοῦ Νέστου καὶ πέραν τοῦ Ἐβρου, εἶχον δὲ μετακινήθῃ ἔξαιρετικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ πρὸς τὰ ἄνω τοῦ ποταμοῦ μέχρις Ἀδριανουπόλεως...». (Ganz überwiegend waren die Türken, die in der Provinz siedelten. Aber während die Türken sich über das ganze Gebiet über Berge und Ebenen verteilten, wohnten die Griechen in einem küstenparallelen Streifen vom Nestos an über das Ewrostal bis an die ostthrakischen küsten am Ägäischen und Schwarzen Meer. In Ewrostal waren sie ausnahmsweise landeinwärts und stromaufwärts bis Adrianopel gewandert). Βραδύτερον οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι ἐπέφεραν τὴν πρώτην μεγάλην ἀλλαγὴν καταδεικνυομένην ἐκ τοῦ ἑξῆς συγκριτικοῦ πίνακος τὸν ὁποῖον δίδει ὁ Schulze :

Χ ὄ ρ α :	Τὰ τουρκικὰ σαντζάκια Ἀδριανουπόλεως, Ἀλεξανδρουπόλεως & Κομοτινῆς (μέχρι τοῦ Καρά - Μπαλκάν καὶ ἐνιαχοῦ μέχρι 270 Α. μήκους Γρ.		Βουλγαρικὴ Διοίκησις	Δυτικὴ Θράκη Ἑλλ.
Ἔτη	1888	1906	1914	1824
Ἕλληνες	109.380	152.190	86.649	189.000
Μουσουλμάνοι	285.608	457.772	110.879	84.000
Βούλγαροι	63.550	62.897	35.493	23.000
Ἰσραηλίται	9.046	10.359	(μεταξὺ τῶν θρυσάλων)	
Ἀρμένιοι	4.229	5.847	1.135	
Θρυσάλα πληθυσμῶν καὶ Ἀθίγγανοι	1.885	δὲν ἠριθμῆθησαν	2.740	8.000

Ὅστε καὶ ἐκ τῆς προσφοροτέρας ὄλων τῶν περὶ Θράκης σοβαρῶν ξένων μελετῶν καταφαίνεται, ὅτι πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑλλήνων προσφύγων καὶ πρὸ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Βουλγαρικῶν πληθυσμῶν οἱ λεγόμενοι Βούλγαροι τῆς Θράκης ἀνῆρχοντο μόλις εἰς 23.000.

Ἴδου καὶ ἡ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἀναλογία τῶν πληθυσμῶν τῆς Δ. Θράκης κατ' ἔτη (κατὰ τὸν Schulze) :

	1888	1906	1914	1924
Ἕλληνες . . . . .	230)ο	21)90	270)ο	620)ο
Μουσουλμάνοι . . . . .	600)ο	650)ο	470)ο	280)ο
Βούλγαροι . . . . .	130)ο	120)ο	150)ο	80)ο
Ἰσραηλίται, Ἀρμένιοι, Ἀθίγγανοι κλπ. . . . .	30)ο	20)ο	20)ο	20)ο

Κατὰ ταῦτα ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς ἠῤῥανεν ἀπὸ τοῦ 1888 μέχρι τοῦ 1806 σημαντικῶς καὶ ἀνεβίβασε τὴν ἀναλογίαν αὐτοῦ μέχρι 2(3 τοῦ συνόλου. Φαίνεται ὅτι ἐκτὸς τῆς φυσικῆς αὐξήσεως ὑπῆρχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ μετανάστευσις Τούρκων ἐκ Βουλγαρίας, ἣτις ἐχώρει τότε πρὸς τὴν τελείαν ἀπόσπασιν αὐτῆς ἐκ τῆς Τουρκίας. Ἀπὸ τῶν Βαλκανικῶν ὅμως πολέμων ἤρχισεν ἡ ἔξασθένησις τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου. Τοῦτο ὅμως ἐξηκολούθει νὰ ἀποτελῆ τὰ 470)ο τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. Βραδύτερον, λόγῳ πολιτικῶν γεγονότων τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἔπαθεν ἐπανειλημμένως (durch die po-



litischen Ereignisse wurde sodann das griechische Element auf das wechsellustigste betroffen. Ἀπὸ τοῦ 1906 οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουν προϋούσαν σημαντικὴν αὔξησιν. Δις ἐπῆλθε σημαντικὴ ἑλληνικὴ μετανάστευσις. Ἡ πρώτη κατὰ τὰς Βαλκανικὰς διαταράξεις ὡς φυγὴ πρὸ τοῦ ἐχθρικοῦ (βουλγαρικοῦ) στρατοῦ καὶ κατοπιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου, ὡς ἐκτοπισμὸς ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων κυρίων ἐκ τῆς ἀπειλουμένης πολεμικῆς ζώνης. Οὕτως ὁ Schulze ἐπιβεβαιοῖ ὅσα γράφομεν προηγουμένως περὶ τῆς ἀρχικῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν αἰτίων τῆς ἔξασθενήσεως αὐτῆς κατὰ τὴν μεταβαλκανικὴν περίοδον. Εἰδικῶς δὲ καὶ περὶ τῶν παρεισάκτων εἰς Θράκην Βουλγάρων γράφει: «Μετὰ τὸν τελευταῖον Βαλκανικὸν πόλεμον οἱ Βούλγαροι μετηνάστευσαν εἰς Δ. Θράκην ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γενομένης Μακεδονίας, ἐξ Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἰ) καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων ἐγκαταλειφθέντα μέρη. Τὸ 1914 κατώκουν εἰς δλόκληρον τὸ Κουσλάρ, ζώνην παράλληλον πρὸς τὴν λίμνην Μπουροῦ καὶ τὴν ΝΑ. συνεχομένην παραλίαν ὡς καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Τούρκων τὸ Τσομπάν - δάγ καὶ τὴν ὄρεινὴν ζώνην Τοκατζίκ - Σουφλί μεθόριος γωνία. Περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου εἶχον, ὡς φαίνεται, ἔξαπλωθῆν πέραν τῆς παρακτίου πεδιάδος τῆς Ξάνθης καὶ τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ ἐγκατασταθῆν εἰς Κομοτινήν. Σήμερον ἐξηφανίσθησαν ἐξ ὅλων τῶν περιοχῶν τούτων. Κατὰ μέγα μέρος μετηνάστευσαν εἰς τὴν συμκρινθεῖσαν Βουλγαρίαν. Κατ' ἐπισήμους βουλγαρικὰς πληροφορίας τοῦ 1922, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ Μακεδονίας Δόβρουτζας καὶ Θράκης εἰς Βουλγαρίαν φηγόντων Βουλγάρων ἀνῆλθεν εἰς 152.316». Nach dem letzi en Balkankrieg wanderten die Bulgaren aus dem griechisch gewordenen Makedonien, aus Ost Thrakien und kleinasiens ἰ) in West Thrakien ein und belegten die noch von Griechen und Türken freigemachte, Plätze. 1914 bewohnten sie den ganzen Kuslar, einen Streifen parallel zur Ostküste des Buru und der SÖ. anschliessenden Meersküste, sowie gemeinsam mit Türken den Coban - Dag und den Gebirgsstreifen Tokatdzik - Sulfi - Grenzwinkel. Gegen Ende des Krieges haben sie sich anscheinend über die Küstenebene von Xanthi und Alexandrupolis verbreitet und in Komotini Fuss gefasst. Heute sind sie aus den meisten von diesen Gebieten verschwunden. Zum grossen Teil wanderten sie in das verkleinerte Bulgarien ab; nach amtlicher bulgarischer Angabe aus dem Jahre 1922 flüchteten dorthin 152.316 Bulgaren aus Thrakien, Makedonien und Dobrudscha».

1) Ἀγνοοῦμεν ποίους Βουλγάρους ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἔννοεῖ ὁ Schulze καὶ ἂν ὑπῆρξε τοιαύτη μετανάστευσις. Γεγονὸς εἶναι, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἰσχυρίζοντο, ὅτι ὑπῆρχον Βούλγαροὶ τινες εἰς τὰ μέρη τοῦ βιλαγετίου Προύσης, φαίνεται δὲ ὅτι τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους περισυνέλεξεν ὁ Schulze.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ

## ΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΑΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑΙ

*Αἱ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀπογραφαί. — Αἱ ἐπίσημοι τουρκικαὶ ἐπετηρίδες. Τὸ ζήτημα τῶν Πομάκων. — Δὲν εἶναι Βούλγαροι. — Μαρτυρία γερμανοῦ συγγραφέως περὶ καταναγκαστικοῦ αὐτῶν ἐκχριστιανισμοῦ. — Πόσοι εἶναι; — Οἱ κάτοικοι τῆς Θράκης μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν. — Ἡ τελευταία ἑλληνικὴ ἀπογραφή τοῦ 1940.*

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀνωτέρου ἀναφερομένου Τούρκου συγγραφέως μᾶς φέροι εἰς τὰς τουρκικὰς στατιστικὰς αἱ ὁποῖαι, ὡς εἴπομεν, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτελεῖς, πάντως ὅμως δεικνύουσι τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ κατὰ τὴν πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων περίοδον.

Πρώτη τουρκικὴ στατιστικὴ εἶναι ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὰς Petermann's Mitteilungen ὑπὸ τῶν Waquer καὶ Suran<sup>1)</sup> κατὰ τὴν τότε ἐπίσημον τουρκικὴν ἐπετηρίδα (σαλναμέ). Αὕτη εἶναι πλήρης χασμάτων καὶ δὲν χωρίζει τὸν πληθυσμὸν κατ' ἔθνοτητα. Ἄλλὰ δίδει ἀριθμὸς δι' ἑκάστην διοίκησιν (Sandjak) καὶ ὑποδιοίκησιν (caza). Τὰ δλικά ὅμως αὐτῆς εἶναι ὑποθετικά, διότι ἡ ἀπογραφή ἐπὶ τῆς ὁποίας βασιζέται σημειώνει μόνον τοὺς ἄρρενας. Ἴδου ὁ κατὰ σαντζάκιον πληθυσμὸς τῆς Θράκης (βιλαγιέτου Ἐδριανουπόλεως κατὰ τὴν στατιστικὴν ταύτην<sup>2)</sup>).

<u>Σαντζάκιον</u>	<u>ἄρρεν πληθυσμὸς</u>	<u>ὑπολογιζόμενος συνολικὸς πληθυσμὸς</u>
Ἐδριανουπόλεως	114.381	250.000
Κίρκ - Κλισέ	44.591	150.000
Ραιδεστοῦ	31.397	150.000
Καλλιπόλεως	31.423	100.000
Δεδέαγατς	52.217	150.000
Κομοτινῆς	84.460	250.000
		<u>1.000.000</u>

Κατὰ τὸν πίνακα τοῦτον, ὁ πληθυσμὸς τῶν διοικήσεων Κομοτινῆς

1) Petermann's Mitteilungen: Die Bevölkerung der Erde, 1892, σελ. 37.

2) Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας Θράκης ὑπάρχουσι πληροφορίαι τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Στράβωνος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ὑπολογίζεται ὅτι ἡ Χώρα θὰ εἶχεν 600.000 κατοίκους. Κατὰ τὸν Θουκυδίδην (II 98) ὁ βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν Σιτάλκης ἐστρατολόγησεν 150.000 (πέντε καὶ δέκα μυριάδας) ἄνδρας εἰς τὴν κατὰ τῶν Μακεδόνων ἐστρατείαν του. Κατὰ τὸν Στράβωνα (VII, 331 frg. 48) 22 Θρακικά φύλα Ν. τ.ῦ Δουνάβεως ἠδυνήθησαν νὰ παρατάξουν 15.000 πεζοὺς καὶ ἵπεις· ὁ Belloch (Bevölkerung der griechischrömischen Welt, 213 ff. ὑπολογίζει ἐκ τῶν δεδομένων τούτων τὸν πληθυσμὸν τῆς Θράκης εἰς 600.000. (Βλ. καὶ Pauly Wissova: Realencyklopädie s. 403).



(Γκιουμουλτζίνης) καὶ Ἀλεξανδρουπόλεως (Λεδεαγάτς) ἀνήρχετο καθ' ὑπολογισμὸν εἰς 250.000 κατοίκους περίπου.

Ὁ σαλναμὲς τοῦ βιλαγιτίου Ἀδριανουπόλεως διὰ τὸ τουρκικὸν οἰκονομικὸν ἔτος 1306)1889 δίδει δι' ὁλόκληρον τὴν Θράκην ὄλικὸν 826 541, ἔξ ὧν 433.669 Μουσουλμάνοι, 268071 Ἑλληνας, 101.842 Βούλγαροι, 16.845 Ἀρμένιοι καὶ 6314 Ἑβραῖοι. Ἄλλοι τοιαύτη τουρκικὴ στατιστικὴ εἶναι ἢ τοῦ 1311 (1894). Κατ' αὐτὴν ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς ὁλοκλήρου τῆς Θράκης ἀνήρχετο εἰς 955.248, ἔξ ὧν 520.338 Μουσουλμάνοι, 283.170 Ἑλληνας, 116.539 Βούλγαροι κλπ. Ὡστε οἱ Βούλγαροι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τοῦ ἡμίσεως τῶν Ἑλλήνων, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι ἠνύθουν τὸ βουλγαρικὸν στοιχείον. Καὶ ὅμως οἱ Βούλγαροι (πρεσβευτῆς Κολοῦσεφ, πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἐν Βουλγαρίᾳ προσφύγων) ὠμίλουν τὸ 1922 περὶ 700.000 Βουλγάρων τῆς Θράκης!

Συνεχίζοντες τὴν εἰς τὰς διαφόρους στατιστικὰς ἔρευναν, ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν τουρκικὸν σαλναμὲ τοῦ 1906 τὴν ἐξῆς, δι' ὁλόκληρον πάντοτε τὴν Θράκην :

Μουσουλμάνοι 646.945, Ἑλληνας 349.734, Βούλγαροι, 119.919, Ἀρμένιοι 21.225, Ἑβραῖοι 17.157. Ὀλικὸν 1.148.000.

Ἡ στατιστικὴ αὕτη συμπίπτει σχεδὸν πρὸς τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀγὼν» Ἀθηνῶν (ἀριθ. 379. 1906), καθ' ἣν ἢ ἀναλογία τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων δι' ὁλόκληρον τὴν Θράκην ἦτο ἢ ἐξῆς :

Μουσουλμάνοι 549.307, Ἑλληνας 366.331, Βούλγαροι 107.843, Ἀρμένιοι 24.060, Ἑβραῖοι 19.200. Ὀλικὸν 1.066.741.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων ἐπισήμων τουρκικῶν στατιστικῶν, παρακολουθήσας ἐκ τοῦ σύννεγγυς τὰς σχετικὰς σιζητήσεις ἐν τῷ τουρκικῷ τύπῳ ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσθέσῃ καὶ τὰ ἐξῆς, ἀποδεικνύοντα πάντως πόσον καὶ κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν διενέξεων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ κολοσσιαία ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων. Οὕτω κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1919 ἡ ἐφημερὶς «İkdam» τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς κύριον ἄρθρον ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας εἰς τὸ Συνέδριον τῆς εἰρήνης ὑποβληθέντος ὑπομνήματος ἔδιδε τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς δι' ὁλόκληρον τὴν Θράκην ἐκ τῆς στατιστικῆς τοῦ τουρκικοῦ ἔτους 1321 (1904):

Τοῦρκοι 650.654, Ἑλληνας 357.102, Βούλγαροι 127.459, Διάφοροι 49.914. Ὀλικὸν 1.185.129.

Ἄφ' ἑτέρου ἢ τουρκικὴ ἐπίτροπὴ τοῦ Πασᾶ - ἰλῆ (οὕτω μετωνομάζετο τότε ἐπὶ τὸ τουρκικώτερον ἢ Θράκη), ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν αὐτὴν ἐφημερίδα τῆς 11ης Δεκεμβρίου - οὐλ - ἔββὲλ 1337 (1919) μακρὰς δηλώσεις τοῦ Προέδρου αὐτῆς Σεβκὲτ βέη, καθ' ἃς ὑπῆρχον εἰς τὴν Γενικὴν Διοίκησιν Ἀδριανουπόλεως, δηλαδή εἰς ὁλόκληρον τὴν Θράκην, Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν :

Τοῦρκοι 615.720, Ἕλληνες 344.467, Ἀρμένιοι 18.028, Βούλγαροι 110.974, Ἑβραῖοι 21.423, Καθολικοὶ καὶ ἄλλοι 3.300. Ἐν συνόλῳ 1.103.912.

Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ ἔδιδε τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς διὰ τὸ μέρος τῆς Γενικῆς Διοικήσεως (βιλαγέτι) Ἀδριανουπόλεως, τὸ ὅποιον ἔμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν τὸ 1919 (δηλαδὴ διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην): Τοῦρκοι 397.970, Ἕλληνες 160.626, Βούλγαροι 2.293, Ἑβραῖοι 23.713, Ἄλλοι 1.322. Σύνολον 585.924.

Τέλος εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἰς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις μετὰ τὴν ἀνακωχὴν τοῦ 1918 ὑποβληθὲν ὑπόμνημα ἐδίδοντο οἱ ἐξῆς ἀριθμοὶ δι' ὁλόκληρον τὴν Θράκην: Τοῦρκοι 760.703, Ἕλληνες 263.997, Βούλγαροι 78.967, Διάφοροι 100.594. Ὀλικόν: 1.196.261.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἐξώγκωνον ὑπερβολικῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους ἀπὸ 615.120 κατὰ τὴν τουρκικὴν ἐπιτροπὴν Θράκης, ἀνεβίβαζον εἰς 760.703 — εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον εἶχεν ἐνισχυθῆ διὰ Τούρκων ἐποίκων ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν θέσιν τῶν ἐκτοπισθέντων Ἑλλήνων—τοὺς δὲ Ἕλληνας ἀπὸ 334.467 κατὰ τὴν ἰδίαν ἐπιτροπὴν (καὶ 257.107 κατὰ τὴν «Ἰκδὰμ») ὑπεβίβαζεν εἰς 293.997. Ἡ διαφορά ἀντεπροσώπευεν ἄραγε τοὺς κατὰ τοὺς ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθέντας ἐκτοπισμοὺς ἀπολεσθέντας;

Τὴν αὐτὴν τακτικὴν τῆς ἐξογκώσεως τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου καὶ ἐλαττώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἠκολούθησεν ἡ τουρκικὴ Ἐπιτροπὴ Θράκης καὶ εἰς προπαγανδιστικὸν φυλλάδιον δημοσιευθὲν τὸν Μάρτιον τοῦ 1949 εἰς ἀπάντησιν τοῦ εἰς τὸ Συνέδριον τῆς εἰρήνης ὑποβληθέντος ἑλληνικοῦ ὑπομνήματος. Κατὰ τὸ φυλλάδιον τοῦτο ὑπῆρχον ἐν τῇ κυρίῳς Θράκῃ 807.248 Τοῦρκοι, 251.008 Ἕλληνες καὶ 50.765 Βούλγαροι. Βραδύτερον ἡ τουρκικὴ ἐθνικιστικὴ ἐφημερὶς «Ἰλερῆ» ἔδιδε τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς: Τοῦρκοι 992.687, Ἕλληνες 223.768, Βούλγαροι 80.000, Ἑβραῖοι 41.000. Σύνολον 1.336.455.

Τέλος κατὰ τὴν «Ἰκδὰμ» τῆς 13ης Μαΐου 1922, ἡ τουρκικὴ ἐπιτροπὴ Θράκης ἀπηύθυνεν εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν 25σέλιδον ἔκθεσιν, ἐν ἣ ἰσχυρίζετο, ὅτι ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ (εἰς τὴν ὁποίαν περιελάμβανε προφανῶς καὶ τὰς Διοικήσεις [σαντζάκια] Δράμας καὶ Σερρών): Τοῦρκοι 971.163, Ἕλληνες 247.705, Βούλγαροι, Ἑβραῖοι, Ἀρμένιοι κλπ. 120.920. Σύν. 1.339.788. Ὑπολογιζομένων τῶν Ἑβραίων, Ἀρμενίων κλπ. εἰς 40.000, μένουσιν δι' ὁλόκληρον τὴν Θράκην 80.920 Βούλγαροι συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν νομῶν Δράμας καὶ Σερρών.

Ὅσον καὶ ἂν οἱ τουρκικοὶ οὗτοι πίνακες δὲν συμφωνοῦν πρὸς ἀλλήλους, ὅσον καὶ ἂν ἐξογκῶνουν τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον καὶ ἐλαττώνουν τὸ ἑλληνικόν, παραμένει τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀντιπροσωπεύουν πάντοτε τὸ ἐν τρίτον τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀμφισβητηθῆ ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ Τοῦρκοι εἶχον συμφέρον νὰ παραστήσουν τὴν ἐθνολογικὴν σύστασιν



τῆς Θράκης εὐνοϊκὴν ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων, οἵτινες ἦσαν τότε σύμμαχοί των.

Ἄλλη ἀπόδειξις τῆς ἀδυναμίας τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου ἐν Θράκῃ ἦτο τότε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Βούλγαροι, παρὰ τὴν εὐνοϊαν, τῆς ὁποίας ἕνεκα πολιτικῶν λόγων ἠξιώθησαν ἐκ μέρους τῆς Πύλης, ἐπιτυγχάνοντες κατὰ καιροῦς τὴν ἔκδοσιν ἑπτὰ βερατίων δι' ἰσαριθμούς βουλγαρικὰς μητροπόλεις ἐν Μακεδονίᾳ εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, οὐδέποτε ἐπέτυχον τὴν ἴδρυσιν μητροπόλεως ἢ ἐπισκοπῆς ἐν Θράκῃ. Τὸ δὲ μᾶλλον ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι τὸ ἱδρυτικὸν φερμάνιον τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας τοῦ 1870 ἀπηγόρευε τὴν ὑπαρξιν Βουλγάρου μητροπολίτου ἐν Φιλιππουπόλει (Β. Θράκης), ἀκόμη δὲ καὶ ἐν Βάρνῃ. Πράγματι τὸ 10ον ἄρθρον τοῦ φερμανίου τούτου, κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν μητροπόλεων τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, λέγει : «...Βάρνης (μὴ περιλαμβανομένης τῆς πόλεως Βάρνης καὶ εἰκοσάδος περίπου χωρίων ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου μέχρι Κωνσταντίας <sup>1)</sup>), τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι δὲν εἶναι Βούλγαροι... Φιλιππούπολις ἐξαιρέσει τῆς πόλεως Φιλιππουπόλεως...».

Καὶ ὁμως τὴν ἕξινε κατόπιν κατάχρησις τοῦ 10ου τούτου ἄρθρου τοῦ φερμανίου τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι κατὰ τὰ ἔτη τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας ὑπὸ τὸν Ἐξαρχον Ἰωσήφ ἐνεφανίζετο καὶ κάποιος Βούλγαρος ἐπίσκοπος ἐν Ἀδριανουπόλει. Ἄλλ' αὐτὸς ἦτο ἀπλοῦς ἑξαρχικὸς ἐπίτροπος. Βραδύτερον, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κινήματος τοῦ Δζαφέρ-Ταγιάρ, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν προηγουμένως, ὑπῆρχεν εἰς Ἀδριανούπολιν κάποιος Βούλγαρος ἐπίσκοπος Νικόδημος. Αὐτὸς ὁμως δὲν ἦτο ἐπίσκοπος Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι (in partibus) Τιβεριουπόλεως (Στρωμνίτης). Εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον νὰ τονισθῇ, ὅτι οὐδέποτε οἱ Βούλγαροι διενεοήθησαν νὰ ζητήσουν τὴν ἔκδοσιν μητροπολιτικοῦ βερατίου διὰ τὴν Θράκην, διότι εἰς οὐδεμίαν θρακικὴν περιοχὴν ὑπῆρχεν τὸ ὑπὸ τοῦ φερμανίου προβλεπόμενον ἐπαρκὲς βουλγαρικὸν στοιχεῖον, ὅπως ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ζητήσουν τὴν ἴδρυσιν βουλγαρικῆς ἐπισκοπῆς.

Ἐν ἄλλο ζήτημα καθοριστέον κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων εἶναι τὸ τῶν Πομάκων τοὺς ὁποίους οἱ Βούλγαροι ἐννοοῦν νὰ θεωροῦν ἐξισλαμισθέντας Βουλγάρους.

Ἡ καταγωγὴ τῶν Μουσουλμάνων τούτων, οἵτινες κατοικοῦν εἰς τὰς βορείους περιοχὰς τῆς Δυτικῆς Θράκης, εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὴ. Ἐν ὁμως εἶναι βέβαιον : *Βούλγαροι δὲν εἶναι*. Οἱ Τοῦρκοι—καὶ εἰδικῶς ὁ ἄλλοτε Τοῦρκος βουλευτὴς Ἀδριανουπόλεως Φαῆκ βέης, εἰς ἄρθρον τοῦ δημοσιευθὲν κατὰ τὰς μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους πολέμους συζητήσεις <sup>2)</sup>—ὑποστη-

1) Σ.Δ. Οὗτοι ἐζήτησαν τὴν αὐτονομίαν των εἰς τὸ Βερολίνοιον Συνέδριον.

2) Εἶναι δυστυχῶς σήμερον ἀδύνατον νὰ δοθῇ τὸ ὄνομα καὶ ὁ ἀριθμὸς τῆς ἐφημερίδος, εἰς ἣν ἐδημοσιεύθη τὸ ἄρθρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ γράφων τὴν πα-

ρίζουν, ὅτι οἱ Πομάκοι κατάγονται ἐκ τῶν Πετσενέγων ἢ Πατσεινακτικῶν (τουρκιστὶ Πατσεινάκ), λαοῦ τουρκικῆς καταγωγῆς, ὅστις ἐπέδραμεν ὡς γνωστόν, ἐπανελημμένως κατὰ τῆς Θράκης. Ἐξ ἑτέρου ὅμως οἱ Σλαῦοι συγγραφεῖς ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ Πομάκοι εἶναι καταγωγῆς σλαυικῆς, ἀλλ' ἔχοντες καὶ κάποιαν Θρακικὴν φλέβα.

«Εἶναι πιθανόν», γράφει περὶ τούτων ὁ Johan Cvijic <sup>1)</sup>, «ὅτι ἀνηκόντες εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Βογομήλων (Παταρηνῶν) πρὸ τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς, καθ' ὅτι ἀπειτέλουν πλειονότητα σλαυοθρακικὴν καὶ ὄχι σλαυοβουλγαρικὴν. Εἶναι ἀφωσιωμένοι Μουσουλμάνοι, οἵτινες ὁμιλοῦν συχνάκις τὴν τουρκικὴν ὡς καὶ βουλγαρικὴν ἀρχαῖον γλωσσικὸν ἰδίωμα μὲ πολλὰς ἑλληνικὰς καὶ τουρκικὰς λέξεις... Φαίνεται ὅτι μόνον αἱ κατώτεραι τάξεις τοῦ σλαυικοῦ τούτου πληθυσμοῦ ἐξισλαμίσθησαν κατ' ἀρχάς, τοῦτο δὲ ἐξηγεῖ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν ἐξισλαμισθεῖσα ἀριστοκρατία, ὡς ἐν Βοσνίᾳ. Ὡς ἐκ τούτου δὲν εὐρίσκει κανεὶς εἰς τοὺς Πομάκους τὸ ὑπερήφανον καὶ ἱπποτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐξισλαμισθέντας Σλαῦους τῆς Βοσνίας νὰ ἀσκήσουν μεγάλην πολιτικὴν ἐπιρροήν».

Πάντως εἶναι γεγονός, ὅτι οἱ Πομάκοι δὲν ἔχουν ἐθνικὴν βουλγαρικὴν συνείδησιν. Τοῦτο ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ καὶ ὁ καθηγητὴς Ischirkoff τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας, λέγων <sup>2)</sup>: «Die neue Religion, die ihre Sprache und viele ihrer Traditionen schonnte, hat ihren nationalen Geist vollständig getötet... ihr Hauptzentrum befindet sich in Tschepino und dort ist ziemlich viel versucht worden um ihr Nationalbewusstsein zu wecken, aber der Erfolg war gering. Der Glaube hat die Nationalität besiegt». (Ἡ νέα θρησκεία—δηλαδή ἡ ἰσλαμικὴ—ἤτις ἐφείσθη τῆς γλώσσης καὶ πολλῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἐφόνευσε τελείως τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν πνεῦμα... Τὸ κυριώτερον κέντρον αὐτῶν εὐρίσκεται εἰς τὸ Τσέπινο, ἐκεῖ δὲ ἐπεχειρήθησαν πολλὰ πρὸς ἀφύπνησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως, ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία ἦτο μικρά. Ἡ θρησκεία ἐνίκησε τὴν ἐθνικότητα).

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄξιον ἀπορίας, ὅτι οἱ Πομάκοι ἐξεδήλωσαν πάντοτε βαθύτατον μῖσος κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τὸ 1877)78, κατὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον διέπραξαν πολλὰ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἠγωνίσθησαν δὲ μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Πολλὰ χωρία ἐκήρυξαν τότε καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Τὸ 1913 ἀντετάχθησαν κατὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Δυτικῆς Θράκης εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ἐνῶ ἐξηκολούθουν αἱ διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης μετὰ τῶν Τούρκων ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ Πομάκοι ἐκ

ροῦσαν μελέτην ἀνέγνωσαν ἐν καιρῷ. Ἐπίσης ἤκουσε τὸν Φαῆκ βέην λέγοντα τὰ αὐτὰ ἐν τῇ τουρκικῇ Βουλῇ κατὰ μίαν συζήτησιν περὶ Θράκης.

1) Johan Cvijic: La Peninsule Balkanique, p. 477.

2) Prof. Ischirkoff: «Bulgarien, Land und Leute», ἐν Petermann's Mitteilungen, 1911, II, σελ. 219.



συμφώνου μετὰ τῶν ἄλλων Μουσουλμάνων τῆς Θράκης ἐπανεστάτησαν καὶ ἔδρυσαν τὴν ἐφήμερον «Δημοκρατίαν τῆς Κομοτινῆς» (Republique de Gumuldjina). Ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν τούτων κατὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς χώρας τῶν εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης. Ὁ στρατηγὸς Σάββωφ, ὁ τέως βούλγαρος ἀρχιστρατήγος, ὅστις διεξῆγε τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης μετὰ τῶν Τούρκων ὡς ἀρχηγὸς τῆς Βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας, διετέλει τότε ὑπὸ τὸ κράτος μεγίστης ἀνησυχίας. Ὁ δὲ Στογιάν Νάτσεβιτς, δευτέρος πληρεξούσιος τῆς Βουλγαρίας, ἔλεγεν, ἐν δημοσιογραφικῇ συνεντεύξει πρὸς τὸν συγγραφέα τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης: «Der Teufel soll sie holen! (Νὰ τοὺς πάρῃ ὁ διάβολος!) Καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸ διατὶ οἱ Βούλγαροι ὑπεχώρουν εἰς ὅλας τὰς ἀξιώσεις τῶν Τούρκων. Ἡ Δυτικὴ Θράκη μέχρι τοῦ Ἐβρου κατεῖχετο τότε ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις εἶχε νικήσει τοὺς Βουλγάρους κατὰ κράτος. Ἡ Ἑλλάς, ἂν ἤθελεν, ἠδύνατο νὰ ἐπωφεληθῇ τότε τῆς κινήσεως ταύτης τῶν Πομάκων καὶ τῆς ἀδυναμίας, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ἡ Βουλγαρία μὴ δυναμένη νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν Θράκην, οὔτε κἂν νὰ παραλάβῃ τὰ ἐδάφη, τὰ ὁποῖα ἐπεδικάσθησαν εἰς αὐτὴν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου. Παρεκάλεσε μάλιστα τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἣτις καὶ ἐδέχθη, νὰ ἀφήσῃ ἀκόμη τὸν στρατὸν τῆς εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην, μέχρις ὅτου ἡ Βουλγαρία εὐρεθῇ εἰς θέσιν νὰ στείλῃ ἐπαρκεῖς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Ἄν ἡ Δυτικὴ Θράκη ἦτο χώρα βουλγαρικὴ, ἂν οἱ Πομάκοι ἦσαν Βούλγαροι, διατὶ ἐφοβεῖτο νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν μὲ μικρὰς πολεμικὰς δυνάμεις; Μήπως ἄρα γε ἐφοβεῖτο ἀντεκδικήσεις τῶν Μουσουλμάνων δι' ὅσα διεπράχθησαν εἰς βῆρος τῶν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰσόδου τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων εἰς Θράκην μέχρι τῆς ἀποχωρήσεώς των; Μήπως διότι αἱ βουλγαρικαὶ ἀρχαὶ εἶχον ἀναγκάσει τοὺς Πομάκους νὰ δηλώσουν, ὅτι ἀσπάζονται τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν; Ἴσως οἱ Βούλγαροι ἰσχυρισθῶν ὅτι ταῦτα εἶναι ἀναληθῆ. Ὑπάρχει ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1913, ἡ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σάββωφ βουλγαρικὴ ἀντιπροσωπεία, ὑπέκρουσα εἰς τὴν πίεσιν τῶν Τούρκων πληρεξουσίων (Galaat Bey, Halil Bey καὶ τοῦ στρατηγοῦ Μαχμουτ πασᾶ Τσουρούκσουλοῦ), ὑπέγραψε μυστικὸν παρηρητημένον εἰς τὴν συνθήκην τῆς εἰρήνης πρωτόκολλον, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Βουλγαρία συγκατετίθειτο, ὅπως οἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς ἀσπασθέντες τὸν χριστιανισμὸν ἐπανεέλθουν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν. Ἡ ὑπογραφή τοιοῦτου πρωτοκόλλου δὲν εἶναι ἄρα γε ὁμολογία τῆς ἀσκηθείσης βίας; Καὶ δὲν εἶναι ἐπίσης ὁμολογία καὶ ἀπόδειξις, ὅτι οἱ Πομάκοι δὲν εἶναι Βούλγαροι!);

Τὴν ἀσκησιν τῆς βίας πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν Πομάκων νὰ ἐκκρι-

1) Βλ. *Πολυδώρου Παπαχριστοδοῦλου*: Οἱ Πομάκοι, Ἀθήναι 1948 β' ἔκδοσις.

στιανισθοῦν, ἐπιβεβαιοὶ καὶ ὁ Joachim Schulze <sup>1)</sup>. ὅστις ἀναφερόμενος καὶ εἰς σχετικὰς ὁμολογίας τοῦ Ischirkoff γράφει : «Nach dem Kriege hat Bulgarien bekanntlich eine Christianisierungspolitik getrieben, um die Pomaken, sei es durch Anwendung von Gewalt, sei es durch das überzeugende Wort der Prediger (Ischirkoff) zu volksbewusste Bulgaren zu machen» (Μετὰ τὸν πόλεμον ἡ Βουλγαρία εἶχεν, ὡς γνωστόν, ἀσκήσει πολιτικὴν ἐκχριστιανισμοῦ, ὅπως, εἴτε διὰ χρησιμοποίησεως βίας, εἴτε διὰ τῶν πειστικῶν λόγων τῶν ἱεροκηρῶν κάμη τοὺς Πομάκους Βουλγάρους μὲ ἐθνικὴν συνείδησιν).

Εἰς ὁμοίαν ὁμολογίαν, ὅτι δηλαδὴ οἱ Πομάκοι δὲν εἶναι Βούλγαροι, προέβη καὶ ὁ Βούλγαρος Στρασιμίρωφ, γράψας μετὰ δύο ἔτη <sup>2)</sup>, ὅτι «εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἀποπλισθοῦν οἱ Πομάκοι, οἵτινες, ἐνὸς μὲν διατηροῦν τὰ ὅπλα των θεωροῦν τὸ βουλγαρικὸν καθεστῶς ὡς προσωρινόν. «Πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Στρασιμίρωφ ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μετὰ τὴν ἀνακωχὴν τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου (1918), οἱ Πομάκοι ἀπέστειλαν εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς εἰρήνης πολλὰς ἀναφορὰς ἐναντίον τῆς ἐνδεχομένης ὑπαγωγῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν Βουλγαρίαν. Τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξαν καὶ μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἀποστέιλαντες ἀντιπροσωπείαν εἰς Ἑλλάδα καὶ Ἀμερικὴν.

Τί εἶναι ὅμως ἐν τῇ πραγματικότητι οἱ Πομάκοι ; Ὁ Fligier <sup>3)</sup>, καὶ ὁ Tomaschek, ὁ τελευταῖος οὗτος εἰς τὸ ἐπανελημμένως ἐν τῇ προκειμένῃ μελέτῃ παρατεθὲν ἔργον του, θεωροῦν αὐτοὺς ὡς ἐξισλαμισθέντας Θράκας. Ἐνῶ ὁ καθηγητὴς Κ. Jirecek <sup>4)</sup>, συγγραφεὺς γνωστὸς διὰ τὴν βουλγαροφιλίαν του, διατελέσας μάλιστα καὶ πρῶτος Ὑπουργὸς τῆς παιδείας τὸ 1879 εἰς τὸ ἀρτισύστατον τότε βουλγαρικὸν κράτος, γράφει :

«Εἰς τὴν Ροδόπην, ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Στενιμάχου, ὅπου εὐρίσκονται ἄλλα ὑπόλοιπα τῶν παλαιῶν Βυζαντινῶν πληθυσμῶν, μεταξὺ τῶν μουσουλμάνων Βουλγάρων ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ μερικοὶ Μουσουλμάνοι Ἑλληγες. Κατὰ ἀφηγήσεις τῶν μουσουλμάνων χωροφυλάκων, οἱ ὁποῖοι μὲ συνώδενον, τὸ μέγα χωρίον Λιάμποβο (90 οἰκίαι), Ν. τῆς πόλεως τοῦ Νευροκοπίου, κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλλήνων οἵτινες προσβεῦδον τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν. Ἐπίσης τὸ γειτονικὸν χωρίον Λόζαϊκ (Lozaik), ὡς καὶ τὸ Κόρνικ θὰ εἶχον παρόμοιον πληθυσμόν, ὅστις πάντως ἐξεβουλγαρίσθη. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπάρχει ἑλληνικὴ φλέβα εἰς τοὺς Πομάκους τοῦ Ἴμρος (Imros). Ἐπίσης καὶ ἡ κώμη Περουσίτσα, σήμερον βουλγαρικὴ, ἐν μέσῳ τῆς ὄρεινῆς χώρας, ὅπου ἠκούσαμεν ὀνόματά τινα χωρίων προφανῶς ἑλληνικῶν (Μαυρογῆ, Κόκκινο)».

1) Joachim Schulze : Neugriechenland, σελ. 201—202.

2) Ἐφημερίς «Dnévnik» (Σόφιας) τῆς 18ης Ἰουλίου 1915.

3) Fligier : Ethnologische Entdeckungen im Gebirge. Wien 1899.

4) Κ. Jirecek : Das Fürstentum Bulgarien, 1891 σελ. 115.



Πάντως ἡ καταγωγή τῶν Πομάκων εἶναι ζήτημα διευκρινήσεως. Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι, ὡς πιστεύεται, ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἀγριάνων, λαοῦ θρακικοῦ, ὅστις κατέκει εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Ροδόπης, τὴν ὁποίαν Βυζαντινοὶ τινες συγγραφεῖς, ὡς ὁ Ἀκροπολίτης, ὀνομάζουν «Ἀχρίδος». Ὑπάρχουν μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Πομάκοι ὀνομάζονται «Ἀχριάναι»<sup>1)</sup>. Ἐνδέχεται νὰ κατάγονται καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων Σατρῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος<sup>2)</sup> ὅστις λέγει, ὅτι κατώκουν περιοχὴν ἐκτάκτως ὄρεινὴν, μὴ ὑποταχθέντες ποτέ, μόνοι αὐτοὶ ἐξ ὄλων τῶν Θρακῶν, εἰς κανένα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἂν ἀκόμη θεωρηθοῦν σλαυικῆς καταγωγῆς ὡς θέλει ὁ Τοβίγιτς (Cvijic), πάλιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς Βούλγαροι. Λεῖπει ἀπὸ αὐτοῦ, ὡς ὁμολογοῦν καὶ Βούλγαροι (καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας), ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ἡ θέλησις τοῦ νὰ νομίζωνται ὡς Βούλγαροι.

Κατὰ τὸν Schulze<sup>3)</sup>, οἱ Πομάκοι ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ ἀνέρχονται εἰς 100.0000, αὐξανόμενοι ἀριθμητικῶς διὰ προσελεύσεων ἐκ Βουλγαρίας, διότι, ὡς ἰσχυρίζονται, καταπιέζονται ἐκεῖ (weil sie behaupten dort bedrückt zu werden). Καὶ προσθέτει ὁ Γερμανὸς οὗτος συγγραφεὺς, ὅστις πρὸ τινων μόλις ἐτῶν ἐπεσκέφθη ὀλόκληρον τὴν Δ. Θράκην καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν : «Mit ewigen «Jassu» grüssen die Landleute, die Hand zum Fez führend, den Reisenden». (Μὲ ἐν αἰώνιον «Γεῖά σου!» χαιρετοῦν οἱ χωρικοὶ (Πομάκοι καὶ Τοῦρκοι) τὸν ταξιδιώτην, φέροντες τὴν χεῖρα εἰς τὸ φέσι). Ποία ἄλλη καλλιτέρα ἀπόδειξις τοῦ ὅτι αἰσθάνονται ἑαυτοὺς Ἕλληνας;

Καὶ τώρα, ἀφοῦ προσεπαθῆσαμεν νὰ διευκρινήσωμεν τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Πομάκων<sup>4)</sup>, ἄς ἀποπειραθῶμεν νὰ φθάσωμεν εἰς ἓν συμ-

1) Στ. Κυριακίδου : Ἡ Δυτικὴ Θράκη σελ. 73.

2) Ἡροδότου VII, 111 : Σάτραι δὲ οὐδενὸς τῶν ἀνθρώπων ὑπῆκοοι ἐγένοντο ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν, ἀλλὰ διατελέουσι τὸ μέχρις ἐμεῦ ἔοντες ἐλεύθεροι μῦνοι Θρητῶν οἰκέουσι τε γὰρ οὖρεα ὑψηλά, ἴδῃσι τε παντοίησι καὶ χιόνι συνηρεφέα καὶ εἰσὶ τὰ πολέμια ἄκροι, οὗτοι οἱ τοῦ Διονύσου τὸ μαντήιον εἰσὶ κεκτημένοι, τὸ δὲ μαντήιον τοῦτο ἐστὶ μὲν ἐπὶ τῶν ὄρεων τῶν ὑψηλοτάτων...»

3) J. Schulze ἐνθ. ἀν. 201.

4) Κατὰ τὴν τουρκικὴν στατιστικὴν τοῦ 1901 ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν Πομάκων ἀνέρχοντο εἰς 200.000 κατανεμομένους ὡς ἑξῆς :

Ὑποδιοικήσεις Κιριτζαλή	37.388
» Ἀχῆ-Τσελεμπή	21.857
» Νταρῆ-Ντερὲ	37.086
» Σουλτάν γερε	41.368
Ὅλικὸν εἰς τὰ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ	
εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐκχωρηθέντα ἐδάφη	137.699
Εἰς τὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκχωρηθέντα ἐδάφη (ὑποδιοικήσεις Κομοτινῆς καὶ Εἰάνθης)	12.303
Ὑποδιοικήσεις Ρουπτιζοῦς καὶ Κιριτζαλή	
δοθεῖσαι τὸ 1878 εἰς τὴν Ἀνατ. Ρωμυλίαν	50.000
Ὅλικὸν	200.002

πέρασμα περὶ τῆς πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν (1923) ἀριθμητικῆς δυνάμεως τοῦ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γάλλων τὸ 1919)20 διαρκούσης τῆς διασυμμαχικῆς κατοχῆς (πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ) καταρτισθεῖσαν στατιστικὴν, ἣτις ἀναμφιβόλως ἦτο λίαν μεροληπτικὴ ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων, ὁ πληθυσμὸς τῆς Δυτικῆς Θράκης περιελάμβανε: Τούρκους 74.750. Βουλγάρους 54.092. Ἑλληνας 56.114. Πομάκους 11.048. Σύνολον 196.004.

Ὁ ἀριθμὸς 54.092 ἀποτελεῖται ἐκ τῶν παρεισάκτων ἐκεῖνων Βουλγάρων, τοὺς ὁποίους ὁ βουλγαρικὴ διοίκησις ὑπεισήγαγεν εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 1913 μέχρι τοῦ 1919 χρονικὸν διάστημα, ὅτε ἡ ἐπαρχία αὕτη ἀπετέλει μέρος τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἐξετόπιζε τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς εἰς Βουλγαρίαν. Οἱ παρείσαστοι οὗτοι Βούλγαροι ἔσπευσαν νὰ φύγουν εἰς Βουλγαρίαν μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, κατὰ Μάϊον τοῦ 1920. Κατὰ τὸ ἑπταετές διάστημα τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς εἶχον ἰδρῦσει βουλγαρικὰς τινὰς κοινότητας ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ. Ἡ πρὸς τοῦτο ὁμῶς ἀκολουθουμένη μέθοδος ἦτο ὅλως διάφορος τῆς ἐφαρμοζομένης ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐκεῖ τὸ ἔδαφος καὶ ὁ ἀνάμικτος πληθυσμὸς ἐπέτρεπον τὴν δρᾶσιν τῶν βουλγαρικῶν συμμοριῶν, τῶν «τσετῶν» (κατὰ τὴν τουρκικὴν λέξιν «τσέτε» συμμορία), ὡς τὰς ὠνόμαζον, καὶ τῶν ὀργάνων τοῦ βουλγαρομακεδονικοῦ κομιτάτου (τῶν κομιτατζήδων). Ἐν Θράκῃ ὁμῶς ἡ σπάνις βουλγαρικῶν χωριῶν καὶ τὸ πεδινὸν ἔδαφος δὲν ἐπέτρεπον τὴν συμμοριακὴν δρᾶσιν. Ἐδῶ τὸ βουλγαρομακεδονικὸν κομιτάτον μετῆλθεν ἄλλας μεθόδους. Ἦροχισε μὲ ὑποσχέσεις τελείας φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς εἰς τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα μεθίσταντο ἐκ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν. Εἰς πολλὰ ὁμῶς χωρία, ὡς εἰς Μπαγιατλή, Γενίκιοι καὶ Πασμακλή (Ἐποδιοικήσις Κομοτινῆς), οἱ Ἑλληνας ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Κατόπιν οἱ Βούλγαροι ὠργάνωσαν ἐποικιστικὴν κίνησιν εἰς τὰ νότια τῆς Δ. Θράκης, ἣτοι πρὸς τὴν ζώνην, ἔνθα ἐπεκράτει τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Βούλγαροι ἀγροτικοὶ ἐργάται ἤρχοντο καὶ προηγουμένως εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην χάριν ἐργασίας, αὐτοὶ ὁμῶς ἀπεροφῶντο κατὰ κανόνα ἐν μέσῳ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα ἔλαβεν ἄλλα μέτρα πρὸς ἵδρυσιν βουλγαρικῶν συνοικισμῶν. Ἦγόραζε γαίαις, ἐγκαθίστα εἰς αὐτὰς ἐποίκους καὶ ἔφερον ἐκ Βουλγαρίας Βουλγάρους ἱερεῖς καὶ διδασκάλους. Κατόπιν κατῴρθανε νὰ τοὺς ἐγγράψῃ εἰς τὰ τουρκικὰ ληξιαρχεῖα ἀπὸ «γιαμπαντζή» (ἀλλοδαπούς), ὡς ἐφέροντο, εἰς «γερλή» (γιγενεῖς) καὶ κατόπιν χάρις εἰς γνωστὰ μέσα ἐπηκολούθει ἡ ἵδρυσις καὶ ἀναγνώρισις βουλγαρικῆς κοινότητος. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον τῆς βουλγαρικῆς διεισδύσεως οἱ Ἑλληνας εἶχον κατὰ κανόνα ἐναντίον των τὰς ἐπιτοπίους τουρκικὰς ἀρχάς, κύριον μέλημα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἑξασθέ-



νισις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ τῶν Βουλγάρων ἤρχισεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Amadori Virgilj, ἀφ' ἧς οἱ Βούλγαροι διέγνωσαν, ὅτι δὲν ἔμενε πλέον δι' αὐτοὺς κανὲν προπαγανδικὸν ἔργον.

Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν αὐτοκαλουμένων Θρακοβουλγάρων (1921) οἱ παρειακτοὶ οὗτοι ἀνῆρχοντο εἰς 32.000, Οὕτως, ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ ἀριθμοὶ τῆς γαλλικῆς στατιστικῆς εἶναι ἀκριβεῖς, ὑπελείποντο ἐν τῇ Δυτικῇ Θράκῃ 25.092 σλαυόφωνοι ἢ βουλγαρόφωνοι, τοὺς ὁποίους οἱ ἐν Σόφια ἀντεποιοῦντο ὡς Βουλγάρους. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ πολλοί, οἵτινες, ὑπέκοντες εἰς τὰς ἀπειλὰς τοῦ μακεδονο-ἀδριανοπολιτικοῦ (μακεντόνσκι-ᾠδρινσκι) κομιτάτου τῆς Σόφιας, ἐδηλοῦντο ὡς Βούλγαροι. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον περιλαμβάνοντο καὶ οἱ πατριαρχικοὶ Ὁρθόδοξοι, οἵτινες, ἐπειδὴ ὠμίλουν κατ' οἶκον τὴν σλαυικὴν, ἐθεωροῦντο Βούλγαροι.

Μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν ταύτην πόσοι θὰ ὑπελείποντο εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην, μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐθελουσίας ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν δυνάμει τῆς συνθήκης ;

Γεγονὸς εἶναι ὅτι διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν ἐκ Τουρκίας Ἑλλήνων προσφύγων ὁ πληθυσμὸς τῆς Δ. Θράκης ὑπέστη τὰς ἐξῆς μεταβολάς : Τὸ 1912 ὑπελογίζετο εἰς 237 000 ἐν συνόλῳ, τὸ 1924 ἠριθμήθη εἰς 304.000, τὸ 1928 κατὰ τὴν τότε ἀπογραφὴν εἰς 303.171 ἐν συνόλῳ, τὸ 1931 ἀνῆλθεν εἰς 319.064. Ἐτέλος κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1940 ὁ πληθυσμὸς τῆς Δυτ. Θράκης ἀνέρχεται εἰς 360.219 κατανεμόμενος εἰς τοὺς δύο αὐτῆς νομοὺς ὡς ἐξῆς κατ' ἐθνότητας : 1).

Νομοὶ	Ἑλληνες	Μουσουλμάνοι	Ἰσραηλῖται	Ἀρμένιοι	Σύνολον
Ἐβρου	140.985	12.008	1085	767	154.345
Ροδόπης	101.894	100.527	1452	1501	205.371
Ὀλικά	242.879	112.535	2537	2268	360.219

Ἦτοι Ἑλληνες 67,4253 % , Μειονότητες 32,5747 % . Ἐκ τῶν μειονοτήτων 31,24% εἶναι Μουσουλμάνοι, 0,70% Ἰσραηλῖται καὶ 0,63% Ἀρμένιοι.

1) Βλ. Ἀρχεῖον Θρακ. Ἐθσ., Τόμ. Η', σ. 118

## ΜΕΡΟΣ Δ'

### Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΑΚΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΝ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Ἡ ὅλη ἀνθρωπογεωγραφικὴ κατάστασις τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης μετεβλήθη ἄρδην διὰ τῆς μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους 1912—13 καὶ τὸν παγκόσμιον τῶν ἐτῶν 1914—18 συντελεσθείσης μετακινήσεως τῶν τέως εἰς αὐτὴν κατοικούντων πληθυσμῶν εἴτε διὰ μεταναστεύσεως, εἴτε δι' ἀνταλλαγῆς κανονισθείσης διὰ διεθνῶν συμβάσεων. Αἱ μετακινήσεις αὗται ἀπετέλεσαν μέγα ἀνθρωπογεωγραφικὸν πείραμα, τὸ ὁποῖον ἐνομίσθη ὅτι ἐπήνεγκε κάποιαν ὑποφερτὴν, ἂν μὴ καὶ ὀριστικὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ζητήματος τῶν μειονοτήτων εἰς τὰς τέως ἀμφισβητούμενας περιοχάς. Τὸ πείραμα τοῦτο εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μελέτης, ἀπασχόλησε δὲ μέχρι τοῦδε πολλοὺς εἰδικοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα. Τὸ σπουδαιότερον δὲ εἶναι, ὅτι κατέδειξε τὴν ἐποικιστικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν τοῦ Ἑλλήνος, ὅστις ἐκτοπισθεὶς, ἐκδιωχθεὶς, ἢ μεταναστεύσας ἐκ τῶν ἐστιῶν, τὰς ὁποίας κατεῖχεν ἀπὸ δύο καὶ ἡμισείας χιλιετηρίδων καὶ πλέον, ἠδυνήθη ἐντὸς μικροῦ σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος νὰ δημιουργήσῃ εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς νέον «ζωτικὸν χῶρον» (espace vital) καὶ νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς βαθμίδα πολιτισμοῦ, ἣτις ὑπόκειται τόσα διὰ τὸ μέλλον. «Ἀκριβῶς ἐδῶ, γράφει ὁ Γερμανὸς συγγραφεὺς J. Schulze, εἰς τὸ πρόσφατον μέγα αὐτοῦ ἔργον περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτ. Θράκης, ἔργον τὸ ὁποῖον τοσάκις παρεθέσαμεν μέχρι τοῦδε καὶ θὰ ἔχωμεν ἀκόμη τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραθέσωμεν, εἰς τὴν βόρειον Αἰγυπτίδα, βλέπει κανεὶς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν γῆν ἐργαζομένους τὸν ἕναν παρὰ τὴν ἄλλην, καὶ μάλιστα ὄχι ἀπλῶς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν Ἑλληνα ἄνθρωπον, ὅστις εὗρεν ἐδῶ νέαν χώραν, χώραν ἐποικισμοῦ καὶ διαπλάσσει ταύτην βαθμιαίως εἰς ἑλληνικὴν γῆν, εἰς μίαν Νέαν Ἑλλάδα»<sup>1)</sup>.

(Gerade hier, in der Nordägäis, sieht man Mensch und Erde aneinander arbeiten, und zwar nicht den Menschen schlechthin, sondern den griechischen Menschen, der hier Neuland, Kolonialland fand und es allmählich zu griechischem, zu einem Neugriechenland formt).

Τὸ 1612 ὑπῆρχεν εἰς χάρτης πολυποίκιλος καὶ πολύχρωμος (bunt-

1) J. Schulze, in loc. cit. σελ. 19.



scheckig) ἐν ἀντιθέσει (Widerspruch) πρὸς τὰ κρατικά σύνορα, τὰ ὁποῖα ἀλληλοσυνεκρούοντο ἐν τῷ συμφυρμῷ (wird hindurchliefen) τοῦ μωσαϊκοῦ τῶν ἐθνολογικῶν χρωματισμῶν (Mosaik der Völkerfarben). Ὡς μαρτυρεῖ ὁ Schulze μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν, «ὁ ἐθνολογικὸς χάρτης ἐκα-  
*θαρίσθη σημαντικῶς, τεθεὶς κατὰ μέγα μέρος ἐν ἄρμονίᾳ μὲ τὰς περιοχὰς τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας*<sup>1)</sup> τῆς Νοτίου Γιουγосλαβίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας. Μὲ τὰς ἐθνικὰς μειονότητες ἐξέλιπεν ἂν ὄχι πᾶν, πάντως ὅμως πολὺ εὐφλεκτόν πολιτικὸν ὕλικόν. «... ist die Völkerkarte wesentlich bereinigt und zueinem guten Teile mit den politischen Herrschaftsbereichen von Südjugoslawien, Bulgarien, Griechenland und der Türkei in Ubereinstimmung gebracht. Mit den nationalen Minderheiten verschwand lange nicht aller, aber doch viel politischer Zündstoff...». Ἀφορμὴν εἰς τὴν σύγχρονον ταύτην μεγάλην μετανάστευσιν τῶν ἐθνῶν ἔδωκαν, ὡς γνωστόν, τὰ ἑξῆς γεγονότα :

1.—Ὁ πρῶτος Βαλκανικὸς πόλεμος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐνομίσθη ὅτι θὰ ἔλγχε μὲ τὴν συνθήκην τοῦ Λονδίνου τῆς 30ῆς Μαΐου 1913, κατὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς ὁποίας ἡ μὲν Ἑλλάς εὐρέθη φθάνουσα μέχρι πέραν τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ δὲ Βουλγαρία παρενετίθετο μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, κατελθοῦσα εἰς τὸ Αἰγαῖον.

2.—Ὁ δεῦτερος Βαλκανικὸς πόλεμος, λήξας μὲ τὴν συνθήκην εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου (10 Αὐγούστου 1913) καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς ταύτην μὲ τὴν τουρκοβουλγαρικὴν συνθήκην εἰρήνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς 29 Σεπτεμβρίου 1913, διὰ τῆς πρώτης τῶν ὁποίων ἡ μὲν Ἑλλάς, ἔφθασε μέχρι τοῦ Νέστου, ἡ δὲ Βουλγαρία ἐλάμβανε τὴν μεταξὺ τοῦ Νέστου καὶ τοῦ Ἐβρου χώραν (τὴν Δυτικὴν Θράκην).

3.—Ὁ παγκόσμιος πόλεμος, μετὰ τὸν ὁποῖον συνήφθησαν αἱ ἑξῆς συνθήκαι : α) Ἡ συνθήκη τοῦ Νεϊγῦ (Neuilly) τῆς 14)27ης Νοεμβρίου 1919, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Βουλγαρία ἐξεχώρησε τὴν Δυτικὴν Θράκην εἰς τὰς Συμμάχους καὶ Συνησπισμένας Δυνάμεις (Puissances alliées et associées), αἵτινες ἐξεχώρησαν αὐτὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα (διὰ τῆς εἰδικῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν).

β) Ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν (Sèvres) τῆς 10ης Αὐγούστου 1920 μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ἐλάμβανε καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην ἐκτὸς τοῦ τριγώνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἡ συνθήκη αὕτη ἀνετράπη διὰ τῶν ἐπακολουθησάντων γεγονότων τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἀντ' αὐτῆς δὲ ὑπεγράφη :

γ) Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάνης τῆς 24ης Ἰουλίου 1923 καὶ ἐν συναφεείᾳ πρὸς ταύτην, ἀλλὰ μὴνὰς τινὰς πρὸ αὐτῆς.

1) Σημειωτέον ὅτι ὁ Schulze ἔγραφε τὸ 1937.

δ) Ἡ περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν σύμβασις, τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1923, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεβάλλετο ἡ ἀμοιβαία ἀνταλλαγὴ τῶν ἐν Τουρκίᾳ οἰκούντων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων τῶν ἔχοντων τὴν τουρκικὴν ἰθαγένειαν, πλὴν τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1918, ἔναντι τῶν μουσουλμάνων Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τῶν μωαμεθανῶν Ἀλβανῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀνταλλασσομένων τῆς ἀνταλλαγῆς Ἑλλήνων Κωνσταντινουπόλεως πολλοὶ εἶχον ἤδη φύγει, ἄλλοι δὲ ἔφυγαν κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη. Ἡ τελευταία αὕτη σύμβασις θεωρεῖται ὡς ἡ νεωτέρα καὶ ἀσφαλῶς μοναδικὴ εἰς τὸ εἶδος τῆς περιπτώσεως διεθνοῦς συμφωνίας περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν εἰς τόσον εὐρεῖαν κλίμακα, ἐκ τῆς πλευρᾶς δὲ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρεστάθη ὡς ὑποδειγματικὴ λύσις τοῦ ζητήματος τῶν ἐθνικοτήτων(!)... Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς, ὅλοι οἱ ἐν Γενεύῃ καὶ Λωζάννῃ συμπράξαντες ἀπέφυγον ἐπιμελῶς νὰ ἀναλάβουν τὴν εὐθύνην τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν. Δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον τῆς παρουσίας μελέτης ἢ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τοῦ ποῖος ἔρριψε πρῶτος τὴν ιδέαν τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν. Πάντως εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ὅταν ἡ σχετικὴ σύμβασις ὑπεγράφετο, τὸ μεγαλύτερον μέρος, σχεδὸν ἡ ὁλότης τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχον ἤδη ἐξαναγκασθῆ ἢ εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγουν εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐπομένως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εὐρίσκετο πρὸ γεγονότος κατὰ μέγα μέρος τετελεσμένου. Τὴν ιδέαν ὅμως τῆς διὰ διεθνοῦς συμβάσεως ἀνταλλαγῆς ὑπεστήριξεν ἐν Λωζάννῃ ὁ Νάνσεν, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῆ πρὸ τῶν σχετικῶν διαπραγματεῦσεων εἰς Ἑλλάδα ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν πρὸς μελέτην τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ ὅλου ζητήματος τῶν προσφύγων.

Οἱ εἰδικῶς ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν<sup>1)</sup> ἀναγράφουν 17 ἐν ὄλῳ μετακινήσεις ἑλληνικῶν πληθυσμῶν διὰ μόνην τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν. Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῶν ἄλλων μεταναστευτικῶν κινήσεων τὸ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας παρατίθενται ἐνταῦθα αἱ ἑξῆς :

1.—*Μετηνάστευσαν ἐκ Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης*: 1. Τὸ 1912 οἱ Βαλκανικοὶ σύμμαχοι καὶ ἰδιαιτέρως ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς—προελαύνων πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐνῶ οἱ Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῶν ἀστικῶν καὶ ἀγροτικῶν περιοχῶν ἀποσύρονται ἐν μέρει πρὸς τὴν πόλιν ταύτην καὶ ἐν μέρει—περὶ τοὺς 10.000 φεύγουν εἰς Τουρκίαν.

2.—Τὸ 1913 φεύγουν 15.000 Βούλγαροι κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ

1) *Al. Pallis*: Racial migrations in the Balkans during the years 1912—1924 (ἐν *Geographical Journal* 60, 1925, σελ. 315 καὶ ἐφεξῆς). Τὴν μελέτην τοῦ κ. Πάλλη παρῆθεται καὶ ὁ Joachim Schulze, loc. cit. σελ. 250 καὶ ἐφεξῆς.



Βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς περιοχῆς Σερρών. Σιδηροκάστρου, Κιλκίς καὶ Γουμενίτσας, ἐνῶ 49 000 Μουσουλμάνοι προσφεύγουν εἰς Τουρκίαν ἐκ τῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν παραχωρηθείσης Δ. Θράκης. Ἡ Τουρκία ὑπογράφει συμβασιν περὶ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν τῶν παραμεθορίων περιοχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἐνῶ 70.000 Ἕλληνες ἐξαναγκάζονται νὰ φύγουν εἰς Ἑλλάδα.

3.—Συνεπεῖα σχετικῆς προπαγάνδας τῶν νεοτουρκικῶν κύκλων 115.000 Μουσουλμάνοι μεταναστεύουν ἐκ τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην καὶ εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

4.—Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου, 36.000 Ἕλληνες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἐκτοπίζονται εἰς Βουλγαρίαν. Μέρους τούτων καταφεύγουν βραδύτερον εἰς Ἑλλάδα, ἐνῶ ἄλλοι ἐπανερχονται εἰς τὰ ἑστίαις των.

5.—140 000 Ἕλληνες ἀκολουθοῦντες τῶν ἑλληνικῶν στρατῶν παλιν-στοῦν ἐκ Μακεδονίας εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν ὡς καὶ εἰς Σμύρνην.

6.—Ἀπὸ τοῦ 1919 μέχρι τοῦ 1924. 27.000 Βούλγαροι μετηνάστευσαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας καὶ 12.500 ἐκ τῆς Δυτικῆς Θράκης ἐθελουσίως βάσει τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς συμβάσεως «περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν μειονοτήτων».

7.—348 000 Μουσουλμάνοι μετηνάστευσαν ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1923 μέχρι τοῦ Νοεμβρίου 1924 ἐξ Ἑλλάδος εἰς Τουρκίαν κατ' ἐφαρμογὴν τῆς περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν συμβάσεως.

Κατὰ τοὺς ἀνωτέρω ἀριθμοὺς ἔχομεν ὡς μεταναστεύσαντας ἐκ Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης :

10.000	Τούρκους	15 000,	Βουλγάρους	70.000,	Ἕλληνας
49.000	»	27.000	»	36.000	»
115.000	»	12.500	»	89.000	» (ἀρ. 5).

524.000 Τούρκους 54 500 Βουλγάρους 195.000 Ἕλληνας

Καὶ συνολικῶς 771.500 ἀναχωρήσαντες.

Προσῆλθον δὲ εἰς Μακεδονίαν καὶ Δυτικὴν Θράκην.

8.—5.000 Ἕλληνες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν ἐκ τοῦ εἰς τὴν Βουλγαρίαν περιελθόντος τμήματος αὐτῆς (Στρωμνίτσας, Νευροκοπίου κλπ.) τὸ 1913.

9.—40.000 Ἕλληνες ἐκ Δ. Θράκης εἰς Μακεδονίαν, ἐξ ὧν 36.000 εἰς Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Ἄπαντες οὗτοι ἀποτελοῦν μέρος τῶν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2 ἀναφερομένων 70.000 (1913/14).

10.—100.000 Ἕλληνες εἰς Μακεδονίαν (80000 ἐξ Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ 20000 ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας), ἀπελαθέντες ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων (1914).

11.—17.000 Ἕλληνες ἐπαναφέρονται εἰς Μακεδονίαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακωχὴν ὡς ἐπιζῶντες τῶν ὑπ' ἀριθ. 4 ἀναφερομένων.

12.—Τὸ 1919 ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐγκαθιστᾷ 55.000 Ἕλληνας ἐκ Ρωσσίας (52.878 ἐκ τοῦ Καυκάσου καὶ 1572 ἐκ τῆς Νοτίου Ρωσσίας). Ἐκτὸς τούτων 5000 Ἕλληνας ἐκ Βουλγαρίας καὶ τοῦ Καυκάσου, εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην καὶ ἄλλους 51.000 ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην (ἴδ. ἀνωτέρω ἀριθ. 5).

13.—200.000 πρόσφυγες καὶ Ἕλληνες ἀνταλλαγῆς προσφεύγουν ἐκ Τουρκίας εἰς Μακεδονίαν καὶ 120.000 εἰς Δυτικὴν Θράκην.

14.—10.000 Ἕλληνες ἐκ Παλαιᾶς Ἑλλάδος εἰσέρχονται εἰς Μακεδονίαν καὶ Δ. Θράκην ἀπὸ τοῦ 1913 μέχρι τοῦ 1924 ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι.

15.—1000 πρόσφυγες φθάνουν ἐκ τοῦ Πόντου, ἴδια δὲ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Κερασσοῦντος. Εἶχον καταφύγει τὸ 1922 εἰς τὸν Καύκασον καὶ ἐπετροπή εἰς αὐτοὺς νὰ μεταναστεύσουν εἰς Ἑλλάδα ἐφ' ὅσον εἶχον συγγενεῖς, οἵτινες εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Θράκην καὶ Μακεδονίαν. Κατὰ μέγα μέρος μετέβησαν εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην, ὀλίγοι δὲ εἰς τὴν περιοχὴν Κατερίνης, ὅπως ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν καπνοκαλλιέργειαν.

Οὕτως ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τοῦ 1929 μετηνάστευσαν εἰς Μακεδονίαν καὶ Δυτικὴν Θράκην 604.000 Ἕλληνες. Ἐν συνόλῳ ὁ ἀριθμὸς τῶν μετακινήθέντων Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Μουσουλμάνων ἀνῆλθεν εἰς 2.300.000—2.500.000. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ταύτης μεταναστεύσεως εἶναι κατὰ τὸν Schulze <sup>1)</sup> ἐν συνόλῳ νέα κατανομὴ τῶν ἐθνικότητων : Ἡ Ἀνατολική, Νότιος καὶ Δυτικὴ Μακεδονία ἔγειραν σχεδὸν καθαρῶς ἑλληνικαί, ἡ Μακεδονία βορείως τοῦ ὄρους Μπελεσίτσα τῆς ὁροσειρᾶς Τσεγγελ·Μπουτιὺς καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Ζυρνόβου καθαρῶς βουλγαρικὴ, ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη καθαρῶς τουρκικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Θράκη ἑλληνοτουρκικὴ, μὲ ἰσχυρὰν ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

(Als Ergebnis dieser grossen Völkerwanderung gilt heute im ganzen eine neue Nationalitätenverteilung : Ost, Süd- und Westmakedonien ist fast rein griechisch, das Makedonien N. der Belasica, des Cengel-Butus-Zuges und des Gebietes von Zirnowo rein griechisch—turkisch bulgarisch, Ostthrakien rein türkisch und Westthrakien mit starkem Vorwiegen des Griechentums).

1) Joachim Schulze, in loc. cit σελ. 251.



## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

*Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐποικισμοῦ. — Τί λέγει Γερμανὸς συγγραφεὺς : — «Μετὰ τὸν ἐποικισμὸν ἡ Δυτικὴ Θράκη ὑπερέβη τὴν τέως οἰκονομικὴν καὶ μορφωτικὴν αὐτῆς βαθμίδα, διαμορφουμένη ὅλον ἐν περισσότερον εἰς χώραν ἐνιαίως ἑλληνικὴν.*

Ὁ μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν συντελεσθεὶς νεοελληνικὸς ἐποικισμὸς τῆς Δυτικῆς Θράκης (καὶ τῆς Μακεδονίας) εἶναι κατὰ τὸν Schulze (σελ. 321) «τὸ μᾶλλον ἐκτεταμμένον ἐποικιστικὸν πείραμα τὸ ὁποῖον εἶδε μέχρι τοῦδε ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν». Πρόθεσις τῶν ἐποικιστῶν ἦτο προφανῶς νὰ ὑπερβοῦν κατὰ τὸ δυνατόν, πάντως δὲ νὰ φθάσουν τὴν τέως τουρκικὴν ἢ βουλγαρικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι οὐχὶ μόνον ἐφθασαν, ἀλλὰ καὶ ὑπερέβησαν αὐτὴν εἰς τὰς πεδιάδας, ὅπου κυρίως συνέρρευσαν αἱ μάζαι τῶν προσφύγων ἐποικιστῶν. Προκειμένου περὶ τῶν ὀρέων, ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἦτο νὰ διατηρηθῇ ἡ ἔκτασις τῆς καλλιεργουμένης ἐπιφανείας. Τοῦτο, κατὰ τὸν Γερμανὸν συγγραφέα κατορθώθη εἰς τινὰ μέρη μὲ οὐχὶ πολὺν κόπον. Εἰς ἄλλα ὅμως, ὅπου αἱ τέως τουρκοβουλγαρικαὶ γαῖαι εἶχον πάθει ἐκ τοῦ πολέμου ἢ ἐστερηθήσαν βραχιόνων λόγῳ τῆς τελευταίας μεταναστεύσεως τῶν καλλιεργητῶν, ἡ διατήρησις τῆς τέως καλλιεργείας ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Schulze, μέγαν ἄθλον, ὅστις εἶναι ἄξιος παντὸς ἐπαίνου (σελ. 321).

Οὕτως ὁ Sir John Canyell, ὁ τότε ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως προσφύγων, ἐπισκεφθεὶς τὴν χώραν τὸν Μάϊον τοῦ 1930, ἔγραφε <sup>1)</sup> παρατιθέμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Schulze (σελ. 322) :

«Ἡ χώρα προξενεῖ ἐντύπωσιν ὅπως ἄλλοίαν. Πανταχοῦ βλέπει κανεῖς τὰς γελαστάς ἐρυθρὰς στέγας τῶν ἀγροτικῶν συνοικισμῶν. Ἐκεῖ ὅπου ἐξετείνοντο κολοσσιαῖαι ἀκαλλιέργητοι πεδιάδες, ὑπάρχουν σήμερον ἀνθούντα χωρία, πλήρη θορυβώδους δραστηριότητος, τα ὁποῖα παρουσιάζουν ἑναργῶς τὰς ἐνδείξεις τῆς εὐημερίας, εἰς μερικὰς μάλιστα περιπτώσεις τῆς εὐπορίας. Ὀλόκληρος ἡ χώρα ἀφυπνίσθη εἰς νέαν ζωὴν. Οἱ πρόσφυγες ἐργάζονται μὲ θραυσίαν ἐνεργητικότητα καὶ μὲ θάρρος... Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ ἐπισκεπτόμενος τὰς προσφυγικὰς συνοικίας εἰς τὰς περισσοτέρας πόλεις τῆς Μακεδονίας διέρχεται ἀπὸ τοῦ 17ου εἰς τὸν 20ον αἰῶνα».

Πόσον ἐπωφελῆς καὶ ἐκπολιτιστικὴ διὰ τὴν χώραν ὑπῆρξεν ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἑλλήνων προσφύγων ἀναγνωρίζει ἰδιαιτέρως ὁ J Schulze γράφων μεταξὺ ἄλλων εἰδικῶς περὶ τῆς περιοχῆς Κομοτινῆς : <sup>2)</sup>

1) Rapports trimestriles sur les travaux de l'Office Automone pour l'établissement des réfugiés, No 1—27, 1924—1930, rapport 24, p. 3.

2) Schulze, in loc. cit. σελ. 307.

«Ἡ μεγάλη αὕτη κυματοειδῆς πεδιάς ἀποτελεῖ μίαν κυρίαν ζώνην τοῦ ἐποικισμοῦ καὶ ἐν τῶν καλλιτέρων ἔδαφῶν, ὅπου οὗτος ἐπέτυχε. Πρὸ τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου ἡ πεδιάς περιελάμβανε πολλὰς βοσκησίμους καὶ ἀκαλλιεργήτους γαίας ἀλλ' ὀλιγωτέρους ἀγρούς. Ὁ γενικός χαρακτήρ τῆς χώρας, ἦτο ὁ τῆς στέππας. Ἦδη συντελεῖται πλήρης ἀλλαγὴ τῆς παλαιᾶς αὐτῆς εἰκόνας. Καὶ θὰ ἴδωμεν ἀμέσως ὅτι ἡ μετατροπὴ αὕτη συνέχεται στενότατα μετὰ τοῦ ἐποικισμοῦ...».

(Diese grosse wellige Ebene stellte eine Hauptzone der Kolonisation und eines ihrer besten Erfolgsgebiete dar. Vor dem Balkankrieg trug die Ebene viel Weide-Ödland, aber weniger Äcker: der Gesamtcharakter war der Steppe. Jetzt vollzieht sich ein völliger Umbruch dieses alten Landschaftsbildes. Und wir werden sogleich, sehen, dass dieser Landschaftswandel eng mit der Kolonisation zusammenhängt.)

«Ἀλλαχοῦ, κατερχόμενος εἰς τὰς λεπτομερείας λέγει (σελ. 307): «Ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ συνεκεντρώθη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πεδιάδα καὶ κατέστησε δυνατὴν βαθεῖαν πρόοδον τῆς καλλιεργουμένης γῆς. Οὐχὶ μόνον αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ἀγρῶν ἐπεκτείνονται εἰς βάρος τῆς στέππας, τῶν βοσκησίμων καὶ τῶν ἀκαλλιεργῆτων γαιῶν, ὅχι μόνον ἐμεγεθύνθησαν οἱ τέως ὑφιστάμενοι συνοικισμοί, ἀλλ' ἐσχηματίσθησαν καὶ νέα χωρία εἰς ὅλως νέου εἴδους τοποθεσίας καὶ μὲ νέον συνοικιστικὸν χαρακτήρα».

(Die Bevölkerungszunahme konzentrierte sich fast ausschliesslich auf die Ebene und ermöglichte eine tiefgreifende Intensivierung der Kulturlandschaft. Es dehnten sich nicht allein die Ackerflächen auf Kosten von Steppe, Weide und Ödland aus, es wuchsen nicht nur die bestehenden Siedlungen, sondern es entstanden auch neue Dörfer in völlig neuartigen Ortslagen und mit neuem Siedlungscharakter...). Προκειμένου περὶ τῶν δημογραφικῶν καὶ ἐθνολογικῶν συνεπειῶν, τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ὁ Schulze γράφει (σελ. 437):

«Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ἀν. Μακεδονία καὶ ἡ Δυτικὴ Θράκη διαμορφοῦνται σήμερον εἰς χώραν ἑλληνικὴν. Οὕτω καταπίπτει καὶ ἡ ἄποψις, εἰς ἣν θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἀχθῆ κανεὶς ἀσυναισθίτως, ὅτι τὰ ἔδάφη ταῦτα ἀπετέλουν ἐν τῷ συνόλῳ των ζώνην μεθοριακὴν. Ὅχι, ἡ ἐθνολογικὴ ὑφῆ εἶναι σήμερον ἐνιαίως ἑλληνικὴ ἢ θὰ καταστῆ τοιαύτη ἐν τῷ μᾶς γενεᾷς. Ἀλλὰ τὸ ἐθνικῶς ὁμοίομορφον καὶ διὰ τὴν Δυτ. Θράκην κατ'ἐπικράτησιν ἑλληνικὸν ἔδαφος κατανέμεται εἰς οἰκονομικὰ διαμερίσματα. Τοῦτα ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὰ λεπτομερῶς περιγραφέντα ταπεινώματα, τὰς λεκάνας, τὰ κατὰ μῆκος τῶν παραλίων ἀγροκτήματα καὶ τὴν καμπὴν τοῦ Ἑβρου...»



(Es kann keinen Zweifel geben, dass Ostmakedonien und Westthrakien heute zu einem griechischen Land geformt werden. Damit entfällt auch die Vorstellung zu der man vielleicht nichts ahnend kommen konnte, als ob die Gebiete insgesamt einen Grenzgürtel bildeten... Nein, die völkische Struktur ist heute einheitlich oder wird doch im Laufe einer Generation einheitlich griechisch werden. Wohl aber gliedert sich dies völkisch gleichmässig bzw. in Westthrakien vorwiegend griechisches Gebiet in Wirtschaftskammern. Diese Kammern entsprechen völlig den eingehend geschilderten Niederungen, den Becken, den Küstenhöfen und der Furche des Ewrostales. Sie bedingen daher eine gleichmässige Gliederung Neugriechenlands in politisch-geographische Einheiten. Ausser dieser Kammerung giebt es keine Eigenständigkeit etwa der Küste, wie im Mittelmeer, und keine Eigenständigkeit irgend eines anderen Teiles).

## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

*Τὸ ζήτημα τῆς βουλγαρικῆς διεξόδου εἰς τὸ Αἰγαῖον.—Ἐσφαλ-  
μέναι πληροφορίαι ξένου συγγραφέως.—Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ  
Ἑλλάς οὐδὲν ἔπραξε πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς βουλγαρικῆς  
διεξόδου.—Οἱ Βούλγαροι ἀπέρριψαν καὶ τὰς εὐνοϊκωτέρας δι-  
αυτοῦς ἑλληνικὰς προτάσεις.—Ἡ Ἑλλάς ἐπρότεινε καὶ ἐλευθέ-  
ραν βουλγαρικὴν ζώνην ἐν Θεσσαλονίκῃ.—Οἱ Βούλγαροι ἤθε-  
λον νὰ ἔχουν τὸ ζήτημα ἄλυτον.*

Ἡ προκειμένη μελέτη περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης θὰ ἦτο ἑλλιπής, ἂν παρέλειπε νὰ πραγματευθῇ καὶ τὸ ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς διεξόδου τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον, διὰ τὸ ὁποῖον τόσος γίνεται θόρυβος ἐκ Σόφιας ἀπὸ τοῦ 1920, διεξόδου ἣτις ἐξησφαλίσθη εἰς τοὺς ἐκ Βοροῦ γείτονας τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ 48ου ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγύ. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου ἀναληφθείσης ὑποχρεώσεως τῆς Ἑλλάδος αἱ κατὰ καιροὺς ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις, δὲν ἔπαυσαν νὰ ὑποβάλλουν ἀπὸ τοῦ 1920 καὶ ἐντεῦθεν πλείστας ὄσας προτάσεις καὶ σχέδια, διὰ τῶν ὁποίων προσέβαινον εἰς παραχωρήσεις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν βαινούσας πολὺ πέραν τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐν λόγῳ συνθήκης. Ἡ Βουλγαρία ὅμως ἀντέταξε πείσμονα ἄρνησιν εἰς ὅλας τὰς συμβιβαστικὰς προτάσεις τῆς Ἑλλάδος, ἐκδηλοῦσα πάντοτε τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς, νὰ ἀφήσῃ τὸ ζήτημα ἄλυτον, ὅπως ἐκμεταλλεύεται αὐτὸ εἰς πᾶσαν τυχὸν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν καὶ ἰδίως ἀξιοῦσα νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν οὐχὶ «οἰκονομικῇ», ἀλλ' «ἐδαφικῇ» διεξοδος, δηλαδὴ «διάδρομος», ὁ ὁποῖος θὰ ἔξετείνετο κατὰ πλάτος εἰς ὀλόκληρον τὴν Δυτικὴν Θράκην.

Εἶναι λυπηρόν, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλέγχονται γνωρίζοντες ἀτελέστατα καὶ ξένοι ἀκόμη ἐπιστήμονες, ὡς ὁ Schulze, ἀσχοληθέντες κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σοβαρῶς καὶ ἐνδελεχῶς μὲ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς Δ. Θράκης, εἰδικῶς δὲ καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς γεωγραφίαν, καὶ πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι παρὰ τὴν ἀμεροληψίαν των, καταφαινομένην εἰς πλείστα ἄλλα κεφάλαια τῆς ὁμολογουμένως θαυμασιῆς ἐργασίας των, ἀφῆκαν νὰ παρασυρθοῦν ὑπὸ τῆς σχετικῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ γράφουν, ὅτι ἡ Ἑλλάς οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου τῆς βουλγαρικῆς οἰκονομικῆς διεξόδου εἰς τὸ Αἰγαῖον <sup>1)</sup>. Ἐπειδὴ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ δώσωμεν κατωτέρω αὐθεντικὴν ἔκθεσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο διαπραγματεύσεων καὶ συζητήσεων, βασιζομένην ἐπὶ στοιχείων καὶ ἔγγραφων ἐπισήμων, τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτησιν. Τὸ «μηδενί

1) J. Schulze : Neugriechenland (1937) σελ. 439.



δίκην δικάσης, πρὶν ἀμφοῖν μύθον ἀκούσης», τὸ ὁποῖον οἱ Εὐρωπαῖοι ἐκφράζουν λατινιστὶ μὲ τὸ «*audiatur et altera pars*», ἐπιβάλλεται ἐνταῦθα περισσότερο παρὰ διὰ κάθε ἄλλο ζήτημα.

Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly τῆς 14/27 Νοεμβρίου 1919, μεταξὺ τῶν τότε «Προεχουσῶν Συμμάχων καὶ Συνησπισμένων Δυνάμεων» ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Βουλγαρίας ἀφ' ἑτέρου, ἡ Δυτικὴ Θράκη, τῆς ὁποίας ἡ ἑλληνικότης εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῆς Συνδιασκέψεως τῆς εἰρήνης, ἠλευθεροῦτο τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας καὶ παρεχωρεῖτο εἰς τὰς Δυνάμεις ταύτας, αἰτινες καὶ θ' ἀπεφάσιζον περὶ τῆς τύχης αὐτῆς. Αἱ ἐν λόγῳ Δυνάμεις ἠθέλησαν μόνον νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τὴν Βουλγαρίαν «οἰκονομικὴν διέξοδον» εἰς τὸ Αἰγαῖον. Τοῦτο δὲ καὶ ἐξεπληρώθη διὰ τοῦ ἄρθρου 48 ἐδ. 3 τῆς ρηθείσης συνθήκης εἰρήνης, ὀρίζοντος, ὅτι : *Les principales Puissances Alliées et Associées s'engagent à ce que la liberté des débouchés économiques de la Bulgarie sur la Mer Egée soit garantie. Les conditions de cette garantie seront fixées ultérieurement.*

Αἱ Προέχουσαι Σύμμαχοι καὶ Συνησπισμένοι Δυνάμεις ἀναλαμβάνουσι νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἑλευθέραν οἰκονομικὴν διέξοδον τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος. Οἱ ὅροι τῆς ἐξασφαλίσεως ταύτης θέλουσι μεταγενεστέρως καθορισθῆ<sup>1)</sup>.

Μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγὺ ἡ ἐπὶ τῆς Θράκης κυριαρχία μετεβιβάσθη ὑπὸ τῶν Συμμάχων Δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλλάδα δυνάμει τῆς περὶ Θράκης συνθήκης τῆς ὑπογραφείσης ἐν Σέβραις τῇ 10ῃ Αὐγούστου 1920 καὶ τεθείσης ἐν ἰσχύϊ διὰ τοῦ 16ου (XVI) πρωτοκόλλου τῆς Λωζάννης τῆς 24ης Ἰουλίου 1923. Αἱ Σύμμαχοι Δυνάμεις, εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διὰ τοῦ προαναφερθέντος ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγὺ ἀναληφθείσης ὑποχρέωσως περιέλαβον εἰς τὴν συνθήκην τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν Θράκην τὰ ἐξῆς ἄρθρα, ἅτινα ἐρρῦθμιζον τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρικῆς οἰκονομικῆς ἐξόδου :

Ἄρθρον 4. — Ὅπως ἐξασφαλισθῆ εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἡ ἑλευθέρως εἰς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος διέξοδος, ἀναγνωρίζεται εἰς αὐτὴν ἡ ἑλευθερία τῆς διαμετακομίσεως ἐπὶ τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα δυνάμει τῆς παρούσης συνθήκης παραχωρουμένων ἑδαφῶν καὶ λιμένων.

Ἡ ἑλευθερία τῆς διαμετακομίσεως εἶναι ἡ καθοριζομένη εἰς τὸ 212ον ἄρθρον τῆς συνθήκης εἰρήνης μετὰ τῆς Βουλγαρίας, μέχρις ὅτου συναφθῆ γενικὴ περὶ τούτου σύμβασις, μεθ' ἧς αἱ διατάξεις τῆς νέας συμβάσεως θὰ ὑποκατασταθῶσιν εἰς τοῦτο.

Ἰδιαιτεραὶ συμβάσεις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας, ἡ τῶν ἐνδιαφερομένων ὑπηρεσιῶν, θέλουσι καθορίσει τοὺς ὅρους τῆς ἐξασκήσεως τοῦ ὡς ἄνω χορηγομένου δικαιώματος καὶ κανονίσει ἐν ἄλ-

1) Βλ. τὸ ἐπίσημον ἑλληνικὸν κείμενον τῆς Συνθήκης τοῦ Νεϊγὺ (Ἐπισημογραφεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου 1919).

λοις τὸν τρόπον τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἐκεῖ ὑπαρχόντων λιμένων ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τοῦ ἑοῦ ἄρθρου, ὡς καὶ τὴν ἴδρυσιν τῶν διεθνῶν ὑπηρεσιῶν καὶ θέσπισιν διεθνῶν (κοινῶν) τιμολογίων συνεπαγομένων ἄμεσα εἰσιτήρια καὶ φορτωτικάς, ὡς καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν διατάξεων τῆς Συμβάσεως τῆς Βέρνης τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1890 καὶ τῶν συμπληρωματικῶν διατάξεων μέχρι τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῆς ὑπὸ συμβάσεως. Ἡ ἐλευθερία τῆς διαμετακομίσεως θέλει ἐπεκταθῆ εἰς τὰς ταχυδρομικάς, τηλεγραφικάς καὶ τηλεφωνικάς ὑπηρεσίας.

Ἄρθρον 5.—Θέλει ἐκμισθωθῆ ἐν τῷ λιμένι Ἀλεξανδρουπόλεως (Δεδαγαίτς) εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἰς τὸ διηνεκές, ἂν δὲν καθορισθῆ προθεσμία ὑπὸ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, χῶρος, ὅστις θέλει τεθῆ ὑπὸ τὸ ἐν τοῖς ἄρθροις 11—14 προβλεπόμενον καθεστῶς, χῶρος, ὅστις θέλει διατεθῆ διὰ τὴν ἄμεσον διαμετακόμισιν τῶν ἐκ τοῦ κράτους τούτου προερχομένων ἢ δι' αὐτὸ προοριζομένων ἐμπορευμάτων.

Ὁ καθορισμὸς τῶν συνόρων τοῦ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ προβλεπομένου χώρου, ἢ σύνδεσις αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑφισταμένων σιδηροδρόμων, ἢ ὁργάνωσις αὐτοῦ, ὁ τρόπος τῆς ἐκμεταλλεύσεώς του καὶ ἐν γένει ἅπαντες οἱ ὅροι τῆς χρησιμοποίησεώς του, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ μισθώματος θέλουσι καθορισθῆ ὑπὸ Ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐξ ἑνὸς ἀντιπροσώπου τῆς Βουλγαρίας, ἑνὸς ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἑνὸς ἀντιπροσώπου τῆς Κ. Τ. Ε. Οἱ ὅροι οὗτοι θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναθεωρῶνται ἀνὰ πᾶσαν δεκαετίαν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τύπους.

Ἴδου δὲ καὶ τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν ἄρθρων τούτων :

«Art. 4.—En vue d'assurer à la Bulgarie le libre accès à la Mer Egée, la liberté de transit lui est reconnue sur les territoires et dans les ports attribués à la Grèce en vertu du présent traité.

La liberté du transit est celle qui est définie à l'article 212 du traité de paix avec la Bulgarie, jusqu'à ce qu'une convention générale soit conclue à ce sujet, après quoi les dispositions de la nouvelle convention y seront substituées.

Des conventions particulières entre la Grèce et la Bulgarie, ou les administrations intéressées, détermineront les conditions de l'exercice de la faculté accordée ci-dessus et régleront notamment le mode d'utilisation des ports existant, sous réserve de l'article 5, ainsi que l'établissement des services et tarifs internationaux (communs) comportant des billets et des lettres de voiture directs et l'application des dispositions de la Con-



vention de Berne du 14 Octobre 1890 et des dispositions complémentaires jusqu'à son remplacement par une convention.

La liberté de transit s'étendra aux services postaux, télégraphiques et téléphoniques.

Art. 5.—Dans le port de Dédeaghatch il sera donné à bail à la Bulgarie, à perpétuité, si un terme n'est pas fixé par la Société des Nations, un espace qui sera placé sous le régime prévu aux articles 11 à 14 et qui sera affecté au transit direct des marchandises en provenance ou à destination de cet Etat.

La délimitation de l'espace visé à l'article précédent, sa jonction avec les chemins de fer existants, son aménagement, son mode d'exploitation et, en général, toutes les conditions de son utilisation, y compris le prix de location, seront fixés par une Commission composée d'un délégué de la Bulgarie un délégué de la Grèce et un délégué désigné par la S. d. N. — Ces conditions pourront être révisées tous les dix ans dans les mêmes formes.

(Ἐπονται τὰ ἄρθρα 6—16 περιέχοντα τεχνικὰ λεπτομερείας)

Εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Λωζάννης, ἣτις συνῆλθε τὸ 1922/1923 πρὸς καθορισμὸν κάποιας ὀριστικῆς καταστάσεως ἐν τῇ Ἑγγυῇ Ἀνατολῇ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἑλληνοτουρκικῆς συγκρούσεως, διὰ τῆς ὁποίας εἶχε παραταθῆ ἐπὶ τέσσαρα ἀκόμη ἔτη ὁ Παγκόσμιος Πόλεμος, προσεκλήθη καὶ ἡ Βουλγαρία, ὅπως εἶναι παροῦσα κατὰ τὴν διακανόνισιν τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτὴν ζητημάτων.

Ἦτο λοιπὸν ἡ κατάλληλος στιγμή πρὸς καθορισμὸν τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὄρων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν οἰκονομικὴν διέξοδον τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἡ μελέτη τοῦ ζητήματος ἀνετέθη εἰς μίαν τῶν ὑποεπιτροπῶν, ἀλλ' αὕτη εὑρέθη ἀπέναντι ἀπροσδοκῆτων ἀξιώσεων τῆς βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας, ἣτις διὰ μακρᾶς ἐκθέσεως ἐξίτηι οὐχὶ πλέον «οἰκονομικὴν» διέξοδον εἰς τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τὴν προσάρτησιν τοῦ Δεδεαγᾶτς (Ἀλεξανδρουπόλεως) εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἢ τοῦλάχιστον τὴν αὐτονομίαν του.

Αἱ ἀξιώσεις αὗται τῆς Βουλγαρίας ἀπεκρούσθησαν ἐπὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἑδαφικῶν καὶ στρατιωτικῶν ζητημάτων Ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας ὁ πρόεδρος εἶπε κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 24ης Νοεμβρίου 1921, ὅτι οὐδέποτε ἀντιμετώπισθη εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Νεϊγῦ ἡ ἴδρσις αὐτονόμου ζώνης ἐν Δεδεαγᾶτς ἢ ἡ μεταβίβασις εἰς τὴν Βουλγαρίαν τῆς ἐπὶ τοῦ λιμένος τούτου κυριαρχίας. Διὰ τοῦ 48ου ἄρθρου τῆς συνθήκης ταύτης αἱ Σύμμαχοι καὶ Συνησπισμένοι Δυνάμεις ἀνέλαβον ἀπλῶς τὴν ὑποχρέωσιν «να ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐλευθερία τῶν οἰκονομικῶν διεξόδων τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους», παρα-

πέμψασαι εἰς μεταγενέστερον χρόνον τὸν καθορισμὸν τῶν ὄρων τῆς ἑξασημαλίσεως ταύτης. Ἀφ' ἑτέρου τὰ ἄρθρα 4, 5 καὶ 6 τῆς συνθήκης τῆς 10ης Αὐγ. 1920 τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν Θράκην περιέχουν, προσέθεσεν ὁ πρόεδρος, λεπτομερεῖς διατάξεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλάς θ' ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκμισθώσῃ εἰς τὸ διηνεκὲς εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὸν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ λιμένος τούτου ἀναγκαῖον χώρον. Ἐπομένως, ἔλεγεν ὁ πρόεδρος, ἡ ἀξίωσις τῆς Βουλγαρίας εἶναι ὅλως νέα, ἐνῶ αἱ συμφωνίαι πρὸς καταρτισμὸν τῶν ὁποίων ἐργάζεται ἡ Συνδιάσκεψις, δεόν νὰ ἔχωσιν ὡς σκοπὸν νὰ δημιουργήσουν εἰς τὰ Βαλκάνια πνεῦμα συνδιαλλαγῆς καὶ εἰρήνης. Εἰς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἀνταποκρίνονται πλήρως αἱ συμφωνίαι αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸν σιδηροδρόμον καὶ πρὸς τὴν ἴδρυσιν λιμένος διὰ τὴν Βουλγαρίαν, ἐνῶ ἂν ἐδημιουργεῖτο μικρὰ βουλγαρικὴ παρεμβολὴ ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, θὰ ἠϋξάνοντο αἱ αἰτίαι προστριβῆς, ἀκόμη δὲ καὶ συγκρούσεως ἐν τῷ μέλλοντι.

Ποία δὲ ὑπῆρξεν ἡ στάσις τῆς Ἑλλάδος καθ' ὅλην τὴν συζήτησιν τοῦ ζητήματος τούτου εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Λωζάννης; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ὅτι ἡ στάσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους διαλλακτικὴ εἰς τὸ ἔπακρον. Ἡ Ἑλλάς εὐρίσκειτο τότε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσβῇ εἰς σκληρὰς θυσίας ἔναντι τῆς Τουρκίας, θυσίας τὰς ὁποίας βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, μετὰ τῆς ὁποίας δὲν εὐρέθη κἄν ἀντιμέτωπος κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν (1919—1922) τοῦ Παγκοσμίου πολέμου. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διεξόδου τῆς Βουλγαρίας δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο, εἰμὴ μόνον νὰ δεχθῇ τὰς διὰ τῶν συνθηκῶν τοῦ Νεϊγῦ καὶ τῶν Σεβρῶν ἐπιβαλλομένας εἰς αὐτὴν ὑποχρεώσεις. Καὶ ὅμως, ἐπιδεικνύουσα ἐκτάκτως καλὴν θέλησιν, ἐδέχθη νὰ προσβῇ εἰς μεταγενεστέρως παραχωρήσεις, τοῦτο δὲ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξυληρευθῆ τὴν γενικὴν εἰρήνην, τὴν ὁποίαν ἐπόθει τότε ὁλόκληρος ὁ κόσμος.

Τὴν 25 Νοεμβρίου 1922 ὁ Ἑλ. Βενιζέλος, τότε πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Λωζάννης, προσέβιαιεν εἰς δηλώσεις εἰς τοὺς δημοσιογράφους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐδέχετο :

1.—Νὰ ἀφοπλισθῆ τελείως τὸ ἀπὸ Δεδεαγάτς μέχρι τῶν βουλγαρικῶν συνόρων ἔδαφος.

2.—Νὰ οὐσταθῇ διεθνὴς ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων (Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας καὶ Ἰταλίας), εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀνετίθετο ἡ ἐποπτεία τοῦ ἀπὸ Ἀλεξανδρουπόλεως εἰς τὰ βουλγαρικὰ σύνορα σιδηροδρόμου καὶ τοῦ λιμένος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξμισθοῦτο εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ὅλαι αἱ εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν παριστάμεναι ξένα ἀντιπροσωπεῖα ἐπεδοκίμασαν τὰς δηλώσεις ταύτας τοῦ πληρεξουσίου τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν ἐμπειρογνομόνων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη νὰ μελετήσῃ τὰς λεπτομερεῖας τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ 48ου ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ



Νεϊγύ, υπέβαλεν εἰς τὴν οἰκείαν ὑποπιτροπὴν, κατὰ τὴν μοναδικὴν αὐτῆς συνεδρίαν τῆς 26ης Ἰανουαρίου 1923, σχέδιον συμβάσεως βασιζόμενον εἰς τὰς μεγάλας αὐτοῦ γραμμάς ἐπὶ τῶν τόσων εὐνοϊκῶν διὰ τὴν Βουλγαρίαν προτάσεων τοῦ κ. Ἐ. Βενιζέλου.

*Διὰ τοῦ σχεδίου τούτου ἡ Ἑλλάς ἀνελάμβανε νὰ ἐκχωρήσῃ δι' ἐκμίσθωσης εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ χρονικὸν διάστημα 99 ἐτῶν ἔδαφος μήκους ἐπὶ τῆς παραλίας τριῶν χιλιομέτρων καὶ βάθους ἐνὸς χιλιομέτρου ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ Αἰγαίου μεταξὺ Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ Μάκρης (ἄρθρ. 1).*

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρως διαμετακομίσεως ἐμπορευμάτων καὶ ταξειδιωτῶν μεταξὺ τῆς Βουλγαρίας καὶ τοῦ εἰς τὸ 1ον ἄρθρον προβλεπομένου ἔδαφους θὰ καθίστατο διεθνῆς Ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐξ ἀντιπροσώπων διοριζομένων ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων τῆς Γαλλίας, Βουλγαρίας, Ἑλλάδος, Μεγάλης Βρετανίας, Ἰταλίας, Ρουμανίας, τοῦ Σερβο-κροατο-σλοβενικοῦ κράτους καὶ τῆς Τουρκίας (ἄρθρον 10).

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ μετεβίβαζεν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ἅπαντα τὰ δικαιώματα καὶ ἀπάσας τὰς ὑποχρεώσεις τῆς, τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως, τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἀστυνομίαν τοῦ διαδρόμου τοῦ συνδέοντος τὰ βουλγαρικὰ σύνορα πρὸς τὸ εἰς τὸ 1ον ἄρθρον προβλεπόμενον ἔδαφος (ἄρθρον 12).

Μέχρι τῆς ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως κατασκευῆς εἰς τὸ ἐν τῷ 1ῳ ἄρθρῳ προβλεπόμενον ἔδαφος λιμένος ἀνταποκρινομένου πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐμπορίου καὶ συνδέσεως τοῦ λιμένος τούτου μετὰ τῶν σιδηροδρομικῶν ὁδῶν, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις θ' ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν βουλγαρικὴν κυβέρνησιν πᾶσαν εὐκολίαν ἐν τῷ λιμένι τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως (ἄρθρον 16).

Ἀπαντῶσα εἰς τὰς προτάσεις ταύτας ἡ βουλγαρικὴ ἀντιπροσωπεία ἐδήλωσεν ὅτι : «Ἡ Βουλγαρία εὐρίσκειτο ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἀδυναμίᾳ νὰ κακοπωθῇ ὠφέλειάν τινα ἐκ παρομοίας διευθετήσεως».

Ἐπὶ τούτων ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος Ε. Βενιζέλος ἐδήλωσεν ὅτι ἐνώπιον τῆς ρητῆς ἀρνήσεως τῆς βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας δὲν εἶχε νὰ εἴπῃ τίποτε ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ἄλλως τε, προσέθεσεν, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεκοινώθησαν αἱ προτάσεις τῶν Δυνάμεων, ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτόν, ὅτι γνωρίζουσα θετικώτατα, ὅτι ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ τὰς ἀπορρίψῃ κατ' ἀρχὴν, ἔκρινε περιττὸν νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τούτων καὶ αὐτῆ.

Οὕτως ἡ Βουλγαρία δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ εὐνοϊκῆς δι' αὐτὴν ψυχολογικῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς ἔφθιανεν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν γενναιοφροσύνης. Σημειωτέον, ὅτι ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος, δίδων ἀκόμη μίαν ἀπόδειξιν τῶν καλῶν διαθέσεων τῆς χώρας του, προσέβη εἰς τὰς ἐξῆς δηλώσεις μετὰ τὴν τόσον κατηγορηματικὴν ἀρνήσιν τῆς βουλγαρικῆς κυβερ-

νήσεως : « Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεύει ἐπιθυμῆσαι νὰ τονίσῃ ὅτι ὁ λιμὴν, ὅστις ἐνέχει ἐνδιαφέρον τι διὰ τὴν Βουλγαρίαν, δὲν εἶναι ἡ Ἀλεξανδρούπολις, ἀλλ' ἡ Θεσσαλονίκη. Πράγματι, ὅταν ἡ Βουλγαρία κατεῖχε τὴν Ἀλεξανδρούπολιν, οὐδόλως ἐσκέφθη νὰ κατασκευάσῃ ἐκεῖ λιμένα. Δηλοῦσα δὲ ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Ἀλεξανδρούπολιν, ἐζήτει τὴν Καβάλλαν.

« Ἡ Ἑλλάς ἀναγνωρίζει λίαν προθύμως, ὅτι ἡ Βουλγαρία πρέπει νὰ ἔχη ἐλευθέραν διέξοδον εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἦτο πλήρως διατεθειμένη νὰ παράσῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὅλας τὰς ἀναγκαίας διευκολύνσεις καὶ ἐγγυήσεις εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης.

« Τὸ σερβο-κροατο-σλοβενικὸν κράτος διαπραγματεύεται ἐπίσης μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐπιτύχῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης τὴν διέξοδον τῆς ὁποίας ἔχει ἀνάγκην ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου. Ὁ λιμὴν οὗτος εἶναι ἀρκετὰ εὐρύς, ὅπως ἀνταποκριθῆ καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ σερβο-κροατο-σλοβενικοῦ κράτους καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θὰ ἦτο ὅλως διατεθειμένη, ἂν ἡ Βουλγαρία συγκατετίθετο εἰς τοῦτο, νὰ ἰδρύσῃ ἐν Θεσσαλονίκη μέγα διεθνῆ λιμένα, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν δυτικὸν μέρος θὰ παρεχωρεῖτο εἰς τὸ σερβο-κροατο-σλοβενικὸν κράτος, τὸ δὲ ἀνατολικὸν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἐνῶ τὸ κεντρικὸν θὰ διετίθετο διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὸ γενικὸν ἐμπόριον. Ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος διερωτᾶται, διατὶ ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ ἐδέχετο ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἠρκέσθη τὸ σερβο-κροατο-σλοβενικὸν κράτος. Ἡ πρότασις αὕτη εἶναι τόσον μᾶλλον ἀξία ἐνδιαφέροντος, ὅσον ἡ Ἀλεξανδρούπολις δὲν εἶναι ἡ πραγματικὴ διέξοδος τῆς Ἀνατολικῆς Βουλγαρίας, ἣτις ἐξάγει τὰ προϊόντά της διὰ τῶν λιμένων Βάρνης καὶ Πύργου. Μόνον τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Βουλγαρίας μένει ἄνευ ἐξόδου εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' ἡ διέξοδος τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι ὄχι ἡ Ἀλεξανδρούπολις, ἀλλ' ἡ Θεσσαλονίκη. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ μόνον ἀπόκειται νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν λιμένα τοῦτον τὰς διευκολύνσεις, τὰς ὁποίας δικαιούται νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τὸ ἐμπόριόν της».

Ἡ συνεδρία τῆς Ὑποεπιτροπῆς ἔληξε διὰ τῆς ἐξῆς δηλώσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ρουμανίας κ. Διαμάντη. ὅστις προήδρευσε τῆς Ἐπιτροπῆς.

« Ὁ κ. Διαμάντης λυπεῖται ἔχων νὰ σημειώσῃ τὴν κατηγορηματικὴν ἄρνησιν, τὴν ὁποίαν ἀντίταξεν ἡ βουλγαρικὴ ἀντιπροσωπεύει εἰς τὸ ὑπὸ τῶν προσκαλουσῶν Δυνάμεων καταρτισθὲν σχέδιον. Λυπεῖται δὲ διὰ τοῦτο τόσον μᾶλλον ὅσον καταλέγεται μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες ἐνόμιζον, *ὅτι χάρις εἰς τὰς ὑποχωρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας προσέβη ἡ Ἑλλάς, ἦτο δυνατὴ ἡ παραχώρησις εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐξόδου ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ διέβλεπεν εἰς ταύτας διὰ τὸ μέλλον ἐχέγγυον ἀγαθῆς γειτονίας μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν καὶ ἐγγύησιν εἰρηνεύσεως*».

Διὰ τῆς παραθέσεως ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐπισήμων κειμένων προσεπαθήσαμεν νὰ δώσωμεν ἀπολύτως ἀντικειμενικὴν ἰδέαν τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ



ζητήματος. Ὑπάρχει ὅπως ἐν προκειμένῳ καὶ ἄλλο ὕψιστα ἐνδιαφέρον ἐγγραφοῦν, ἀποκαλύπτου καὶ ἄλλας σχετικὰς αὐθεντικὰς λεπτομερείας. Τὸ ἐγγραφοῦν τοῦτο εἶναι τὸ ἑξῆς :

Τὴν 3ην Αὐγούστου 1923 ὁ κ. Noel Buxton, πρόεδρος, καὶ ὁ Sir Edward Boyle, γραμματεὺς τοῦ ἀγγλικοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου (Balkan Committee), ἀμφότεροι γνωστοὶ διὰ τὴν Βουλγαροφιλίαν των καὶ ἐργαζόμενοι διὰ τοῦ Κομιτάτου τούτου ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, ἐδημοσίευσαν εἰς τὸ «Times» ἐπιστολὴν, διὰ τῆς ὁποίας «κατήγγελλον» τὴν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων διαπραχθεῖσαν ἀδικίαν εἰς βάρος τῆς Βουλγαρίας, ἣτις δὲν ἔλαβεν ἀκόμη τὴν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἔξοδον, διὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβεν τὴν ὑπόσχεσιν τῶν Δυνάμεων.

Εἰς ἀπάντησιν ἐδημοσιεύθη τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸ «Times» <sup>1)</sup> ἡ ἑξῆς ἐπιστολὴ τοῦ τότε ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Mac Neil :

»Δὲν εἶναι καθόλου ὀρθὸν νὰ ὑποστηρίζηται, ὅτι δὲν ἔτυχεν ἱκανοποίησεως τὸ διὰ τοῦ 48ου ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ ἠγγυημένον δικαίωμα τῆς Βουλγαρίας, νὰ ἔχη οἰκονομικὴν διέξοδον ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου. Ἄλλως τε εἶναι ἀπολύτως λάθος αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν Βουλγάρων, οἵτινες πολὺ ἐβασίσθησαν εἰς τὰς ἱκανότητας αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων, ἂν δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς ἑαυτοὺς ὄρους εὐνοϊκωτέρους. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ οἱ Σύμμαχοι ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἐξασφαλίσουν αἱ οἰκονομικαὶ διέξοδοι τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον. Τοῦτο δὲν ἐσήμαινεν—οὐδέποτε ἠξιώθη ὅτι τοῦτο ἐσήμαινεν—ὅτι τὰ βουλγαρικὰ σύνορα θὰ ἐξετείνοντο εἰς ἐν οἰονδήποτε σημεῖον τοῦ Αἰγαίου. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς διακανονίσεως τῆς οἰκονομικῆς διεξόδου δὲν καθορίσθησαν. Θὰ ἐκανονίζοντο ὕστερότερον. Τοῦτο δὲ καὶ ἔγινε διὰ τῆς περὶ Θράκης συνθήκης τῆς 10ης Αὐγούστου 1920. Διὰ τοῦ διπλωματικοῦ τούτου ἐγγράφου ἡ Βουλγαρία ἐπετύγχανε τὴν ἐλευθερίαν τῆς διαμετακομίσεως ἐπὶ τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα δυνάμει τῆς συνθήκης ταύτης παραχωρηθέντων ἕδαφῶν καὶ λιμένων, ὧς καὶ τὴν πραγματικὴν εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκχώρησιν ἐλευθέρως ζώνης εἰς τὸ λιμένα Ἀλεξανδρουπόλεως. Συγχρόνως ἡ Ἑλλὰς ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἄρῃ πᾶν ἐμπόδιον, ἢ πάντα κίνδυνον τῆς ναυσιπλοΐας εἰς τὸν λιμένα τοῦτον καὶ νὰ ἐξαφαλίσῃ εὐκολίαν διὰ τὴν κίνησιν τῶν πλοίων. Διεθνῆς Ἐπιτροπὴ, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρεχωρεῖτο εἰς ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν Βουλγαρίαν, θὰ ἐξασφάλιζεν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην τὴν κάρπωσιν τῶν δικαιωμάτων τούτων. Ἡ περὶ Θράκης συνθήκη δὲν ἐπεκυρώθη μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ τὰ προαναφερθέντα δικαιώματα, ἅτινα ἀπένεμιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἐπεβεβαιώθησαν διὰ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης. Ἡ ἐν τῷ 48ῳ ἄρθρῳ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ ὁριζομένη ὑποχρέωσις ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐτηρήθη πλήρως.

1) «Times» 4 Αὐγούστου 1923.

»Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν ἰκανοποιήθη ἐκ τούτου καὶ ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὸ μέγιστον τῆς ἐνάργεως τῆς συνδιασκέψεως τῆς Λωζάννης διαφρεῦσαν χρονικὸν διάστημα, ὅπως ἐπιτύχῃ εὐνοϊκωτέρους ὑπὲρ αὐτῆς ὅρους. Κληθέντες νὰ ἐκθέσουν τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν εἰς Λωζάννην, οἱ Βούλγαροι ἤρχισαν νὰ παραπονῶνται, ὅτι ἡ ἐπὶ ἐκμισθώσει παραχώρησις τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως, ἂν καὶ εἰς τὸ διηνεκές, ἦτο ἀνεπαρκής, μὴ ὑπολογιζομένου, ὅτι ὁ λιμὴν δὲν εἶναι κατάλληλος καὶ θὰ ἀπῆται δαπάναις, ὅπως ἐτοιμασθῇ προσηκόντως. Ἐζήτησαν νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτοὺς τοποθεσία καταλληλοτέρα εἰς ἀπόστασιν ἕξ χιλιομέτρων δυτικώτερον, ἣτις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκμισθωθῇ εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὡς λιμὴν. Τοῦ κ. Βενιζέλου συγκατατεθέντος, ἡ αἴτησις αὕτη ἔγινε δεκτή. Κατόπιν οἱ Βούλγαροι ἐδήλωσαν, ὅτι ὁ λιμὴν δὲν θὰ ἐχρησίμευεν εἰς αὐτοὺς εἰς τίποτε, ἂν ἔμενον ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν διοίκησιν. Καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῆς Βουλγαρίας. Παραχώρησαν εἰς αὐτὴν τὴν διοίκησιν τοῦ λιμένος, τὸν ὁποῖον ἐζήτηι. Ἡ Βουλγαρία ἀνεκάλυψε τότε ὅτι εἰς λιμὴν ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει αὐτήν, ἂν ὁ σιδηρόδρομος ὁ συνδέων αὐτὸν μετὰ τῆς Βουλγαρίας ἔμενον ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ἑλλάδος.

»Ἡ Ἑλλὰς ὅμως ὑπεχώρησε καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ συμφωνήθη νὰ τεθῇ ὁ σιδηρόδρομος ὑπὸ διεθνῆ διοίκησιν, προσεφέρθη δὲ εἰς τὴν Βουλγαρίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου σχέδιον διεθνoῦς συνθήκης δίδον εἰς τὴν διευθέτησιν ταύτην συγκεκριμένην μορφήν.

»Ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι ἤλλαξαν ἔδαφος. Ἐδήλωσαν, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐχρειάζοντο πράγματι, ἦτο διεθνῆς διάδρομος, συνδέων τὴν Βουλγαρίαν μετὰ τὴν θάλασσαν καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐδέχοντο ὀλιγώτερον τούτου. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Βούλγαροι οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον εἶχον δικαίωμα νὰ διατυπώσουν τοιαύτην ἀξίωσιν, οἱ Σύμμαχοι ἀπέσυραν τὸ σχέδιον συμβάσεως καὶ ἤρνηθησαν νὰ ἀσκήσουν οἰανδήποτε πίεσιν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως προβῇ εἰς νέας παραχωρήσεις εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν Βουλγάρων. Οὐχ' ἦντο ὁ κ. Ε. Βενιζέλος, ὅστις εἶχεν ἐπιδείξει τὸ μέγιστον διαλλακτικὸν πνεῦμα κατὰ τὰς συνομιλίας ταύτας, ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πραγματικὴ «οἰκονομικὴ διέξοδος» τῆς Βουλγαρίας ἦτο ἡ διὰ Θεσσαλονίκης. Προσεφέρθη δὲ νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὴν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον ὅρους ἀφορῶντας χωριστὰς προκυμιάς, ἀποθήκας δι' ἐμπορεύματα καὶ ἄλλας εὐκολίας, ἀκριβῶς ὁμοίας πρὸς τὰς παραχωρηθείσας εἰς τὴν Γιουγασλαβίαν. Ἡ προσφορά αὕτη ὡς ὅλαι αἱ ἄλλαι, ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, ἣτις ἀπέδειξε κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα ἀμφιβολίαν, ὅτι δὲν ἐζήτηι ἐν τῇ πραγματικότητι «οἰκονομικὴν διέξοδον» ἀλλὰ «πρόσκτησιν ἑδαφικὴν».

Ἡ τελευταία φράσις τοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν ἑξωτερικῶν Δυνάμεως φίλα φρονούσης τότε ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐργασθείσης πρὸς ἐξεύρεσιν συμ-



βιβαστικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τῆς βουλγαρικῆς «διεξόδου», ἀποτελεῖ τὴν περίληψιν καὶ τὴν οὐσίαν δλοκλήρου τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἡ Βουλγαρία, δὲν ἦτο νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας καὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς διατηρήσεως τῆς εἰρήνης εἰς τὰ Βαλκάνια, χάριν τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς προέβαιεν εἰς τόσας θυσίας πέραν τῶν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγὺ ἐξασφαλισθέντων ὄρων. Ἡ Βουλγαρία ἤθελε νὰ κρατῇ τὸ ζήτημα ἄλυτον, ὅπως ἐκμεταλλεύεται τοῦτο εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν, ἰσχυριζομένη, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἐξεπλήρωσε τὰς υποχρεώσεις της. Ἡ τακτικὴ ὅμως αὕτη προσέκρουεν ἀγωνίως κατὰ τῆς εἰλικρινοῦς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις δὲν ἀπῆυδα νὰ δίδῃ ἀποδείξεις τῆς καλῆς αὐτῆς πίστεως.

Οὕτως, ὅταν ὁ κ. de la Barra, πρόεδρος τῆς Μικτῆς Διαιτητικῆς Ἑλληνοτουρκικῆς Ἐπιτροπῆς, ἦλθε τὸ 1924 εἰς Ἀθήνας διὰ ζητήματά τινα προκύψαντα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν συνθηκῶν, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ ζήτημα τῆς βουλγαρικῆς διεξόδου, ἐπιθυμῶν νὰ διευθετήσῃ ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν αἰτίας προστριβῶν. Διεπίστωσε δὲ τότε ὅτι ἡ κακὴ θέλησις τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως δὲν ἀπεθάρρυνε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἥτις προθύμως παρέσχε τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας. Ἐκ τῶν συνδιαλέξεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ὁ κ. de la Barra ἀπεκόμισεν ὄχι μόνον τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπεθύμει εἰλικρινῶς γενικὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ παρελθόντος πρὸς διαρκῆ βελτίωσιν τῶν σχέσεων τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιληφθῇ σχετικῶν συνομιλιῶν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σόφιας, ὅπου θὰ μετέβαινε φεύγων ἐξ Ἑλλάδος. Προκειμένου εἰδικῶς περὶ τοῦ ζητήματος τῆς διεξόδου, ἡ Ἑλλάς ἐδήλου, ὅτι ἦτο πάντοτε ἐτοίμη νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς υποχρεώσεις της ὑπὸ τὸ εὐρύτερον δυνατὸν πνεῦμα, ὑπὸ τὸν ὅρον πάντως, ὅπως τὸ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγὺ καθιερωθὲν ἑδαφικὸν καθεστῶς παραμείνῃ αὐστηρῶς σεβαστόν. Ἡ Ἑλλάς προσεφέρετο ἐπίσης νὰ καθορίσῃ δι' εἰδικῶν συμφωνιῶν τὸν τρόπον τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν παραχωρουμένων εὐκολιῶν καὶ νὰ κανονίσῃ τὰς διαφοράς, αἵτινες θὰ ἀνεφύοντο τυχὸν ἐν τῷ μέλλοντι, ὅπως ἐξασφαλίσῃ *μονίμους εἰρηνικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν*.

Ἄλλ' αἱ συνδιαλέξεις, τὰς ὁποίας ὁ κ. de la Barra ἔσχεν ἐν Σόφια μετὰ τοῦ κ. Κάλφωφ, πρωθυπουργοῦ, καὶ τοῦ Τσάνκωφ, ὑπουργοῦ τῆς Ἐξωτερικῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν ἄλλην συνέπειαν, εἰ μὴ μόνον τὴν βαθεῖαν ἀπογοήτευσίν του. Μετὰ πολλοὺς ἕλιγμους ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις ἀφῆκε νὰ ἐννοηθῇ ὅτι δὲν παρητεῖτο τῶν παλαιῶν τάσεων τοῦ καθεστώτος τοῦ Σιαμπολίσκυ. Ἡξίου, ἂν ὄχι τὴν ἑδαφικὴν προσάρτησιν μέρους τῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου, τοῦλάχιστον ὅμως σύστημα ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὴν πλήρη αὐτονομίαν τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἡ παράδοξος τακτικὴ τὴν ὁποίαν

ἠκολούθει ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις. Ἄφ' ἑνὸς διεξεδίκει διηνεκῶς τὴν διακανόνισιν τοῦ ζητήματος καὶ ἄφ' ἑτέρου ἀπέφευγε καὶ τὰς μᾶλλον εὐνοϊκὰς διὰ τὴν Βουλγαρίαν λύσεις. Προσεφέροντο εἰς αὐτὴν ὅλαι αἱ δυναταὶ ἐγγυήσεις, διεθνῆς ἐπιτροπὴ, ἔλεγχος τοῦ τότε διεθνοῦς ἰδρύματος τῆς Γενεύης. Ἡ Βουλγαρία ἀπέκρουσε πεισιμόνως πᾶσαν λύσιν.

Εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1925 ὁ κ. Κάλφωφ, ἐπαναλαμβάνων τὰς αἰωνίας διαβεβαιώσεις περὶ τῆς εἰλικρινείας τῆς Βουλγαρίας, ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα, ὅτι «ἡ πρὸς ἐλευθέραν θάλασσαν διέξοδος, διὰ τὴν ὁποίαν ἐδόθη ὑπόσχεσις εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἣτις εἶναι ζωτικὴ ἀνάγκη διὰ τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν της, θὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν».

Τὴν ἐπιούσαν, ὁ κ. Κ. Ρέντης, Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀπεκατέστησε τὴν ἀλήθειαν εἰπὼν τὰ ἑξῆς :

«Ἡ Ἑλλάς, προσηλωμένη εἰς τὴν πιστὴν τήρησιν τῶν συνθηκῶν, δὲν ἀντετάχθη κατὰ τῆς διακανονίσεως τοῦ ζητήματος τῆς οἰκονομικῆς διεξόδου τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τὸ σχετικὸν πρὸς αὐτὴν ἄρθρον τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ θὰ τύχη ἱκανοποιητικῆς καὶ διὰ τὰ δύο μέρη ἐφαρμογῆς, ἐφαρμογῆς τοιαύτης, ἣν ἡ Ἑλλάς οὐδέποτε τὸ καθ' ἑαυτὴν ἠορήθη νὰ προτείνῃ καὶ νὰ διευκολύνῃ. Ἐπαναλαμβάνω σήμερον τὴν δήλωσιν ταύτην, προσθέτων, ὅτι πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶναι ἐτοιμὴ νὰ προστρέξῃ εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, τῆς ὁποίας ἄλλως τε ἡ συνδρομὴ προβλέπεται ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς συνθήκης».

Ἡ τόσον σαφῆς δήλωσις αὕτη τοῦ Ἑλληνοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἔθετε τέραμα εἰς πᾶσαν βουλγαρικὴν στρεψοδικίαν. Ἄλλ' ἡ Βουλγαρία διεξέφυγε καὶ πάλιν. Ὁ κ. Κάλφωφ δὲν ἀπήντησε, ἔθεσεν ὅμως εἰς κίνησιν τὰ ἡμιεπίσημα ὄργανά του. Ἴδου δὲ καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία ἐνὸς ἑξ αὐτῶν. «Ἄν τὸ 48ον ἄρθρον τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῦ μᾶς ἐξασφαλίζῃ διέξοδον εἰς τὸ Αἰγαῖον, θέλομεν νὰ ἡμεθα βέβαιοι, ὅτι θὰ δυνάμεθα νὰ ἐπωφελώμεθα αὐτοῦ ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ καὶ νὰ μὴ ἔχωμεν νὰ φοβώμεθα ποτε ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἀλλαγὴν διαθέσεων, ἣτις θὰ καθίστα ἀπατηλὴν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς διεξόδου ταύτης. Αἱ Βουλγαρικαὶ Κυβερνήσεις εὐρέθησαν ὑπόχροοι ν' ἀπορρίψουν τὰς προσφορὰς τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡμεῖς οἱ Βούλγαροι, οἵτινες συχνάκις ἐνεπιστεύθημεν εἰς τὰς καλὰς διαθέσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ πάντοτε διεψεύσθημεν ὑπὸ τῆς πραγματικότητος, εἴμεθα πολὺ ὀλίγον διατεθειμένοι νὰ δεχθῶμεν λύσιν τοῦ προβλήματος ἰσοδυναμοῦσαν ἀπλῶς πρὸς τὴν μὴ ἐπίλυσιν αὐτοῦ».

Κατόπιν τῆς δι' αὐθεντικῶν καὶ ἐπισήμων στοιχείων ἀναιρέσεως τῶν βουλγαρικῶν ἰσχυρισμῶν, ὅτι ἡ Ἑλλάς οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων, τὰς ὁποίας ἀνέλαβε διὰ διεθνῶν συνθηκῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς διεξόδου τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἄς μᾶς



ἐπιτραπῇ νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὸ ὅλον ζήτημα τῆς διεξόδου ταύτης, τὴν ὁποίαν ἡ Βουλγαρία δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ 1919 νὰ παριστᾷ ὡς ἀπολύτως ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὑπαρξίν της.

Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ὅλως ἀνυπόστατος. Μετὰ τὴν διὰ τῆς Βερολινείου συνθήκης τοῦ 1878 γενομένην ἀνατροπὴν τῆς ρωσσοτουρκικῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἡ Βουλγαρία ἐστερήθη πάσης διεξόδου εἰς τὸ Αἴγαϊον. Ἡ ἔλλειψις ὅμως βουλγαρικῶν λιμένων εἰς τὴν θάλασσαν ταύτην δὲν ἐμπόδισε τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Βουλγαρίας, ἥτις οὐδὲ κἂν εἶχε τότε τὴν τελείαν ἀνεξαρτησίαν της, ἀφοῦ ἦτο ἡγεμονία φόρου ὑποτελής εἰς τὴν Τουρκίαν. Ἐχὼν ἐπαρκεῖς διεξόδους εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον τὸ γεαρόν βουλγαρικὸν κράτος κατεσκεύασε λιμένας εἰς Βάρναν καὶ Πύργον καὶ προκυμαίας φορτώσεως ἐμπορευμάτων εἰς τοὺς ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως λιμένας του, συγχρόνως δὲ καὶ σιδηροδρομικὰς γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι συνέδεσαν τοὺς λιμένας τούτους μὲ τὰ κεντρικώτερα παραγωγικὰ κέντρα του. Ὁλόκληρον τὸ βουλγαρικὸν ἐμπόριον συνεκεντρώθη εἰς τοὺς λιμένας τούτους, τῶν ὁποίων αἱ λιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐτελειοποιουῦντο διηνεκῶς. Χάρις εἰς ταύτας τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ γεωργία τῆς Βουλγαρίας ἀνεπτύχθησαν σπουδαίως καὶ ὁ ἐθνικὸς πλοῦτός της ὅλον ἐν ἤρξανεν. Καὶ διὰ νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς παλαιότερων ἔτων, ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ ἀξία τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν, ἥτις τὸ 1880 ἀνήρχετο εἰς 677.300.000 λέβα, ἀνῆλθε τὸ 1912 εἰς 6.629.300.000 λέβα (1). Ἡ δὲ ἀξία τῶν ἀροτριῶντων κτηνῶν ἀνῆλθεν ἀπὸ 250.000.000 λέβα τοῦ 1892 εἰς 511.900.000 λέβα τὸ 1910. Ἡ συνολικὴ εἰσαγωγὴ ἐμπορευμάτων, ἥτις ἀνήρχετο τὸ 1900 εἰς 46.342.000 λέβα ἀνῆλθε τὸ 1906 εἰς 108.474.000 λέβα, τὸ 1907 εἰς 124.639.000 λέβα, τὸ 1911 εἰς 135.675.000 λέβα καὶ τὸ 1914 εἰς 161.994.000. Ἡ δὲ ἐξαγωγὴ τὸ 1906 εἰς 114.573.000, τὸ 1907 εἰς 125.595.000 καὶ τὸ 1911 εἰς 180.000.000, ἔξ ὧν μόνον εἰς σιτηρὰ 129.390.000.

Ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις τοῦ διὰ τῶν λιμένων Πύργου καὶ Βάρνης βουλγαρικῶν ἐμπορίου, ἐπηρέασε σημαντικῶς τὸ ἐμπόριον τοῦ τότε τουρκικοῦ λιμένου τοῦ Δεδέαγατς (Ἀλεξανδρουπόλεως). Ἀπὸ 164.000 τόννων ἐτησίως ἡ κίνησις τοῦ λιμένου τούτου κατῆλθεν μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ λιμένου τοῦ Πύργου εἰς 76.250 τ. ἐτησίως κατὰ τὴν χρονικὴν περιόδον τῶν ἔτων 1895—1898 καὶ εἰς μόνον 55.500 τ. κατὰ τὰ ἔτη 1903—1906, ἥτοι ἐπῆλθεν ἐλάττωσις 65.000 τ. ἐτησίως κατὰ μέσον ὄρον διὰ τὰ δώδεκα πρῶτα μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ λιμένου Πύργου ἔτη. Μετὰ τὸ 1908 ἡ ἐλάττωσις τῆς κινήσεως τοῦ λιμένου τοῦ Δεδέαγατς ἦτο ἀκόμη μεγαλύτερα.

1) Διάλεξις τοῦ Δ. Βλάχωφ, προέδρου τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορικοῦ ἐπιμελητηρίου Βάρνης (1922, 25η σύνοδος).

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τῆς Βουλγαρίας εἶναι συνέπεια τῆς γεωφυσικῆς αὐτῆς διαμορφώσεως. Πράγματι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Βουλγαρίας ἀποτελεῖται ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Δουνάβου, ἣτις εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὸν Ἑξῆεινον, ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸ σιδηροδρομικὸν αὐτῆς δίκτυον εἶναι ἐστραμμένον πρὸς Β. καὶ πρὸς Α. ἐπομένως λιμὴν βουλγαρικὸς εἰς τὸ Αἰγαῖον θὰ προσεῖλκε τὸ ἐμπόριον μικρᾶς μόνον ἔνδοχώρας <sup>1)</sup>).

Καὶ ὅμως ἀντιθέτως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς στατιστικῆς καὶ πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους τοῦ ἐμπορίου, τὸ διαβόητον Βαλκανικὸν κοιμητῆριον (Balkan Committee) τοῦ Λονδίνου, εἰς ὑπόμνημα ἐτοιμασθὲν διὰ τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Γενούης τοῦ 1922, ἣτις θὰ συνεζήτει καὶ τὸ ζήτημα τῆς Θράκης, καὶ φέρον τὰς ὑπογραφὰς 44 μελῶν του, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Right Honorable Emir Aly, Μουσουλμάνον ἡγέτην τῶν Ἰνδιῶν (!), ἰσχυρίζετο, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐν Θράκῃ καθεστὼς προὐκάλεσε καταστρεπτικὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Βουλγαρίας *ἀποστερησαν αὐτὴν τῆς μόνης διεξόδου τῆς εἰς τὴν θάλασσαν*...

Πόσον ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἦτο ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ Λονδινεῖου Balkan Committee ἀπέδειξε μέλος τῆς τότε Βρετανικῆς κυβερνήσεως διὰ τῆς δηλώσεως αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω καὶ ἡ ὁποία ἀπετέλει ἀπάντησιν εἰς δύο ἐκ τῶν δραστηριωτέρων μελῶν τοῦ Κοιμητῆριου τούτου. Ἡ Ἑλλὰς ἔπραξε τὸ πᾶν πρὸς διακανόνισιν τοῦ ζητήματος τῆς Βουλγαρικῆς «οἰκονομικῆς» διεξόδου εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ὡς δὲ ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Joachim Schulze <sup>2)</sup>

*«Die Lösung braucht nicht eine territoriale zu sein. Aber nur wenn eine für beide Teile befriedigende Lösung gefunden, kann Neugriechenland sich in Ruhe entwickeln, nur dann kann hier die pflegliche Arbeit an der Landwirtschaft einsetzen und fortgeführt werden, die wir Ostmakedonien und Westthrakien wünschen.* (Ἡ λύσις δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἑδαφικὴ. Ἀλλὰ μόνον ἂν ἐξευρεθῇ λύσις ἱκανοποιητικὴ δι' ἄμφότερα τὰ μέρη, δύναται ἡ Νέα Ἑλλὰς ν' ἀναπτυχθῇ ἐν ἡσυχίᾳ, μόνον τότε δύναται νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν γῆν καὶ συνεχισθῇ ἡ γόνιμος ἐκεῖνῃ ἐργασία, τὴν ὁποίαν εὐχόμεθα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Δυτικὴν Θράκην).

Πάντως ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι ἑδαφικὴ, διότι ἡ Δυτικὴ Θράκη εἶναι ὁ «ζωτικὸς χῶρος» (vital space) τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Γερμανὸς καθηγητής.

1) *Al. Andonιάδης*: Le développement économique de la Thrace, 1911, σελ. 132—137. Ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὸ ζήτημα τῶν βουλγαρικῶν διεξόδων ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως.

2) *J. Schulze*, in loc. cit. σελ. 411.



## ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

### ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

*Τί λέγει Γερμανὸς συγγραφεὺς περὶ τῆς Δ. Θράκης καὶ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ὡς ζῶντος καὶ ἐπισιτιστικοῦ χώρου διὰ τὴν Ἑλλάδα.*

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην παρέκβασιν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς λεγομένης βουλγαρικῆς διεξόδου εἰς τὸ Αἰγαῖον θὰ κλείσωμεν τὴν περὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης μελέτην ἡμῶν ἐπανερχόμενοι πάλιν εἰς τὸν Schulze, ὅπως παραθέσωμεν τὰ ἐν συμπεράσματι γραφόμενα αὐτοῦ περὶ τῆς Θράκης ὡς «ζῶντος χώρου» διὰ τὴν Ἑλλάδα (σελ. 440) :

«Πρῶτίστως, γράφει, ἐμφανίζεται ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς ἐθνικοῦ χώρου (Volksraum), ὡς χώρου κατοικίας (Wohnraum), διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Προσκηθεῖσα ἀρχικῶς ὀλιγώτερον μὲ τὴν πρόθεσιν ταύτην ἡ Βόρειος Αἰγαίς προσέλαβε μετὰ τὴν μικρασιατικὴν ἤτταν τοῦ 1923 τὸν χαρακτῆρα νεοελληνικοῦ ἐποικιστικοῦ χώρου. Ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη μικρὰ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ καθιστᾷ τὸν ἄνωρον τοῦτον κατάλληλον ὅπως δεχθῆ ἔπιπροσθέτως πληθυσμὸν ἀξιοζήμιον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὑπάρχει πίεσις πληθυσμοῦ ἐκ τῶν πυκνότερων κατωκνημένων γιουγκοσλαβικῶν καὶ βουλγαρικῶν γειτονικῶν χωρῶν, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ πίεσις ὑπάρχει ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μητροπόλεως (51 κατὰ τετρ. χιλ. ἔναντι 59 διὰ τὴν Βουλγαρίαν καὶ 58 διὰ τὴν Γιουγκοσλαβίαν). Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἐν μέρει παρατηρούμενη ἔλλειψις προθυμίας τῶν Ἑλλήνων νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν ἀπὸ μορφωτικῆς ἀπόψεως ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένην ἐποικιστικὴν ταύτην χώραν παρεμποδίζει τὴν μετατροπὴν τῆς ἐν λόγῳ πίεσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς πραγματικὴν μεταναστεύσεως πρὸς Β. Ἀλλ' ἡ αὔξουσα ἔλλειψις γῆς θὰ ἐμφανίσῃ γενικῶς τοὺς μακεδονοθρακικοὺς χώρους μᾶλλον ἐπιθυμητοὺς καὶ θὰ ἐνισχύσῃ τὴν πρὸς ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν θέλησιν.

«Μετὰ τὴν σημασίαν αὐτῆς ὡς ἐθνικοῦ χώρου, αἱ νέαι χώραι παίξουν τὸν ῥόλον ἐπισιτιστικοῦ χώρου (Nährraum) δι' ὀλόκληρον τὸ κράτος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκτεταμένα ὄρεινά ἐδάφη οὐδεμίαν ἢ πολὺ μικρὰν ἔχουν μέχρι τοῦδε ἀπόδοσιν, ἀλλ' αἱ πεδιάδες δύνανται νὰ ἀποδώσουν μεγάλα περισσεύματα. Καὶ πράγματι τοῦτο καὶ γίνεται ἀπὸ ἐτῶν ὑπὸ μορφὴν ἐσοδειῶν καπνοῦ μεγάλης ἀξίας, αἵτινες ἀντιπροσωπεύουν μέγα ἐνεργητικὸν κονδύλιον εἰς τὸ ἰσοζύγιον τῶν πληρωμῶν. Συγχρόνως αἱ πεδιάδες ἀρχίζουσιν

να προμηθεύουν ὁσημέραι περισσότερον σίτον καὶ να ἐλαφρύνουν τὴν εἰσαγωγὴν τῶν διὰ τοὺς Ἕλληνας τόσον σπουδαίων σιτηρῶν πρὸς παρασκευὴν ἄρτου».

...Voran steht die Bedeutung als Volksraum, als Wohnraum für das griechische Volk. Ursprünglich weniger in dieser Absicht erworben, ist die Nordägäis durch die kleinasiatische Niederlage von 1923 zum neugriechischen Siedlungsraum gestempelt worden. Die obenerwähnte geringe Dicke (31—46 per qkm.) macht den Raum auch zur zusätzlichen Aufnahme einer wachsenden Bevölkerung geeignet. Zwar besteht ein Bevölkerungsdruck von der dichter besiedelten jugoslawischen und bulgarischen Nachbarländern aus — aber ein mindestens ebenso starker besteht auch in den Dichtzahlen vom griechischen Mutterland, (51 qkm. Bulgarien 59, Jugoslawien 58).

Die teilweise Abneigung der Griechen gegenüber der kulturell noch weniger entwickelten Kolonialland hemmt allerdings die Umsetzung dieses Bevölkerungsdruckes in die in der Wirklichkeit notwendiger Wanderung etwas. Zunehmender Landmangel wird jedoch die Makedonisch-thrakischen Räume allgemein begehrenswerter erscheinen lassen und den Willen zur Erschliessung weiterhin stärken.

Nach der Bedeutung als Volksraum versieht das neue Land die Rolle eines Nährraumes für den gesamten Staat. Zwar liefern weite Gebirgsteile bisher keine oder nur sehr geringe Erträge, aber die Niederungen vermögen wohl grosse Überschüsse abzuwerfen. Seit Jahren tun sie es auch in der Form der hochwertigen Tabakernten, die einen grossen Aktivposten in der Zahlungsbilanz stellen; daneben beginnen die Niederungen immer mehr Weizen zu liefern und die hohe Einfuhr an diesem für die Griechen wichtigsten Brotgetreide zu erleichtern».

Σχετικῶς πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην ὁ Schulze παραθέτει ἀλλαγῶν τοῦ ἔργου του τὰ γνωστὰ ἑλληνικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα περὶ παραγωγῆς σιτηρῶν ἐν Ἑλλάδι, ἔξ ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι τὰ ἑξῆς (σελ. 407) :

Ἑλληνικὴ ἔσοδεία :	1931/305.579 τ.	1933/772.500 τ.
Εἰσαγωγή σιτηρῶν :	662.916 τ.	449.000 τ.
	<u>968.495 τ.</u>	<u>1.221.500 τ.</u>

»Κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 1931 μέχρι τοῦ 1933 χρονικὸν διάστημα ἡ Μακεδονία (ὀλόκληρος) ἐπρομήθευσε τὰ 30—34 % καὶ ἡ Δυτικὴ Θράκη τὰ 8—11% τῆς ἔσοδείας τῶν σιτηρῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων εἶναι σημαντικῶς κάτω τῶν ἀριθμῶν τούτων. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη εὐρίσκονται εἰς τὸ σημεῖον τοῦ να ἐξελιχθοῦν εἰς σιτοβο-



λῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι θὰ καλύψουν πλήρως τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ».

«In den Jahren 1931 bis 1933 hat ganz Makedonien regelmässig 30—34 vH. und Westthrakien 8—11 vH. der Weizenernte des Staates geliefert, während der Bevölkerungsanteil dieser Provinzen wesentlich unter solchen Ziffern liegt. Makedonien und Thrakien stehen im Begriff, sich zur Kornkammer des griechischen Staates zu entwickeln. Damit ist nicht gesagt, dass sie den vollen Bedarf decken werden».

Καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς μακροῦς καὶ ἐμβριθεστάτης περὶ Θράκης μελέτης τοῦ ὁ Joachim Schulze γράφει τὰ ἑξῆς :

«Οὔτω δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ μεγάλη ἀξία τῆς Βορείου Αἰγαίου ὡς ἐποικιστικοῦ καὶ ἐπισιτιστικοῦ χώρου διὰ τὸ ἑλληνικὸν κράτος.

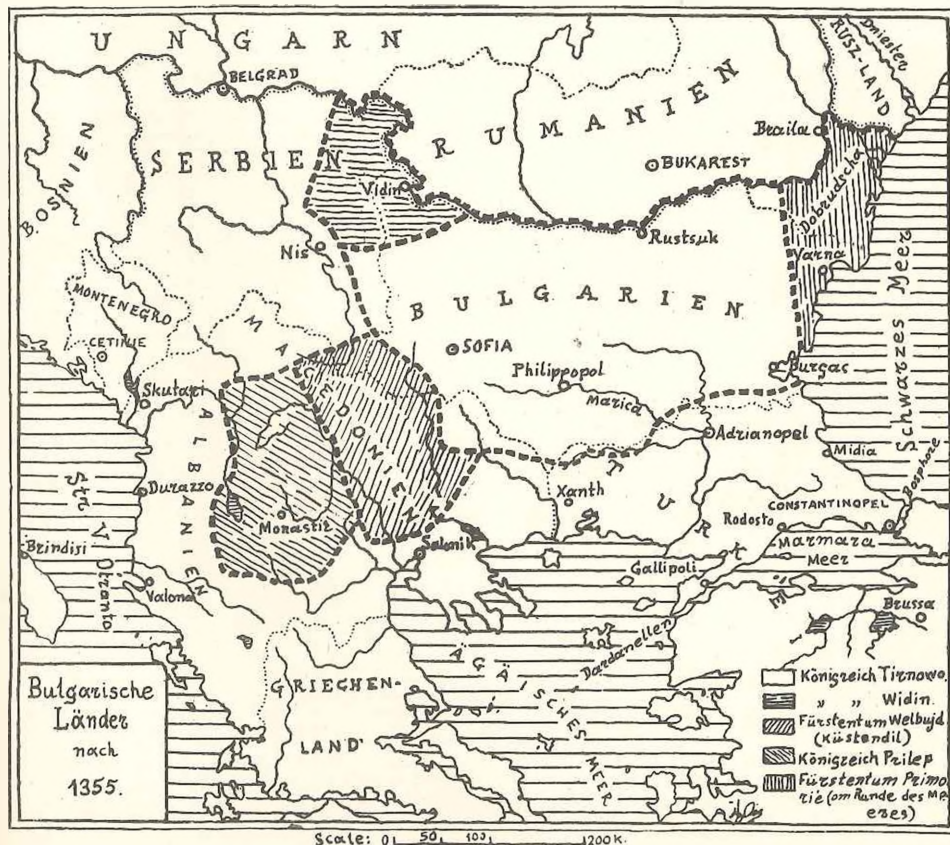
(So lässt sich über den grossen Wert Nordägäis als Siedlungs- und Nährraums für den griechischen Staat nicht streiten).





N° 3 La Thrace d'après les cartes historiques de Rizoff (1) Dans toutes ces





outes ces cartes la Thrace ne figure pas dans les pays bulgares. (V. page 189).



## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

## Ἡ ἀνάγκη τῆς μεθοριακῆς διαρρυθμίσεως πρὸς Βορραν

Ὁ ἐπισιτιστικὸς ὅμως οὗτος χῶρος τῆς Ἑλλάδος ὁ τόσο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ζωὴν τῆς καὶ διὰ τὴν διατροφὴν τῶν πληθυσμῶν τῆς πρέπει νὰ διασφαλισθῇ ἐναντίον πάσης ἐκ Βορρᾶ ἐπιθέσεως, ὁμοίως πρὸς ἐκείνας, τῶν ὁποίων 3 φορὰς ἐπὶ μίαν γενεὰν ἔσχε τόσο πικρὰν πεῖραν ἢ χῶρα ἡμῶν. Ἡ σημερινὴ μεθοριακὴ γραμμὴ εἶναι τοιαύτη, ὥστε δύναται νὰ λεχθῇ ἀνεκδοιάστως, ὅτι ἡ Θράκη καὶ ἡ Ἑλλάς ὁλόκληρος εὐρίσκονται ἐκτεθειμέναι εἰς διαρκὴ κίνδυνον. Τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς ὁ Γερμανὸς Ἰωακείμ Schulze εἰς τὸ ἔπανειλημμένως εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια παρατεθὲν ἔργον του. Ἡ πόλις καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Πόρτο—Λάγο ἀπέχουν 30 μόνις χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ σύνορα. Ἡ δὲ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Θεσσαλονίκης—Ἀλεξανδρουπόλεως—Τουρκίας, ἡ μόνη ὁδὸς συγκοινωνίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Δυτικῆς Θράκης, διέρχεται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μπέλες καὶ τῆς Κομοτινῆς εἰς ἀπόστασιν μόνις 5—6 χιλιόμετρων ἀπὸ τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν συνόρων, δηλαδὴ ἐντὸς βολῆς μυδραλιοβόλου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι λόγοι στρατηγικοί, ἡ ἀνάγκη τῆς στοιχειώδους ἀσφαλείας καὶ ἀμύνης τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς Θράκης ἐπιβάλλουν μεθοριακὴν διαρρύθμισιν, ἢ ὁποία νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀπαραίτητον ζώνην ἀμύνης.

Αὕτη θὰ ἔχη νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἐθνολογικοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλουν νὰ ἐπανορθωθῇ τὸ ἄδικον, τὸ ὁποῖον διεπράχθη εἰς βῆρος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῆς ἰσορροπίας τῶν Βαλκανίων, ὅταν τὴν 6)18 Σεπτεμβρίου 1885 ἡ Βουλγαρία, γενομένη ἔνοχος καταφώρου παραβάσεως τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῆς 1)13)7)1878, κατελάμβανε τὴν διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἰδρυθεῖσαν αὐτόνομον ἐπαρχίαν τῆς «Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας», ἥτοι τὴν *Βόρειον Θράκην*. Καὶ ἐνταῦθα ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐξετάσωμεν πρωτίστως πότε, πῶς καὶ πόθεν ὁ γεωγραφικὸς ἢ μᾶλλον γεωπολιτικὸς ὄρος «Ἀνατολικὴ Ρωμυλία».

Ὁ ὄρος οὗτος, ἢ μᾶλλον τὸ γαλλικὸν αὐτοῦ ἀντίστοιχον Roumélie Orientale, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ πρῶτον εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου, ὅταν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 22 Ἰουνίου 1878 (4ον Πρωτόκολλον) ὁ λόρδος Σάλσμπερυ, (Salisbury), ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ πρῶτος πληρεξούσιος τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ὑποβάλλων τὰς περὶ Βουλγαρίας ἀγγλικὰς προτάσεις εἶπεν : «Ἡ νοτιῶς τῶν Βαλκανίων ἐπαρχία θὰ ἐλάμβανε τὸ ὄνομα «Roumélie Orientale».

Τώρα διατὶ τὸ «Roumélie» μετεφράσθη ἑλληνιστὶ «Ρωμυλία» αὐτὸ ἀφορᾷ τοὺς τότε Ἑλληνας δημοσιολόγους. Ἡ λέξις «Ρούμελη» θὰ ἦτο βεβαίως μᾶλλον σύμφωνος πρὸς τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ



λαοῦ, ἐπίσης δὲ καὶ ὀρθότερα, ὡς ἀποδίδουσα καὶ φωνητικῶς ἀκριβέστερον τὸ τουρκικὸν «Ροῦμ-ἐλί», ὅπερ ἐκ τοῦ Ροῦμ=Ρωμηός, δηλαδὴ Ἑλλήν, καὶ ἐλ=χώρα, ἄρα Ροῦμ-ἐλί=χώρα τῶν Ρωμηῶν (τὸ ι τοῦ ἐλί εἶναι κατάληξις ὑποδηλοῦσα τὴν κτητικὴν ἀντωνυμίαν εἰς τὸ γ' πρόσωπον). «Ροῦμ» ἀπεκάλεσαν ἀρχικῶς οἱ Τοῦρκοι, πολὺ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀκόμη, τὰς χώρας αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν τότε βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν μία φυλὴ ἢ μᾶλλον μία δυναστεία τουρκικὴ, δηλαδὴ οἱ ἀπόγονοι τοῦ γενάρχου τῆς δυναστείας ταύτης, τοῦ Σελτσίκ ἢ Σελτσούκ (ὄχι Σελτζούκ), οἱ «Σελτσουκίδαι», ὀρμηθέντες ἐκ Περσίας, κατέκτησαν ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἴδρυσαν μέγα τουρκικὸν κράτος, τὸ σουλτανᾶτον τῶν Σελτσούκων Τοῦρκων, μὲ ἔδραν τὸ Ἰκόνιον, οἱ Σελτσούκοι οὗτοι ὠνομάσθησαν «Ροῦμ Σελτσούκ», δηλαδὴ «οἱ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ρωμηῶν Σελτσούκοι», πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τοῦς ἄλλους Σελτσούκους, δηλαδὴ τοῦ τέως σελτσουκικοῦ κράτους τῆς Περσίας καὶ τοῦ μικροῦ σελτσουκικοῦ ἐπίσης κράτους τοῦ Κερμάν, ἐν τῇ κεντρικῇ Περσίᾳ. Ὅστε «Ροῦμ» ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν Τοῦρκων ὀλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

Ὅταν κατόπιν οἱ «Ὀσμανίδαι» Τοῦρκοι ἐξετάθησαν ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ κράτους τῶν Σελτσουκιδῶν, ἢ μὴ ἐκτουρκισθεῖσα ἀκόμη Μικρὰ Ἀσία ὠνομάσθη ὑπ' αὐτῶν «Ἀνατολοῦ» (τὸ τ προφέρεται ὡς γαλλικὸν d), ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ «Ἀνατολή», αἱ δὲ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εὐρισκόμεναι ἀκόμη χῶραι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπεκλήθησαν ὑπ' αὐτῶν Ροῦμ-ἐλί» (χώρα τοῦ Ρωμηοῦ), δηλαδὴ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ρωμηῶν. Τὸ ὄνομα «Ρούμेलη» ἔμεινε κατόπιν ὡς ἡ ὀνομασία ὄλων τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας κατέκτησαν οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ διὰ τοῦτο ἀρχικῶς τὸ τουρκικὸν κράτος διηρέθη εἰς δύο μεγάλα τμήματα, τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Ρούμελην, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς ἓνα γενικὸν διοικητὴν ἢ ἀρχηγόν, τὸν λεγόμενον «Βεηλέρ - βέην» (Μπεϋλέρ Μπεγῆ), δηλαδὴ «Βέην τῶν Βέηδων» (ἡγεμόνα τῶν ἡγεμόνων). Οὕτως ὑπῆρχον δύο Βεηλέρ-βέηδες, ὁ «Βέης τῶν Βέηδων τῆς Ἀνατολῆς» (Ἀνατολοῦ Μπεηλέρ-Μπεγῆ) καὶ ὁ «Βέης τῶν Βέηδων τῆς Ρούμελης» (Ροῦμ-ἐλῆ μπεηλέρ-μπεγῆ). Ἐπίσης ὑπῆρχον καὶ δύο ἀνώτατοι δικασταὶ τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὁ «Ἀνατολοῦ-Καδιασκερῆ» (ἢ Καζασκερῆ), ἥτοι Στρατοδίκης τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὁ «Ροῦμ-ἐλῆ-καζασκερῆ» (Στρατοδίκης τῆς Ρούμελης).

Ὅταν βραδύτερον ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ἐπεξετάθη ἐν Εὐρώπῃ καὶ εἰς ἄλλας χώρας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἴδια γεωγραφικὰ καὶ γεωπολιτικὰ ὀνόματα, ὡς ἡ Βλαχία, ἡ Μπογδανία (Μολδαυία), ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία, ἡ Ἐρζεγοβίνη, τὸ Μαυροβούνιον, ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Πελοπόννησος (ὁ Μωρέας), ἡ ὀνομασία «Ρούμελη» ἔμεινεν ὡς δηλωτικὴ τῶν ὑπολοίπων μερῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, δηλαδὴ τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας

καὶ τῶν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος (ἐξ οὗ καὶ Ρούμελη ἐκαλεῖτο ἑλληνιστὶ μόνον ἢ Στερεὰ Ἑλλάς), ἐνίοτε δὲ καὶ μόνον τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι τοῦτο λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει οἱ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου συζητοῦντες διπλωμάται, ἔδωκαν εἰς τὴν Βόρειον Θράκην τὸ ὄνομα «Ἀνατολικὴ Ρούμελη» κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν «Δυτικὴν Ρούμελην», δηλαδὴ τὴν Μακεδονίαν (τὰς τότε τουρκικὰς γενικὰς διοικήσεις Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Σκοπείων) <sup>1)</sup>.

Κατὰ ταῦτα, ὁ ὄρος «Ἀνατολικὴ Ρούμελη» θὰ ἦτο ὀρθότερος τοῦ «Ρωμυλία» ὡς συμφωνότερος καὶ πρὸς τὴν «Ρούμελην» τῶν ἑλληνικῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν παραδόσεων. Ὁ ὄρος «Ρωμυλία» ὄζει βεβαίως τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐπικρατοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ λογιοτατισμοῦ. Ἐκτὸς ἐάν, δεχόμενοι ὡς ὀρθὴν τὴν ἑρασμαϊκὴν προφορὰν τοῦ «ω», τὸ προφέρουμεν Ρουμυλίαν». Ἀλλὰ τότε τί ζητεῖ τὸ «υ» ;

Μετὰ τὴν ἐτυμολογικὴν αὐτὴν παρέκβασιν ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸ κυρίως ζήτημα τῆς Ἀνατολ. Ρούμελης. Εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας, ὅτι ἡ ἐπαρχία αὕτη ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς διὰ τῆς ρωσσοτουρκικῆς προκαταρκτικῆς συνθήκης εἰρηφίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (τῆς 3ης Μαρτίου 1878) ἰδρυομένης Μεγάλης Βουλγαρίας μόνον καὶ μόνον χάριν τῶν ἐν αὐτῇ ἀπὸ αἰῶνων διαβιούντων συμπαγῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Ὅταν εἰς τὸ Βερολίνειον Συνέδριον τῆς εἰρηφίας συνέζητεῖτο ἡ τροποποίησις τῆς συνθήκης ταύτης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ὁ λόρδος Σώλσμπερου ἐδήλωσε τὰ ἑξῆς (συνεδρ. 17 Ἰουν. 1878, πρωτόκολλον 2ον) : «Τὸ μᾶλλον ἐκπληκτικὸν ἀποτέλεσμα τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ἄρθρων τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶναι, ὅτι ὑποβιβάζει τὴν Τουρκίαν μέχρι τοῦ ἐπιπέδου ἀπολύτου ἐξαρτήματος ἔναντι τῆς Δυνάμεως ἣτις ἐπέβαλε τὴν συνθήκην... Ὑπάρχει ὅμως φόβος καὶ ἄλλων κινδύνων ὅχι ὀλιγώτερον σπουδαίων. Ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ, ἡ ὁποία κατοικεῖ εἰς πλεῖστα ὄσα μέρη τῆς νέας Βουλγαρίας θὰ ὑποταχθῇ εἰς σλαβικὴν πλειονότητα, αἱ μετὰ τῆς ὁποίας σχέσεις της δὲν εἶναι καθόλου φιλικαί, ὡς δὲ ὑπέβαλον ἤδη εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Συνεδρίου, εἶναι πιθανόν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα θὰ ἐξαφανισθῇ καὶ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ θὰ ἀπορροφηθῇ». (La race grecque, qui habite de nombreux endroits de la nouvelle Bulgarie, sera asujettie à une minorité slave avec laquelle ses relations ne sont guère amicales, et comme j'ai déjà soumis à l'appréciation du Congrès, il est probable que la langue grecque disparaîtra et que la race grecque sera absorbée).

Λόγοι ἀληθῶς προφητικοὶ οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθοῦν τόσον συντόμως !

1) Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην τῆς «Ρούμελης» δέχεται καὶ ὁ Ἀλβανὸς τὸ γένος, ἄρα γνώστης τῶν ρουμελιωτικῶν πραγμάτων, Τοῦρκος λεξικογράφος Σεμσεδδὶν Σαμῆ βέης (Φράσαρης), συγγραφεὺς τῆς περὶ τὸ 1890 ἐκδοθείσης ἑξατομοῦ τουρκικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας «Καρούς-οὐλ ἀλιάμ» (τόμ. 3ος, σελ. 2376).



«Ἐκτὸς τούτου, ἔλεγεν ὁ λόρδος Σώλσμπερυ, ἡ παραδοχὴ ἐπὶ τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου νέας ναυτικῆς δυνάμεως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ χωρὶς ζωηρὸν αἰσθημα λύπης ὑπὸ τῶν γειτονικῶν τῆς Μεσογείου Δυνάμεων». Καὶ κατέληγεν ὁ Ἄγγλος πληρεξούσιος εἰς τὴν ἑξῆς πρότασιν :

«1. Ἡ φόρου ὑποτελὴς αὐτόνομος ἡγεμονία τῆς Βουλγαρίας θὰ περιορισθῆ εἰς τὸ μέρος τῆς Τουρκίας τὸ κείμενον βορείως τοῦ Αἴμου (τῶν Βαλκανίων).

»2. Ἡ ἑπαρχία τῆς Ρούμελης (Ρωμυλίας) καὶ πᾶν ἄλλο ἔδαφος νοτίως τῶν Βαλκανίων θὰ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἄμεσον πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου, λαμβανομένης πάσης ἀναγκαίας προφυλάξεως, ὅπως ἡ εὐημερία τῶν πληθυσμῶν περιφρουρηθῆ δι' ἑπαρκῶν ἐγγυήσεων διοικητικῆς αὐτονομίας ἢ καὶ ἄλλον τρόπον»<sup>1)</sup>.

Τὰς ἐγγυήσεις ταύτας ἐνόμισαν ὅτι ἐξησφάλισαν αἱ τότε ἕξ Μεγάλαι εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις διὰ τοῦ «Ὄργανικοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου (Statut Organique) τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας» τῆς 26 Ἀπριλίου 1879<sup>2)</sup>. Ὁ Καταστατικὸς ὁμοῦ οὗτος Χάρτης ἔμεινεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἐκδόσεώς του γράμμα νεκρὸν. Ἀπ' ἐναντίας οἱ ἑλληνικοὶ καὶ τουρκοὶ πληθυσμοί, ὑπὲρ τῶν ὁποίων προεβλέποντο αἱ ἐγγυήσεις τῆς αὐτοδιοικήσεως, ὑπεβλήθησαν εἰς παντὸς εἶδους διωγμούς<sup>3)</sup>.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1878 ὁ ἐν Φιλιππουπόλει πρόξενος τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἔλεγεν εἰς ἔκθεσίν του πρὸς τὸν Sir Drummond Wolff, ἀντιπρόσωπον τῆς Μεγ. Βρετανίας ἐν τῇ διεθνῇ ἐπιτροπῇ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ σύνταξις τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου :

«Οἱ Τοῦρκοι ἀπετέλουν τὸ 1875 τὸ ἐν τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ. Σήμερον ἠλαττώθησαν κατὰ τὸ ἐν τρίτον. Ἀλλὰ οἱ διωγμοί, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἐκτεθοῦν μετὰ τὴν εἰρήνην, θὰ τοὺς ἐλαττώσουν ἀκόμη περισσότερον. Προκειμένου περὶ τῶν Ἑλλήνων, ἡ συμμετοχὴ των εἰς τὴν διοίκησιν εἶναι μηδαμινή. Αἱ περιουσίαι των (ἐργοστάσια κ. λ. π.) ὑποβάλλονται εἰς καταισχέσεις ἢ πυρπολοῦνται ὑπὸ βουλγαρικῶν συμμοριῶν...»

Ἡ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἀπέβη χρισιμωτέρα μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων κατοχῆς καὶ εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Καταστατικοῦ

1) Βλέπε σχετικὰ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου τῶν πρωτοκόλλων τοῦ Βερολινείου Συνεδρίου ἐν: *Gabriel Novadounghian. Recueil d' actes internationaux de l'Empire Ottoman, Paris 1903, Τόμ. 4, σελ. 12, 21 κ. ἐφ.*

2) Βλέπε *G. F. de Martens. N. R. G., 2e série. Vol. V, p. 72—249.—Recueil officiel d'Italie, Vol. III, p. 182.*

3) Βλέπε *Φωτίου, ἐπισκόπου Βιρηνουπόλεως: Ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν βουλγαρικῶν κακουργιῶν πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1878—1914).*

Χάρτου. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν πληρέστατα διατεθειμένοι νὰ συνεργασθοῦν μετὰ τῶν Βουλγάρων διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς κοινῆς των πατρίδος <sup>1)</sup>. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι παρεβίασαν τὸν Καταστατικὸν Χάρτην ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐφαρμογῆς του. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16/28 Μαΐου 1879 φερμανίου, διὰ τοῦ ὁποίου διωρίσθη ὁ Βούλγαρος τὸ γένος Ἀλέξανδρος Βογορίδης (Ἀλέκο πασᾶς) <sup>2)</sup> ὡς γενικὸς διοικητῆς, καὶ ἑλληνιστὶ παρελείφθη κατὰ παράβασιν ρητῆς διατάξεως τοῦ Χάρτου. Τὴν ἐπιούσαν νέα παραβίασις τούτου : Οὐδείς Ἕλλην διωρίσθη εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Διευθυντῶν (ἐπέχον τόπον ὑπουργικοῦ συμβουλίου).

Ἀπὸ τῆς στιγμαῆς ἐκείνης ἡ ἱστορία τῆς αὐτονόμου Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἣτις παρεδόθη εἰς τοὺς Βουλγάρους ὑπὸ διεθνή ἐπίβλεψιν, εἶναι ἀτελεύτητος σειρὰ διωγμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἴδου τὶ ἔγραψε σχετικῶς ὁ γενικὸς πρόξενος τῆς Μεγάλης Βρετανίας εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἔξωτερικῶν μαρκήσιον Σώλσμπερν <sup>3)</sup> :

«Ἡ κατάστασις τῶν κατοίκων τοῦ Καβακλῆ εἶναι ἀφόρητος. Ἄν καὶ ὁ νομὸς οὗτος εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὸς, μόνος ὁ διοικητῆς εἶναι Ἕλλην. Οἱ ἄλλοι δημόσιοι ὑπάλληλοι, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοί, οἱ δικασταί, ἀστυνόμοι, γραφεῖς, τελωνοφύλακες, δημόσιοι εἰσπράκτορες, εἶναι ὅλοι Βούλγαροι. Κατέχοντες οὕτω πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς θέσεις, διαπράττουν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φαντασθῇ κανεὶς εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν...»

Ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει κατόπιν συγκεκριμένας περιπτώσεις διωγμῶν, νοσοφισμῶν, ἐπιθέσεων κατὰ ναῶν καὶ μοναστηρίων, μέτρων ἐμβουλαρισμοῦ κτλ. Μὴ γράφοντες ἐνταῦθα εἰδικῶς περὶ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, δὲν θὰ παραθέσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν διωγμῶν τούτων, οὐδὲ τῶν τραγικῶν γεγονότων τοῦ 1906 καὶ τῆς συνεχείας αὐτῶν μέχρι καὶ πέραν τοῦ παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914 <sup>4)</sup>. Θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὸ νὰ ἐξάρωμεν τὴν ἑλληνικότητα τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας,

Καὶ πρῶτον ἔχομεν τὴν Φιλιπούπολιν, πόλιν «ἑλληνικωτάτην», ὡς ἔλεγεν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς τὸν γράφοντα τὴν ἀνὰ χεῖρας μελέτην ὁ Ἐξαρχος τῶν Βουλγάρων Ἰωσήφ (τὸ 1910).

Τὴν ἑλληνικότητα τῆς Φιλιππουπόλεως ἀνεγνώρισε τὸ ἱδρυτικὸν φερμάνιον τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (δηλαδὴ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τῆς Βουλγαρίας) τῆς 11 Μαρτίου 1870. Εἰς τὸ ἐπίσημον τοῦτο τουρ-

1) Βλ. ἐφημερίδα «Φιλιπούπολις» (ἑλληνογαλλικὴν) τῆς 11 Ἀπριλίου 1879, ἀριθμὸς 21.

2) Ἄν καὶ τυχὼν μορφώσεως ἑλληνικῆς, ὁ Βουλγαρότουρκος οὗτος πασᾶς ἐγένετο ἀπηνῆς διώκτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ.

3) Βλ. Ἀγγλικὴν Κυανὴν Βίβλον, Τουρκία 1880, ἀριθ. 5, σελ. 76.

4) Βλ. Πολ. Παπαχριστοδοῦλου : Ἡ καταστροφή τοῦ Βορειοθρακικοῦ ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι 1947.



κικόν ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς θρίαμβος τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰγνάτιεφ, τοῦ γνωστοῦ πανσλαυιστοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσίας ἐν Κων]πόλει, λέγεται εἰς τὸ 10ον ἄρθρον, ἐν τῇ ἀπαριθμῆσει τῶν ὑπὸ τὴν βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν τελευσῶν ἐπαρχιῶν: «...ἡ Φιλιππούπολις (δηλαδὴ ὁ νομός, σημ. τοῦ συγγραφέως), *πλὴν τῆς πόλεως τῆς Φιλιππουπόλεως*».

Τὸ ἴδιον φερμάνιον ἀναγνωρίζει τὴν ἑλληνικότητα τῆς Βάρνης καὶ εἰκοσι περίπου χωρίων ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Μαύρης Θαλάσσης μέχρι Κωνσταντινῆς, ἐξαιροῦν ταῦτα ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας καὶ λέγον ῥητῶς «*τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι δὲν εἶναι Βούλγαροι*».

Ἐπίσης ἐξαιροῦνται κατὰ τὸ αὐτὸ φερμάνιον αἱ πόλεις (κασιμπᾶ τουρκισι) Ἀχιολῆ καὶ Μεσημβρία, πρὸς ταύταις τὰ χωρία τῶν παραλιῶν ἐκ τοῦ καζᾶ (ὑποδιοικήσεως) Σωζουπόλεως. Ἐπίσης ἐκ τοῦ νομοῦ Φιλιππουπόλεως, ἡ πόλις (κασαμπᾶ) τῆς Στενιμάχου, τὰ χωρία Κοκμουάν, Βοδενά, Ἀρναούτκιοῖ, Παναγί, Λάσκοβο, Ἀρχλανί, Πατζικόβο, Βελασίτσα, ὡς καὶ αἱ μοναὶ τοῦ Πατακόβου, τῶν Ἀγίων Ἀγαργύρων, τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου<sup>1)</sup>.

Ἐκ τῆς πόλεως τῆς Φιλιππουπόλεως ἐξηρεῖτο μόνον ἡ συνοικία Παναγίας, «ἀλλ' ὅσοι ἐκ τῶν κατοίκων του δὲν θὰ ἤθελον νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, θὰ εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀπολύτως ἐλεύθεροι». Ὡστε οἱ Βούλγαροι, εἰδικῶς δὲ ἡ βουλγαρικὴ κυβέρονσις, ἐκδιώξαντες, προπηλακίσαντες καὶ δὴ καὶ κακοποιήσαντες τοὺς Μητροπολίτας Βάρνης, Ἀγγιάλου καὶ Φιλιππουπόλεως, παρεβίασαν ὄχι μόνον τὸν Ὄργανικὸν Χάρτην τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ὄχι μόνον τὰ δίκαια τῶν μειονοτήτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἰδρυτικὸν φερμάνιον τῆς Ἐξαρχίας των! Ἐπρεπε ὁμως νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἑλληνικότης τῆς Φιλιππουπόλεως, τῆς Στενιμάχου, τῆς Μεσημβρίας, τῆς Ἀγγιάλου, τοῦ Πύργου καὶ τόσων καὶ τόσων ἄλλων ἐμπορικῶς, οἰκονομικῶς καὶ ἐκπολιτιστικῶς ἀνθούτων κέντρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ πρὸς τοῦτο οἱ Βούλγαροι προσέτρεξαν εἰς τὰ βιαιότερα καὶ βαρβαρότερα ἔνστικτα τῆς φυλῆς των.

Ἰδοὺ ἐν συντομίᾳ μία ἀμυδρὰ εἰκὼν τῆς ἑλληνικότητος τῶν κέντρων τούτων. Εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, ἰδρυθεῖσαν, ὡς γνωστόν, τῷ 334 π. Χ. ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου Β', πατρὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὑπῆρχον: ἡ ἔδρα τοῦ Ἑλληνος Μητροπολίτου μετὰ 6 μεγάλων ναῶν καὶ πολλῶν μικροτέρων ἐκκλησιῶν, πρὸς δὲ 2 διδασκαλεῖα, ἐν ἀρρένων καὶ ἐν θηλέων, τὰ λεγόμενα «Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα», ἔχοντα καὶ δύο οἰκοτροφεῖα, ἅπαντα ἰδρύ-

1) Βλ. γαλλικὸν κείμενον τοῦ φερμανίου ἐν: *Gabriel Noradounghian: Recuell d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Τόμ. 3ος σελ. 295. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ Γαβριὴλ Νοραδουνκιάν, Ἀρμένιος τὸ γένος, ἦτο νομικὸς Σύμβουλος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ κατόπιν Ὑπουργός. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ ἀναφερόμενα χωρία μεταφράζομεν ὡς ἔχουν ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ.

ματα τοῦ μεγατίμου εὐεργέτου τοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνισμοῦ Γεωργίου Ζαρίφη, μεγαλοτραπέζιτου ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸς δὲ ἐν γυμνάσιον ἀρρένων καὶ ἐν θηλέων καὶ 27 σχολαὶ πρωτοβαθμίου ἐκπαιδύσεως, ἀπὸ νηπιαγωγείων μέχρις ἑξατάξιων ἀστικῶν σχολῶν <sup>1)</sup>.

Τὰ ἄλλα κέντρα τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως ὡς καὶ τῆς οἰκονομικῆς, ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς δράσεως ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ ἦσαν :

1. Ἡ *Στενίμαχος* καὶ τὰ περὶχωρα (Βοδενά, Κούκλαινα, Ἀρβανιτοχώρι). Κατὰ τὴν *βουλγαρικὴν στατιστικὴν* τοῦ 1885, ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἀνήρχετο εἰς 10.000 Ἕλληνας καὶ μόνον 2.500 Βουλγάρους. Ἐν Στενιμάχῳ ἐλειτούργουν 8 ἑλληνικὰ σχολεῖα μετὰ 1.500 μαθητὰς ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Τὰς σχολὰς ταύτας συντηρεῖ ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ κοινότης Στενιμάχου δι' ἰδιωτικῶν προσφορῶν τῶν μελῶν τῆς, ὡς καὶ διὰ δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων. Ὑπῆρχον ἐπίσης 12 ἑλληνικοὶ ναοὶ καὶ περὶ τὰς 50 μικρότεραι ἐκκλησίαι, ὡς καὶ 4 μοναστήρια, τῶν ὁποίων τὸ σπουδαιότερον ἦτο τὸ τοῦ Βατοκόβου, κτισθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1081—1118). Ἑλληνικαὶ κοινότητες καὶ σχολαὶ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀναφερομένας κώμας τῶν περὶχωρῶν.

2. Τὸ *Χάσκιοϊ*. Εἶχεν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν κοινότητα.

3. Τὸ *Μουσταφᾶ Πασᾶ* (μετονομασθὲν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων εἰς Σβιλενγράδ). Καὶ ἐνταῦθα ἐλειτούργει ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ κοινότης.

4. Τὸ *Καβακλή* μετὰ τῶν περὶχωρῶν. Ἡ περὶχωρὴ του περιελάμβανε 60 χωρία μετὰ πληθυσμὸν 50.000, ἐκ τῶν ὁποίων 35.000 Ἕλληνες, 10.000 Τοῦρκοι, καὶ μόνον 5.000 Βούλγαροι. Ἐπίσημος γλῶσσα καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ δικαστήρια ἦτο ἡ ἑλληνικὴ. Καὶ ἐν τῇ περὶχωρῇ τοῦ Καβακλή ἐλειτούργουν πολλὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὑπῆρχον δὲ καὶ πολλὰ ὀρθόδοξοι ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι <sup>2)</sup>. Τὴν ἑλληνικότητα τῆς περὶχωρῆς αὐτῆς δεικνύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ μίαν πενηκονταετίαν—πρὸ τῶν ἀνθελληνικῶν διωγμῶν τοῦ 1906—ἡ ἐπαρχία αὕτη ἀπέστειλεν Ἕλληνας βουλευτὰς εἰς τὴν βουλγαρικὴν Σοβράνι (Βουλὴν). Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς ἐξετοπίσθη βαθμιαίως ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ Βουλγάρων. Τὸ ἑλληνικὸν ἕμως στοιχεῖον παρέμενε συμπαγὲς μέχρι τοῦ 1906, ἀνερχόμενον εἰς 35.000 ἀγνοῦς Ἕλληνας ἐγκατεστημένους εἰς Καβακλή καὶ εἰς τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία τῶν περὶχωρῶν (Καρβαί, Μέγα καὶ Μικρὸν Μοναστήριον, Σιναπλί, Δράμαλι, Ἀκ-μπουνάρ, Δογάνογλου, Τσουκούρ-κιοϊ, Μέγα καὶ Μικρὸν Βογιαλίκιον καὶ Μουραδαλί). Οἱ Καβακλιῶται Ἕλληνες μετηνάσειυσαν κατὰ τὴν ἀπὸ 1906 μέχρι τοῦ 1925 χρο-

1) Βλ. Ἀρχ. Θρ. Λαογρ. Θησ. τόμ. ΙΓ' Σ. Ἀντωνιάδου : Ἐκπαιδευτικὰ Φιλιππουπόλεως.

2) Βλ. Πολ. Παπαχριστοδούλου : Ἡ καταστροφὴ τοῦ Βορειοθρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ 1917.



νικήν περίοδον εἰς Ἑλλάδα. Ὑπολείπονται ὅμως ἀκόμη μερικοὶ ἐμφανιζόμενοι ὡς Βούλγαροι.

5. *Ἰάμπολις καὶ Ἰαετός*. Ἀνέκαθεν ἑλληνικαὶ περιοχαὶ μετὰ ὀργανωμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

6. *Πύργος καὶ Σωζούπολις* μετὰ τῆς ἐνδοχώρας των. Ἡ Σωζόπολις ἢ Σωζούπολις εἶναι ἡ ἀρχαία Ἀπολλωνία, ἀποικία τῶν Μιλησίων, ἰδρυθεῖσα περὶ τὸ 600 π. Χ. Ὁ δὲ Πύργος εἶναι πόλις νεωτέρα, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ ἀποίκων ἐξ Ἀγχιάλου, Σωζουπόλεως, Μεσημβρίας καὶ τῶν περιχώρων. Εἶχε ἑλληνικὴν σχολὴν καὶ ὀρθόδοξον ναόν. Ἡ ἐκεῖ ἑλληνικὴ κοινότης ἦτο ἀνθοῦσα, οἱ δὲ Ἕλληνες κάτοικοι, ἀσκοῦντες τὸ ἐμπόριον τῶν σιτηρῶν, ἦσαν εὐποροὶ. Ὁ Ἕλλην Μητροπολίτης Ἀγχιάλου ἦτο συγχρόνως καὶ Μητροπολίτης Πύργου.

7. *Ἀγχιάλος*, Ἀρχαία ἀποικία τῶν Μιλησίων, ἰδρυθεῖσα περὶ τὸ 500 π. Χ. Πρὸ τῶν ἀνθελληνικῶν διωγμῶν τοῦ 1906 εἶχεν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ἀνερχόμενον εἰς 6.000. Ἡ ἐκεῖ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ κοινότης συντετῆρει 3 σχολὰς ἀρρένων καὶ θηλέων μὲ 650 μαθητὰς καὶ μαθητριάς. Εἶχεν ἑλληνικὸν ἀθλητικὸν σύλλογον, βιβλιοθήκην καὶ ἀναγνωστήριον καὶ 1 ἐσπερινὴν σχολὴν, πρὸς δὲ 4 ναοὺς καὶ πολλὰς μικροτέρας ἐκκλησίας, ἔτι δὲ καὶ τὴν διάσημον ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

8. *Μεσημβρία* μετὰ τῶν περιχώρων (Ράβδα, Τζίμος, Αἴμος, Ἀσπρος, Μπάνια, Κόζιακος). Ἡ πόλις ἦτο κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 19 αἰῶνος ἀγνῶς ἑλληνικὴ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ τότε λοχαγός, κατόπιν δὲ Γενικὸς Ἐπιτελάρχης τοῦ Γερμανικοῦ Στρατοῦ κατὰ τὸν Γαλλο-Γερμανικὸν πόλεμον τοῦ 1870—71 Χέλμουτ φὸν Μόλτικε, εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei» (Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς καταστάσεως καὶ γεγονότων ἐν Τουρκίᾳ) βιβλίον του, ἐκδοθὲν τὸ 1843. Τὸ 1925 εἶχεν ἀκόμη 4000 Ἕλληνας διατηροῦντας 5 σχολὰς καὶ 6 ἐκκλησίας. Ἑλληνικαὶ Κοινότητες, διατηροῦσαι σχολὰς καὶ ἐκκλησίας ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία τῶν περιχώρων.

9. *Ἀγαθούπολις* (ἢ *Ἀγαθόπολις*) καὶ *Βασιλικὸς* μὲ ἐνδόχωρον ἀριθμοῦσαν 10 κώμας καὶ χωρία μὲ ἑλληνικὸν πληθυσμὸν 2000 καὶ πλεον ψυχῶν. Ἡ Ἀγαθούπολις, καλουμένη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα Αὐλικὸν Τεῖχος, κεῖται εἰς ἀπόστασιν 8 χλμ. ἀπὸ τῶν σημερινῶν τουρκοβουλγαρικῶν συνόρων. Ἦτο ἡ ἔδρα ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας περιλαμβανούσης τὴν Ἀγαθούπολιν, τὸν Παλαιὸν Βασιλικόν, τὸν Νέον Βασιλικόν, τὸ Κωστίη, τὸ Προδίλοφον, τὸ Καλαντζάκι, τὴν Βαρβάραν, τὸ Πετρινάκι, τὸ Οὐλγαρο καὶ τὸ Ράζβι ὡς καὶ ἄλλα χωρία πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἀρέσβου (σήμερον Ρέζβγια) ἐπὶ τουρκικοῦ ἐδάφους τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης.

1) Βλ. Θρακικά, τ. Γ' σ. 150—171, *Μ. Κωνσταντινίδη*: Σωζούπολις καὶ Μεσημβρία *Μ. Κωνσταντινίδη*, ἔκδοσις ἐπιμελεία Γ. Μέγα, Ἀθῆναι 1947.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δέκα χωρίων τὰ 6 πρῶτα ἦσαν καθαρῶς ἑλληνικὰ ἀριθμοῦντα 2000 οἰκογενείας. Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων τεσσάρων τὰ 2 πρῶτα ἦσαν μικροὶ βουλγαρικοὶ συνοικισμοὶ μὲ 50 οἰκογενείας ἕκαστος, τὰ δὲ 2 τελευταῖα τουρκικά. Τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον ἀντεπροσώπευε τὰ 5 % μόνον τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ.

Ἡ Σωζούπολις καὶ ἡ Ἀγαθούπολις ἦσαν ἔδρα τοῦ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὑπαγομένου Ἑλληνοσ μητροπολίτου Σωζο-Ἀγαθουπόλεως.

10. Ὅρθάκιοι (ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Λιτίτσης). Διὰ ἐνταῦθα ὑπῆρχε πλουσία ἑλληνικὴ κοινότης συντηροῦσα σχολὰς καὶ ἐκκλησίας.

Τὴν δύναμιν καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἀνεγνώρισε καὶ ἡ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν τότε ἐξ Μεγάλων Δυνάμεων ἀποτελουμένη Διεθνὴς Ἐπιτροπὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη τὸ 1879 ἡ ἐκπόνησις τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς αὐτονόμου ταύτης ἐπαρχίας. Συζητουμένου τότε τοῦ 22ου ἄρθρου τοῦ Χάρτου τούτου, ἀφορῶντος τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ γλῶσσαν, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστροουγγαρίας βαρῶνος Κάλλαυ<sup>1)</sup>, εἶπε τὰ ἑξῆς, κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου Ἰβάν Ματζάρωφ ἐκδοθέντα πρακτικὰ τῶν συζητήσεων τῆς ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας ἦτο γραμματεὺς: «Ἐπιμένω, ὅπως παραλλήλως μετὰ τῆς βουλγαρικῆς καὶ τουρκικῆς ἀναγνωρισθῶν τὰ αὐτὰ δικαιώματα (δηλαδὴ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτῆς ὡς ἐπισήμου γλῶσσης) καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον διὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου, τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας, ἀναφεροθέντας λόγους, καθ' ὅσους ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐδέσποζε τῆς χώρας ταύτης (τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας) ἐπὶ αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἐνταῦθα πολιτισμὸν πνευματικὸν καὶ μορφωτικὸν πολὺ σπουδαιότερον παρ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Τὰ σχολεῖα των εἶναι πολὺ ἀνώτερα κατ' ἀριθμὸν ἀπὸ τὰ τῶν δύο ἄλλων ἐθνικοτήτων. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐξετάσω ποῦ ὀφείλεται τοῦτο, εἶναι ὁμως γεγονός, διὸ οἱ Ἕλληνες εἶναι ὄχι μόνον φορεῖς πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κατέχουν ὅλα τὰ προσόντα πρὸς μετάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ των εἰς ἄλλους. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀγνοηθῇ τοῦτο. Ἄν ἐπομένως ἀπεφασίζομεν νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, θὰ διεπράττομεν διπλὴν ἀδικίαν, πρῶτον ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ δευτέρον ἐναντίον ὁλοκλήρου τῆς χώρας ταύτης» (τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας).

Κατόπιν τῶν παρατηρήσεων τούτων προσετέθη εἰς τὸ 22ον ἄρθρον τοῦ Καταστατικοῦ χάρτου ἡ διάταξις, καθ' ἣν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα θεω-

1) Ὁ Benjamin Kallay, Οὐγγρος τὸ γένος, διατελέσας γενικὸς πρόξενος τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐν Βελιγραδίῳ καὶ κατόπιν ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἦτο ἑλληνομαθής, μεταφράσας εἰς τὴν γερμανικὴν τὰ ποιήματα τοῦ Ὁρφανίδου, ἔγραψε δὲ καὶ ἀρίστην ἱστορίαν τοῦ Σερβικοῦ ἔθνους. Περιηγήθη δλόκληρον τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον καὶ τὴν Τουρκίαν.



ρεῖται ὡς μία τῶν κυριωτέρων γλωσσῶν τῆς χώρας, χρησιμοποιουμένη, ἐξ ἴσου ὡς καὶ ἡ βουλγαρική καὶ ἡ τουρκική, εἰς ὅλας τὰς μετὰ τῶν ἀρχῶν σχέσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ καθορίζονται λεπτομερῶς<sup>1)</sup>. Τὸ 77ον ἄρθρον μάλιστα καθορίζει, ὅτι ἡ ἑλληνική θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ εἰς τὰς συζητήσεις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως.

Ὅλα ὅμως αὐτὰ ἀνετράπησαν διὰ τῆς αἰφνιδιαστικῆς καὶ πραξικοπηματικῆς καταλήψεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατὰ παραβίασιν κατὰφωρον οὐχὶ ἑνὸς ἢ δύο ἄρθρων, ἀλλὰ ὀλοκλήρου κεφαλαίου τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Ἡ διπλωματία τῶν δυτικῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἐπέδειξε τότε παράδοξον ἀνοχὴν ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας καὶ ἀνεξήγητον ἀυστηρότητα πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὅταν μετὰ ἕξ μῆνας ἀπειραδῆθῃ νὰ προβῇ εἰς ἐνεργείας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διαταραχθείσης ἰσορροπίας τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Ἀσφαλῶς ὅμως αἱ ἐν λόγῳ εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις θὰ μετενόησαν διὰ τὴν ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας ἐπιδειχθεῖσαν ἀνοχὴν. Οἱ Βούλγαροι, ἀντὶ νὰ διατηροῦν ἴχνος ἔστω εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς προστάτας των τούτους, ἐπρόδωσαν αὐτοὺς τὸ 1915 καὶ τὸ 1941, ταχθέντες καὶ κατὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους εἰς τὸ πλευρὸν τῶν φασιστο-ναζιστῶν ἐχθρῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀκόμη δὲ χειρότερον τοὺς προδίδουν ἀπὸ τοῦ 1944. Δυστυχῶς τὴν ἴδιαν ἀνοχὴν ἔδειξαν αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις καὶ ὅταν οἱ Βούλγαροι ἤρχισαν τοὺς ἀπαισιωτάτους ἐκείνους διωγμοὺς κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ ὑπολειμμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἦτο ὀλιγωτέρα ἡ ἀνοχὴ αὕτη καὶ ἔναντι τῶν ἀνηκούστων κακουργιῶν τῶν Βουλγάρων ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ ἔτη τῆς βουλγαρογερμανικῆς κατοχῆς τῶν ἐτῶν 1916—18. Τὰ ἐγκλήματα ἐκεῖνα ἐμείναν ἀτιμώρητα. Οὔτε δὲ καὶ ἐπλήρωσαν οἱ Βούλγαροι ἔστω καὶ ἐν λεπτὸν ἀπὸ τὰ δισεκατομμύρια τῶν ἐπανορθώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπεβλήθησαν εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγύ (1919), ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον διὰ τὰς ὑπὸ τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ 1946 προβλεπομένας. Ἡ ἀνοχὴ ἀκριβῶς αὕτη ἐνεθάρρυνε τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸ νὰ διαπράξουν νέας ἀνηκούστους ὀμότητας, ὅταν, παρακολουθοῦντες ὡς ὕαινα καὶ θῶες, εἰσώρμησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Δυστυχῶς ἡ αὕτη ἀνοχὴ, μεταβληθεῖσα εἰς εὐμένειαν, ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον.

Ἄς εὐχηθῶμεν τοῦλάχιστον νὰ κατενόησαν ἐπὶ τέλους αἱ σήμερον διοικοῦσαι τὸν κόσμον Δυνάμεις τοῦ Ο. Η. Ε. ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν ἐγγυήσεις ἐξασφαλίζουσας τὸ ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν θὰ ἐπαναλάβουν τὰ ἴδια εἰς τὸ μέλλον. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς μεθοριακῆς διαρροημίσεως, τὴν ὁποίαν ζητεῖ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὰ βόρεια σύνορα τῆς Θράκης.

1) Τότε ἐξετυπώθησαν καὶ γραμματόσημα φέροντα εἰς τρεῖς γλώσσας «Ἀνατολικὴ Ρωμυλία» .

## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

*Ἡ Θράκη κατὰ τὴν γερμανοβουλγαρικὴν κατοχὴν. — Ἡ νέα βουλγαρικὴ προδοσία καὶ ἐπιβουλή. — Βουλγαρικαὶ πιέσεις καὶ ἀπόπειραι ἐκβουλγαρισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης. — Τὸ Συνέδριον τῆς εἰρήνης τῶν Παρισίων (1946—1947) ἀποκρούει τὰς βουλγαρικὰς ἀξιώσεις. — Ἡ Θράκη πάλιν ἑλληνικὴ.*

Ἡ ὀπισθοβουλία τῆς Βουλγαρίας, ὅταν ἐκ προθέσεως ἄφινεν ἐκκρεμὲς τὸ ζήτημα τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον «οἰκονομικῆς» ἐξόδου αὐτῆς κατεφάνη εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Καὶ ἐνόσφ μὲν ἡ Ἑλλάς κατήγε τὰς ἱστορικὰς νίκας τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ κατὰ τῶν στρατιῶν τοῦ Μουσσολίνι εἰς τὸ ἀλβανικὸν μέτωπον, ἡ βουλγαρικὴ ἀλώπηξ ἠκολούθει στάσιν κατ' ἐπίφασιν οὐδετέραν. Ἀφ' ἧς ὅμως στιγμῆς ὁ γερμανικὸς κολοσσὸς ἀπεφάσισε νὰ κατέλθῃ εἰς τὰ Βαλκάνια, ὅπως σώσῃ τὸν κινδυνεύοντα Ἴταλὸν σύμμαχόν του ἀπὸ τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς, ἡ Βουλγαρία ἔρριψε τὸ προσωπεῖον. Ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργός, Μπογδάν Φίλωφ, ὁ καὶ πρόεδρος τοῦ «Συνδέσμου τῆς Βουλγαρο-ἑλληνικῆς φιλίας», σπεύδει εἰς συνάντησιν τοῦ Χίτλερ καὶ ὑπογράφει μυστικὰς συμφωνίας περὶ συμμετοχῆς τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν ἐναντίον τῶν ἐλευθέρων λαῶν τοῦ κόσμου πόλεμον τῶν ναζιστοφασιστῶν. Ἦδη ἀπὸ τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1940 τὸ Γερμανικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ἐξέδιδε μυστικὴν διαταγὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν «εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν θέλει ἀνατεθῆ ὁ ρόλος τῆς καλύψεως τῶν πλευρῶν μας ἐναντίον τῆς Τουρκίας».

Μετὰ ἓνα καὶ ἥμισυ μῆνα, τὴν 5ην Φεβρουαρίου 1941, ὑπεγράφετο μυστικὸν στρατιωτικὸν πρωτόκολλον μεταξὺ τοῦ Γερμανοῦ στρατάρχου φὸν Λίστ, ἀρχηγοῦ τῶν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος προελαυνουσῶν γερμανικῶν στρατιῶν, καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Βουλγαρίας στρατηγοῦ Μπρίδεφ, κανονίζον ἐν λεπτομερείᾳ τὰς ἀρμοδιότητας τῶν γερμανο-βουλγαρικῶν στρατευμάτων<sup>1)</sup>.

Ἡ προδοσία τῆς Βουλγαρίας, ἡ τρίτη ἐν διαστήματι μιᾶς γενεᾶς, συνετελεῖτο καὶ πάλιν. Ἡ Βουλγαρία συνεμάχει διὰ πολλοστὴν φορὰν μετὰ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τῶν Δυτικῶν Συμμάχων καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἀσπάσῃ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, χώρας ἑλληνικὰς. Καὶ ὁ βουλγαρικὸς λαός, ὁ ὁποῖος διὰ τρίτην φορὰν διεκήρυττεν ἐξ ὑστέρων ὅτι τὸν παρέσυραν καὶ τὸν ἐπρόδωσαν οἱ κυβερνῆται του, ἐπανηγύριζεν. Ὁ τέως πρωθυπουργὸς Μουσάνωφ, ἡγέτης τῆς ἀντιπολιτεύσεως, διεκήρυττε τὴν 14ην Νοεμβρίου 1941, μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Δυτικὴν

1) Ἀρχεῖα δίκης Νυρεμβέργης, Φάκ. 1746, σελ. 5.



Θράκη: «Σήμερον ἡ κατάστασις ἐν Βουλγαρία μετεβλήθη ἄρδην. Ὁ λαὸς δικαιοῦται νὰ πανηγυρίζη δι' αὐτό. Ὁ βουλγαρικὸς λαὸς χαίρει, διότι χάρις εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ μεγάλου γερμανικοῦ στρατοῦ ἀποκτᾷ ὅλα τὰ ἀσπασθέντα ἀπὸ αὐτὸν ὑπόδουλα ἐδάφη...»

Τὴν 1ην Μαρτίου 1941 ὁ Γερμανὸς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, βαρῶνος φὸν Ρίμπεντροπ, ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Φίλωφ ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεσχέθη τὴν ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας ὑποστήριξιν τῆς βουλγαρικῆς ἀπαιτήσεως περὶ παραχωρήσεως εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὅλων τῶν ἀνατολικῶς τοῦ Στρουμῶνος ἑλληνικῶν ἐδαφῶν, δηλαδὴ τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Φίλωφ.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Βούλγαροι, ἔξακολουθοῦντες τὰς πιέσεις των καὶ τὰς ὀμότητες κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀπεπειράθησαν νὰ ἐκβουλγαρίσουν ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν ἐδαφῶν. Τὴν 6ην Δεκεμβρίου 1942 ἡ βουλγαρικὴ Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως ἐδημοσίευσεν ἀναγκαστικὸν νόμον, κατὰ τὸν ὁποῖον «...ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι οἱ μὴ ὄντες βουλγαρικῆς καταγωγῆς καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀκόμη ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς ἀπελευθερωθείσας χώρας κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἰσχύος τοῦ παρόντος νόμου καθίστανται Βούλγαροι ὑπήκοοι, ἐκτὸς ἐὰν θέλουν νὰ διατηρήσουν τὴν ἰθαγένειάν των, ὁπότε ὀφείλουν νὰ ἀναχωρήσουν ἐκ τοῦ Βασιλείου τὴν 1ην Ἀπριλίου 1943 τὸ βραδύτερον...».

Ἄν καὶ στενάζων καὶ πάσχων ὑπὸ τὸ πέλμα τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διὰ διαφόρων ὁργανώσεών του ἀντέδρα κατὰ τοῦ αὐθαιρέτου τούτου νόμου. Οἱ Βούλγαροι ὅμως ἐφήρμοζον ἀμειλίκτως τὸ μέτρον τῶν ὁμαδικῶν ἀπελάσεων καὶ ἐκτοπισμῶν. Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 1942 ἡ «Ζορά» ἔγραφεν: «Οἱ Ἕλληνες ἐξεδιώχθησαν τώρα διὰ παντὸς ἀπὸ τὰς βουλγαρικὰς αὐτὰς περιοχὰς καὶ οἱ ἀδελφοί μας τῆς Θράκης ἐπανέρχονται ἀθρόοι εἰς τὰς ἐστίαις των. Διὰ τοῦ μέσου τοῦ ἐποικισμοῦ τῶν περιοχῶν αὐτῶν διὰ Βουλγάρων, ὁ ὁποῖος ἐφαρμόζεται εἰς μεγάλην κλίμακα, καὶ διὰ τῆς βουλγαροποιήσεως τῆς Δυτικῆς Θράκης, τὰ ἐδάφη τῆς Νοτίου Βουλγαρίας ἐποικίζονται διὰ τετάρτην φοράν». Τί κυνικὴ ὁμολογία! Μάταιαι ὅμως καυχσιολογίαί.

Ἡ ἑλληνικὴ Θράκη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκβουλγαρισθῇ διὰ τοιούτων σπασμωδικῶν καὶ βεβιασμένων μέτρων. Εἰς μάτην ἡ «Ζορά» (30 Ἰανουαρίου 1944) διεκήρυττεν ὑπὸ τὴν ὑπογραφήν τοῦ καθηγητοῦ Σταίνωφ, ὅτι «θεωρεῖ τὰς περιοχὰς αὐτὰς ἀποτελούσας ἀναπόσπαστον τμήμα τῆς Βουλγαρίας...(!) Ἦτο πραγματικὴ αὐταπάτη τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος, ὅταν ἔγραφε τὴν 7ην Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους: «...Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Βουλγαρία, διαθέτουσα στρατὸν ἀνέπαφον, θὰ δυνηθῇ νὰ κρατήσῃ τὰ νέα ἐδάφη, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε, διότι ἡ Ἑλλάς δὲν διαθέτει στρατόν, ὁ ὁποῖος νὰ ἀντισταθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας...» Ἐδάφη κατακτηθέντα χάρις εἰς τὴν εἰσβολὴν τῶν

Γερμανῶν, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἔτρεχον καὶ οἱ Βούλγαροι ὡς τσακάλια, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κρατηθοῦν. Τὸ ναζιστικὸν οἰκοδόμημα ἔτριξε πλεόν καὶ ἐκλονίζετο ὑπὸ τὴν προέλασιν τῶν στρατιῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς ὑποστηριζομένων καὶ ὑπὸ τῆς ἠρωϊκῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἄλλ' ἡ Βουλγαρικὴ αὐταπάτη ἐξηκολούθει. Τὴν 27ην Ἀπριλίου 1944 ὁ Βούλγαρος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Κουλίσεφ ἔγραψεν εἰς τὴν ἔφημερίδα «Ὀτετσέσιβεν Φρόντ» : «...Ἡ Βουλγαρία ζητεῖ καὶ ἔχει πλείστους λόγους νὰ πιστεύῃ, ὅτι θὰ ἐπιστραφῇ εἰς αὐτὴν ἡ Δυτικὴ Θράκη...»

Τὸ γερμανικὸν ὅμως μέτωπον κατέρρευσε παταγωδῶς καὶ μὲ αὐτὸ κατεκρημνίσθησαν καὶ τὰ βουλγαρικὰ ὄνειρα. Καὶ τὰς βουλγαρικὰς καυχησιολογίας καὶ θριαμβολογίας διεδέχθησαν πένθιμοι θρηνηωδία καὶ ἐκκλήσεις. Τὴν 11ην Αὐγούστου 1946 ὁ Νικόλα Κόστωφ, πρόεδρος τῆς βουλγαρικῆς «Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ὄργανώσεως διὰ τὴν Δυτικὴν Θράκην», ἔλεγεν εἰς τὴν «Πολίτικα» τοῦ Βελιγραδίου :

«Ἀναχωροῦμεν διὰ Παρισίους μὲ τὴν στερεὰν πεποίθησιν, ὅτι οἱ δημοκρατικοὶ λαοὶ θὰ ἐνισχύσουν τὰς δικαιολογημένας διεκδικήσεις μας. Ἡ ἀποστολὴ μας συνίσταται εἰς τὸ νὰ κατατοπίσωμεν τὴν δημοσίαν γνώμην τῆς Δύσεως ἐπὶ τοῦ δικαίου τῶν διεκδικήσεών μας καὶ εἰς τὸ νὰ λάβωμεν τὴν ἄδειαν νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἄποψιν τῶν ἐκ Θράκης προσφύγων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Δυτικῆς Θράκης...» Πάλιν λοιπὸν οἱ πρόσφυγες εἰς κίνησιν !

Καὶ εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Εἰρήνης, τὸ ὁποῖον συνῆλθε τὸ θέρος τοῦ 1946 ἐν Παρισίοις, ὁ Κουλίσεφ διεξεδίκει τὴν Δυτικὴν Θράκην ὡς διέξοδον τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὸ Αἴγαϊον. Ἀπεδεικνύετο οὕτω καὶ πάλιν, ὅτι αἱ κατὰ καιροῦς βουλγαρικαὶ κυβερνήσεις ἀπέρριπτον καὶ τὰς εὐνοϊκωτέρας προσφορὰς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ἀπλουστάτου τούτου ζητήματος, μόνον καὶ μόνον ὅπως μείνῃ τοῦτο ἐκκρεμὲς καὶ ἡ θύρα ἀνοικτὴ πρὸς συζητήσεις καὶ διεκδικήσεις. Εἰς ἀλλεπαλλήλους συνεδρίας τῆς Διασκέψεως οἱ Βούλγαροι ἀντιπρόσωποι ἐπανελάμβανον εἰς διαφόρους τόνους τὴν αὐτὴν ἐπωδόν : Βουλγαρικὴ διέξοδος ! Ὁ πολὺς Γκεόργκε Δημητρόφ, ὁ ἀνθρῶπος τῆς Μόσχας, τότε πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας, ἔλεγεν εἰς τὰς προγραμματικὰς δηλώσεις του τὴν 29ην Νοεμβρίου 1946 :

«Ἡ Κυβέρνησις θὰ διαθέσῃ ἀπάσας τὰς δυνάμεις της διὰ τὴν υπεράσπισιν τῆς χώρας καὶ θὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἀναμφισβητήτου δικαιώματος τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐξασφαλισθῇ φυσικὴ διέξοδος εἰς τὸ Αἴγαϊον »).

Ἄλλως ὅμως ἔδοξεν εἰς τὸ Συνέδριον Εἰρήνης. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λησμονηθοῦν αἱ νίκαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ κατὰ τῶν εἰσβολέων τοῦ 1940—41, αἱ πρῶται νίκαι τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Χίτλερ καὶ Μουσσο-

1) Ἐφημερίς «Ραμποτνίτοεσκο Δέλο», Σόφιας, 29—11—1946.



λίτι. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λησμονηθοῦν αἱ νέαι θηριωδία τῶν Βουλγάρων ἐν Θράκῃ καὶ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, ὅπου δεκάδες χιλιάδων Ἑλλήνων εὐ-  
ρον τὸν θάνατον ὑπὸ τὴν βουλγαρικὴν κατοχὴν.

Ὁ ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς κ. Τζέφφερσον Κέφφερν, ὁμιλῶν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 12ης Σεπτεμ-  
βρίου 1946, ἔλεγε :

«...Καίτοι δὲν νομίζομεν, ὅτι ἡ Βουλγαρία, μετὰ τὴν ὑπόθαψιν τῆς εἰσβολῆς καὶ μετὰ τὴν ἐξοντωτικὴν κατοχὴν, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ προβάλῃ διεκδικήσεις εἰς τὴν συνθήκην εἰρήνης μετὰ τῶν νικητριῶν Δυνάμεων ἐπὶ ἐνὸς σημαντικοῦ τμήματος ἐδάφους μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἐν τούτοις ἡ ἀντιπροσω-  
πεία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἐμελέτησε μετὰ προσοχῆς τὰ διάφορα ἔγ-  
γραφα, τὰ ὁποῖα ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας πρὸς στήριξιν τῆς διεκδικήσεως ταύτης. Εἰς τὴν ἀντιπροσωπείαν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν δὲν ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν τὰ ἐπιχειρήματα τὰ προβληθέντα ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας πρὸς δικαιολογίαν τῆς διεκδικήσεως αὐ-  
τῆς... Ἀπὸ τοῦ 1924 αἱ Κυβερνήσεις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν οὐδέποτε ἠνύνησαν ἐπανεξέτασιν τοῦ ζητήματος τῆς ἀλλαγῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς χώ-  
ρας ταύτης» (τῆς Δ. Θράκης)».

Διὰ τῆς συνθήκης εἰρήνης Παρισίων τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1947, ἡ Δυτικὴ Θράκη ἀπεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δυστυχῶς τὸ Συνέδριον ἀπέφυγε νὰ ἀποφανθῇ ἐπὶ τῶν δικαίων διεκδικήσεων τῆς Ἑλλάδος περὶ διαρροθμίσεως τῶν βορείων συνόρων τῆς Θράκης κατὰ τρόπον ἐγγυώμενον τὴν ἑδαφικὴν αὐτῆς ἀσφάλειαν, διεκδικήσεων, τὰς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς περιώρισε κάτω καὶ τοῦ ἐλαχίστου δυνατοῦ ὄριου. Τὸ ζήτημα τοῦτο παραμένει ἀνοικτὸν καὶ ἀσφαλῶς θὰ δεῖσῃ ν' ἀπασχολήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εἰς μελλοντικὰ συζητήσεις ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἀσφαλείας τῆς Βαλκανι-  
κῆς Χερσονήσου καὶ τῆς ἐναντίον αὐτῆς ἀπειλῆς τοῦ Πανσλαβισμού ἢ παμπολσεβικισμού.

ΤΕΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ \*)

*Alivisatos.* La reforme agraire en Grèce. Paris 1932.

*Altinoff.* La Thrace interalliée. Sofia 1921.

*Andreadès A.* La Thrace et l'Asie Mineure dans l'histoire de l'Hellénisme (ἐν: «Europe Nouvelle», Paris, IIe année, No 5. 1)2)1919.

*Andoniadès Alex.* 1) La puissance de l'Hellénisme et le rôle économique des Grecs en Thrace. Paris 1919. — 2) Le développement économique de la Thrace Athènes 1922

*Association Patriotique des Thraces.* Athènes 1906: Persecutions des Grecs en Bulgarie et en Roumélie Orientale.

*Apostolidès Myrtilos.* 1) Le siège et la prise de Philippopole par les Goths (ἐν: B. Diakovitch; Recueil de mémoires, 187—194). Sofia 1927. — 2) Περὶ τῶν ἐν Θράκῃ χωμάτων καὶ τάφων (Ἐπίμετρον ΣΤ' τόμου τοῦ «Ἀρχαίου τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ»), Ἐπιτύμβιον Χρ. Τσοῦντα.

*Bajkic Vélimir.* Der Balkanpakt. Ein Beitrag zu den Friedensverhandlungen der Balkanstaaten (Weltwirtschaftliches Archiv. 42, 1935).

*Bayet.* L'Empire Romain d'Orient (ἐν: Lavissee et Rambaud: Histoire Générale). Paris 1893.

*Beaujour F.* de: Voyage militaire dans l'Empire Ottoman ou description des ses frontières etc Paris 1829.

*Beheim—Schwarzbach.* De rebus Odryssarum Berlin 2842.

*Behm.* Die Umgestaltung der politisch-geographischen Verhältnisse auf der Balkanhalbinsel. (Petermanns Mitteilungen. 1878b. Taf. 20 und Begleitworte).

\* Ἐνταῦθα ἀναφέρονται ὄχι μόνον τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μελετηθέντα καὶ χρησιμοποιηθέντα ἔργα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ γενικῆς ἢ εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέροντα τὴν Θράκην καὶ τὴν χειρσόνησον τοῦ Αἴμου. Πλήρη θρακικὴν βιβλιογραφίαν δίδει τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμβολὴ εἰς τὴν θρακικὴν βιβλιογραφίαν» ἔργον τοῦ κ. Μιλτ. Ἄν. Σταμούλη (ἀνατύπωσις ἐκ τῶν «Θρακικῶν», τευχὸς πανηγυρικοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς 100ῆς ἐπετείου τῆς Ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας), Ἀθῆναι 1931, ὡς καὶ τὸ «Ἀρχαίον Θρακικοῦ Θησαυροῦ» τόμ. Η' τοῦ Ἰ. Κερσοπούλου, ἔτι δὲ καὶ Μ. Ἀποστολίδη: Συμβολὴ εἰς τὴν θρακικὴν βιβλιογραφίαν, Θρακικά, τόμ. Θ', σελ. 462—397, τόμ. Ζ', σελ. 382, τόμ. Δ' κλπ.



*Beloch.* Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, Leipzig 1886.

*Bérard Victor.* 1) La Turquie et l'Hellénisme contemporain. Paris 1893.—2) La Révolution turque. Paris 1909 —3) La Macédoine et l'Hellénisme. Paris 1897.

*Bianconi F.* 1) Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha 1861.—2) Ethnographie de la Turquie d'Europe et de la Grèce. Paris 1867.

*Bilabel F.* Die ionische Kolonisation (ἐν: Philologus, Suppl. 14 Heft 1).

*Blanchard R.* The exchange of populations between Greece and Turkey (Geographic Review, 1925, 449 ff.).

*Blanguier Jérôme—Adolphe.* Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841. Paris 1845.

*Blümer H.* Die gewerbliche Tätigkeit der Völker des klassischen Altertums. (Preisschrift der Jablonowskiischen Gesells. 15) Leipzig 1869.

*Bontscheff G.* Petrographische Studien am östlichen Bergfuss der Rhodope, bulgarisch mit deutscher Zusammenfassung (Annuaire de l'Université de Sofia 17, II, Faculté physico-mathématique). Sofia 1922.

*Boucabeille,* Lt-colonel. La guerre turcobalkanique. Paris 1914.

*Boué Ami.* 1) Sur l'établissement de bonnes routes et surtout des chemins de fer dans la Turquie d'Europe. Wien 1852.—2) La Turquie d'Europe. Paris 1840 (Deutsche Übersetzung. Paris 1840, Wien 1889, 2 Bd).—3) Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. Détails géographiques etc. sur cet Empire. 2 Bde. Wien 1844.

*Bourdon Georges.* Avec les armées helléniques. Paris 1914.

*Boyazoglou Alexandre.* Contribution à l'étude de l'économie rurale de la Grèce d'après guerre. Paris 1931.

*Brandès K. G.* Die alten Völker am östlichen Mittelmeer in Asien und Europa (Helmolt's Weltgeschichte 2). Leipzig 1919.

*Brentano Lujo.* Die byzantinische Volkswirtschaft (ἐν: Schmollers Jahrbuch 41, 1917, 569—614).

*Büchschütz B.* Die Hauptstätten des Gewerbetriebs im klassischen Altertum. (Preisschrift des Jablonowskischen Gesellschaft 14). Leipzig 1869.

*Bujac,* colonel. La réoccupation de la Macédoine Orientale et l'occupation de la Thrace Occidentale (ἐν: Etudes franco-grecques). Paris 1920.

*Burchard Albrecht.* Die Rhodopen (Verhandlungen und wissenschaftliche Abhandlungen des 23 Deutschen Geographentages zu Magdeburg 1929. Breslau 1930. 155 ff.).

*Bassian.* 1) Über den Einfluss der Natur des griechischen Landes auf den Charakter der Bewohner (6]7 Jahresbericht der geographischen Gesellschaft München 1878, 63 ff.)—2) Über die Gliederung des griechischen Landes und den Einfluss desselben auf den Charakter und die Kulturentwicklung der verschiedenen griechischen Volksstämme. (Neues Schweizer Museum, 4, 1864.

*Bury J. B.* 1) A History of the late Roman Empire, from Arcadius to Irene. London 1889.—2) A History of the Eastern Roman Empire. London 1914.

*Canellopoulos E.* Das griechische Flüchtlingsproblem (ἐν : Nord u. Süd, Juli 1927).

*Cary M.* Histoire des rois de Thrace et de ceux du Bosphore Cimmérien éclaircie par ses médailles. Paris 1757 (II Supl. 1825).

*Casson.* Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford 1926.

*Cazasis N.* 1) L'Hellenisme et la Macédoine. Paris 1903.—2) Griechen und Bulgaren im 19 und 20. Jahrhundert. Leipzig 1908.

*Chalandon Ferdinand.* Jean II Comnène et Manuel Comnène. Paris 1900.

*Chamouard J, Dhorme E. et Courby F.* Fouilles archéologiques sur l'emplacement d'une nécropole d'Eléonte de Thrace (ἐν : Bulletin de Correspondance Hellénique, T. 39, 135—240). Paris 1915.

*Charrière E.* Negotiations de la France dans le Levant. Paris, 1893.

*Chassiotis G.* L'instruction publique chez les Grecs. Paris 1881.

*Colin G.* L'Hellénisme en Orient et les Roumains; la culture latine en face de la culture hellénique (ἐν : L'Hellénisation du monde antique. Paris 1914)

*Colokotronis V.* La Macédoine et l'Hellénisme. Étude historique et ethnologique. Paris 1919.

*Cosmetatos Phocas.* La Macédoine, son passé et son présent. Paris 1919.

*Cousinery M. E.* Voyage dans la Macédoine. Paris 1831.

*Conze A.* Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres, Hannover, 1860.

*Cvijic Jovan.* 1) L'époque glaciaire dans la péninsule des Balkans. (Annuaire de Géographie 9, 359 ff. Paris 1900).—2) Die tektonischen Vorgänge in der Rhodopemasse. (Sitzungsbericht der Akade-



mie der Wissenschaften. X, Abt. 1) Wien 1901.—3) Die Tektonik der Balkanhalbinsel usw. (Congrès géologique international. Comptes-rendus, 9e Série. Wien 1903 — 1904). — 4) Remarques sur l'ethnographie de la Macedoine, (Annuaire de Géographie, 15, 1906, 115—132, 249 ff.).—5) Das pliozäne Flusstal im Süden des Balkans (Abhandlungen der k. k. Geographischen Gesellschaft, b. 7, 3). Wien 1908.—6) Beobachtungen über die Eiszeit auf der Balkanhalbinsel. (Zeitschrift für Gletscherkunde, 3, Berlin, 1908.—7) Bildung und Dislozierung der Dinarischen Rumpffläche. (Petermanns Mitteilungen 1909).—8) L'ancien lac Egéen. (Annuaire de Géographie 20, 223 ff. 1911).—9) Die ethnographische Abgrenzung der Völker auf der Balkanhalbinsel. (Petermanns Mitteilungen 193, I, 113, 185, 244).—10) L'époque glaciaire dans la Péninsule des Balkans. (Annuaire de Géographie 26, 189 ff. 273 ff. 1917).—11) La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine. Paris 1918.

*Delattre A.* Note sur une nécropole antique trouvée dans la presqu'île de Gallipoli (ἐν: Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 268—269) Paris 1914.

*Δεληκάνης Καλλίνικος.* Πατριαρχικά έγγραφα, Κων)πολις, 1905.

*Dehn P.* Die Völker Südeuropas und ihre politischen Probleme. Halle 1909.

*Desbrière,* colonel. La guerre des Balkans en 1912. Campagne de Thrace. Paris 1913.

*Devedji A. E.* L'échange obligatoire des minorités grecques et turques. Paris 1930.

*Dinkovitch B.* La frise des divinités sanitaires de la Thrace et le culte d'Esculape à Philippopoli (ἐν: Annuaire de la bibliothèque de Plovdiv. Philippopoli 1921).

*Didfenbach Lorenz.* Völkerkunde Osteuropas. Darmstadt 1885.

*Diehl Charles.* 1) Histoire de l'Empire Byzantin. Paris, 1919. 2) Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle. Paris, 1901.—3) Etudes byzantines. Paris, 1905.—4) L'Eglise grecque et l'Hellénisme (ἐν: «Grèce», Paris, 1908).—4) Manuel d'art byzantin. Paris, 1910.

*Dillon J. B.* Bulgaria and Eastern diplomacy (ἐν: Fortnightly Review, May, 1905).

*Dieterich Karl.* 1) Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur. Leipzig, 1909.—2) Das Griechentum Kleinasiens. (Länder und Völker der Türkei). Leipzig, 1915.

*Δήμιτσα Μ.* Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας 1) Χωρογραφία. Ἀθῆναι 1870 2) Τοπογραφία. Ἀθῆναι 1874. 3) Ἀρχαιολογία. Ἀθῆναι 1899.

*Dingler H.* Das Rhodopegebirge in der Europäischen Türkei und seine Vegetation. (Zeitschrift des Deutschen u. Österreichischen Alpenvereins 1877. H. 2. 195—277).

*Djevad Ahmed.* Meinaliki osmanieye dair malumati umumiye Κωνσταντινούπολις 1873.

*Demestichas A.* Werteschaffende Arbeit in Griechenland. Bodengewinnung und landwirtschaftliche Siedlung in Mazedonien. (Internationale Rundschau der Arbeit. 1937, 37—56).

*Dobrovski V.* Inscriptions et monuments figurés de Thrace. (Bulletin de Correspondance Hellénique. T. 21. 119—120. Paris, 1097).

*Dournovo Nicolas.* 1) Haben die Bulgaren historische Rechte in Macedonien, Thrakien und Altserbien?—2) (russisch), Moskau 1896 (auch in einer griechischen Übersetzung). 3) Das mazedonische Komitee von Sofia und der orthodoxe Orient (russisch und griechisch).

*Driault Edouard.* La Grande Idée, la renaissance de l'Hellénisme. Paris, 1920

*Drossos D.* Un mouvement antihellénique en Bulgarie. Ἀθήναι 1918.

*Dumont A.* Les Balkans et l'Adriatique. Paris, 1874.

*Dumont Albert.* 1) Deux inscriptions de Thrace (ἐν: Revue archéologique 11, 441—442).—2) Souvenirs de Roumélie. Paris, 1868.—3) Autel votif trouvé en Thrace (ἐν: Revue archéologique, 1, 179—185).—4) Rapport sur un voyage archéologique en Thrace. (Archivss des missions scientifiques et littéraires, 2e série, T. VII, 447—517). Paris, 1871|72.—5) Inscriptions et monuments figurés de la Thrace. Paris, 1877.

*Dürr.* Das griechische Unterrichtswesen. 1916.

*Eddy Ch. B.* Greece and the Greek Refugees. London, 1931.

*L'établissement des Réfugiés en Grèce.* (Publication de la Société des Nations). 1926.

*Fels Edwin.* Die griechische Völkerwanderung (G. Z. 1927, 576 ff.).

*Filoff Bogdan.* 1) Die altbulgarische Kunst. Bern, 1919 (auch französisch).—2) Deux tumuli thraces dans le Balkan. (Société d'archéologie bulgare). Sofia, 1918.—3) Denkmäler der thrakischen Kunst (ἐν: Römische Mitteilungen XXXII, 21—73).—4) Thrakisch mykenische Beziehungen (ἐν: Revue internationale des études Balkaniques T. III, 1897, 1—7).—5) Die Grabhügel necropole von Duwanli in Südbulgarien. Sofia, 1934.

*Fischer Theobalt.* 1) Die Südeuropäische Halbinsel (Kirchhofs



Länderkunde von Europa, II, 2) Berlin 1893.—2) Mittelmeerbilder. Neue Folge. Leipzig, 1908.

*Foucart P.* Les Athéniens dans le Chersonese de Thrace au IV siècle. (Mém. de l'Académie des Inscriptions et Belles - Lettres. I, XXXVIII, 2e partie, 30—35). Paris, 1909.

*Fligier.* 1) Ethnographische Entdeckungen im Rhodopegebirge. Wien, 1789.—2) Zur prähistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel. Wien, 1875.

*Gatterer J. Chr.* Abhandlung von Thracien nach Herodot und Thucydides. Aus dem Lateinischen. Göttingen, 1800.

*Geitler L.* Die poetischen Traditionen der Thraken und Bulgaren. Prag, 1878.

*Gelzer Heinrich.* 1) Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte (év: Krumbacher, 1897, 911 ff).—2) Byzantinische Kulturgeschichte. Tübingen, 1909.

*Genep A. Van.* Traité comparatif des nationalités. Paris, 1921.

*Georgevich T. R.* Macedonia. London, 1919.

*v. Gerkan Arnim.* Griechische Städteanlagen. Berlin, 1924.

*Gieseke Bernhard.* Thrakisch-pelasgische Stämme der Balkanhalbinsel und ihre Wanderungen in mythischer. Zeit. Leipzig, 1858.

*Griesbach A.* Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839. Göttingen 1841.

*Guechoff J. Ev.* Der verbrecherische bulgarische Wahnsinn (βουλγαριστ). Sofia, 1914.

*Günther Hans.* Rassengeschichte des hellenischen und römischen Volkes. München, 1929.

*von Hammer Joseph.* 1) Geschichte des Osmanischen Reiches. IIe Auflage, Wien.

*Hadzidakis G. N.* Kurze Antwort des Professors Dr G. N. Hadzidakis auf den Inhalt der Schrift: Ethnographie von Makedonien von Prof. Dr Gustav Weigand. Leipzig, 1924.

*Heisenberg A.* Neugriechenland. Leipzig, 1918.

*v. Herzberg F.* Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens. 1876—79.

*Heuzey L.* 1) Le sanctuaire de Bacchus Trisebastos dans le canton de Zikuna, en Thrace (év: Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, No 1, 219—231.—2) Note sur le Parthénon de Thrace.

*Hirsch L. de.* Monnaies de Thrace et de Macédoine (év: Annuaire de la section française d'Archéologie, 3e trim). Paris, 1883.

*Höch.* Odryseureich in Thrakien im 5 und 4. Jaharundert v. Chr. (Hermis 26, 76 u. 37). Berlin, 1891.

*Hogarth D. G.* The Nearer East. London, 1902.

*Homolle T.* Epigraphie de Thrace (Bulletin Corr. Hell. T. 17, 635 - 636). Paris, 1892.

*Hühnerwald W.* Forschungen zur Geschichte des Königs Ly-simachus von Thrakien. Zürich, 1900.

*Ischirkoff A.* 1) Le nom du Bulgare, éclaircissement d'histoire et d'ethnographie. Lausanne. 1918.—2) Bulgarien, Land und Leute. 2 Bde. Leipzig, 1916]17.

*Janin P. R.* La Thrace byzantine, (étude historique et géo-graphique (ἐν: Echos d'Orient, 1920, 20, 385 ff., 1921, 21, 46 f.).

*Jirecek Konstantin.* 1) Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876.—2) Die Heeresstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Bal-kanpässe. Prag, 1877.—3) Das Fürstentum Bulgarien. Wien, 1891.—4) Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagausi und Churgassi. (Sitzungsbericht der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften). Prag, 1889.

*Jorga N.* 1) Die Bulgaren (ἐν: Helmolt: Weltgeschichte, I. 4, 1919).—2) Auf. und Niedergang des türkischen Herrschaftsgebietes in Europa. (Petermanns Mitteilungen, 1913).

*Kalopothakis D.* De Thracia provincia romana. Berlin, 1892.

*Kanitz F.* Donaubulgarien und der Balkan (καὶ γαλλιστί). Ber- lin, Paris, 1882.

*Kazaroff Gavril.* 1) Beiträge zur Kulturgeschichte der Thra- ker. Sarajevo, 1916.—2) Zur Archäologie Thrakiens. (Archäologischer Anzeiger. 1918, 1—63).

*Kepedgy Michel.* Les événements de Bulgarie et de Roumélie Orientale au point de vue du droit international et de législation comparée. 1904—1907.

*Keramopoulos Anton.* Über alte Burgen in Westmakedonien und über die Nationalität der alten Makedonen. (ἐν: Forschungen und Fortschritte, 10]20 VIII, 1932).

*Kiepert A.* Lehrbuch der alten Geographie. Berlin, 1924.

*Knolls Paul.* Die Ansiedlungen der Athener im 5. Jahrhun- dert. Rostock, 1875.

*Kossmat Fr.* Geologie der zentralen Balkanhalbinsel. Berlin, 1924.

*K. Κουρτίδου.* Ιστορία της Θράκης. Ἀθήναι, 1932.



*Krafft Ephorus.* Die politischen Verhältnisse des thrakischen Chersones in der Zeit von 560 bis 412 v. Chr. Stuttgart, 1877.

*Krebs.* Die anthropogeographischen Räume der Balkanhalbinsel. Stuttgart, 1918.

*Krumbacher Karl.* Geschichte der byzantinischen Literatur. München, 1897.

*Kuhne Victor.* Les Bulgares peints par eux-mêmes. Lausanne, Paris, 1917.

*Κυριακίδου Έπ.* Ιστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ. Ἀθῆναι 1892.

*Κυριακίδου Σιλπωνος.* 1) Ἡ Δυτικὴ Θράκη καὶ οἱ Βούλγαροι, Ἀθῆναι 1919.—2) Θρακικὰ ταξίδια. Ἀθῆναι, 1930.

*Lamartine Alph.* Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient (1832—1834). Bruxelles.

*Langhaus H.* Rückentwicklung des türkischen Reiches in Europa. (Petermanns Mitteilungen, 1913, II, 343).

*Leake M. W.* Travels in Northern Greece. London, 1835.

*Léger Louis.* Nouvelles études slaves Paris, 1914.

*Lehman H.* Zur Flüchtlingsansiedlung in Griechenland (ἐν : Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde. Berlin, 1929, 113—128).

*Levidès S. M.* Le rôle des Grandes Puissances en Bulgarie et en Roumélie Orientale. (Revue Politique et Parlementaire, Octobre 1906). Paris, 1906.

*Lucas P.* Voyage du sieur P. Lucas fait en 1714 dans la Turquie. T. I, 1719.

*Mahaffy J. P.* What have the Greeks done for modern civilisation. London, 1909.

*Marcellus, comte de.* Souvenirs d'Orient. Paris, 1839.

*Mattfeld Joh.* Die pflanzengeographische Stellung Ostthrakiens (S. A. aus: Verhandlungen des Botaniker-Vereins der Provinz Brandenburg, 71, 1922).

*Mauil Otto.* 1) Kultur - und politisch - geographische Entwicklung des heutigen Griechenlands. (Mitteilungen der geographischen Gesellschaft, München, 1915) —2) Griechenland, eine politische Skizze auf geographischer Grundlage. Grenzboten 1917).—3) Hellas und der hellenische Gedanke im Ostmittelmeer (ἐν : Haushofer: Jenseits der Grossmächte). Leipzig, 1932.

*Meacs E. G.* Greece to-day. The aftermath of the refugee impact. 1929.

*Maurice Jules.* L'atelier monétaire d'Heraklée de Thrace pen-

dant la période constantinienne. (Numismatic Chronicle T. 5, Sér. 4, 120—178) 1905.

*Mercator Gerard.* Atlas sive Geographica. Amsterdam, 1550.

*Michaelis Kostas.* Die neuere Agrar- und Siedlungsgesetzgebung Griechenlands (ἔν: Sering: Die agrarischen Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa). Berlin 1939.

*Μητροπούλου Κ.* Φυσικὴ Γεωγραφία τῆς Θράκης. Ἀθῆναι, 1897.

*Moltke H. von.* Der russisch-türkische Feldzug (1828 u. 1829).

*Mommsen Theodor.* 1) Römische Geschichte. Berlin, 1865—66 (10te Auflage, Berlin, 1907—1909).—2) Attaliden - Inschriften vom thrakischen Chersones. (Hermes) 1874.

*Mordtmann J. H.* Zur Epigraphie vom Thrakien. (Arch. epigr. Mitteilungen aus Österreich, 199—229). Wien, 1883.

*Moschopoulos Nicéphore.* 1) La question de Thrace. Athènes, 1922.—2) La question de Thrace: les minorités, le débouché bulgare. Athènes, 1922.—3) Aperçu d'histoire diplomatique des États Balkaniques au XIX siècle. (ἔν: Les Balkans) 1934.—4) Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας (Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα). Ἀθῆναι, 1928.

*Müller L.* Die Münzen des thrakischen Königs Lysimachus. Kopenhagen. 1858 (auch dänisch).

*Muralt Edouard.* Essai de chronographie byzantine.

*Murko Mathias.* 1) Die südslavischen Literaturen. Petrograd, 1885, Leipzig, 1908.—2) Die Balkanslaven. München, 1914.

*Neumann Karl.* Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen. Leipzig, 1894.

*Nicolaidis Cleanthes.* 1) La Macédoine. Berlin, 1899.—2) Griechenlands Anteil an den Balkankriegen 1912—1913. Leipzig, 1914.

*Niederle Lubot.* Die slavische Rasse (auch französisch) Paris, 1916.

*Niese Bened.* Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Cheronea. Gotha, 1893—1903.

*Nolin.* Atlas. Paris, 1699.

*Nouradounghian Gabriel effendi.* Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. Paris, 1903.

*Oberhammer Eugen.* Die Balkanvölker. (Schriften des Vereins zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse 57). Wien, 1917. (Ausserdem verschiedene Einzelartikel in Pauly - Wissovas Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft).

*Obst E.* Das Klima Thrakien als Grundlage der Wirtschaft. Leipzig, 1921.



*Ortelius Abraham.* Theatrum orbis. Amsterdam, 1570.

*Pallis A.* Racial migrations in the Balkans during the years 1912—1924. (Geographic Journal 66, 1925, 315 ff.).

*Raparetoff St.* Near Eastern affairs and conditions New York, 1922.

*Παπαρηγοπούλου Κ.* Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

*Rapenhausen F.* Die Neubesiedlung Griechenlands (ἐν : Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde) Berlin, 1933.

*Partsch Joseph.* Das Griechenland der Gegenwart. (Mitteilungen der Gesellschaft für Erdkunde. Leipzig, 1917—1919).

*Pench W.* 1) Bau und Oberflächenformen der Dardanellenlandschaft (ἐν : Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde. Berlin, 1917).—2) Die tektonischen Grundzüge Westkleinasiens. Stuttgart, 1918.—3) Zur Landeskunde von Thrakien (Zeitschrift Ges. f. Erdkunde. Berlin, 1919, 358 ff).—4) Grundzüge der Geologie des Bosphorus, Berlin, 1919.

*Φωτίου,* μητροπολίτου Εἰρηνυπόλεως, πρώην Φιλιππουπόλεως : Ἐπίσημα ἔγγραφα.

*Pauly - Wissowa.* Realencyklopädie der klassischen Wissenschaft (insbesondere Artikel «Thrake»).

*Picard Charles.* Archéologie thrace (Revue Archéologique, T. XI, 293—396). Paris, 1912.

*Pottier E.* Fragment de stèle archaïque provenant d'Abdère. (Bulletin de Correspondance Hellénique, 4e année, 256—259).

*Ψάλτη Στ. Β.* Ἡ Θράκη καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἀθήναι, 1910.

*Puaux René.* Les persécutions bulgares en Macédoine (ἐν : Etudes franco - grecques). Paris, 1918.

*Rambaud Alfred.* L'Empire grec au Xe siècle. Constantin Porphyrogenète. Paris. 1870.

*Raoul Rochette.* 1) Histoire critique de l'établissement des colonies grecques. Paris, 1815.—2) Lettre à M. Crotefeud sur quelques médailles des rois des Odrysses et des Thraces. Paris, 1836.

*Rapports trimestriels* sur les travaux de l'office autonome pour l'établissement des réfugiés. No 1—27. Genève, S. d. N. 1924—1930.

*Regel W.* Abdera. (Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athen, 12, 1897, 161).

*Reinach Salomon.* Antiquités de Maronéa et d'Abdère. (Bulletin de Correspondance hellénique. T. V, 87—95). Paris, 1880.

*Reiss R. A.* Rapport sur la situation des Macédoniens et des Musulmans dans les nouvelles provinces grecques. Paris, 1918.

- Renan Ernest.* Qu'est-ce qu'une nation? Paris, 1882.
- Réy Léon.* Observations sur les sites préhistoriques et protohistoriques de la Macédoine. (Bulletin de Correspondance Hellénique. 40, 1920, 287 ff).
- Riese Alexander.* Orpheus und die mythischen Thraker (Jahrbücher für klassische Philologie, Heft 4 225—240, 1877).
- Rizoff D.* Die Bulgaren in ihren ethnographischen und politischen Grenzen (629—1917). Berlin, 1917.
- Robert Cyrien.* Les Slaves de Turquie. Paris, 1844.
- Romanos Athos.* Persécutions des Grecs de Bulgarie. Athènes, 1905.
- Sallet A. von.* Münzen von Aemus in Thrazien. (Zeitschrift für Numismatik). Berlin, 1877.
- Σαμοθράκης Ἀχιλλεύς.* Ἱστορία τῆς Θράκης. Athen, 19...
- Sauppe.* Über 2 attische Inschriften über die thrakische Kolonie Brea. Leipzig, 1853.
- Savadjian Leon.* En Thrace Occidentale. Paris, 1919.
- Saxon Mills.* La question de Thrace. Grecs, Bulgares et Turcs. Londres, 1919.
- Schaffer F. X.* 1) Die geologischen Ergebnisse einer Reise in Thrakien im Herbst 1902. (Sitzungsbericht der Academie der Wissenschaften Wien, math—naturwiss. Kl. 113, Obf. 1, 1904). — 2) Landeskunde von Thrakien. Sarajevo, 1918. — 3) Archäologische Beobachtungen auf einer Reise im östl. Thrakien (év: Öster. Jahrb. VI, 63-66).
- Schlumberger Gustave.* 1) L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle. Jean Tzimiscès. Paris, 1896. — 2) Basile II. Paris, 1900. — 3) Sigillographie de l'Empire Byzantin. Thème de Macédoine. Ville de Messembria. Ville de Deweltu 112. Ville de Christopolis. Ville d'Adri-nople 114. Ville de Philippopolis. Eglise de Madytos 115. Eglises d'Apros, d'Hexamilon, de Philippopolis 116. Eglises de Messembria, de Sozopolis 117. Eglise de Carabizya, de Christopolis, de Probaton 120. Thème de Thrace 122. Autres villes du thème de Thrace 156—161. Thèmes réunis de Thrace et de Macédoine 167.
- Schödtensack.* Über die Thraker als Stammväter der Goten und die Verzweigungen des gotischen Volkstammes.
- Schulze Joachim.* 1) Zweite Reise nach Neugriechenland. (Geographische Wochenschrift. 1934a 169—176). — 2) Die neugriechische Kolonisation Ostmakedoniens. (Geographischer Anzeiger 1934c. 457—466, 481—490). — 3) Die neugriechische Kolonisation Westthra-kiens. (Geogr. Anz. 1935, 172—178, 198—207). — 4) Geomorphologi-



sche Forschungen in Neugriechenland. (Festschrift zur Hundertjahr. Feier des Vereins für Geographie und Statistik zu Frankfurt a. Main). Frankfurt, 1936b.—5) Greek frontier colonisation in Thrace and Macedonia. (Scottish Geographic Magazine 53, 1937b, 81—89).—6) Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthrakiens mit besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. Gotha, 1937.

*Sésostris Sidarus*. Des Patriarcats. Paris, 1907.

*Seurre Georges*. 1) Inscriptions de Thrace. (Bull. Corr. Hell. T. 24, 157—167). Paris, 1900.—2) Un char thracomacédonien (ibid. T. 8, 210—237).—3) Collection Stamouli. Antiquités thraces de la Propontide. (Catalogue Bull. Corr. Hellénique, 535—641). Paris, 1912.

*Sion Jules*. La marine marchande et les ports de la Grèce. (Annuaire de Géographie 41. 1932, 309—314).

*Sivers E. W.* De Odryssarum imperio commentario. 1842.

*Slatarski W. N.* Geschichte der Bulgaren. Leipzig, 1918.

*Songeon Guérin*. Histoire de la Bulgarie depuis son origine jusqu'à nos jours (485—1913). Paris, 1913.

*Sotériadès G.* A chronological map illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor. 1915.

*Stanford Edward*. Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et de la Grèce, Paris, 1877.

*Stark bei Imhof—Blumer*. Die antiken Münzen Nordgriechenlands. Berlin, 1912.

*Streit Georg*. Der Lausanner Vertrag und der griechisch-türkische Bevölkerungsaustausch. (Aus dem Institut für internationales Recht an der Universität Kiel, II. 10). Berlin, 1929.

*Strupp Karl*. Die Beziehungen zwischen Griechenland und der Türkei von 1820 bis 1930. (Zeitschrift für Völkerrecht). Breslau, 1932.

*Svolopoulos D.* La Thrace sous l'administration hellénique. Constantinople 1922 (en anglais: Thrace under the Hellenic administration. Translation by E. M. Harris. Athens, 1922).

*Synvet A.* Carte ethnographique de la Turquie d'Europe. Paris, 1877.

*Tafel Th. L. Frid*. De via militaris Romanorum Egnatia, qua Illyrium, Macedonia et Thracia jungentur. Tübingen, 1837.

*Thrakika (Θρακικά)*. Zeitschrift für Geschichte, Geographie, Archäologie, Völkerkunde etc. Trakiens.

*Tomaschek W.* 1) Zur Kunde der Balkanhalbinsel, II. Die Handelswege im 12 Jahrhundert nach der Erkundigungen des Ara-

bers Idrissi. (Sitzungsbericht der Academie der Wissenschaften Wien phil. hist. Klasse. 113) 1887.—2) Die alten Thraker (Sitzung Ber. der Academie wiss. Wien. phil. hist. Kl. 128. 4. Abh.) 1893.—3) Über Brummalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm. (Sitz. Ber. der k. Akad. d. wiss. Wien, I, 351—401).

*Trapmann A.* The Greeks triumphant Balkan wars, 1912—1913. London, 1913.

*Trubetzkoy G.* La politique russe en Orient (év: Revue d'histoire diplomatique) 1907.

*Tsoungos D. G.* 100 Jahre griechische Landwirtschaft. Berlin.

*Tzenoff G.* Goten oder Bulgaren. Quellen kritischer Untersuchungen über die Geschichte der alten Skythen, Thrakier und Makedonier. Leipzig, 1914.

*Unger F.* Die Dariusstele am Tearos (év: Jahrb. des kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts). Athen, 1915.

*Vellay Charles.* 1) L'irrégentisme Hellénique. Paris, 1914.—2) Dans l'enfer bulgare. Paris, 1912.

*Villehardouin Geoffroy.* Conquête de Constantinople avec la continuation de Henri Valenciennes, par Natalis de wailly. 2e édition. Paris, 1874.

*Viquesnel A.* Voyage dans la Turquie d'Europe, description physique et géographique de la Thrace. Paris, 1820. avec Atlas.

*Virgili Giovanni Amadori.* La questione rumeliota e la politica italiana. Bitondo. 1908.

*Vogt Albert.* Basile I, Empereur de Byzance et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle. Paris, 1908.

*Wace A. I. B.* The mounds of Macedonia. (Annual British School of Athens 20, 1912]14, 123—132).

*Walsch R.* Voyage en Turquie et à Constantinople. Paris 1828.

*Weiser M.* Thrakien und seine tumuli. (Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. 11. 1872, 137, 175, 225).

*Welkon Joan.* Grabhügelfunde von Brésovo (Bull. Inst. Arch. bulgare. XII, S. 259 ff.).

*Wilhelmy Herbert.* Die verkehrsgeographischen Leitlinien der Balkanhalbinsel. (Geogr. Anzeiger. 1932, 161 ff.).

*Witt F. de.* Atlas. Amsterdam, 1685.

*Young George.* Corps de droit ottoman. Oxford, 1905.

*Zolotas X.* wirtschaftsstruktur und wirtschaftsbeziehungen Griechenlands (év. H. Gross—Mittel und südeuropäische wirtschaftsfragen). 1933.



ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- \*Αβαντες 45  
 \*Αβαροι 19, 68, 69, 72  
 \*Αβδηρα, \*Αβδηρίται 40, 41, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 60  
 \*Αβυδος 55  
 \*Αγαθούπολις 50, 74, 152, 153  
 \*Αγριάνες 56  
 \*Αγίου Στεφάνου (συνθήκη) 11, 75, 76, 104, 105, 147  
 \*Αγχίαλος 50, 64, 67, 150, 152  
 \*Αγχίσις 45  
 \*Αδριανός 65  
 \*Αδριανούπολις 8, 9, 10, 20, 62, 66, 68, 74, 75, 77, 78, 80, 83, 106, 114  
 \*Αδριατική 61, 65  
 \*Αετός 151  
 \*Αθηναίοι 57  
 \*Αθύρας 67  
 \*Αθως 39, 42  
 Αίγαϊον 37, 59, 60, 68, 74  
 Αίγηϊς 22, 24, 25, 70  
 Αίμιμόντος 63  
 Αίμος 27, 31, 48, 65, 66  
 Αίνειας 26  
 Αίνος 38, 40, 50, 74, 80  
 Αίολεις 49  
 Αίσυμη 50  
 \*Αλάριχος 66  
 \*Αλέξανδρος 53, 62  
 \*Αλεξανδρούπολις 7, 50, 77, 85  
 \*Αλευάδαι 46  
 \*Αλευρόμυλοι Θράκης 88  
 \*Αλή πασας 75  
 \*Αλκιβιάδης 54  
 \*Αμαδόρι Β. 86, 97, 107  
 \*Αμαζόνες 45, 46, 47  
 \*Αμάτοχος 61  
 \*Αμι Μπονέ 10, 24, 100  
 \*Αμφίπολις 39, 49, 59  
 \*Αμφίων 29  
 \*Ανακτόριον 72  
 \*Ανακτορούπολις 49  
 \*Αναστασιανόν τείχος 63, 68  
 \*Αναστάσιος 67, 68  
 \*Ανατολική Ρωμυλία 8, 76, 106, 107, 145—154  
 \*Ανται 68  
 \*Αντιλκίδειος (εἰρήνη) 61  
 \*Ανταλλαγή πληθυσμῶν 121—125  
 \*Ανταντικά στρατεύματα 79  
 \*Αντισθένης 53  
 \*Αντωνιάδης Α. 87  
 \*Αξιός 39  
 \*Αποικία (ἐλληνικαὶ Θράκης) 33  
 \*Απολλόδωρος 44  
 \*Απολλωνία 50, 56  
 \*Αρδας (\*Αρτίσκος) 11  
 \*Αρης 44  
 \*Αρία (φυλή), \*Αριοι 8, 22, 24, 26, 27  
 \*Αριστοτέλης 45, 54  
 \*Αρκαδιούπολις 67  
 \*Αρριανός 22, 62  
 \*Αρτεμις 50  
 \*Ασέν Α' 10  
 \*Ασέν Β' 10  
 \*Ασπάρονχ 9, 17  
 \*Αττίλας 63, 67  
 Αύγουστα Τραϊανή 64  
 Αύρηλιανός 65  
 Αύστροουγγαρία 76  
 \*Αχαπί 49  
 \*Αχι-Τσελεμπή 73  
 \*Αχρίς 9  
 Βαλκανικόν Κομιτάτον 86, 94  
 Βαλκανικοί πόλεμοι 72, 76  
 Βάρνα 55, 114, 150  
 Βασίλειος 69, 70  
 Βέδα σλαυική 16, 17  
 Βελιγράδιον 67  
 Βελλαί Κάρολος 83, 87  
 Βενδίσ, Βενδίδεια 56  
 Βενελίν Γιοῦρο 15  
 Βέργη 50  
 Βερκόβικ Στέφανος 16, 17  
 Βερολίνειον Συνέδριον 104, 106, 147  
 Βέρμιον ὄρος 7, 46  
 Βερόη 8, 65  
 Βερολίνου (συνθήκη) 11, 76  
 Βερσαλίων (συνθήκη) 14,  
 Εησσοί 56  
 Βίηλανδ 51  
 Βιζύη, 64, 80, 105  
 Βιζβίτης, Βιζβίτσινα 75  
 Βιθυνία 26  
 Βιθυνοί 27  
 Βιλλεαρδουίνος 72, 73  
 Βιομηχανία Θράκης 88  
 Βιργίλιος 43  
 Βισάλται 27, 59  
 Βισάνθη, 40, 54  
 Βισιγότθοι 66  
 Βιστωνίς 44, 50  
 Βλάχοι 69  
 Βόλγας 18  
 Βόρειος Θράκη 76  
 Βοσνία 76, 105

- Βόσπορος 56, 68  
 Βοσπόρια 56  
 Βολυνία 24  
 Βουκουρέστιον 74, 77  
 Βουλγαρία 69  
 Βούλγαροι 67, 68, 69, 70, 72, 96  
 Βομβυκοτροφία Θράκης 88  
 Βρέα 59  
 Βρετανία 75  
 Βρετανική Σχολή Ἀθηνῶν 35  
 Βρίγες 23, 32  
 Βρουκχάουζ (ἐγκυκλοπαιδεία) 51  
 Βτσέρνα Πάστα 106  
 Βυζάντιον 58, 59, 60, 67, 69, 72.  
 Βυζαντινοὶ 67  
 Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς 63  
 Γαζή Ἑβρενὸς 73  
 Γαῖνας 67  
 Γαληψὸς 70  
 Γάλλοι 70  
 Γάνος καὶ Χώρα (Γανόχωρα) 72, 80  
 Γεράνεια (Μεγαρίδος) 45  
 Γέται 7, 56  
 Γίρεσεκ Κωνσταντῖνος 18  
 Γκέσωφ Ἰβάν 77, 106  
 Γκίτσεκε Μπέρνχαρτ 25, 27, 49  
 Γκιουμουτζίνα 112  
 Γκρίηξεμπαχ 99  
 Γότθοι 63, 35  
 Γρατιανὸς 66  
 Δάκες (Δάοι) 7, 56, 65  
 Δαρεῖος 49, 56, 58  
 Δάνεφ 77  
 Δάτος 40  
 Δαυλία 44, 45  
 Δαυλῖς 31, 46  
 Δέρκων 79, 80, 82  
 Δσαφὲρ Ταγιάρ 78, 114  
 Δῆλος 52  
 Δημόκριτος 51, 53  
 Δημοσθένης 57  
 Διδυμότειχον 74, 80  
 Διέξοδος βουλγαρική 129—141, 155—158  
 Δζεβὰτ πασᾶς 108  
 Δίημπιτζ 15, 75  
 Διόδωρος Σικελιώτης 59, 60  
 Διοκλητιανὸς 65  
 Διομήδης 43  
 Διόνυσος 27, 31, 53, 56  
 Διονύσιος Ἀλικαρνασεὺς 43  
 Διονύσιος δ περιηγητὴς 42  
 Δόβρουτσα 20  
 Δούναβις 50, 56, 59, 66, 67, 76, 108  
 Δορίσκος 38, 39  
 Δουρνοβὸ Ν. 16, 105  
 Δράμα 7,  
 Δρογγύλιον 73  
 Δυμὸν Ἀλμπέρ 33, 36, 103  
 Δυτική Θράκη 73, 77, 79  
 Δωριεῖς 49  
 Ἐβανς (σὲρ Ἀρθουρ) 48  
 Ἐβραῖοι Θράκης 97  
 Ἐβρος 50, 56, 57, 77, 78, 79, 83  
 Ἐδουάρδος Συρὲ 28, 29, 30  
 Εἰκονομάχοι 69  
 Ἐκάβη 43, 44  
 Ἐκαταῖος 37, 51  
 Ἐκπαιδευσις Ἑλληνική Θράκης 82, 83, 85  
 Ἐκτοπισθέντες Θράκης 80  
 Ἑλλάνικος 45  
 Ἑλευθεροὶ 50  
 Ἑλευσίς 27, 44  
 Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι (Θράκης) 53 καὶ ἔξ.  
 Ἑλλήσποντος 38, 55, 58  
 Ἐμπόριον Θράκης 88, 89  
 Ἐξαρχία (Βουλγαρική) 114, 150  
 Ἐποικισμὸς 126 καὶ ἔξης  
 Ἐπανάστασις 72  
 Ἐργίνης (\*Ἐργκενε) 10  
 Ἐρέτρια 49  
 Ἐρμούπολις 75  
 Ἐροῦλοι 68  
 Ἐσκι—Ζαγοῦ 100  
 Ἐτροῦσκοι 26  
 Εὐβοία 45, 46  
 Εὐμένης 54  
 Εὐμολπίδαι 27, 44, 47  
 Εὐμόλπος 27, 45  
 Εὐξείνος 60, 61, 78, 105  
 Εὐριπίδης 44  
 Εὐσέβιος 62  
 Εὐφορίων 26  
 Ἐφορος 40  
 Ζαβεργάν 68  
 Ζαρίφεια Ἐκπαιδευτήρια 84  
 Ζενδαβέστα 17,  
 Ζήνων 67  
 Ζωτικὸς χώρος (ἢ Θρακὴ διὰ τὴν Ἑλ-  
 λάδα 142, 144  
 Ζώσιμος 66  
 Ζωναρᾶς 62, 65  
 Ζωροάστρης 17  
 Ἠγήσιππος 42  
 Ἠδωνίς 47  
 Ἠτῶν 40, 49  
 Ἡμαθία 7.  
 Ἡράκλεια 50, 80  
 Ἡράκλειος 68  
 Ἡρακλίτσα 105  
 Ἡρόδοτος 23, 25, 31, 37, 38, 39, 45, 47, 58  
 Θάμυρις 27, 29  
 Θάσος 26, 49, 50, 52, 45  
 Θεανὼ 43  
 Θεμιστοκλῆς 53  
 Θεοδόσιος 66  
 Θεόπομπος 40, 41  
 Θεοφάνης 19, 64, 67  
 Θεσσαλία 41  
 Θεσσαλονίκη 65, 70  
 Θουκυδίδης 30, 39, 45, 46, 50, 53, 54, 59, 60



- Θρακάρχης 64  
 Θράκη ('Ανατολική) 72, 78, 79  
 Θράκη (σιτοβολῶν 'Ελλάδος) 59  
 Θρακική Χερσόνησος 59, 67, 68  
 Θρασύβουλος 61  
 Θυνιάς 105  
 'Ιγνάτιος 12  
 \*'Ιδιοί 52  
 \*'Ιερὸν Ὄρος 40  
 \*'Ικδὰμ (ἐφημερίς) 113  
 \*'Ιλιάς 37  
 \*'Ιλλυριοί 21, 23, 48  
 \*'Ινδαί 42  
 \*'Ινιάδα 105  
 \*'Ιουβανάλης 52  
 \*'Ιουστίνος 68  
 \*'Ιουστινιανὸς 68  
 \*'Ιπποκράτης 52  
 \*'Ισαυροί 68  
 \*'Ισρίκωφ 11, 18, 96, 100  
 \*'Ισακ 21  
 \*'Ισμαρος 40  
 \*'Ιστρος (Δούναβη) 7, 50  
 \*'Ιφικράτης 53  
 \*'Ιχτιμάν 9, 21  
 \*'Ιωνες 49, 50  
 \*'Ιωαννίτης 68  
 Καβακλή 151.  
 Καβάλλα 7, 52  
 Καζανλίκ 9  
 Καινή Διαθήκη 69  
 Κάλατις 50  
 Καλλιόπη 44, 50, 78  
 Καλλίπολις 73, 78, 80  
 Καλογιάν 10  
 Κάμας 17  
 Καντακουζηνὸς 73  
 Καραθεοδωρήδες 84  
 Κάρες 26  
 Καρπάθια 27  
 Κάρυστος 75  
 Κάσον Στάνλεϋ 33, 34, 35, 46, 48, 54, 59  
 Καταλανοί 73  
 Καύκασος 23, 46  
 Κελτοί 62  
 Κερσοβλέπτης 53, 57  
 Κήπερτ 11  
 Κίκονες 44  
 Κίμων 58  
 Κίρι—κλισέ 74  
 Κιρτζαλή 77, 104, 106  
 Κισσεύς 43  
 Κομοτινή 7, 10, 73, 77, 78, 85, 106  
 Κονταδέστος (ποταμὸς) 56  
 Κότυς 55, 57, 61  
 Κοτυτιώ 56  
 Κούβρατ 19  
 Κοιμάνοι 20  
 Κουμανούδης Στέφανος 84  
 Κουρόπλο 105  
 Κουτρηγοῦροι 19, 68  
 Κρέτσοι 8, 55  
 Κρήτη 24, 48  
 Κροῦμος 9  
 Κύθηρα 24  
 Κυνικοί 53  
 Κύριλλος 74  
 Κύρος (πρεσβύτερος) 50  
 Κύπελα 54  
 Κυψέλη 54, 61  
 Κωνσταντῖνος 63, 65, 69  
 Κωνσταντινουπόλεως (συνδιάσκεψις 11,  
 —συνθήκη 77  
 Κωνσταντινούπολις 66, 67, 68, 69, 73,  
 74, 77, 80, 106  
 Κωνσταντία 114  
 Λάβδακος 44  
 Λακεδαιμόνιοι 49  
 Λατινική Αυτοκρατορία 70  
 Λατινοκρατία 70, 72  
 Λεζάν Γ. 10, 27, 103  
 Λένκ Β. 34  
 Λεύκιππος 53  
 Λικίνιος 65  
 Λήμνου ναυμαχία 76  
 Λίνος 29  
 Λοκροί 51  
 Λονδίνου Συνθήκη 72  
 Λουλέ—Μπουργάζ 67, 76, 78  
 Λυδοί 26  
 Λυκόφρων 45  
 Λυσίμαχος 72  
 Λωζάννης συνθήκη 79, 122  
 Μάδυτος 50, 55  
 Μακεδόνες 49, 60, 62  
 Μακεδονία 24, 61  
 Μάκρη 50, 75, 77  
 Μαλλίνωφ 107  
 Μαρδόνιος 58  
 Μαρκιανούπολις 66  
 Μαρώνεια 40, 50, 54, 61, 77, 86  
 Μάρων 44, 75  
 Μέγαρα 49  
 Μεθοριακή διαρρύθμισις 145  
 Μέλας κόλπος 38  
 Μελένοικον 16  
 Μεσαίων 72  
 Μεσαιωνικοί χάρται Θράκης 12, 13  
 Μεσέμβρια, 50  
 Μεσημβρία 50, 55, 150, 152  
 Μεσογειακή (φυλή), 27  
 Μέτρι 74  
 Μήδεια 17  
 Μητροπόλις (ὁρθόδοξοι 'Ελληνικαὶ  
 Θράκης) 86  
 Μητσόπουλος Κ. 24  
 Μίδας 26, 46  
 Μήδοκος 61  
 Μικρασία 24, 25, 50, 52, 68  
 Μιλτιάδης 53, 54

Μοισία 63, 67, 76  
 Μόμσεν 63  
 Μοσυνούπολις 73  
 Μοσχόπουλος Ν. 69, 77  
 Μούσαι 30  
 Μουσαῖος 27  
 Μουσουλμάνοι Θράκης 97  
 Μουσταφᾶ—πασᾶ 9, 10, 11, 151  
 Μπαλοῦστρον (ἀκρωτήριο) 50  
 Μπαμπᾶ—Ἐσκί 75, 78  
 Μπιανκόνι 86  
 Μπόλαρ (ὄνομα) 20  
 Μποστανλή 78  
 Μπουλγᾶρ—Δᾶγ 17  
 Μύλλερ \*Οὔφριδ 22, 30  
 Μυριόφυτον 80  
 Μυσία 46  
 Ναῖος (Νύς) 65  
 Ναρσής 68  
 Νάτσεβιτς 77  
 Νεάπολις (Καβάλλα) 52  
 Νεῖγν (συνθήκη) 9, 72, 73, 86, 122  
 Νέστος 8, 68, 77, 78  
 Νιάδα (\*Ἰνιάδα) 9, 105  
 Νίκαια 47  
 Νικηφόρος (αὐτοκράτωρ) 69, 70  
 Νικηφόρος Γεηγοράς 62, 73  
 Νικόπολις 64  
 Ντογάν—Τεπέ 78  
 Νυμφόδωρος 53, 60  
 Ξάνθη 9, 10, 25, 85, 93, 98  
 Ξενοφῶν 39  
 Ξέρξης 38, 47, 58, 59  
 \*Οβίδιος 44, 57  
 \*Οδησός 55  
 \*Οδρύσαι 39, 40, 53, 54, 57, 58, 59, 62  
 \*Οδύσσεια 37  
 Οἶαγρος 44  
 \*Ολορος 53  
 \*Ολυμπος 28, 46, 107  
 \*Ολυνθος 51  
 \*Ομηρος 31, 44  
 \*Ομουριάγ 9  
 \*Ομπερχοῦμερ 22, 26  
 \*Οξύρυγχος 41  
 \*Ορφανού (κόλπος) 50  
 \*Ορφεύς 16, 27, 29, 30  
 \*Οργάν 19  
 \*Ορθογόμεια 50  
 \*Ορτάκιοι 77, 153  
 \*Οστρογότθοι 65  
 Ουάλης 66  
 Ουέις 34  
 Οἰννοι 18, 21, 63, 65, 67, 68, 72  
 Ούσκουδάμα 62  
 Οὐκηγοῦροι 19  
 Πάγγαιον 37, 47, 58, 59  
 Παγκόσμιος πόλεμος 77  
 Παιόνιος 32, 38, 47  
 Παῖσιος 15

Παλαιὰ Διαθήκη 69  
 Παλλήνη 42  
 Παναρέτωφ Στ. 18  
 Παρνασσός 31  
 Πανδίων 44  
 Πάνιδον 103  
 Πάρια Μάρμαρα 46, 47  
 Πάριοι 50  
 Πασμακλή 119  
 Πατριαρχεῖον Οἰκουμενικόν 83  
 Παυλικιανοὶ 69, 107  
 Πεισίστρατος 53  
 Πελασγοὶ 26, 27  
 Πέλοψ 47  
 Πέργαμος 50  
 Περγίδας 39, 61  
 Πεντάπολις 56  
 Πέρινθος 58, 64, 73, 80  
 Περικλῆς 59  
 Περραιβία 7  
 Πέρσαι 47, 50, 58, 68, 69  
 Πετριναὶ 105  
 Πετρώφ Ράτσο 106  
 Πετσενέγοι 19  
 Πηνεῖος 25  
 Πιερία, Πίερες 7, 38, 31, 32  
 Πινακία (χωρίον) 105  
 Πίνδαρος 41  
 Πλαταιαὶ 57  
 Πλάτων 51  
 Πλίνιος 39, 41, 47  
 Πολύδωρος 44  
 Πολυμήσιωρ ἢ Πολυμνήσιωρ 44  
 Πολωνία 24  
 Πομάκοι 32, 114—119  
 Πομπώνιος Μελάς 42  
 Πόντος 24  
 Πόρτο—Λάγο 77  
 Πρίαμος 26, 47  
 Προδοσία Βουλγαρίας 155—157  
 Προέλασις Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς  
 Θράκην 78  
 Πρόκνη 44  
 Προκόπιος 67, 68  
 Προποντις 58, 67, 73, 76, 78, 80  
 Πρόσφυγες Θράκης 81  
 Πρόσφυγες Βούλγαροι 94, 95  
 Πρωταγόρας, 51, 54  
 Πρωτοβούλγαροι 14, 18, 19, 21  
 Πρωτοέλληνας 27  
 Πυθαγόρας 29  
 Πύθια 56  
 Πύργος 9, 10, 11, 107, 152  
 Ραιδεστός 40, 74, 80, 100  
 Ρέτζβαγια 77  
 Ρεχλούς Ἐλιζέ 10, 18, 102  
 Ρῆσος 25, 44  
 Ρίζωφ Δ. (χάρται) 8, 9, 10  
 Ροδόπη 7, 63, 33  
 Ροῦμελη 146



- Ρωμανός 70  
 Ρωσοτουρκική συνθήκη (1829), 75  
 Σάβαφ 77  
 Σαμογέδαι 18  
 Σαμοθράκη 26  
 Σαμακόβ 72  
 Σαμουήλ (τσάρος) 9.  
 Σαλαμιάς 58  
 Σαλμυδησός 50  
 Σαράντα Ἐκκλησίαι 74, 76, 77, 80, 85  
 Σάρδεις 50  
 Σάτραι 38  
 Σαφάρικ 10, 17  
 Σασάνωφ 106  
 Σβιλενγκράδ 9,  
 Σεβρών (συνθήκη) 9, 72, 78, 122  
 Σερβία, Σέρβοι 24, 71, 76, 77  
 Σέρρειον 50  
 Σεύθης 40, 60, 61  
 Σηστός 55  
 Σηλυβρία 80  
 Σιγγίδουνον 67  
 Σιτάκης 39, 53, 54, 60  
 Σκαιοί, Σκαιός, Σκαιόν 25  
 Σκαπιτή Ὑλη 50, 54  
 Σκλαβηνοί 68  
 Σκυθία, Σκύθαι 8, 17, 56, 57, 59, 61, 63  
 Σκύλαξ 41  
 Σκύμνος 41  
 Σλαῦοι 69  
 Σλαυο—Κελτοί 15  
 Σλαυόφωνοι 93  
 Σλίμαν 48  
 Σόπωφ 104  
 Σοφοκλῆς 45  
 Σουίδας 42, 68  
 Σουλεϊμάν 73  
 Σουῦλτσε Ἰωακείμ 6, 31, 35, 50, 51, 70,  
 71, 81, 108, 110  
 Σουφλί 74, 75, 85  
 Σπαρόδοκος 54  
 Σταμπολίσκι 15, 89  
 Σταυροφορῖαι 70, 73  
 Στατιστικαὶ πληθυσμοῦ 89, 90, 91, 92,  
 109, 111, 112, 113, 120  
 Στενίμαχος 80, 105, 150, 151  
 Στέφανος ὁ Βυζάντιος 22, 37, 38, 39,  
 40, 45, 46, 47  
 Στηλίχων 66  
 Στράβων 23, 25, 41, 42, 46, 47, 76  
 Στρούμη 50  
 Στρομών 44, 49, 54, 60  
 Συμμαχίαι Θρακῶν καὶ Ἀθηναίων 57  
 Συνθήκη εἰρήνης (1913) 115  
 Συνέδριον εἰρήνης 157, 158  
 Σῦρος 75  
 Σχολάριον 103  
 Σωζούπολις 80, 150  
 Σάιλμπερν λόρδος 147, 149  
 Τέμερος (ποταμός) 56  
 Τεγύριος 44  
 Τέμπη (Θεσσαλικά) 46  
 Τέρβελ 9  
 Τεῦκρος 25, 26  
 Τέως (νήσος) 51  
 Τζανακλής 86  
 Τζαφάρ—Ταγιάρ 78  
 Τήρης 59, 60  
 Τησεύς 44, 45  
 Τιμόθεος 53  
 Τόμασεκ 21, 22  
 Τόμοι 56, 57  
 Τόπυρον 68  
 Τουγκούζοι 19  
 Τουρκοβουλγαρικός πόλεμος 76  
 Τουρκία, Τοῦρκοι 72, 73, 76  
 Τουρκοκρατία 72, 74  
 Τραϊννός 65  
 Τραϊανούπολις 50, 64  
 Τριβαλλοί 27, 60  
 Τρίγωνον Δυτικῆς Θράκης 78  
 Τροία 17, 25  
 Τρώες 24, 26, 28  
 Τσατάλτζα 74, 76, 78  
 Τσβίγις Γιοβάν 18, 21, 73, 99, 105  
 Τσιμισκῆς Ἰωάννης 69  
 Τσινκάϊζεν 73  
 Τσομπάν—Δάγ 50  
 Τσορλοῦ 74  
 Τύμβοι (Θράκης) 36  
 Τύρας 50  
 Τυρολόη 74, 88, 104  
 Τυρρηνοί 26  
 Ὑάμπολις 152  
 Ὑπάτιος 68  
 Ὑψαλα 54  
 Φάγρη 50  
 Φαιστός 50  
 Φίλιπποι 52, 61, 62, 64  
 Φιλιππούπολις 8, 20, 36, 62, 64, 75,  
 73, 84, 114, 148, 149, 150  
 Φίλωφ Μπογδάν 55  
 Φλαβιούπολις 55  
 Φοιδεράτοι 66, 68  
 Φοίνικες 26, 49  
 Φραντζῆς 73  
 Φρούγες 23, 26, 44, 46  
 Φρουγία 46  
 Φωκίς 31, 45  
 Χαγάνος 69  
 Χαλκηδών 49, 60  
 Χαλκιδική 26, 37, 38, 49  
 Χαλκοκονδύλης 73  
 Χάμμερ 73  
 Χάνης (Βουλγαρίας) 20  
 Χασκιοῦ 151  
 Χερσόνησος 49  
 Χιλβούλδιος 68  
 Χίλφερδிக 18  
 Χριστούπολις 52

## ΘΡΑΚΕΣ ΛΑΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ὁ μακαρίτης Ν. Πολίτης, ὁ πατέρας τῆς Λαογραφίας στὴν Ἑλλάδα, εἶχεν ἐμφανίσει τὶς λαογραφικὰς προσπάθειάς του ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Πανεπιστημιακῆς του ἔδρας «*τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*» καὶ ἀπὸ τὸ βῆμα ἐκεῖνο ἐργάζονταν νὰ μεταδώσῃ τὸν ἐνθουσιασμό του στὴ συλλογὴ λαογραφικοῦ ὕλικου, καὶ δίδασκε τὸν ἐπιστημονικὸ τρόπο τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ συγχρόνως ἴδουε τὴ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία καὶ τὸ Δελτίο της, οἱ Θραῖκες εἶχαν ἤδη στελέχη ἐμπειρολαογράφων πού ἐργάζονταν ἀπὸ τὸ 1860 ἀξιόλογα μέσα στὴ Θράκη. Στὰ 1906 ἐνθυμούμαι φοιτητὴς τὸ σοφὸ διδάσκαλό μας νὰ κἀν φροντιστηριακὰ λαογραφικὰ μαθήματα, ὅπου κανεὶς ἔβλεπε φοιτητὰς νὰ διαβάζουν τὶς λαογραφικὰς ἐργασίας τους καὶ τὸν σοφὸ καθηγητὴ νὰ διδάσκη καὶ νὰ νουθετῆ καὶ νὰ ποδηγετῆ τοὺς συλλέκτες μαθητὰς του διδάσκοντας τὸν ἐπιστημονικὸ τρόπο τῆς συλλογῆς καὶ παρασκευάζοντας φανατικοὺς ἐργάτες καὶ συλλογεῖς λαογραφικοῦ ὕλικου σὺν τὴν ἐλεύθερῃ Ἑλλάδα καὶ τὸν δοῦλο ἑλληνισμό. Καὶ ὄχι μονάχα πῆγαινε ὠραῖα τὸ ἔργο του, ἀλλὰ καὶ πληθώρα ὕλικου συσσωρευόνταν στὰρχεῖα τῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, πού δημοσιεύονταν στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ ἐπεξεργασμένου πλέον ἀπὸ τὸν ἴδιον ἢ ἀπὸ τοὺς συλλογεῖς μὲ τὶς πολῦτιμες ὁδηγίαι καὶ ὑποδείξεις του καὶ παραπομπές του. Ὁ μακαρίτης Ν. Πολίτης δὲν εἶταν μόνον καθηγητὴς, ἀλλὰ καὶ ἐργάτης ἀκάματος. Δουλεύοντας πολὺ μᾶς ἔδιδε καὶ τὰ δείγματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας εἴτε πραγματευόμενος ἓνα θέμα ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, λ. χ. κατατάσσοντας παροιμίας καὶ αἰνίγματα ὡς ὑποδειγματικὴ ἐργασία, εἴτε πραγματευόμενος θέματα λαογραφικὰ «περισπούδαστα» πάσης φύσεως. Ἔτσι μᾶς ἔδωσε τὰ Λαογραφικὰ Σύμμεικτά του (τρεῖς τόμοι 1920—1931 Ἀθήναι) καὶ τὶς Παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ὅταν αὐτὰ γινότανε στὸ Πανεπιστήμιό μας, οἱ Θραῖκες εἶχαν ἐκμάθει καὶ εὖρει τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνες τῆς σωστῆς καὶ ὀρθῆς συλλογῆς λαογραφικοῦ ὕλικου. Στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ λαογραφικοῦ ξυπνήματος τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ εἶχαμε καὶ τὰ μεγάλα φτερουγίσματα τῶν λαογράφων μας.

Στὰ 1872 ἐμφανίζεται στὴν Κων)λη μπροστὰ στὸν Οἶκ. Πατριάρχη καὶ στὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ σ' αὐστηρότατο ἀκροατήριον μὲ ἀνώτατους κληρικούς κέλισήμους καὶ ἐκφωνῆ τὸν πανηγυρικὸ λόγον του ὁ καθηγητὴς τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς μακαρίτης Ἀ. Χουρμουζιάδης μὲ θέμα λαογραφικὸν περισπούδαστον : τ' Ἀναστεναρία. Ὁ λόγος του ἐκεῖνος ἔκαμε βαθειὰ αἰσθησὴ καὶ δημοσιευμένος κατόπι σὲ φυλλάδιον μᾶς ἔμεινε ὡς πολῦτιμον βιβλιαράκι μὲ τὸν τίτλον : *Περὶ ἀναστεναρίων καὶ ἄλλων τινῶν παραδόξων*



ἐθίμων καὶ προλήψεων». Κων)λις 1873. Μέσα στίς 23 σελίδες του ὁ σοφὸς καθηγητῆς μᾶς δίνει τὴ μεστὴ περιγραφὴ τῶν ἀναστεναρίων καὶ τὰ σοφὰ συμπεράσματά του σὲ γλῶσσα ἀρχαϊστικὴ καθαρεύουσα τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ μὲ ζηλευτὸ λογοτεχνικὸ αἶσθημα καὶ δεξιότητα στὸ γράψιμο, μ' ὠραῖες παραστατικὲς περιγραφὰς ἀπὸ τοὺς τόπους, τοὺς λαϊκοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς συνήθειές τους τὶς πανάρχαιες. Τὸ προοίμιον τοῦ λόγου του εἶναι τὸ ἑξῆς :

«§ 1. Τῷ ἀπὸ τινος χρόνου ἐπικρατήσαντι ἔθει τῆς σχολῆς ἐπόμενος καὶ τοῖς ὀρισμοῖς τῆς διευθύνσεως πειθόμενος, περὶ Ἀναστεναρίων νὰ εἶπω ἐπιχείρησα· τοῦτο μὲν, διότι τὸ πρᾶγμα, πρὸς τοὺς θεσμοὺς τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας ἀπᾶλλον, συντόνου χεῖρ ἐπιμελείας καὶ ἐνεργείας, ἵνα μὴ τὰ τέκνα αὐτῆς ἐν βιαιῇ σκότητι καὶ πλάνῃ διαπορεύωνται· τοῦτο δέ, ἵνα καὶ ἐκ τῶν παραδόξων ἐθίμων τῶν ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς Θράκης μέχρι τοῦδε διατηρουμένων, οἱ τῶν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης σοφῶν νοθεῖαν ἡμῶν καταγνόντες καὶ τὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καταγωγὴν κίβδηλον κηρύξαντες κατάδηλοι γένωνται ὅτι ἄγνοιαν τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου ἔφθισαν ὀφλισκάνοντες· διότι οἱ νῦν ἕκασταχῆ Ἕλληνες, καίτοι διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον ἐκκαλαί ἀπεξεδύθησαν, ὅμως μέντοι ὁ δῆμος, ὁ τῶν γυναικῶν μάλιστα, πολλὰ μὲν τῆδε κἀκεῖσε τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας ἀρχαῖα ἔθιμα διεφύλαξεν, ἔστι δ' ὅπου καὶ τὰς ἀρχαίας τελετὰς ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον μετέβαλε καὶ τὰς τῆς ἑλληνικῆς πολυθεῖας πομπὰς καὶ τὰς θυσίας καὶ τοὺς χοροὺς εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν εἰσήγαγε· καὶ ἡ πρὸς τὰ πανάρχαια ἔθνη ἀφοσίωσις, τῆς ἐπιμόνου σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας τῶν ἀείποτε λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας κατίσχυσεν ὥς, τοῦ λόγου προοίοντος, κατάδηλον γενήσεται· τούτων τοίνυν ἕνεκα περὶ Ἀναστεναρίων ὁ λόγος ἔσεται».

Ὁ Χουρμουζιάδης, ἐνῶ δὲν φαίνεται νὰ εἶδε καὶ νὰ παραστάθηκε στίς γιορτὲς αὐτὲς τῶν Ἀναστεναρίων, ὅμως δείχνει ὅτι πῆγε ἐκεῖ πάνω στὰ βουνὰ τῆς Στρανίτζας, καὶ ὅτι γύρισε καὶ γνώρισε αὐτὴ τὴν ἐπαρχία μὲ τ' ὄνομα Κιόρ-Καζά, στὴν Ἀγαθούπολη κοντά, ὅπου βρίσκονται τὰ πέντε ἑλληνικὰ χωριά, τὸ Ρέσβι, Γαλαζάκι, Κωστή, Προντίγο, Πυργόπλο καὶ τρία βουργαρόφωνα, τὸ Βούργαρι, Μούρτσοβο καὶ Γραμματίκοβο στὴν περιοχὴ τῆς Σωζοαγαθουπόλεως, ὅπως καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Βιζύης. Τόσο ὠραῖα τὰ περιγράφει, ὥστε ἀπὸ τὰ 1873 ἔχουμε λαογράφο ἕνα θρησκολόγο, ἕνα Θράκα καθηγητῆ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ποὺ ἀπασχολήθηκε μὲ τὴν τέλεση τῶν ἀναστεναρίων. Ὁ Χουρμουζιάδης ὄχι μόνον μᾶς ἀνοίξε τὸ δρόμο στὴ Θρακικὴ λαογραφία, ἀλλὰ διέλυσε καὶ τὰ σκοτάδια ποὺ βασιλεύαν στίς λαογραφικὰς ἐργασίας καὶ μελέτες καὶ μᾶς ἔδωκε καὶ τὸ παράδειγμα τὸ ζωντανὸ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἔμελλε νὰ ἐκκολάψη, ἀργότερα λίγο, τὸν ποιητὴ Γ. Βιζυηνὸ ὡς ἕνα δεινὸ λαογράφο.

Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ὁ Γ. Βιζυηνὸς εἶχεν ἐμφανισθῆ κι' ἔγινε γνωστὸς στὴν Πόλιν μὲ περιστάσεις ἀλλόκοτες. Εἶταν 23 ἐτῶν νέος καὶ εἶχεν ἐπι-

βληθῆ καὶ ὅλας τέμνοντας καινούργιους δρόμους στὴν ἔκφραση τῆς τέχνης μὲ μέσα ξεχωριστὰ καὶ καινούργια. Ἐμφανίζεται συγγραφοῦντας τοὺς «Καλογήρους» του, μακρὰ λαογραφικὴ μελέτη, ποὺ κατέπληξε τοὺς συγχρόνους του. «Υπάρχουν, γράφει, οἱ Καλόγηροι μὲ τὴν νευρίδα εἰς τοὺς ὤμους, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν ταῖς πλατείαις, σικινίζοντες τῷ Διονύσῳ, ἀναφανδὸν φαλλοφοροῦντες καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τυμπάνων ἰύζοντες καὶ ἰαχάζοντες, σικριτῶντες καὶ ὀρχοῦμενοι». Οἱ Καλόγηροι γίνονταν στὴ Βιζύη καὶ ὅλα τὰ περιχώρα τῆς τῆν Καθαρῆ Δευτέρας. «Γίνονται, λέγει ὁ Βιζ., μίαν μόνον ἡμέραν κατ' ἔτος, τὴν Δευτέραν τῆς Τυρινῆς. Ἄμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου, ἐρίβρομος ἤχος τυμπάνων, δξύφωνος ἄσκαυλος, φωναί, συριγμοί, καὶ παντοῖοι ἄλλοι θόρυβοι, ἐνῶ ἀρίγνωτος ἀκούεται ὁ βραχνὸς τῶν κωδῶνων ἤχος, ἀγγέλλουσι τὴν ἐξοδὸν τοῦ Διονυσιακοῦ θιάσου. Ἐξέροχονται δὲ πράγματι εἰς ἀγυρμὸν ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν μετοβαίνοντες, τοῦτο μὲν πρὸς παράστασιν χοροῦ καὶ παιγνίων, τοῦτε δὲ ὅπως συναθροίσωσι κερμάτια διὰ τὸν ραδόν».

Ὁ Βιζυηνὸς Γ. παίρνοντας τὸ θέμα τῶν Καλογήρων, τὸ διαπραγματεύθηκε ἀπὸ περιοπῆς καὶ μὲ τόση σοφία, τόση τέχνη καὶ φιλολογικὴ καὶ θρησκολογικὴ διάθεση, ὥστ' εὐθύς ἀμέσως ὑπερεξηκόντισε τὸν Χουρμουζιάδη. Ἡ ἐργασία του αὐτὴ γεμάτη ἐρμηνεῖες καὶ πληροφορίες καὶ διθυραμβικὲς περιγραφὰς ἄγνωστες ὡς τότε, ἔκαμε μεγάλη αἴσθηση καὶ δημοσιεύθηκε στὴν «Ἑβδομάδα» (1888) σὲ τέσσαρα φύλλα καὶ κατόπι περιληπτικὰ στὴν Ἑρακικὴ Ἐπετηρίδα στὰ 1897, ὥστε νὰ ποτελῇ γιὰ τοὺς λαογράφους μὴ πολὺ γνωστὴ λαογραφικὴ Σπουδὴ πρώτου μεγέθους, ὅπως τὰ προπλάσματα τοῦ Γκύζη ἢ τοῦ Χαλεπά, ποὺ καταπλήσσουν μὲ τὴν ἔμπνευσή τους καὶ στὴν προπλασματικὴ τους ἀκόμα ἐμφάνιση.

Ὁ Γ. Βιζυηνὸς λοιπόν, ὁ ἔγγονος τοῦ παραμυθῆ, ποὺ ἔμαθε νὰ φηγιέται παραμύθια μακρόσυρτα παίρνοντας ὑποθέσεις τῆς οἰκογενείας του, γίνεται τώρα καὶ συνθέτης μελέτης λαογραφικῆς ἀπὸ τὰ 1888, ὅμοια τῆς ὁποίας μόνον τώρα στὰ 1946 ἐμφανίζει ὁ σοφὸς ἀρχαιολόγος καὶ λαογράφος δεινός, ὁ κ. Κ. Α. Ρωμαῖος, ποὺ ξαίρει νὰ συγκερνᾷ τὴν ἀρχαιολογία μὲ τὴ λαογραφία καὶ μᾶς χάρισε τὴ μελέτη του, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχεῖο Ἑράκης μὲ τὸν τίτλο: *Δαϊκὲς λαοεῖς στὴ Ἑράκη. Ἀνασιενάρια τελετὴ τῆς Τυρινῆς Δευτέρας* <sup>1)</sup>. Αὐτὲς οἱ γιορτὲς ἢ αὐτούσιες ἢ παραπλήσιες τῶν Κα-

1) Βλ. Ἀρχεῖον Ἑρακικοῦ Θεσσαροῦ, τόμ. ΙΑ'. Ἐπίσης τὴ μετάφραση στὴ Γαλλικὴ τοῦ Γαλλ. Ἰνστιτούτου μὲ πρόλογο Ὁ. Μεγλιὲ 1949. Ὁ κ. Κ. Ρωμαῖος δὲν εἶναι Θεράξ, ἀλλὰ μελετώντας τὴν ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία τῆς καὶ θαυμάζοντας τοὺς Θεράκες γιὰ τὰ ψυχικὰ τους χαρίσματα, ποὺ στὴν πατρίδα τους περιέσωσαν πανάρχαιες τελετὲς καὶ ἑορτὲς συγχωνεμένες μὲ χριστιανικὰ τελετουργικὰ στοιχεία, ὥστε νὰ ἐμφανίζωνται συγχρονισμένες, ἔγραψε τὸ ἔργο του. Τὴν ἀγάπησε τὴ Ἑράκη καὶ θυσιάσε μέρος τῆς ζωῆς του καὶ τῆς ἡσυχίας του γιὰ νὰ τὴν ἐρευνήσῃ λαογραφικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς. Τὸ ἔργο τοῦ κ. Ρωμαίου ἀνυψώνει τὴ Ἑράκη, γιὰτι ἔχει μεταφρασθῆ ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο στὴ Γαλλικὴ κέκυκλοφόρησε



λογήρων, πού καταλιάσθηκε ὁ Γ. Βιζυηνός, δὲν εἶναι μόνο τῆς ἐπαρχίας του. Γίνονταν καὶ σάλλα μέρη τῆς Θράκης—ἐνόσω ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχεν ἐκτοπισθῆ ἀπὸ τὶς πατρίδες του — μᾶλλες ὀνομασίες. Στὴν Ἀδριανούπολη γίνονταν ὡς Διονύσια, στὶς Σαράντα Ἐκκλησίες ὡς Τζαμάλες, στὸ Σαμακόβι ὡς Σεϊμένηδες <sup>1)</sup>, ἀλλὰ πρὸ παντὸς στὸ Ὀρτάκιοι τῆς ἐπαρχίας Λιτίσης, τῇ δυστυχεῖ ἀρπαγμένη Ἑλληνικῇ ἐπαρχίᾳ, μὲ τὸνομα Βέης, στὸ Εὐκάριο <sup>2)</sup> μὲ τὸνομα Κουάκεροι καὶ Τζαμάλες (Πιτεράδες). Τῶν Πιτεράδων ἔχουμε ὠραία περιγραφή στὰ Θρακικά <sup>3)</sup>, ὅπως ἔχουμε καὶ τοῦ Κριτῆ ἢ Βέη τοῦ δασκάλου Ροδόιου, ἀπὸ τὸ Ὀρτάκιοι <sup>4)</sup>, πού τῆς λείπει ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ γνώση τοῦ Βιζυηνοῦ γιὰ νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἄρτια στὴν περιγραφή καὶ τὰ περισιπούδαστα συμπεράσματα. Οἱ Καλόγηροι αὐτοὶ τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ ἡ ὄρφικὴ Βαυβὼ ἢ Βάβω πού φέρει τὸ πλεχτὸ λίκνο τοῦ Διόνυσου—ὅπως φαίνεται σὲνα ἀνάγλυφο στὸ Βρεττ. Μουσεῖο—εἶναι διατήρηση ἐθίμου συγγινητικῆ τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ, γιὰτὶ σήμερα πλέον, ὅπως γράφει ὁ ποιητής, οὐδαμοῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ δῆ βρέφη «ἐντὸς πλεχτοῦ λικνιζομένου λίκνου». Ὁ Γ. Βιζυηνὸς ἐξηγεῖ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς γιορτῆς τῶν Καλόγηρων, τὰνα συνδέει μὲ τὸ παρελθόν, καθορίζει τὴ σημερινή τους σημασία καὶ ἂν ἔχουν σχέση μὲ τὶς παραστάσεις τοῦ Διονύσου.

Εὐρίσκει τί ἀντιπροσωπεύει ἡ κάθε μορφή τῶν Καλόγηρων, ὡς λ.χ. ὅτι ἡ Βαυβὼ εἶναι ἡ Νυσαία Νύμφη, πού ὁ Ζεὺς τῆς ἐμπιστεύθηκε τὸν *μηρογενῆ* καὶ *μηροτραφεῆ* γιό του, ἀλλ' ὅτι ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἰάμβη τῆς Ἑλευσίνας, τὴν βωμολόχο τοῦ Κελεοῦ θεραπευρίδα <sup>5)</sup>. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ κάμω ἀνάλυση μικρὴ ἢ μεγάλη τῆς ἐργασίας τοῦ Βιζυηνοῦ γιὰ νὰ τὸν ἀναδείξω. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰφήσω ἀσημείωτο ὅτι ὁ Βιζυηνὸς ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς πρώτους λαογράφους τῆς Θράκης τὸν ΙΘ' αἰῶνα καὶ ὁ πιὸ σημαντικὸς. Ὅτι δὲ ἡ λαογραφία ἐπέδρασε στὶς ψυχικὲς του καταστάσεις καταφαίνεται ἀπὸ τὸ ἔργο του τὸ ποιητικὸ καὶ τὸ διηγηματογραφικόν. Ὁ ἴδιος ἔλεγε : *«Τόσο σοφὸς καὶ σπουδασμένος ἄνθρωπος πὸς ἡμῶνα δὲν ἔγινε εἰδωλολάτρης καὶ ἄπιστος, μόνον ἐπίστευσα μὲλη μου τὴν καρδιά μου στὰ παραμύθια...»* Ἐξέρουμε ἄλλως τε ὅτι τὰ Θρακικὰ παραμύθια ἔχουν ἐξαιρετικὴ χάρη καὶ τελειότητα στὴν ἀφήγηση.

Ὁ Γ. Βιζυηνὸς κατέγινε καὶ στὴ συλλογὴ βαλλισμάτων ἀπὸ τῆ λαϊκῆ μοῦσα. Στὴν ἐκδοσὴ «Ἀνὰ τὸν Ἑλικῶνα» τοῦ Ἑλευθερουδάκη, λέγει :

«Ἀκριβῶς εἶπεῖν ἀληθῆ βαλλίσματα δὲν ἐσώθησαν παρ' ἡμῶν πολλὰ, ὀρθότερον ἴσως, δὲν συνελέχθησαν ἀκόμη πολλὰ ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὸ στόμα».

Καὶ ὀρίζει : «Τὸ βάλλισμα εἶναι τραγοῦδι ἐπικόν, ἐν τῷ ὁποίῳ δεσπό-

στὴ Γαλλία κεδῶ ἀλλοῦ γιὰ νὰ διαβαστῆ διεθνῶς. Τοῦ ἐκφράζω τῇ βαθεῖᾳ ἐγνωμοσύνη τῶν Θρακῶν πού τὸν σέβονται καὶ τὸν ἀγαποῦν.

1) Θρακικά, τ. ΙΓ', σ. 389.—2) Θρακικά, τ. Η', σ. 384—291.—3) Θρακικά, τ. ΙΓ', σ. 386—388.—4) Θρακικά, τ. ΙΔ'.—5) Βλ. Ἑβδομάς, 1888, 31—35 φύλλ.

ζει ὁ τόνος τῆς διαθέσεως καὶ ὁ ἄσματικὸς τύπος καὶ τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ἀναλύει τὸ γεγονός ὅπως εἰς βαθὺν καὶ θερμὸν συναίσθημα».

» Εἶναι βραχὺ, ἀλλὰ πλήρες ζωῆς· εἶναι οὐσιωδῶς λυρικόν. Εἶναι τὸ μόνον ποῦ ἀπέμεινεν ἐκ τῆς ὅλης ἀρχαίας μελικῆς».

Στὴν «Ἑστία» (1893) δημοσιεύθηκε ἡ μελέτη τοῦ Βιζ. τὰ Βαλλίσματα <sup>1)</sup>, ὅπου ἐδημοσίευσεν καὶ τρία ἀπ' αὐτὰ μὲ τὸν τίτλο : «Ὁ χορὸς καλὰ κρατεῖ», «Ἡ Ματένια» καὶ «Ἡ Βουργάρα». Καὶ διαφωτίζοντας συμπληρώνει :

«Οἱ χορεύοντες ὑπὸ τοὺς ρυθμοὺς τῶν βαλλισμάτων ἔξακολουθοῦν ἀπομιμούμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ κειμένου λεγόμενα, εἴτε μὲ χειρονομίας, εἴτε μὲ κινήσεις φυσιολογικὰς, εἴτε καὶ μὲ μόνον τὸν χρωματισμὸν τῆς φωνῆς. Τὰ Θρακικὰ βαλλίσματα ἔχουν γενικῶς χαρακτηῖρα σκαπτικόν. Ἡ συνήθεια αὕτη (τῶν βαλλισμάτων) μετεδόθη καὶ εἰς τὴν ψαλτικὴν, καθ' ἣν πολλοὶ ψάλλται ψάλλοντες, κάμνουν καὶ κινήσεις τοῦ προσώπου ἢ τῶν χειρῶν καὶ ὅλου τοῦ σώματος πρὸς ἔκφρασιν τῶν νοουμένων ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν τόνον τῆς φωνῆς των, ἢ τὸν ἐναλλασσόμενον χρωματισμὸν αὐτῆς».

Τῇ μικρῇ αὐτῇ συλλογῇ εἶχα τὴν εὐτυχίαν νὰ συμπληρώσω μὲ 31 ἄλλα ὅμοια καὶ νὰ τὴν δημοσιεύσω στὸν Β' τόμο τοῦ Ἀρχείου Θρακῆς. Ὁ Βιζυηνὸς ἔκαμε περιγραφάς, μάζεψεν μοιρολόγια, ποῦ τὰ συμπαθεῖ πολὺ. Μάλιστα γράφει κάπου πὼς «τὸ μοιρολόγιον τοῦ πατέρα μου κατὰ παραγγελίαν τῆς μητρὸς μου ἐσύνθεσεν ἠλιοκαῆς καὶ ρακένδυτος γύφτος, γνωστὸς εἰς τὰ περὶχωρὰ μας διὰ τὴν δεξιότητα εἰς τὸ σιχουργεῖν αὐτοσχεδίως. Συνώδευεν τὸν πένθιμον σκοπὸν αὐτοῦ μὲ τοὺς κλαυθμηροὺς ἤχους τῆς τριχόρδου λύρας. Ἡ μήτηρ μου εἰς τὸ ἀνῶγι ἐπανελάμβανε τὸ ἔλεγεῖον κατ' ἴδιαν διὰ νὰ τὸ στερεώσῃ εἰς τὴν μνήμην τῆς». Κατέγινεν μὲ δεισιδαιμονίες, προλήψεις καὶ συνήθειες καὶ παιγνίδια <sup>2)</sup>.

Καὶ μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε, θαρρῶ, ξεχωρίζοντας τοὺς δυὸ αὐτοὺς μεγάλους Θρακὲς λαογράφους, ποῦ ὑπῆρξαν καὶ σοφοὶ ἐπιστήμονες. Εἶναι ἄξιοι τιμῆς κιἀγάπης καὶ ἡ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία θάπρεπε νὰ καταγράψῃ τὰ ὀνόματά τους σὲ εἰδικὸ τιμητικὸ πῖνακα, σὲ κατεβατὸ μαρμάρου : Χουρμουσιάδης—Βιζυηνός.

Στὴν ἀκμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποῦ ἀνθοῦσε οἰκονομικὰ καὶ πνευματικὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα στὰ 1872 κῦστερα, ἀρχίζει—εἶδαμε—μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀνθιση τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν στὴ Θράκη. Ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος τῆς Πόλης προκηρῦσσοντας λαογραφικοὺς καὶ γλωσσικοὺς διαγωνισμοὺς, προκαλοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον, πρὸ παντός δὲ τῶν δασκάλων τῆς Θρακῆς. Ἔτσι δάσκαλοι τῆς

1) Βλ. Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Ἡθασυροῦ, τ. Β', σελ. 148—159.

2) Στὰ Θρακικὰ, τόμ. 8ος, σελ. 290—292, μπορεῖ νὰ δῆ κανεὶς κατάλογο μακρὸ τῶν λαογραφικῶν ἐργασιῶν του ἀπὸ τὸ Γ. Βαλέτα.



ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως ὁ Κ. Κουρτίδης, ὁ ἀδελφός του Περ. Κουρτίδης, κατόπιν ἱατροί, ὁ Παπαμανασεΐδης, ἱερέας καὶ δάσκαλος, ὁ Στ. Χατζόπουλος, ὁ Ἄρ. Κουρτίδης, ὁ γνωστότατός μας παιδαγωγός, ἡ Ἄμυγδαλιὰ Σταματιάδης, ὁ Σαμιίδης, ὁ Χρ. Νικολάου, ὁ Οἰκονομίδης Ἄπ., ὁ σχολάρχης Καλλιπόλεως, ὁ Βλ. Σκορδέλλης, ὁ παιδαγωγός παλαιότερον καὶ ἀπειρία ἄλλων, λάβαιναν μέρος σαυτοὺς τοὺς διαγωνισμοὺς στέλνοντας τὶς ἐργασίες τους. Τὶς ἐργασίες αὐτὲς «ἀγαθῇ τύχῃ» δὲν τὶς χάσαμε, ὅπως χάθηκε ὅλη ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἐνδοξότατου αὐτοῦ Συλλόγου, πού σήμερα δὲν ὑφίσταται καθ' ὅτ' οὐ καὶ ἡ βιβλιοθήκη χάρις δυστυχῶς στὴν ἐχθρική Τουρκική διάθεση.

Ἐδῶ ἤμπορῶ νὰ μεταδώσω πληροφορίες ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἐργασιῶν, πού σώζονται στὸ λεξικογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας. Ὁ κατάλογος αὐτὸς δημοσιεύθηκε καὶ στὰ Θερακικά, τόμ. ΙΕ', σ. 383.

Ὁ Στέφ. Χατζόπουλος Δέρκων, ὁ Ἄρ. Κουρτίδης Μυριοφύτου, ἡ Ἑλπ. Σταμούλη Σηλυβρίας, ὁ Σωφρόνιος, μητροπολίτης Πραβίου, Σηλυβρίας, ὁ Σταμούλης Σ. καὶ ἡ Ἄμυγδαλιὰ Σταματιάδου Αἴνου, ὁ Μανασεΐδης, ἱερέυς, Αἴνου καὶ Σουφλίου, ὁ Γ. Μέγας Μεσημβρίας, ὁ Σαμιίδης Αἴνου, Παπαϊωαννίδης Σωζουπόλεως, Χρυσόστομος Παπαδ. Μαδύτου, Χρ. Νικολάου Φιλ)λεως, Κυρ. Στεφανίδης Φιλ)λεως, Κοκκολάτου Κλ. Τυρολόης, Κουρτίδης Περ. Ἄδρ)λεως, Οἰκονομίδης Ἄ. Καλλιπόλεως, Σκορδέλλης Βλ. Στενιμάχου, Χατζόπουλος Κ. Σαρ. Ἐκκλησιῶν, Φτουχίδης καὶ Γκόρες Σαμακοβίου (σὲ δίσκους) καὶ ἄπειροι ἄλλοι 1).

Ἀναμετρώντας τὸν πλοῦτο τοῦ ὕλικου αὐτοῦ πρέπει νὰ θεωρήσουμε μεγάλο εὐτύχημα τὴν διάσωσή του καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῶν συλλογῶν αὐτῶν, πού ἔχουν ἀποδελτιωθῆ στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ. Ἐγὼ ὁ ἴδιος κατὰ παραχώρησιν τῆς Ἀκαδημίας ἀντέγραψα κέδημοσίεψα ὅσο ὕλικὸ θεώρησα ἀξιόλογο στὸ Ἀρχεῖο Θεράκης. Δυστυχῶς ἀπὸ τοὺς λαογράφους μας ὀλίγοι ξεχωρίζουν γιὰ τὴν ἱκανότητά τους στὴν ἀρμόζουσα συλλογὴ τοῦ ὕλικου. Μεταξὺ ὄλων προέχει, θαρρῶ, ὁ κ. Κουρτίδης, ὁ σοφὸς αὐτὸς ἀνθρωπος, πρῶτα δάσκαλος, ὕστερα γιαιτρός, κατόπι βουλευτῆς καὶ ὑπουργός, πού ὑπῆρξε ἱστορικὸς ἀλλὰ πρὸ παντὸς μεγάλος λαογράφος. Ἡ κλίση του στὴ λαογραφία τοῦ ἔδωκε τὴ δύναμη ὄχι μόνο νὰ γράψῃ ἄπειρες λαογραφικὲς ἐργασίες πρὸς τὸ ὕλικὸ πού μάζευε, ἀλλὰ καὶ νὰ καταγίνη στὴ συγγραφὴ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας γιὰ τὰρχαῖα Ἑλληνικά μυστήρια — Καβείρια, Διονύσια, Ὀρφικά καὶ Ἐλευσίνια— πού τὴν ἐξέδωκε στὰ 1934 ὡς τὸ κορύφωμα τῶν λαογραφικῶν του ἐργασιῶν. Μίλησε γιὰ τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα τῶν ἀρχαίων Θερακῶν, πού, ὡς λέγει ὁ Decharme, «οὐδέποτε ἐξέλιπε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐξέλομφεν ἀδιομάτως πρὶν γεννηθῆ πᾶσα φιλοσοφία. Οἱ μῦθοι καὶ τᾶσματα τοῦ λαοῦ,

1) Βλ. Ἄνδριώτη Ν., Ἀρχεῖον Θερακικοῦ Θεσαυροῦ, τ. 10ος, σελ. 131—185, ἐκτενῆ βιβλιογραφία.

οἱ δεισιδαιμονίες, οἱ παροιμίες καὶ οἱ ἑορτές του ἀνέρχονται ὡς τὸ πολὺ εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα».

Δυστυχῶς, μέσα στὸ λαογραφικὸ αὐτὸ ὕλικὸ ὑπάρχει πολὺ, ποὺ εἶναι ἢ καταντᾷ ἀνάξιο κάποτε γιὰ τὴν ἀντιεπιστημονικὴ συλλογὴ του. Ἡ ἐδῶ Ἑλλ. Λαογραφικὴ Ἑταιρεία κιὸ μακαρίτης Ν. Πολίτης ἐτύπωσαν οδηγίες γιὰ τοὺς συλλογεῖς, ὅπως καὶ ἡ Γλωσσικὴ Ἑταιρεία. Φαίνεται στὴν Πόλῃ δὲν εἶχε γίνῃ αὐτὸ τὸ πράγμα καὶ παρατηρεῖ κανεὶς πὼς ἄριστο ὕλικὸ μὲ τὸ νὰ μὴ μαζεύθηκε ὅπως ἔπρεπε καὶ ὅπως ὑπαγορεύει ἡ ἐπιστήμη, καταντᾷ ἄχρηστο σχεδόν. Ὁ μακαρίτης Παπαμανασεΐδης λ. χ. τῆς Αἴνου, συλλογεὺς ἀπειροῦ ὕλικου, κακομεταχειρίζεται τὸ ὕλικὸ γλωσσικῶς. Ἔχει ἓνα τομίδιο μὲ 100, θαροῶ, παραμύθια, ἄριστα στὸ μυθολογικὸ τοὺς μέρους, ὅμως κατεστραμμένα γλωσσικῶς. Γιατὶ στὴ συλλογὴ φαίνεται ὅτι δὲν ἐπρόσεξε τὴ μεγάλη σημασία τοῦ ιδιώματος καὶ τῆς πιστῆς ἀποδόσεώς του μὲ κάθε μέσο γραφικόν. Ἔτσι ὅλ' αὐτὰ τὰ ἔξοχα παραμύθια εἶναι γραμμένα, ὅπως λέμε, δασκαλικά, καὶ δὲν διατηρεῖται ἡ γνήσιά τους γλωσσικὴ ιδιωματικὴ μορφή. Καὶ εἶναι γνωστὸ πὼς στὴ Θράκῃ διατηροῦμε τὸ βόρειο καὶ νότιο ἰδίωμα κατὰ περιφέρειες, ὅπως διεπίστωσε καὶ ἐρμήνευσε ὁ Ν. Ἀνδριώτης.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς Θράκες λαογράφους εἶναι ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ποὺ ἔγραψε ἓνα ἱστορικὸ δοκίμιον γιὰ τὴν πατρίδα του Μάδυτο τῆς Θρακικῆς χερσονήσου<sup>1)</sup>. Σὲ ὀλίγες σελίδες μᾶς ἔδωκε χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς λαογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς του δεινότητος, πρὶν ἢ ἀκόμα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα οἱ λαογραφικὲς σπουδὲς πάρουν τὴν ἔκτασιν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ν. Πολίτου καὶ πρὶν ἀναδειχθῆ καὶ καταλάβῃ ὁ ἴδιος τὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἔδρα τὴν Πανεπιστημιακὴ καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ὁ Μιλτ. Λουλουδόπουλος ὑπῆρξε λαογράφος τῆς ἐπαρχίας Καρυῶν Καβακλῆ — ἑλληνικώτατης δάσεως — τῆς Ἀν. Ρωμυλίας. Στὰ 1903 διδάσκαλος ἐκεῖ ἐργάσθηκε ἐντατικὰ καὶ παρουσίασε μιὰ λαμπρὰ ἐργασία λαογραφικὴ τῆς ἐπαρχίας δημοσιευμένη μᾶλλον τοὺς κανόνες τῆς συλλογῆς ἱστορικοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου, ποὺ θὰ θυμίζῃ πάντοτε τὸν ἐθνικὸ αὐτὸ δάσκαλον, ποὺ μόλις πέρυσσι ἀπέθανε ἐδῶ στὴν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἐδίδαξε 50 χρόνια. Τὸ ἔργον του τὸ δασκαλικὸν εἶναι θαυμαστό. Ἡ συλλογὴ του φέρει τὸν τίτλον : « Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, δημοτικῶν ἀσμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κλ. τῶν Καρυῶν (ἐπαρχ. Καβακλῆ) ». Ἐν Βάρνῃ 1903». Ὁ Σταμ. Ψάλτης, μαθητῆς τοῦ Χατζηδάκη καὶ ἄξιος συνεργάτης του, καταπιάσθηκε κῆφερον στὸ φῶς τῆ γλωσσικῆς μελέτης τῶν ιδιωμάτων τῆς ἐπαρχίας Σαρ. Ἐκκλησιῶν μὲ λαογραφικὰ κείμενα<sup>2)</sup>. Ὑπῆρξε δεινὸς γλωσσολόγος,

1) Μάδυτος, ἡ πόλις τῆς Χερρονήσου, Ἀθήναι 1890.

2) Θρακικά, ἡ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Σαράντα Ἐκκλησιῶν. (Μαράσλειος Βιβλιοθήκη).



εργάσθημε στὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας καὶ ἀπέθανε δυστυχῶς πρόωρα.

Στὴ Σηλυβρία, ὅπου κοντὰ τῆς εἴταν οἱ Ἐπιβάτες μὲ τ' Ἀρχιγένεια διδασκαλεῖα, ἔχει ἀναδειχθῆ περιφανῶς μιὰ φιλόμουση οἰκογένεια. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἀν. Σταμούλη. Αὐτὴ ἡ οἰκογένεια ἔχει προσφέρει πολλὰ στὴν ἀρχαιολογία καὶ λαογραφία. Οἱ σχέσεις τῆς μὲ τὸν G. Seure ἀρχαιολόγο, ποὺ ἐνήργησε ἀνασκαφές μαζί τῆς ἐκεῖ στὴ Θράκη, τῆς ἐδίδαξαν πολλά. Ἔγιναν τὰ μέλη τῆς ἱστοριοδίφες, ἀρχαιολόγοι, λαογράφοι, συλλογεῖς γλωσσασαφίων, τοπωνυμίων καὶ περιηγητικῶν κειμένων καὶ κάθε εἴδους πνευματικοῦ ὕλικου. Ἔστησαν «Ἀρχεῖον» στὸ σπιτικό τους καὶ ὅλοι ἐργάσθησαν νὰ σώσουν ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν Θρακῶν ὅ,τι μπορούσαν, θαρρεῖς καὶ κάποια πρόγνωση τοὺς προφήτεψε τὴ θλιβερὴ καταστροφὴ τῆς Θράκης καὶ τὴ φυγὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς. Φεύγοντας μᾶς ἔφεραν ἐδῶ τὸ ἀρχεῖο τους, τὸ ἀρχεῖο τῆς πνευματικῆς Θράκης. Ἀπ' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια εἶναι ἡ Ἑλπ. Σαραντῆ, καλὴ λαογράφος καὶ ἀκούραστη συλλογεὺς παντοειδοῦς ὕλικου, ποὺ ὡς τώρα πολὺ ἀπ' αὐτὸ δημοσίεψε : Παραμύθια, τραγούδια, μελέτες ὅπως τᾶγιάσματα καὶ ἡ λαϊκὴ γιαιτρικὴ στὴ Θράκη. Σαυτὴν ἡ Θράκη χρεωστᾶ πολλά. Ἀνέφερα παραπάνω τ' Ἀρχιγένεια γιὰ νὰ πῶ πῶς ἐμπνέοντας τὸ δασκαλισμὸ ἢ πνευματικὴ αὐτῆ Ἔστία τοῦ μακαρίτη Ἀρχιγένη καὶ τὸ λογιοτατισμὸ, πιθανὸν νὰ ἐπέδρασε ὄχι λίγο καὶ στὸ ἔργο τὸ ἀξιολογώτατο αὐτῆς τῆς φιλίας. Ἐν τούτοις τὰ δημοσιευθέντα παραμένουν ἀληθινοὶ θησαυροὶ λαογραφικοὶ καὶ παράδειγμα εὐσυνειδησίας.

Τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ σεβαστὴ κυρία Ἀθηνᾶ Γαϊτάνου—Γιανιοῦ, ποὺ τόση εἶναι ἡ ἐπίδρασή τῆς στὴ γυναικεῖα κίνηση ἐδῶ. Ἡ κ. Γιανιοῦ, ποὺ ἐμπνέει τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἀγάπη, ἀποτελεῖ ἓνα μεγάλο κεφάλαιο στὶς λαογραφικὲς καὶ ἱστορικὲς μελέτες τῆς Θράκης.

Ὁ Ἀντώνιος Ἀν. Σταμούλης εἶναι ὁ ἄριστος συλλογεὺς καὶ μεταφραστὴς περιηγητικῶν κειμένων. Ζώντας πολλὰ χρόνια στὴ Ν. Ὑόρκη, βρῆκε καὶ περισυνέλεξε, σὰ μέλισσα ἐργατικὴ, πολὺτιμα περιηγητικὰ κείμενα ποὺ περιέχουν καὶ πολὺτιμους λαογραφικοὺς θησαυρούς. Οἱ ἐργασίες του ἔχουν δημοσιευθῆ στὰ Θρακικὰ καὶ στὸ Ἀρχεῖο Θρακικοῦ Θησαυροῦ.

Ζῆ καὶ βασιλεύει ὑπέρογρος ὁ Λουῖζος Οἰκονόμος ἀπὸ τὸ Ταϊφούρι τῆς Καλλιπόλεως στὴ Ν. Σμύρνη, ὅπου συμπληρώνοντας τὸ ἱερατικὸ του ἔργο, ἀποτραβήχτηκε ἀπὸ χρόνια, σχεδὸν τυφλός, λέγοντας τὸ νῦν ἀπολύεις.

Ὁ Παπαλουῖζος, ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος, εἶναι ἀληθινὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀριστεῖς λαογράφους καὶ συλλογεῖς τῆς ἐπαρχίας Καλλιπόλεως.

Ὁ Οἰκονομίδης Ἀπόστολος, ὁ σχολάρχης τῆς Μαδύτου καὶ Καλλιπόλεως, ἔχει ἀφήσει πλούσιες συλλογές, καλογραμμένες πιστὰ κειμενὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες ποὺ ἔχουν καθιερωθῆ. Αὐτοῦ ἔχω δημοσιεύσει πολλὰ καὶ λαογραφικὰ καὶ γλωσσικά, ποὺ ἀξίζουν, διότι δὲν παρασύρθηκε ἀπὸ τὸν γλωσσικὸ φανατισμὸ τῆς ἐποχῆς του, ποὺ κατέστρεφε τὰ κείμενα.

Ἄλλὰ ἄς ἔλθουμε στοὺς καιροὺς μας—γιατὶ δὲν εἶναι βολετὸ νὰ μιλήσουμε γιὰ ὄλους—στοὺς καιροὺς μας, πὺ ἀρχίζει ἡ ἀκμὴ τῶν λαογραφικῶν μελετῶν μας. Εἶναι τὰ χρόνια, πὺ ἔμεῖς οἱ Θράκες ἰδρῦσαμε δυὸ περιοδικά. Τὰ *Θρακικά* καὶ τὸ *Ἀρχεῖο Θράκης*. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος :

Ἡ Θράκη ὑπῆρξε ἀνέκαθεν χώρα πλουσία σὲ λαογραφικὰς ἐκδηλώσεις. Ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους ξεχωρίζει γιὰ τὰ περίεργα ἔθιμά της, γιὰ τὰ θέσμίά της, τὸ λαϊκὸ της δίκαιο, τὶς συνήθειές της, τὶς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες της.

Ἄπειρα παραδείγματα θὰ ἠμποροῦσε ν' ἀναφέρη κανεὶς, πὺ δείχνουν τὰ περίεργα ἔθιμα τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Θρακῶν. Τὸ λαϊκὸ τους δίκαιο, τὸ ἀγροτικὸ, τὸ ἐπαγγελματικὸ, εἶναι κατὰ παράδοση τὸ ἴδιο μὲ κεῖνο πὺ ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον στὴ Θράκη. Οἱ Θρακιῶτες περιέσωσαν μέσα ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου πολλῶν αἰῶνων ὄλες τὶς συνήθειες τῶν παλιῶν, ὄλες τὶς προλήψεις, ὄλα γενικὰ τὰ θέσμίά τους, πὺ τόσο θαυμασιὰ τὰ περιέγραψε στὸ βιβλίον του ὁ Ἀρεοπαγίτης μακ. Σπήλιος Σακελλαριάδης<sup>1)</sup>. Ὁ χαρακτηριστὸς τοῦ Θρακιώτου διὰ μέσου τῶν αἰῶνων παραμένει ἀναλλοίωτος, τὰ χαρακτηριστικὰ του ἀμετάβλητα, πὺ δίνουν ἔκτυπο τὸν τύπον τοῦ Θρακός.

Ἐπομένως ὅταν θέλουμε νὰ μιλοῦμε γιὰ τὴ συγγενείά μας μὲ τοὺς παλιούς προγόνους μας Θραῖκες, πρέπει νὰ προστρέχουμε στὴ λαογραφία τῆς Θράκης ὡς τὴν καλύτερη πηγὴ, γιὰ ν' ἀντλήσουμε τὰ στοιχεῖα πὺ μᾶς δείχνουν τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς διαφορὰς τῆς φυλῆς μας. Στὴ λαογραφία θὰ προστρέξουμε γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς, πὺ αἰῶνες κυλᾷ ἢ ἴδια κιὰπαράλλαχτη μέσα στὸ κλίμα τὸ τραχὺ τῆς Θράκης, πὺ τὸ χειμῶνα εἶναι πολὺ κρύον, ἀλλὰ τὸ καλοκαῖρι εὐχάριστο. Πάνω στὰ βουνά της, στὶς πεδιάδες της τὶς εὐφορες, στὰ δάση της, ἢ ζωὴ αἰῶνες κυλοῦσε κι' αὐτὴ, μῦσες καὶ ἄν παρενεβλήθησαν δυσκολίες καὶ ἐμπόδια. Μέσα ἀπὸ κάθε λαγκαδιά, μέσα ἀπὸ κάθε πηγὴ, ἀπὸ κάθε ρουμάνι ξεφύτρωνε καὶ ἀπὸ μιὰ μυθολογικὴ συμβολικὴ παράσταση. Ἔτσι οἱ πηγὲς καὶ τὰ ποτάμια ἀκόμη εἶναι ἢ χαρὰ τῶν νεράϊδων, τὰ πυκνόδασα μέρη, κατοικίες Σατύρων καὶ Διονύσων. Ἐκεῖ ἀκόμη ὡς τὰ χθὲς ὁ Διόνυσος—ὁ Βάκχος—περιέτρεχε ἀνάμεσα στὰμπέλια καὶ τὸ κρασί σκορποῦσε τὸ ὄργιον καὶ τὸ μέθυ. Μέσα στὶς ποιητικὰς καὶ ἐπιβλητικὰς κοιλάδες χθὲς ἀκόμη ἐτελοῦντο τ' Ἀναστανάγια—οἱ Διονυσιακὰς αὐτὰς ὁργιαστικὰς τελετὰς, πὺ περισώθηκαν τόσους αἰῶνες κατὰ παράδοση καὶ ἀποτελοῦν τὴ βάση καὶ πηγὴ ἐρημνείας τοῦ ἀρχαίου θεάτρου—τὰ Δημήτρια, τὰ Διονύσια, καὶ πὺ τῶρα σκορπισμένον ὁ Θρακιὸς λαὸς μετέφερε ἄλλοῦ τὰ ἔθιμα, πὺ δὲν τὰ παραμελεῖ καὶ δὲν τὰ ρίχνει στὴ λήθη. Ἡ χώρα αὐτὴ σήμερον κομματιασμένη μὲ σκόρπιον τὸν πληθυσμὸν της καὶ κατατρεγμένο, περνᾷ ὄρες λησμονιάς καὶ σκοτινιάς. Οἱ πληθυσμοὶ διψοῦν τὴν γενέτειρα γῆ, μὰ ἐγκατεστημένοι ἄλλος ἐδῶ κι' ἄλλος ἄλλοῦ, κιν-

1) Πόλεις καὶ Θέσμια Θράκης ἐν τῇ ἀρχαιότητι, τ. Α', Ἀθήναι 1929.



δυνεύουν νάφομοιωθοῦν, νά ἀποβάλλουν τὸ ξεχωριστὸ χαρακτηριστικὸ τους, νάφομοιωθοῦν ἀπὸ τῆ γύρω ἐπικρατέστερη ζωῇ τοῦ τόπου, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν, καὶ νά λησμονηθοῦν. Τὸ ἐπικρατέστερο στοιχεῖο ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ἀφομοίωση τοῦ ἀσθενέστερου συντελεῖται γοργῇ καὶ θλιβερῇ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῆ μαντρωμένους μέσα σὲ σινικὰ τεῖχη.

Σήμερα πρὸ παντὸς ἡ ἐπικοινωνία τῶν λαῶν γίνεται αἰτία νά κινδυνεύουν ὅλα τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἐθνῶν ν' ἀναμιχθοῦν. Ἡ ταχύτητα τῶν μέσων ἐπικοινωνίας, ἡ μεγάλη ἐπαφή, φέρνει τὴν ἰσοπέδοση καὶ τὴν ἀφομοίωση τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Ἐκεῖνοι ποὺ βρίσκονται σὲ πῶς μεγάλο κίνδυνο ν' ἀπορροφηθοῦν πρῶτοι, εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἔχασαν τὶς πατρίδες τους, ποὺ μετανάστεψαν σ'ἄλλους τόπους μὲ τὴ βία, ποὺ ἀνακατεῦθησαν λίγοι μὲ πολλούς. Ἔτσι οἱ προσφυγικοὶ πληθυσμοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ κινδυνεύουν. Καὶ οἱ Θραῖκες πρῶτοι. Σκόρπιοι ὄχι σὲ συμπαγεῖς μάζες, μὰ κατὰ δμάδες μικρῆς καὶ ὀλιγάριθμης, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν θάφομοιωθοῦν, ἔχτος ὅπου ἔτυχε, σπάνιο πρᾶγμα, νά βρεθοῦν ὅλοι μαζί ἐγκαταστημένοι.

Αὐτὴ ἡ μετανάστευση τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ θὰ χυθοῦν ἦθη κῆθιμα παμπάλαια καὶ πολύτιμα, θὰ σβήσουν τὰ θέμια, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ὥστε μετὰ καιρὸ ὄχι μακρυνὸ οἱ Θραῖκες ὅπουδὴποτε ζοῦν νά παρῶνται ἀγνώριστοι.

Ἡ λαογραφία λοιπὸν σπεύδει νά περισώσῃ, νά προλάβῃ τὴν τελειωτικὴν ἐξαφάνιση τῶν λαογραφικῶν καὶ ψυχικῶν προϊόντων κάθε λαοῦ. Αὐτὸ γίνεται ἰώρα καὶ μὲ τὸ Θρακικὸ λαό. Συνεργεῖο λαογραφικὸ προσπαθεῖ, περιτρέχοντας συνοικισμοὺς καὶ κατασκηνώσεις, νά μαζέψῃ, νά περιγράψῃ, νά φωτογραφίση ὅ,τι μπορεῖ καὶ δύναται ἀπὸ τὶς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴ ζωῇ τῶν Θρακῶν, ἀπομονώνει ὅπως μπορεῖ γέροντες καὶ γριές, καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τους μὲ δυσκολία ἀποσπᾷ καὶ καταγράφει γιὰ ὑστερνὴ φορὰ ἕνα ἐπιγραμματικὸν λόγο, μιὰ παροιμία, ἕνα τραγοῦδι, ἕνα παραμῦθι. Περιγράφει τὸν ἀργαλειό, τὸ ἀμάξι, τὸ ἀλώνισμα, τὸ δούλεμα, ἀποτυπώνει τὸ λαϊκὸ δίκαιο σὲ κανόνες, περιμαζεύει τὴν παροιμία, τὸν λόγο, τὸ ἔθιμο, τὴν δεσποδαμονία, τὴν πρόληψη. Καὶ συναρμολογώντας τα προσπαθεῖ νά δώσῃ μὲ τὴ δημοσίευση τὰ γνωρίσματα τῆς Θρακικῆς φυλῆς, ποὺ πᾶν καὶ χάνονται καὶ σβήνουν καὶ ἰσοπεδώνονται καὶ ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλα ἐπικρατέστερα.

Τὰ «Θρακικά», ἀφοῦ ἐπετέλεσαν τὸν προορισμὸν τους εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια ἐσιώπησαν. Τὸ «*Ἀρχεῖο Θρακῆς*» ἐκδίδεται. Ἡ δραματικὴ τους ζωὴ ἄξιζε νά γίνῃ γνωστὴ. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι θέμα τῆς διαλέξεως. Τὰ *Θρακικά* διηύθυνα τέσσερα χρόνια. Μετὰ τὸ στερέωμα τῆς φήμης καὶ ἀξίας των, προχώρησαν μὲ τὴν ἄοκνη ἐργασία καὶ ἀκαταπόνητη θέληση τοῦ κ. Μιλτ. Σταμούλη, ποὺ εἶναι ἄξιος μεγάλης τιμῆς κευγνωμοσύνης. Κι αὐτοῦ τὸνομα πρέπει, καὶ προτείνω νά χαραχθῇ σὲ κατεβατὸ μαρμάρου. Σήμερα τὸ ἔργο συγκεντρώνει εἴκοσι τόμους ὀγκώδεις καὶ περιλαμβάνει σπουδαῖο ὕλικόν, ποὺ ἡ

σημασία του θάναδείχεται ὅσο περᾶ ὁ καιρὸς καὶ περισσότερο. Τοῦ χρειάζεται ἀκόμα ἕνας εὐρετήριοις πίνακας, πὺν κάποτε κανεῖς μεταγενέστερος θὰ τὸν κἀνῃ ἔργο του καὶ θὰ τὸν πραγματοποιήσῃ.

Τὸ Ἄρχεῖο Θράκης ζῆ καὶ βασιλεύει. Εἶναι δρᾶμα ἢ συντήρησή του στὴ ζωῆ, ἀλλὰ δὲν πρέπει ἕνα ὠραῖο ἔργο νὰ μᾶς λυπῇ μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του. Γιαὐτὸ παρασιωποῦμε τὸ δρᾶμα τῆς ζωῆς του καὶ προχωροῦμε. Σήμερον δὲν ὑπάρχουν οἱ Ἀρσάκηδες, οἱ Μαρσλῆδες, οἱ Κομιζόπουλοι, οἱ Ζαρίφηδες. Ὁ κόσμος δὲν συγκινεῖται μὲ τὸ πνεῦμα τόσο. Ἐδῶ χρὸς ἔχω νὰ ἐξάρω τὴ φωτισμένη ἀντίληψη τοῦ κ. Φ. Δραγοῦμη, πὺν ἐκ μέρους τῆς Παγκεῖου Ἐπιτροπῆς πάντοτε ὑπεστήριξε τὶς πνευματικῆς προσπάθειες τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν.

Μέσα στίς σελίδες τοῦ Ἀρχείου Θράκης ἀποκαλύπτονται δεινοὶ σύγχρονοι λαογράφοι. Ποιὸς θὰ ἐφραντάζετο ὅτι ἕνας συγγενῆς τοῦ Χουρμουζιάδη, τοῦ πρώτου λαογράφου τῆς Θράκης σὶν ΙΘ' αἰῶνα, (τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς), δάσκαλος κιαὐτὸς πρόσφυγας τῆς Θεσσαλονίκῃς καραβοτσακισμένος καὶ δυστυχῆς, θὰ ἐκτυλίσσονταν σῆναν δεινὸ λαογράφο ; Ὁ Καλλιस्थῆνης Χουρμουζιάδῃς—πὺν θρηνῶ τὸν πρόορό του θάνατο—ὑπῆρξε δεινὸς πράγματι καὶ γιὰ τὸν πλούσιο λαογραφικὸ θησαυρὸ του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ συλλογῇ του. Οἱ σελίδες τῶν Θρακικῶν καὶ τοῦ Ἀρχείου Θράκης εἶναι κατάμεστες ἀπὸ τὸ κἀλὸ ὕλικὸ του, πὺν χρησιμεύει καὶ σὶν ἐπιστήμονα γιὰ βύση κάποιας συνθετικῆς μελέτης. Ἐθῖξε τὸ ἀγροτικὸ καὶ οἰκογενειακὸ δίκαιο μὲ ἱκανότητες μεγάλες.

Ἄλλὰ ἐκεῖνος ὁ Β. Δεληγιάννης, ὁ Μικρασιάτης δάσκαλος τῆς Λιγαριᾶς τῆς Νιγηρίτης εἶναι ἀφραστος. Μικρασιάτης, ριχμένος μέσα σὶν τοὺς Θράκες, ἀφωμοιώθη καὶ ἀφωσιώθη σὶν τὴν ψυχῇ της καὶ ὡς τώρα μᾶς ἔδωκε μεγάλα δείγματα τῆς λαογραφικῆς δεξιότητός του. Καὶ τὸ ὕλικὸ του μάλαμα, ἀλλὰ καὶ συλλογῆς κιαρχιτέκτονας καὶ δημιουργὸς ἀκαταγώνιστος. Οἱ συλλογῆς του εἶναι καθ' ὅλα ἀρτιες καὶ συγχρονισμένες μὲ πλήρη ἱκανότητα. Ἐχουμε τὴν εὐτυχία νὰ τὸν συγκαταλέγουμε μὲ τοὺς συνεργάτες μας καὶ μὲ τοὺς συμπατριῶτες μας.

Δεινὸ λαογράφο ἀνάδειξε ἢ Σωζούπολη τῆς Μαύρης Θάλασσας τὸν Κ. Παπαϊωαννίδῃ, πὺν ὑπῆρξε μοναδικός. Μᾶς ἔχει δώσει πολὺ ὕλικὸ, πὺν χρησιμοποιήθη ἀπὸ τὸν μακαρίτη Πολίτη καὶ δημοσιεύθη σὶν Δελτίο τῆς Λαογραφίας. Οἱ παροιμίες του, τὰ τραγούδια του, ἀξιόλογα, ὑπομνηματισμένα καὶ κολογραμμένα. Ἐγραψε καὶ τὴν ἱστορία τῆς πατρίδος του καὶ μᾶς μὲ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα μᾶς ἔδωκε καὶ τὰ λαογραφικὰ, πὺν συμπληρώνουν τὸ ἔργο του<sup>1)</sup>. Εἶταν μῆνα λόγο ἀξιολογώτατος καὶ οἱ ἐργασίες του θὰ διαλαοῦν τὴν ἀξία του σὶν τοὺς μεταγενεστέρους.

Ὁ Ἀναγν. Παρασκευόπουλος, ἱατρός, εἶναι ἐξαίρετος λαογράφος.

1) Ἱστορία τῆς ἐν Πόντῳ Ἀπολλωνίας—Σωζοπόλεως, Θεσσαλονίκη 1933.



Ἐγγραψε τὴ μελέτη τοῦ «Ἡ ψαρική στὴ Σωζόπολη»<sup>1)</sup>, ἐκλεκτὴ ἐργασία μὲ σχεδιάσματα. Ἐπικὰ γραμμένη. Συνέλεξε καὶ τὰ *Σωζοπολίτικα τραγούδια*, ποῦ ὁ Π. Παπαχριστοδούλου ἐδημοσίεψε στὰ *Θρακικά*, Γ' τόμος, κατ' ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὰ δημοσιευθέντά τοῦ Παπαϊωαννίδου (Διογραφία, τ. Α', σελ. 621 κξ.). ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη.

Ἄφθαστος ὑπῆρξε καὶ ὁ Ροδόινος—δάσκαλος κιαυτὸς—ἀπὸ τὸ Ὀρτάκιοι τῆς ἐπαρχίας Λιτίτσας, ποῦ μᾶς τὴν σφετερίσθησαν οἱ Βούλγαροι κἄξετόπισαν τὸν Ἑλληνισμό τῆς. Σήμερα δὲν ζῆ, ἀλλὰ ζῆ τὸ ἔργο του μικρὸ σὲ ὄγκο, μὰ μεγάλο σὲ ἀξία καὶ σημασία. Αὐτὸς μᾶς ἔδωκε τὴ χαρὰ στὰναζωντάνεμμα τῆς γιορτῆς τοῦ Μπέη<sup>2)</sup>—γιορτῆς ἀγροτικῆς. Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν ὑπολείπεται τῆς σημασίας καὶ ἀξίας τῶν Καλογήρων τοῦ Βιζυηνοῦ. Τῆς λείπει τὸ βάθος τῆς σκέψεως καὶ ἐπιστημονικῆς ὠριμότητος. Ἡ Θρακικὴ λαογραφία θάναγράφη τὸνομά του «μετὰ τῶν ἀξιολογωτάτων».

Ἡ Φιλιπούπολη—δῶπος καὶ ἡ Ἀδριανούπολη τὸν Κ. Κουρτίδη—ἔχει ἀναδείξει τὸν Μ. Ἀποστολίδη καὶ Δ. Βογαζλῆ. Ὁ Βογαζλῆς ἔγραψε πολλὰ λαογραφικά. Ἐπιστήμονας μεγάλος τῆς Νομικῆς, μπόρεσε νὰ ἐμβυθύνῃ στὰ λαογραφικά καὶ ἱστορικά προβλήματα τῆς πατρίδος του καὶ ἐργάσθηκε γιὰ μιὰ συγκριτικὴ λαογραφικὴ ἐργασία μὲ τὴ βουλγαρικὴ. Συνέλεξε καὶ τὰ τραγούδια τῆς Φιλιππουπόλεως, ποῦ δημοσιεύθησαν στὰ *Θρακικά*, τόμ. Η', μὲ τὴ συνεργασία τοῦ κ. Ἐράστη, μουσικοῦ, καὶ τῆς ὁδηγίης τοῦ Ἀποστολίδη.

Ὁ Μ. Ἀποστολίδης εἶναι ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος, ἀλλ' ἔγινε καὶ λαογράφος, χωρὶς εἰδικὰ νὰ συλλέγῃ λαογραφικὸ ὕλικό. Γράφοντας σῆνα διαγωνισμό τῆς Γλωσσικῆς Ἐταιρείας τὸ γλωσσάριο τῆς Φιλιππουπόλεως, τὸ συγκέρασε μὲ πολλὴ λαογραφικὴ ὕλη. Περισυνέλεξε καὶ ἐγκατέμειξε χιλιάδες παροιμίες καταλλήλως συντάσσοντας τὸ γλωσσάριό του. Ἔτσι ἔχουμε ἐρμηνεῖες τῶν παροιμιῶν του καὶ κείμενα πολλὰ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ Στενιμάχου. Κι ὅπως εἶναι δεινὸς ἐρμηνευτῆς τῶν κειμένων, κ' ἐρευνητῆς τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, εἶναι καὶ δεινὸς στὰ γλωσσικά<sup>3)</sup>.

Προσωπικότητα μεταξὺ τῶν λαογράφων Θρακῶν ἀποτελεῖ ὁ Μ. Παπαχριστοδούλου, μουσικὸς καὶ διδάσκαλος, δαπανήσας τὴ ζωὴ του στὴ συλλογὴ καὶ καταγραφή τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Θράκης. Ἀπὸ τὰ 1922 περιτρέχοντας τοὺς συνοικισμοὺς τῶν Θρακῶν προσφύγων κατέγραφε τὰ δημοτικά μας τραγούδια καὶ τὸ μέλος των. Ἔτσι κατήρτισε μιὰ συλλογὴ σημαντικὴ, ποῦ μέρος τῆς βράβευσαν καὶ δημοσίεψαν τὰ *Θρακικά*. Τὸ *Ἀρχεῖον Θράκης* δημοσίεψε ἐπίσης πάμπολλα καὶ εὐχῆς ἔργο θὰ ἦταν νὰ δημοσιευθοῦν ὅλα μαζί σῆνα τόμο ἀξιόλογο σὲ βυζαντινὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ παρα-

1) Βλ. Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θεσσαροῦ, τόμ. Β'.

2) Βλ. *Θρακικά*, τόμος ΙΔ'.

3) Τὸ γλωσσάριό του αὐτὸ τῷχει βραβεύσει ἡ Γλωσσικὴ Ἐταιρεία καὶ θὰ δημοσιευθῆ στὸ Ἀρχεῖο Θράκης πολὺ προσεχῶς, ἴσως στὸν ΙΓ' τόμο.

σημαντικῆ. Ὁ Μ. Παπαχριστοδούλου ὑπῆρξε ψάλτης δεινός. Παρέλαβε τὸ Βυζαντινὸ ὄφρος ἀπὸ τὸ δάσκαλό του Στ. Μαυρίδη καὶ μετέδωκε ὁ ἴδιος αὐτὸ στοὺς μαθητὰς του. Ἐπαιξε βιόλα καὶ ἔγραφε εὐκολώτατα κάθε μέλος ἀποσπθίζοντας αὐτὸ ἀπὸ τὸ στόμα τῶν λαϊκῶν τραγουδιστῶν καὶ ὀργανοπαικτῶν. Καὶ τὸ ὄνομά του ἀξίζει νὰ αναγραφῆ στὸ κατεβατὸ τοῦ μαρμαρῶν τῶν Θρακῶν λαογράφων 1).

Ἄλλὰ κείνοι, ποὺ προεξάρχουν στὶς λαογραφικὰς μελέτες καὶ σήμερον εἶναι οἱ ἡγέτες τῆς λαογραφικῆς κινήσεως στὴν Ἑλλάδα ὅλη καὶ ὀδηγοὶ καὶ δημιουργοὶ τῶν φυτωρίων μας, εἶναι παλαιότερος μὲν ὁ Στ. Κυριακίδης, νεότερος δὲ ὁ Γ. Μέγας. Ὁ Κυριακίδης ὑπῆρξε ἀγαπημένος μαθητὴς τοῦ Ν. Πολίτου καὶ βοηθός του. Ἐξελίχθηκε μέσα στὴν Ἑλλ. Λαογραφικὴ Ἐταιρεία καὶ εἶναι ἔκτοτε ὁ φροντιστὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ λαογραφικοῦ Δελτίου. Ἐχει ἀπὸ χρόνια τὴν ἔδρα τῆς Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὅπου δημιούργησε μουσεῖο καὶ φυτώριο ἀξιόλογο καὶ μαθητὰς, ποὺ μὲ φανατισμὸ ἐπεδόθησαν στὶς λαογραφικὰς μελέτες καὶ γράφουν λαογραφικὰ ἀξιοδημοσίευτα. Τὸ Λαογραφικὸ Δελτίο πολλὰς φορὰς φιλοξενεῖ ἐργασίαις μαθητῶν του. Ὁ Κυριακίδης ἔχει διεθνή φήμη λαογράφου. Οἱ ἐργασίαις του εἶναι πασίγνωστες καὶ δίκαια ἡ Θράκη μπορεῖ νὰ σεμνύνεται γιὰ τὸν ἄνδρα. Ἡ ἐργασία του, ἡ *Ἑλληνικὴ λαογραφία*, ἀποτελεῖ σπουδαιότατη συμβολὴ στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὶς λαογραφικὰς προσπάθειάς μας. Ἡ *γυναικὴ τῆς λαογραφίας* ἐπίσης εἶναι ἀξία λόγου ἐργασία. Ἀφίνω τὸν ἄλλο ὄγκο τῶν λαογραφικῶν τελευταίων μελετῶν του. Γενικὰ ὁ Κυριακίδης ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ ἐκπρόσωπος τῆς λαογραφικῆς κινήσεως στὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς τέτοιος ἐξελέγη πρῶτος μέλος τῆς διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς τῶν λαϊκῶν τεχνῶν καὶ παραδόσεων, (Commission internationale des Arts populaires et Traditions), μαζί μὲ τὸν Κ. Α. Ρωμαῖον καὶ τὸν γράφοντα. Οἱ μικρότερες ἐργασίαις του εἶναι πάμπολες. Ὁ Κυριακίδης κλέπτοντας καιρὸν ἀγωνίζεται νὰ μᾶς δώσῃ καὶ ἱστορικὰ θέματα στὸν κύκλο τῶν Βυζαντινῶν Μελετῶν. Ἔτσι καταμεριζόμενος ἴσως νὰ μὴ ζημιώνει—τὸ εὐχόμεθα—τὸ ἔργο του τὸ Λαογραφικόν.

Ὁ Γ. Μέγας ἀπὸ πολλοῦ διευθυντῆς τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας συγκύρισε τὸ τιμῆμα αὐτὸ κῆβαλε νοικοκυρῶσύνῃ διαλέγοντας τοὺς συνεργάτες του. Οἱ ἐπιστημονικὰς του ἐργασίαις συγκεντρώνονται κυρίως στὸ ζήτημα τῆς λαϊκῆς κατοικίας καὶ στὸ θέμα αὐτὸ ἔχει δώσει ὄχι μικρὴ ἐργασία ποὺ τὸν ἀνέδειξε κῆτακτο καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου τώρα προσφέρει τὰ φῶτα του καὶ καλλιιεργεῖ τὴ δημιουργία φυτωρίου λαογραφικοῦ. Καὶ ὁ Ἀνδριώτης Ν. καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσ(ν)ίκης ἐργάσθηκε ὄχι λίγο γιὰ τὰ ἰδιώματα τῆς Θράκης καὶ μᾶς ἔδωκε νὰ καταλάβουμε πολλὰ ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα τῆς Θράκης. Στὸν Γ' τ. τοῦ Ἀρχείου Θρακικοῦ

1) Γιὰ τὶς συλλογὰς του ἔγραψε ὁ μουσ. καθηγ. κ. Οἰκονόμου. (Βλ. Θρακικὰ τ. Δ') καὶ τώρα εἰδικοὶ τὶς μελετοῦν στὸ Λαογρ. Ἀρχ. τῆς Ἀκαδημίας.



Θησαυροῦ, (σ. 148—185) ἔχει δημοσιέψει πλήρη βιβλιογραφία τῶν λαογρ. καὶ γλωσσικῶν μελετῶν τῶν Θρακῶν λαογράφων καὶ γλωσσολόγων, πὺ τὴν θεωρῆ «μιὰ ἀπλὴ καὶ μιὰ καλὴ ἀρχή· στὶς παρόμοιες ἐργασίαις». Ὁ Ἄνδριώτης ἀποτελεῖ ἓνα κεφάλαιο—ὅσο ὁ Κυριακίδης Στ. στὴ λαογραφία—στὶς γλωσσικὰς ἐπιστῆμες κέχει πολλὰ νὰ μᾶς δώσει γιὰ τὴ γλωσσολόγησιν τῆς Θράκης. Εἶναι τὸ συμπλήρωμά του στὰ γλωσσικά, καὶ ἡ Θράκη — γιὰτὶ κῆ Ἰμβρος εἶναι Θράκη—τοῦ χρωσταῖ εὐγνωμοσύνη γιὰ τοὺς κόπους του.

Δὲν πρέπει νὰφήσω ἀμνημόνευτον καὶ νὰ μὴ ἐξάρω καὶ τὸ ἔργον τοῦ Δ. Πετροπούλου συνεργάτου τοῦ Ἀρχείου Θράκης, πὺ περιτρέχοντας τὴ Θράκην καὶ τὴ Μακεδονία ἐπεσκέφθηκε τοὺς Θρακικοὺς συνοικισμοὺς καὶ περισυνέλεξε πλούσιον λαογραφικὸν καὶ γλωσσικὸν ὕλικὸν κάθε περιφέρειας ξεχωριστά. Τὸ ὕλικὸν αὐτὸ πολύτιμον ἀπὸ κάθε μορφῆ καὶ σόλης τὶς ἐκδηλώσεις τῆς Θρακικῆς ψυχῆς ἔχει δημοσιευθῆ συγκεντρωμένον ὅλον στὸ Ἀρχεῖον Θράκης (ἀπὸ τ. Ε' κέξ.) καὶ ἀποτελεῖ τὴν καλλίστην πηγὴν, πὺ γνωρίσαμε ὡς τώρα γιὰ τὶς ιδιότητές του. Γιαὐτὸ ἀξιώθηκε νὰ εἶναι καὶ συνεργάτης τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τρία χρόνια καὶ δῶ.

Ἔτσι μπορούμε νὰ τονίσουμε πὺς ἡ Θράκη «οὐδενὸς δευτέρα» ἀγωνίζεται ἀπὸ τὰ 1860 καὶ προσφέρει πολλὰ στὴ Λαογραφία. Ἴσως καμμιά ἑλληνικὴ χώρα δὲν ἔχει λαογραφηθῆ τόσο ὅσο ἡ Θράκη. Καὶ ἡ Ἡπειρος βέβαια καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ ἡ Κρήτη καὶ ὁ Πόντος 1) ἔκαμαν πολλὰ κι

1) Ὁ κ. Σομελίδης Γεώργιος ἔγραψε τὰ ἐξῆς στὴν «Καθημερινήν» τῆς 9 Ἀπριλίου 1950. «Εἰς τὸν δίκαιον ἔπαινον τῆς Θράκης διὰ τὰς λαογραφικὰς μελέτας τῶν τέκνων τῆς (ὅπως ἐγράψατε εἰς τὰς Σημειώσεις τῆς 8ης τρέχοντος), ἀνοίξατε, παρακαλῶ, ἂν νομιζετε σκόπιμον, καὶ μίαν παρένθεσιν διὰ τὸν Πόντον, πὺ καὶ αὐτὸς ἔχει ἀξιώσεις πρωτοπορίας εἰς παρομοίας μελέτας. Πρὸ τοῦ 1900 καὶ 1872, χρονολογιῶν τὰς ὁποίας ἀναφέρει ἡ σημείωσίς σας, ὁ ἐκ Κερασσίντου τοῦ Πόντου Ἰωάννης Βαλαβάνης εἰς τὸν πρόλογον τῆς κωμωδίας του «Εἰμαρμένης παίγνια» ἐκδοθείσης εἰς ποντιακὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα ἐν Ἀθήναις τὸ 1869, συνεβούλευε «δημοσίευσιν λέξεων καὶ φράσεων καὶ παροιμιῶν τῶν ἑκασταχοῦ πόλεων καὶ χωρίων» προσθέτων «οἱ ἀλλόφυλοι μὴ ἀρκοῦμενοι ὅτι ἐγύμνωσαν ἡμᾶς τῶν προγονικῶν κειμηλίων θέλουσι στερεῆσαι καὶ τῆς δόξης ὅτι Ἑλλήνων ἐσμὲν ἀπόγονοι. Ἡ διὰ τούτων (τῶν λαογραφικῶν στοιχείων) ἀπόδειξις τῆς ἑλληνικῆς ἡμῶν καταγωγῆς ἰσχυροτέρα ἐστὶν ἢ ἡ διὰ τῶν μνημείων τέχνης. Ἡ διὰ τούτων ἀπόδειξις οὐδεμίαν ἀντίρρησην ἐπιδέχεται» μαρτυρῶν οὕτω οἷαν ἐπίγνωσιν εἶχε τῆς σημασίας τῶν λαογραφικῶν μελετῶν. Ὁ Ἰωάννης Βαλαβάνης ἀφώσιωσεν ὅλον του τὸν βίον εἰς τὰς μελέτας αὐτάς. Τὸ 1859 ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικὸν «Πανδώρα» «Τὰ ἐν Κερασσίντι περὶ τοῦ γάμου ἔθιμα» καὶ ἐν συνεχείᾳ σειρὰν μελετῶν εἰς τὰ περιοδικὰ «Ἐπτάλοφος» Κων)λεως, «Εὐξείνος Πόντος» καὶ «Ἀστὴρ τοῦ Πόντου» Τραπεζοῦντος, Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κων)λεως. Ἀρχεῖα Κοραῆ Ἀθηνῶν καὶ ἀφήκε πλεῖστα ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἀποκεῖμενα σήμερον εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἀκαδημίας καὶ χρησιμοποιοῦμενα ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸν λεξικὸν καὶ τὸ Λαογραφικὸν ἀρχειον. Σύγγραφοι τοῦ Ἰ. Βαλαβάνη ὁ Κων. Ξανθοπούλου, γυμνασιάρχης τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος ἐδημοσίευσεν τὸ 1849 εἰς τὸν Φιλολογικὸν Συνέδικτον

ἀμιλλῶνται εὐγενικὰ νὰ περισώσουν τὸν λαογραφικὸ πλοῦτον τοὺς καὶ ἔχουν ἀναδείξει ἐξαίρετους λαογράφους.

Παρ' ὅλες αὐτὲς ὁμως τὶς ἀξιόλογες προσπάθειες, ποὺ τονίσαμε τῶν Θρακῶν λαογράφων ἢ Θράκη, δὲν ἠμποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ πάλι ὅτι εἶναι καλὰ λαογραφημένη. Διότι ἂν σήμερα ἔχουμε πάμπολλες ἐργασίες τοῦ προφορικοῦ λόγου τοῦ Θρακικοῦ τοῦ λ. χ. παροιμίες, παραμύθια, αἰνίγματα, περιγραφὰς τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ χίλια δυὸ μνημεῖα τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Θρακ. λαοῦ, ἄπειρα γλωσσάρια καταδεῖχοντα τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῶν μερῶν τῆς Θράκης, ἐν τούτοις ὑστεροῦμε στὴν ἀπεικόνιση καὶ ἀναπαράσταση ἢ περίσωση δειγμάτων τῆς λαϊκῆς τέχνης. Ἄν ὁ μακ. Ἀποστολίδης μᾶς περιέσωσε καὶ κατέγραψε τοὺς κώδικες τῶν ἀμπατζήδων καὶ ντουλγκέρηδων καὶ ἱστορικῶς μᾶς διεφώτισε γιὰ τὴ δράση τῶν ἐσναφίων, ὁμως δὲν μᾶς ἔδωσε εἰκόνα τῆς ὑφαντικῆς τῶν ἀμπάδων, τῶν ρούχων καὶ ἐνδυμασιῶν τῆς ἐποχῆς οὔτε περιγραφή τῶν ἀργαλειῶν, ποὺ ὑφαιναν τὰ σαγιάκια τῆς ἐποχῆς, καὶ εἶχαν κατακτήσει τὶς ἀγορὰς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ Τουρκίας. Ὑπολείπονται πολλὰ—παρὰ πολλὰ, ποὺ θὰ εἶναι ἡ ἐργασία τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς καὶ τῆς ἀνήκει τὸ μεγάλο τοῦτο ἔργο. Γι' αὐτὸ τὰ φυτώρια μας στὰ ἐπιστημονικά μας ἰδρύματα, πρέπει νὰ πυκνωθοῦν γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν οἱ ἱκανοὶ νέοι, ποὺ θάναλάβουν τὸ ὑπολοιπόμενον ἔργο. Δὲν ἔχουμε λ.χ. μιὰ ἐντελῆ μελέτη, οὔτε καὶ μικρὰς μελέτες γιὰ τὴν Θρακικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κατοικία—χωρικὴ ἀγροτικὴ καὶ ἀστικὴ—μὲ τὰ Θρακικὰ χαρακτηριστικά τους. Κάπου πάλι ὁ Ἀποστολί-

---

ἄσματα τῶν παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα χωρῶν. Ἄλλ' ἢ πρώτη καὶ ζωογόνος ἐστὶ τῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν ἤτο ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Κων/λεως, ὁ ὁποῖος διὰ δημοσιευμάτων, συζητήσεων καὶ διαγωνισμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλάμβανε μέρος καὶ ὁ Νικ. Πολίτης, προεκάλεε πανταχοῦ τὴν ἀμίλλαν. Ἐκεῖ τὸ 1869 ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος Γεωργ. Συμβουλίδης χορηγεῖ διὰ τὸν Συμβουλίδειον διαγωνισμὸν πρὸς συναγωγήν ποντιακοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου, εἰς τὸ ὅποιον βραβεύεται ὁ Ἰωάνν. Βαλαβάνης.

Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον, μαζὶ μὲ ἄλλους ἐκ Θράκης καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος λογίους, πλείστοι Πόντιοι ἐδημοσίευσαν γλωσσικὰς καὶ λαογραφικὰς μελέτας ἐκ Κοτυώρων, Τριπόλεως, Πόντου, Ἀμισοῦ, Θρανίας, Σινώπης, Ἀργυρουπόλεως, Χαλδίας. Διεκρίθησαν μεταξὺ πολλῶν καὶ ὁ Σάββας Ἰωαννίδης, ὁ δημοσιεύσας τὸ Τραπεζοῦντιανὸν χειρόγραφον τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, ὁ Περικλῆς Τριανταφυλλίδης, ὁ Δημοσθένης Οἰκονομίδης, ὁ Ἐλευθέριος Κιούσης καὶ ἄλλοι. Καὶ σύγχρονοι πολλοὶ διὰ ποικίλων συλλογῶν τροφοδοτοῦσι τὸ Ἀρχεῖον Πόντου καὶ ἄλλα ποντιακὰ περιοδικὰ. Εἰς αὐτὰ προσθέτει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ ὁ ἐν Θεσ/νικῇ ἱατρὸς κ. Φ. Κτενίδης ἠθρογραφικὰ θεατρικὰ ἔργα μὲ ἐπιτυχεῖς παραστάσεις ἐν Θεσ/νικῇ καὶ Ἀθήναις καὶ ἀλλαγῶν εἰς τὸ τοπικὸν τοῦ Πόντου ἰδίωμα.

Κατὰ ταῦτα πιστεύομεν ὅτι καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν αὐτὸ στάδιον ὁ Πόντος προσέφερε τὴν πτωχικὴν του συνεισφορὰν,



δης μᾶς δίνει μιᾶ περιγραφὴ τοῦ ἀρχοντικοῦ σπιτιοῦ (βλ. IB' τόμ. Ἐρχεῖου Θρ.) ἀλλὰ περιγραφὴ χωρὶς σχέδιο, ἐνῶ οἱ Βούργαροι ἔχουν ἓνα Λαβρένωφ ζωγράφου τοῦ 1860—70, πού μᾶς ἀφῆκε ἀναπαραστάσεις δρόμων τῆς Φιλλεως καὶ κατοικιῶν τῶν κοιζαμπάσηδων ἢ πρωτομαστόρων τῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ τῶκαμα στὶς Θρακικὲς μου ἠθιογραφίαις μὲ λεπτομερεῖς περιγραφὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν σπιτιῶν ἢ τῶν ρουχικῶν τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ παραμένει ὀπωσδήποτε πάλι ἀτελής ἐργασία, ἐφ' ὅσο δὲ συνοδεύεται μὲ εἰκόνες, πού θὰ μᾶς τίς χάριζε ἢ ἔμπνευση ἢ ἢ ἀντιγραφὴ θρακιότη ζωγράφου, πού θ' ἀγαποῦσε αὐτὸ τὸ ἔργο, τῆς ἀπεικόνισεως τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αὐτὸ τώρα δὲν ξαναγίνεται ἐξ αἰτίας τῆς διασπορᾶς τῶν προσφύγων σὲ πολλοὺς συνοικισμοὺς, ὅπου δὲν μποροῦν νὰ συνεχίσουν ἀνεπηρέαστα ἀπὸ τὸ νέο περιβάλλον τῆ ζωῆ τους, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς πού εἶναι ὀμαδικὰ ἐγκαταστημένοι Θραῖκες ἀπὸ τίς ἴδιες πατρίδες. Εὐτυχῶς ὑπάρχουν καὶ τέτοιοι συνοικισμοί, ὅπου συνεχίζεται ἢ παλιά τους ζωὴ ὅμοια τόσον, ὥστε σήμερα νὰ συνεχίζονται κι αὐτὰ τ' ἀναστενάγια, ὅπως πρὸ 70—80 χρόνια, ὡς λ. χ. στὰ χωριά Ἁγία Ἐλένη τῶν Σερρών καὶ Μελίκη τῆς Βέροιας.

Εὐχόμεθα νὰ μὴ ἀνακόψη τὸ ἔργο μας καμμιά αἰτία, καμμιά δυσχέρεια. Δὲν καμφθήκαμε στὶς πιὸ δυσχερεῖς περιστάσεις τοῦ ἔθνους καὶ στὴ Γερμανοκρατία. Τώρα προχωροῦμε μὲ πολλοὺς μὲν κόπους, ἀλλὰ προχωροῦμε καὶ ὁ IE τόμος τοῦ Ἐρχεῖου Θράκης ἐκτυπώνεται καὶ περιλαμβάνει πλούσιο λαογραφικὸ ὑλικό. Τοὺς ἀφανεῖς ὡς τώρα ἐργάτες πού ὠνομάσαμε—ὄλους σχεδὸν δασκάλους καὶ παπάδες—κάποτε θὰ τοὺς καταγράψουμε σὲ κατεβατὸ μαρμάρου μὲ γράμματα χρυσᾶ, ὅταν ἢ Ἐταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν ἀποκτήσῃ στέγη. Οἱ Θραῖκες τότε μευλάβεια θὰ μελετοῦν τὰ ἀκατάλυτα ὀνόματά τους ἐντοιχισμένα.

Τὸ σημερινὸ πενιχρὸ μνημόσυνό τους ἄς γίνῃ ἢ ἀπαρχὴ τῶν τιμῶν πού τοὺς ἀξίζει. Ἄν στὴν πραγματικότητα ἢ μεγάλη Θράκη δὲν ὑπάρχει ἑλληνικὴ ἀπὸ τοῦ Αἴμου ὡς τὴν Προποντίδα καὶ ὁ Ἐβρος δὲ ἱστορεῖ ὑπερήφανα παρὰ τραγουδεῖ μοιρολόγια καὶ θρήνους, ὑπάρχει ὅμως τὸ μεγάλο ἔργο τῶν ἱστορικῶν καὶ λαογράφων τῆς, πού διδάσκουν τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ὅτι ἢ Θράκη ὑπῆρξε Ἐλληνικὴ, ὅτι ὑπάρχει καὶ τεμαχισμένη Ἐλληνικὴ, καὶ θὰ ὑπάρχει τέτοια ἀφοῦ ὅλα βοοῦν καὶ διακηρύττουν τὴν ἑλληνικότητά τῆς ἀπὸ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς τοῦ Θρακικοῦ Ἐλληνισμοῦ ὡς τὰ τεκμήρια καὶ τὰ μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς, πού ἀνεπτύχθηκε στὴ χώρα αὐτὴ τοῦ Ὀρφέα, καὶ πού ὁ Ἐλλην. πολιτισμὸς τὴν ἀφωμοίωσε ὅχι μόνο γλωσσικὰ ἀλλὰ καὶ ψυχικὰ ὡς χώρα συγγενῆ.

ΟΝΟΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΛΑΟΓΡΑΦΩΝ ΘΡΑΚΩΝ

μέ τις ἐργασίες των, πού βρίσκονται ἐκτυπωμένες στοὺς 20 τόμ. τῶν «Θρακικῶν» καὶ τοὺς 14 τοῦ «Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ Λαογρ. καὶ Γλωσσικοῦ Ἐθναροῦ».

**Ἀμπατζόγλου Ἀλ.** Ντουλγκέρικα σ. 333—334 Θρακικά τ. Γ'.

**Ἀνέκδοτα (Γ. Βιζυηνοῦ).** Θρακικά Ι' σ. 391 ἐκ τοῦ «Κύκλου» χρ. Δ' 1938 σ. 10.

**Ἀνδριώτης Ν.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 153—208. De quelques faits phonétiques du dialecte moderne de Samothrace.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 131—185. Τὰ ὄρια τῶν βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Θράκης (με βιβλιογραφία ἐκτενῆ) ἀπὸ σ. 148—185.

**Ἀντωνιάδης Σ.** Λουκάτος Δ., Τζομπάρης Φ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΒ' σ. 129. Λαογραφικά — Γλωσσικά Στενιμάχου. 1) Ἱστορικὸ σημεῖωμα. 2) Παροιμίες, ἀμπελουργικά, ἔθιμα γάμου. 3) Τρύγους, Χατζηλήκι, διάφορα.

**Ἀνωνύμου.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 96. Συνθηματικά λέξεις Αἴνου—Κεσσάνης.—(Λεξικογρ. Ἀρχ. Ἀκαδημίας). Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 196—201. Παροιμίες Καλλιπόλεως καὶ περιχώρων.

**Ἀποστολίδου Ἀπ.** Θρακικά Δ' τ. σ. 334—336. Παραμῦθι Καλλιπόλεως.

**Ἀποστολίδου Κ. Μ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Θ' σ. 28—74. Καὶ οἱ τάφοι λαλοῦσιν. — Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΒ' σ. 174—180. Ἡ γλῶσσα Στενιμάχου.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΔ' σ. 179—192. Λεξιλόγιον τῆς ἐν Φιλιππουπόλει ἑλληνικῆς διαλέκτου. — Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 225—259. Τραγούδια τῶν Φιλ)πολιτῶν κατὰ τὸ 19ον αἰῶνα (με συνεργασίαν Χρ. Ἐράστη).—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 238. Λαογραφικά Φιλ)πόλεως καὶ οὐχὶ Στενιμάχου.

**Ἀποστολίδης Φ.** Θρακικά τ. Γ' σ. 350—52. Γλωσσικά σημειώματα.—Θρακικά τ. Δ' σ. 267. Ἐορτασμός τῶν γάμων στὴν ΤΣΕΝΤΩ. — Θρακικά τ. ΙΓ' σ. 343—353. Κύρια ὀνόματα κ' ἐπίθετα τῆς Τσαντιῶς. — Θρακικά ΙΒ' σ. 330—331, Ὁ Ἀγχιάννης ὁ Κουλτουρμουσιανός.—Θρακικά ΙΓ' σ. 267—305. Θρακικὴ Γλωσσογραφία. — Θρακικά ΙΖ' σ. 5—96. Θρακικὴ Γλωσσογραφία ἀπὸ τῆ γλῶσσα τῆς Τσαντιῶς.

**Βαφείδης Θεολόγος Γ.** Δημῶδεις δοξασίες καὶ δεισιδαίμονες συνήθειες, ἀπὸ τὴν Ἄδρ)πολη. Θρακικά τ. Α' σ. 189—197.

**Βαφείδου Παναγιώτη.** Θρακικά Ι' σ. 324—333. Λαογραφικά Καλλιπόλεως.

**Βαφείδου Ν.** (Παπασταματίου Χρ. Σιταριά ἀνακοίνωσις). Λαογρα-



φικὰ Διδυμοτείχου. Θρακικά Η' σ. 303—307.—Θρακικά ΙΓ' σ. 335—342. Μερικαὶ συνήθειαι Διδυμοτείχου.

**Βιζυηνός Γ.** Καλόγηροι. Ἑβδομάς 1888 ἀρ. 32—35. — Θρακικὴ Ἐπετηρὶς 1897. — Θρακικά Η' σ. 282—292. Γλωσσικά, λαογραφικά, πεποιθήσεις, προλήψεις, συνήθειες, παροιμίαι, παραδόσεις.

**Βογαζλή Δ.** Θρακικά ΙΑ' σ. 279—306. Δημοτικὰ Φιλιππουπολιτικά καὶ Στενιμαχίτικα τραγούδια (μὲ μουσικὴν εἰς εὐρωπ. παρασημαντικὴν). — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 194—196. Δυὸ ποιήματα ἀπὸ τῆ Φιλ)πολη.

**Γεδεῶν Μανουήλ.** Θρακικά τ. Θ' σ. 101—121. Κων)λεως ἀγιάσματα. Θρακικά.

**Γεωργακά Δ.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΒ' σ. 65—128. Περὶ Σαρακατσαναίων τῆς Θράκης, μέρος Α'. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΔ' σ. 193—270. Περὶ καταγωγῆς Σαρακατσαναίων, μέρος Β'. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. Α' τ. σ. 271—284. Ἑτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ εἰς θρακικὰς λέξεις. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. Β' τ. σ. 97—104. Σουφλί, περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ τοπωνυμίου. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 201—202. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως παραγάδι.

**Δ)νις Γιαννακούλια,** Θρακικά τ. Α' σ. 219—220. Παραμῦθι.

**Δεληγιάννη Β.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 129. Ἀναστενάρια στὸ Κωστίη, τραγούδια. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 33—37. Σύμμικτα Λαογραφικὰ Δογάνκιοι Μαλγάρων. Γλωσσάριο Δογάνκιοι Μαλγάρων σ. 143—146. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 56—68. Τὸ Ἀμπατζηλίκι στὴ Θράκη. Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ παραδόσεις λαογραφικαί, γλωσσικά σ. 105—118. — Ἄρχ. Θρακ. Θησ. τ. Γ' σ. 198—200. Τῆς μπάμπως ἢ μέρα παραδόσεις, τραγούδια, γλωσσάριο σ. 210—213. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 157—162. — Ὁ γύφτος στὴ Θράκη. Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησ. τ. ΙΔ' σ. 361—364. — Ἡ τήρηση τῆς γιορτῆς ἀγ. Συμεῶν. — Θρακικά Β' σ. 401 κ ἔ. Τραγούδια πασχάλιωτικά, κάλαντα, τῆς νύφης παραδόσεις. — Θρακικά Δ' σ. 222—233. Σύμμικτα λαογραφικά. — Θρακικά Γ' σ. 353—368. Μερικὰ ἔθιμα καὶ τραγούδια τῶν χωριῶν. — Ἄρχ. Θρ. Θησ. τόμ. Δ' σ. 53—71. Δημῶδης γιαιτρικὴ κλπ..

**Διεύθυνση Ἄρχ. Θρ. Θησ.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. Θ' σ. 321—322. Ἐκκλησίαι πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Θρακίας γιὰ τὴ λαογράφηση τῆς Θράκης.

**Ἐλαίας Ἀγαθαγγέλου.** Θρακικά Γ' τ. σ. 383—391. Γλωσσάριο Λουλέμπουργαζ. — Θρακικά Ζ' σ. 332—339. Γλωσσάριο Λουλέμπουργαζ.

**Ζ. (Θ. Π. Κιακίδου)** Θρακικά ΙΓ' σ. 386—393. Ἐθιμα Σαμακοβίου Πιτεράδες—Σεϊμένηδες. — Θρακικά ΙΕ' σ. 322—331. Διάφορα λαογρ. Σαμακοβίου. — Θρακικά ΙΓ' σ. 311—324. Διάφορα λαογρ. Σαμακοβίου. — Θρακικά ΙΖ' σ. 188. Διάφορα λαογραφικά Σαμακοβίου.

**Ζήκος Ἀστέριος.** Ἀδρι)τικὰ Νανουρίσματα τόμ. Α' Θρακικά σ. 210—213. Τραγούδια σ. 421—425. Δεισιδαιμονίες—Βισκανίες Ἀδρι)λεως σ. 452—453.

**Ζήση Εὐστρατίου.** Θρακικά Ε' σ. 345—358. Διάφορα Αὐδημίου.—Θρακικά Ϛ' σ. 369—382. Διάφορα Αὐδημίου.—Θρακικά Ζ' σ. 319—333. Διάφορα Αὐδημίου ὁμοίως σ. 340—350. Παροιμίες καὶ παροιμιώδεις φράσεις Αὐδημίου.—Θρακικά Η' σ. 392—411. Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Αὐδημίου.—Θρακικά Ι' σ. 295—323. Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Αὐδημίου συνέχεια ἐκ τοῦ Η' τ.—Θρακικά ΙΒ' σ. 333—355. Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Αὐδημίου, σ. 356—362. Ὁ Θέρος στὸ Αὐδῆμι. Θρακικά ΙΓ' σ. 333—334. Προλήψεις ἐγκυμοσύνης Αὐδημίου. Θρακικά ΙΕ' σ. 297—305. Αὐδημίου παροιμίαι σ. 306—317. Παιγνίδια Αὐδημίου.—Θρακικά ΙϚ' σ. 325—334. Γλωσσάριο Αὐδημίου.—Θρακικά ΙΖ' σ. 229—239. Προλήψεις Αὐδημίου, παρατηρήσεις εἰς παροιμίας Πετροχωρίου.—Θρακικά ΙΗ' σ. 291—302 Γλωσσάριο Αὐδημίου

**Ζήση Μελοπομένης.** Θρακικά Θ' σ. 287—309. Ἀρραβῶνες καὶ γάμοι στὸ Αὐδῆμι.—Θρακικά ΙΔ' Χρυσόστομος Παπαδόπουλος σ. 415—419.

**Ἰωαννίδου Μαρίας.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ζ' σ. 134—144. Τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ οἱ σύγχρονες Θρακικὲς συλλογές.— Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 72—84. Παροιμίες Ἀδρ)λεως—Ἀβδημίου (συλλογὴ Παπαχριστοδοῦλου ἐπεξεργασία—παραπομπὴ Μ. Ἰωαννίδου).

**Καλόναρδου Ἑλλης.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΓ' σ. 129—192. Λαογραφικὰ Σκοποῦ Ἀν. Θράκης.

**Κερσμπόπουλος Ἀντ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΒ' σ. 240—242 Βούλγαροι.

**Κουγκιῆδῃ Ἀνδρ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 183—189. Παροιμίες Ἀδρ)λεως.—Σ. Ἐκκλησιῶν. Κάλαντα Ἀδρ)λίτικα.—Θρακικά Α' τ. σ. 438—442. Γλωσσοδέτες σ. 460—461.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 143—147. Τραγοῦδια Ἀδριανουπόλεως. Παραμῦθια Ἀδρ)λεως σ. 154—161.

**Κουρτίδου Κ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 90—95. Τάναστιενάρια καὶ ἡ Σκυλουδεντέρα.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. Α' σ. 5—31 Δημῶδεις δοξασαίαι καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι τῆς Ἀδρ)λεως καὶ τῶν πέριξ (1822—1860) (ἐκ τοῦ Λεξικογραφικοῦ ἀρχείου).—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 49—51. Ἡ Γκίμπερνα.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ι' σ. 221—224. Περὶ καταγωγῆς Σουφλιωτῶν. Ἐπῶνυμα Σουφλιωτῶν.

**Κυριακίδης Στ.** Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τόμ. Ϛ' σ. 362 κ.ἐ. περιγραφὴ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Δυτ. Θράκης.

**Κωνσταντινίδῃ Γ.** Θρακικά ΙΗ' σ. 308—323. Παραμῦθια Ἀδριανουπόλεως.

**Κωνσταντοπούλου Ν.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. Ε' τ. σ. 265—270. Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὰ λαογραφ. Σκοποῦ.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ϛ' σ. 209—224. Ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις ἐπὶ τῶν τοπωνυμῶν Σκοποῦ.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ι' σ. 65—130 Ἐκπαιδευτικὰ καὶ κοινωνικὰ Σκοποῦ Θράκης.



**Λαογραφικαὶ συλλογαὶ Ἀρχείου Ἀκαδημίας.** Θρακικά ΙΕ' σ. 383—385.—Δίσκοι φωνογράφου. Θρακ. τραγουδιῶν.—Θρακικά ΙΕ' σ. 385.

**Λαμπουσιάδου Γ.** Θρακικά Α' τ. σ. 474—482. Γλωσσάριο Ἀδριανουπόλεως.—Θρακικά Β' τ. σ. 92—93 Παραδόσεις περὶ Διδυμοτείχου. Γλωσσάριο Ἀδρ)λεως σ. 226 κ.έ. σ. 414 κ.έ. Δημοτικὰ τραγούδια Ἀδριανουπόλεως. σ. 474 κ.έ. Γλωσσάριο Ἀδριανουπόλεως.—Θρακικά Γ' τ. Γλωσσάριο Ἀριανουπόλεως σ. 335—339.—Θρακικά Δ' σ. 310—318. Γλωσσάριο Ἀδριανουπόλεως.

**Λουκάτος Δημ. Σ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ι' σ. 218—221. Τραγούδια τῆς Βορείου Θράκης.

**Λουκοπούλου Δουλούνα.** Θρακικά Β' 207 κ.έ. Δείγμα τῆς νεωτέρας λαϊκῆς στιχοθερίας. Ὁ διαγμὸς τοῦ χωρίου Σοφίδες.

**Μαγκριώτη Ἰ.** Θρακικά Η' σ. 381—384. Ἦθη, ἔθιμα καὶ προλήψεις τοῦ χωρίου Εὐκαρίου Θράκης.—Θρακικά ΙΒ' σ. 323—327. Ἦθη καὶ ἔθιμα Εὐκαρίου, (λεξικογρ. ἀρχ. Αἴνου).—Θρακικά Α' σ. 454—457.

**Μανασείδου Συμ.** (διδασκάλου), (ἐκ τοῦ λεξικογραφικοῦ Ἀρχείου). Ἀρχ. Θρ. Θησ. Α' τ. σ. 218—214. Συλλογὴ κυρίων ὀνομάτων τῶν νεωτέρων ἑλλήνων Θράκης. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 31—84.—Δημῶδη ἄσματα, γλωσσάριο συλλογῆς, εἰχές, κατάρες, ὄρκοι, ἀστεῖα, προλήψεις δεισιδαιμονίας, τραγούδια.

**Μλαντένωφ Στ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 154—155. Σημειώματα ἐρμηγεῖα λέξι. μακάροτ.

**Μυστακίδου Β. Α.** Θρακικά Γ' σ. 64—70. Ἀλικαὶ — Ἰχθυοτροφεία.

**Οἰκονομίδου Ἀπ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 85—118. οἰωνοὶ—δεισιδαιμονίες—μαγγανεῖες Καλλιπόλεως, ἦθη καὶ ἔθιμα Μαδύτου, παραδόσεις. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 162—169. Παραμύθια Καλλιπόλεως. Γραμματικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος Μαδύτου σ. 194—204. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 112—128. Λαογραφικὰ Μαδύτου.

**Οἰκονόμος Κ. Λουῖζος.** Θρακικά Ε' σ. 344—347. Παρατηρήσεις εἰς τὴν φθολογίαν Καλλιπόλεως.—Θρακικά ς' σ. 319—449, Λαογραφικὰ σύμικτα Ταΐφουρίου—Καλλιπόλεως, (μετὰ μουσικῆς).—Θρακικά Ε' σ. 281—309. Δημῶδη ἄσματα Θράκης.

**Παρασκευοπούλου Ἀναγώστη.** Θρακικά Γ' σ. 247—288. Τραγούδια Σωζοπολίτικα. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 69—95. Ἡ ψαρκὴ στῆ Σωζόπολη Βορ. Θράκης.

**Παρασκευοπούλου Χαρ. Δ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 38—56. Σύμικτα Λαογρ. Ἦθη καὶ ἔθιμα.

**Παπαχριστοδούλου Μόσχου.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 81—96. Τραγούδια Θρακικά (σὲ Εὐρωπαϊκὴ παρασημαντικῆ).—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 202—216. Θρακικά τραγούδια.—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 121—136.

Θρακικὰ τραγούδια.—Θρακικὰ τ. Α' σ. 199—206. Θρακιώτικα ἄσματα καὶ τραγούδια σ. 425—428.—Θρακικὰ τ. Β' σ. 199—206. Θρακιώτικα τραγούδια. σ. 389 κ.έ. Θρακιώτικα τραγούδια.—Θρακικὰ Γ' σ. 236 κ.έ. Θρακιώτικα τραγούδια.—Θρακικὰ τ. Δ' σ. 217—222. Τραγούδια τῆς Γέννας.

**Παπαχριστοδοῦλου Πολ.** Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τόμ. Α' σ. 60—79. Παραδόσεις, παροιμιώδεις φράσεις, ρητά, εὐχές, ὄρκοι, κατάρες, ὄρκοι, λιανοτράγουδα.—Γλωσσάριο Σαράντια Ἐκκλησιῶν σ. 133—142.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Β' σ. 148—159. Θρακικὰ Βαλλίσματα, ἦθη κέθιμα Ἄδρ)λεως, παροιμίαι παραμύθια, γλωσσάριο Σ. Ἐκκλησιῶν (συνέχεια).—Στίχοι κατ' ἀλφάβητον σ. 242.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Γ' σ. 118—120. Ἡ κλέφτρα. Γλωσσάριο Σαρ. Ἐκκλησιῶν (συνέχεια) 214—225.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Δ' σ. 205—225. Γλωσσάριο Σ. Ἐκκλησιῶν.—Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Σαρ. Ἐκκλησιῶν Ἄν. Θράκης.—Θρακικὰ τ. Α' σ. 141—188 Δύο τραγούδια τῶν ἀναστενάροντων σ. 206—208. Παραμύθια σ. 216—217. Γλωσσάριο ἀπὸ τὴν Σαρ. Ἐκκλησιώτικη γλῶσσα σ. 223—237. Δεισιδαιμονίαι Σαρ. Ἐκκλησ. 447—452. Γλωσσάριο Σαρ. Ἐκκλησιῶν σ. 461—471.—Θρακικὰ τ. Β' σ. 183 κ.έ. Λιανοτράγουδα Ἄν. Θράκης. Γλωσσάριο Σ. Ἐκκλησιῶν σ. 212 κ.έ. σ. 428—439. Σύμμικτα Λαογραφικά, σ. 457 κ.έ. Γλωσσάριο Σ. Ἐκκλησιῶν.—Θρακικὰ τ. Γ' σ. 239 κ.έ. Ἀκριτικὰ τραγούδια.—Θρακικὰ τ. Γ' σ. 301—332. Παροιμίαι Ἄδρ)λεως. σ. 340—354. Γλωσσάριο Σαρ. Ἐκκλησιῶν.—Θρακικὰ τ. Δ' σ. 302—309. Γλωσσάριο Σαρ. Ἐκκλησιῶν.—Θρακικὰ τ. Δ' σ. 319—323. Κατάλογος ἀπὸ ὀνόματα προσηγορικὰ στίς Θρακ. Ἡθογραφίαι. σ. 324—333. Γλωσσάριο Σ. Ἐκκλησιῶν.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Δ' σ. 71. Πῶς καίγαν τοὺς νεκροὺς τῶν στὸ Κωστή Θράκης. Τραγούδια Θράκης σ. 111—142. Ἡ Πέτρα Ἄν. Θράκης 148—149. Ἐθιμα γάμου Ὁρτάκιοϊ σ. 152—153.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Ε' σ. 142—144. Οἱ ὀνομασίαι στὴ Θράκη.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. ΙΑ' σ. 355—361 σημειώματα λαογραφικά.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Θ' σ. 157—180. Λαογραφικά. Τροφῆς καὶ δίαιτα τῶν Θερακῶν. Ἐπαγγέλματα στὴ Θράκη.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Ι' σ. 303—313. Σημειώματα. Τὰ σχολεῖα τῶν Σαρ. Ἐκκλησιῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. ΙΑ' σ. 141—144. Μετασχηματισμὸς κυρίων ὀνομάτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Τοπωνύμια Σκεπαστιανῶν, σ. 162—179. Ἐπώνυμα Σκεπαστιανῶν. Κύλιγμα στὴν ἀνθρακιά. Πανηγύρια, ἀγιάσματα, ἐσνάφια, γειτόνια, χατζηλίκι, νεύρατα, ρακὶ κεφί. Ἀνέκδοτα Σκοπιανὰ σ. 191—192.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. ΙΒ' σ. 233—248. Σημειώματα, Ἀναστενάγια, Κοινοτήτης, Σαρ. Ἐκκλησιῶν κλπ.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. ΙΓ' σ. 237—247. Θρακιώτικα ἦθη κέθιμα.—Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. ΙΔ' σ. 271—272. Ἡ Θρακικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα.

**Παπαδοπούλου Εἰρ.** Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. Ζ' σ. 364, Τὰ ταρακλιὰ (ὑφάδια).



† **Παπαϊωαννίδου Κ.** Θρακικά τ. ΙΘ' σ. 268—298. Λαογραφικά Σωζοπόλεως, παροιμίες. γλωσσάριον.—Θρακικά τ. Α' σ. 457 Ἔθιμα Σωζοπόλεως τῆς Βορ. Θράκης.—Θρακικά Β' 152—182. Δημοτικά ἄσματα, δίστιχα, παραμύθια, παροιμίες <sup>1)</sup>, αἰνίγματα, προλήψεις, δεισιδαιμονίαι.—Θρακικά τ. Ε' σ. 365—366. δημοσιεύματα ἰδίου.

**Πετροπούλου Δημ.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. 5' σ. 225—298. Λαογραφικά Κωστή Ἄν. Θράκης.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ζ' σ. 145—223. Λαογραφικά Σαμακοβίου Ἄν. Θράκης.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Η' σ. 135—192 Λαογραφικά Σκοπέλου—Πέτρος Ἄν. Θράκης.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Θ' σ. 181—220. Λαογραφικά Μαΐστρου Ἄν. Θράκης.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ι' σ. 186—217. Λαογραφικά Σκελαστοῦ Ἄν. Θράκης.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 209—214. Ἐνα παραμύθι.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΓ' σ. 99—128. Ἡ γύμνωσις στὶς μαγικὰς ἐνέργειαι.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 136—142. Ἄναστενάγια. Λαογραφικά Σκοποῦ Ἄν. Θράκης, σ. 145—264.

**Πλιάτσικα Ἐφη.** Θρακικά τ. Δ' σ. 240—265. Σίμμικτα λαογρ. Ἄβδημιού Θράκης, δίστιχα, στιχομῦθαι, σατιρικά, νανουρίσματα, σκωπτικά, παιδικά, ταχταρίσματα κλπ.

**Πουλᾶκη Δημ.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 147—153. Σκόρπια λόγια.

**Ροδόινον Ν.** Θρακικά τ. Δ' σ. 295—301. Κουλιπανάδικα.—Θρακικά τ. ΙΓ' σ. 311—320. Ἄπὸ τὰ ἔθιμα τῆς πατρίδος μου Ὀρτάκιοι. Τὰ Δημήτρια.

**Ρωμαίου Κων.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 1—130. Λαϊκὰς λατρεῖαι τῆς Θράκης μετὰ χάριτος Θράκης ὅπου ἐτελοῦντο οἱ λαϊκὰς λατρεῖαι.

**Ρωμαίου Κ. Α.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΓ' σ. 209—227. Ἀχνάρια ἐπάνω σὲ βράχους.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΔ' σ. 273—298. Δοξασίαι τῶν διαφόρων λαῶν γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου.

**Σαραντὴ Μιλιτιάδη.** Θρακικά τ. Η' σ. 412—419. Ἄπὸ τὰ πανηγύρια τῆς Θράκης.

**Σβορώνος Ν. Γ.** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ζ' σ. 366—367. Τάναστενάγια εἰς Ρουμανίαν.

**Σιταρὰ Ἄπ. Ιανροῦ** Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΓ' σ. 228—233. Λαογραφικά Μαδύτου.

**Σκορδέλη Βλ.** Θρακικά τ. Β' σ. 121. Ἀπομνημονεύματα—σημειώματα ἰδίου περιεργα, στατιστικὴ κλπ.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 57—59. Λαογραφικά Στενιμάχου.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 79—80. Τοπωνύμια Στενιμάχου, χρονολογικά γεγονότα Φιλλεως ἐκ χειρογράφων. Κύρια δνόματα, ἐπίθετα, παρανόμια.—Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΒ' σ. 181—191. Γλωσσάριο Θράκης.

1) Βλ. Δελτίον Λαογραφίας τόμ. Β' σ. 7—9.

**Σπυριδάκη Γ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 193—208. Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τοῦ ἄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. — Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΓ' σ. 193—208. Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τῶν λαῶν.

**Στάλιον Ἀμαλίας.** Θρακικά τ. ΙΓ' 321—332. Ἐθιμα καὶ ἐνδυμασίαι τῆς Κομοτινῆς.

**Σταματιάδης Νεόφ. Ἀρχιμ.** Θρακικά τ. ΙΔ' σ. 345—346. Πῶς ἐορτάζονται τὰ Χριστούγεννα εἰς τὴν Κορνοφωλιανὴν Θράκην.

**Σταμούλη Ἑλπ. Σαραντῆ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 97—104. Εὐχές. — Θρακικά τ. Α' σ. 127—140. Ἀπὸ τὰ Θρακικά ἔθιμα. — Θρακικά σ. 208—209. Δυὸ τραγούδια. Κατάρρα—Κουτούτσικος. — Παραμῦθι, Δάφνη καὶ βασιλόπουλο σ. 214—216. — Σίμμικτα λαογραφικά. Τὸ παιδί σ. 403—417. — Τὸ χτίσιμο σπιτιοῦ, σ. 4 417—419. — Ἐθιμα Τυρινῆς. σ. 419—421. — Κάλαντα Χριστουγεννιάτικα, σ. 428—438. — Κάλ. Ἀγιοβασιλιάτικα 442—446. — Θρακικά τ. Β' σ. 131 κ. ἑ. Ἀπὸ τὰ ἤθη κῆθιμα τῆς Θράκης. Θάνατος. — Θρακικά τ. Β' σ. 396 κ. ἑ. Τὸ τραγοῦδι τῆς Ἀρειτῆς. σ. 399—400 τὸ ἴδιον ἀπὸ τὸν Σωσίπατρον Δημοσθενόπουλον. — Θρακικά τ. Δ' σ. 234—239. Προγνωστικά. — Θρακικά τ. Ζ' σ. 231—318. Παραδόσεις τῆς Θράκης. — Θρακικά τ. Η' σ. 351—383 Πῶς γιάτρευαν στὴ Θράκη. — Θρακικά τ. Ε' σ. 312 κ. ἑ. Ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς Θράκης, ἡ Χαρά. — Θρακικά τ. Θ' σ. 195—286. Πῶς γιάτρευαν στὴ Θράκη (συνέχεια ἀπὸ τὸν Η' τ) — Θρακικά τ. ΙΑ' σ. 1—278. Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Θράκης. — Θρακικά τ. ΙΓ' σ. 354—365. — Αἰνίγματα. Θρακικά, ΙΕ' σ. 332—365. — Ἀπὸ τὰ παραμῦθια τῆς Θράκης. Θρακικά τ. ΙΓ' σ. 89—190 — Παραμῦθια τῆς Θράκης. Θρακικά τ. ΙΖ' σ. 97—187. — Ἀπὸ τὰ παραμῦθια τῆς Θράκης. Θρακικά τ. ΙΗ' σ. 219—290. — Ἀπὸ τάγιασματα τῆς Θράκης.

**Σταμούλη Ἀντ. Α.** Θρακικά τ. ΙΓ' σ. 306—310. Τοπωνύμια ἐπαρχίας Σηλυβρίας. Θρακικά τ. ΙΖ' σ. 222 κ. ἑξ. Ἐπώνυμα Παναγίας ἐν Θράκη. Τοποθεσίαι Σηλυβρίας.

**Σταμούλη Ἀν.** Θρακικά τ. Α' σ. 395—402. Τοπωνύμια. — Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 226—220. Τοπωνύμια Θράκης.

**Τζομπάρη Τ.** Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 162—163. Ἀπὸ τὶς γιορτὲς τῆς Τυρινῆς Στενιμάχου. — Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΒ' σ. 191—227. Γλωσσάριο Στενιμάχου.

**Τσομάκα Ἑλένη (Ὁρτάκιοῦ).** Θρακικά τ. ΙΒ' σ. 363—377. Διάφορα ἐκ Κεσσάνης, Κρουονερίτικα τραγούδια. — Θρακικά τ. ΙΕ' σ. 318—321. Διάφορα ἐκ Κεσσάνης.

**Φιλήνια Μ.** Θρακικά. τ. Γ' σ. 355 κ. ἑ. Ἐτυμολογίαι σὲ Θρακικὰς λέξεις. — Θρακικά τ. Δ' σ. 275—296 Γλωσσικὰ Ἐτυμολογίαι. — Θρακικά τ. Ε' 259—280. Γλωσσικά. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Α' σ. 131—132. — Ἐτυμολογίαι.

**Χαιζηπαναγιώτης Δημ.** Θρακικά τ. Α' σ. 197—198. Χαλβασάβ·



βατο.—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 101—105. Τὸ θέατρον ἐν Σαρ. 'Εκκλησίαις.—'Η Πέτρα 'Αν. Θράκης σ. 150—151.

**Χαιζηπαρασκευά 'Αρ.** 'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 85—100 'Η ἀμπελουργία στίς Σαρ. 'Εκκλησίαις.

**Χαιζόπουλος Κ.** Θρακικά τ. Β' σ. 440—456. Σίμμικτα Λαογραφικά Σαρ. 'Εκκλησιῶν.—Θρακικά τ. Γ' σ. 288—300 Σίμμικτα Λαογραφικά Σαρ. 'Εκκλησιῶν, (ἀπὸ τὸ Γλωσσ. 'Αρχεῖον 'Ακαδημίας).—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 170—188. Παραμύθια Σαρ. 'Εκκλησιῶν.

**Χουρμουζιάδης 'Αν.** 'Αναστενάρια Βυζαντις 1873.

**Χουρμουζιάδης Καλ.** 'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 26—30. Χωριάτικο Καλαντάρ 1902.—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 137. Παρατηρήσεις εἰς τὸν Β' τ. τοῦ ἀρχείου στὸ ἄρθρο «ἀμπατζηλίκι στή Θράκη» ἀμπατζηλικά παραμύθια.—Θρακικά τ. Η' σ. 330—350. Τὸ Τσακῆλι (Πετροχώρι) τῆς ἐπαρχίας Μετρῶν.—Θρακικά τ. Θ' σ. 310—361. Τὸ Τσακῆλι. Τσακλιώτικο καλαντάρ.—Θρακικά τ. Ι' σ. 334—363. Τὸ Τσακῆλι (Πετροχώρι) Μετρῶν. Οἰκόσιτα ζῶα.—Θρακικά τ. ΙΑ' σ. 307—344.—Δημοτικά τραγούδια Τσακηλίου τῆς ἐπαρχίας Μετρῶν—'Αθύρων παραδόσεις, ὁμοίως σ. 347—413. Κοινοτικὴ Διοίκησις, ἐνδυμασία, μυλωνάδες κλπ.—Θρακικά τ. ΙΒ' σ. 265—322. Γ'λωσσικὸν ἰδιῶμα Τσακηλίου.—Θρακικά τ. ΙΓ' σ. 366 κ.ἐξ. Τὸ Τσακῆλι τῶν Μετρῶν Γλωσσάριον.—Θρακικά τ. ΙΕ' σ. 181—296. Τὸ Τσακῆλι τῶν Μετρῶν. Γλωσσάριον.—Θρακικά τ. ΙΖ' σ. 191—266, Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Τσακηλίου Μετρῶν. — 'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Δ' σ. 106 κ.ἐξ. Τσακῆλι—Μετρῶν 'Αθύρων (διάφορα).—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 105—111. Παραδόσεις περὶ ἰδρύσεως χωρίων, τραγούδια.—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Ζ' σ. 66—133. Τὸ παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπαρχίαν Μετρῶν καὶ 'Αθύρων τῆς 'Αν. Θράκης.—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 179—183. Εὐτράπελες παροιμίαις ἐπαρχίας Μετρῶν, δημοτικά τραγούδια.

**Χρησιδίου 'Αριστοβούλου.** ('Εκ τοῦ λεξικ. 'Αρχείου 'Ακαδ.)—'Αρχ. Θρ. Θησ. τ. Β' σ. 119—147. Γέννα 'Αν. Θράκης.

**Ψάλτης Στ.** Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος τῆς πόλεως Σαρ. 'Εκκλησιῶν 'Αν. Θράκης.

ΣΥΝΗΘΕΙΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΕΝ ΤΩ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΒΙΩ \*)

Ἐποβάλλω σήμερον, ἀγαπητοί, γραπτῶς καὶ συμπληρωμένα ὅσα ἐν ὁμακοίᾳ τῶν ἀδελφῶν ἀπὸ στόματος ἀνεκοίνωσα — περὸντα. Ταῦτα, καὶ εἴ τι ἄλλο συναχθῆ, πρέπει νὰ σωθῆ διὰ τοῦ τύπου. Τότε ηὐχαρίστησα τῇ ἀδελφῇ Ἑλπινίκη Μιλτ. Σαραντιῇ, θυγατρὶ τοῦ ἀλησμονήτου ἡμῶν ἀδελφοῦ Ἀναστασίου Σταμούλη, διότι, τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν δυνατὴν ἐξέτασιν εἰσαγαγοῦσα, παραίτιος ἐγένετο ἵνα γραφῶσιν ἴδια διατριβαί, ὧν ἐξεδόθησαν εἰς τὸ περιοδικὸν ἡμῶν αἱ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν Ἑλπινίκης, Μαδία, Ζῶη, Ἀμαραντίδου, καὶ ἐμοῦ, θὰ ἐκδοθῶσι δὲ ἢ τοῦ μακαρίτου Εὐσταθίου Λαμπροπούλου ἀρχιμανδρίτου καὶ ἢ τοῦ κ. Σαγκριώτου παρατηρήσεις τινὰς προεκάλεσαν αἱ δύο τοῦ μακαρίτου Εὐαγγέλου Σαβράμη ἀνακοινώσεις, ἢ περὶ τουρκογύφτων ἴδια, ἧτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν φιλόπονον ἀδελφὸν κ. Παπακώσταν ἵνα συντάξῃ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς σημερινῆς ἡμῶν ἐργασίας.

Εἰς ἐτέρας συνεδριάσεις ἔθιξαν ἀδελφοί τινες τὴν παρείδυσιν τῶν θυσιῶν, *κουρμπάνι* τουρκιστί, εἰς τὰς πανηγύρεις τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Λέγω προεισαγωγικῶς ὅτι εἰς τι χωρίον θρακικὸν ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνείθιζον τὰ *κουρμπάνια* τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πολιούχου τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἐγραψα διατριβὴν εἰς τὸν Ζ' τόμον τῶν «Θρακικῶν», εἰς αὐτὴν δὲ παραπέμπω («Παλαιᾶς εὐωρίας Θρακῶα κέντρα»). Εἰς ἄλλο χωρίον διένεμον κόλλυβα τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, ὡς ἀναγινώσκει τις εἰς μικρὰν μου διατριβὴν, ἐκδοθεῖσαν ἐν τῷ περιοδικῷ ἡμῶν (τ. Γ' σ. 39).

Παραθέτω δύο ἐπισημειώσεις. Οἱ περὶ θυσιῶν ὁμιλήσαντες φρονοῦσιν ὅτι τὰς θυσίας, ἢ *κουρμπάνια* παρελάβομεν ἀπὸ τῶν Τούρκων οἱ χριστιανοί. Εἰς τὴν ΡΚΑ' συνεδρίασιν ὁ αἰμνῆστος Σταμούλης ἐδήλωσεν ὅτι μᾶλλον οἱ Τούρκοι παρέλαβον ἀφ' ἡμῶν, ἀναγγείλας ὅτι τὴν 9 Μαρτίου μηνὸς ἐν Σηλυβρία οἱ Τούρκοι προσέφερον *κουρμπάνια*. Ἄλλ' ἀδύνατον ἦτο ἵνα προσφέρωμεν εἰς τοὺς 40 Μάρτυρας τῆ 9 Μαρτίου *κουρμπάνια* = θυσίας πανηγυρικῶς, διότι, κατὰ τὸ κοινὸν λόγιον, *δὲν λείπ' ὁ Μάρτης ἀπ' τῆ Σαρακοστή*. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι τὴν 9 Μαρτίου πανηγυρίζουσι τὴν ἑναρξιν τοῦ ἔαρος, τῆς ἀνοιξέως, οὔτε βεβαίως εἰσήγαγε παρ' αὐτοῖς τοιοῦτον πανηγυρισμὸν ὁ σουλτάνος Σελῆμ ὁ Γιαβούζ, ὃν δῆθεν ἐβοήθησαν οἱ Ἀζήζ-Κιρκλάρ Ἅγιοι Σαράντα, στρατεύοντα κατὰ τῆς Αἰγύπτου.

Δυστυχῶς τὰς θυσίας οὔτε ἡμεῖς παρελάβομεν ἀπὸ τῶν Τούρκων, οὔτε ἀφ' ἡμῶν οἱ Τούρκοι, ἀλλὰ ἀπὸ προγόνων πάντα τὰ ἔθνη καὶ πᾶσαι αἱ

\*) Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν.



θηρησκείαι· ἀπὸ καταβολῆς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, καὶ τῆς πρὸ 18000 ἐτῶν, ἐὰν δεχθῶμεν τὸν χρονικὸν ὑπολογισμὸν Αἰγυπτίου σοφοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἐπίστευεν ὅτι, πρὸς ἔξευμενισμόν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις τῶν θνητῶν ὀριζομένου, πρέπει νὰ προσφέρωμεν εἰς Αὐτὸν θυσίας ζώων, μαστοφόρων κυρίως, ἢ ἀνθρώπων. Καὶ ὁ μὲν Σωτήρ, ἱερεῖον ἑαυτὸν ἔκουσιῶς τῷ Πατρὶ προσενεγκῶν, ἐξύψωσε τὴν τοιαύτην θυσίαν εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἐν τῇ μετουσιώσει ἄρτου καὶ οἴνου· «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου». «Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου».

Ἄλλ' ὁ χριστιανὸς δυσκόλως ἀπηλλάγη—καὶ οὔτε ἀπηλλάγη—παναρχαίων παραδόσεων, καὶ οὔτε ἢ ἐν Τρούλλῳ (Πενθέκτη) Σύνοδος ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὰς θυσίας ζώων ὀλοσχερῶς. Εἰς τὸν 99 κανόνα αὐτῆς ἢ Σύνοδος διδάσκει ἡμᾶς ὅτι, εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀρμενίων ἔψηνον κρέατα, καὶ ταῦτα προσέφερον εἰς τοὺς ἱερεῖς ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος, δηλὰ γε δὴ μέρος τοῦ θύματος, πρὸς εὐλογίαν· διατάττει δὲ ἢ Πενθέκτη τὸ τοιοῦτο δῶρον ἵνα δίδηται «ἔξω τῆς ἐκκλησίας». Ἀφορισμῶ καθυποβάλλει ἢ Πενθέκτη τὸν τολμῶντα ἵνα προσφέρῃ τὰ ἔψημένα κρέατα εἰς τοὺς ἱερεῖς ἐντὸς τοῦ βήματος· καὶ τοῦτο διατάττουσιν οἱ τῆς Συνόδου πατέρες «τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀκηλίδωτον φυλάττοντες». Ἐψήνοντο λοιπὸν ἔξω τοῦ ναοῦ κρέατα, καὶ ἠυλογοῦντο ὑπὸ τῶν ἱερέων, λαμβανόντων τὸ μερίδιον αὐτῶν· εἶχον ὅμως τινὲς τούτων ἀπαιτήσεις ἀδηφάγους, ἢ δὲ Σύνοδος ἀπεδοκίμασε τὴν λαιμαργίαν, διατάξασα ἵνα μὴ ζητῶσιν οἱ παπᾶδες ὅ,τι φθάσῃ—«ἀλλ' οἷς ἄρεσθῆ ὁ προσάγων, τούτοις ἀρκείσθωσαν».

Προσῆγοντο δὲ πρὸς θυσίαν ἐστολισμένα, κεχυσώμενα ἔχοντα τὰ κέρατα καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀνημμένα κηρία· καταδικάζει δὲ Νικόδημος ὁ τοῦ Πηδαλίου τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων διὰ τὰ προσφερόμενα εἰς αὐτοὺς δέρματα τῶν σφαζομένων ζώων, ὡσεὶ ἔπρεπε ν' ἀρνηθῶσι δωρεὰς τοιαύτας, χρησιμοποιουμένας, ἢ πωλουμένας, ὑπὲρ τῆς μονῆς, ἢ τοῦ ναοῦ· καὶ φρουάτουσιν ὅ τε Νικόδημος εἰς τὸ «Πηδάλιον» καὶ ὁ Θεόφιλος Καμπανίας εἰς τὸ «Ταμειὸν ὀρθοδοξίας» διὰ θυσίας τοιαύτας, αἱ ὁποῖαι θὰ ὠθήσωσι τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅ,τι γράφουσι, διότι φαίνονται ἐμπνεόμενοι ἀπὸ ἄγριον φανατισμὸν. Ἀνέγνωσαν καὶ οἱ δύο βεβαίως παλαιὰ Εὐχολόγια· εἰς ἓν ἐκ τούτων εἶδον βεβαίως «εὐχὴν ἐπὶ θυμάτων». Ἐκλέγω μίαν ἀπὸ κώδικος τοῦ Ι' αἰῶνος, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκω εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Δημητρεύσκη, ἐν Κιέβῳ. 1901 (σ. 6)· ἀκούσατε· «Σύ, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, οἰτίμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, ὁ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις ἡμῶν, καὶ προσδεχόμενος τὰς τῶν πάντων θυσίας καὶ προσφορὰς, πρόσδεξαι, Κύριε, τὴν εὐχὴν ἡμῶν, καὶ ἔξαπόστειλον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης ἄγγελον, καὶ ἠυλόγησον τὸν νοῦν τοῦτον (βεβαίως τὸ χειρόγραφον εἶχε βοῦν), καὶ τοὺς ἄρνας τούτους, ἵνα γένωνται εἰς θυσίαν ἁγίαν καὶ εὐάρεστον τῇ χρηστότητί σου». Ἀκούσατε, ἀγαπητοί· «εἰς ἄφρῃν τῶν ἁμαρτιῶν

ἡμῶν, καὶ εἰς μνημόσυνον ἐνώπιόν σου, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι» κτλ. Προσεφέροντο λοιπόν, *εἰς ἄφρῃν ἁμαρτιῶν, πρὸς θυσίαν ὁ ταλαίπωρος ὁ νοῦς (τοῦ Δημητρεύσκῃ) καὶ οἱ ἄρνες.*

Τώρα, διὰ τὰ κόλλυβα τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν Λιτρῶν, ὧν ὅμοια ἀγνοῶ ἂν γίνωνται καὶ ἀλλαχοῦ, παρέλαβον ἴσως ἀφ' ἡμῶν ἄλλη μωαμεθανικὴ αἴρεσις. Ἡ τῶν κολλύβων προέλευσις καὶ ἐν ἡμῖν ἐγκατάστασις ἐν μνημοσύνοις ἀνατρέχει πιθανῶς εἰς τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, διότι τότε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀναφαίνονται. Τίς ἔξ ὑμῶν ὅμως ἠμπορεῖ ἵνα μὲ βεβαιώσῃ, ἂν ἔξ ἑτέρου θρησκευματος παρέλάβομεν ἡμεῖς τὰ κόλλυβα καὶ τὸ «κολλυβοζοῦμι» τὸ γνωστόν, ἢ ἐδανείσθησαν ἀφ' ἡμῶν ἄλλοι. Θὰ ὑπενθυμίσω εἰς ὅσους ἤκουσαν, θὰ ἀναγγείλω εἰς ὅσους οὐδέποτε ἤκουσαν, τὴν μεγάλην ἔορτὴν τῶν παρὰ μωαμεθανοῖς Πέρσαις μεγαλομαρτύρων Χασάν καὶ Χουσεΐν, καθ' ἣν οἱ πανηγυρίζοντες Πέρσαις κατασκευάζουσι «κολλυβοζοῦμι» θαυμάσιον, τὸν λεγόμενον παρ' αὐτοῖς *ἄσουρέν*, ὃν καὶ διανέμουσιν εἰς τοὺς ὁμοπίστους, καὶ εἰς χριστιανούς φίλους αὐτῶν, ὃν τρόπον ἡμεῖς τὸ κολλυβοζοῦμι, κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν μνημοσύνων, εἰς τοὺς στενοὺς συγγενεῖς τοῦ πρὸς Κύριον μεταστάντος.

Τὴν μνήμην τῶν νεκρῶν, τῶν λιπόντων ζῶσαν ἀνάμνησιν ἀγαθότητος, παιδείας, εὐσεβείας, τιμῶσι καὶ οἱ Τοῦρκοι, κατὰ συνήθειαν Παλαιστηνιακὴν παλαιοτάτην. Εἰς τινα συνεδρίασιν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου παλαιὰν ἐπεκαλέσθη τὴν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο συμβολὴν τοῦ μακαρίτου ἡμῶν ἀδελφοῦ Ζήση Φιλίδου, παλαιοῦ ἀληθοῦς «διδασκάλου τοῦ Γένους» ὅσον ἀφορᾷ τὸν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς τῆς Καισαρείας σεβασμὸν πρὸς τὴν μνήμην Εὐσταθίου Κλεοβούλου, μητροπολίτου Καισαρείας Καππαδοκίας· καὶ νῦν μὲν ἀκούω ὅτι, ἀπὸ τῆς κανδήλας τῆς ἀναπτομένης ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ λαμβάνοντες ἔλαιον οἱ μωαμεθανοὶ Καππάδοκες ἐχρησιμοποιοῦν αὐτὸ ἀλείφοντες πάσχον μέρος τοῦ σώματος. Ἐμαθον ὅμως, πρὸ πενήντα ἐτῶν, ὅτι καὶ χῶμα τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ λαμβάνουσαι μωαμεθαναὶ γυναῖκες μετεχειρίζοντο ὡς ἀποτρόπαιον ἢ θεραπευτικὸν ἀσθενειῶν· διότι καὶ παρ' αὐτοῖς ὁ Εὐστάθιος ἀπελάμβανε φήμην ἀνδρὸς ἀγαθοῦ καὶ σοφοῦ. Γινώσκετε δὲ πάντες ὅτι διὰ τοῦ ἐλαίου τῶν κανδηλῶν τῶν ἐορταζομένων ἁγίων οἱ τῶν χριστιανῶν εὐλαβέστεροι ἐχρίοντο, καὶ τοὺς ἐν αὐστηρότητι μοναχικῇ τὸν βίον διανύσαντας ἐπίστευον ἅγιους ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἐν ἀγαθοεργίαις, καὶ τοὺς ἐν τῷ διαρκεῖ καὶ θερμῷ κηρύγματι τοῦ θεοῦ λόγου. Τὴν πίστιν ταύτην παρέλαβον ἀφ' ἡμῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὁ φίλος κ. Φαρλέκας ἤκουσεν ὅτι τοιοῦτον ἐφρόνουν οἱ τοῦρκοι τὸν ὑπὸ κακούργων τούρκων φονευθέντα πρὸ δεκαοκτῶ ἐτῶν ἀρχιδιάκονον τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Γούναριν Ἰωακείμ. Ἐπειδὴ δὲ ἐφωσφόριζεν ὁ τάφος αὐτοῦ, ὡς ἐκ τῆς ποιότητος τῆς ἐν ἧ ἑτάφῃ γῆς, οἱ μωαμεθανοὶ, κατὰ παράδοσιν χριστια-



νικήν διὰ τῶν αἰώνων ζῶσαν, ἐβεβαιώθησαν, βεβαιούντων ἴσως καὶ τῶν χριστιανῶν, ὅτι ὁ Γούναρις ἦτον ἄνθρωπος ἅγιος, ὅστις εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς πιθανῶς ἐξετίμησε τὸ μωαμεθανικὸν θρησκεισμα, καὶ καθῆκον ἔκριναν ἂν ἀνεγείρωσι μαυσωλεῖον=ντουλμπέν, ἐπὶ τοῦ μέρους, ὅπου ἐτάφη ὁ μετὰ θάνατον ἀκουσίως ἐξιλαμισθεὶς διάκονος.

Τὴν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἱερεῖς προσέλευσιν τούρκων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ζητούντων εὐχὴν ὑπὲρ θεραπείας πάθους σωματικοῦ, ἢ ψυχικοῦ, γνῶσκετε πάντες ὅσοι προήλθετε ἐκ Θράκης καὶ Κ)πόλεως, ἐκ Πόντου καὶ Μικρασίας. Σᾶς εἶπον δὲ ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ διορθοῦντες συνεληρώσαμεν τὸ Εὐχολόγιον, εἴμεθα δὲ μέλη ὁ πρόων Ἐρσεκίου μητροπολίτης Ἰγνατίος καὶ ἐγώ, βοηθοὺς ἔχοντες τὸν πρωτοψάλτην Βιολάκην καὶ τὸν τότε σύγγελον Νικόδημον Γκέντζογλου, τὸν μετὰ ταῦτα μητροπολίτην Λιτίτζης, συνεγράψαμεν ἀκολουθίαν μικρὰν ἐπὶ τούρκοις καὶ ἀλλοπίστοις ἔξαιτουμένοις εὐχὴν ἱερέως ὀρθοδόξου· διότι ἐπίστευον καὶ οἱ τούρκοι εἰς τὸ ἀποτελεσματικὸν τῆς εὐχῆς εὐλαβοῦς χριστιανοῦ παπᾶ.

Εἴ τι ἂν ἔβλεπον ἄνα πράττωσιν οἱ χριστιανοὶ πρὸς ἐπίκλησιν τῆς θείας βοηθείας, πρὸς ἐπέλευσιν ἄνωθεν θεραπείας, ἐμιμοῦντο καὶ αὐτοί, πιστεύοντες ὅτι θὰ θεραπευθῶσιν. Εἶδον ἐγὼ κατὰ τινα Μ. Παρασκευήν, ἐν τῷ ναῷ τῶν Βλαχερνῶν, τούρκισσαν. ὀδηγήσασαν τριετὲς ἢ τετραετὲς τὸ παιδίον αὐτῆς, καὶ ἀναγκάσαν ἄνα διέλθῃ τρεῖς ὑπὸ τὸ κουβούκλιον τοῦ Ἐπιταφίου, πρὸς θεραπείαν νόσου πραγματικῆς ἢ ὑποτιθεμένης, διότι ἔβλεπον, ἢ ἐμάνθανον ὅτι τοιοῦτω τρόπῳ ἐθεραπεύθησαν παιδία χριστιανῶν. Ἄλλ' ἐπίστευον εἰς τὴν τοιαύτην θεόθεν θεραπείαν. Πρὸ ὀκτώ καὶ ἑννέα αἰώνων ἐπίστευον ὅτι τὸ βάπτισμα ἡμῶν θεραπεύει νόσους· καὶ ἐβαπτίζοντο, καθὰ βεβαιοὶ ἔρρημεία εἰς τὸν 84 κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου.

Ἄς ἀκούσωμεν τὸν κανόνα· «Τοῖς κανονικοῖς θεσμοῖς τῶν πατέρων κατακολουθοῦντες, ὀρίζομεν καὶ περὶ τῶν νηπίων. Ὅσακις μὴ εὐρίσκονται βέβαιοι μάρτυρες, οἱ ταῦτα ἀναμφιβόλως βαπτισθέντα εἶναι λέγοντες καὶ οὐδὲ αὐτὰ διὰ τὴν κείραν περὶ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς μυσταγωγίας ἀποκρίνασθαι ἐπιτηδείως ἔχωσι, χωρὶς τινος προσκόμματος ὀφείλιν ταῦτα βαπτίζεσθαι· μὴ ποτε ὁ τοιοῦτος δισταγμὸς ἀποστερήσῃ αὐτὰ τῆς τοιαύτης τοῦ ἁγιασμοῦ καθάρσεως».

Πιστεύω ὅτι οὐδαμῶς ἀπαιτεῖται πολλὴ γνῶσις τῆς θρησκευτικῆς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας (ὅπως καὶ ἂν γίνηται παρ' ἡμῖν) ἵνα ἐννοήσῃ τί λέγει ὁ κανὼν, δῆλα δὴ ἡ Σύνοδος, ἀφοῦ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τοὺς ἔρρημειους τῶν ἱερῶν κανόνων. Ὁ ὀκνηρὸς Ἀριστηνὸς δι' ὀλίγων λέξεων ἐξηγεῖ. «Οἱ μὴ γινώσκοντες, μηδὲ μαρτυρούμενοι βαπτισθῆναι, βαπτίζεσθωσαν» Οἱ δύο ἄλλοι ἔρρημειοὶ σαφῶς ἐρρημνεύουσιν. Ἄναβαπτισμὸς ἀπαγορεύεται, ἀλλ' ἀπαγορεύεται ἐκεῖ, ὅπου ὁ μὲν λέγων ὅτι ἐβαπτίσθη παιδίον ὦν ἀδυνατεῖ, διὰ τὴν κείραν, τὸ ἀτελὲς καὶ νηπιῶδες τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἂν ἀπο-

δείξη τοῦτο, μάρτυρες δὲ λείπουσιν οἱ κατὰ τὸ βάπτισμα παρευρεθέντες. Ὁ τοιοῦτος ἀμαρτύρητος χριστιανὸς πρέπει ἵνα μὴ στερήσωμεν τὸν ἀμφιβαλλόμενον χριστιανὸν τῆς ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἀγιαστικῆς καθάρσεως. Περιττὸν ἵνα εἰπώμεν ὅτι τὴν διδασκαλίαν καὶ διάταξιν ταύτην τῆς Πενθέκτης ἐτήρησεν ἢ μετὰ ταῦτα Ἐκκλησία, ἀναγεννώσα εἰς τὸν θεῖον λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας τὸν νομίζοντα καὶ συνιστῶντα ἑαυτὸν ὡς «χριστιανὸν βαπτισμένον».

Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἱερατείας τοῦ πατριάρχου (οἰκουμενικοῦ) Λουκᾶ τοῦ κατὰ κόσμον Χρυσοβέργη (1156—1169) τετρακόσια ἑβδομήντα ἔτη μετὰ τὴν Πενθέκτην, ἐνεφανίσθη σκανδαλώδης τις ὑπόθεσις, περὶ ἧς ἔχομεν μάρτυρα τὸν ἀείμνηστον ἐρμηνευτὴν Θεόδωρον τὸν Βαλσαμῶνα. Ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ παρεστάθησαν εἰς τὴν περὶ αὐτὸν σύνοδον ἀγαρηνοί, μωαμεθανοὶ δῆλα δὴ, θέλοντες, ὡς φαίνεται, ἵνα συναριθμηθῶσιν ἐν τοῖς χριστιανοῖς, διαβεβαιούντες ὅτι ἔφθασαν εἰς τὰς χώρας αὐτῶν βαπτισθῆναι. Ἐρωτώμενοι δὲ «πῶς γέγενετο τὸ θαῦμα τοῦτο», ἀπεκρίθησαν ὅτι «συνήθειά ἐστιν»—ἄρα πολλὰ πρὸ τοῦ Χρυσοβέργη ἔτη—ἵνα βαπτίζωνται ὑπὸ ὀρθοδόξων ἱερέων ὅλα τὰ νήπια τῶν μωαμεθανῶν. Ἡ διαβεβαίωσις αὐτῶν ἀπερρίφθη, διότι ἡ σύνοδος ἢ περὶ τὸν Λουκᾶν ἔμαθεν ὅτι τὸ βάπτισμα, τὸ γινόμενον ὑπὸ ὀρθοδόξων ἱερέων εἰς τὰ τουρκόπαιδα «οὐ κατὰ διάθεσιν ἀγαθὴν καὶ πρόθεσιν ὀρθόδοξον ζητεῖται, ἀλλὰ διὰ σωματικὴν θεραπείαν». Αὐτοὶ ἐφρόνουν ὅτι τὰ παιδιὰ αὐτῶν δαιμονίζονται, καὶ βρωμοῦν ὡς τὰ σκυλλιά—«κατὰ κύνας ὄζειν» καὶ ὅτι λυτροῦνται ἀπὸ τὸ μαρτύριον αὐτὸ σώματος καὶ πνεύματος ἐὰν βαπτισθῶσιν' καὶ ἀφοῦ ἡ σύνοδος ἐβεβαίωθη ὅτι δέχονται καὶ ζητοῦσι τὸ βάπτισμα ὄχι ὡς καθαρτήριο προπατορικῶν ῥύπων καὶ πάροχον ἀγιασμοῦ, ἀλλ' ὡς φαρμακείαν, ἣ ἐπωδὴν, ἐξέδωκε τὴν δικαίαν αὐτῆς ἀπόφασιν ὅπως ὅλα τῶν μωαμεθανῶν τὰ παιδιὰ βαπτισθῶσι, διὰ «τὸ μὴ προσέρχεσθαι τῇ πίστει ὀρθῶς». Αὐτὸ δὲ καὶ ἔπρεπε νὰ μάθωμεν, ὅτι οἱ τοῦρκοι ἐδέχοντο τὴν διὰ τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἀγιασμάτων τῆς πίστεως ἡμῶν θεραπείαν νοσημάτων ἀνθρωπίνων, καὶ ψυχικῶν καὶ σωματικῶν.

Καὶ ἐνταῦθα μὲν ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος, ἄλλοτε δὲ περὶ τινῶν ἱερέων παρὰ χριστιανοῖς συνηθειῶν μοι ὑπεβλήθη ὑπόμνησις ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ 90 τοῖς ἑκατὸν ἀπὸ χριστιανῶν ἀναγκασθέντες, δυναστεία καὶ βία, ἵνα ἀσπασθῶσι τὴν, κατὰ Βυζαντινοὺς, βλασφημίαν τοῦ Μωάμεθ, μετεβίβασαν καὶ εἰς τὴν νέαν αὐτῶν θρησκείαν τὰς χριστιανικὰς συνηθείας. Ὑπῆρξεν ὅμως χρονικὴ περίοδος ἑτέρα, καθ' ἣν ἀμαρτύρος μένει ἡ τοιαύτη ἐκδοχή. Εἰς τὸν χρονογράφον Θεοφάνη (σ. 411 τ. Α') εὐρίσκομεν ἀναγεγραμμένην ἐν τέλει τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος συνηθειάν τινα παρὰ πυρολάτραις περιεργον τοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν Σταυρόν. Ἐν τινι πολέμῳ Περσῶν τοῦ Χοσρόη κατὰ τινος ἀνάρτου, ὅσοι τῶν ἐναντίων αἰχμάλωτοι συνελήφθησαν, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον' ἀλλ' ἐκ τούτων τοὺς τούρκους ἀπέστειλεν ὁ



Χοσρόης εἰς Κ)πολιν· ἔφερον δ' ἐπὶ τῶν μετώπων οὗτοι τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ *κεντητόν*, κατὰ τὴν παρὰ Θεοφάνει λέξιν. Ἐρωτώμενοι δ' ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος «ποιῶ τρόπῳ τοῦτο τὸ σημεῖον ἐπιφέρονται; ἔφασκον οἱ τοῦρκοι πρὸ πολλῶν χρόνων λοιμὸν ἐν Τουρκίᾳ (βεβαίως εἰς τὰς χώρας τῶν Οὐννων, εἰ οὐχὶ ἐν Παννονίᾳ) γενέσθαι, τινὰς δὲ τῶν ἐν αὐτοῖς χριστιανῶν ὑποθέσθαι τοῦτο ποιῆσαι, ὡς *ἐντεῦθεν ἐγένετο σωτηρία κατὰ τὴν χώραν*».

Τὸ θαῦμα τῆς ἀπὸ λοιμοῦ σωτηρίας ἀπεδόθη εἰς τὸν τοῦ Σωτῆρος Σταυρόν, διεδόθη παρὰ τοῖς τούρκοις, καὶ ἐχάραττον τὸ σημεῖον ἐπὶ τοῦ μετώπου. Ἀκούοντες δ' ἀπὸ τῶν χριστιανῶν τὰ θαύματα καὶ τὸν ἡρωϊσμόν τῶν μαρτύρων, ἐτίμων καὶ αὐτούς, πολύτιμα δῶρα προστάζοντες, ὡς ἡμᾶς διδάσκει ἢ πρὸς τὸν μάρτυρα Σέργιον εὐλάβεια καὶ τιμὴ αὐτοκράτορος Ἀσιανοῦ εἰδωλολάτρου, ὡς διδάσκει ἢ πρὸς τὸν Ἰσαπόστολον Κοσμᾶν εὐλάβεια τοῦ Ἀλῆ - πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἦκουον περὶ τοῦ σταυρικοῦ σημείου. Ἐλάτρευον αὐτὸ ὡς σωτήριον κατὰ δεινῶν. Ἦκουον περὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Μετεῖχον αὐτοῦ, καθὸ φαρμάκου, ἵνα μὴ κατὰ κῆνας ὄζωσιν. Ἦκουον περὶ θαυμάτων μαρτύρων τιμωμένων καθὸ μεσιτευνόντων ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς Θεόν· Ἐτίμων καὶ αὐτούς, οὐ προχωροῦντες περαιτέρω.

---

#### ΠΑΛΑΙΟΤΑΤΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

---

Στὴ Μαύρη Θάλασσα εἶδη ψαρικῆς εἶταν οἱ λακέρδες, παλαμιδες, σκόμβροι, χαμψιά, τσίροι, σιάκες (καλκάνια), μπαρμπούνια, γονβεσί, γαρίδες, μαρίδες, καβούρια, μίδια, γελάρτα, κέφαλοι, γουφάρια, λαυράκια, σαζάνια, κουτσορῆνες, τόννοι, καραβίδες, χρύσες, ζαγοράνες, ἀθερίνες, χέλια, δρακόντια, σκορπιοί, λαπίνες, δελφίνια, γιὰ τὴν προμήθεια λίπους γιὰ τὴ χρῆσιν τῶν καραβιῶν. Ἐπὶ πλέον φῶκες, βλίνοι, πεταράδες, λιχνάρια (γαβιοὶ τοῦ πελάγους), στρογγύλια, χελιδονόψαρα καὶ τὰ παράγωγά τους τὸ αὐγοτάραχο καὶ ἄλλα.

Οἱ Πόχες τῆς Μαύρης Θάλασσας εἶταν πηγές καὶ μέσα πλουτισμοῦ, εὐτυχίας καὶ καλοζωίας, γιὰ τὴ ψαρωσύνη στὴ Μαύρη Θάλασσα (Μεσέμβρια, Ἀγχιάλο, Σωζούπολη, Ἀγαθούπολη, Βασιλικὸ) ἀπὸ τὰ παλαιότατα χρόνια πολὺ συντελοῦσε στὴν εὐημερία τῶν κατοίκων τῆς Θράκης. Τὰ ψάρια εἶναι ὄχι μόνο ἄφθονα, ἀλλὰ καὶ πολὺ νόστιμα. Ἡ ἐπίδοση—ἢ προαιώνια ἐπίδωση τῶν Θρακῶν στὴν ψαρικὴ καὶ τὸ ταρίχευμα τῶν ψαριῶν ἢ τ' ἀλάτισμα, καθιστοῦσε τοὺς θαλασσινοὺς Θραῖκες ἱκανοὺς νὰ συσκευάζουν ἔτσι τὰ ψάρια, ὥστε νᾶναι περιζήτητα σ' ὅλες τὶς ἔξω ἀγορές τῆς Πόλης, τῆς

Βουλγαρίας και της Ρουμανίας. Οί Μαυροθαλασσίτες γνώριζαν τότε να ψαρεύουν, πώς να συσκευάσουν, ώστε ή λακέρδα λ. χ. της 'Αγαθουπόλεως, οί παλαμίδες, τὰ σκουμβριά, οί τσίροι, τὰ χαμψιά κ.λ.π. ν'άχουν πολλές φορές διπλή τιμή από την τιμή άλλων μερών. Μετά τή ναυτιλία, ή ψαρική εΐταν τὸ δεύτερο ἐμπόριο τῆς περιφερείας κΰστερα ἔρχονται τὰμπέλια, τὰ δημητριακά, τὰ ξυλοκάβρουνα και ή ξυλεία.

Στή Θράκη κυριαρχούσε μάλιστα τὸ σοσιαλιστικὸ σύστημα. Τὰ δικαιώματα και ή ἐκμετάλλευση τῶν Ποχῶν γίνονταν με τὸ θαυμάσιο αὐτὸ σύστημα, πὸν διαμοιράζονταν τὰ κέρδη δίκαια. Τὸ σύστημα τοῦτο βαστοῦσε ἀπὸ πολλές ἑκατονταετηρίδες πρὶν και σώζονταν ὡς τὶς μέρες μας. 'Η κάθε Πόχη μοιράζονταν σὲ σαράντα παράδες ή ἑκατὸ μερίδια. 'Ενας παρὰς ὑποδιαιρούνταν σὲ τέσσαρα ἄσπρα. Τὰ μερίδια αὐτά, δικαιώματα πάνω στήν τοποθεσία και τήν ἐκμετάλλευση, εΐταν πατρογονική κληρονομία και ἰδιοκτησία, πὸν διαβιβάζονταν στὰ παιδιά.

'Ο διαμοιρασμὸς γίνονταν ὡς ἑξῆς: 'Ο μὲν καρaboκύρης δηλ. ὁ διευθυντής ή ἐπόπτης, ἔπαιρνε 200 ή 300 μερτικά. Τ' ἀφεντικὸ ή κείνος πὸν ἔξουσίασε τὰ δίχτυα και κατέβαλλε τὰ ἔξοδα τῆς τροφῆς, λέμβων κλπ. ἔπαιρνε τὸ μισὸ τῆς σοδειᾶς. 'Ο κάθε ναύτης ἔπαιρνε ἑκατὸ μερίδια. 'Ο καμπάνταγης, δηλ. ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀποθήκης και προμηθειῶν, ἔπαιρνε ἑβδομήντα πέντε μερίδια και οί μοῦτσοι (βοηθοί) ἀπὸ πενήντα μερίδια. 'Ο κυβερνητικὸς δασμὸς εΐταν 21 %ο. 'Εχτὸς ἀπὸ τὰ δίχτυα χρειαζονταν για μιὰ Πόχη ἕνα μεγάλο καΐκι τριῶν τόνων, μιὰ βίγγλα για τὸν παρατηρητὴ 1 1/2 τόνων, ἕνα μικρὸ καΐκι ή βάρκα και μιὰ ἀλαμάνα ἑνὸς τόνου με κουπιὰ και πάλα, ἦτοι μεγάλο κουπιὸ για τήν πρύμνη ὡς τιμόνι.

'Η 'Αγαθούπολη λ. χ. ἔξουσίαζε 6 Πόχες πὸν θὰ πῆ ἕξ τοποθεσίες, ὅπου στήνονταν τὰ δίχτυα στή θάλασσα για τὸ ψάρεμα. Εΐταν βόρειες και νότιες. Οί βόρειες λέγονταν *λιπαρές*, ὅπου πιάνονταν παχιά ψάρια, σκουμπριά, χαμψιά κλπ. οί δὲ νότιες ἰσχνὰ ψάρια πὸν λέγονταν *τσιριές* για τσίρους.

'Η περίοδος τοῦ ψαρέματος τῶν τσίρων ἄρχιζε τὸν 'Απρίλιο ὡς τέλος Μαΐου. 'Η Σωζούπολη εΐταν ἀπαράμιλλη στήν ψαρική κι ὅποιος θέλει νὰ διαβάση τὸ ἐπικὸ ψάρεμα τῆς πολιτείας αὐτῆς, μπορεΐ νὰ δῆ τοῦ 'Αναγν. Παρασκευοπούλου: «'Η ψαρική στή Σωζούπολη» στὸ 'Αρχεῖο Θράκης, Β' τόμο. 'Αλλὰ κι ή 'Αγαθούπολη εΐταν ἐφάμιλλη, ὑστεροῦσε στήν παραγωγή τσίρων μόνο τῆς 'Αρετσοῦς, πὸν ή τοποθεσία της τῆς ἔδινε τὰ πρωτεία.

'Ο τρόπος πὸν γίνονταν τὸ διαμοίρασμα, σύμφωνα με τὸ (κοινοπολιτικὸ) σοσιαλιστικὸ σύστημα, εἶναι ὁ ἑξῆς:

'Όταν ἐπέστρεφαν οί ἀλαμάνες γεμάτες ἀπὸ ψάρια — στήν καλή σοδειὰ κάθε ἀλαμάνα ἔφερε ἀπὸ χίλια ζευγάρια παλαμίδες και λακέρδες— ἐπικρατοῦσε συνήθεια νὰ διαμοιρασθῆ τὸ πλήρωμα τὰ ψάρια κατὰ τὸ σύστημα τῶν μερτικῶν (μεριδιῶν). Τὸ σύστημα εΐταν τέλειο κοινοπολιτικὸ σο-



σιαλιστικό, πού ικανοποιούσε όλους, γιατί έπαιρνε ο καθένας ανάλογα με την έσοδεία. "Υστερα τὰ ψάρια τᾶβαζε στη δημοπρασία ο αντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως. Πρῶτα έπαιρνε ἡ Κυβέρνηση 21 1)2%." Έπαιρνε τὸ ἥμισυ ἀπὸ τὸ καθαρὸ ποσὸ ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ἀλαμάνας καὶ τῶν δίχτυῶν, τὸ δ' ἄλλο μισὸ διαμοιράζονταν στὸ πλήρωμα με τοὺς ἀκόλουθους ὄρους :

Ὁ καπετάνιος ἢ ἄλμπουριέρης καὶ ὁ πάλατζης λάβαιναν ἀπὸ δυὸ μερίδια. Οἱ χειριζόμενοι τὰ δυὸ πρῶτα μεγάλα κουπιὰ κοινῶς χαμνατζῆδες, πού τὸ καθῆκον τους εἶταν ν' ἀνασύρουν τὰ δίχτυα καὶ νὰ βγάλουν (ξεμπαρτζώνουν) τὰ ψάρια, λάβαιναν 1 %, οἱ λοιποὶ έπαιρναν ἀπὸ ἓνα μερίδιο. Τῆς κάθε ἀλαμάνας τὰ μερίδια εἶταν 14.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ναῦτες δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ παλαμίδες γιὰ τὴν κουμπάνια τους (ἀποθήκεψή τους) πωλοῦσαν τὸ μερίδιό τους στοὺς ἐμπόρους, πού τᾶλάτιζαν καὶ ταριχευμένο τῷστελναν σᾶλλες ἀγορές. Ἡ παλαμίδα καὶ ἡ λακέρδα τῆς Μαύρης Θάλασσας εἶταν περιζήτητη.

Οἱ Βούλγαροι πού σήμερα κατέχουν τὰ ἑλληνικώτατα ἀπὸ αἰῶνων αὐτὰ μέρη, ἐμάραναν καὶ σχεδὸν ἔσβησαν αὐτὸ τὸ ἐμπόριο τῆς ψαρικῆς. Καὶ μάταια ἡ κυβέρνησή τους ἴδρυσε καὶ σχολεῖο ψαρικῆς καὶ ἀλιείας. Βούλγαρος καὶ ψαρικῆ καὶ ναυτικὴ τέχνη δὲ μπορῆ νὰ συμβιβασθοῦν. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Θράκες θαλασσινοὶ γιὰ νὰ ικανοποιοῦνται ὅλοι κι' ὅλοι νὰ τρῶν. Στὴ Μεσέμβρια μάλιστα ἐπικρατοῦσε σύστημα εὐρύτερο κι' ὄχι τόσο συγκεντρωτικὸ τοῦ πλούτου στὰ χέρια τῶν ἰδιοκτητῶν με τὰ μεγάλα μερίδια. Πάντως στὴ Θράκη ἔχουν δοκιμαστῆ τὰ συστήματα τὰ σοσιαλιστικὰ πρὸ αἰῶνων. Ἀκόμη καὶ στὰ μεταλλεῖα τοῦ Σαμακοβιοῦ τὰ χρησιμοποίησαν, πού τὴν ἐκμετάλλευσή τους ὤνειρεύτηκε κι' ὁ μακ. Βιζυηνὸς ἀναζητώντας στὸ Παρίσι κεφαλαιούχους (τὸ προοίμιο τῆς τρέλλας του).

Σήμερα ὅλοι οἱ Ἕλληνες ψαράδες βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα κακὰ ἀποκαταστημένοι, ἀσυγκρότητοι καὶ δυστυχησμένοι, γιατί δὲν ὑπάρχει κράτος νὰ τοὺς βοηθήσῃ στὴν ὀργάνωσή τους γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου.

Η ΦΟΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΣΟΥΦΛΙΩΤΙΣΣΑΣ

Τὸ Σουφλί, ἡ σημερινὴ πρωτεύουσα τῆς δμώνυμης ἐπαρχίας τοῦ νομοῦ Ἐβρου, πὸν πυρπολήθηκε στὰ 1801 ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀποτελοῦνταν, ὡς στὰ 1821 κυρίως ἀπὸ τούρκικο πληθυσμό. Ἐκτοπιζόμενος σιγά-σιγά ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἔξαφανίσθηκαν οἱ Τούρκοι ὀλίγοτετα στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Ἔτσι τὸ Σουφλί μὲ τὸν ἀμιγῆ πέρα-πέρα ἑλληνικὸ του πληθυσμὸ ἐπωνομάζονταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους Κιουτσούκ-Γιουνάν (Μικρὴ Ἑλλάδα) γιατί ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κωμόπολη τοῦ Σουφλιοῦ καὶ ὄλες οἱ γύρω κωμοπόλεις καὶ τὰ χωριά—Κορνοφωλιά, Δαδιά, Λευκίμη, Τριφύλλι, Κιουπλί, Νταγαντζί, Μάνδρα, Λάβαρα, Ἀμόριο, Ψαθάδες—κατοικοῦνταν ἀπὸ Ἑλληνες πὸν διακρίθηκαν γιὰ τὸν πατριωτισμὸ τους καὶ τὴν ἀνδρεία τους.

Μέρος ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Σουφλιοῦ, λέγεται ἀπὸ παράδοση, πὸς κατάγεται ἀπὸ ἑκατρισμαένους Σουλιῶτες, γι' αὐτὸ ὑπάρχει καὶ στὸ Σουφλί μικρὴ συνοικία μὲ τὸ ὄνομα Κακοσοῦλι-Καλεσι (Κακοσοῦλι μαχαλάς) <sup>1)</sup>.

Ἡ γυναικεία φορεσιά, ἡ ἐπονομαζομένη σήμερα τοῦ Σουφλιοῦ, φοριόταν ἄλλοτε καὶ στὰ πέραν τοῦ Ἐβρου ἑλληνικὰ χωριά—Κιουπλί καὶ Ντογαντζί—πὸν μεταφέρθηκαν στὴν ἀνταλλαγὴ δυσμικὰ ἀπὸ τὸν Ἐβρο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κατάληψη τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ἐπίσης ἡ ἴδια στολὴ φορέθηκε καὶ στὰ διασκορπισμένα ἄλλοτε τουρκικὰ χωριά τῆς τωρινῆς ἐπαρχίας Σουφλιοῦ : στὴ Λυκόφη, Λαϊνά, Λύρα, Τύχιο, Προβατῶνα, Ταύρους, Πέπλο, εὐθὺς μόλις οἱ κάτοικοί τους μετανάστεψαν στὴν Τουρκία στὰ 1920—1922. Ἡ φορεσιά αὐτὴ συνηθίζονταν ἀκόμη τελευταῖα, ὡς τὰ 1930, ἀπ' ὄλες τῖς γυναικὲς ἀνεξαιρέτα, ὄχι μόνο στὴν κωμόπολη τοῦ Σουφλιοῦ καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπαρχία πὸν περιλαμβάνει 9 κοινότητες καὶ 49 χωριά, ἀλλὰ καὶ στὰ βόρεια ἀπὸ τὸ Σουφλί χωριά τῆς ἐπαρχίας Διδυμότειχου—Μάνδρα, Λάβαρα, Κισσάρειο, Ἀμόριο— πὸν οἱ ἐνδυμασίες τους διαφέρουν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴ φορεσιά τῆς ἐπαρχίας Σουφλιοῦ.

Δουλειά, στὴν ὀποία οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Σουφλιοῦ εἶχαν ἐξαιρετικὴ προσήλωση, εἶναι ἡ σηροτροφία, πὸν μὲ τὰ εἰσοδήματά της οἱ Σουφλιῶτες ἀντίκρουζαν, ὅπως καὶ σήμερα, ὄλα τὰ ὀικονομικά τους προβλήματα. Ἔτσι πὸν ἡ πώληση τοῦ κουκουλιοῦ ἀποτελοῦσε τὸ μεγαλύτερό τους εἰσόδημα. Παλιότερα ὀμως, καθὼς φαίνεται, καλλιεργοῦνταν καὶ τὸ λινάρι καὶ τὸ κανάβι, ἀλλὰ μονάχα γιὰ ἀτομικὴ τους χρῆση.

Ἡ ἀγάπη τῆς Σουφλιώτισσας γιὰ τὸν ἀργαλειὸ καὶ ἡ πεισματική της ἀφοσίωση καὶ ἔμμονὴ στὰ πατροπαράδοτα, μπορεῖ νὰ κατατα-

1) Βλ. Κων. Γ. Κουρτίδου, Περὶ καταγωγῆς τῶν Σουφλιωτῶν, Ἀρχεῖον Ἐθ. Ἐθσ. τόμ. 10 1943, σελ. 221.



χθῆ ἀνάμεσα στὰ ἐλάχιστα σημερινὰ παραδείγματα τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Ἀκόμη καὶ τώρα ὅλες οἱ γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια τὰ ἀσχολούμενα καὶ μὲ ἄλλα ἔργα, ὡς καὶ οἱ τελειόφοιτες τοῦ γυμνασίου μαθαίνουν νὰ ὑφαίνουν, γιατί τὸ θεωροῦν ντροπὴ τους νὰ μὴν ξέρει τὸ κορίτσι τὸ φάσιμο. Ἀπὸ κανένα σπίτι δὲ λείπει ὁ ἀργαλειὸς καὶ μόνες τους φιλοτεχνοῦν δλόκληρη τὴν προῖκα τους, ἀδιάφορο ἂν πολλὰ ἀπὸ τὰ σημερινὰ κατασκευάσματα τοῦ ἀργαλειοῦ, ἔχουν κατὰ πολὺ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τοὺς παλιούς τους τύπους. Ὁ ρουχισμὸς καὶ τὰ ὑφάσματα τῆς οἰκιακῆς χρήσης ποὺ προορίζονταν ἀκόμη τελευταῖα ἢ Σουφλιώτισσα, ὑπεραρκοῦσαν ὄχι μόνο γιὰ δλόκληρη τὴ ζωὴ της ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ κληρονομηθοῦν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παιδιά της.

Ἄν καὶ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἀφθονοὶ εἶναι ὁ πλοῦτος τῆς προίκας σὲ φαντὰ εἶδη, τὸ Σουφλί μολαταῦτα ξεπερνάει στὸ προικιὸ του, κάθε ἑλληνικὸ παράδειγμα προικιάτικου ρουχισμοῦ. Φτάνει νὰ σημειωθῆ, πὼς ἢ νύφη προορίζονταν: μὲ ἐξηντα πουκάμισα, σαράντα—πενήντα καφιάνια, (ἐξωτερικοὺς ἐπενδύτες), ἰσάριθμα μεσοφόρια καὶ μισοφούστανα καὶ ποδιές, ὅλα γινομένα μὲ ἐγχώρια ὑλικά ποὺ καλλιεργοῦνταν, ἐπεξεργάζονταν, βάζονταν, ὑφαίνονταν, στολίζονταν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γυναῖκα. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ περισσότερα ἦσαν κεντημένα, γραμμένα μὲ τὸ χέρι σὲν ἀργαλειὸ καὶ μὲ τὸ μέτρομα τῆς κλωστής, ὅπως λένε. Πυκνοδουλεμένα σὲ σχέδια καὶ μὲ ποικίλες



(Εἰκ. 1) Γερόντισσα Σουφλιώτισσα μὲ κοντογοῦνι.

χρωματικὲς ἀποχρώσεις, ἦσαν ὅλα τὰ κεντητὰ τοῦ ἀργαλειοῦ τους τόσο, ποὺ γιὰ νὰ κεντηθῆ π. χ. μιὰ ποδιὰ μὲ βαρὺ κέντημα ποὺ σκέπαζε δλόκληρο τὸ ὕφασμα, ἀπαιτοῦνταν, περίπου, σαράντα μέρες βαρειᾶς δουλιᾶς. Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι τὸ κέντημα τοῦ χεριοῦ ἀγνοεῖται πέρα—πέρα ἀπὸ τὴ Σουφλιώτισσα. Κανένα κομμάτι τῆς παλιᾶς φορεσιᾶς της, χωρὶς νὰ ἐξαίρεται καὶ αὐτὸ τὸ πουκάμισο, ὅπως καὶ κανένα ὕφασμα γιὰ τὴν οἰκιακὴ χρῆση δὲ φέρνει ἐλάχιστο δείγμα ἀπὸ κέντημα μὲ τὴ βελόνα. Διακριτικὸ καὶ τοῦτο γνώρισμα τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας αὐτῆς, σπανιώτατα συναντώμενο σὲ ἄλλα ἑλληνικὰ μέρη. Ἔτσι ἐξηγιέται καὶ ἡ βαθειὰ ριζωμένη ἀγάπη τους γιὰ τὸν ἀργαλειὸ ποὺ καθὼς φαίνεται στάθηκε ἀπὸ παλιὰ χρόνια τὸ μοναδικὸ ὄργανο τῆς τοπικῆς ἰδιομορφίας τους σὲ τὴ λαϊκὴ τέχνη.

Ἡ φορεσιὰ τοῦ Σουφλιοῦ φοριέται σήμερα μονάχα ἀπὸ τὶς γερόντισσες (εἰκ. 1). Τὰ κομμάτια της εἶναι περίπου ὅμοια στὸ σχῆμα μὲ τὰ παλιό-





(Είχ. 2). Σουφλιώτισσες με γιορτινές φορεσιές, τὰ σαμαλατζένια καφτάνια καὶ με τὶς γραμμένες ποδιές.



τερα, γίνονται ὅμως μὲ ὑφάσματα σύγχρονης κατασκευῆς εἴτε φασμένα ἀπὸ τῆς ἴδιες ἢ καὶ ἀγοραστά. Εἶναι μάλλινα τὸ χειμῶνα, μπαμπακερὰ τὸ καλοκαίρι καὶ μεταξωτὰ καφετιά ἢ μαῦρα γιὰ τῆς ἐπίσημες περιστάσεις. Ἀξιέπαινη λοιπὸν καὶ ἀξιομίμητη εἶναι ἡ πρωτοβουλία τῆς Δημορχίας Σουφλιοῦ ποὺ σύναξε δέκα ἀπὸ τῆς πλουσιώτερες καὶ ὠραιότερες παλιῆς φορεσιῆς τοῦ τόπου, τῆς *ἀιλαζωτές*, τόσο γιὰ νὰ διαφυλάξει τὴν ἰδιόρρυθμη φορεσιά τοῦ Σουφλιοῦ ὅσο καὶ γιὰ νὰ τὴν ἐπιδείξει σὲ ὠρισμένες γιορταστικῆς περιστάσεις καὶ τελετῆς (εἶκ. 2).

Ἡ φορεσιά τοῦ Σουφλιοῦ παίρνει κατ' ἐπέκταση τὴν ὀνομασία τῆς, ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ μακρὸ ἐπενδύτη, τὸ *καφιάνι*, ποὺ ἀπ' αὐτὸ τὴ λένε, τὰ *καφιάνια*. Ἡ νυφικὴ εἶναι ὅμοια μὲ τὴ *γιορτερῆ* καὶ διακρίνεται μὲ τὴν ὀνομασία: *ἡ φορεσιά μὲ τὸ σαμαλαιζιένιο καφιάνι καὶ τὴ θυμιατὴ ποδιά*. Τὴν καλὴ λοιπὸν φορεσιά τοῦ Σουφλιοῦ τὴν ἀποτελοῦν τὰ ἀκόλουθα κομμάτια:

1) Ἡ *φανέλλα*, φαντὴ ἢ πλεχτὴ μὲ μανίκια μακριά.

2) Τὸ *πο(ν)κάμισο*, κάτασπρο φτάνει ἴσαμε τὸν ἀστράγαλο. Ἔχει μακριὰ καὶ πλατεῖα μανίκια. Ἀνοικτὸ μπροστὰ στὸ στήθος κουμπώνει στὸ λαιμὸ μ' ἓνα κουμπάκι. Γιὰ νὰ ραφτεῖ χρειάζονται τέσσερα φύλλα ἀπὸ ὑφασμα, σὲ πλάτος 0,50 μ. γιὰ τὸ κορμὶ καὶ ἄλλα δυὸ φύλλα γιὰ τὰ μανίκια.

Τὰ πογκάμισα διακρίνονται, σὲ *καθημερινὰ* καὶ *γιορτερά*. Τὰ καθημερινὰ εἶναι *μπαμπακερὰ ἢ μεταξομπάμπανα κλωστά*, δηλ. *κλωσμένα* (κλωσμένο λένε τὸ στριμμένο νῆμα ἢ μετάξι) καὶ φασμένα δλόκληρα στὸ σπῆτι μὲ στημόνι μπαμπακερὸ καὶ ὑφάδι μετάξινο. Τὸ ὑφασμά τους στολίζεται καθὼς τὸ φαίνουν στῆς *ἄκρες*, *στῆς οὐγες*, μὲ μιὰ χρωματιστὴ φαντὴ γραμμὴ (κίτρινη ἢ κόκκινη ἢ γαλάζια ἢ καφετιά) τὸ *κινάρι*, ποὺ ἔχει πλάτος 0,81 μ. περίπου. Τὸ πογκάμισο ράβεται, *οὐγια μὲ οὐγια*, ἔτσι ποὺ ὅταν ἐνώνονται τὰ δυὸ κινάρια μαζί ἐμφανίζουν ἓνα μονοκόματο πανὶ καὶ ἓνα ἰδιόμορφο καὶ ἀπέριττο στολισμὸ μὲ τῆς δυὸ κατακόρυφες χρωματιστῆς στενῆς ταινίης. Τὰ καλὰ πογκάμισα καὶ τὰ νυφικὰ εἶναι ὀλομέταξα ἀπὸ ὑφασμα σγουρό, ποὺ γιὰ νὰ πετύχει τὸ ὑφαίνου μὲ στημόνι ἀστριφτο, *ἄκλωστο*, καὶ μὲ φάδι στριμμένο, *κλωσμένο*. Ἀφοῦ φαντῆ μουσκέβουν τὸ ὑφασμα στὸ νερὸ γιὰ νὰ σγουράνει.

Τὰ παλιὰ πογκάμισα τὰ κατάργησαν, πᾶνε πενήντα πάνω-κάτω χρόνια. Ἦταν ὅλα μπαμπακερὰ, στολισμένα μὲ πολύχρωμα κεντήματα τοῦ ἀργαλειοῦ, γραμμένα, ὅπως λένε, δλόγυρα στὸν ποδόγυρο καὶ στὰ μανίκια. Αὐτὰ σήμερα ἐξαφανίσθηκαν πέρα-πέρα. Τὰ πογκάμισα τὰ σημερινὰ στολίζονται στὸ λαιμὸ, στὰ μανίκια καὶ συχνὰ στὸν ποδόγυρο μὲ κοινὴ *ιζαντελίτζα*, ἀγοραστὴ ἢ πλεγμένη ἀπὸ τῆς ἴδιες μὲ τὸ βελονάκι. Λίγο παλιότερα τὰ στολίζαν δλόγυρα γιὰ τέλειωμα μὲ τὴ γνωστὴ ἑλληνικὴ νταντέλλα, τὴ *μιμπίλλα*, ποὺ τὴ λέγανε, τὰ *τσουμπάρια*, καὶ εἶχε διάφορα ἰδιόρρυθμα πλέγματα γινόμενα μὲ τὴν κοινὴ βελόνα.

3) Τὸ *μισοφόρι*. Εἶναι μοῦστος ἀνοιχτὸς μπροστὰ χωρὶς μανίκια καὶ μὲ φούστα πού ἔχει πολλὲς σοῦρες στὴ μέση, *τὶς πάστες*. Κοντύτερο ἀπὸ τὸ ποικάμισο φτάνει ἴσαμε τὴ μέση τῆς γάμπας. Τὸ καλοκαιρινὸ μισοφόρι γίνεται ἀπὸ μπαμπακερὸ φαντὸ μὲ λεπτὸ στημόνι καὶ χοντρὸ φάδι, τὸ *καμπάδικο*. Τὸ χειμωνιάτικο εἶναι εἴτε μαλλομπάμπακο μὲ γραμμὲς μπαμπακερὲς καὶ μάλλινες, εἴτε δλόμαλλο. Τὸν τελευταῖο καιρὸ κάνανε καὶ μεσοφόρια ἀπὸ χασὲ μὲ λίγα χρωματιστὰ κεντήματα, *λίγο πράμα*, δλόγυρα στὴ φούστα: πού λέγονταν τὰ *γκραμπούδια* ἢ τὰ *δοντάκια*.

Τὸ *μισοφούστανο* ἢ *ἡ φ(ου)τιάνα*. Εἶναι μιὰ πολὺ πλατιὰ φούστα, μακριὰ ὅσο καὶ τὸ μισοφόρι καὶ μπαίνει πάνω ἀπ' αὐτό. Ἐχει πολλὲς σοῦρες, *πάστες*, στὴ μέση, *γιὰ νὰ καλαθώνουν*, νὰ φουσκώνουν οἱ γυναῖκες. Γι' αὐτὸ προσθέτουν καὶ στὸ κάτω μέρος τῆς φουστάνας ἓνα μεγάλο βολάν, τὸ *χαρπαλί*, φαρδὺ μιὰ παλάμη. Τὸ μισοφούστανο εἶχε ζώνη στὴ μέση μὲ πλάτος δυὸ δάκτυλα καὶ μᾶκρος ἴσο μὲ τὴν περίμετρο τῆς μέσης. Πάνω στὴ ζώνη ταχτοποιοῦνταν οἱ *πάστες*. Παλιότερα ὅμως ἡ λουρίδα αὐτῆ, πού σχηματίζει τὴ ζώνη ράβονταν σ' ὅλο τὰ πλάτος τοῦ ὑφάσματος τῆς φούστας χωρὶς νὰ ράβωνται ἀπάνω της οἱ *πιέτες*. Ἀνάμεσα στὴ λουρίδα αὐτῆ πού ἦταν διπλή, σὰ σωλήνας, περνοῦσαν ἓνα κορδόνι, τὴ *βρακοζώνη*, πού ἔσφιγγαν στὴ μέση, ἔτσι σοῦρωνε δλόκληρη ἡ φούστα καὶ σχηματίζονταν οἱ *πάστες*.

Οἱ πολὺ ἀδύνατες γυναῖκες φοροῦσαν δυὸ μισοφούστανα. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἓνα ἦταν μπαμπακερό. Τὰ χειμωνιάτικα μισοφούστανα γίνονταν ἀπὸ λεπτὸ μάλλινο ὑφασμα φασμένον ἀπὸ τὶς ἴδιες: τὸ ὑφασμα αὐτὸ τὸ λέγανε, τὰ *φ(ου)στάγια*. Ἦταν μονόχρωμο, κόκκινο, μαῦρο, γαλάζιο, πράσινο, καὶ σπανιώτερα δίχρωμο μὲ τετραγωνάκια. Οἱ νυφιάτικες καὶ οἱ γιορτερές, *φστάνες*, γίνονταν ἀπὸ πολυτελῆ ὑφάσματα ὅμοια μὲ τὸ καφτάνι καθὼς καὶ μὲ μεταξωτὰ ἀτλάζια, γαλάζια, οὐρανια, κόκκινα ἢ καὶ κλαδωτὰ.

Τὸ *καφτάνι*. Τὸ κυριώτερο καὶ ἐπισημότερο κομμάτι τῆς φορεσιᾶς τοὺς εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς αὐτὸς μακρὺς ἐπενδύτης πού παρουσιάζει μεγάλες ἀναλογίες μὲ τὸ *σαγιά* τοῦ Ρουμλουκιῦ<sup>1)</sup>, τῆς Βέροιας κ.ἄ. ὅπως καὶ μὲ τὸν *καπλαμᾶ* τῆς Μεγαρίτισσας ἢ καὶ μὲ τὴ *σαγιά* τῆς Καρπασίτισσας τῆς Κύπρου κ. ἄ.. Ἔτσι ἔχει τὸ ἴδιο περίπου σχῆμα μὲ τοὺς παραπάνω ἐπενδύτες, ἀνοιχτὸς μπροστὰ ὡς κάτω καὶ μὲ μεγάλο ἄνοιγμα στὸ στήθος τόσο γιὰ νὰ φαίνεται ἡ τραχηλιὰ τοῦ ποικάμισου *καὶ νὰ μένουν τὰ στήθια ἀνοιχτά*, ὅπως λένε, ὅσο καὶ νὰ γυμνώνωνται εὐκόλα γιὰ τὸ θηλασμό. Τὰ μακριὰ μανίκια του, *μὲ τὰ μανικέτια*, ἦταν ἄλλοτε κοντύτερα φτάνοντας κάτω ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα καὶ ἀφήνοντας νὰ διακρίνεται καὶ μέρος ἀπὸ τὸ ὑφασμα τοῦ ποικάμισου μὲ τὰ φαντὰ κεντήματά του. Σήμερα ὅμως φτάνει ἴσαμε τὴν παλάμη, ἔτσι πού γιὰ μεγαλύτερο στολισμὸ γυρίζουν τὰ μανικέτια γιὰ νὰ φαίνεται ἡ μεταξωτὴ φόδρα τοῦ καφτανιοῦ καὶ ἡ τζαντελίτσα τοῦ ποικάμισου (εἶκ. 7).

1) Ἄγγ. Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη, Ρουμλούκι, 1931, σ. 43—49.



Τὸ πάνω μέρος τοῦ καφτανιοῦ ἐφαρμοστὸ πολὺ στὸ σῶμα πλαταίνει ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω μὲ τέσσερεις λόξεις. τὶς γάζες, δυὸ στὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ δυὸ στὴν ἀριστερή. Οἱ γάζες ἀρχίζοντας ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς γοφούς, ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω, ἀνοίγουν πρὸς τὰ ἔξω καὶ σχηματίζουν προεξοχή, τὴν τσάκισή, πού γίνεται ἐπιδειχτικὰ πεταχτὴ πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ κάτω ἐνόσω μάλιστα σφίγγουν πολὺ στὴ μέση τὸ καφτάνι μὲ τὸ ζουνάρι. Μεγάλῃ προσοχῇ ἔδιναν οἱ Σουφλιώτισσες στὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ καφτανιοῦ καὶ στὴν ὁμορφότερή του ἐπίδειξη, πού θεωροῦνταν καὶ μέτρο τῆς φιλοκαλίας του. Γι' αὐτὸ ὅταν δὲ φοροῦσαν τὸ καφτάνι τὸ δίπλωναν ἀμέσως μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια καὶ ἐπιτηδειότητα ἀκριβῶς πάνω στὶς γάζες του, στὴ μεσαία ραφή, ὥστε νὰ σχηματίζεται πάντοτε ἡ τσάκισή πρὸς τὰ ἔξω καὶ νὰ μὴν καταστρέφεται ἢ φόρμα της, ὅταν δὲν φοριόταν. Τὰ ἄλλα τρία φύλλα τοῦ καφτανιοῦ τὰ δυὸ μπροστινὰ καὶ τὸ πισινὸ τῆς πλάτης εἶναι ἐντελῶς ἴσια. Τὰ δυὸ ὅμως μπροστινὰ φύλλα, τὰ ἀνοιχτά, τὰ σηκώναν πάντοτε ὅταν φοροῦσαν τὸ καφτάνι, τὰ *σκοῦμπωναν* ἢ τὰ *δίπλωναν ἐμ ἀπ' ἐδῶ ἐμ ἀπ' ἐκεῖ* (δηλ. τὸ ἔνα ἀπὸ δῶ καὶ τ' ἄλλο ἀπὸ κεῖ) ὅπως λένε. Τὸ ἔνα τὸ στήριζαν στὴ μέση, δεξιὰ κάτω ἀπὸ τὸ ζουνάρι καὶ τὸ ἄλλο ἀριστερά. Κατὰ τὸν ὁμοιο τρόπο συνηθίζουν νὰ σηκώνουν τὸν καπλαμῆ οἱ Μεγαρίτισσες, καὶ τὸν σαγιᾶ οἱ Ρουμλουκιώτισσες κ. ἄ.. *Ὁῦλο ἀγασκουμπωμένο ἦταν τὸ καφτάνι καθεμέρα, καὶ μόνο στὴν Ἐκκλησιὰ ἦταν ξεσκούμπωτο* δηλ. δὲν τὸ σήκωναν στὴ μέση μονάχα ὅταν πήγαιναν στὴν Ἐκκλησιὰ, γιὰ ἔνδειξη σεβασμοῦ.

Τὸ καφτάνι γίνονταν ἀπὸ *λογιῶ*—*λογιῶ* ὑφάσματα καθωρισμένα στὴν κάθε ἡλικία καὶ περίσταση. Ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρομε μερικά. Ἀπὸ τὰ καθημερινὰ καφτάνια, τὰ καλοκαιρινὰ γίνονταν ἀπὸ τσίτια, τοὺς *μπασμάδες*, ἀλλὰ συνήθως τὰ περισσότερα τὰ κάνανε μὲ δικά τους ἐγχώρια ὑφαντά. Αὐτὰ διακρίνονταν σὲ κατηγορίες ἀνάλογα ἀπὸ τὸ σχέδιο πού εἶχε τὸ κάθε εἶδος τοῦ φαντοῦ. Ἔτσι ἔχομε : α) *καφτάνια μὲ θύρα* δηλ. γινομένα μὲ φαντὰ ριγωτά, *λουριδάτα*, κόκκινα καὶ μαῦρα. Οἱ χρωματιστὲς λουρίδες χωρίζονταν στὸ στημόνι μὲ δυὸ ἄσπρες μπαμπακερὲς κλωστῆς. Τοῦτες τὶς μπαμπακερὲς λεπτὲς κλωστῆς τὶς φέρνανε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὶς λέγανε *φιλεμέν* (ἀπὸ τὸ FILS). Στὰ καφτάνια μὲ θύρα τὸ φάδι ἦταν πάντα μαῦρο. Ἡ ὑφανσή τους γίνονταν μονὴ μὲ δυὸ πατηθρες. β) *Τὰ καφασούδια*. Ὑφασμα μὲ πολὺ μικρὰ τετραγώνια κόκκινα καὶ μαῦρα πού χωρίζονταν κι' αὐτὰ μὲ δυὸ λεπτὲς κλωστῆς φιλεμέν. Οἱ δυὸ αὐτῆς κλωστῆς τοποθετοῦνταν μόνο στὸ στημόνι. Στὸ φάδι δὲν ἔοριχναν τὸ ἄσπρο νῆμα ἀλλὰ μεταχειρίζονταν δυὸ χρωματιστὰ ὑφάδια, κόκκινο καὶ μαῦρο. Ρίχνανε τέσσερεις σαϊτιῆς κόκκινο φάδι καὶ τέσσερεις μαῦρο, ὥστε νὰ σχηματίζονται τὰ πολὺ μικρὰ τετράγωνα. γ) *Τὰ σαλτσίδικα καφτάνια*. Τὸ ὑφασμά τους γίνονταν λουρίδες - λουρίδες μὲ πλάτος μισὸ δάκτυλο ἢ καθεμιὰ. Ἡ μιὰ λουρίδα ἦταν δλόμαυρη καὶ ἡ ἄλλη ριγωτή. Οἱ ρίγες τῆς τελευταίας σχηματίζονταν στὸ στημόνι μὲ δυὸ

κλωστὲς κόκκινες καὶ δυὸ μαῦρες. Τὸ φάδι ἦταν πάντα μαῦρο. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕφασμα κάνανε καὶ ποδιές.

Τὰ χειμωνιάτικα καφτάνια ἦταν ἐπίσης φαντὰ μαλλομπάμπακα ἢ δλό-μαλλα. Ξεχώριζαν καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες ὀνομασίες, πού εἶχαν τὰ ὑφάσματα τους, ὅπως σέ: α) *ἀδίμιτα μπιντένια καφτάνια*. Τὸ ὕφασμά τους εἶχε λουρίδες μάλλινες καὶ λουρίδες μπαμπακερές, σὲ ὅμοιο πλάτος, πού τὶς ρίχνανε στὸ στημόνι. Ὑφαίνονταν μὲ μπαμπακερὸ φάδι καὶ μὲ τέσσερις πατῆθρες. β) *Τὰ μάτια μπιντένια*. Αὐτὰ ἔχουνε ὕφασμα γινομένο μὲ στημόνι μαλλομπάμπακο καὶ φάδι μπαμπακερό. Στὸ στημόνι ρίχνανε μιὰ λουρίδα ἄσπρη καὶ μιὰ λουρίδα μαύρη μάλλινη. Κι' οἱ δυὸ εἶχαν πλάτος ἓνα δάχτυλο καὶ χωρίζονταν μὲ λεπτὲς κλωστὲς μαῦρες καὶ κόκκινες. γ) *Τὰ φ(ου)στανίσια καφτάνια*. Εἶχαν ὑφάσματα ὀλομάλλινα γινομένα μὲ μικρὰ τετραγωνάκια σὲ διάφορα χρώματα συνήθως γαλάζιο - μαῦρο ἢ γαλαζο - κόκκινο.

Τὰ νυφιάτικα καὶ γιορτερὰ καφτάνια ἦταν τὰ μόνα πού γίνονταν μὲ ὕφασμα ἀγοραστὸ ξενικῆς προέλευσης. Πάντοτε μεταξωτὰ ἢ ἀτλαζωτὰ ἦταν εἴτε μονόχρωμα σὲ ζωνρὰ χρώματα, γαλάζια ἢ οὐρασιά, τριανταφυλλιά, κρσάτα, (κόκκινο βαθύ), εἴτε κλαδωτὰ μεταξωτὰ, ἢ οριγωτὰ, ὅπως τὸ *σαμαλατζένιο καφτάνι*, πού θεωροῦνταν ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπισημότερα καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ καλὰ γιορτερὰ καφτάνια, μὲ τὶς ἄσπρες καὶ τριανταφυλλίσιας ρίγες. Ἀπὸ ὅμοια ὑφάσματα γίνονταν πολλὲς φορὲς καὶ τὸ μισοφούστανο, ὅπως εἰπώθηκε.

Ὅλα τὰ καφτάνια εἶχαν ἐσωτερικὰ φόδρα, τὸ *σοπάνι*, σὲ χρῶμα ἀνάλογο μὲ τὸ ἐξωτερικὸ τους ὕφασμα. Τὰ καλοκαιρινὰ τὰ φοδραρίζαν, μὲ *μπασμάδες*, καὶ τὰ χειμωνιάτικα μὲ καλύτερους *μπασμάδες* ἢ μὲ μπαμπακερὰ φαντὰ. Πάντοτε ὅμως τὰ δυὸ μπροστινὰ φύλλα τοῦ καφτανιοῦ, πού τὰ σήκωναν, ὅπως καὶ τὰ μανικέτια, ἦσαν φοδραρισμένα μὲ ἐκλεκτὰ ὑφάσματα καὶ κατ' ἐξοχὴν τὰ νυφικὰ καὶ τὰ γιορτερὰ πού στολίζονταν μὲ ἀτλαζωτὰ ἢ κλαδωτὰ μεταξωτὰ ὅμοια μὲ τοῦ μισοφούστανου. Συχνότατα εἶχαν καὶ διαφορετικὸ χρωματισμὸ πού ἀνάδειχνε πολυτελέστερη τὴν φορεσιὰ ὅταν τὰ ἀνασήκωναν, τὰ *σκομπωναν*.

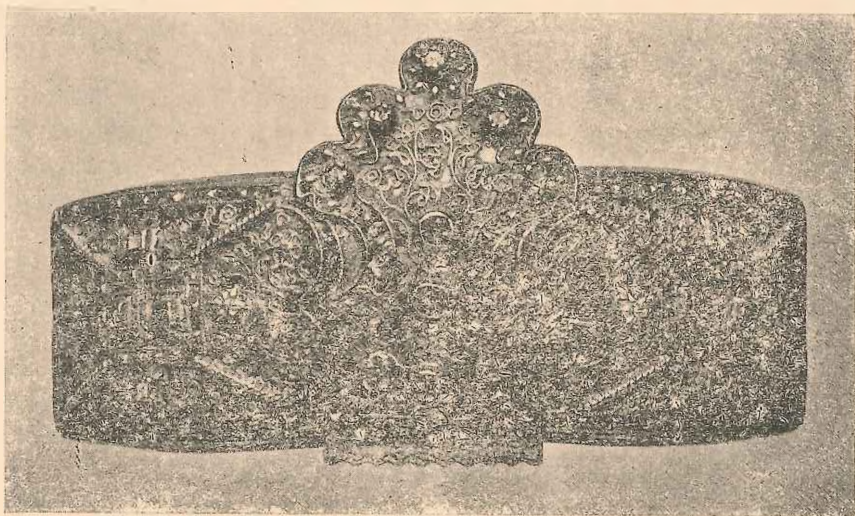
Ὀλόγυρα στὸ καφτάνι σὲ ὅλα τὰ τελειώματά του γίνονταν, τὸ *φυνίλωμα* μὲ καλὰ ὑφάσματα ἐκλεκτὰ, τόσο στὸ γιορτινὸ, ὅσο καὶ στὸ καθημερινό. Φυνίλωναν τὸ καφτάνι μὲ κατηφέδες (βελουῦδο) καὶ ἀτλάζια σὲ διάφορα χρώματα συνήθως κόκκινο, πού παισίωνε ὁμορφα τὸ καφτάνι. Γύρω στὸ λαιμό, στὸ ἀνοιγμα τῆς τραχηλιᾶς καὶ στὰ μανικέτια στολίζονταν ἀκόμη παραπάνω τὸ καφτάνι. Εἶχε γιὰ γαρνίρισμα, τὰ *χαρμπαλατζούδια*, ταινία δυὸ δάχτυλα περίπου πλατιά ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕφασμα ὅπως καὶ τὸ καφτάνι πού τὴ σούρωναν. Τὰ *χαρμπαλατζούδια* ἦσαν συχνὰ καὶ ἀγοραστὰ δηλ. διάφοροι πλισσέδες καὶ τρέσες σουρωμένες.

Καθημερινὰ καφτάνια, γιορτερὰ, νυφικὰ, τάραβε πάντα ὁ ράφτης, ὁ *τερζῆς*, πού δὲν ἔλειπε ἀπὸ κανένα χωριό.



Τὸ ζουνάρι μετὴν κορώνα, εἶναι ἡ μεγάλη χάλκινη ζώνη πὸν μπαίνει πάνω ἀπὸ τὸ καφτανὶ καὶ περισφίγγει τὴ μέση. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἰδιότυπα κατασκευάσματα τῆς ἑλληνικῆς μεταλλουργίας καὶ χρυσοχοίας μετὴν ἀπλῆ τεχνοτροπία, τῶν σμάλτιων, *μπακιρένια* ὁλόκληρη εἶναι ἑλαφρὰ *μαλαμοκαπνισμένη* ἢ *φλουροκαπνισμένη* καὶ ἔχει βάρους ἀκριβῶς μιὰ ὀκά. Γι' αὐτὸ καὶ λένε, ἀκόμη σήμερον οἱ Σουφλιώτισσες, *ἦταν ἀσήκωτο στὴ μέση τὸ ζουνάρι*.

Δῶρο ἀπαράβατο τοῦ γαμπροῦ στὴ μνηστεία, ἀπαράλλαχτα ὅπως εἶναι σήμερον παντοῦ ὁ δαχτύλιος ἀρραβώνας, ἦταν ὅμοιο σὲ κατασκευὴ καὶ διάκοσμο γιὰ ὅλες τὶς ἀρραβωνιασμένες *ἕνα τακίμι γιὰ τὶς πλούσιες καὶ τὶς φτωχῆς*, ὅπως λένε. Φοριόταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν κόρη τὴ μέρα τῆς



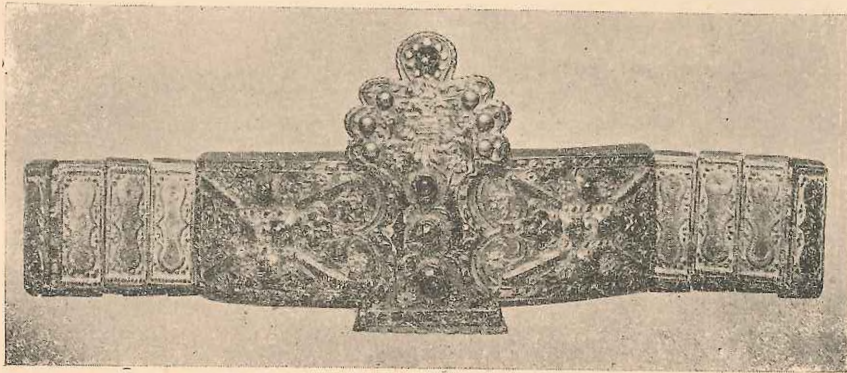
(Εἰκ. 3). Κορώνα μετὴν χρονολογία 1798 καὶ ἐπιγραφή «Κωνσταντῆνος».

ἀρραβώνας καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ φοριέται ἀπὸ τὶς νιῆς γυναῖκες ὥσπου ν' ἀποκτήσουν δυὸ—τρία παιδιά, δείγμα χαρᾶς καὶ εὐτυχίας. Ποτὲ δὲ φοροῦσαν ζουνάρι μετὴν κορώνα ὅσες πενθοῦσαν ἢ οἱ χῆρες, ἔστω καὶ νιῆς, ἢ οἱ ἠλικιωμένες, *οἱ μπάμπες* (εἰκ 3, 4, 5).

Ἔργο τῶν χρυσοκῶν, τῶν *κουγιουμιζήδων* τῆς Θράκης, ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα χυτὰ, χάλκινα πλακίδια κουφωτὰ ἐσωτερικὰ γιὰ νὰ περνᾷ σκληρὴ φαντὴ ζώνη. Τὸ κάθε πλακίδιο ἔχει ὕψος 0,065 μ. καὶ φάρδος 0,025. Ἔτσι εἴκοσι - ἕξη ἢ εἴκοσι - ὀχτώ, περίπου πλακίδια μετὴν ἑλαφρὰ χυτὰ κοσμήματα περασμένα τὸ ἕνα κοντὰ στὸ ἄλλο ἀποτελοῦν τὸ ζουνάρι πὸν κλείνει, μετὴν κεντρικὴ πόρπη, τὴν κορώνα. Αὕτὴ ἀπαρτίζεται ἀπὸ δυὸ τεμάχια πὸν ἔχουν συνολικὸ μᾶκρος 0,25 μ. περίπου, ὕψος ὅμοιο μετὰ τὰ πλακίδια καὶ εἶναι ἑλαφρὰ καμπυλωμένη. Τὸ ἕνα τεμάχιο, τὸ δεξιό, ἔχει ἐπικολημένον

ἓνα τρίτο, (τὸ κεντρικὸ) ποὺ ἔχει ὕψος 0,14 μ. Εἶναι ἡ καθαυτὴ κορώννα μὲ τὸ ἰδιότυπο σχέδιο ποὺ ἀπ' αὐτὴν πῆρε τὴν ὀνομασίαν τῆς ἢ πόρπη. Τὰ δυὸ τεμάχια κλείνουν ἔσωτερικὰ μὲ τὰ δόντια, χάλκινες προεξοχὲς καὶ ἔσοχες, ποὺ προσαρμόζονται ἀναμεταξύ τους. Τὰ δόντια σφηνώνουν μ' ἓνα μεγάλο καρφί, τὸ τσαμπί, ποὺ περνᾷ ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς τρύπες τῶν δοντιῶν καὶ κλείνει τὴν κορώννα, ἔτσι ποὺ φαίνεται σὰ μονοκόματη ὅταν τοποθετεῖται τὸ ζουνάρι στὴ μέση (εἰκ. 4). Ἡ κορώννα μοιάζει στὸ σχῆμα μὲ μεγάλο διάδημα ποὺ θυμίζει βυζαντινὰ πρότυπα στολίζοντας πλουσιώτατα τὴ μέση κάτω ἀπὸ τὸ στήθος.

Ἡ τεχνοτροπία τῆς κορώννας ἀνήκει στὰ ἰζοβαϊρικὰ σμαλιτάτα, ὅπως λέγονται ὠρισμένα ἐπισμαλωμένα χρυσαφικὰ ποὺ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη σήμερονὰ κατασκευάζονται καὶ κατ' ἔξοχὴν στὰ Γιάννινα. Τὸ σμάλτο τοῦ βάρους τῆς εἶναι συνήθως πράσινο καὶ γαλάζιο χυμένο μέσα σὲ διαφράγματα ἀπὸ



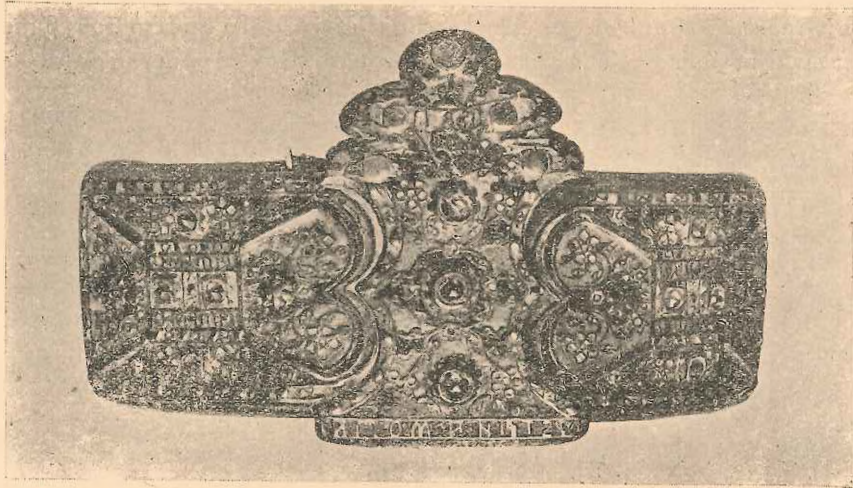
(Εἰκ. 4). Κορώννα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Μόσκου 1820»

μέταλλο, ποὺ καθορίζουν τὰ σχέδια. Γενικώτερα ὅμως ἡ τεχνικὴ τῆς ἀνάγεται στὴν τεχνοτροπία τῶν χυτῶν, γιατί τὸ σμάλτο εἶναι τοποθετημένο στὴ σκαμμένη ἐπιφάνεια τοῦ μετάλλου. Τὰ μικρὰ σχέδια ποὺ τὴν κοσμοῦν εἶναι κυρίως γραμμωτὰ ἑλαφρὰ κοσμήματα. Κλαράκια, φυλλαράκια καὶ λουλουδάκια. Τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς κορώννας ἔχει συχνὰ στὴ μέση ψηλὰ μικρὸ δικέφαλο αἰτὸ μὲ κορωνίτσα καὶ φτερὰ σηκωμένα πρὸς τὰ πάνω. Ἐὰν λείπει ὁ δικέφαλος αἰτὸς τότε εἰκονίζονται δυὸ πουλιὰ καὶ σταυρός. Ἄλλοτε πάλι στὴν ἴδια θέσιν τοῦ αἰτοῦ καὶ τῶν πουλιῶν βλέπομε γραμμωτὴ τὴ χρονολογία τῆς κατασκευῆς τῆς καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τῆς ἀρραβώνας. Ὁλόκληρη ἡ πόρπη στολίζεται πάντοτε μὲ κόμβους καὶ ψεύτικα πολύτιμα πετράδια, συνήθως κόκκινα καὶ πράσινα. Τὰ δυὸ τμήματά τῆς, τὰ χαμηλότερα, τὸ δεξιὸ καὶ τὸ ἀριστερό, ἔχουν καὶ ἓνα ἐπὶ πλέον διάκοσμο. Στὸ κέντρο τους σχηματίζεται ἓνα ὀρθογώνιο διάχωρο στολισμένο μὲ πετράδια τοῦ ὁποῖου οἱ κορυφὲς ἐνώνονται μὲ τὶς κορυφὲς τοῦ ἑξωτερικοῦ ὀρθογώνιου, ἔτσι πού, νὰ



σηματίζονται τέσσερα διαχωρισμένα με γραμμές, επιτραπέζια σχήματα. Γενικά ἡ πόρπη ἐμφανίζει στὸ πνεῦμα καὶ στὸν τρόπο τοῦ διακόσμου στενότερη συγγένεια με τὰ βυζαντινὰ πρότυπα τὰ στολισμένα με σμάλτα καὶ πολύτιμα πετράδια.

Ἐσφαλμένα λοιπὸν τῇ δημοσιεύει γιὰ βουλγάρικη, ὁ BOGDAN FILOW<sup>1)</sup> ὅπως δὲ καὶ τόσα ἄλλα ἑλληνικώτατα ἀσημικά γνωστὰ σὲ δλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα εἶδη διακοσμητικῆς τέχνης τοῦ ἑλληνισμοῦ με παλαιότερη βυζαντινὴ παράδοση. Τὰ ἀναγράφει σὲ βουλγάρικα πιθανώτατα γιὰ λόγους προπαγανδιστικῶς ἐπειδὴ συνηθίζονταν σὲ ὅλα



(Εἰκ. 5). Κορώνα με τὴν χρονολογία 1831 καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ «ΔΗΜΗΤΡΙ».

(Μουσεῖον Μπενάκη)

τὰ γύρω ἀπὸ τὴν Ἀνδριανούπολη ἑλληνικώτατα χωριά ποὺ ἀνήκουν σήμερα στὴ Βουλγαρία καὶ ποὺ οἱ κάτοικοί τους σὰ γνησιώτατοι Ἕλληνες σκορπίστηκαν μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ στὴ Δυτ. Θράκη, Μακεδονία καὶ Θεσσαλία. Ἄλλὰ ἡ ζώνη αὐτὴ δὲ συνηθίζονταν μονάχα στὶς παραπάνω περιοχὲς τοῦ Σουφλιοῦ καὶ τῆς Ἀδριανούπολης ἀλλὰ ἦταν διαδεδομένη καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας σὲ ἐνδυμασίες τῆς Χαλκιδικῆς, ὅπως καὶ στὴ φορεσιὰ τῆς νήσου Θάσου<sup>2)</sup>.

Ἐξέχωρα ὅμως ἀπ' αὐτὰ, ἡ ἀρχαϊκὴ αὐτὴ ἐπισμαλτωμένη πόρπη, σὰ

1) Βλ. DIE ALTBURGARISCHE KUNST BERN 1919 πιν. 26 ἀρ. 4.

2) Ὅταν τὸ ζουνάρι αὐτὸ ἔπαυσε νὰ φοριέται στὴ Θάσο γύρω στὰ 1920—25 ἀθρόα ἀγοράζονταν ἀπὸ τοὺς παλαιοπώλες γιὰ μεταπώληση στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Ἀθήνα.

γαμήλιο σύμβολο πού θεωροῦνταν, φέρει τὶς περισσότερες φορὲς μὲ ἑλληνικώτατα στοιχεία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ γαμπροῦ ἔκτος ἀπὸ τὴ χρονολογία. Ἄλλὰ καὶ στὰ ἑλληνικὰ αὐτὰ γράμματα δὲν ἔδωσε σημασία ὁ Β. FLOW, ἂν καὶ ἡ καταγραφόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιον ὡς βουλγάρικη ἔχει τὴν ἐπιγραφή «1817 GIANNH KOGKOY», τοποθετημένη σὰν διακοσμητικὴ παρυφή στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς κορώνας στὸ κάτω ἄκρο. Ὁ σκοπὸς του νὰ ἐμφανίσει ἔστω καὶ αὐθαίρετα, ὅσο γίνεται πλουσιώτερη τὴν τέχνη τῶν βουλγάρων, τὸν κάνει νὰ λησμονεῖ ὅτι τὰ δημιουργήματα αὐτὰ ἔχουν γεννηθεῖ, ἀναπτυχθεῖ καὶ γιὰ αἰῶνες ζήσῃ μέσα σὲ ἀμιγῆ ἑλληνικὸ χῶρο.

Παρόμοιες ζῶνες μὲ πόρπες ὑπάρχουν σὲ πολλὲς συλλογὲς στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τὶς ἐπὶ τοῦ Μουσείου Μπενάκη οἱ τρεῖς φέρουν τὶς ἀκόλουθες ἐπιγραφές: Ἡ παλιότερη (εἰκ. 3) ἀπὸ αὐτὲς ἔχει στὴ θέση τοῦ δικεφάλου αἵτου τὴ χρονολογία 1798 καὶ στὴν κάτω ἄκρη, στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς πόρπης τὴν ἐπιγραφή «ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΟΣ». Ἡ δεύτερη (εἰκ. 4) ἔχει τὴν ἐπιγραφή καὶ τὴ χρονολογία μόνο στὴν κάτω ἄκρη τῆς κεντρικῆς κορώνας «ΜΟΣΚΟΥ 1820» καὶ ἡ τρίτη φέρει στὴ θέση τοῦ αἵτου τὴ χρονολογία 1831 ἀλλὰ δυσανάγνωστη τὴν ἐπιγραφή τὴν τοποθετημένη σὰν παρυφή στὸ κάτω τέλειωμα τῆς κεντρικῆς κορώνας (εἰκ. 5). Μολαταῦτα ἡ ἴδια ἔχει σχεδιασμένο μὲ σύρμα τέσσερις φορὲς τὸ ὄνομα τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ τῆς κόρης «ΔΗΜΗΤΡΙ» τοποθετημένο στὸ δεξιὸ καὶ ἀριστερὸ τμήμα τῆς ζώνης μέσα στὰ κεντρικὰ ὀρθογώνια διάχωρα πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὰ πετράδια ἔτσι, πού τὰ γράμματα πέρνουν θέση διακοσμητικοῦ στοιχείου στὸ γενικὸ στολισμὸ τῆς κορώνας.

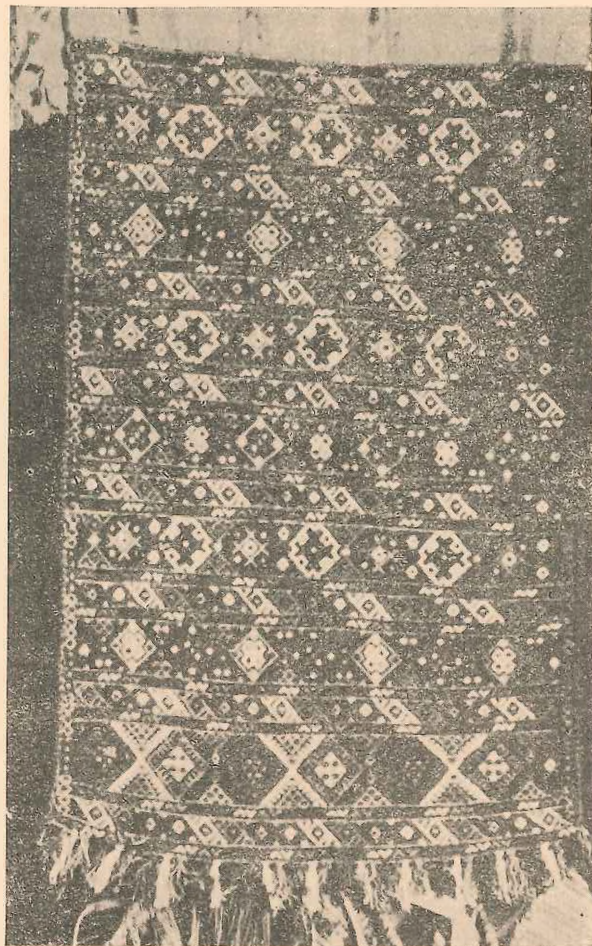
Ἡ ζώνη, φοριόταν ἀπ' τὰ κορίτσια στὶς γιορτές. Ἦταν ταινία συνήθως χρυσοῦφανη ἀγοραστὴ μὲ πλάτος 0,06 μ. ἀπὸ τὰ γνωστὰ κατασκευάσματα τῆς Πόλης. Εἶχε στὶς ἄκρες μεγάλες ἀργυρὲς πόρπες, τὰ γνωστὰ κλειδιά ἢ κλειδωτήρια πού ἔκλειναν καὶ αὐτὰ μὲ τὸ τσαμπί.

Ἡ ποδιά. Τὴ φοροῦσαν στὶς γιορτὲς κάτω ἀπὸ μπακιρένιο ζουνάρι μὲ τὴν κορώνα. Τὴν ἔχωναν κάτω ἀπ' αὐτό, ὥστε τὰ ἄκρα τῆς νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ζουναριοῦ, πού τὴ συγκρατοῦσε χωρὶς νὰ δένεται. Γι' αὐτὸ τὸ μέρος τοῦτο τῆς ποδιᾶς ἦταν πάντοτε γινομένο ἀπὸ ὑφάσματα ὀλόσकेτα ὄχι πολὺ χονδρὰ γιὰ νὰ μὴ προσθέτουν πάχος στὴ μέση, συνήθως ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑφασμα τοῦ καφτανιοῦ γιὰ νὰ συμφωνεῖ μὲ αὐτό. Ἡ ποδιά εἶχε τὸ ἴδιο μᾶκρος μὲ τὸ καφτάνι. Ἡ ἀπλούστερη ποδιά ἦταν ἡ μαρμαροδίμιτη ἀπὸ φαντὸ δίμιτο ὑφασμα, πού εἶχε καλὴ ὄψη καὶ ἀνάποδη. Φοριόταν τὶς καθημερινὲς καὶ κυρίως μὲ τὰ χειμωνιάτικα καφτάνια. Ἡ πιὸ καλὴ ἀπὸ τὴ μαρμαροδίμιτη εἶχε βολάν, *χαρμπαλά*, στὸ κάτω μέρος καὶ γίνονταν, εἴτε μονόχρωμη γαλάζια, εἴτε ἀραδωτή, μὲ λουρίδες κόκκινες πού διακόπτονταν μὲ μικρὲς γραμμὲς μπαμπακερὲς, δυὸ γαλάζιες καὶ δυὸ κίτρινες.

Οἱ καλὲς ποδιές, οἱ γιορτερὲς καὶ οἱ νυφιάτικες, πού τὶς φοροῦσαν καὶ οἱ νιόπαντρες καὶ ἔγκυες γυναῖκες, ἦταν ὀλόκληρες, *γραμμένες*, ὀλοκέντη-



τες στὸν ἀργαλειό. Τὴν ὀνομασία τους τὴν πήρανε ἀπὸ τὰ σχέδια ποὺ εἶχαν τὰ κεντήματα. Αὐτὲς ἦσαν : α) ἡ *θυμιατὴ ποδιά*, ποὺ εἶχε τὸ ἀνώτερο καὶ πολυπλοκώτερο κέντημα, τὰ *θυμιατά*. Τὸ στημόνι τῆς ἦταν μπαμπακερὸ ἀλλὰ τὰ πυκνὰ κεντήματά τῆς ἦταν γινομένα δλόκληρα μὲ μετάξια. Τὴ φο-



(Εἰκ. 6). Ποδιά μὲ τὰ τσάρκια.

ροῦσε ἡ νύφη καὶ οἱ νιὲς γυναῖκες σὲ γιορταστικὲς περιστάσεις. β) Τὰ *σπαργάτσια* ἢ ἡ *σπαργάτσια ποδιά*, ποὺ εἶχε τὸ ὁμώνυμο κέντημα, τὰ *σπαργάτσια* ἐξ ἴσου περίπλοκο μὲ τὰ *θυμιατά*. Καὶ αὐτὰ τὰ κεντοῦσαν μὲ μετάξια πάνω σὲ μπαμπακερὸ στημόνι καὶ μὲ φάδι μπαμπακερό. Παλιότερα τὰ *σπαργάτσια* ἦταν *οὐλο μαλλι* δηλ. μὲ στημόνι μάλλινο καὶ ὑφάδι μάλλινο, ἐνῶ τὰ

κεντήματα γίνονταν πάλι μὲ μετάξι. γ) *Οἱ καρπουζιές*, δ) *οἱ κλάρες* (εἰκ. 8) ε) *τὸ χαλένιο* (εἰκ. 8), στ) *τὰ τσάρκια* (εἰκ. 6), ποὺ τὰ κεντήματά τους εἶχαν σχέδια ποὺ μοιάζανε μὲ τροχοὺς ἢ μὲ ὀδοντωτά. Καὶ αὐτὰ ὅμως, ὅπως καὶ ὅλα τὰ τελευταῖα παραπάνω, τὰ *γραμμένα κεντήματα τῆς ποδιᾶς*, γίνονταν πάντοτε ὀλόμαλλα καὶ ἀποτελοῦσαν τὶς δευτερώτερες ποδιές, ποὺ συνήθιζαν τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς μικρὲς ἐπίσημες μέρες.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἄρχισαν νὰ ἐγκαταλείπουν τὰ ἐκλεκτὰ αὐτὰ κεντητὰ φαντὰ καὶ φοροῦσαν οἱ νεωτερίζουσες, ὅταν τὸ καφτάνι ἦταν ἀτλαζωτὸ *ἀτλαζωτὴ ποδιά* καὶ ὅταν ἦταν μεταξωτὸ—ρηγωτό, *κατηφένια ποδιά*. Ἄλλοτε πάλι σὰν τὸ καφτάνι εἶχε ὕφασμα μὲ τετραγωνάκια, φοροῦσαν ποδιά ποὺ γίνονταν ἀπὸ καλὸ ἀγοραστὸ ὕφασμα ποὺ τὸ λέγανε, *μόδες*. Ὅλες οἱ ποδιές αὐτὲς στολίζονταν κάτω στὸ τέλειωμα μὲ ἓνα *χαρμπαλᾶ*.

Τὰ *τσουράπια*. Τὰ καλύτερα τὰ πλέκανε μόνες τους μὲ λεπτὸ μαλλὶ στριμμένο, κλωσμένο ἀπ' τὶς ἴδιες. Οἱ ἀπλούστερες ἀπὸ τὶς κάλτσες αὐτὲς ἦσαν *οἱ λουριδάτες* μὲ ἴσες γραμμὲς—κόκκινες, γαλάζιες, πράσινες. Οἱ λουριδάτες διακρίνονταν καὶ σὲ τσουράπια μὲ τὸ μπαμπακόσπορο, δηλ. μὲ τὸ σχέδιο ποὺ γίνονταν μὲ μπαμπακερὸ νῆμα ἀνάμεσα στὶς μάλλινες λουριδες. Ἄλλα σχέδια σὲ τσουράπια ἦταν, τὰ *καγκελούδια*, πλεγμένα μὲ λογιῶ λογιῶ χρώματα, καφέ, πράσινο, κίτρινο, κόκκινο. Καὶ ἄλλα ἦταν ὀλόασπρα μὲ λεπτὰ χρωματιστὰ πλεκτὰ κεντήματα γινομένα γύρω στὴν κνήμη καὶ μπρὸς στὰ δάχτυλα. Τέτοια τσουράπια ἦταν τὰ νυφικὰ δῶρα ἀπὸ τὴν πεθερὰ στὴ νύφη. Ἀργότερα ἀγόραζαν κάλτσες ἑτοιμες, μπαμπακερὲς—ριγωτὲς γιὰ τὴν καθημερινὴ χρῆση καὶ μάλλινες ἄσπρες, *καστανιές*, μὲ μεταξωτὰ τετραγωνάκια, ἢ *καφασσιές*, γιὰ τὶς γιορτές.

Τὰ *κουνιούρια*. Κοινὰ παπούτσια ἀπὸ χοντρὸ πετσί μαῦρο μὲ χαμηλὸ τακοῦνι καὶ φοῦντα μπροστά. Ἀργότερα γίνονταν καὶ ἀπὸ διάφορα χοντρὰ χρωματιστὰ πετσιᾶ, καφέ, κόκκινα, γαλάζια, μαῦρα. Τὶς καθημερινὲς φοροῦσαν χοντρὲς παντοῦφλες μὲ τακοῦνι καὶ φοῦντες. Σήμερα φοροῦν τὰ σκαρπίνια ποὺ καὶ σ' αὐτὰ βάζουν μιὰ φοῦντα ἢ ἓνα φιόγκο. Οἱ ἠλικιωμένους φοροῦν καὶ τὰ *στιβάλια*, παπούτσια μὲ λάστιχο στὸν ἀστράγαλο, ποὺ κι' αὐτὰ συνηθίζονταν ἄλλοτε καὶ σήμερα ἐξαφανίσθηκαν.

Ἡ *φαρδοκόσσα* ἢ ἡ *φαρδειά*. Εἶναι ἡ πλακωτὴ μακριὰ πλεξίδα τῆς νύφης μὲ πλάτος 0,10 μ. περίπου. Συνηθίζονταν ἀπὸ τὴν ἀρραβωνιασμένη καὶ τὶς νιὲς παντρεμμένες γυναῖκες σὲ γιορταστικὲς περιστάσεις. Ἡ πλεξίδα αὐτὴ γιὰ νὰ πετυχαίνει ἔπρεπε νὰ γίνεῖ ἀπὸ *χτενίστρα*, γυναῖκα εἰδικὴ στὸ χτένισμα ποὺ τὸ εἶχε γιὰ ἐπάγγελμα. Οἱ Σουφλιώτισσες φυλάγανε τὰ μαλλιά ποὺ τοὺς πέφτανε καὶ τὰ δίνανε στὴ χτενίστρα σὰ ἐρχότανε νὰ τὶς χτενίσει. Ἀρὰ διαζε τὰ ξένα καὶ τὰ πλεκε μαζί μὲ τὰ δικά τους σὰν ψάθα μὲ πολλὰ *κάτια*, μὲ πολλὲς δηλ. σειρὲς πλεξίδες, ποὺ ὅλες μαζί πλέκονταν σὰν ὅπως πλέκεται ἡ ψάθα. Μιὰ μέρα ὀλόκερη, λένε, ὅτι χρειαζόνταν γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτὴ ἡ χτε-



νισιὰ πού τῃ διατηροῦσαν τὶς πιὸ πολλὰς φορὰς 15—20 μέρες. Τὰ τελευταῖα χρόνια κάνανε μόνο δυὸ πλεξίδες τὰ μαλλιά τους. Τὶς δένανε κάτω στὸ τέλειωμα μ' ἓνα φιόγκο μεταξωτὸ γαλάζιο ἢ ἄσπρο.

Τὸ *καρμπόνι*, ἦταν τὸ νόμισμα πού ἄξιζε 35 γρόσια, ὅσο ἓνα πεντόφραγκο. Καρμπόνι ὅμως, λέγανε, καὶ νόμισμα μικρότερης ἀξίας, πού τὸ φοροῦσαν οἱ λιγώτερο εὐποροῦντες. Κρέμονταν στὴν ἄκρη τῆς φαρδακόσσας. Τὸ περνοῦσαν στὴν κορδέλλα πού τὴν ἐπλεκαν στὸ κάτω μέρος τῆς φαρδειᾶς, ἔτσι πού νὰ στερεωθῇ καλὰ συνάμα καὶ ἡ φαρδακόσσα.

Τὸ *δισιθιμέλι*, τὸ μεταξωτὸ κλαδωτὸ μαντίλι. Εἶναι ὀλόασπρο ζαχαρὶ τὸ νυφικὸ ἢ ἔχει κλαδιὰ τριανταφυλλιά, κόκκινα, μὲ πράσινα. Εἶχανε καὶ μαλλομέταξα δισιθιμέλια, τριανταφυλλιά, κόκκινα, μὲ κλαδιὰ γιὰ τὶς νιῆς καὶ μάλλινα καφετιά, γαλάζια σκοῦρα ἢ μαῦρα γιὰ τὶς ἡλικιωμένες. Σὲ ὅλα κρέμονταν ὀλόγυρα στὶς ἄκρες γιὰ τέλειωμα πυκνὰ κρόσια, τὰ *σατζάκια*. Τὸ δισιθιμέλι τὸ διπλώνανε τριγωνικὰ γιὰ νὰ τὸ τοποθετήσουν στὸ κεφάλι δένοντας πρόχειρα τὶς δυὸ μπροστινὲς του ἄκρες κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι.

Τῇ *μαγ(ου)λίκα*, τὸ δεύτερο μαντίλι. Εἶναι μεγάλο σχεδὸν τετραγώνιο μπαμπακερὸ μὲ βάθος καφὲ σκοῦρο ἢ βυσσινὶ - μουντὸ ἢ μαῦρο γεμάτο μὲ σταμπωτὰ μικρὰ ἀνθάκια καὶ τριανταφυλάκια κόκκινα, πράσινα, κίτρινα. Αὐτὸ εἶχε μονάχα στὶς δυὸ πλευρὲς του σατζάκια μεταξωτὰ πολύχρωμα καὶ μακρὰ. Διπλώνονταν, *κατσιασὰ* (ἀλλεπάλληλα) καὶ διαγώνια καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς του πρὸς τὰ μέσα ἔτσι πού νὰ σχηματίζεται σὲ μιὰ ταινία πού εἶχε πλάτος 0,05 μ. περίπου. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πέφτανε στὶς δυὸ ἄκρες τῆς *μαγ(ου)λίκας*—ταινίας, ἀλλεπάλληλα τὰ σατζάκια στολίζοντας τούτη ἰδιόρρυθμα σὰν νταντέλλα στὶς δυὸ τῆς ἄκρες ἔτσι πού νὰ μοιάζουν μὲ μικρὲς φουντες, γι' αὐτὸ τὰ λέγανε καὶ *φουντίτσες*. Τῇ μέσῃ τῆς ταινίας τὴν τοποθετοῦσαν στὸ μέτωπο ἀκριβῶς ἀνάμεσα στὰ φρύδια καὶ τῇ σταύρωναν πίσω κάτω ἀπὸ τὴν πλεξίδα ξαναγυρίζοντάς τιν μπροστά. Τότε τῇ μιὰ ἄκρη τῆς *μαγ(ου)λίκας* μὲ τὰ σατζάκια ἢ τὶς φουντίτσες τῇ στερεώνανε πίσω ἀπὸ τὸ δεξιὸ κρόταφο καὶ τὴν ἄλλη πίσω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ἀφήνοντας νὰ κρέμονται οἱ δυὸ τῆς ἄκρες δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ στὸ πρόσωπο πάνω στὰ ἄφτια τόσο, πού οἱ φουντίτσες νὰ ἐγγίξουν τοὺς ὤμους. Λύνανε κατόπι τὶς δυὸ ἄκρες ἀπὸ τὸ δισιθιμέλι, τὶς σηκῶνανε πάνω στὸ κεφάλι καὶ τὶς χῶνανε μέσα στὴ *μαγ(ου)λίκα*, πίσω μέσα, ἀφήνοντας τὶς ἄκρες τοῦ δισιθιμέλι πού εἶχε τὰ σατζάκια ὀλόγυρα νὰ πέφτουν ἐλεύθερα πίσω στὸν τράχηλο καὶ τὰ νῶτα. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ κεφαλοδέματος εἶναι σχεδὸν ὁμοιος μὲ τὸν τρόπο πού δένουν τὸ *μαφέσι* στὴ φορεσιὰ τοῦ Πήλιου (εἰκ. 7).

Τὰ *παγούνια*, εἶναι δυὸ ἀσημένιες πλάκες φλουροκαπνισμένες, ἔκτυλες σὲ διάφορα ἰδιόρρυθμα σχήματα, στρογγυλά, καρδιόσχημα, ὠοειδῆ. Γαντζώνουν στὴ *μαγ(ου)λίκα* πάνω ἀπὸ τ' ἄφτια ἀκριβῶς ἐκεῖ πού στερεώνονται τὰ σατζάκια ἢ οἱ φουντίτσες. Ἀπὸ κάθε παγούνη κρεμιοῦνται μικρὲς ἄλυσ-

σίδες μὲ φλουριάκια πὺ καθὼς περπατοῦσαν οἱ γυναῖκες *τρέμανε καὶ χτυποῦσαν*. Πολλὲς δὲ φοροῦσαν παγούνια ἀλλὰ ἓνα ἄλλο κόσμημα, τὶς *άλυσσίδες* μὲ τὰ φλουριά, πὺ γαντζώνανε μὲ δυὸ πόρπες, στὴν ἴδια θέση τῆς μαγ(ου)λί-  
κας πάνω ἀπὸ τὶς φουντίτσες δεξιὰ κι' ἀριστερά. Τὰ φλουριά μὲ τὶς ἀλυσσίδες πέφτανε καὶ πάνω στὸ μέτωπο.

Τὰ *κοσμήματά τους*. Οἱ Σουφλιώτισσες δὲν φοροῦσαν ποτὲ κοσμήματα δυσανάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴ τους κατάστασι καὶ ὅλες γενικὰ τὸ εἶχαν γιὰ ντροπὴ νὰ φορέσουν βραχιόλια, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια. Ἔτσι τὰ *ιζοβατρία* τους, ἦταν τυπικά. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ πὺ προαναφέραμε—τὸ μπακιρένιο ζουνάρι μὲ τὴν κορώννα, τὸ ἀπαραίτητο στολίδι γιὰ τὴ μέση καὶ τὰ παγούνια ἢ τὶς ἀλυσσίδες μὲ τὰ φλουριά τὰ στολίδια τοῦ κεφαλόδεσμου—τὰ ἄλλα κοσμήματα, πὺ συνήθιζαν εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Οἱ ἀσημένιες καὶ μαλαματένιες καρφίτσες, πὺ μὲ αὐτὲς κλείνανε τὸ ποκάμισο καὶ τὸ καφτάνι, καθὼς καὶ τὰ ἐπιστήθια κοσμήματα. Αὐτὰ ἦσαν λιγώτερο ἢ περισσότερο βαρῦτιμα σύμφωνα μὲ τὰ φλουριά πὺ κρέμονταν καὶ ποίκιλαν ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνικὴ θέση τῆς γυναίκας καὶ τὴν περιουσιακὴ τῆς κατάστασι:

Τὸ *γκερντάνι*. Τὸ περιλαίμιο κόσμημα πὺ τοποθετοῦνταν ἀκριβῶς γύρω στὸ λαιμό, *ριζὰ στὸ λαιμό*. Ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰ σειρὰ φλουριά, πυκνότερα ἢ ἀραιότερα ραμμένα πάνω σὲ μιὰ κορδέλλα. Τὸ πλουσιώτερο γκερντάνι εἶχε τόσα πολλὰ φλουριά πὺ τὸ ἓνα σκέπαζε σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ ἄλλο, τὸ ἓνα πατοῦσε τὸ ἄλλο. Γι' αὐτὸ τὰ πλούσια αὐτὰ γκερντάνια τὰ λέγανε, τὰ *πατημένα*. Στὴ μέση ἀπὸ τὸ

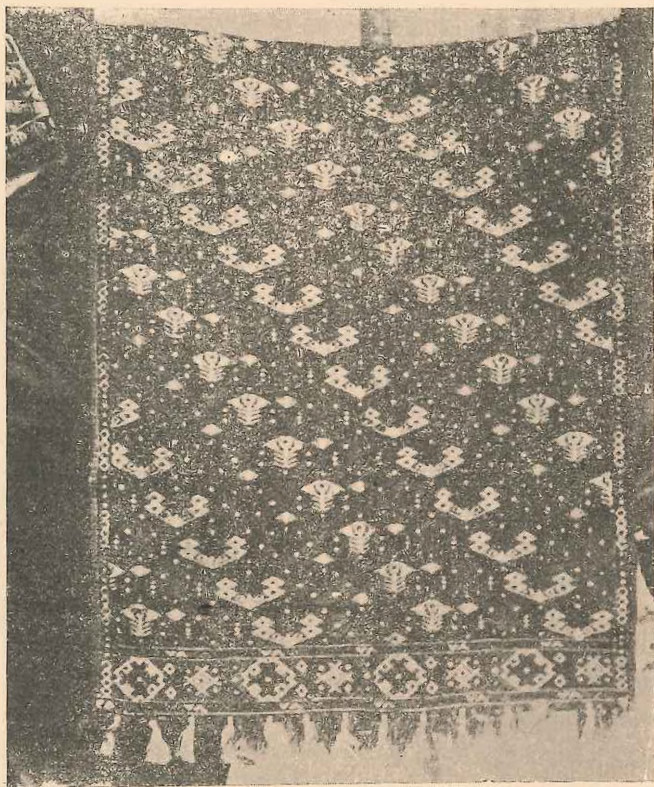


(Εἰκ. 7). Σουφλιώτισσα μὲ τὴ γιορτερὴ φορεσιὰ καὶ τὸν κεφαλόδεσμο μὲ τὸ διστιμέλι καὶ τὴ μαγ(ου)λίκα μὲ τὰ σατζάκια πὺ πέφταν πάνω στ' ἄφτιά. (Ἡ εἰκ. ἀναδημοσιεύεται κατὰ εὐγενικὴ παραχώρησι ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Γ. Μέγα Θερακικαὶ οἰκίσεις, πῖναξ Β').



γκερντάνι κρεμοῦσαν τὴ νιούμπλα καὶ ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ἀκολουθοῦσαν τὰ κατώτερα νομίσιματα. Πρῶτα οἱ μαχμουντιέδες καὶ κατόπιν τὰ σαραντάρια, μετὰ τὰ τριαντάρια, ὕστερα τὰ εἰκοσάρια, τὰ δεκάρια, τὰ πεντάρια καὶ ἄκρη ἄκρη τὰ πολὺ μικρὰ φλουράκια.

Ἡ μπουρλιά, τὸ ἐπιστήθιο κόσμημα. Εἶναι μιὰ σειρὰ φλουριά πὺ ἀπαραίτητα στολίζε τὸ στήθος τῆς νύφης, ραμμένα καὶ αὐτὰ εἴτε σὲ πλατεῖα



(Εἶκ 8). Ποδιά μὲ τὶς κλάρες. Κάτω τὸ χαλένιο.

κορδέλλα, εἴτε πάνω σὲ ταινία ἀπὸ ὕφασμα γινομένη ἔτσι πὺ νὰ σχηματίζει καμπύλη σὰν τὴ βάζανε στὸ στήθος. Οἱ πιο φτωχὲς εἶχαν μιὰ σειρὰ μπουρλιά καὶ οἱ πλουσιώτερες στολίζονταν μὲ δυὸ καὶ τρεῖς σειρὲς μπουρλιές μὲ φλουριά πατημένα τὸ ἓνα πάνω σὲ ἄλλο. Οἱ ἀκόμη πλουσιώτερες κρεμοῦσαν κι ἓνα παραπάνω ἐπιστήθιο κόσμημα, τὶς ἀλυσίδες μὲ τὰ μεγάλα φλουριά, ἔτσι πὺ σκεπάζονταν ὀλόκληρο τὸ στήθος τους καὶ ἄστραφτε στὸ χρυσάφι.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΡΟΥΣΣΟΣ Ο ΘΡΑΞ  
(1869 - 1938)

Τέκνον τῆς εὐάνδρου Θράκης ὁ *Δημοσθένης Ρούσσο*, «ὁ τελευταῖος Ἑλλῆν διδάσκαλος τῶν Ρουμάνων», καθὼς τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατόν του ἔγραψε περὶ αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου Alex. Rosetti <sup>1)</sup>, ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν ἑξαιρετικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι μετῆλαμπάδευσαν εἰς τὴν ξένην τὸ λαμπροφόρον πῦρ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τιμήσαντες ἑαυτοὺς καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς των.

Ἐπειδὴ παρ' ἡμῖν ἡ γνῶσις τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου βυζαντινολόγου καὶ νεοελληνιστοῦ, ἑξαιρέτου δ' ἐρευνητοῦ τῶν ἑλληνορουμανικῶν σχέσεων τυγχάνει λίαν περιορισμένη, κρίνω σκόπιμον, διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου, νὰ καταστήσω γνωστότερον ἔνταῦθα τὸν διακεκριμένον τοῦτον Θραῖκα, τὸν ὅποιον εἶχον τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ἐκ τοῦ πλησίον καὶ νὰ μελετήσω τὰ ἔργα του, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐπὶ δεκαετιᾶν ἐκπαιδευτικῆς μου ὑπηρεσίας ἐν τῷ αὐτόθι γυμνασίῳ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος.

Οὕτω δὲ νομίζω, ὅτι προσφέρω ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐλάχιστον φόρον τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην ἐκείνου, ὁ ὅποιος τὸν βίον ὅλον ἀνήλωσεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Ρουμανίαν, χώραν βαλκανικὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ τόσος ἑλληνικὸς κόσμος ποικιλοτρόπως ἔδρασε, καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἱστορίαν μας, ἀφήσας ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη τῆς ἐκπολιτιστικῆς αὐτοῦ διαβάσεως καὶ ἐπωφελοῦς ἐπιδράσεως εἰς τὸν ὁμόδοξον ρουμανικὸν λαόν, ὅστις ἐν μεσῷ τοῦ σλαβισμού ὑπέστη ἀνέκαθεν μεγίστας καταστροφὰς καὶ ἐρημώσεις ὑπὸ τῶν ποικιλοπύμων βαρβάρων τῆς στέππας.

Πρὸς τούτοις πραγματοποιῶ ἐπιθυμίαν τοῦ ἀξιοτίμου διευθυντοῦ τοῦ «Ἀρχείου Θρακικοῦ Γλωσσικοῦ καὶ Λαογραφικοῦ Ἐθναροῦ», ὁ ὅποιος μὲ παρεκίνησεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ὀλίγων τούτων, ἀφορώντων εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἐκ Θράκης συμπατριώτου του, δεδομένου ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι δημοσιευθέντα περὶ τοῦ ἀνδρὸς εἶναι περιληπτικά καὶ ἐντοπίζονται μόνον εἰς τὸ πλαίσιον τῆς νεκρολογίας καὶ βιβλιογραφίας.

Τὸ ἔργον τοῦ Ρούσσου ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων ἐρευνητῶν γνωρίζουν ἀπ' εὐθείας, διότι ἔγραψα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν,

1) Alex. Rosetti, Demostene Russo (1869—1938) ἐν ἐφημ. România, Bucures, τὶ 8 Ὀκτωβρίου 1938, ἀρ. φύλ. 129. Πρβλ. καὶ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Μία διάλεξις περὶ Δημοσθένους Ρούσσου, ἐφημερὶς «Ἴρις», ἔτος 74ον, περίοδος Β', ἀριθ. φύλ. 74, Βουκουρεστίον 17 Φεβρουαρίου 1939.



ἄγνωστον εἰς αὐτούς, πλὴν τῆς διδακτορικῆς αὐτοῦ διατριβῆς καὶ ἄρθρων τινῶν, τὰ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν ἑλληνιστὶ καὶ ἐνὸς μόνον ἄρθρου εἰς τὴν γαλλικὴν. Καίτοι ἐγνώριζε ξένας γλώσσας ἀρκετὰ καλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ γράψῃ εἰς αὐτάς. Οἶονδῆποτε δὲ πεδίον ἐρεῦνης ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν Ρουμανίαν, κατὰ τοὺς ὑστάτους βυζαντινοὺς αἰῶνας καὶ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ καλλιεργήσῃ ὁ ἐπιστήμων τοῦ μέλλοντος, θέλει διαρκῶς ἐνώπιόν του συναντᾷ τὸ ὄνομα τοῦ Δημοσθένους Ρούσσου. Ὁ περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του λόγος εἶναι αὐτὸ τοῦτο, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἢ εἰκὼν τῆς συστηματοποιήσεως τῶν βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν σπουδῶν ἐν Ρουμανίᾳ, κατὰ τὰς πρώτας τέσσαρας δεκάδας τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Πρὸς τούτοις ἢ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἑλληνορουμανικῶν σχέσεων μερικὴ διάλυσις τῆς ομίχλης τῆς δυσφημῆσεως καὶ κατακρίσεως παντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ, τῆς δημιουργηθείσης ὑπὸ τῆς ἀνοήτου σωβινιστικῆς ἀνθελληνικῆς πολιτικῆς τῶν Κουτσοβλάχων τοῦ Ἀποστόλου Μαργαρίτη καὶ τῶν μεταγενεστέρων πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀποτελεῖ ἔργον τοῦ Δημοσθένους Ρούσσου, ἔργον, τὸ ὅποιον ἀργότερον θὰ ἀξιολογήσῃ ὁ ἱστορικὸς τῆς προσφάτου βαλκανικῆς ἱστορίας. Ὁ εὐρὺς κύκλος τῶν φιλελλήνων λογίων καὶ ἐπιστημόνων, ἰδίᾳ καθηγητῶν τῆς ρουμανικῆς πρωτευούσης, ἦτο κατὰ πολὺ, ἔργον τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἔκλεισε τὴν ἐν Βλαχία σειρὰν τῶν μεγάλων ἐκείνων διδασκάλων τοῦ ἑλληνισμοῦ, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σερμπὰν Καντακουζηνοῦ (1679) μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας, δὲν ἔπαυσαν νὰ προσφέρουν τὰς πολυτίμους αὐτῶν ὑπηρεσίας εἰς τὴν διαπαιδαγώγησιν, ἀνύψωσιν καὶ ἐκπολιτισμὸν τοῦ ὁμοδόξου λαοῦ τῶν παραδουναβίων χωρῶν.

\*

\*\*

Ὁ *Δημοσθένης Ρούσσος* ἐγεννήθη τὴν 22αν Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1869 εἰς τὴν *Περίτσια*ν τῆς Ἀνατ. Θράκης, παρὰ τὴν Προποντίδα<sup>1)</sup>. Ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος, μετέβη εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἐφοίτησεν ἐπὶ ἑξαετίαν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν, ἣτις ἐπὶ αἰῶνας ὑπῆρξεν ἡ τροφὸς καὶ διδάσκαλος ἀνδρῶν ἐξόχων καὶ διαπρεπῶν, πολλαχῶς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἔθνος ἐξυψηρετησάντων.

Μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του ἐκ αὐτῆς, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐνεγράφη εἰς τοὺς φοιτητὰς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, διακούσας ἐπὶ διετίαν τῶν

1) Βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ Δημοσθένους Ρούσσου εὐγενῶς μοὶ παρέχωρησεν ἐγγράφως ὁ ἐπ' ἀδελφῆ ἀνεψιός του ἱστοριοδίφης *Νέστορ Καμαριανός*, τὸν ὅποιον εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς. Πρβλ. καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ *Κλεοβούλου Τσοῦρκα*, μαθητοῦ τοῦ Δημοσθ. Ρούσσου, εἰς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα», 20 καὶ 24 Νοεμβρίου 1938, τὰ ὅποια ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς τὰ «Θρακικὰ» τόμ. 11, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 419—424.

καθηγητῶν Σπ. Βάση, Κων. Κόντου, Σπ. Λάμπρου, Γεωρ. Μιστριώτου, Χ. Παπαδοπούλου, Δ. Σεμιτέλου καὶ Σ. Φιντικλέουσ.

Ἐντεῦθεν μετέβη εἰς τὸ Βερολίνον καὶ τὴν Λειψίαν δι' ἀνωτέρας σπουδᾶς, παρακολουθήσας μαθήματα βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας διήκουσε τῶν καθηγητῶν Μ. Heinze, J. H. Lipsius, I. Overbeck, O. Ribbeck, E. Struempell, C. Wachsmuth καὶ W. Wundt, ἔλαβε δὲ τὸ διδακτορικὸν δίπλωμα διὰ τῆς ἔναισίου αὐτοῦ διατριβῆς: «Τρεῖς Γαζαῖοι, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τῶν Γαζαίων», ἡ ὁποία ἐξεδόθη ἐν Κων)πόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, κατὰ τὸ 1893. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου παρηκολούθησε τὰ μαθήματα τῶν διαπρεπῶν καθηγητῶν E. Curtius, A. Dæring καὶ E. Zeller.

Μετὰ τὴν ἐν Γερμανίᾳ ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του, ἐπέστρεψεν εἰς Κων)πολιν, ἔνθα τῷ προσεφέρθη θέσις καθηγητοῦ εἰς τὸ γυμνάσιον Καισαρείας, πλὴν ὅμως ἀπεποιήθη τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Ρουμανίαν περὶ τὸ 1894 <sup>1)</sup>, ἀποδεχθεὶς τὸν διορισμὸν του ὡς καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ γερμανικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ τότε ἐν Γαλαζίφ ἀκμάζον *γυμνάσιον τοῦ Βενιέρη*, εἰς τὰς τάξεις τοῦ ὁποίου ἐφοίτων οὐ μόνον Ἑλληγες ἀλλὰ καὶ Ρουμάνοι ἐκ τῶν ἐκλεκτοτέρων οἰκογενειῶν τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν πέριξ <sup>2)</sup>.

Εἰς τὸ γυμνάσιον Βενιέρη ἐδίδαξεν ἐπὶ τετραετίαν ἐπιτυχῶς, παρέμεινε δὲ ἀλησμόνητος ὁ ἀξιόλογος οὗτος διδάσκαλος εἰς τοὺς μαθητὰς του, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ζῶσιν ἀκόμη μέχρι σήμερον <sup>3)</sup>, κατὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ 1897 ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Βουκουρέστιον, ἔνθα προσελήφθη ὡς καθηγητῆς εἰς τὸ τότε διάσημον *Γαλλικὸν Λύκειον*, ἤρχισε δὲ νὰ συνεργάζεται εἰς τὴν αὐτόθι ὑπὸ τοῦ *Σπ. Σίμου* ἐκδιδομένην ἑλληνικὴν ἐφημερίδα «Πατρίς», δημοσιεύων ἐπιστημονικὰ ἄρθρα.

Τὴν 1ην Φεβρουαρίου τοῦ 1900 διωρίσθη, κατόπιν διαγωνισμοῦ, διερμηνεὺς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας, κατὰ δὲ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους καὶ τῆς ἀγγλικῆς καὶ γερμανικῆς. Τὴν θέσιν ταύτην διετήρησε μέχρι τῆς 1ης Μαΐου 1920 ὅτε πα-

1) Οὐχὶ τῷ 1896, ὡς λέγει ὁ *Κλεόβουλος Τσοῦρκας*, ἔ. ἀ. «Θρακικά» σ. 419.

2) Ὁ καθηγητῆς C. C. Giurescu, D Russo, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Revista Istorică Română, vol. VIII, Bucures,ti 1938, p. 1, λέγει, ὅτι ὁ Ρούσσοσ ἦλθεν εἰς τὴν Ρουμανίαν τῇ προτροπῇ τοῦ ἐν Λειψίᾳ συμμαθητοῦ του, καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Răduțescu-Motru. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, ὡς μοὶ εἶπε καὶ ὁ Ν. Καμαριανός, ἀνεψιὸς τοῦ Δημοσθ. Ρούσσοσ.

3) Ὁ *Δημήτριος Κονταβάς*, καθηγητῆς τῆς μουσικῆς ἐν τῇ Βασιλικῇ Ἀκαδημίᾳ Βουκουρεστίου, εὐλαβῶς ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ σοφοῦ διδασκάλου. Ὁ ἐκλεκτὸς οὗτος τῆς μουσικῆς θεράπων μοὶ ἀνεκοίνωσε πολλὰ ἀνέκδοτα ἀφορῶντα εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴν δρασίαν τοῦ Δημοσθένους Ρούσσοσ.



ρητήθη. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑπηρεσίας του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ ἐπρότειναν πολλάκις νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ διπλωματικὸν στάδιον ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ρουμανικοῦ κράτους, — ἥδη εἶχε λάβει τὴν ρουμανικὴν ὑπηκοότητα — ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη, διότι ἤθελε ν' ἀφοσιωθῇ ἀπερίσπαστος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Καὶ ἡ μὲν διπλωματία τῆς χώρας ὅπου ἔζησε, ἔχασεν εἰς τὸ πρόσωπόν του τὸν εὐσυνείδητον καὶ εὐφυέστατον **Φαναριώτην** <sup>1)</sup>, ἡ δ' ἐπιστήμη — εὐτυχῶς — ἐκέρδισε τὸν πλήρως ἀφοσιωμένον εἰς αὐτὴν σκαπανέα.

Ὁ Δημοσθένης Ροῦσσοσ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἑλληνορουμενικῶν σχέσεων, ἰδίᾳ δὲ ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐγκαταστάσεώς του ἤρχεισε νὰ συνεργάζεται οὐ μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν τύπον, ὡς εἶδομεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ρουμανικὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δημοσιεύων μέρος τῶν ἔρευνῶν του εἰς αὐτοτελεῖς μελέτας καὶ ὑπὸ μορφὴν βιβλιοκρισιῶν, αἱ ὁποῖαι τὸν κατέστησαν γνωστὸν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, ὅστις τὸν περιέβαλεν εὐθὺς ἕξ ἀρχῆς μὲ ἀμέριστον ἐκτίμησιν.

Ἐκτὸς τῆς ἐρεύνης τῶν ἑλληνορουμενικῶν σχέσεων, τὰ ἐπιστημονικὰ διαφέροντα αὐτοῦ ἐστρέφοντο καὶ εἰς τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας, πρωτίτως δὲ τὸν ἀπησχόλουν καὶ τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐκδόσεων. Αἱ ἔρευναι καὶ αἱ μελέται του τὸν ἐπιβάλλουν συντόμως ὡς ἐξαιρετικὴν ἀθθεντίαν μεταξὺ τῶν Πανεπιστημιακῶν κύκλων τοῦ Βουκουρεστίου. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν πρώτων του ἐν τῇ ρουμανικῇ γλώσσῃ ἔργων, διωρίσθη, παρὰ τὴν μεγάλην ἀντίδρασιν τῶν σωβινιστικωτέρων κύκλων, μέλος τῆς διαρκοῦς ἑπταμελοῦς Ἐπιτροπείας διὰ τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τῆς ρουμανικῆς ἱστορίας (1910).

Εἰς τὴν Ἐπιτροπείαν ταύτην εἶχε συνάδελφον τὸν ἱστορικὸν **Κωνσταντῖνον Giurescu**, ὡς πρόεδρον δὲ τὸν σλαβολόγον **Ἰωάννην Bogdan**, ὅστις ἐξετίμα, ἐθαύμαζε καὶ ἠγάπα τὸν Ἕλληνα ἔρευνητὴν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν **Nic. Jorga**, ὁ ὁποῖος πάντοτε διέκειτο πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς, ἐνῷ κατὰ βάθος ἐξετίμα τὴν ἐμβροίθειαν, τὴν πολυμέρειαν, τὴν βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα καὶ τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν τοῦ Ἑλλήνος συναδέλφου του.

Κατὰ τὸ 1915, ἰδρυθεῖσας ἔδρας βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, ὑπεδείχθη σχεδὸν παμπηφεῖ ὑπὸ τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου ὁ Δημοσθένης Ροῦσσοσ ὡς τακτικὸς καθηγητής. Ἴδου ἡ πρότασις τῶν καθηγητῶν τῆς ὡς ἄνω Φιλοσοφικῆς Σχολῆς πρὸς τὴν Πανεπιστημιακὴν Σύγκλητον, τὴν ὁποίαν μεταφράζω ἀπὸ τὸ ρουμανικὸν κείμενον.

1) Ὡς καλὸν Φαναριώτην δυνάμεθα νὰ τὸν χαρακτηρίσωμεν διὰ τὰ ἐξαιρετικά του προσόντα, τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν.

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι καθηγηταὶ τῆσ Φιλοσοφικῆσ Σχολῆσ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ [Πανεπιστημίου], ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ προτείνωμεν εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Σύγκλητον, καθὼσ καὶ εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν, συμφῶνως τῷ 81ῳ ἄρθρῳ τοῦ Νόμου «Περὶ Μέσης καὶ Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεωσ», τὸν διορισμὸν τοῦ διδάκτοροσ κ. Δημοσθ. Ρούσσοσ ὡσ τακτικοῦ καθηγητοῦ εἰς τὴν Ἔδραν τῆσ Ἱστορίας τοῦ βυζαντινορθομανικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου. Ἡ προκήρυξισ περὶ τῆσ κενῆσ ἔδρασ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 38ῳ φύλλῳ τῆσ Ἐφημερίδοσ τῆσ Κυβερνήσεωσ τῆσ 19ησ Μαΐου τ. ἔ. Ἡ πρότασισ ἡμῶν στηρίζεται εἰς τοὺσ ἐξῆσ τίτλοσ καὶ ἐργασίας τοῦ κ. Ρούσσοσ.

1. Ὁ κ. Ρούσσοσ, νῦν διεργμηνεὺσ τῆσ ἑλληνικῆσ καὶ ἀγγλικῆσ γλώσσης εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ μέλοσ τῆσ Ἐπιτροπείασ διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆσ Ρουμανίας, ἔκαμε τὰσ ἐγκυκλίουσ αὐτοῦ σπουδὰσ ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένουσ Σχολῇ τῆσ Κωνπόλεωσ, τὰσ δὲ Πανεπιστημιακὰσ ἐν Ἀθήναισ, Βερολίνῳ καὶ Λειψία. Τὸν τίτλον <sup>1)</sup> τοῦ διδάκτοροσ τῆσ φιλοσοφίας ἔλαβεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆσ Λειψίας μὲ τὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐναίσιμον αὐτοῦ διατριβὴν «Γρεῖσ Γαζαῖοι, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆσ φιλοσοφίας τῶν Γαζαίων, ἐν Κωνπόλει 1893, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 71 σελίδεσ, σχ. 8ου <sup>2)</sup>».

1) Τοῦτον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου κατὰ τὸ 1912 λαβὼν τὸ ἀντίστοιχον διδακτορικὸν δίπλωμα.

2) Τὴν διατριβὴν ταύτην δύναται νὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστησ ἐν τῇ Γενναδεῖῳ Βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ ἐπίσημα G. C. 5251. Ἴδου ἀποσπάσματὰ τινα ἐκ τῆσ διατριβῆσ ταύτησ. Σελ. 7: Αἰνείας ὁ Γαζαῖοσ πολεμεῖ ἐν τῷ «Θεοφράστῳ» τὴν προβιτηνὴν τῆσ ψυχῆσ καὶ αἰδιότητα τοῦ κόσμου, δοξασίας νεοπλατωνικὰσ καὶ ὠριγενείουσ ἃσ παρεδέχοντο ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ καὶ πολλοὶ τῶν χριστιανῶν, οἷον Νεμέσιοσ, Συνέσιοσ κλπ., ἰσχυρίζεται δὲ περὶ τῆσ ἀθανασίας τῆσ ψυχῆσ καὶ τῆσ τοῦ σώματοσ ἀναστάσεωσ. Τὸν Πρόκλον (ὀκτωαῖδεκα ἐπιχειρημάτα κατὰ χριστιανῶν) πολεμεῖ ἐν τοῖσ κυριωτέροισ προ τοῦ Φιλοπόνου ὁ Αἰνείας. Ἐν αὐτῷ βλέπομεν τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ λεληθότωσ μὲν ἀλλ' ἀνηγύτωσ ἀναρρωννυμένου ἐθνισμοῦ.—Σελ. 10: Ὁ «Θεόφραστόσ» ἐστι ζήλῳ πλατωνικῷ γεγραμμένος.—Σελ. 12: Ὁ χριστιανισμὸσ παρεῖχε πλείονα καὶ καιριώτερα μέγα πρὸσ καταπολέμησιν τοῦ πολυθεῖσμοῦ, τούτων ὁμωσ ξένωσ ἔχουσιν οἱ ὀψίγονοὶ ὑπέρμαχοὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ πολὺ πλέον τούτου ὁ Ζοχαρίας. Ἐκ τοῦ διαλόγου καὶ τῶν ἐπιστολῶν δείκνυται ὅτι ἐμελέτησε τοὺσ Ἑλληνας καὶ τοὺσ ἐκκλησιαστικοὺσ συγγραφέασ... ἰδίᾳ δὲ τὸν Πλάτωνα.—Σελ. 13: Ὅτι ὁ Αἰνείας πιστεύει εἰς νεκραναστάσεισ καὶ διάφορα ἄλλα θαύματα τῶν περὶ τὴν Γάζαν μοναχῶν οὐδὲν θαυμαστόν.—Σελ. 20: Ὁ Αἰνείας ἀποδεικνύει ὅτι ἡ προβιοτή ἐστι πλάσμα τῆσ φαντασίασ τῶν φιλοσόφων καὶ ἀνθρωπίνῃ τισ οἰήσις ἄνευ δὲ τῆσ μετεμψυχώσεωσ δύναται τισ αἰτιολογήσῃ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ φαινομένην ἀταξίαν καὶ τὰ δοκοῦντα κακῶσ ἔχειν.—Σελ. 22—23: Ψυχὴ καὶ σῶμα συγχρόνωσ ἐπλάσθησαν.—Σελ. 38—39... Ὁ Αἰνείας ἀνῆκει εἰς τὴν χορείαν ἐκείνην τῶν φιλοσοφούντων χριστιανῶν, οἷτινεσ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῶν μόρφωσιν ἐπὶ τῶν βάθρων τῆσ νεοπλατωνικῆσ σχολῆσ προσκτησάμενοι πολεμοῦσι



Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ὁ κ. Ρ. ἐπεδίωξε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Αἰνείας, Ζαχαρίας καὶ Προκόπιος, οἱ τρεῖς ἐκ Γάζης συγγραφεῖς, μολοντί εἶναι χριστιανοί, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀπαλλαγῶν ὡς καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοὶ τῶν ἀπὸ ἐκφράσεις, ἰδέας καὶ πεποιθήσεις εἰδωλολατρικάς, τὰς ὁποίας ἰδιοποιοῦντο φοιτῶντες εἰς τὰς σοφιστικὰς σχολὰς τῆς ἐποχῆς. Διακρίνων καὶ ἐκθέτων τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Αἰνείου, τὰς περισωθείσας ἐν τῷ διαλόγῳ αὐτοῦ «Θεοφράστῳ» καὶ ταῖς εἴκοσι καὶ πέντε αὐτοῦ «Ἐπιστολαῖς», δεικνύει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κατὰ τὸ ἥμισυ χριστιανοῦ καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ εἰδωλολάτρου. Ἀναλύων εἶτα τὸν διάλογον τοῦ Ζαχαρίου τοῦ Σχολαστικοῦ, τὸν τιλοφοροῦμενον «Ἀμμωνίου», ἀντίγραφον τοῦ «Θεοφράστου» τοῦ Αἰνείου, ἀποδεικνύει τὴν σχέσιν τούτου πρὸς τὸν «Θεόφραστον» (σ. 1—56). Κατωτέρω (σ. 57—68) ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ πολεμικὴ συγγραφὴ Νικολάου τοῦ Μεθώνης—ΙΒ' αἰῶν—ὀνομαζομένη «Ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως τοῦ Πρόκλου», ἀπευθυνομένη ἐναντίον τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, ἐξελήφθη ἐσφαλμένως ὡς ἔργον τοῦ Νικολάου, ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἐκ Γάζης Προκοπίου (Ε' μ. Χ. αἰ.). Μία πολεμικὴ συγγραφὴ κατὰ τοῦ εἰδωλολάτρου τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὅταν ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πανταχοῦ ἐξέλθει νικητῆς, δὲν θὰ εἶχε κανένα λόγον. Κατὰ τὸν Ε' ὅμως αἰῶνα εἰς τὴν Γάζαν, πόλιν εἰς τὴν ὁποίαν ἡ εἰδωλολατρεία ἔδιδε τὴν τελευταίαν μάχην κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἦτο φυσικὸν νὰ γεννηθῇ τοιαύτη πολεμικὴ. Καὶ ἀληθῶς ὁ ἐκ Γάζης Προκόπιος ἔκαμε μίαν τοιαύτην συγγραφὴν, τὴν ὁποίαν ἀντέγραψεν ὁ Νικόλαος Μεθώνης. Αἱ ἀποδείξεις διὰ τὴν λογοκλοπὴν ἐκτίθενται ἐν σ. 63-69.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ κ. Δημοσθ. Ρούσσου ἐγένετο εὐμενέστατα δεκτὸν ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν. Ὁ *L. Eisenhoffer* ἐν τῇ μονογραφίᾳ του *Procopius von Gaza, Freiburg i. B. 1897*, βασιζέται εἰς τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Ρούσσου λέγων περὶ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ λογοκλόπου «eine höchst wichtige Entdeckung» (σ. 2 καὶ 7). Εἰς τὴν β' ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας του ὁ *Krumbacher* τρία κεφάλαια ἀναφερόμενα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ρούσσου διαπραγματευόμενα, βασιζονται ἐν μέρει εἰς τὰ συμπεράσματα τοῦ τελευταίου (ἰδὲ σ. 85, 125, 432). Ὁ *Krumbacher* ὀνομάζει τὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς λογοκλοπῆς τοῦ Νικολάου «eine Entdeckung von

μὲν τὴν θρέψασαν μητέρα τοῖς ἰδίῳις πτεροῖς ἀλλὰ τελείως οὐ δύναται ἀπαλλαγῆναι φιλοσοφικῶν δογμάτων τῆς εἰς ἣν ἐφοίτησαν σχολῆς ἀντικρως πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἀντικειμένων.—Σελ. 52: Ἐνῶ ἐν τῷ «Θεοφράστῳ» κύριον κεφάλαιον ἡ περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως διδασκαλία, ἐν τῷ «Ἀμμωνίῳ» ἐστὶ πάρεργον, ἐνῶ ἡ ἐν τῷ «Θεοφράστῳ» παρέργως πολεμουμένη αἰδιότης τοῦ κόσμου ἐνταῦθα ἀποτελεῖ τὸ κύριον τοῦ διαλόγου.—Σελ. 59: Ὁ Προκόπιος ἀναλαμβάνει τὴν ἀνατροπὴν τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως τοῦ Πρόκλου ἐν τῷ ἀπολεσθέντι συγγράμματι «Ἀντιρρήσεις εἰς τὰ Πρόκλου θεολογικὰ κεφάλαια».—Αἱ ἀνωτέρω δύο σημειώσεις εἶναι ἰδικαί μου.

grosser Tragweite» (σ. 85), καὶ λέγει : «durch die Wahrnehmung von D. Russos, dass diese Streitschrift (δηλ. τοῦ Προκοπίου) derjenigen des Nikolaos von Methone gegen Proklos zu Grunde liegt, ist sie in ihrem ganzen Umfang wiedergefunden» (σ. 126), ὁ δὲ *Drüseke* τὴν ἀποκαλεῖ «die überraschende, höchst wertvolle Entdeckung Russos» (Byz. Zeitschr. 6 (1897) σ. 56). Ὁ *Christ* ἐν *Geschichte der griech. Literatur*, 4, σ. 945, παραδέχεται καὶ αὐτὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Ρούσσοσ καὶ λέγει ὅτι διὰ τῆσ ἐναισίουσ αὐτοῦ διατριβῆσ ἀπεδείχθη ὅτι «ein byzantinischer Theolog des 12 Jahrhunderts Nikolaos von Methone die ganze Schrift des Gazäers in sein neues Buch. Ἀνάπτυξις τῆσ Θεολογικῆσ στοιχειώσεωσ Πρόκλουσ aufgenommen hat, ohne auch nur mit einer Silbe des eigentlichen Autors zu gedenken». Προβλ. καὶ Byz. Zeitschr., 4 (1895), σ. 636· 5 (1896), σ. 362.

«2 Ἡ δευτέρα ἐργασία τοῦ κ. Ρούσσοσ εἶναι Manuscrisele greces-ti din Bibl. Acad. Române. Notit,e critice s,i paleografice (Ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆσ Βιβλιοθήκησ τῆσ Ρουμανικῆσ Ἀκαδημίασ. Κριτικαὶ καὶ παλαιογραφικαὶ σημειώσεις). Ἀνάτυπον ἐκ τῆσ Noua Revistă Română, 3 (1901), Bucures-ti 1901».

«Τὸ φυλλάδιον τοῦτο εἶναι μία βιβλιοκρισία τοῦ Καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων, τοῦ συντεθέντοσ ὑπὸ τοῦ κ. *C. Litzica* καὶ δημοσιευθέντοσ ἐν Anal. Acad. Rom., ser. 2, tom.23 (1900), Mem. Sect., Liter. Ἡ βιβλιοκρισία εἶναι λεπτομερεστάτη, διορθώνει πλεῖστα μεθοδικὰ καὶ πραγματολογικὰ σφάλματα τοῦ κ. *Litzica* καὶ παρουσιάζει συμβολὰσ τινασ εἰσ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνορρουμανικῶν ἐκπολιτιστικῶν σχέσεωσ. Ἰδὲ καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. *Litzica* καὶ τὴν δευτερολογίαν τοῦ κ. Ρούσσοσ πάλιν ἐν τῇ Noua Rev. Română, 3 (1901) pp. 332—335».

«3. Ἡ τρίτη ἐργασία τοῦ κ. Ρούσσοσ φέρει τὸν τίτλον : Studii bizantino - române, Textele eshatologice din Codex Sturdzanus s,i pretinsul lor bogomilism. Invăt,aturile lui Pseudo—Neagoie (Βυζαντινο-ρουμανικαὶ μελέται, ἐσχατολογικὰ κείμενα ἐκ τοῦ κώδικοσ Sturdzanus καὶ ὁ νομιζόμενοσ βογομιλισμόσ τωσ. Διδασκαλία τοῦ Ψευδο—Νεάγκοε), Bucures-ti 1907».

«Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ κ. Ρούσσοσ ἀποδεικνύει ὅτι κείμενά τινα δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ *B. P. Hasdeu* ἐν *Cuvinte din bătrâni* (Λόγια τῶν γερόντων), 2 (pp. 449—471) καὶ νομιζόμενα βογομιλικῆσ προελεύσεωσ εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι ἀποσπάσματα\* ἐκ τοῦ Εὐχολογίου, ἐκ τῆσ Διόπτρασ τοῦ Φιλίππου Σολιταρίου, ἐκ τῶν Ὀμιλιῶν Ἐφραῖμ τοῦ Σύρου καὶ ἐκ τοῦ Βίου ἁγίου Βασιλείου τοῦ νέου. Τὰ κείμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι βογομιλικά, διότι αἱ ὡσ ἄνω μνημονευθεῖσαι συγγραφαὶ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὰ ἀπόκρυφα βιβλία τῶν Βογομίλων, οὔτε ἀνήκουν εἰσ τὴν κατηγορίαν



τῶν ὀρθοδόξων κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο παραδεκτὰ ὑπὸ τῶν Βογομίλων ὡς σύμφωνα μὲ τὰς θεωρίας αὐτῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτοι α) δὲν παραδέχονται τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος, β) περιφρονοῦν τοὺς ἁγίους Ἱεράρχας καὶ γ) εἶναι ἐχθροὶ δεδηλωμένοι τοῦ τιμίου Σταυροῦ· εἰς τὰ κείμενα ὁμῶς τοῦ *Cuvinte din bătrâni* περιγράφεται λεπτομερῶς ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, ὁ Χρυσόστομος μνημονεύεται μετὰ πολλῶν ἐπαίνων, περὶ δὲ τοῦ τιμίου Σταυροῦ γίνεται λόγος μετὰ τῆς μεγαλυτέρας εὐλαβείας. Διὰ τὰς δυνηθῆναι νὰ στηρίξῃ τὰς ἀληθείας αὐτὰς πρὸ τῶν ἐπιπολαίων γνωμῶν τοῦ Hasdeu, ὁ κ. Ρούσσος ἔπρεπε νὰ διαθέτῃ βαθεῖαν καὶ μοναδικὴν γνῶσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται πολὺ σπανίως εἰς τοὺς μὴ θεολόγους συγγραφεῖς εἴτε ἱστορικοὶ εἶναι οὗτοι, φιλόλογοι ἢ λαογράφοι».

«Ἐπισκεφθεὶς ἐπανελημμένως τὸ Ἅγιον Ὄρος διὰ τὰ ἐρευνήσῃ τὰς αὐτόθι βιβλιοθήκας, ὁ κ. Ρούσσος ἀντέγραψε εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Διονυσίου κατὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 3755 κώδικα τὴν ἑλληνικὴν διασκευὴν τῶν Διδαχῶν (νουθεσιῶν) τοῦ Νεάγκοι Βόντα ἢ Ψευδο - Νεάγκοι, ὡς οὗτος ἔλεγε. Εἰς τὸ β' μέρος τῶν *Studii Bizantine* δημοσιεύει πολλὰς σελίδας ἐξ αὐτῆς τῆς διασκευῆς τῶν Διδαχῶν (παρὰλλήλως πρὸς τὴν ρουμανικὴν διασκευὴν) καὶ ἐπιδιώκει νὰ πιστοποιήσῃ ὅτι αἱ Διδαχαὶ αὗται ἐλήφθησαν κατὰ μέγιστον μέρος ἐκ τῆς ἀσκητικῆς συγγραφῆς *Κατάνυξις Συμεῶνος τοῦ Μοναχοῦ*, ὅστις ἔζησε κατὰ τὸν 1' μ. Χ. αἰῶνα. Εἰς τὰς κάτωθι τοῦ κειμένου ὑποσημειώσεις καθὼς καὶ εἰς τὸ τέλος παρέχει τὰς πηγὰς τοῦ κειμένου. Συμπωματικῶς δεικνύει ἐπίσης ὅτι ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων πιστοποιεῖ τὴν ἐπίδρασιν *Ἐφραίμ τοῦ Σύρου* ἐπὶ τῶν μελωδιῶν».

«Τὸ δημοσίευμα τοῦτο τοῦ κ. Ρούσσου ἐγένετο εὐμενέστατα δεκτὸν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων φιλόλογων, τῶν κ. κ. *Ovid Densusianu* καὶ *Sextil Pus, cariu*, ἀμφοτέρων καλῶς γνωριζόντων τὴν παλαιάν μας φιλολογίαν. Ὁ κ. Densusianu λέγει διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐν τῷ περιοδικῷ του *Viat, a Nouă*, III (1907), p. 257 ὅτι εἶναι «ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὸν τελευταῖον καιρὸν καὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν παλαιάν μας φιλολογίαν», ὁ δὲ κ. Pus, cariu λέγει περὶ ταύτης ἐν τῷ *Deutsche Litteratur - Zeitung*, 29 (1908), col. 803—804, τὰ ἑξῆς: *Russos Abhandlung ist, neben Giurescus Beiträgen zu den muntenischen Chronisten, das beste, was die letzten Jahre an Einzelunter - suchungen auf dem Gebiete der älteren rumänischen Literatur gebracht haben. Bekanntlich bereitet gerade diese Periode dem Literarhistoriker die grössten Schwierigkeiten, da die literarischen Erzeugnisse fast nur Übersetzungen kirchlicher Schriften oder Chroniken sind, so dass ihre Beurteilung eingehende Kenntnisse der byzantinisch - slavischen mittelalterlichen Literatur und der heimatlichen Geschichte erfordert.*

Daher sind die Beiträge, die uns die Historiker und in diesen Falle ein Byzantinist liefern, höchst willkommen.

Vor Jahren hatte der vor kurzem verstorbene Hasdeu in seinen berüchtigten «Cuvinte din bătrâni» eine eingehende Untersuchung über den Einfluss der bogomilischen häretischen Sekte auf die Rumänen und auf ihre Literatur geschrieben. Nun kommt der nüchterne Gelehrte, der bescheiden, aber ausdrücklich nachweist, dass zum mindesten ein Teil jener Arbeit, die Hasdeu für «eine Originalschrift eines zur bogomilisch Sekte gehörenden rumänischen Schriftstellers um das Jahr 1550» hielt, schon aus sachlichen Gründen nicht bogomilisch sein kann (S. 27—29), sondern vielmehr, wie die Vergleichung zeigt, aus Übersetzungen (durch slavische Vermittlung) aus der Dioptra des Philippus Solitarius, aus dem Euchologion und der Lebensbeschreibung des heiligen Basilius bestehet».

«Ἐν τῇ Ἐchos d' Orient, 10 (1907) pp. 317—318, ὁ *S. Pétridès* λέγει διὰ τὰ κείμενα τὰ ὑπὸ τοῦ Hasdeu ἀποδοθέντα τοῖς Βογομίλοις: «Dans sa dissertation, fort bien menée, M. Russo montre, sans réplique possible, que les textes en question n'ont rien à voir avec les Bogomiles». Οὕτω καὶ ὁ *Mario Roques* ἐν εὐνοϊκῇ βιβλιοκρισίᾳ παραδέχεται τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Ρούσσοσ (Romania, vol. 33 (1908), pp. 174—175)».

«4. Ἡ τετάρτη ἐργασία τοῦ κ. Ρούσσοσ φέρει τὸν τίτλον: Studii s,i critice (Μελέται καὶ κριτικαὶ) καὶ τοὺς ἀκολούθους ὑποτίτλους: O carte asupra Invăţ,ăturilor lui Pseudo-Neagoe (Ἐν βιβλίον περὶ τῶν Διδαχῶν (νουθεσιῶν) τοῦ Ψευδο - Νεάγκοε), Răspruns unui critic (Ἀπάντησις εἰς ἓνα κριτικόν), Cărt,i de buna cuviint,ă (Βιβλία Χρηστοθηθείας), Un catalog de mss greces,ti (Εἰς κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων), Bucures,ti 1910. Τὸ φυλλάδιον περιέχει οὕτω τέσσαρα ἄρθρα:

α) Ἀφοῦ εἰς τὸ β' μέρος τῶν «Βυζαντινορρομανικῶν μελετῶν» ὁ κ. Ρούσσοσ ἔδειξεν ὅτι αἱ Διδαχαὶ αἱ ἀποδοθεῖσαι εἰς τὸν Νεάγκοε ἐλήφθησαν ἐν μεγάλῳ μέρει ἐκ τῆς Κατανύξεωσ Συμεῶνοσ τοῦ Μοναχοῦ, ὁ κ. *Stoian Romansky*, νέοσ Βούλγαροσ φιλόλογοσ, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ 13ῳ τόμῳ τοῦ Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig (1908), μελέτην εἰς τὴν ὁποίαν ἤλεγξε τὰς γνώμασ τοῦ Ρούσσοσ, τὰς ἀναφερομένασ εἰς τὰς Διδαχὰσ αὐτὰσ καὶ κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐταὶ εἶναι ἀϋθεντικαὶ ἀλλ' ἀπομιμήσεισ ἀποσπασμάτων λόγων Ἰω. τοῦ Χρυσοστόμου. Διὰ βιβλιοκρισίασ δημοσιευθείσησ ἐν *Convorbiri Literare*, 42 (1908), pp. 63—78 καὶ ἀναδημοσιευθείσησ ἐν *Studii s,i critice* pp. 1—16, ὁ κ. Ρούσσοσ ἀναιρεῖ σημεῖον πρὸσ σημεῖον τὰσ γνώμασ τοῦ *Romansky* καὶ δεικνύει μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅτι αἱ λέξεισ, τὰσ ὁποίασ οὕτωσ θεωρεῖ χρυσοστομικὰσ εἶ-



ναι ἐν τῇ πραγματικότητι ἀποσπάσματα ἐκ τῆς Κατανύξεως τοῦ Συμεῶνος, ἢ ὅποια, ὡς ὑπεστήριξεν, ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τοῦ συγγραφέως τῶν Διαδαχῶν. Εἰς τὴν συζήτησιν ταύτην ἐπενέβη ὁ *Mario Roques*, ὅστις πιστεύει ὅτι ὁ κ. Ροῦσσοσ δὲν ἀπομακρύνεται τοῦ ἀληθοῦς : «Parmi les sources de cette composition originairement écrite en slavon, M. Rouso avait indiqué l'écrit grec du moine Siméon sur la contrition (Katanuxis), et M. Romansky avait cru pouvoir ruiner l'hypothèse de M. Russo en retrouvant les passages analogues à ceux de la Katanuxis dans une version slavone d'homélies de saint Chrysostome; mais voici que ce fait nouveau, intéressant en lui même, tourne à l'avantage de M. Russo, car ces homélies ne sont pas authentiques: elles ne sont qu'une version slavone de l'œuvre même de Siméon, version qui paraît intermédiaire entre l'œuvre originale et la forme utilisée par le rédacteur des Enseignements» (Romania, 40 (1911), p. 143). Ἐννοεῖται ὅτι οὐχὶ πάντες παραδέχονται τὰ συμπεράσματα ταῦτα ὁ κ. *Iorga* π. χ. τὰ ἀπορρίπτει ἐν τῷ συνόλῳ. Ἡμεῖς ἔχομεν ἐπιφυλάξεις τινάς, δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν συζήτησιν».

«β) Τὸ δεύτερον ἄρθρον (p. 17—26) περιλαμβάνει ἀπάντησιν πρὸς ἀπροετοίμαστον κριτικὸν (ἦτοι τὸν *N. I. Apostolescu*), ὅστις σεβόμενος περισσότερον τὸν Hasdeu ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ἐπενέβη εἰς συζήτησιν ὅλως ἑξένην πρὸς αὐτόν, δημοσιεύσας ἐν *Literatura s. i Arta Română*, II (1907), p. 423 δυσμενῆ βιβλιοκρισίαν περὶ τῶν *Studii bizantino-române*. Ἡ ἀπάντησις αὕτη (τοῦ Ροῦσσοσ) ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν *Convorbiri Literare* 42 (1908), pp. 252—263».

«Εἰς τὸ τρίτον ἄρθρον ὁ κ. Ροῦσσοσ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Χρηστοθήθεια, δι' ἧς πολλαὶ γενεαὶ ἐδιδάχθησαν τὸν τρόπον τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, ἥτις μετεφράσθη εἰς πλείστας γλώσσας ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πρότυπον (ἐν τῇ ρουμανικῇ ὑπὸ *Naum Râmniceanu* καὶ τοῦ *Anton Pann*), εἶναι τὸ ὀνομαστὸν βιβλίον τοῦ *Erasmus, De civilitate morum puerilium*.

Ἐὶς τὸ τέταρτον ἄρθρον ὁ κ. Ροῦσσοσ ἐπισημαίνει τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐκλέγει ὡς παράδειγμα τὴν «Χρηστοθήθειαν» ταύτην, μεταφρασθεῖσαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν σερβικὴν<sup>1)</sup>, ρουμανικὴν καὶ βουλγαρικὴν καὶ παραπέμπει εἰς τὴν μελέτην τοῦ κ. Ροῦσσοσ (*Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen, vergleichend dargestellt, Tübingen 1911, σ. 101 καὶ 176*)».

1) (Σημείωσις ἰδική μου). Περὶ τῶν σερβικῶν μεταφράσεων τῆς *Χρηστοθήθειας*, ὧν ἡ μὲν ὀφείλεται εἰς τὸν Ἑλληνα Δημήτριον Δάρβαρην, ἡ δ' ἕτερα εἰς τὸν μέγαν ἀναμορφωτὴν τῶν Σέρβων Δοσίθεον Ὀδράδοβιτς ἰδὲ τὸ σημεῖωμα τοῦ *M. Δάσκαρι* εἰς τὸ *Βυζάντιον* 2, σελ 600 Πρβλ. καὶ τὰ *Βυζαντινολογικά* τῆς Πράγας 1, σ. 220—226.

«δ) Εἰς τὸ τέταρτον ἄρθρον, pp. 56—116, ὁ κ. Ρούσσος δεικνύει πῶς πρέπει νὰ σχηματίζεται εἰς κατάλογος χειρογράφων, κρίνει τὸν Κατάλογον τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τὸν δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ κ. C. Litzica (Bucures,ti 1909), εὐρίσκει τὴν πατρότητα πλείστων ἀνωτέρων χειρογράφων καὶ παρέχει πολυτίμους συμβολὰς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παλαιᾶς ρουμανικῆς φιλολογίας καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνορρουμανικῶν σχέσεων».

«Γὸ ἔργον ὁλόκληρον ἐγένετο εὐμενέστατα δεκτὸν ὑπὸ τοῦ *Mario Roques* ἐν Romania, 40 (1911), pp. 138—144 καὶ τοῦ *N. Γ. Πολίτου* καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν *Λαογραφία* 2 (1910), σ. 709—716. Πρὸβλ. καὶ *Viat, a Românească*, 6 (1911) τοῦ Φεβρουαρίου, pp. 291—292».

«ε. Τὸ πέμπτον ἔργον τοῦ κ. Ρούσσου εἶναι τὸ μικρὸν φυλλάδιον: *Din corespondent, a Doamnei Ana Racovit,ă*. (Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τῆς Πριγκιπίσσης Ἀννης Ρακοβίτσα) 1708—1709, Bucures,ti 1911».

«Κατὰ τὴν διάρκειαν ταξιδίου του εἰς Ἀθήνας ὁ κ. Ρούσσος ἀντέγραψε συλλογὴν ἀνεκδότων ἑλληνικῶν ἐπιστολῶν τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶν., τὰς ὁποίας εἶχε εἰς τὴν κατοχὴν του ὁ κ. *I. Πάλλης*· αἱ ἐπιστολαὶ αὗται συμποσοῦμεναι εἰς 212 καὶ συγκεντρωμέναι ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἓνα κώδικα, εἶναι δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτόγραφα τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν βογιάρων μας ἢ ἀπευθύνονται πρὸς αὐτούς· αὗται θὰ δημοσιευθοῦν εἰς πλήρη ἔκδοσιν μετὰ ρουμανικῆς μεταφράσεως ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπείας τῆς ρουμανικῆς ἱστορίας. Δύο ἔξ αὐτῶν ἀνήκουσαι εἰς τὴν πριγκίπισσαν Ἀνναν Ρακοβίτσα ἐδημοσιεύθησαν ἐν *Convorbiri Literare*, 45 (1911), I, pp. 62—70, εἶτα δὲ καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ».

«Ἡ συλλογὴ ὁλόκληρος εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα, διότι πολλαὶ ἔξ αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν διαφωτίζουν πλεῖστα μυστικά τῆς πολιτικῆς τῶν Φαναριωτῶν καὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς ραδιοουργίας καὶ τὰς ἀντιθέσεις των, εἰς τὴν πολιτιστικὴν αὐτῶν δράσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κ.λ. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται μὴ προοριζόμεναι διὰ νὰ δημοσιευθοῦν περιέχουν τὴν ζωὴν τῶν χρόνων ἐκείνων με ὅλας τὰς λεπτομερείας της, ὡς εἰς κάτοπτρον. Ἄν καὶ μερικαὶ τελειῶνουν με τὴν μνεῖαν «μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν νὰ τὴν ρίψης εἰς τὸ πῦρ» ἐν τούτοις—καὶ εὐτυχῶς—ὁ μέγας ἐκκλησιαρχὴς Κριτίας, μανιώδης συλλογεὺς αὐτογράφων τοῦ ΙΗ' αἰῶν. διετήρησεν αὐτὰς καὶ οὕτω διέσωσε μέρος τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος 1)».

«β. Τὸ ἕκτον ἔργον—καὶ αὐτὸ λίαν ἐνδιαφέρον—τοῦ κ. Ρούσσου εἶναι τὸ: *Critica textelor si tehnica editiilor* (Κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ

1) (Σημείωσις ἰδική μου). Πρὸβλ. περὶ τοῦ κώδικος τούτου *N. Camariano*, *Catalogul manuscriselor greces,ti*, t. II, Bucures,ti 1940, pp. 72—116 καὶ *A. B. Οἰκονομίδου*, Ὁ Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, περιοδ. *Νέον Κράτος*, Ἔτ. 4ον, τεῦχ. 38—39, Ἀθήναι 1940, σελ. 976—978.



τεχνική τῶν ἐκδόσεων), Buc. 1912. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Buletinul Comisiei Istorice a României, vol. I)».

«Ἡ Ἐπιτροπεία τῆς ἱστορίας τῆς Ρουμανίας, ἡ ὁποία ὡς πρῶτον ἑαυτῆς μέλημα ἔχει τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν χρονικῶν, ἐπεφόρτισε τὸν κ. Ρούσσον κατὰ τὸ 1910 νὰ γράψῃ τὴν ἀνωτέρω πραγματείαν ὡς συμβουλευτικὸν ἐγχειρίδιον διὰ τοὺς νέους ἐρευνητάς, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐξοικειωθοῦν μὲ τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων καὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῶν ἐκδόσεως, προβλήματα τὰ ὁποία ἐλαχίστης ἔτυχον παρ' ἡμῖν μελέτης. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ὁ κ. Ρούσσος μᾶς ἔδωκε ὅλην του τὴν πείραν, τὴν ἀποκτηθεῖσαν διὰ τῆς μελέτης πλείστων κριτικῶν ἐκδόσεων, διὰ τῆς προετοιμασίας κειμένων τινων πρὸς δημοσίευσιν καὶ διὰ τῆς μελέτης τῆς ξένης σχετικῆς βιβλιογραφίας. Τὰ παραδείγματά του συνεκέντρωσεν ἐκ τῆς ἀρχαίας καὶ βυζαντινῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡ ὁποία εἶναι εἰς αὐτὸν προσιτωτέρα, ὡς καὶ ἐκ τῆς παλαιᾶς ρουμανικῆς φιλολογίας, τὴν ὁποίαν πολὺ καλῶς γνωρίζει. Ἐν τῷ νέῳ ἔργῳ τοῦ κ. Ρούσσου, λέγει ὁ N. Jorga, ἐν Neamul românesc literar, 1912, p. 512, «ὑπάρχει πολλὴ σοφία καὶ γνώσεων ποικιλία, πολλαὶ καλαὶ συμβουλαὶ καὶ πολλὴ ἀφοσίωσις διὰ τὴν τελειότητα».

«7. Ὅμοίως ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἐργασία Elenizmul în România (Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ρουμανίᾳ), Bucures,ti 1912, ἐν ᾗ ὁ κ. Ρούσσος ὑποδεικνύει τὴν σημασίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν διὰ τοὺς Ρουμάνους καὶ παρακολουθεῖ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ (δηλ. τοῦ ρουμανικοῦ) κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ φαναριωτικὴν ἐποχὴν. Ἴδὲ τὴν ἐξαιρετικῶς ἐπαινετικὴν ὑποδοχὴν ἣς ἔτυχε τὸ ἔργον ἐν Drum drept, I, p. 62».

«8. Τὸ ὄγδοον ἔργον τοῦ κ. Ρούσσου εἶναι ἐν ἄρθρον δημοσιευθὲν καὶ εἰς ἰδιαίτερον ἀνάτυπον ἐκ τῆς Noua Revistă Română, 13 (1913), ὑπὸ τὸν τίτλον : Filologia greacă medie și modernă la Universitatea din Bucures,ti (Μεσαιωνικὴ καὶ νεωτέρα ἑλληνικὴ φιλολογία ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βουκουρεστίου)».

Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ δεικνύει ὅτι ὁ τίτλος «Βυζαντιναὶ σπουδαί», τὸν ὁποῖον ἔδωκε τὸ Ὑπουργεῖον εἰς τὴν ἰδρυθεῖσαν ἔδραν τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου, εἶναι ἀσαφῆς καὶ ἀσχετος πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς παιδείας καὶ τοὺς πόθους τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Καθορίζων ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἔδρας ὁ κ. Ρούσσος λέγει ὅτι ὁ διδάσκων ὀφείλει νὰ εἰσαγάγῃ τοὺς σπουδα-

1) (Σημείωσις ἰδική μου). Ἡ ἐπαινετικὴ αὕτη κριτικὴ ἐγένετο ὑπὸ N. Jorga. Βιβλιοκρισίαν καὶ μετάφρασιν τοῦ ἔργου τούτου ἔκαμε καὶ ὁ M. Λάσκαρις. Τὴν βιβλιοκρισίαν ἐδημοσίευσεν εἰς τὰ Βυζαντινολογικά. Πράγα 3. σελ. 500—510, περὶ δὲ τῆς μεταφάσεως ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος εἰς τὸ Νέον Κράτος, ἔτ. 4, Ἀθήναι 29 Φεβρουαρίου 1940, τ. 30ον, σελ. 418.

στάς εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ νεοελληνικὴν γλῶσσαν, ἐρμηνεύων πρὸ πάντων τοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Ρουμανίας ἀπὸ τοῦ Προκοπίου μέχρι τοῦ Λαπόντε. Καὶ ἐπειδὴ ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, δηλ. κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, ἤτοι 1453—1821 ἡ γλῶσσα καὶ ὁ νέος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀσκοῦν μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν Ρουμανίαν, ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βυζαντινὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθῇ τῆς νεοελληνικῆς, πρὸ πάντων διὰ τὴν Ρουμανίαν, οὕτω δὲ ὁ τίτλος τῆς ἔδρας πρέπει νὰ μετασχηματισθῇ ὧδε : « Ἐδρα μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς φιλολογίας ». Ἡ ἄποψις αὕτη ἐγένετο παραδεκτὴ καὶ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τῶν καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, ὅστις ἐπενέβη παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ διὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ τίτλου τῆς ἔδρας ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν».

«9. Τὸ ἔνατον ἔργον τοῦ κ. Ρούσσου εἶναι ἕτερον ἄρθρον ἀνατυπωθὲν ἐκ τῆς Noua Revistă Română, 15 (1914), ὑπὸ τὸν τίτλον : Datoria criticeî s,i bilant,ul unei activităt,i s,tiint,ifice (Τὸ καθήκον τῆς κριτικῆς καὶ ὁ ἀπολογισμὸς μιᾶς δράσεως)».

«Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ὁ κ. Ρούσσοσ ἀποδεικνύει ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ ἀποδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. C. Litzica ἐν τῷ φυλλαδίῳ του Studii s,i Schit,e Greco-române (Ἑλληνορουμανικὰ μελέται καὶ σκιαγραφήματα) εἰς τὸν Νικόλαον Μαυροκορδάτον καὶ θεωρούμεναι ἕως τότε ἀνέκδοτοι, εἶχον πρὸ πολλοῦ δημοσιευθῆ (1879) καὶ ὅτι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Νικόλαον Μαυροκορδάτον ἀλλ' εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον τὸν ἐξ ἀπορορήτων. Ὁ κ. Ρούσσοσ κρίνει αὐστηρότατα ἀλλὰ δικαίως τὸν τρόπον, δι' οὗ ὁ C. Litzica ἐξέδωκε τὰς ἐπιστολάς αὐτάς καὶ τὴν μετάφρασιν τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ 13ῳ τόμῳ τῆς συλλογῆς Hurmuzaki, διορθῶναι δὲ πλεῖστα ὅσα σφάλματα τούτου».

«10. Ἡ δεκάτη ἐργασία τοῦ κ. Ρούσσου εἶναι ἡ Cronica Ghicules,tilor, un pou letopiset, al Moldovei (Χρονικὸν τῶν Γκιικάδων, Νέον χρονικὸν τῆς Μολδαβίας) 1695—1754, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Β' τόμου τοῦ Buletinul Comisieî Istorige. Πρὸκειται περὶ μελέτης περὶ τινος χρονικοῦ γραφέντος ἑλληνιστί, ἐξ οὗ δημοσιεύονται καὶ τινὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου μετὰ ρουμανικῆς μεταφράσεως. Τὸ χρονικὸν εὑρέθη εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Κων)πόλει. Εἶναι μεγίστου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας μας (Ρουμανίας), διότι ὁ συγγραφεὺς τούτου φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε οἰκειότατος τῶν Γρηγορίου καὶ Ματθαίου Γκίκα, διότι διηγεῖται τὰ γεγονότα ὡς αὐτόπτης μάρτυς. Οἱ δύο οὗτοι Γκίκα ἔθεσαν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πλουσιωτάτας πληροφορίας μετὰ πολλῶν ἐπισήμων στοιχείων, τὰ ὅποια περιλαμβάνονται εἰς τὸ χρονικόν. Ἡ μελέτη εἶναι



πλήρης και ακριβής, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ἔχουν πολὺ καλῶς ἐκτυπωθῆ καὶ μεταφρασθῆ».

«Ἐκεῖνος ὅστις ἤκουσε τὴν ἀνάλυσιν τῶν δέκα τούτων ἐργασιῶν τοῦ κ. Ρούσσου, ἀκριβοῦς ἐρευνητοῦ, πάντοτε καὶ λίαν καλῶς πληροφορημένου ὡς λέγει δι' αὐτὸν ὁ συνάδελφός μας Ν. Jorga ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ 14ου τόμου τῶν Documente Hurgmazaki, δύναται νὰ πεισθῆ ὅτι ὁ κ. Ρούσσοσ παρηκολούθησε εἰς ὅλα του τὰ ἔργα ἀπὸ τοῦ 1901—1915 τὰς ἑλληνο-ρουμανικὰς σχέσεις καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο ἔκαμε πολλὰ ταξίδια εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἔνθα ἠρεύνησε πολλὰς τῶν ἐκεῖ Βιβλιοθηκῶν».

«Ἐν τῷ ἔργῳ του Studii bizantine-române οὗτος ἔγραψε πρῶτος, ὅτι αἱ πηγαὶ τῶν Διδαχῶν τοῦ Νεάγκοε Μπασαράμπα εἶναι : Συμεῶνος Κατάνυξις, αἱ Ὀμιλίαι Ἐφραῖμ τοῦ Σύρου, ἡ Διόπτρα Φιλίππου Σολιταρίου, αἱ ὀμιλίαι τοῦ Ψευδο-Χρυσοστόμου, ἡ Κλίμαξ Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος κτλ. Οὗτος ἀπέδειξεν ὅτι αἱ «Σκέψεις κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου» δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Β. Ρ. Hasdeu ἐν Cnvinite din bătrâni δὲν εἶναι κείμενα βογομιλικά, ἀλλ' ὀρθόδοξα, τινὰ ἐξ αὐτῶν εἰλημμένα ἐκ τοῦ ἐπισήμου Εὐχολογίου τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἐν Studii s,i critice ὀμιλῶν διὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα, τὰ εὐρισκόμενα ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας δεικνύει τὴν σπουδαιότητά τινων ἐξ αὐτῶν διὰ τὴν Ρουμανίαν καὶ εὐρίσκει τοὺς συγγραφεῖς πολλῶν ἐξ αὐτῶν μέχρι τότε ἀνωνύμων, πρᾶγμα πολὺ δύσκολον, διότι προϋποθέτει εὐρυτάτην κατάρτισιν. Διὰ τῆς Critica textelor s,i tehnica edit,iilor ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νέων μας ἐπιστημόνων ἐγχειρίδιον προωρισμένον νὰ προσφέρῃ τὰς καλυτέρας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς μέλλοντας ἐκδότας κειμένων, καθὼς προσέφερε μέχρι τοῦδε, ὡς π. χ. εἰς τὸν κ. Pus,cariu ἐκδότην τοῦ Evangheliei cu Invăt,atură a lui Coresi ἢ εἰς τὸν κ. I. A. Candrea ἐκδότην τοῦ Psaltirei Scheiane».

«Ἐν τῷ Elenizmul în România ἔδειξε τὰς σχέσεις μεταξὺ Προγκιπάτων καὶ Βυζαντίου, τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς χρονογράφους, τὴν δημῶδη φιλολογίαν, τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς ἡγεμονικῆς αὐλῆς, τὴν τέχνην, τὰ παλαιὰ ἰδρύματα κλπ. διορθῶν καὶ συμπληρῶν τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς παλαιᾶς ρουμανικῆς φιλολογίας».

«Ὅλαι αἱ ἐργασίαι αὗται προσφέρουν νέα στοιχεῖα καὶ θέτουν διὰ πρώτην φορὰν εἰς κυκλοφορίαν πληθὸς ἑλληνικῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν βιβλιοθήκην του ἢ τὰς συνεβουλευθῆ κατὰ τὰς ἐπισκέψεις του εἰς τὰς βιβλιοθήκας τοῦ ἑξωτερικοῦ, οὕτω δὲ καὶ ἡ παραμικροτέρα σημείωσις τῶν μελετῶν του παρουσιάζει ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως».

«Δικαίως ὁ συνάδελφός μας κ. Ν. Jorga λέγει ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ του ἐπὶ τοῦ Elenizmul în România ὅτι «οἰονδήποτε βιβλίον τοῦ κ. Ρούσσου πρέπει ν' ἀναγινώσκειται μετὰ προσοχῆς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, μέχρι τῆς τελευταίας γραμμῆς τῆς ἐσχάτης ὑποσημειώσεως. Ἡ ἀνάγνωσις ἐπιφυλάσσει

εὐχαρίστους πάντοτε ἐκπλήξεις, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐργασθῇ τις περισσότερον σταθερῶσ καὶ νὰ παρουσιάσῃ συστηματικώτερον τὰ ἀποτελέσματα μιᾶσ ζωῆσ ἀφιερωμένησ εἰς τὴν μελέτην καθὼσ συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κ. Ρούσσοσ». Drum drept, I (1913) p. 62».

«Ἐπιπροσθέτωσ τὸ συλλεγὸν ὑπ' αὐτοῦ ὕλικὸν καὶ αἰ μελέται, ἄσ ὑπόσχειται νὰ μᾶσ χάριση ἢ δραστηριότησ τοῦ κ. Ρούσσοσ εἰς τὸ μέλλον εἶναι ἔξαιρετικῆσ σημασίασ. Ἀναμένομεν ἔκδοσιν τῶν Διδαχῶν (νουθεσιῶν) τοῦ Νεάγκοσ Βόντια κατὰ τὸν Ἀθωνικὸν κώδικα καὶ εἰτέραν τοῦ κώδικοσ Κριτία—Ράλλη, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπεφορτίσθη εἰδικῶσ ὑπὸ τῆσ ἱστορικῆσ Ἐπιτροπέασ. Ἐπίσῃσ ἔκδοσιν συγγραφῶν τινων τοῦ Καισ. Δαπόντε ἀναφερομένων εἰς τὸ παρελθὸν τῆσ Ρουμανίας, τὰσ ὁποίασ κέκτηται μετ' αὐτογράφων τοῦ συγγραφέωσ αὐτῶν. Ὑπὸ τύπωσιν εὐρίσκεται ἐπίσῃσ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ χρονικοῦ τῶν Γκικάδων, τὸ ὁποῖον θὰ ἀποτελέσῃ τόμον ἐκ 400 σελίδων· ὁ β' τόμοσ τούτου θὰ περιλαμβάνῃ τὴν ρουμανικὴν μετάφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου»<sup>1)</sup>.

«Αἰ μέχρι τοῦδε ἐργασίαι τοῦ κ. Ρούσσοσ παρέχουν ἱκανοποιητικὴν ἐγγύησιν τῆσ ἀσστηρᾶσ μεθόδου τῶν μελλοντικῶν του πραγματειῶν. Αὐταὶ θὰ τελειώσουν τόσῳ τὸ ταχύτερον ὅσῳ θὰ δημιουργηθῇ εἰς αὐτὸν κατάστας ζωῆσ εὐνοϊκὴ διὰ τὴν καθ' ὀλοκληρίαν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν».

Ἐκτὸσ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων προσόντων του ὁ κ. Ρούσσοσ ἐπίσῃσ γνωρίζει καλῶσ τὴν σημερινὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ δημῶδη γλῶσσαν, ὀλίγον δὲ γνωρίζει καὶ τὴν τουρκικὴν. Εἶναι ὁ μοναδικὸσ ἐπὶ τοῦ παρόντοσ λόγιοσ, ὅστισ ὑπόσχειται νὰ ἐκπληρώσῃ τὰσ ἐλπίδασ τῆσ ἡμετέρασ Σχολῆσ, ἥτισ προσέβη εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆσ ἔδρασ τῆσ βυζαντινῆσ ἢ τῆσ μέσῃσ καὶ νέασ ἑλληνικῆσ φιλολογίας, ὡσ οὕτω προτιμᾶ νὰ τὴν ὀνομάζῃ ὁ ἴδιοσ».

«Διὰ ταῦτα οἱ ὑπογεγραμμένοι προτείνομεν εἰς τοὺσ συναδέλφουσ μας τῆσ Σχολῆσ καὶ εἰς τὰ μέλη τῆσ Πανεπιστημιακῆσ Συγκλήτου νὰ συστήσουν εἰς τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον τῆσ Παιδείασ, ὅπωσ τὸν διορίση τακτικὸν Καθηγητὴν εἰς τὴν κενὴν ἔδραν τῆσ ἱστορίας τοῦ βυζαντινορρομανικοῦ πολιτισμοῦ, συμφώνωσ τῷ ἄρθρῳ 81ῳ τοῦ Νόμου περὶ μέσῃσ καὶ ἀνωτάτησ ἐκπαιδεύσεωσ.

I. Bogdan

Ov. Densusianu

D. Evolceanu

C. Rădulescu—Motru

S. Măndrescu

Ch. Drouhet

Mihail Dragomirescu

D. N. Burileanu

G. Murnu

R. Ortiz.

1) (Σημείωσισ ἰδική μου). Οὐδὲν ἐκ τῶν ἐργων τούτων ἐτελείωσεν ὁ Ρούσσοσ. Οἱ ἀνεψιοὶ του ἀδελφοὶ Καμαριανοῦ εἰτοίμαζαν ἔκδοσιν τοῦ Χρονικοῦ τῶν Γκικάδων κατὰ τὸ 1946, τὴν ὁποίαν δὲν γνωρίζω ἐάν ἐδημοσίευσαν. Ἐπίσῃσ πρέπει νὰ δημοσιεύσουν τὸν κώδικα Κριτία—Ράλλη ὡσ καὶ ἄλλα τινὰ πολύτιμα χειρόγραφα περὶ τῶν ὁποίων πολλάκισ συνεζητήσαμεν.



Εἶμαι τῆς αὐτῆς γνώμης μετὰ τῶν συναδέλφων μου: C. Dumitrescu—[as, i»<sup>1</sup>]).

Ἄλλ' ἡ ἑλληνική του καταγωγή ἦτο μέγα ἐμπόδιον διὰ τὴν σταδιοδρομίαν του, τοῦτο δὲ μόνον τὸ κῦρος καὶ ἡ ἐπιστημονική του ἐμβριθεία ἠδυνήθησαν νὰ παραμερίσουν. Ἡ ὡς ἄνω πρότασις περὶ διορισμοῦ του ἐγένετο ἀφορμὴ πολιτικῆς ἀναταραχῆς καὶ ποικίλων ἀντιδράσεων ἰδίᾳ ἐκ μέρους τῶν Κουτσοβλάχων καθηγητῶν καὶ τῶν ἀντιζήλων του ἐντοπίων. Ἀφοῦ ἡ πρότασις τοῦ διορισμοῦ του συνεζητήθη καὶ εἰς τὸ Κοινοβούλιον τοῦ Βουκουρεστίου, ἔνθα ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐξεδηλώθη τὸ ἀδικαιολόγητον κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ παντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ μῖτος τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ρουμανίας, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐκράτησε τὸν φάκελλον τοῦ ὑποψηφίου καθηγητοῦ ἐκκερμῆ ἐπὶ ὀλοκλήρους μῆνας, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Ὑπουργὸς διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν σύγκρουσιν μετὰ τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου, ἔκαμε προσωπικὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὸν Ρουσσὸν παρακαλέσας αὐτὸν νὰ ἀποποιηθῇ τὸν διορισμὸν του οἰκειοθελῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠρνήθη νὰ πράξῃ διορισθεὶς ἄργότερον ὀριστικῶς. Εἰς τὴν ἐναντίον τούτου πολεμικὴν ἐπρωτοστάτει τότε ὁ διὰ τὴν ἑλληνικὴν του καταγωγὴν ἐκ τῆς ἐν Μολδαβίᾳ οἰκογενείας Ἀργυροπούλου καυχώμενος *Nicolae Jorga*, πρωτοπόρος τῆς ἐθνικιστικῆς κινήσεως μετ' ὅλην τὴν δύναμιν καὶ τὸ σφριγὸς τοῦ ρητορικοῦ καὶ συγγραφικοῦ του ταλάντου<sup>2</sup>).

Τοῦτο οὐδέποτε τοῦ τὸ συνεχώρησε ὁ Δημοσθένης Ρουσσὸς παρὰ τὴν μεγάλην ἐκτίμησιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔπαυσεν νὰ τῷ ἐκδηλώνῃ μετέπειτα ὁ Ρουμάνος συγγραφεύς. Ἡ ἀκαμψία αὕτη τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ρουσσου ὑπῆρξε δυστυχῶς ἡ αἰτία τῆς διαρκοῦς διαστάσεως τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἐλλείψεως πάσης σχέσεως μετὰ τοῦ *N. Jorga*, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπὶ ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν πολλαπλῶς καὶ ἐμπράκτως ἀπέδειξε τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τοὺς σωβινιστάς, συνετέλεσε δέ, ὅσον ὀλίγοι συμπατριῶται του, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὰς ἑλληνορουμανικὰς σχέσεις κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας.

Τὴν Πανεπιστημιακὴν ἔδραν ὁ Ρουσσὸς ἐκράτησεν ὑψηλὰ μετὰ τὸ κῦρος τῶν γνώσεων καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ κριτικοῦ του νοῦ ὡς καὶ τῆς μοναδικῆς ἐμβριθείας καὶ εἰδικότητός του.

Ἀπὸ τοῦ 1926 εἰς ἡλικίαν 57 ἐτῶν ἠσθάνετο ἐνοχλήσεις λόγῳ παθήσεως τοῦ προστάτου, ἔκτοτε δὲ υπεβλήθη εἰς ἐπανειλημμένας ἐγχειρήσεις. Ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν τελεσφόρον πραγματοποίησιν τῶν ἐπιστημονικῶν του σχεδίων. Κατὰ τὴν 1ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1938 ἀφοῦ τὸν κατέλαβε τὸ

1) *Constantin C. Giurescu*, D. Russo, ἔ. ἀ. pp. 7—15.

2) *Κλ. Τσοόρκα*, ἔ. ἀ. σ. 420.

ὄριον τῆς ἡλικίας, συμφώνως πρὸς εἰδικὸν περὶ ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως νόμον, ἐξῆλθεν τῆς ἐνεργουῦ ὑπηρεσίας γενόμενος συνταξιούχος.

Τοῦτο κατὰ τινὰς μὲν τὸν ἔστενοχώρησε πολὺ, κατ' ἄλλους δὲ ἦτο εὐχαριστημένος, διότι θὰ διέθετε περισσότερον χρόνον, διὰ νὰ τελειώσῃ τὸ πρὸ πολλοῦ ἀναμενόμενον κύριον ἔργον τῆς ζωῆς του, τὸ ὁποῖον θὰ ἔφερε τὸν τίτλον : «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ρουμανίᾳ<sup>1)</sup>».

Διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τούτου εἶχεν ὑπογράψει συμβόλαιον ἀπὸ τοῦ 1935 μετὰ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Fundat,iile Regale,<sup>2)</sup> πλὴν ὅμως ἐπέπρωτο νὰ μὴ ἐκδοθῆ ποτὲ ὅπως τὸ ὠνειρευέτο καὶ τὸ ἐσχεδίαζεν ἐκεῖνος, διότι κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς 5ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1938 ἀπέθανεν ἐκ καρδιακῆς ἐμβολῆς, τέσσαρας ἡμέρας ἄφ' ἧς ἔπαυσε νὰ εἶναι καθηγητῆς ἐν ἐνεργείᾳ.

Κατὰ τὴν κηδείαν του, γενομένην εἰς τὸ νεκροταφεῖον Bellu, τὸν ἀπεχαιρέτησεν ὁ παλαιὸς συμφοιτητῆς καὶ φίλος του *Constantin Rădulescu - Motru*, πρόεδρος τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, μετὰ τινὰς δὲ ἡμέρας ὁ ἴδιος εἰς τὴν συνεδρίαν τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἀνέπτυξε τὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἐκλιπόντος Ἑλληνοσοφοῦ, ἀντεπιστέλλοντος αὐτῆς μέλους<sup>3)</sup>, τονίσας τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου του διὰ τὴν ρουμανικὴν ἱστορικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐπιστήμην.

Ὁ *Vasile Grecu*, διάδοχος τούτου εἰς τὴν ἔδραν τῆς βυζαντινῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς φιλολογίας, εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον του κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 16ης Ἰανουαρίου 1939, ὅστις ἐγένετο εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου, ἠσχολήθη μὲ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ προκατόχου του, ὑπογραμμίσας τὴν μεγίστην ἀξίαν τοῦ ἐκλιπόντος<sup>4)</sup>.

Ἄλλως ὅμως ἔχουν τὰ πράγματα ἐν σχέσει μὲ τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ὁ *N. Jorga*. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ *Jorga* καὶ Ρούσσου ἐξεδηλώθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου καὶ δὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἀνεσιῶν τούτου ἔκδοσιν τῶν *Studii istorice greco-române* (Ἑλληνορουμενικαὶ ἱστορικαὶ μελέται) τόμοι 2, Bucures,ti 1939, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ καθηγητοῦ *C. Giurescu*.

Ὁ *N. Jorga* προβάς, εἰς κριτικὴν τῶν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἔργῳ περιλαμβανομένων μονογραφιῶν διὰ τοῦ ἐξ 21 σελίδων φυλλαδίου του, τιτλοφοροῦ-

1) Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον εἶχε δημοσιεύσει, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, συνθετικὴν πραγματείαν : *Elenizmul în România*, Bucures,ti 1912, ἣτις ἔτι καὶ σήμερον δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν της.

2) *Αντ. Μυστακίδη*, D. Russo, ἐφημ. «Ἐθνος», ἀριθ. φύλ. 4049, Βουκουρεστίον 25 Μαρτίου 1940.

3) Σημειωθῆτω ὅτι ὑπῆρξε καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀντεπιστέλλον μέλος.

4) Τοῦ ἐναρκτηρίου μαθήματος τοῦ *V. Grecu* περίληψιν ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον : «Μία διάλεξις περὶ Δημοσθ. Ρούσσου», ἐν *Ἱριδι*, ἔτος 74ον, Περίοδος Β', ἀριθ. φ. 74, Βουκουρεστίον 17 Φεβρουαρίου 1939.



μένου Un om, o metodă s,i o scoală (Εἷς ἄνθρωπος, μία μέθοδος καὶ μία σχολή), Bucures,ti 1940, γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Δημοσθ. Ρούσσου: «..Ὁμιλεῖ ὁ Ἑλλην ἐθνικιστὴς τῶν ἄκρων, ὁ λόγιος, ὁ ὁποῖος παρέμεινε ξένος πρὸς τὴν ζωὴν μας καὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον τρόπον τοῦ αἰσθάνεσθαι' )». «...Κατηρτισμένος εἰς τὴν αὐστηρὰν σχολὴν τῆς γερμανικῆς φιλολογίας μὲ μίαν διατριβὴν περὶ τῶν ρητόρων τῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὁ Δημοσθ. Ροῦσσοσ ἦλθεν εἰς τὸ Βουκουρέστιον ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἄγνωστον ἀπὸ ποίαν ἀνάγκην ὡς ταπεινὸς μεταφραστὴς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἐξῆσε ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἄγνωστος καὶ ἄνευ φανερῶν φιλοδοξιῶν, σχηματίζων μεγάλην ἐκ σπανίων ἐκδόσεων βιβλιοθήκην καὶ εὐτυχῆς ἐν μέσῳ ταύτης ζῶν. Ἄφ' οὔτου ὁ *I. Bogdan* ἀνεκάλυψε τὸν πλοῦτον τῶν πληροφοριακῶν του γνώσεων, τὴν ἄνευ προηγουμένου ἐργατικότητα αὐτοῦ, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς λεπτομερείας... συνεδέθη φιλολογικῶς μετὰ τοῦ σκοτεινοῦ τὴν ὄψιν ἀνθρώπου (δηλ. τοῦ Ρούσσου), ὁ ὁποῖος δυσκόλως ὠμίλει μὲ κακὴν προσφορὰν μίαν ξένην δι' αὐτὸν γλώσσαν, ἐξ οὗ ἦτο φανερὸν ὅτι οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εὐγλωττος καθηγητὴς, ἐφ' ὅσον ἔστειρεῖτο παντελῶς φιλολογικοῦ ταλάντου » «...Καθηγητὴς ὁ Ροῦσσοσ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Καθηγητὴς ἔδρας Πανεπιστημιακῆς, ὑπῆρξεν ὅμως διδάσκαλος μὲ πειθαρχημένην διανοητικότητα. Τὸ Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν μὴ συγκληθὲν καὶ προεδρευθὲν ὑπ' αὐτοῦ ὑπῆρξε μέγα δι' αὐτὸν δυστύχημα, διότι δὲν τὸν ἠὐχαρίσται ἡ ἐπιτυχία τῆς Ρουμανίας, πρὸς τὴν ὁποίαν συνεδέετο μόνον διὰ τῆς ἔδρας... Ἀντέδρασεν κατὰ τοῦ Συνεδρίου καὶ προσεκάλεσε συμπατριώτας του ἐξ Ἑλλάδος, οὗτοι δὲ δὲν ἀπῆλθον ἐκ τῆς συναντήσεως ταύτης μὲ περισσοτέραν ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην διὰ τὴν Ρουμανίαν καὶ δι' ἡμᾶς. Δὲν τοῦ ἤρρεσε οὔτε ἡ χώρα. Συνδεδεμένος μὲ τὴν ἐκκλησίαν, μὲ τὸ σχολεῖον καὶ μὲ τὸν τύπον τῆς πατρίδος του (δηλ. τῆς Ἑλλάδος) δὲν εἶχε πράγματι τίποτε τὸ κοινὸν μαζί μας ἐκτὸς τῆς ἔδρας »). «...Ἡ βιβλιοθήκη του, τὴν ὁποίαν δὲν ἐδώρισε, παραμένει ὡς φρούριον, ὅπερ, ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ του ἐπιμένει πεισματωδέστατα ἵνα μὴ παραδοθῆ' )».

Εὐτυχῶς ὁ Ροῦσσοσ ἀφῆκε κληρονόμους ὠρίμους ἐπιστημονικῶς καὶ ἀληθινούς Ἑλληνας, τοὺς ἐπ' ἀδελφῆ ἀνεψιούς του ἀδελφοὺς Ἀριάδην καὶ Νέστορα Καμαριανοῦ, οἱ ὁποῖοι διαφυλάττουσ ὡς ἱερὸν κειμήλιον τὴν βιβλιοθήκην, τὴν ὁποίαν ἐκληρονόμησαν διὰ τῆς διαθήκης τοῦ θείου των. Ἡ ἄδικος καὶ προσωπικὴ ἐπίθεσις τοῦ μακαρίτου *N. Jorga*, ἀντὶ νὰ ἀμαυρώσῃ κατὰ τι τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀνδρός, καθιστᾷ αὐτὴν

1) *N. Jorga* Un om, o metodă s,i o scoală, Bucures,ti 1940, p. 3—4.

2) *N. Jorga*, ἔ. ἄ. p. 19.

3) *N. Jorga*, ἔ. ἄ. p. 20.

4) *N. Jorga*, ἔ. ἄ. p. 21.

περισσότερον φωτεινὴν καὶ λαμπράν. Εἰς τὸ τέλος ὁ ἀντίζηλος τοῦ Ρούσσοσ ὀμιλεῖ ὡς εἶδομεν καὶ διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἤτοι τὸ ψητὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐποφθαλμιοῦν ἔκαῖνοι, οἱ ὅποιοι φοβοῦνται μὴ τυχόν τὰ πολύτιμα βιβλία ταξιδεύσουσ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν παραμείνουσ κτῆμα τῆσ ρουμανικῆσ τσάρασ!

\*

\* \*

Ἵ Δημοσθένης Ρούσσοσ ὡσ ἄνθρωποσ ὑπῆρξε σεμνὸσ καὶ μετριόφρων ἐπιθυμῶν νὰ εἶναι ἀφανῆσ διὰ τοὺσ πολλοὺσ. Ἐριστοκράτησ τὴν σκέψιν ἀπέφευγε τοὺσ θορύβουσ καὶ τὰσ δημοσίασ ἐμφανίσεισ. Οὐδέποτε ἔλαβε μέρος εἰσ ἐπιστημονικὸν Συνέδριον παρὰ τὰσ πρὸσ τοῦτο παροτρύνσεισ τῶν φίλων του. Ὅταν οἱ μαθηταὶ του ἐσκέπτοντο νὰ τοῦ ἀφιερῶσουσ τιμητικὸν τόμον, τοὺσ ἀπέτρεψε κατηγορηματικῶσ. Οὐδέποτε ὠμίλησε δημοσίᾳ παρὰ μόνον ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀνεγερθῆ τὸ κτίριον τοῦ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου Βουκουρεστίου δι' ἐράνων τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, διενεργηθέντων τῆ πρωτοβουλία τοῦ ἀποθανόντοσ μητροπολίτου Ρόδου Τιμοθέου καὶ ἄλλων ὁμογενῶν ὡσ τοῦ Σάπαρη, Κωστομοῖρη, Χελιώτη κλπ. Καὶ ἡ κηδεῖα του, εἰσ ἦν παρευρέθην, ἦτο ἀπλῆ καὶ ἀπέριττοσ, καθὼσ ὑπῆρξεν ὀλόκληροσ ἡ ζωῆ του.

Ἵ Δημοσθ. Ρούσσοσ ἦτο ἀσκητικὸσ μᾶλλον παρὰ κοσμικὸσ χωρὶσ νὰ εἶναι ἀντικοινωνικὸσ. Πόθοσ του ἦτο ἡ ἀφοσίωσισ εἰσ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Δι' ὅσουσ δὲν τὸν ἐγνώριζον κατὰ βάθοσ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν πλησιάσουσ, εἶχε τὴν φήμην ἀκοινωνήτου καὶ στρυφνοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τούτοισ τοῦ ἤρεσαν αἱ ἐκλεκταὶ συναναστροφαι μετὰ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆσ ἑλληνικῆσ παροικίασ Βουκουρεστίου, ὡσ καὶ τῶν πολυπληθῶν Ρουμάνων φίλων του. Εἰσ τὴν συναναστροφήν ἦτο εὐχάριστοσ, πνευματώδησ καὶ εἴρων πολλὰκισ μέχρι δηκτικότητοσ. Ἡ οἰκία του, εὐρισκομένη εἰσ ἀπομακροσμένην συνοικίαν τῆσ ρουμανικῆσ πρωτευούσησ (Strada Lucaci 128) ἦτο τὸ ἐντευκτήριον τῶν κορυφαίων Ρουμάνων ἐπιστημόνων. Ἐκάστην Τετάρτην συνεκεντροῦντο κατὰ τὰσ ἀπογευματινάσ ὥρασ ἐκεῖ πρὸσ συζήτησιν διαφόρων ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Ὅλοι ὅσοι ἦσαν πιστοὶ φίλοι προσήρχοντο εἰσ τὸν σοφὸν καθηγητὴν διὰ νὰ λύσουσ τὰσ ἀπορίας των, διὰ νὰ καταστρώσουσ σχέδια ἐπιστημονικῶν μελετῶν καὶ νὰ τύχουσ τῆσ πολυτίμου καθοδηγήσέωσ του. Καὶ ἐδέχετο ὅλουσ πλὴν τῶν... κυριῶν!). Ἐξαίρεισιν εἰσ τὸν κανόνα αὐτὸν ἔκαμνε ἡ Ἑλίζα Ἵ. Μπρατιάνου, ἥτισ τὸν περιέβαλλε μετὴν μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸν ἐπεσκέπτετο συχνὰ ὁ ἀπὸ τοῦ 1924—1941 πρεσβευτῆσ τῆσ Ἑλλάδοσ **Κ. Κόλλασ**, ὁ ἀποθανὼν **Μητροπολίτησ Ρόδου Τιμόθεοσ**, προϊστάμενοσ τότε τῆσ ἑλληνικῆσ ἐκκλησίασ Βουκουρεστίου, ὁ **Κλ. Τσοῦρκασ**, ὁ **Κ. Μωραϊτάκησ** κ. ἄ. Οἰκογενειακῶσ συνεδέετο ἰδιαίτέρωσ μετὰ τῶν ὁμογενῶν **Ἵ. Σάπαρη**, **Παύλου Χελιώτη** καὶ **Κ.**

1) **Κλ. Τσοῦρκα** ἔ. ἄ. σ. 422.



**Ντάλλα.** Ὅλοι ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν τὸν ἐξετίμων ἔστω καὶ ἂν κάποτε, λόγῳ τῆς αὐστηρότητος, ἦις τὸν διέκρινε, δὲν τὸν συνεπάθουν. Ἦτο ὁ πραγματικὸς maître τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. Ἡ γνώμη του ἐπὶ ζητημάτων τῆς εἰδικότητός του εἶχε βαρύτητα μεγάλην, ὥστε ἠδύνατο καὶ περὶ αὐτοῦ νὰ ἰσχύση τὸ «αὐτὸς ἔφα». Ἦτο ἐργατικώτατος. Τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός ἐμελέτα. Καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ συγκεντρῶνῃ σημειώσεις καὶ δελτία. Εἶχε ἀπέραντον μνήμην. Ὑπῆρξε μανιώδης βιβλιόφιλος. Κατήρτισε μοναδικὴν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην βιβλιοθήκην ἐκ χιλιάδων τόμων μὲ σύστημα συνειλεγμένων, περικλείουσιν πραγματικὸς θησαυροὺς χειρογράφων συλλογῶν, ἱστορικῶν ἐγγράφων, ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ἀρχετύπων καὶ σπανίων ἐκδόσεων δυσσευρέτων βιβλίων. Ὁ πλοῦτος ταύτης φαίνεται ἀπὸ τὰς προσθήκας καὶ συμπληρώσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμε εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βιβλιογραφίαν τῶν **Βαλ. Μέξα—Δ. Γκίνη**, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ρούσσου Νέστωρ Καμαριανός<sup>1)</sup>.

Παρακολουθῶν ὁ Ρούσσοσ ἀγρύπνωσ μέχρι τῆς τελευταίας του πνοῆς τὴν ἐπιστημονικὴν κίνησιν ὅλου τοῦ κόσμου, ἐπλούτιζε διαρκῶσ τὴν βιβλιοθήκην του μὲ νέας ἐκδόσεις, ἐλάμβανε δὲ πλῆθος βιβλίων μὲ ἀφιερώσεις. Διὰ νὰ συμπληρῶνῃ τὰ κενὰ τῶν σπανίων ἐκδόσεων, διετήρει ἀλληλογραφίαν μὲ τοὺς βιβλιοπώλασ καὶ τοὺς παλαιοπώλασ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης. Καίτοι λιτοδίαιτος ἔκαμνεν ἐν τούτοις σπατάλην διὰ τὰ βιβλία. Τὰ 2)β τοῦ μισθοῦ του διέθετε πρὸς τοῦτο. Ἡ φωτογραφία του ἐστόλιζε προθήκας πολλῶν παλαιοπωλείων τοῦ Βουκουρεστίου, τὸ δὲ βιβλιοπωλεῖον τοῦ Carabas, πλουσιώτατον εἰς ἐπιστημονικὰς ἐκδόσεις (παρὰ τὴν ὁδὸν General Berthelot τοῦ Βουκουρεστίου) εἶναι δημιούργημα τοῦ Ἑλληνοσ καθηγητοῦ.

Κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του ἐπεδίδειτο εἰς τὴν περιποίησιν τοῦ πλουσιωτάτου εἰς δένδρα καὶ ἀνθη κήπου του. Ἐκεῖ εὗρισκε ἀνάπαυσιν καὶ πολλὴν εὐχαρίστησιν. Φυσιολάτρης καὶ φιλανθήσ ἐκαλλιέργει ποικιλίαν ἀνθῶν μόνος του, προμηθευόμενος τοὺς σπόρους ἐξ Ὀλλανδίας, εὐχαρίστωσ δὲ προσέφερεν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν ἐπισκέπτην του καὶ τοῦ ὠμίλει περὶ τούτων μὲ τόσην θέρημην καὶ γνῶσιν, ὅσην διέθετε διὰ τὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια τὸν ἀπησχόλουν<sup>2)</sup>.

Ἐπὶ 40 καὶ πλέον ἔτη διαμένων ἐν Ρουμανίᾳ καὶ ὑπηρετῶν εἴτε ὡσ ἀνώτερος ὑπάλληλοσ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν εἴτε συγγράφων ἢ διδάσκων ἀπὸ τῆς Πανεπιστημιακῆς ἑδρασ, δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ εἶναι Ἑλληνοσ, μὲ τὴν πατριωτικὴν πίστιν καὶ φλόγα τῶν ἀνδρῶν τῆς παρελθούσης γενεᾶσ. **Μολονότι δὲ ἐσταδιοδρομήσεν εἰς ξένην χώραν καὶ κα-**

1) *Νέοσ. Καμαριανοσ*, Προσθήκασ, συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν Δημ. Γκίνη καὶ Βαλ. Μέξα (1800—1839), περιοδ. *Νέον Κράτοσ*, τεύχ. 37ον 30 Σεπτεμβρίου, ἔτ. Β', Ἀθῆναι 1940, σελ. 879—897.

2) *C. Ciurescu*, ἔ. ὅ. p. 6.

τέλαβε ὑψίστα ἀπτόθι ἀξιώματα, τιμηθεῖς, ξένος αὐτός, μὲ τὸν τίτλον τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, δὲν ἐλησμόνησε τὴν ἐλληνικὴν του καταγωγὴν καὶ τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀποστολήν, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἰδίᾳ τῶν λογίων, εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐλληνορρουμανικὰς σχέσεις καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν σχέσεων τούτων διὰ τῶν αἰῶνων.

Ὁ Δημοσθ. Ρουσσος κατώρθωσε διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του κύρους καὶ τῆς σοβαρᾶς του ἐργασίας νὰ ἀλλάξῃ ριζικῶς ὠρισμένας προλήψεις, νὰ ἀνασκενάσῃ παλαιὰς πλάνας καὶ σωβινιστικὰς ἀκρότητας καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς θετικοῦ φιλελληνισμοῦ εἰς τὰς τάξεις τῶν λογίων.

\* \*

Ὁ Ρουσσος ὑπῆρξε ἐπιστήμων μὲ τὴν βαθυτέραν σημασίαν τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιστήμης. Ἠγάπα τὴν ἀλήθειαν χάριν τῆς ἀληθείας, ἀδιαφορῶν διὰ τὰς συνεπείας καὶ ἐπιδιώκων πάντοτε μετὰ θερμοῦ ζήλου καὶ ἀκαταπαύστου ἐνδιαφέροντος τὴν εὐρεσιν ταύτης. Πολλάκις χάριν τῆς ἀληθείας δὲν ἐδίσταζε νὰ συγκρούεται μὲ ἀνθρώπους καὶ ἐπιστήμονας τοῦ ἀναστήματος ἐνὸς *Jorga* καὶ ἐνὸς *Bănescu*. Ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτήρος του, τὸ μεμετρημένον καὶ ἰσορροπημένον του ἦθος ἀντανακλῶνται εἰς τὴν ὅλην ἐπιστημονικὴν του δρασίαν.

Ὅλιγοι ἐπιστήμονες ὡς αὐτός, ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἓνα δρόμον βλέπουν ἀνοιγόμενον πρὸ αὐτῶν, ἓνα καὶ τὸν αὐτόν, καὶ τὸν δρόμον τοῦτον σπεύδουν μὲ ἥρεμον πεποιθήσιν εἰς τὸ ἔργον νὰ διανύσουν ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπίμονον ἀγῶνα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ των. Ὀλιγώτεροι δὲ ἀκόμη, ὡς καὶ αὐτός, συνήνωσαν ἐν τῷ ἔργῳ τὴν ἐπίπονον φροντίδα περὶ τὸ μικρὸν καὶ τὸ αὐτόχρημα χειρωνακτικὸν τοῦ ἔργου πρὸς τὸ εὐρὸν βλέμμα τῆς ἀναζητήσεως τοῦ μεγάλου πρὸς τὰς εὐρείας ἱστορικὰς ροπὰς καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀλληλουχίαν.

Ὁ βραχὺς βίος καὶ ἡ ἀξίωσις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τελειότερου ἠμπόδισαν τὴν ὀλοκλήρωσιν καὶ τὴν σύνθεσιν ἢ ἡ ἔλλειψις συνθετικοῦ πνεύματος προεκάλεσε τὴν καθυστέρησιν καὶ τὴν ἀργοπορίαν; Μᾶλλον τὸ πρῶτον διότι ὁ Ρουσσος διὰ τοῦ *Elenizmul în România, Bucures,ti 1912* καὶ *Critica textelor s,i tehnica edit,iilor Bucures,ti 1912*, παρουσίασε δείγματα ὠρίμου πνεύματος δημιουργικοῦ καὶ ἀρκετὰ προηγμένης ἱκανότητος πρὸς σύνθεσιν. Ἐπειτα ἡ διηνεκὴς τάσις πρὸς εὐρεσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἔργου του πιστοποιοῦν τὴν ὑπαρξιν πηγαίου καὶ δημιουργικοῦ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταλάντου ἂν μὴ μοναδικῆς τινος ἰδιοφυίας.

Εἶχε πάντοτε ἐξαιρετικὴν βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα καὶ μετ' ἄκρας εὐσυνειδησίας ἐχρησιμοποιοῖε τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα, ἀποδίδων τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι. Οὐδέποτε ἔσπευδε διὰ νὰ ἐκτυπώσῃ οἰανδὴ-



ποτε πραγματείαν ἢ ἄρθρον. Ἦδύνατο μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης νὰ ἀναμένῃ π.χ. ἐπὶ ἑβδομάδας καὶ μῆνας καὶ ἔτη, διὰ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν σπανίαν τινα ἔκδοσιν ἢ φωτοτυπίαν χειρογράφου. Συχνὰ ἐπλήρωνε ὀλόκληρα ποσά, διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς φυλλαδίου, εὐρισκομένου τίς οἶδε εἰς ποῖον παλαιοπωλεῖον τῆς Εὐρώπης· διὰ τοῦτο ἡ βιβλιοθήκη του εἶναι ἡ πλουσιωτέρα ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη ἐν Ρουμανίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν, ὡς πρὸς δὲ τὰς ἑλληνορθορουμανικὰς σχέσεις εἶναι ἡ πλουσιωτέρα τοῦ κόσμου.

Ἡ συνεχὴς φροντίς τῆς πλήρους κατὰ τὸ δυνατόν ἐνημερώσεως καὶ τῆς ἐξονυχίσεως τῶν πραγμάτων μετὰ σχολαστικότητος τεινούσης μέχρι καὶ τῶν ἀπωτάτων λεπτομερειῶν, ἡ ἀδιάλειπτος βίασάνος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφομένων, ὁ ὄγκος καὶ ἡ ποικιλία τῶν γνώσεων, τὸν ἠμπόδιζον εἰς τὴν σύντομον συγγραφὴν καὶ δημοσίευσιν. Συχνὰ ἐπὶ μῆνας εἰργάζετο διὰ τὸν καθορισμὸν μιᾶς λεπτομερείας καὶ διὰ τὴν ἐξακριβώσιν μιᾶς χρονολογίας. Ὑψιστον ἐπιστημονικὸν καθῆκον ἔθεώρει τὸ νὰ μὴ ἀποφεύγῃ τις τὰς δυσκολίας, οὔτε νὰ παραμερίζῃ τὰ ἀκανθώδη ζητήματα, ἅτινα συνήντα κατὰ τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ νὰ προβαίῃ εἰς τὴν ἐπίλυσίν των.

Τὰ ὑπὸ σπουδὴν προβλήματα ἀψηχόλουν πάντοτε ὅλον του τὸ εἶναι. Δὲν ἔγραφε διὰ νὰ γράφῃ, ἀλλ' ὅσάκις ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ διαφωτίσῃ σκοτεινόν τι ζήτημα, νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀλήθειαν, νὰ καυτηριάσῃ τὴν προχειρολογίαν, τὴν ἀνεπιστημοσύνην καὶ τὴν κενότητα.

Ἡ μέθοδός του ἦτο αὐστηρά. Ἀπέφευγε τὰς βεβιασμένας γενικεύσεις ἢ τὰς ὑπερβολὰς κατὰ τὰς περιστάσεις. Αἱ πληροφοροφαίαι του ἐστηρίζοντο πάντοτε ἐπὶ ἀκριβῶν καὶ πειστικῶν ἀποδείξεων. Τὰ ἐπιχειρήματά του διὰ τὴν ὑποστήριξιν μιᾶς θεωρίας ἢ τὴν ἀναίρεσιν μιᾶς πλάνης, ὄδηγοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, πρὸς τὴν ὁποίαν κατώρθωνε νὰ πλησιάζῃ δι' ἐξαντλητικῆς ἐρεῦνης. Διὰ τὴν μέθοδόν του ἴσχυε ἡ φράσις τοῦ Ernst Bernhein: «Geist ohne Methode schädigt die Wissenschaft nicht minder als Methode ohne Geist»<sup>1)</sup>.

Ἀφοῦ θὰ ἐτερμάτιζε τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης, ἐπεδίδeto κατόπιν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς μορφῆς. Τὰ μέρη ἔπρεπε νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἄρμονίαν πρὸς τὸ ὅλον, ἡ διάταξις τῆς ὕλης, ἡ λιτότης καὶ ἡ λογικὴ διαδοχὴ ἐκάστης περιόδου ἢ προτάσεως ἔπρεπε ν' ἀποτελοῦν ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς διατυπώσεως. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ἔργου ἐπεδιώκετο ἐν ὅλῃ τῇ πληρότητι. Τὸ σύστημα τῆς ἐργασίας του θεωρεῖται κλασσικὸν ἐν Ρουμανίᾳ. Ἄν καὶ ἔμαθε μεγάλους ρουμανικά, ἐν τούτοις κατεῖχε τὴν γλῶσσαν εἰς ἀρκετὰ μεγάλον βαθμὸν κατὰ τὴν γνώμην τῶν συναδέλφων του.

Μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου δὲν ἐβιάζετο νὰ ἀποστείλῃ τὸ χειρό-

1) Ernst Bernhein, Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, Leipzig, 1908, σ. 183 καὶ Giurescu, ἔ. ἀ. p. 3.

γραφον εἰς τὸ τυπογραφεῖον. Τὸ ἐκράτει ἐπὶ τι διάστημα καὶ τὸ μετέγραφε δις καὶ τρίς. Μερικὰ μέρη, τὰ ὁποῖα δὲν τοῦ ἤρεσαν καὶ πάλιν τὰ μετεσχημάτιζε, ἕως ὅτου προσέδιδεν εἰς αὐτὰ ἱκανοποιητικὴν μορφήν. Ἦθελε νὰ εἶναι σαφής, ἐσέβετο τὴν σοβαρότητα τῶν προβλημάτων καὶ ἰδιαίτερος τὸν ἀναγνώστην του. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία καὶ λεπτολογία του καὶ ὁ ὄγκος τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον κατεῖχε, τὸν ἠμπόδισαν νὰ τὸ δαμάσῃ καὶ νὰ μᾶς δώσῃ πολυσελίδους τόμους. Συχνὰ ἔλεγε τὸ ἀρχαῖον λόγιον : «μέγα βιβλίον μέγα κακόν». Ἴσως ἐν μέρει νὰ μὴ εἶχε ἄδικον. Πᾶν ὅτι ἔγραψε ἀντιπροσωπεύει τὸ καλύτερον δυνάμενον νὰ λεχθῆ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην ζητήματος. Αἱ πρωτότυποι ἐργασίαι του ἀποτελοῦν μοναδικὰς συμβολὰς εἰς τὴν ἐπιστήμην. Αὗται περιέχουν πολλὰ νέα πράγματα, πολλὰς ἐξακριβώσεις καὶ ὀρθὰς παρατηρήσεις. Τὸ ἔργον του θὰ παραμείνῃ ἀντιπροσωπευτικὸν ὡς ποιότης.

\*  
\* \*

Ὁ Ρουσσος ἐστερεῖτο εὐγλωττίας καὶ τὸ μάθημά του ἦτο ἀνιαρὸν καὶ μονότονον. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο συνήθης προφορικὴ διδασκαλία. Πάντοτε παρέδιδεν ἀπὸ χειρογράφου, ἀναγινώσκων ἀργά. Οἱ φοιτηταὶ ἠδύνατο νὰ κρατοῦν σημειώσεις ὀλοκλήρου τοῦ μαθήματος χωρὶς νὰ χάνουν καὶ τὴν παρामीκρὰν λεπτομέρειαν. Εἰς τὰ φροντιστηριακά του μαθήματα παραλλήλως πρὸς τὰς ἀσκήσεις ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς παλαιογραφίας, καθωδήγει τοὺς φοιτητὰς εἰς τὴν ἀπόκτησιν μεθοδολογικῶν γνώσεων καὶ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν διερεύνησιν τῶν ἑλληνορρομανικῶν σχέσεων. Διὰ τοὺς καλύτερους φοιτητὰς εἶχεν ὀργανώσει ἰδιαίτερον φροντιστήριον ἔνθα οὗτοι παρουσίαζον δυσκολωτέρας ἐργασίας, ἕξ ὧν τινες — αἱ καλύτεραι — ἠδύνατο νὰ τύχουν δημοσιεύσεως.

Οὗτος ἠγάπα τοὺς μαθητὰς του, τοὺς ἐνουθέτει, τοὺς καθωδήγει καὶ τοὺς ἐβοήθει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν των συγκρότησιν. Ὅταν τις ἕξ αὐτῶν προέβαινε εἰς τὴν σύνταξιν μελέτης, ὁ διδάσκαλος ὀλοψύχως ἐτίθει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ, συνεζήτει μετ' αὐτοῦ τὸ σχέδιον, τοῦ ὑπεδείκνυε τὰς νέας ἀπόψεις καὶ τοῦ ἔδιδε βιβλιογραφίαν. Διὰ νὰ δανείσῃ βιβλία ἢ χειρόγραφα ἔπρεπε νὰ ἔχη ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ δανειζομένου. Εἰς ἐμφανὲς ἄλλωστε μέρος τῆς βιβλιοθήκης του ὑπῆρχε ἔντυπος καὶ μὲ μεγάλα γράμματα ἢ ἐπιγραφή τῆς φράσεως τοῦ Καρόλου Nodier : «Un livre prêté souvant est perdu toujours est gâté». Οὗτος ἠὲ χαριστεῖτο ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας τῶν ἐκλεκτῶν μαθητῶν του. Οἱ *Dan Simonescu*, *Alex. Elian*, *Κλ. Τσοῦρκας*, *Νέστορ* καὶ *Ἀριάδνη Καμαριανοῦ*, *Μαρία Χύμου* κ. ἄ. ὑπῆρξαν ἀντάξιοι τοῦ διδασκάλου των, διὰ τῶν πολυτιμοτάτων ἐπιστημονικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν.

Ὅλη ἡ νέα γενεὰ τῶν ἱστοριογράφων καὶ φιλολόγων τῆς Ρουμανίας ἐμαθήτευσεν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως καὶ ἐσφυρηλατήθη εἰς τὴν σχολὴν τῆς κριτι-



κῆς του μεθόδου. Οὕτω τὸ διδασκαλικόν του ἔργον ὑπῆρξε πολὺ περισσότερον καρποφόρον ἢ τὸ συγγραφικόν. Οὗτος ἐπέβαλε καὶ κατέστησε μᾶλλον καταφανῆ τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ὡς καὶ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν διὰ τὴν ρουμανικὴν ἱστορίαν. Κατ' ἀρχὰς ἐλάχιστοι φοιτηταὶ τὸν παρηκολούθουν, ἀργότερον ὅμως ἀνήρχοντο εἰς ἑκατοντάδας οἱ ἀκροαταὶ του. Αἱ παραδόσεις του ἂν καὶ ἔστεροῦντο ρητορικῆς εὐγλωττίας καὶ σαγηνευτικῆς ἔλξεως, ἀπειτέλουν ὅμως πρότυπα σοβαροτάτης μελέτης καὶ ἐρεῦνης πειθαρχημένης καὶ ἐξονυχιστικῆς.

Πόσαι προλήψεις, πόσαι πλάναι, πόσαι ἱστορικαὶ ἀνακρίβειαι καὶ ἀνθελληνικαὶ διδασκαλίαι διεσκεδάσθησαν ἀνατραπεῖσαι καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ μαθημάτων ἀντικειμενικῶν καὶ πορισμάτων ἀπηλλαγμένων τῆς προχειρολογίας, τοῦ μίσους καὶ τῆς διαστροφῆς τῆς ἀληθείας! Ἡ ἱστορία, ἔλεγε συχνὰ δὲν εἶναι ποίησις ἀλλ' ἀληθῆς ἐπιστήμη. Αὐτὸ τοῦτο ὑπῆρξε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου του. Ἔγραψεν ὀλίγας μονογραφίας ἀλλὰ μὲ πόσην αὐθεντίαν!

Ὁ Δημοσθένης Ρούσσοζ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ λαμπροῦ ἱστορικοῦ περιοδικοῦ *Revista Istorică Română*. Οὐ μόνον συνειργάσθη εἰς αὐτὸ ἐκ τοῦ πρώτου τεύχους ἀλλὰ προσεκάλεσε καὶ φίλους του ὡς ὁ *Iulian Ștefanescu* καὶ ὁ ἡμέτερος *Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος*, ἵνα ἀποστείλουν ἄρθρα καὶ μελέτας πρὸς δημοσίευσιν εἰς αὐτό. Αἱ συμβουλαὶ καὶ αἱ ὁδηγίαι του ὠφέλησαν πολὺ εἰς τὴν ἀριωτέραν ἐμφάνισιν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου βήματος, τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα δυστυχῶς τεύχη εὐρίσκομεν ἐνταῦθα μόνον εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην.

\* \* \*

Ἦδη προβαίνομεν εἰς τὴν γενικὴν βιβλιογραφίαν τῶν διατριβῶν τοῦ Ρούσσοζ<sup>1)</sup>, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ ὁμιλήσωμεν περιληπτικῶς μόνον περὶ τῶν ἔργων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ρουμανιστὶ καὶ εἶναι δυσπρόσιτα εἰς τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην, παραλείποντες νὰ κάμωμεν περίληψιν τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ συνταχθέντων, ὡς καὶ τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ ὡς ἄνω Ὑπομνήματι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου.

1. Τρεῖς Γαζαῖοι. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τῶν Γαζαίων, ἐναίσιμος διατριβὴ ἐπιδοθεῖσα τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας ἐπὶ ἀπονομῇ τῆς τοῦ διδάκτορος ἐπωνυμίας ὑπὸ *Δη-*

1) Βιβλιογραφίαν τῶν ἔργων τοῦ Δημοσθ. Ρούσσοζ ἐδημοσίευσεν παρ' ἡμῖν πρῶτος ὁ *Εὐάγγ. Φωτιάδης*, ἐν τῇ Γενικῇ Ἑλληνικῇ Βιβλιογραφίᾳ τοῦ ἔτους Βασιονάκη, Ε' Ἰανουάριος—Φεβρουάριος, Ἀθῆναι 1947, τ. 1, σ. 11—13. Εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν ἐδημοσίευσαν οἱ *G. Adamescu*, ἐν *Bibliografia Românească* III, Bucuresți 1928, p. 302 καὶ *C. Giurescu*, ἑ. ἄ. pp. 15—17. Ὅλας αὐτάς τὰς περὶ Ρούσσοζ βιβλιογραφίας συμπληρώνει ἡ ἰδική μου ἐνταῦθα.

**μοσθένους Ρούσσου**, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1893, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 71 σελίδες + [1]σχ. 8ον.

Περὶ τῆς διατριβῆς ταύτης ἰδὲ Κ. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Lit.* ἐν Μονάχῳ 1897, ἐκθ. 2α, σ. 85, 125—126, 432 καὶ ἐν *Byzantinische Zeitschrift* 4 (1895) σ. 164.—C. Weymann αὐτόθι σ. 636.—I. Dräseke, αὐτόθι 6 (1897) σ. 56.—Christ, *Geschichte der Griechischen Lit.* ἐκδ. 4η, σ. 945. Πρβλ. καὶ *Byzant. Zeitschr.* 5 (1896), σ. 362 καὶ τὰ ἐν τῷ ὑπομνήματι τῆς Φιλοσοφ. Σχολ. τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου ὡς ἄνω ἐκτιθέμενα.

2. Ἱστορία τῆς Μαλιέζας Σουλτάνας, ἔφημ. «Πατρίς» Βουκουρέστιον 3 Δεκεμβρίου 1898.

3. Βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ N. Jorga: *Cultura romînă supt Fanariot.î.* (Ὁ ὑπὸ τοὺς Φαναριώτας ρουμανικὸς πολιτισμὸς), Bucures,ti 1898, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ «*Νέα Ἡμέρα*» τῆς Τεργέστης, ἀρ. φ. 1243, 25 Αὐγούστου/7 Σεπτεμβρίου 1898.

4. Ἐπιγραφαὶ ἐκ Κωνσταντίας. Ἡ Πεντάπολις καὶ ὁ Πόνταρχος, «Πατρίς», Βουκουρέστιον 6 Ὀκτωβρίου 1899.

5. Ὁ ἐν Ρουμανίᾳ ἑλληνικὸς τύπος. Σχεδιάσμα, «Πατρίς», Βουκουρέστιον 12 Δεκεμβρίου 1899.

6. *Manuscriesele greces,ti din Biblioteca Academiei Române. Notit,e critice s,i paleografice.* Bucures,ti 1901, 19 σελίδες, σχ. 16ον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Noua Revistă Română, 3 (1901). Περὶ τούτου εἶδομεν ἐν τῷ ὡς ἄνω ὑπομνήματι.

7. *Replică* (Ἀνταπάντησις), ἐν Noua Revistă Română 3 (1901), nr. 31, pp. 334—335. Περὶ τῆς ἀντιπαντήσεως ταύτης πρὸς τὸν C. Litzica ἐγένετο λόγος ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ὑπομνήματι.

8. Θρῆνος ἀωνύμου ποιητοῦ ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «Πατρίς», Βουκουρέστιον 29 Μαΐου 1903, σελ. 3, στήλη 5—6 καὶ σελ. 4, στήλη 1—6.

9. Θρῆνος ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «Πατρίς», Βουκουρέστιον 30 Ἰουνίου 1904, σ. 1, στήλη 1—3.

10. *Studii Bizantino—române. I. Textele eshatologice din Codex. Sturdzanus s,i pretinsul lor bogomilism. II. Invăt,ăturile lui Pseudo—Neagoe.* Bucures,ti 1907, 52 σελίδες, σχ. 8ον. Περὶ τοῦ ἔργου τούτου ἔγραψαν οἱ Ovid Densusianu ἐν *Viat,a Nouă III* (1907—1908), p. 257, Sextil Pus,carîu ἐν *Deutsche Litteratur—Zeitung*, 29 (1908), στήλη 803—804, S. Petridès ἐν *Échos d'Orient* 10 (1907), pp. 317—318 καὶ Mario Roques ἐν *Romania*, vol. 33 (1908), pp. 174—175. Πρβλ. καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ὑπομνήματι ἐκτιθέμενα.



11. Ἄρτοι μεταξωτοὶ «Νέος Ἑλληνομνήμων» 5 (1908), σ. 487—488, 6 (1909), σ. 114—115.

12. Θρήνος περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ματθαίου Μυρέων, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 6 (1909), σ. 495—499.

13. Studii s,i critice. 1. O carte asurpa Invă,tăturilor lui Pseudo-Neagoe. 2. Răspuns unui critic. 3. Cărți de bună cuviință. 4. Un catalog de mss. greces,ti. Bucures,ti 1910, 123 σελίδες, σχ. 8ον. Περὶ τῶν ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον Studii s,i critice μονογραφιῶν ἰδὲ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφία 2 (1910—1911), σ. 709—716. Mario Roques ἐν Romania 40 (1911), pp. 143—144. Karl Dietrich, Die Osteuropäischen Litteraturen in ihren Hauptströmungen, vergleichend dargestellt, Tübingen 1911, σ. 101 καὶ 176. Ν. Bănescu «Βυζαντις» 2 (1911), σ. 248—250 καὶ ἐν Byzant. Zeitschr. 20 (1911), σ. 587—588». Ἰδὲ καὶ Viat,a Românească (1911), Februarie, pp. 291—292, ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπομνήματι λεγόμενα.

14. Din corespondența Doamnei Ana Racovit a (1708—1709), Bucures,ti 1911, 18 σελίδες, σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Convorbiri Literare, 45 (1911). Περὶ τούτου ἰδὲ ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπομνήματι.

15. Un răspuns datorit d-lui Nerva Hodos, (Μία ὀφειλομένη ἀπάντησις πρὸς τὸν κ. Nerva Hodos,) ἐν Noua Revistă Română 11 (1911), ἀρ. 9, pp. 140-141. Τὸ ἄρθρον τοῦτο δὲν εἶδον, τὸ γνωρίζω δὲ ἀπὸ τοῦ δημοσίευμα τοῦ C. Giurescu, ἔ.ἀ. p. 16.

16. Elenizmul în România. Epoca bizantină s,i fanariotă. Bucures,ti 1912, 70 σελίδες, σχ. 8ον. Τοῦτο ἀνεδημοσιεύθη ἐν D. Russo, Studii istorice greco-române, opere postume, t. II, Bucures,ti 1939, pp. 487-541. Περὶ τούτου ἰδὲ Ν. Jorga, Drum drept, I (1913), p. 62. Ν. Bănescu, Byzant. Zeitschr. 22 (1913), σ. 510 καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπομνήματι.

17. Critica textelor s,i tehnica edit,iilor, Bucures,ti 1912, 107 σελίδες, σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Buletinul Comisiei Istorice a României, I (1915), pp. 5—100. Τὸ ἀνάτυπον ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν τῷ 1912. Τὸ αὐτὸ ἔργον ἀνεδημοσιεύθη ἐν D. Russo, Studii istorice greco-române, t. II, Bucures,ti 1939, pp. 543—644. Περὶ τῆς σπουδαίας καὶ πρωτοτύπου ταύτης πραγματείας ἰδὲ Ν. Jorga ἐν Neamul românesc literar, 1912, p. 512 καὶ τὰ ἐν τῷ ἄνωθι ὑπομνήματι.

18. Intâmpinare d-lui Nerva Hodos, (Ἀντίκρουσις τοῦ Νέρβα Hodos) ἐν Noua Revistă Română 11 (1912), nr. 13 pp. 204—205. Τοῦτο δὲν εἶδον τὸ παραλαμβάνω δὲ ἀπὸ τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ C. Giurescu, ἔ.ἀ. p. 16.

19. Filologie greacă medie s,i moderna la Universitatea din

Bucures,ti 1913, 9 σελίδες, σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆσ Noua Revistă Româniă, 13 (1913). Ἰδὲ ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπομνήματι.

20. Datoria criticeî s,i bilant,ul unei activităt,i s,tiint,ifice, Bucures,ti 1914, 24 σελίδες σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆσ Noua Revistă Româniă, 15 (1914). Περὶ ταύτης ἰδὲ τὸ ἀνωτέρω ὑπόμνημα.

21. Emendat,iuni la unii autori greci s,i români (Διορθώσεις εἰς τινὰς Ἑλλήνας καὶ Ρουμάνους συγγραφεῖς), Bucures,ti 1915, 14 σελίδες, σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Buletinul Comisiei Istorice a României, 2 (1915) Πρόκειται περὶ διορθώσεων, τὰς ὁποίας προτείνει εἰς τὰ κείμενα τοῦ Χρονικοῦ τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Dubău καὶ εἰς τὸ ποίημα τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ Σπ Λάμπρου ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι» 11 (1914), σ. 417—419 ὑπὸ τὸν τίτλον: «Στίχοι εἰς Ἰωάννην Πέτρον, βοεβόδαν Μολδαβίας».

22. Cronica Ghicules,tilor. Un nou letopiset, al Moldovei 1695—1754. Bucures,ti 1915, 85 σελίδες, σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Buletinul Comisiei Istorice a României, 2 (1915). Περὶ τούτου ἰδὲ N. Bănescu, «Cultura Românilor» 1 (1915), pp. 364—372 καὶ τὸ ἀνωθι ὑπόμνημα.

23. Un bizantinolog improvizat (Εἰς ἀπροετοίμαστος Βυζαντινολόγος) (N. Bănescu). Bucures,ti 1916, 56 σελίδες, σχ. 8ον. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ ὁ Δημοσθ. Ρούσσοσ ἀπαντᾷ ἐν πρώτοις εἰς τὴν δυσμενῆ κριτικὴν τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν Cultura Românilor 1 (1915), pp. 364—372, ὑπὸ τοῦ N. Bănescu κατὰ τοῦ ἔργου του Cronica Ghicules,tilor, (Χρονικὸν τῶν Γκικάδων), τὴν ὁποίαν ἀναιρεῖ λέξιν πρὸς λέξιν (σελ. 3—17). Κατόπιν ἀπαντᾷ εἰς ἄλλην ἐπίθεσιν τοῦ Bănescu κατὰ τοῦ Elenizmul în România καὶ τῶν Emendat,iuni la unii autori greci s,i români (σ. 17—30). Ἀπὸ τῆσ σελ. 30—56 τῆσ κατὰ Bănescu ἐπιθέσεωσ κρίνει αὐτὸν ὡσ βυζαντινολόγον καὶ τὸν ἐλέγχει δι' ἄγνοιαν τῆσ ἑλληνικῆσ γλώσσης καὶ πλῆθος σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται ἐν τῇ ἐργασίᾳ του τῇ δημοσιεύσει ἐν Neamul Românesc literar 3 (1911) καὶ ἐν ταῖσ διατριβαῖσ του Un poème grec vulgaire relatif a Pierre le Boiteux, Bucarest 1912, Quelques morceaux inédits d' Andréas Libadénus, Βυζαντις 2 (1911), σελ. 366—395, Deux poètes byzantins inédits du XIII siècle. Bucarest 1913, Contribut,ii la istoria literaturii byzantine ἐν Convorbiri Literare 49 (1915), pp. 747—764. Τέλος ἐπιτίθεται κατὰ τῆσ διδακτορικῆσ τοῦ Bănescu διατριβῆσ, ἡ ὁποία φέρει τὸν τίτλον: Die Entwicklung des griechischen Futurums von der frühbyzantinischen Zeit bis zur Gegenwart, Bukarest 1915, VI + 119 S. Σημειωθήτω ὅτι ὁ Bănescu ἀπήνησεν εἰς τὸ κατ' αὐτοῦ βιβλίον τοῦ Ρούσσοσ ὑπὸ τὸν τίτλον: Rătăcirile, s,tiint,ifice ale d-lui D. Roussos (Ἐπιστημονικὰ πλάνα τοῦ κ. Δημοσθ. Ρούσσοσ). Bucures,ti 1916.



24. Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου. Αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες τῆς Βιέννης, ἐν *Ἐλευθέρω Βήματι*, Ἀθήναι 25—30 Νοεμβρίου 1928. Τούτου ρουμανικὴ μετάφρασις ἐδημοσιεύθη ἐν D. Russo, *Studii istorice greco-române. opere postume, t. II, Bucures,ti 1939, pp. 351—397*, γενομένη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Καμαριανοῦ. Ἐλληνιστὶ ἀνεδημοσιεύθη εἰς τὸ *Νέον Κράτος* ἔτ. Δ' τ. 32-33, σ. 557—573, τ. 34, σ. 667—678, τ. 35, σ. 751—754, Ἀθήναι 1940.

25. O scrisoare a lui Eughenie Vulgaris tradusă în limba română. Un filosof român de curând descoperit (Μία ἐπιστολὴ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν. Εἰς Ρουμάνος φιλόσοφος νεωστὶ ἀνακαλυφθεὶς). Bucures,ti 1931, 31 σελίδες σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Revista Istorică Română*, I (1931).

Οἱ Ρουμάνοι καθηγηταὶ Em. Grigoras καὶ M. Dragomirescu ἀνακάλυψαντες τὸ παλαιὸν ρουμανικὸν φυλλάδιον *Atárnare în loc de scrisoare asupra tarafului Ochellis,tilor pentru firea a toată lumea* (Παράρτημα ἐν ἐπιστολῆς εἶδει κατὰ τοῦ τῶν Ὁκελλιστῶν συστήματος τοῦ περὶ τῆς τοῦ παντός φύσεως), ἄνευ τόπου καὶ χρονολογίας ἐκδόσεως, ἐπίστευσαν ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαιοτάτου εὐρήματος, ἀναγνώσαντες δ' ἔπειτα τὴν ἐν τέλει τοῦ φυλλαδίου ὑπάρχουσαν σημείωσιν: s' au tălmăcit s,i s' au adunat de înt,eleptul Dascal Petru Stamatiadi ἤτοι μεταφρασθὲν καὶ συλλεγὲν <sup>1)</sup> ὑπὸ τοῦ σοφοῦ διδασκάλου Πέτρου Σταματιάδου, ἐξέλαβον ὡς συγγραφέα τοῦ ἔργου τὸν μεταφραστὴν Σταματιάδην. Ὑπέθεσαν κατόπιν ὅτι ἐγράφη τὸν ΙΗ' αἰῶνα καὶ ὅτι ὁ Σταματιάδης τὸ ἔγραψε κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἀναμφιβόλως ἐν Ρουμανίᾳ ὑπῆρχε σοβαρὰ φιλοσοφικὴ κίνησις! οἱ δὲ Ρουμάνοι σοφοί! ἐλάμβανον θέσιν ἔναντι τῶν μεγαλυτέρων ξένων φιλοσόφων!

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν! ὁ Grigoras ἀνεδημοσίευσεν τὸ ρουμανικὸν φυλλάδιον θεωρῶν δὲ τὸ «Σταματιάδης» ψευδώνυμον, ἰσχυρίσθη ὅτι πραγματικὸς συγγραφεὺς τούτου εἶναι ὁ βογιάρος Σκαρλάτος Στούρτζας.

Πάντα ταῦτα ὅμως εἶναι ἀστήρικτα. Τὸ ρουμανικὸν κείμενον βρῖθει ἑλληνισμῶν, διότι ἡ ρουμανικὴ δὲν εἶχε τοὺς ἀπαιτούμενους φιλοσοφικοὺς ὄρους καὶ δανείζεται τούτους ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Ἐπειτα εἰς τὸ ἴδιον τὸ ρουμανικὸν κείμενον ὑπάρχει ἡ ἔνδειξις: când mă va ierta sărguint,a ce am a tîrăgî pe Maçon ἤτοι ὅταν θὰ ἐπιμεληθῶ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ Βιογιλίου. Γνωρίζομεν θετικῶς ὅτι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις (1716—1806) ἀκριβῶς τότε ἠσχολεῖτο εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ Βιογιλίου.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν καλύτερον τὰ πράγματα πῶς ἔχουν ἐξ ἀρχῆς.

1) Προσθέτει τὴν λέξιν adunat=συλλεγὲν, διότι ὁ Σταματιάδης προσέθηκε ἀρκετὰ σχόλια καὶ παρατηρήσεις ἰδικὰς του εἰς τὸ κείμενον.

Κατὰ τὸ 1787 ὁ κλουτσιάρης <sup>1)</sup> Ἰωάννης Τζανέττος ἐδημοσίευσε ἐν Βιέννῃ βιβλίον συνταχθὲν ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί, ἐπιδιώκων δι' αὐτοῦ ν' ἀναιρέσῃ τὰς περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως ἰδέας τοῦ Ocellus, ἀπέστειλε δὲ ἐν ἀντίτυπον εἰς τὸν σοφὸν του διδάσκαλον Εὐγένιον Βούλγαριν, ὅστις διὰ τῆς ὑπὸ χρονολογίαν 1791 ἐπιστολῆς του τοῦ ἀπήντησεν εὐχαριστῶν αὐτόν, συγχρόνως ὅμως τὸν ἔκρινε αὐστηρῶς ὑποδεικνύων αὐτῷ ὅτι δὲν ἦτο ὁ πρῶτος, ὅστις ἀντέκρουσε τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ocellus.

Ὅταν κατὰ τὸ 1801 ὁ Βούλγαρις ἐδημοσίευσε ἐν Βιέννῃ τὸ γνωστὸν δίτομον ἔργον του *Ἀδολεσχία φιλόθεος*, προσέθεσε ἐν τῷ τέλει ὡς παράρτημα τὴν ὡς ἄνω ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Τζανέττον <sup>2)</sup>. Ἄλλ' ἢ ἐπιστολὴ ὑπάρχει καὶ μόνη ἐν χειρογράφῳ. Ἄγνοῶν τὰς ἐκδόσεις Βιέννης καὶ Ἱεροσολύμων ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἐδημοσίευσε ταύτην ἐν *Χρυσῶν* 4 (1867), σ. 96—106 κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 411, ὃ χειρόγραφον τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Μητροπολίτης Μολδαβίας Βενιαμὶν Κωστάκης (1803—1843), θαυμαστῆς τοῦ Βουλγάρου, μετέφρασε ρουμανιστὶ πλὴν τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Ἑλληνοσοφοῦ καὶ τὴν *Ἀδολεσχίαν φιλόθεον* καὶ τὴν ἐδημοσίευσε ἐν Ἰασίῳ τῷ 1815—1819. Ἀλλὰ τὸ Παράρτημα ἔνθα ἢ ἐπιστολὴ τούτου πρὸς Τζανέττον κατὰ Ocellus, ἦτο δύσκολον νὰ μεταφρασθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐπεφόρτισε τὸν Πέτρον Σταματιάδην, ὅπως προβῇ εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς ἐπιστολῆς, ἣτις καὶ ἐξεδόθη οὐχὶ μετὰ τῆς *Ἀδολεσχίας* ἀλλ' εἰς ἰδιαίτερον φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον: *Atârnare în loc de κ λ*. ἦτοι Παράρτημα ἐν ἐπιστολῆς εἶδει κ λ. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἢ μᾶλλον τὸ *Παράρτημα* τῆς *Ἀδολεσχίας* συγγραφεῖσα ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου καὶ μεταφρασθεῖσα ρουμανιστὶ ὑπὸ Πέτρου Σταματιάδου, ἐξελήφθη ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω Ρουμάνων καθηγητῶν ὡς πρωτότυπον ρουμανικὸν φιλοσοφικὸν ἔργον! μαρτυροῦν τὴν μεγίστην φιλοσοφικὴν κίνησιν (sic) ἐν Ρουμανίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην!

Πλὴν τούτων ὁ Δημοσθ. Ρουσσος παρέχει ἀπρηκριβωμένας πληροφορίας περὶ τοῦ Πέτρου Σταματιάδου, Ἰωάννου Τζανῆ ἢ Τζανέττου τοῦ Λεσβίου, περὶ τοῦ Δωροθέου τοῦ Λεσβίου, τοῦ Βενιαμὶν Κωστάκη κ. ἄ. Βιβλιοκρισίαν περὶ τοῦ ἔργου ταύτου ἐδημοσίευσε ὁ Μ. Λάσκαρις εἰς τὰ «Ἑλληνικά» 4 Ἀθῆναι 1931, σ. 506—510.

26. *Cronica Moldovei de N. Chişinău 1716—1717* (Χρονικὸν τῆς Μολδαβίας ὑπὸ Ν Κυπρισσᾶ), Bucuresţi 1934, pp. 133—151, σχ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Revista Istorică Română* 3 (1933). Ἀνεδημο-

1) Κλουτσιάρης=ἐπιμελητῆς τοῦ ἡγεμόνος, τοῦ στρατοῦ, τίτλος εὐγενείας.

2) Ἀδολεσχία Φιλόθεος τόμ. Β', σ. 348—392 καὶ β' ἔκδοσις ἐν Ἱεροσολύμοις 1858, τ. Β', σ. 343—387.



σιεύθη ἐν D. Russo, *Studii istorice greco-române* t. II, Bucures,ti 1939, pp. 463—485.

Οὐδὲν ἄλλο γεγονός τῆς ρουμανικῆς ἱστορίας ἔτυχε πλειόνων λεπτομερῶν ἀφηγήσεων ἀπὸ τὴν νίκην, τὴν ὁποίαν κατήγαγεν ὁ Μιχαήλ Ρακοβίτσας κατὰ τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων (1716—1717). Οἱ ἐντόπιοι χρονικογράφοι Neculce, Ψευδο - Muste Ψευδο - Ἀμιράς, ἔγραψαν λεπτομερεῖς διηγήσεις ἐπὶ τῶν γεγονότων. Ἰδιαίτερον χρονικὸν ἀφιερωθὲν εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἐ. Legrand ἐν *Epistolaire grec*, Paris 1888, pp. 253—276 ὑπὸ τὸν τίτλον: Νικολάου Κυπαρισσᾶ, Διήγησις τῶν συμβάντων ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὸ 1716 ἔτος ἐπὶ τῆς τρίτης ἡγεμονίας τοῦ Ὑψηλοτάτου, γαληνοτάτου καὶ θεοφρουρήτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Μιχαήλ Ρακοβίτσα βοεβόδα. Σχεδὸν ταυτοχρόνως ὁ C. Erbiceanu ἐδημοσίευσε δευτέρω διασκευὴν ἐν *Cronicarii greci*, Bucuresci, 1888, pp. 65—86 μετὰ ρουμανικῆς μεταφράσεως. Τέλος ὁ Ἄλέξ. Γ. Σοῦτσος, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἔκδοσιν καὶ τὴν μετάφρασιν τοῦ Erbiceanu ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιοδικῷ *Archiva Societății s,tiint,ifice s,i literare din Iasi* I (1889—1890), pp. 81—103 τὴν ρουμανικὴν μετάφρασιν τοῦ κειμένου τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἐ. Legrand δημοσιευθέντος· ἡ μετάφρασις αὕτη ἀνετυπώθη ἀκολούθως ἐν *Uricatul*, 13 (1889), pp. 348—376. Ἄλλ' ὅμως οὔτε ὁ C. Erbiceanu οὔτε ὁ Ἄλ. Γ. Σοῦτσος δὲν ἐγνώριζον τὴν παλαιότεραν ρουμανικὴν διασκευὴν τοῦ χρονικοῦ τούτου (IΗ' αἰῶν.), εὗρισκομένην εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (Τμῆμα ρουμανικῶν χειρογράφων ὑπ' ἀριθ. 157). Τὸ ρουμανικὸν κείμενον δὲν ἀναφέρει τὸν συγγραφέα· τὸ ἑλληνικὸν κείμενον φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ν. Κυπαρισσᾶ· δὲν λέγεται ἂν τὸ ρουμανικὸν κείμενον μετεφράσθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἢ ἀντιθέτως. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον οὐδεμίαν περιέχει ἔνδειξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν νὰ ἐπιτρέπεται νὰ σχηματίσωμεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τῆς ρουμανικῆς. Καὶ αἱ ἐκφράσεις **ζάλη** καὶ **νὰ πιάσουν γλῶσσαν** τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὰς ἀντιστοιχοῦς ρουμανικὰς λέξεις. Τὸ ρουμανικὸν κείμενον ἀντιθέτως περιέχει ἐκφράσεις ἀναγομένας εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς ἑλληνικὰς. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ἐ. Legrand εἶναι ἡ καλύτερα. Αἱ μεταφράσεις τοῦ Erbiceanu καὶ Σοῦτσου γέμουν σφαλμάτων. Οἱ Ρουμάνοι λόγιοι οἱ ἀγνοοῦντες τὴν ἑλληνικὴν θὰ εἶναι ἀνάγκη ὅπως ἀνατρέχουν μᾶλλον εἰς τὴν παλαιὰν ρουμανικὴν μετάφρασιν, ἣτις ἀποδίδει καλύτερον τὸ ἑλληνικὸν πρότυπον.

27. Mitrofan Grigoras, *Cronica Tarii Române,ti 1714—1716* (Μητροφάνης Γρηγοράς, Χρονικὸν τῆς ρουμανικῆς χώρας). Bucures,ti 1935, 43 σελίδες, σφ. 8ον. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Revista Istorică Română*, 4 (1934). Ἀνεδημοσιεύθη ἐν D. Russo, *Studii istorice greco—române*, Vol. II, Bucures,ti 1939, pp. 409—461.

Ὁ Μητροφάνης Γρηγοράς ἔζησε ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς τὸ Βουκουρέστιον καὶ ἔγραψε πολλὰ μικρὰ ἔργα. Μεταξὺ τούτων εἶναι καὶ τὸ βραχὺ Χρονικὸν τῆς Βλαχίας (1714—1716), τὸ ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Ρουσσος διὰ πρώτην φοράν. Τὸ Χρονικὸν τοῦτο εὔρεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ζαγοράς τοῦ Πηλίου (ὑπ' ἀρ. 40). Ἀρχικῶς τὸ χειρόγραφον ἀνήκε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βραΐλας Καλλίνικον, ὅστις μετέπειτα ἀνήλθε εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (1757). Ὅταν οὗτος ἀπεσύρθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα Ζαγορὰν ἐδώρισε τὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα του εἰς τὴν Σχολὴν τῆς πατρίδος του. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι εἰς κώδιξ *miscellaneous* περιγραφεὶς ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 13 (1916), σ. 246—247. Ἡ περιγραφή τοῦ Δυοβουνιώτου εἶναι περιληπτικὴ καὶ ἐλαττωματικὴ, διότι ἐκ τῶν 47 ἔργων, τὰ ὁποῖα περιέχει ὁ κώδιξ, μόνον διὰ 13 κάμνει λόγον, θεωρεῖ δὲ αὐτὰ ἔργα τοῦ Καλλινίκου, ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι ταῦτα δὲν ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ ἀλλ' ἀποτελοῦν ἰδιοκτησίαν του ἐκ τῶν *ex libris* τούτου. Ὑπάρχουν π.χ. ἐν τῷ ὡς ἄνω κώδικι πολλὰ τῶν ἔργων τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντίνου Δούκα, τοῦ καλυτέρου ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἑλληνομαθοῦς μετὰ τὸν Νικόλ. τὸν Μαυροκορδάτον, ἄγνωστα μέχρι τοῦδε, καὶ περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν λέγει ὁ Δυοβουνιώτης. Τέλος ὁ Ρουσσος δημοσιεύει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μὲ ρουμανικὴν μετάφρασιν καὶ μὲ σημειώσεις περὶ τοῦ Καλλινίκου, Ἀβραμίου, Παλλάκη Ἐπιγραφιώτη, Ἰωάννου Χρυσοσκολέου κ. ἄ.

28. Un cuvânt despre lexicografia greco—română, (Μία λέξις διὰ τὴν ἑλληνορουμανικὴν λεξικογραφίαν). Ἐδημοσιεύθη ὡς πρόλογος εἰς τὸ ἑλληνορουμανικὸν Λεξικὸν τοῦ ἱατροῦ Ἐκτορος Σαραφίδου Constanta 1935, pp. III—VIII. Τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος ἔρευναν προάγει ὁ μαθητὴς τοῦ Ρουσσου Al. Elian διὰ τοῦ ἄρθρου του: Un dicționar neogrec—românesce manuscris, i modelul său grecesc (Ἐν ἑλληνορουμανικὸν χειρόγραφον Λεξικὸν καὶ τὸ ἑλληνικὸν αὐτοῦ πρότυπον). Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Revista Istorică Română* 7 (1937), pp. 180—184.

29. Inscription grecque de Tomis. Bucarest 1936, pp. 175—178, σχ. 4ον. (Extrait d'*Istros* I (1934)).

Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐπιγραφῆς σημαντικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀφορώσης εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς παραδουναβίοις χώραις, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀνέγνωσε καὶ ἐσχολίασεν καλύτερον τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων, οἵτινες πρὸ αὐτοῦ ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην.

30. Παπᾶ Συναδηγὸς καὶ Ματθαῖος ὁ Μυρῶαν ἐν Νέῳ Ἑστία 24 (1938), σ. 1229—1232. Εἶναι τὸ τελευταῖον ἄρθρον τοῦ Ρουσσου γραφέν ἑλληνιστὶ ἓνα μῆνα πρὸ τοῦ θανάτου του. Τούτου μετάφρασις εἰς τὴν ρουμανικὴν ἐδημοσιεύθη ἐν *Studii istorice greco—române*, t. II, Bucures, ti 1939, pp. 399—408.



31. Modelele lui Stavrinós (Τὰ πρότυπα τοῦ Σταυρηνοῦ), ἐν *Revista Istorică Română* (1938) pp. 19—27. Ἐδημοσιεύθη μετὰ θάνατον, ἀνεδημοσιεύθη δὲ ἐν *Studii istorice greco—române*, t. I, Bucures,ti 1939, pp. 121—130.

32. *Studii istorice greco—române. Opere postume. Publicate supt îngrijirea lui C. Giurescu de Ariadna s,i Nestor Camariano* (Ἑλληνορθομανικαὶ ἱστορικαὶ μελέται. Κατάλοιπα δημοσιευθέντα ἐπιμελεία τοῦ Κ. Τζιουρέσκου ὑπὸ Ἀριάδνης καὶ Νέστορος Καμαριανοῦ) Tom. I—II, Bucures,ti 1939, IX+692 σελίδες (ἢ σελίδωσις τῶν δύο τόμων ἐνιαία), μετὰ 52 πινάκων. Σχ. 8ον. Περὶ τούτου ἰδὲ βιβλιοκρισίαν ὑπὸ Ν. Γ. Σβορώνου, Ἑλληνικά 11 (1939), σ. 372—376 καὶ Μ. Λάσκαρι, Νέον Κράτος, Δ' Ἀθῆναι, 29 Φεβρουαρίου 1940, τ. 30, σ. 417—419.

Προβαίνω εἰς τὴν περιληπτικὴν ἀπόδοσιν μόνον τοῦ α' τόμου τοῦ ἔργου τούτου, διότι εἰς τὸν β' τόμον ἀνεδημοσιεύθησαν πραγματεῖαι ἀναφερθεῖσαι ἀνωτέρω.

Ἴδου αἱ πραγματεῖαι τοῦ α' τόμου :

α') *Bizant,ul reabilitat* (Τὸ ἀποκατασταθὲν Βυζάντιον) (σ. 1—15). Εἶναι τὸ ἐναρκτήριον μάθημα τοῦ Ρούσσου ὅταν διωρίσθη καθηγητὴς κατὰ τὸ 1915. Ἐνταῦθα ἐκτίθεται ἡ ἐξέλιξις τῶν περὶ Βυζαντίου μελετῶν, τονίζεται δὲ ἡ σημασία τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν διὰ τὴν Ρουμανίαν. Ὁ Ν. Jorga ἐπικρίνων τὸ μάθημα τοῦτο λέγει ὅτι «ἐξ αὐτῶν τῶν ὀλίγων σελίδων καταφαίνεται ἡ ἀπόλυτος ἀνικανότης τοῦ Ρούσσου εἰς τὸ νὰ κάμνη χαρακτηρισμοὺς καὶ εἰς τὸ νὰ κατανοῇ τὸ πνεῦμα τῶν διαφόρων ἐποχῶν»! (N. Jorga, *Un om, o metodă s,i o scoală* ἔ. ἀ. p 1).

β') *Viat,a sfântului Nifon s,i Garviil Protul Sfetagorei* (Ἡ ζωὴ τοῦ ἁγίου Νήφωνος καὶ ὁ Γαβριὴλ Πρῶτος τοῦ ἁγίου Ὁρους) (σ. 17—34). Πρόκειται περὶ μαθήματος τοῦ ἔτους 1919—1920 ἐπὶ τῆς ἑλληνο-ρουμανικῆς ἱστοριογραφίας μετὰ μεταγενεστέρων προσθηκῶν διὰ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Νήφωνος, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρώτου διοργανωτοῦ τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ βίος οὗτος γραφεῖς κατὰ τὸν Ρούσσον εἰς ἀρχαῖζουσαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μετεφράσθη ἐκ ταύτης εἰς τὴν σλαβικὴν, ἐκ ταύτης δὲ εἰς τὴν ρουμανικὴν. Παραλλήλως σώζεται καὶ δημῶδες ἑλληνικὴ διασκευή. Ὁ βίος ἐγράφη μεταξὺ τοῦ 1517 καὶ 1521, ἀποτελεῖ δὲ τὸ πρῶτον χρονικὸν τῆς Βλαχίας. Πλουσιώτατα εἶναι τὰ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν σελ. 32—34.

γ') *Gheorghe Etolianul* (Γεώργιος ὁ Αἰτωλὸς) (σ. 35—43). Οὗτος μετέγραψεν ἐμμέτρως τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, ἀπηύθυνε ποίημα ἐγκωμιστικὸν εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνὸν καὶ ἕτερον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Καντακουζηνόν. Ἐπίσης συνέγραψε ποίημα ἀφορῶν εἰς τὴν ἔριδα τῶν Καντακουζηνῶν τούτων μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Chiajna. Εἰς αὐτὸ

ὑπάρχουν πληροφορίες διὰ τὴν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶν. Βλαχίαν.

δ') Στίχοι εἰς Ἰωάννην μέγαν βιστιάρην πάσης Μολδοβλαχίας (σ. 45—49). Πρόκειται περὶ δημῶδου ἀνωνύμου ποιήματος ἀναφερομένου εἰς τὴν ἡγεμονίαν Πέτρου τοῦ Χωλοῦ (1574—1579, 1582—1591), τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 11 (1914), σ. 417—419. Ὁ Ρούσσοσ κάμνει ὠρισμένασ διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον, συγκεντρώνει τὴν περὶ τούτου καὶ τῶν συναφῶν πρὸσ αὐτὸ ζητημάτων ἑλληνικὴν καὶ ξένην βιβλιογραφίαν καὶ τονίζει τὴν σημασίαν του διὰ τὴν ρουμανικὴν ἱστορίαν.

Τὰ δύο ἀνωτέρω ἄρθρα *Γεώργιος Αἰτωλὸσ* καὶ *Στίχοι εἰς Ἰωάννην μέγαν βιστιάρην* κ.λ., ἀποτελοῦν μαθήματα τοῦ Ρούσσοσ γενόμενα κατὰ τὸ 1920. Ὁ Ν. Γ. Σβορώννοσ ταυτίζων τὰ δύο διάφορα ταῦτα ἄρθρα γράφει: «Εἰς τὴν ἐργασίαν (τοῦ Ρούσσοσ) περὶ τοῦ Γεωργίου Αἰτωλοῦ ἐξετάζεται κυρίωσ τὸ ποίημα τούτου εἰς τὸν Ἰωάννην μέγαν βιστιάρην πάσης Μολδοβλαχίας»<sup>1)</sup>. Καθὼσ ὅμωσ εἶδομεν ὁ Ρούσσοσ δὲν γράφει οὐδαμοῦ ὅτι τὸ ἀνώνυμον ποίημα «Στίχοι εἰς Ἰωάννην κ.λ.» ἀνήκει εἰς τὸν Γ. Αἰτωλόν. Τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Ρούσσοσ, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν, συνεχώνευσεν ὁ Ν. Γ. Σβορώννοσ εἰς ἓν καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὸν συγγραφέα τῶν πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔγραψεν ἐκεῖνοσ.

ε') *Cronica dela 1570. Turcograecia lui Crusius, Cronografele lui Dorotei s,i Cigala. Cronografele române,ti* (Χρονικὸν τοῦ 1570. Ἡ Τουρκογραφικία τοῦ Κρουσίου. Οἱ χρονογράφοι Δωροθέου καὶ Κιγάλα. Ρουμανικοὶ χρονογράφοι) (σ. 51—100). Ὡσ συγγραφέα τοῦ «Χρονογράφου» ἄλλοι μὲν ἐνόμισαν τὸν Ἱερόθεον Μονεμβασίας, ἄλλοι δὲ τὸν Μανουὴλ Μαλαξόν. Κατὰ τὸν Ρούσσοσ κακῶσ ἐξητήθη ὁ Δωροθέοσ μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Ἱεροθέου Μονεμβασίας, ἐνῶ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ μεταξὺ τῶν προκατόχων αὐτοῦ. Εἰς Δωροθέοσ Μονεμβασίας εὐρίσκειται πράγματι πρὸ τοῦ Ἱεροθέου συγγραφέα τὸ ἔργον: «*Διδασκαλία λεχθεῖσα δι τὴ ἔφοδοσ ἐγένετο τῶν ἀθέων ἀγαρηνῶν κατὰ ταύτης τῆσ βασιλίδοσ τῶν πόλεων, κατὰ μῆνα Ἰούνιον ἡμέρα κ'*». Πρόκειται περὶ τῆσ ὑπὸ Μουράτ Β' γενομένησ κατὰ τὸ 1422 ἐφόδοσ. Ἴσωσ ὁ Δωροθέοσ οὗτοσ Μονεμβασίας ἢ ἄλλοσ τις δμώνυμοσ τῆσ αὐτῆσ ἔδρασ συνέθεσε τὴν *Χρονογραφίαν*, ἥτισ ὑπὸ τινοσ ἀνωνύμου ἀργότερον συμπληρωθεῖσα ἀπετέλεσε τὸ *Χρονικὸν τοῦ 1570*, ὅπερ ὁ τε Ζυγομαλάσ καὶ ὁ Μαλαξὸσ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὰ ἐν τῇ *Τουρκογραφικίᾳ* δημοσιευθέντα ἔργα τῶν.

Τὸ *Χρονικὸν τοῦ 1570* γνωρίζει καὶ Ἱερόθεοσ ὁ Μονεμβασίας, ὁ ὁποῖοσ καὶ τὸ ἀντιγράφει, καθιστᾷ δὲ τοῦτο γνωστὸν καὶ εἰς τὸν ἡγεμόνα

1) Ν. Γ. Σβορώννοσ, Βιβλιοκρισία τῶν *Studii istorice greco—române*, περιόδ. Ἑλληνικά, ΙΑ' (1939), σ. 372.



Πέτρον τὸν Χωλόν, ὅστις πολὺ ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν ἱστορίαν. Ὁ Ἱεροθέος ἐπίσης διαμένων ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ ὡς ἄνω ἡγεμόνος διηγήθη τὰ ἐν Ρωσσίᾳ καὶ Κων)πόλει συμβάντα. Τὴν διήγησιν ταύτην κατέγραψεν ὁ ἐξ Ἡλείου Ζῶτος Τσιγαρᾶς ἢ ἄλλος τις, προσετέθη δ' αὕτη εἰς τὸ *Χρονικὸν τοῦ 1570*. Τοῦτο δεικνύει τὸ τελευταῖον κεφάλαιον «*Ἀκαταστασίαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν*», ὅπερ ἐκθέτει τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῆς δράσεως τοῦ Ἱεροθέου, ἐλλείπει δ' ἐκ τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ 1570*. Εἰς τὸ *Χρονικὸν* προσετέθησαν καὶ ἄλλα ἐξ ἄλλων συμμεϊκτων κωδίκων καὶ ἀπηρτίσθη οὕτω ὁ «*Χρονογράφος*», ἐκδοθεὶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου αὐτοῦ συντάκτου Δωροθέου Μονεμβασίας. Ὁ «*Χρονογράφος*» ἐγένετο δημῶδες βιβλίον περιέχον ἀρκετὸν ἀριθμὸν λαογραφικῶν ἐνδείξεων, μεταφρασθεὶς δὲ εἰς τὴν σλαβικὴν καὶ ρουμανικὴν ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον καὶ ἄλλων ρουμανικῶν χρονικῶν.

Ἐπὶ τοῦ *Χρονικοῦ* τοῦ 1570 βασιζέται καὶ ἡ *Χρονογραφία* τοῦ Κιγάλα διὰ μέσου τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας τοῦ Ζυγομαλά, συμπληρουμένης ἀπὸ τὸν Κεδρηνόν. Ὁ χρόνος ἐκδόσεως τῆς «*Νέας Συνόψεως*» τοῦ Κιγάλα (1631) δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, διότι τὰ ἐν τῷ ἔργῳ γεγονότα ἀναφέρονται μέχρι τοῦ 1650. Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Ρούσσου εἶναι σοβαρωτάτη καὶ προάγει ἐπαισθητῶς τὸ ἀκανθῶδες ζήτημα τοῦ «*Χρονογράφου*». Ἡ εὕρεσις τῶν πηγῶν καὶ ἡ συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν διαφόρων τούτου χειρογράφων ἴσως θὰ ἔλυε ὀριστικῶς τὸ ζήτημα, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς καὶ ὁ Ν. Γ. Σβορώνος<sup>1)</sup>.

στ') Poeme greces, ti intru slava lui Mihai Viteazul ('Ἑλληνικὰ ᾄσματα πρὸς δόξαν Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου) (σ. 101—156)<sup>2)</sup>.

Πρόκειται περὶ τῶν ἑλληνικῶν ᾄσμάτων τῶν συντεθέντων διὰ τὰ ἐξυμνήσουν τὸν ἐξ Ἑλληνίδος μητρὸς ἡγεμόνα τῶν Βλάχων Μιχαὴλ, τὸν Γενναῖον ἐπικληθέντα, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη πρὸς στιγμὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς Βαλκανικῆς ὡς ὁ μέλλων αὐτῶν ἐλευθερωτὴς ἀπὸ τοῦ ἐπαχθοῦς ζυγοῦ τῆς Ὄθωμανικῆς τυραννίας. Μετὰ τούτου συνεννοεῖτο Διονύσιος ὁ Σκυλόσοφος, ὁ Μητροπολίτης Τυρνόβου Διονύσιος Ράλλης Παλαιολόγος καὶ πλείστοι ἄλλοι Ἑλληνες ἱερωμένοι, οἱ ὁποῖοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν Δύσιν διέδιδον τὰ ἐνδοξα αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων κατορθώματα κατὰ τὴν τελευταίαν δεκάδα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος. Τὸν Μιχαὴλ ὕμνησεν οὐ μόνον ἡ ἑλληνικὴ δημοτικὴ μουσα ἀλλὰ καὶ Ἑλληνες λόγιοι ὡς ὁ βεσιτάρης Σταυρηνός καὶ ὁ Γεώργιος Παλαμίδης. Ὁ πρῶτος ἐμιμήθη δημῶδη ἑλληνικὰ ᾄσματα, τὸν Ἀπόκοπον τοῦ Μπεργαδῆ καὶ πιθανῶς τὸ περὶ Βελισσαρίου ποίημα, τὸ δὲ στιχοῦργημα τοῦ Σταυρηνοῦ ἐμιμήθησαν οἱ Διακρούσης, Ἰγνάτιος Πετρίτσης καὶ Ἰωάννης Σπόντης. Τὴν μετάφρασιν τοῦ Σταυρηνοῦ εἰς τὰ ρουμανικὰ πρῶτος

1) Ν. Γ. Σβορώνου ἔ. ἀ. σ. 373.

2) Τῆς μελέτης ταύτης τὸ α' μέρος ἐδημοσίευσεν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει εἰς τὸ *Νέον Κράτος*, ἔτος 4ον, τ. 36, Ἀθήναι 31 Αὐγούστου 1940, σ. 803—811.

ἔκαμε ὁ Θεόδωρος Μ. Eliat (=Eliade), συνεργάτης τοῦ Ἀντωνίου Ραππ εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἑρωτοκρίτου τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ. Ὁ Γεώργιος Παλαμήδης, ὁ ὁποῖος μετέφρασεν εἰς γλῶσσαν δημώδη καὶ τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Δαβίδ, ἐμιμήθη καὶ αὐτὸς τὸν Σταυρητὸν ἀλλὰ παρέχει καὶ πολλὰ ἀνεξαρκήτους ἀπὸ αὐτὸν πληροφορίας. Τέλος ὁ Ρουσσος δημοσιεύει τὰς εἰδήσεις τὰς περιλαμβανομένας περὶ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου εἰς τὸ *Diarium* τοῦ Crusius.

ζ') Matei al Mirelor s,i operele lui (Ματθαῖος ὁ Μυρέων καὶ τὰ ἔργα του) (σ. 157—179). Ἡ μελέτη εἶναι πρωτότυπος. Νέα ἄφθονα βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ Ματθαίου τοῦ Μυρέων δημοσιεύονται τὸ πρῶτον, ἐξετάζεται δὲ τὸ ἔργον τούτου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τὰ ρουμανικὰ «χρονικά» καὶ συλλέγονται τὰ χειρόγραφα τοῦ Ματθαίου. Ἡ βιβλιογραφία πλουσιωτάτη ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα δημοσιεύματα. Καὶ ἡ πραγματεία αὕτη ὡς καὶ ἡ προηγουμένη περὶ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου ἀποτελεῖ μάθημα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1919—1920.

η') Ioan Cariofil s,i operele lui (Ἰωάννης Καρσοφύλλης καὶ τὰ ἔργα του) (σ. 181—191). Ἡ πραγματεία αὕτη συμπληρώνει τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν, προσθέτει νέα βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ Καρσοφύλλη καὶ ὁμιλεῖ διὰ τὸ ἔργον του τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Βλαχίας.

θ') Afenduli s,i Amiras (σ. 193—203). Καὶ ἡ πραγματεία αὕτη εἶναι ἀξιολογωτάτη. Ἀμφότεροι ὁ τε Ἀφεντούλης καὶ ὁ Ἀμιράς ἔγραψαν περὶ τῆς ἐκστρατείας καὶ παραμονῆς εἰς τὴν Τουρκίαν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας Καρόλου ΙΒ'. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἀμιράς ὁ ἐκ Σμύρνης καταγόμενος, δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Καγκελλάριον ὡς ὑπέθετον οἱ ἔρευνηταί. Ὁμοίως ἀποδεικνύει ὁ Ρουσσος ὅτι ἐσφαλμένως ἐθεωρήθη ὁ Ἀμιράς ὅτι ὑπῆρξε ποστέλνικος. Ὁ εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς μνημονευόμενος Ἀλέξανδρος ποστέλνικος εἶναι διάφορος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀμιρά, ὁ δὲ Γιαννάκις μέγας λογοθέτης, δὲν εἶναι ὡς ἐνομίσθη ὁ Ἰωάννης Ὑψηλάντης, ἀλλ' ὁ Γιαννάκις Θεοδώρου Καλλιμάχης.

ι') Scrisoarea lui Neagoe către oasele mamei sale este plasmuită (Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νεάγκοε πρὸς τὰ ὄστα τῆς μητρὸς του εἶναι πλασματικὴ) (σ. 205—226). Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἐν τῇ πραγματικότητι ἔγγραφή ὑπὸ μοναχοῦ τινος, ἔχουσα ὡς πρότυπον εἰς πολλὰ αὐτῆς σημεῖα λόγους Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐνταῦθα ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας περὶ τῶν Διδαχῶν τοῦ Νεάγκοε Μπασσαράμπα ἀποδεικνύει αὐτὰς ψευδεπιγράφους.

ια') Contribut,ii la istoria bisericii române (Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας) (σ. 227—306). Ἐν τῇ πρωτοτύπῳ ταύτῃ πραγματείᾳ ἐξετάζονται πλεῖστα ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς



ρουμανικής ἐκκλησίας ὡς τὰ περὶ Βαρλαάμ Μολδαβίας, ὑποψηφίου διὰ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Κων)πόλεως καὶ τὰ περὶ τὸν Μελέτιον Βραΐλας, τὸν ὁποῖον ἐσφαλμένως οἱ ἐρευνηταὶ ἐταύτισαν μὲ τὸν Μελέτιον Συρῶγον, τέλος δὲ δημοσιεύεται κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν Βραΐλας ἀπὸ τοῦ 1590—1828 καὶ ἀνέκδοτα περὶ τῆς Μητροπόλεως ταύτης ἔγγραφα λίαν ἐνδιαφέροντα.

ιβ') Gheorghe Hrisogon s.i Gheorghe Hyromenas din Trebizonda (Γεώργιος Χρυσόγονος καὶ Γεώργιος Ὑπομενάς ἐκ Τραπεζοῦντος) (σ. 307—321).

Ἐνταῦθα ἀποκαθίσταται ἡ ἀλήθεια περὶ τῶν δύο τούτων προσώπων ὡς καὶ τὰ συναφῆ μετ' αὐτῶν ζητήματα.

ιγ') Un medic aromân: Ioan Nicolidi de Pindo (Εἰς ἰατρὸς Κουτσόβλαχος : Ἰωάννης Νικολίδης ἐκ Πίνδου (1737—1828) (σ. 323—334). Ἀξιόλογος μελέτη περὶ τοῦ ἰατροῦ Νικολίδη, μεταφραστοῦ τοῦ κεφαλαίου περὶ ἀφροδισίων νοσημάτων ἐκ τοῦ πολυτίμου ἔργου τοῦ Störk Ἐνταῦθα γίνεται λογος καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἔργων τούτου.

ιδ') Unele opere atribuite gre, sit Spatarului Milescu (Ἔργα τινὰ ἐσφαλμένως ἀποδιδόμενα εἰς τὸν σπαθάριον Μιλέσκου) (σ. 335—339). Πρόκειται ἀληθῶς διὰ τὰ ἔργα Ἀνασ. Γορδίου περὶ Μωάμεθ καὶ Πάπα, ἐσφαλμένως ἀποδοθέντα ὑπὸ τοῦ Ν. Ιοργα εἰς τὸν Μιλέσκον. Θαυμασία εἶναι ἡ ἐν σελ. 337 εἰρωνικὴ κατὰ Ιοργα ἐπίθεσις. Πρβλ. καὶ Μ. Λάσκαρι, Ἑλληνικά Α (1928), σ. 190—193).

ιε') Izvoarele lui Codex Dimonie (Πηγαὶ τοῦ Κώδικος Dimonie) (σ. 341—350). Πρόκειται περὶ τῶν πηγῶν τοῦ ἀρχαιότερου εἰς κουτσοβλαχικὴν διάλεκτον μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα χειρογράφου, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς πηγὰς τὸν Θεσαυρὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ Στουδίτου, τὸν λόγον περὶ συντελείας τοῦ κόσμου τοῦ Ἰππολύτου Ρώμης, τὸν περὶ μετανοίας λόγον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τὴν ποικίλην διδασκαλίαν τοῦ Πολυζώη Κοντοῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων διδασκάλου.

\* \*

**Κρίσεις καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Δημοσθένους Ρούσσου ἐδημοσίευσαν οἱ κάτωθι :**

1. G. Adamescu, Bibliografia Românească III, Bucures,ti 1928, p. 302.
2. Κ. Ἀμαντος, «Ἑλληνικά» 11 (1939), σ. 382—3.
3. Ἀ. Ἀνδρεάδης, «Les Balkans» (1931) Ἰανουάριος, pp. 6—10.
4. Κ. Μυρτίλος - Ἀποστολίδης, «Θρακικά» 12 (1939), σ. 406—8.
5. F. Babinger, «Convorbiri Literare» LXXI (1938), pp. 386—390 γερμανιστὶ καὶ ρουμανιστὶ ἐν «Insemnări Ies,ene» IV (1939), pp. 99—103.
6. N. Cartoian, «Cercetări Literare» III (1939) pp. XIV—XVII.

7. Al. Elian, «Convorbiri Literare» LXXI (1938), pp. 390—394.
8. » » «Die byzantinischen Studien in Rumänien», ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Balkanica» V, 1, Bucarest 1946, pp. 54—56.
9. Τρ. Εὐαγγελίδης, «Θρακικά» 3 (Παράρτημα) (1931), σ. 159.
10. C. Giurescu, «Revista Istorică Română» VIII (1938), ἀνάτυπον Bucures,ti 1939, 18 σελίδες, σχ. 8ον.
11. C. Kerofilas, «Le Messager d'Athènes» 20 Νοεμβρίου 1938.
12. Σ. Β. Κουρέας, «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» (1925), σ. 526.
13. Φ. Κουκουλές, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» ΙΔ' (1938), σ. 606.
14. Σπ. Λάμπρος, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 12 (1915), σ. 486.
15. Μ. Λάσκαρις, «Νέον Κράτος» ἔτ. Β' (1938), σ. 1383—1386 καὶ «Θρακικά» τόμ. ΙΒ' (1939), σ. 408—411.
16. Ἄντ. Μυστακίδης, «Ἔθνος» φ. 4049, Βουκουρέστιον 25 Μαρτίου 1940.
17. Δ. Β. Οἰκονομίδης, «Ἴρις» Βουκουρεστίου ἔτ. 74ον, περίοδ. Β' φ. 74, 17 Φεβρουαρίου 1939.
18. Γ. Π. Οἰκονόμος, Ἔκθεσις τῶν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1938 πεπραγμένων. Πρακτικὰ Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 785—786.
19. Al Rosetti, «România» Βουκουρέστιον ἀρ. φ. 129, 8 Ὀκτωβρ. 1938.
20. Κλ. Τσούρκας, «Ἐλεύθερον Βῆμα» Ἀθῆναι 20 καὶ 24 Νοεμβρίου 1938, «Θρακικά» 11 (1939), σ. 419—424.
21. Εὐ. Π. Φωτιάδης, «Ἑλληνικὸν Αἶμα» Ἀθῆναι φ. 732, 19 Ἰαν. 1947.
22. » » » «Γενικὴ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» Εὐτυχ. Γ. Βαγιονάκη, ἔτ. Ε' Ἰανουάριος—Φεβρουάριος 1947, τ. 1, Ἀθῆναι, σ. 11—13.
23. Εὐ. Π. Φωτιάδης, Ἑλληνικά, 1950, σελ. 117—120.



ΑΠΟ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ



Γλέντι στη Θράκη



Τρύγος στη Θράκη

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

---

Τ' ΑΝΑΣΤΕΝΑΡΙΑ  
ΟΙ ΚΑΛΟΓΕΡΟΙ, ΣΕΪΜΕΝΗΔΕΣ  
Κ' ΟΙ ΠΙΤΕΡΑΔΕΣ

ΕΘΙΜΑ ΠΑΝΑΡΧΑΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤ. ΘΡΑΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΙΡΙΝΑ

ΚΑΙ

ΤΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑ

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΓΙΟΡΤΗ ΚΑΘΑΡΙΑ

ΤΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΛΙΤΙΤΣΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ



ΑΘΗΝΑ 1950



## ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ

Ἐπειδὴ ἄρχισε νὰ γίνεται πολὺς λόγος γιὰ *τάναστενάρια* τὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ νὰ γεννᾶ ἡ τέλεσή τους στὴ Βόρειο Ἑλλάδα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου, καὶ πολλοὶ μὲ ρωτοῦν τί εἶναι *τάναστενάρια* καὶ τί ἡ *πυροβασία* καὶ ἡ *ἀκαῖα* τῶν ἀναστενάρων, ἀπὸ τίς γνωστὲς πηγὲς ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα καὶ ἀπὸ τίς περιγραφὰς ποὺ συλλέξαμε τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ καὶ τίς νέες φωτογραφίες, παρμένους ἀπὸ τὴν τέλεσή τους τὴν πρόσφατη, συναρμολογήσαμε μὲ παλαιὰ κείμενα τὴν παρακάτω μελέτη, ποὺ θὰ μπορέσει λίγο πολὺ νὰ λύσῃ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν περιέργειά μας ποὺ ἐκτείνεται σὲ πολὺν κόσμον. Τὴν ἐργασία αὐτὴ τυπώνουμε δηλώνοντας πὼς εἶναι ἓνα δοκίμιον ἄλλο, συνοδευμένο μὲ φωτογραφίες καὶ χάρτη τῆς περιοχῆς Ἄν. Θράκης, ὅπου ἡ κοιτίδα τοῦ ἔθιμου αὐτοῦ στὴ σειρά τῶν αἰώνων, καὶ στηριγμένο σὲ ἕως τώρα γνωστὰ γιὰ τὸ ἔθιμο. Μ' αὐτὸ ἐλπίζω νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης μιὰ σαφῆ γνώμη καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ σκέψη του καὶ νὰ θαυμάσῃ πὼς ἀπὸ αἰῶνες τώρα περισώθηκε τὸ ἔθιμον στὸ Θρακικὸ Λαὸν καὶ παραδόθηκε ὡς τίς μέρες μας — σὲ μᾶς — αὐτούσιον, μυστικοπαθὲς καὶ ἀνερμήνευτον ἀλλὰ καὶ συμπαθητικόν.

Τὴν ἐργασία αὐτὴ ἐνισχύουμε καὶ μὲ τὴν ὑστερονῆ γνώμη τοῦ Κ. Ἄ. Ρωμαίου ἀκαδημαϊκοῦ, γιὰ τάναστενάρια ποὺ πρόθυμα μᾶς ἔδωσε ὑποχωρώντας στὴν παράκλησίν μας. Ἡ γνώμη του σοφὴ, βαθυστόχαστη, ἀμερόληπτη καὶ λιτὴ ἀποτελεῖ τὸν καλύτερον γνώμονα ὅλων ὅσα παραθέτουμε. Εἶναι ὁ πιὸ βαθυστόχαστος μελετητὴς τοῦ ζητήματος κ᾽ἐχει ἐγκύψει ἀπὸ φιλοσοφικὴ διάθεση, ἀρχαιολογικὴ σοφία καὶ λαογραφικὴ πείρα περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον στὸ νόημα τοῦ ἔθιμου, ὡς ἐπίσης καὶ τὴ γνώμη τοῦ κ. Ἄ. Τανάγρα, ποὺ πρόθυμα μᾶς τὴν ἔστειλε συγκεντρωμένη.

Παραδίδοντας τὴν λαογραφικὴν αὐτὴν ἐργασία στοὺς περιεργούς ἀναγνώστες — σὸλο τὸ ἑλληνικόν — τοὺς εὐχόμεθα νὰ εὐρουν ἱκανοποίησιν τοῦ πόθου των.

## Α' Τ'ΑΝΑΣΤΕΝΑΡΙΑ ΠΑΝΑΡΧΑΙΟ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΙΡΙΝΟ ΕΘΙΜΟ ΤΗΣ ΑΝ. ΘΡΑΚΗΣ

Τ' ἀναστενάρια τῆς περιοχῆς Ἀγαθουπόλεως, πού μετεφέρθησαν στὴν Ἑλλάδα καὶ τελοῦνται τώρα στὴν Ἁγία Ἐλένη Σεροῶν, στὸ Λαγκαδά, στὴ Μελίκη Βεροῖας καὶ Μαυρολεύκη Δράμας κάθε χρονιά στὶς 21 Μαΐου τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, δὲν εἶναι γνωστὰ στὴν Ἑλλάδα παρὰ σὲ στενώτατο κύκλο ἀνθρώπων, πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς λαογραφικὲς μελέτες. Καὶ ὅμως εἶναι μιὰ μεγάλη κληρονομία ἐθνικὴ καὶ παμπάλαιη, πού μᾶς βαρύνει ἀντι νὰ μᾶς τονώνει καὶ νὰ μᾶς οἰστρηλατῇ, σὰ νᾶναι κανένας πύργος, πού ἀπαιτεῖ βαρεῖα ἔξοδα γιὰ τὴν συντήρησή του. Καὶ ὅμως τίποτε δὲ χρειάζεται.

Εἶναι ἀπλῶς ἡ περιφρούρηση ἑνὸς ἔθιμου παμπάλαιου, ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν Διονυσιακῶν ἐορτῶν, μελίφαση χριστιανικὴ. Οἱ ξένοι, ὅπως ὁ Dawkins, ἀπὸ πολλὰ χρόνια μελετοῦσαν τὸ ἔθιμο μεταβαίνοντας στὴ Θράκη τὴν Ἀνατολική, —ἐπαρχία Ἀγαθουπόλεως, χωριὰ Κωστή, Μπροτίβο, Γαλαζάκι κλπ. — ἀποχωρισμένη κι ἀπομονωμένη, ὅπου διατηρήθηκε τὸ ἔθιμο κὴ παλαιότητα τῶν κατοίκων κὴ παράδοση ἀναλλοίωτη, γιὰτὶ ποτὲ δὲν ἐπρόσκοψεν αὐτὴ στὴν κάθοδο τῶν βαρβάρων λαῶν τοῦ Βορρᾶ πρὸς τὰ κάτω. Οἱ Ἕλληνες τοῦ τόπου αὐτοῦ στὴν πάροδο τῶν αἰῶνων καὶ ἐκχριστιανισμένοι δὲν ἔπαυσαν νὰ τελοῦν καὶ τὸ ἔθιμό τους κατὰ παράδοση σωσμένο κι ἀλλοιωμένο ἴσως, ἀλλὰ πάντως ἔθιμο πανάρχαιο καὶ συγγενικὸ μὲ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου, τοῦ θεοῦ τοῦ κρασιοῦ καὶ τοῦ πότου. Τὸν τόπον αὐτὸν ἴσως οὐδέποτε ἐπάτησαν βάρβαροι στὸ πέρασμά τους, γιὰτ' εἶναι βουνὰ καὶ δάση ἀπάτητα. Γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι παρέμειναν ἀνέπαφοι κι' ἀκατάλυτοι, ἄγνοι κι αὐτοὶ καὶ τὰ ἔθιμά τους, ἔθιμα παράδοξα καὶ περίεργα μέχρι καὶ τῆς καύσεως καὶ ἀπανθρακώσεως τῶν νεκρῶν<sup>1)</sup>, ἔθιμο πού ἐτελούνταν μυστικοπρεπῶς τὴ νύκτα γιὰ τὸν φόβο τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν καταδίωξη τοῦ κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐνθυμοῦμαι μικρὸ παιδὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς νὰ κατεβαίνουν στὴν πατρίδα μου τὶς Σαρ. Ἐκκλησίες ὡς «μποζουτζήδες» καὶ «σαραπανατζήδες», ὅταν τὸν Σ)βριο γίνονταν ὁ τρυγητός. Εἰς τὰ μέρη τους διατηροῦσαν μεγάλα εἶδη ζώων καὶ δυνατὰ — τὰ βουβάλια, τοὺς μαντάδες. Στὸν τρύγο κατέβαζαν τὰ βουβάλια αὐτὰ μὲ τὰ περίφημα ἀμάξια τους φτιαγμένα μὲ τὴν ξυλεία τῶν βουνῶν τους, πού γερὰ σὰν ἀπὸ ἀτσάλι, ἤμποροῦσαν νὰ δεχτοῦν ἀπάνω τους τὸ ληνὸ πού μαῦτὸν τρυγώντας, ἔφεραν τὰ σταφύλια

1) Βλ. Ἐρανιστῆς Σμύρνης 1911 καὶ Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. Δ' σ. 71.



ἀπὸ τὰμπέλια στὴν πολιτεία <sup>1)</sup>). Ἐφερναν καὶ τὶς φαμίλιες τους. Κατέβαιναν ὅσοι μπορούσαν νὰ τρυγήσουν σταφύλια, νὰ φορτώνωνται τὰ τρυγοκάλαθα, τὶς βοῦτες, νὰ πατοῦν σταφύλια καὶ νὰ κουβαλοῦν μούστο. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εὐσταλεῖς καὶ μυστικοπαθοὶ, σκεφτικοὶ καὶ σκωπτικοί. Τὸ πείραγμα-τους εἶταν θαῦμα. Βωμολόχοι, σκωπτικοὶ καὶ θρησκοδῆλοι, πονηροὶ κέπι-τήδειοι, ἀλλὰ σεμνοὶ καὶ καλοὶ Ἕλληνες πατριῶτες, ζοῦσαν τὴ μακάρια ζωὴ τῆς Θράκης. Συμπαθέστατους ἀκόμα τοὺς ἀγαπῶ τέτοιους πού τοὺς πρωτογνώρισα μὲ τὴ λύρα στὸ χέρι, τραγουδιάνους, χορευτὲς καὶ δουλευτὲς. Ἡ λύρα τους, ἢ νταλμπούκα—ὄχι τύμπανο—κὴ γκαίντα μὲ τὸ τραγοῦδι τους εἶταν τὰχώριστά τους ὄργανα, πού τοὺς χάριζαν τὴ χαρὰ μετὰ τὴν δούλεψη τὴ βαρειά <sup>2)</sup>. Δούλευαν πολὺ, ἔτρωγαν κέπιναν πολὺ, διασκέδαζαν, τραγουδοῦσαν, χόρευαν στὴν ἐντέλεια καὶ πείραζαν. Τὰ χαρίσματα αὐτὰ δὲν εἶταν μόνο δικά τους. Ὅλη ἡ περιοχὴ τῆς Στράντζας πρὸς τὴ Μαύρη θάλασσα εἶχε τὸ ἴδιο χαρακτηριστικό. Οἱ ἄνθρωποι ἔμοιαζαν κεῖχαν σχεδὸν τὴν ἴδια ντυμασιὰ <sup>3)</sup>—μὲ τὰ χειροποίητα στὸν ἀργαλειό τους πανιὰ—καὶ τὰ αὐτὰ ἔθιμα, ἔξδὸν ἀπὸ τὰναστενάρια, πού ἔμεινε ξεχωριστὸ δικό τους μυστικοπαθὸ ἔθιμο, καὶ πού τοὺς καθιστοῦσε περήφανους. Τὸν καιρὸ λοιπὸν τοῦ τρύγου στὴν περιοχὴ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν ἔκαμναν τὰ ἔθιμά τους, τὰστεῖα τους φοροῖ-νοντας «σκευὴν» ἀνάλογη μὲ τὴν ὥρα. Ἐκαμναν τὶς Τζαμάλες <sup>4)</sup>, τοὺς Κουάκερους καὶ τοὺς Καλόγερους <sup>5)</sup>. Φοροῦσαν κατάλευκα ροῦχα—φασμένα μὲ τὸ χέρι τῶν γυναικῶν στὰργαλειὰ—καὶ ραμμένα ἀπὸ τοὺς τερζῆδες τοῦ χωριοῦ φαρδομάνικα καὶ σιενόμακρα ποτούρια καὶ τσαρούχια. Πετοῦσαν, δὲν πατοῦσαν στὴν γῆ ὅπως βεβαιώνει μιὰ ἀναστενάρισσα.

Ἡ ὁμιλία τους γνήσιο καὶ πανάρχαιο ἰδίωμα ἑλληνικὸ—μὲ λέξεις παλαιότατες ἔγκατεσπαρμένες—εἶχε τὴ μουσικότητα τοῦ στίχου, τοῦ μέτρου, τοῦ ρυθμοῦ. Θαρρεῖς καὶ ποτὲ δὲν μίλησαν πεζὰ κιὰπλᾶ <sup>6)</sup>.

Ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους, ἡ πειθαρχία καὶ τὸ σέβας τοῦ μικροῦ πρὸς τὸ μεγάλο, ἡ ἀρχοντιά καὶ τὰξιώματα τῆς διακυβερνήσεως τῶν κοινοτήτων τους, ὅλα, ὅλα ἀξιοθαύμαστα. Νόμιζες πὼς ξαναζωντανεμένη μιὰ πανάρχαια κοινωνία, μιὰ πατριὰ, ξαναζοῦσε τὴν παμπάλαια ζωὴ τῶν προπά-

1) Βλ. Τρύγος στὴ Θράκη Ἄρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΔ', καὶ Θρακικὲς Ἡθιογραφίαι τόμ. Α' ὁ τρύγος τοῦ κῆρ Ἄμπατζόγλου.

2) «Εἶναι δύσκολο νὰ περιγραφῆ ἡ συγκίνηση πού δοκιμάζει κανένας, γὰρ φεὶ ὁ Πετρόπουλος Δ. Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Σ' σ. 268, ὅταν ἀκούει κανεὶς τοὺς Κωστηλῆδες νὰ τραγουδοῦν μὲ τὸν ἀργὸ καὶ ἐκφραστικώτατο ρυθμὸ τὰ τραγοῦδια τους γεμάτοι ἐκφραση καὶ πάθος, σὰ λαὸς μὲ πολὺ μυστήριο στὴν ψυχῇ, ὄρμες καὶ πάθος καταπιεσμένα, πού πληθωρικὰ ἐκδηλώνονται σὲ στιγμὲς τέτοιες».

3) Βλ. Ἄρχ. Θρ. Θησ. σ. 247 τ. Σ' ντυμασιᾶς σ. 241.

4) Ἄρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΑ' σ. 89 καὶ Θρακικὰ τόμ. Α' σ. 456—57.

5) Ἐβδομάς 1888 34—38 φύλλα.

6) λ. χ. Καὶ τί γαρις θάνοῖξωσι τὸ φοῦρνο νὰ τὰ φᾶσι ;



πων μας. Τόσο ἀπείραχτη κιάνεπαφη περνοῦσε ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων στὰ μέρη ἐκεῖνα, ἀπομονωμένων μέσα στὰ πυκνά δάση, τὰ ρουμάνια, τὶς χαράδρες, τὰ πλούσια ποτάμια, Ρέσβι καὶ Βελίκα, μὲ τὶς πέτροφρες, τὰ γιγιάσματα, ὥστε, ὅταν τοὺς ἀντίκρυζες, σοῦ γεννοῦσαν τὴν ἐντύπωση ξωτικῶν κι' εὐτυχησμένων ἀνθρώπων μιᾶς ἐποχῆς ἀπόμακρης, εὐτυχησμένης καὶ γαληνεμένης



Ἀρχιαναστενάρισες στὴν Ἁγία Ἐλένη | Σερρών μὲ τὴν εἰκόνα, τὴ Χάση (τὶς Χάρες).  
«Γεῖγασι καὶ στόλιση γοὶ Χάρες κατοτεινὴ χρυσὴ κι' ἀσημένια. Τὰ στολίσματα γή-  
διανα πολὺ παλιά». (Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. Ε' σ. 138).

καὶ θεοφοβούμενης, ποὺ τῷδειχναν ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τους καὶ ποὺ δὲν προέρχονταν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο. Κέντρο ὅλου τούτου τοῦ ξωτικοῦ κόσμου ἦταν τὸ Κωστή. Παραθέτω ἐδῶ τὸ παρακάτω ἱστορικό σημεῖωμα, αὐθεντικό καὶ πραγματικό. Εἶναι ἓνα χωρογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Δ. Πετροπούλου ἀπὸ τὸν ΣΤ' τόμον τοῦ Ἀρχ. Θρ. Θησ. (σ. 225 κ. ἑξ.).



«Ένα ἀπὸ τὰξιόλογα χωριά στὴν περιφέρεια Βύζας τῆς Ἀν. Θράκης εἶναι καὶ τὸ χωριὸ Κωστιῆ, ποῦ ἀπὸ τὸ 1914 καὶ δῶθε κατέχεται ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Οἱ παλαιοὶ τοῦ Ἑλληνες κάτοικοι, πρόσφυγες μετὰ τὸ μεγάλο διωγμὸ τοῦ 1914, βρίσκονται σήμερα σκορπισμένοι στὰ διάφορα χωριά τῆς Μακεδονίας οἱ περισσότεροι, καὶ πολὺ ὀλίγοι σὲ πόλεις τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἑλλάδος. Τριάντα περίπου χιλιόμετρα ἀνατολικά τῆς Βεροῖας, πέρα ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα, στὸ χωριὸ Μελίκη, εἶναι ἐγκατεστημένες περὶ τὶς ἐξήντα Κωστιανὲς οἰκογένειες. Μαζὶ μὲ τὴν ἀγάπη τους πρὸς τὴν ἐργασία καὶ τὴν πρόοδο ἔχουν μεταφέρει ἐκεῖ οἱ Κωστιανοὶ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς παλαιᾶς τους πατρίδας. Φιλόπονοι καὶ φιλήσυχοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ Θράκες, ἀποτελοῦν ἕναν πυρῆνα προοδευτικὸ ἀνάμεσα στοὺς γηγενεῖς Μακεδόνες.

«Χάριν τῆς λαογραφικῆς καὶ γλωσσικῆς ἐρεῦνης ἐπισκεφθήκαμε τοὺς Κωστιανούς τῆς Μελίκης. Ἐζητήσαμε πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τους, τὴ ζωὴ τους στὸ παλιό τους χωριό, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά τους. Λίγα πράγματα γνωρίζουν γιὰ τὴν παλιὰ ἱστορία τοῦ χωριοῦ τους. Ἐφτακόσια χρόνια, πάνω κάτω λένε, εἶναι χτισμένο ἐκεῖ ποῦ βρίσκεται τώρα τὰγαπητό τους χωριὸ τὸ Κωστιῆ. Ἐκεῖ στὴν ἑσχατιὰ τῆς Ἀν. Θράκης ζοῦσαν 480 περίπου οἰκογένειες Κωστιανῶν στὸν ἔφορο τόπο τους ἤσυχες, χωρὶς ποτὲ νὰ λησμονήσουν τὴν ἑλληνικὴ τους καταγωγή, χωρὶς νὰ παύσουν νὰ μιλοῦν τὴν ἀρχαιοπρεπὴ καὶ μουσικώτατὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ νὰ διατηροῦν ἄσβεστη τὴν χριστιανικὴ τους πίστη. Τὰ ὄνειρα ποῦ γαλουχοῦσαν ὅλο τὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό ἐτόνωναν καὶ συγκρατοῦσαν καὶ τοὺς Κωστιανούς. Γιὰ τὴ μεγάλη ἐποποιία τοῦ 1821 καὶ ἄλλα μεγάλα γεγονότα τοῦ περασμένου αἰῶνα, ποῦ συνετέλεσαν στὴν ἔθνικὴ ἀναγέννηση τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴ θέση ποῦ πῆραν ἀπέναντι στὰ γεγονότα αὐτὰ οἱ πρόγονοὶ τους, δὲν γνωρίζουν πολλὰ πράγματα οἱ σημερινοὶ Κωστιανοί. Ζωηρὲς ἀναμνήσεις διατηροῦν ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῆς πατρίδος τους στὴν ἐποχὴ ποῦ ἀρχίζει ἡ δράση τῶν κομιτάτων.

«Οἱ συχνὲς συμπλοκὲς μεταξὺ Βουλ. ἀρων καὶ Τούρκων κατὰ τὸ 1903—1904 εἶχαν ἄμεσο τὸν ἀντίκτυπό τους καὶ στοὺς ἐκεῖ Ἑλληνες Κωστιανούς καὶ λοιποὺς τῆς περιφέρειας. Τὸ ἔτος 1904 ρωσικὰ πλοῖα κατέπλευσαν στὴ Νιάδα. Οἱ λίγοι Τούρκοι—ὄχιτὼ οἰκαγένειες—ποῦ εἶχαν στὰ χέρια τους τότε τὴ διοίκηση τοῦ τόπου, ἐταράχθηκαν. Οἱ Κωστιανοὶ τοὺς ὑπεβόηθησαν νὰ φύγουν. Ἀπὸ τοῦ 1911 κυρίως κέπειτα δροῦ ἐκεῖ ἔντονα τὸ ἑλληνικὸ κομιτάτο. Ἀρχηγὸς στὴν περιφέρεια ἐκείνη εἶναι ὁ καπετὰν Θεοδωράκης ἀπὸ τὴ Βύζα, ποῦ ζεῖ ἀκόμα στὸ Κιλκίς. Τὸ 1912 ἄνδρες τοῦ κομιτάτου ληστεύουν τὸ ταχυδρομεῖο. Στὰ 1913 τὸ βουλγαρικὸ κομιτάτο, περισσότερο σκληρό, ἀναγκάζει τοὺς Κωστιανούς νὰ παραδώσουν τὰ ὄπλα, χρήματα καὶ ὅ,τι ἄλλο πολῦτιμο εἶχαν. Στὸ 1914 ἀκολουθεῖ ὁ μεγάλος διωγμός. Οἱ Κωστιανοὶ διεσκορπίσθηκαν ἐδῶ κέκεῖ ὡς πρόσφυγες. Ἄλλοι ἔφυγαν γιὰ τὴ Βάρνα, ἄλλοι γιὰ τὸ Πύργο, ἄλλοι γιὰ τὴν Πόλη καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Δέκα τέσσερες οἰ-

κογένειες Κωστιανῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βρίσκονται στὴ Θράκη. Στὴ Θεσσαλονίκη ἔμειναν ἕξι χρόνια στὰ παραπήγματα. Στὰ 1920 ξαναγύρισαν στὴ Θράκη στὸ Μπουναρ-Χισάρ καὶ σάλλα χωριά τῆς Βύζας, ὄχι ὅμως στὸ Κωστή πού τὸ κατεῖχαν οἱ Βούλγαροι μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου. Στὰ 1922 μὲ τὴ φυγὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴ Θράκη ἔγινε ὁ δεύτερος διασκοπισμὸς σὲ διάφορα χωριά τῆς Μακεδονίας, στὴν Καρασκάσκα ('Αγία Ἑλένη) τῶν Σερρῶν, στὸ Μπούτκοβο, στὸ Καρακαβάκι, στὸ Ὀρλιακο, στὸ Λαγκαδαῦ, στὴ Μελίκη κ. ἄ.»<sup>1)</sup>).

«Στὸ Κωστή τὰ κατοπεινὰ χρόνια ἔζησάμε καλὴ ζωὴ. Πελέμιζάμε, ἔκαμνάμε τὰ χωράφια πὲ τίς βῶκ', πὲ τὰ βουβάλια κῆκανάμε φλάσκα κλπ.» (συνέχεια βλέπει κανεῖς τόμ. Ζ' Ἀρχ. Θρ. Θησ. σ. 227—228).

Στὰ 1873 ὁ Ἄν. Χουρμουζιάδης στὴν Πόλη ἐπιχειρεῖ πρῶτος νὰ μιλήσῃ γιὰ τὰ τελούμενα δράματα τῶν ἀναστεναρῶν τῆς περιφέρειας Ἁγαθουπόλεως, πού ἡ φήμη τους ἔφτασε στὰ Πατριαρχεῖα σὰν μιὰ αἴρεση θρησκευτική. Οἱ δεσποτάδες τῆς περιφέρειας κατεδίκασαν τὸ ἔθιμο καὶ τὴν τέλεσή του<sup>2)</sup>, ἀλλὰ κανένας διωγμὸς, καμιά ἀπειλὴ δὲ στάθηκε δυνατὴ νὰ λυγίσῃ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ χωρισμὸ τους ἀπὸ τὸ ἔθιμο αὐτό. Ὁ Χουρμουζιάδης εἴτε πηγαίνοντας εἴτε ἀπὸ ἀκούσματα γινώρισε τὸ ἔθιμο τὸ μελέτησε, τὸ σπούδασε, ἐπεχείρησε νὰ τὸ περιγράψῃ καὶ τὸ πέτυχε μὲ τὴ διάλεξη πού ἔδωσε στὴ Μ. Σχολὴ καὶ κατόπι μὲ τὸ βιβλιαράκι του μὲ τὸν τίτλο : «Περὶ τῶν Ἀναστεναρίων καὶ ἄλλων τινῶν παραδόξων ἐθίμων καὶ προλήψεων», 1873. Ἀπὸ τὸ προοίμιον τοῦ βιβλιαρίου τῶν 28 σελίδων, μαθαίνουμε ὅτι γράφηκε γιὰ δυὸ λόγους. Πρῶτα γιατί «τὸ πρᾶγμα, πρὸς τοὺς θεσμοὺς τῆς μητρὸς ἐκκλησίας ἀπαῖδον, συντόνου χρήζει ἐπιμελείας καὶ ἐνεργείας, ἵνα μὴ τὰ τέκνα αὐτῆς ἐν βαθεῖ σκότῳ καὶ πλάνῃ διαπορεύωνται». Δεύτερον γιὰ ἀντίδοτον στὴ θεωρίαν τοῦ Φιλαμεράνου, πού εἶχε διαδοθῆ πολὺ βλαπτικὰ γιὰ μᾶς στὸν κόσμον, πάνω στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 «τοῦτο δέ, ἵνα καὶ ἐκ τῶν παραδόξων ἐθίμων τῶν ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς Θράκης; μέχρι τοῦδε δια-

1) Ἡ προέλευσις τοῦ ὀνόματος Κωστή εἶναι θρυλλος. «Ἐκεῖνα τὰ χρόνια, διηγεῖται ὁ Κωστιανὸς Κωνστ. Γ. Παπαγιάννης, γήθανα ὀλόυρα πολλὰ χωριά καὶ χάλιασάσι πὲ τίς πελέμ'. Οἱ χωριανοὶ ξέβηκᾶσι πᾶ στὰ δάση πὲ γούλα τὰ χωριά καὶ ἔκανᾶσι κολύμπες δῶ-κεῖ, μέσα στὰ ρυάκια πέντε φαμίλιες δῶ, πέντε κεί, πέντε παρὰ πέρα. Γήλεγάσι ὁ ἕνας τὸν ἄλλον :—Ποῦ ἔχ'ς σὶ κολύμπα ;—Ἐγὼ ἔχω στὸ τάδε τὸ ρυάκ', γήλεγε ὁ ἕνας. — Ἐγὼ ἔχω σὶ Παχὺ τὸ ρυάκ'. Ἄλλος γήλεγε ἔχω στὸ Τριπόρ'.—Ἐγὼ σὶ τὴν Καστανιά. Στὸ χωριανὸ τὸ ρυάκ' γεῖχε κολύμπα κῆνας Κωστιῆς. Νταμῶθηκᾶσι μερικοὶ γύστερα καὶ γεῖπασι :—Ἄ πᾶμε καὶ μεῖς κεί πού ἔχ' ὁ Κωστῆς κολύμπα νὰ μένουμ' πολλοί. Ἔτσ' στὸ χωριανὸ τὸ ρυάκ' πὲ τίς πολλοὶ πού νταμῶθηκᾶσι ἔγινε τὸ Κωστή. Ἐγινε τὸ χωριὸ λίγο δὲ λίγο μεγάλο καὶ ἴσαιμε σήμερον πόνμε τῶνομά δου Κωστή». (Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. 5' σ. 226),

2) Βλ. Ἀρχ. Θρακ. Θησ. Τόμ. Ε' σελ. 139.



τηρουμένων, οἱ τῶν τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης σοφῶν νοθεῖαν ἡμῖν καταγόντες καὶ τὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καταγωγὴν κίβδηλον κηρύξαντες, κατάδηλοι γένωνται ὅτι ἄγνοιαν τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου ἐφθησαν ὀφλισκάνοντες· διότι οἱ νῦν ἕκασταχοῦ Ἕλληνες, καίτοι διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἔκπαιλαι ἀπεξεδύθησαν, ὅμως μέντοι ὁ δῆμος, ὁ τῶν γυναικῶν μάλιστα, πολλὰ μὲν τῆδε κακεῖσε τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ἀρχαῖα ἔθιμα διεφύλαξεν, ἔστι δ' ὅπου καὶ τὰς ἀρχαίας τελετὰς ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον μετέβαλε καὶ τὰς τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας πομπὰς καὶ τὰς θυσίας καὶ τοὺς χοροὺς εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν εἰσήγαγεν»<sup>1)</sup>.

Ὡστε ὁ σκοπὸς εἶναι διπλὸς καὶ ὁ κόπος ἀξιόλογος. Γνωρίζουμε ἀπὸ προφορικὰς ἀφηγήσεις πὼς ἡ ἐκκλησία μὲ νουθεσίαι πάντοτε ἐπιχείρησε νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς χωρικοὺς τῆς ἐπαρχίας νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἔθιμό τους. Εἶχε μεταχειρισθῆ καὶ ἀπειλές. Τίποτε ὅμως δὲν κατίσχυσε νὰ χαθῆ τὸ ἔθιμο πού τοὺς παραδόθηκε ἀπὸ τοὺς προαιώνιους προγόνους καὶ ἡ παράδοση ὑπῆρξε τόσο ἰσχυρὴ καὶ δυνατὴ. Οἱ μητροπολιτάδες, ἄλλοι μὲ τὸ καλὸ καὶ ἄλλοι μὲ τὸ κακὸ, νουθετώντας ἢ ἀπειλώντας ἀπέτυχαν καὶ ἀφῆκαν τὶς πιέσεις καὶ ἐπέτρεψαν νὰ συμμετάσχῃ καὶ ὁ κληρὸς διαβάζοντας στὴ θυσία ταύρου τὴν εὐχὴ γιὰ τὸ κουρμπάν<sup>2)</sup>.

Ὁ Δελγιάννης Β. διδάσκαλος περισυλλέγοντας ἐπιτόπια πληροφορίες γιὰ τὸ ἔθιμο κατέγραψε τὰ ἐξῆς ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ γιὰ τὶς ἐνέργειαι τῆς Ἐκκλησίας<sup>3)</sup> στὸ Ἄρχεῖο Θράκης.

1. «Μία φορὰ ἦρετε ὁ δεσπότης ἀπ' τὴ Σωζόπολη γιὰ νὰ μιοδίξῃ αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ ἔβαλε γυναικῆτικα ροῦχα, στὸ κεφάλι μαγουλίκα μαγναδένια καὶ στὴ μέση τάσια ἀσημένια (ζώνη) κῆκατσε στὸ παραθύρ<sup>4)</sup> καὶ λόγιαζε (ἔγλεπε) τ' Ἄναστενάγια πὺν χορεύασι πὰ στὴ σιὰ. Ὁ μουχιάρης τῆ χωριοῦ πὺν ἦδαν κοδὰ του τὸν ἐρώτησε: «Τί λές, γέροντα, γι' αὐτὰ πὺν λογιάζεις»; «Τί νὰ σᾶς πῶς, παιδιά, ὅ,τι θέλτε κάντε, δὲν μπορῶ νὰ σᾶς πῶ καντίποτα».

2. Ὑπῆρχε ἡ πρόληψη μάλιστα πὼς ὅποιος ἐβίαζε ἢ παρημπόδιζε τὴν τέλεση τῶν ἀναστεναρίων χάτι θὰ πάθαινε. «Ἐμένα, διηγεῖται ὁ Γεώργιος Παπάδος (σ. 130, Ε' τ.), ὁ πατέρας μου εἶταν παπᾶς. Πρὶν 51 χρόνια ἐγὼ ὅταν ἤμουν βυζανιάρικο παιδί ἐνὸς χρόνου, θέλοντας νὰ πάψῃ τὸ κακὸ αὐτό, ἔκρυψε τὶς εἰκόνες κάτω ἀπὸ τὸ προσκυνητάρι τῆς ἐκκλησίας μας, πὺν εἶχε ἕνα ντουλαπάκι. Ὅταν τὴ χρονιά ἐκείνη θέλησαν πάλιν τ' ἀναστενάγια νὰ κάνουν τὰ συνηθισμένα, πῆγαν νὰ παραλάβουν τὰ εἰκονίσματα ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ δὲν τὰ βρῆκαν στὴ θέση τους. Ρωτοῦν τὸν πατέρα μου, ἀλλὰ ἐκεῖνος τοὺς ἀπάντησε ὅτι δὲν ξέρει τί γίνηκαν. Στὰ ὑστερονὰ τοῦ λέγουν: «Ἐ! παπᾶ, εἶναι περιττὸ νὰ μᾶς κουράζης» ἐμεῖς ξέρουμε πὺν τὰ ἔκρυψες».

1) Περὶ ἀναστεναρίων. Ἄν. Χουρμουζάδης, σελ. 3.

2) Ἄρχ. Θρ. Θησ. Τόμ. Ε'. σ. 140.

3) Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε', σελ. 130 κ.ε. 3 Ἀνέκδοτα.

Καὶ τράβηξαν πρὸς τὸ προσκυνητάρι. "Ἀνοιξαν τὸ ντουλαπάκι καὶ τὰ βρῆκαν μέσα ἐκεῖ. Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ὁ πατέρας μου μὲ τὴν μητέρα μου τρελλάθηκαν!"

3. «Ὁ Κυριακὸς Δούντας ὅδες ἔγινε ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησιᾶς στὰ 1908 θέλησε νὰ μοδιῆξει νὰ χορεύουν τ' ἀναστενάρια καὶ τ' ἀναστενάρια δὲν χορεύασι πιά. Ὑστερα ἀπὸ καμπόσα χρόνια στὰ 1917 πού'γιναμι' ματζήρδες (πρόσφυγες) καὶ ἤρταμε στὴ Θεσσαλονίκη, πεθάνασι τὰ πένδε κορίτσια δου οὔλα καταποδιαστά. Καὶ οἱ χωριανοὶ μας ὕστερα εἶπασι πὺ δὸν ἤ'υρε ἡ ἁμαρτία, γιὰτὶ μοδιῆζε τ' ἀναστενάρια νὰ μὴ χορεύουσι ἀπὰ στὴ σιὰ».

4. «Μιὰ φορὰ πὺ γῆρτε ὁ δεσπότης (Παρθένιος Σωζοαγαθουπόλεως) πὺ γεῖχε δα παγορεμένα τἀναστενάρια, γεῖδε δους πὺ χόρευγάσι κρυφὰ πὲ πάνω σὲ ἓνα σπίτι. Τὸ πουργὸ φούγιαξέ δους, γιὰτὶ ἔκαναο' τἀδέτι πὺ γεῖχε παγορεμένο. Κεῖνοι γεῖπασι ὅτι δὲν ἔκανάσι καντίποτες. Ὁ δεσπότης γεῖπε δους νὰ βγάλουν τὰ παπούτσια δους Λόγιασε καὶ γεῖδε τὰ ποδάρια δους πὺ δένε γήδανε ψημένα πὲ τὴ σιὰ. Τότε ἄφισέ δους νὰ κάνουν τἀναστενάρια δους ὅπως θέλουσι»<sup>1)</sup>.

Ὡστε βλέπουμε ὅτι δὲν μένει ἀτιμώρητη ἡ προσπάθεια νὰ ἐμποδιστοῦν καὶ νὰ μὴ γίνουν τ' ἀναστενάρια.

Ὁ Χουρμουζιάδης στὸ βιβλιαράκι του σ. 18 βεβαιώνει τὰ ἑξῆς: «Πολλάκις δὲ δεινοὺς διωγμοὺς παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχιερέων αἱ τοιαῦται εἰκόνας ὡσπερ εἰδωλά τινα λατρευόμενα, ὑπέστησαν, καὶ ὁ ἐλέγκυς βαρὺς κατ' αὐτῶν ἐπέπεσε καὶ εἰς τὸ πῦρ παρεδόθησαν, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ τε πανιερ. πάλαι μὲν ποτε Σωζοαγαθουπόλεως, ἤδη δὲ πρῶην Λαρίσσης κ. Δωροθέου καὶ τοῦ πρῶην Σωζοπόλεως κ. Προκοπίου καὶ τοῦ ἐν μακαρία τῇ λήξει γενομένου πρῶην Βιζύης, κυροῦ Ματθαίου, ὅστις καὶ μάστιξι πολλάκις, καὶ αὐτὸς ἰδίῳ στόματι ἡμῖν ὠμολόγησε τὰ Ἀναστενάρια ἐφιλοφρονήσατο, ἀλλ' ὁ διωγμὸς, ὡς ἀείποτε, ἀντὶ τοῦ καταπαῦσαι τὴν πρόληψιν ἔτι μᾶλλον αὐτὴν ἐπέτεινε καὶ βαθύρριζον καὶ ἰσχυροτέραν κατέστησε». Καὶ συμπληρώνει εὐχόμενος ὡς ἑξῆς: «Ἐναπόκειται δὲ τῇ φιλοστοργίᾳ τῆς μητρὸς ἐκκλησιᾶς ἵνα περὶ τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας καὶ τῶν ταλαιπῶρων τούτων τέκνων αὐτῆς φροντίση τῶν ἐν βαθεῖ σκοτῶ ἤδη διαπορευομένων»<sup>2)</sup>.

1) Βλ. Ἀρχ. Θρ. τ. Ε' σ. 139. Καὶ τώρα ὁ δεσπότης Σεργῶν τοὺς πῆρε τις εἰκόνας καὶ τοὺς τις δίνει μόνο στὶς 21 Μαΐου. Καὶ τοῦτο, κατὰ βεβαίωσιν τοῦ κ. Τανάγρα, γιὰτὶ βλάπτει τοὺς παπάδες στὰ τυχερά τους. Οἱ ἀναστενάρηδες θεραπεύουν ἀρρώστους, γιὰτρεῦουν ζῶα, ἀποδιώχνουν κακὰ δαιμόνια κλπ. καὶ ἀμείβονται. Αὐτῆς οἱ ἀμοιβῆς ἦταν πρῶτα τῶν παπάδων.

2) Ὁ Θραξ νομάρχης Σεργῶν κ. Τσελίκας ἐρωτηθεὶς ἀπὸ μένα τὸν ἴδιο πῶς πῆγαν τἀναστενάρια (1950 Μάιος), περιφρονητικὰ μοῦ εἶπε ὅτι θὰ προσπαθήσῃ νὰ τἀπαγορεύσῃ γιὰ τὸ προσεχὲς ἔτος 1951, γιὰτὶ εἶναι αἰσχος. Ὡστε καὶ σήμερα ἐτοιμάζονται διῶχτες τοῦ ἐθίμου. Ἀλλὰ πρέπει ν' ἀφεθῇ νὰ γίνεταὶ αὐθόρητο καὶ πλημμυρισμένο ἀπὸ τὸ μυστικισμὸ του πὺ εἶναι καὶ τὸ κύριο χαρακτηριστικόν.



Ὁ δὲ Δ. Πετρόπουλος (στὸν ἴδιο τόμο Ε', σελ. 136) μᾶς δίνει ἀπὸ προφορικῆς ἐρμηνείας τὴν προέλευση τῆς λέξεως καὶ τὴ σημασίαν λέγοντας : «Οἱ Κωστηλῆδες τὰ ὀνομάζουσαν *ἀναστενάρια*, *ἀνεστενάρια* καὶ *νεστενάρια*. Ἐπίσης λέει *ἀναστενάρης*, *ἀνεστενάρης* καὶ *νεστενάρης*. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς συνδέουν τὴ λέξη μὲ τὸ ρῆμα ἀνασταίνω—ομαι, ἐπειδὴ οἱ ἀναστενάρηδες ἐπηδοῦσαν (ἀνεσταίνοντο) ἐπάνω στὴ φωτιά. Μὲ τὸν ὄρο *ἀναστενάρια* ὀνομάζουσαν καὶ τὴν ὅλην τελετὴν καὶ τοὺς ἀναστενάρηδες»<sup>1)</sup>.

Ὁ Χορμουζιάδης λέγει : «Ἀναστενάρια μὲν ἢ Ἀναστενάρης (ὁ Ἀναστενάρης, ἢ Ἀναστενάρια, τὸ Ἀναστενάρη ἢ Νεστενάρη) ἐκ τῶν ἐπιφωνημάτων ἔχ, ἔχ, οὐχ, οὐχ, ἔχ, ἔχ ἄπερ ἐπιφωνοῦσι χορευόντα ἴσως ἐπικέκληται θεόληπτοι δὲ ἢ μᾶλλον οἰστροπλήγες γίνονται ἄλλοι ἄλλοι<sup>2)</sup> ἐν ἄλλῳ χωρίῳ εἰς ἢ δύο ἢ καὶ τρεῖς ἐνίοτε»<sup>3)</sup>.

Παραθέτω ἐδῶ μιὰ περιγραφὴ αὐτούσια Κωστηλῆ πού ἀποτελεῖ φωτεινὴν δεσμίδα γιὰ τὸ ζήτημά μας<sup>4)</sup> : «Στὸ Κωστή γεῖχε πολλὰ ἀγιάσματα<sup>5)</sup> (ὀνομασία ἀγιασμάτων). Πὲ τὸ νερὸ πὲ τὰγιάσματα περιχιοῦδου ὁ κόσμος καὶ γιάνισκάσι τὰ βουζουνικά, γοῖ θέρμες κι ἄλλες ἀρρώστειες. Τ' Ἀι-Θανάση τὸ μεγάλο μῆνα πὲ βραδὺς στὶς δεκαφτά... Στὶς δυὸ τοῦ Μάη πάλε κόσμος πολὺς, γυναῖκες, παιδιὰ, κορίτσια, ἄδρῳ πῆγαινάμε στ' ἀγιάσμα πὲ τὶς λύρες, τὶς γαῖδες καὶ τὰ δαβούλια βροστέ. Τὰ Νεστενάρια κρατοῦσαι τὶς Χάρες (εἰκόνας) τ' ἀγι-Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἀγία-Ἐλένης στὰ χέρια πὲ τὸ μανίκι. Γεῖχασι μανίκι γοῖ Χάρες, πού ἔβανάμε δο μέσα στὶς «θῆκες» πού γήδου σὰ φηκάρια μέσ' τὴν ἐκκλησιά, καὶ κουνδούνια μικρά. Γεῖχασι καὶ στόλιση καλὴ γοῖ Χάρες καποτεινὴ χρυσῆ κι ἀσημένια. Τὰ στορίσματα γήδανε πολὺ παλιά, γιὰ καὶ τὰδέτι γήδου πολὺ παλιό, πὲ τὰ καποτεινὰ τὰ χρόνια καὶ τὰ ψηφιὰ πού γήδανε πὰ στὰ στορίσματα, γήδανε καποτεινὰ καὶ δὲ μπορούσανε νὰ τὰ διαβάσου. Γήδανε οἱ Χάρες γοῦλες χωριαγκιῆς καὶ γήφρονάσι δεσ πάλι στὸν ἐκκλησιὰ οἱ νεστενάρηδες ὅδες ἀλὰ μπιτίσει τὸ πανηγύρι»<sup>6)</sup>.

Ἐπίσης ἀπὸ συλλογῆ τοῦ Δεληγιάννη λέγει τὰ ἑξῆς : «Γύρω στὸ Κωστή εἶχαμε στὰ κουριά (δάση) πολλὰ ἀγιάσματα. Κάθε ἓνα περιβάλλονταν ἀπὸ ἕκταση 7—8 στρέμματα. Ἀγιάσματα εἶχαμε α) τ' Ἀγι-Κωνσταντίνου, β) τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου, γ) τοῦ Ἀγιοπατελεῆμονα, δ)

1) Παλαιότερες χρήσεις τῆς λέξεως στὴ σύνοψη χρονικῆ ἀνωνόμου (Σάβα μ.σ. βιβλ. 7 τ. σημ. 361) καὶ Du Cange Glosarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis στὴ σχετικὴ λέξη.

2) Γιὰ τὴν ἐτυμολογικὴν καὶ σημασιολογικὴν προέλευση τῆς λέξεως ἀναστενάρια μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης νὰ δῇ τὰ ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ τοῦ Δ. Γεωργακά Ἀρχ. Θ.σ. τ. Ε' σ. 40—42.

3) Βλ. Ἀρχ. Θ.σ. τ. Ε' σ. 137—38.

4) Γιὰ τ' ἀγιάσματα Θράκης βλ. Θρακικὰ τόμ. ΙΗ' σ. 219—290 Ἑλληνικὴς Σταμ. Σοφάντη.

5) Ἀρχ. Θ.σ. τ. Ε' σ. 138.

τῆς ἀγίας Παρασκευῆς, ε) τοῦ ἀγι-Λιά καὶ στ) τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ, ποὺ γιόρταζε στίς 24 Ἰουνίου. Τὸ τελευταῖο βρισκόταν σὲ μέρος γεμάτο βράχια καὶ ἄδεντρο. Οἱ γύρω ἐκτάσεις τῶν ἀγιασμάτων ἦταν φραγμένες μὲ χοντρά παλούκια πλεγμένα μὲ χοντρά ἐπίσης «βλόκια». Κελεிடῆ οἱ ξύλινοι αὐτοὶ φράχτες σάπιζαν, συνείθιζαν οἱ χωρικοὶ μας κάθε 3—4 χρόνια νὰ τοὺς ἀνανεώνουν. Αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς παλιοὺς πλοκοῦς, ποὺ μποροῦσαν νὰ γίνουν 6—7 ἀμάξια ξύλα, τοὺς κουβαλοῦσαν κατὰ Μάιο στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ καὶ τοὺς ἀπλωναν ὅπως τὰ δεμάτια στ' ἄλῶνι»<sup>1)</sup>. (Βλ. Δηληγιάννη Β. Ἀρχ. Θρ. Θησ. Ε' τ. σ. 129—130).

Ὁ Χουρμουζιάδης μᾶς δίδει μιὰ εἰδυλλιακὴ περιγραφή τῆς περιοχῆς τῶν ἀναστεναρίων<sup>2)</sup> § 3. «Παρά τὴν Θρακικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, αἱ ἑλληνίδες πόλεις Μήδεια, Ἀγαθούπολις, Βασιλικός, Σωζούπολις, Ἀγχίαλος, Πύργος καὶ Μεσημβρία περιίστανται, χορὸν τινα ἔρρυθμον πρὸς τὸν φλοῖσβον τῶν κυμάτων τοῦ Πόντου συγκροτοῦσαι. Μεσογειότερον δὲ τῆς Ἀγαθουπόλεως, βαθεῖα καὶ μακρὰ καὶ χλοερὰ κοιλὰς ἀναπέπταται, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑψ' ὑψηλῶν ὄρεων περιπεφραγμένη. Ποταμοὶ δὲ δύο ἀπὸ τῶν ἑκατέρωθεν ὑπωρειῶν καταρρέοντες, τὴν κοιλάδα ποτίζουσιν καὶ μεσοποταμίαν τερπνὴν ἀποτελοῦντες, εἰς τὸν Εὐξείνου Πόντον ἐκβάλλουσιν, ὃ μὲν εἰς παράλιον χωρίον Ρέσβι, ἔξ οὗ καὶ ἐπικέκληται, ὃ δ' εἰς τὸ Γαλαζάκι νοτιώτερον, πλησίον τῆς Ἀγαθουπόλεως. Χωρία δὲ παραποτάμια καὶ ἐν ταῖς ὑπωρειαῖς διεσπαρμένα εἰσί, μικρὸν ἀλλήλων ἀπέχοντα, ὧν οἱ κάτοικοι, οἱ μὲν ἐκ τῆς γεωργίας, οἱ δὲ ἐκ τῆς κτηνοτροφίας, οἱ δὲ πλείστοι ἐκ τῆς ξυλείας τὸν βίον πορίζονται· ὀλίγοι δὲ τινες ἀνθρακεῖς εἰσι. Διὰ τὸ πανταχόθεν ἀπὸ κλειστον τῆς χώρας, ἢ μετὰ τῶν πέριξ ἐπιμιξία δύσκολος καὶ ἐκ τούτου Τυφλὴ ἐπαρχία ἐπικέκληται (Κιὸρ - Καζά).

«Ἡ δὲ φύσις ἐνταῦθα τὸ μὲν ἔαρ προσμειδιᾷ ἴλαρὰ καὶ χαρίεσσα· ὄρη κατάσκια, δένδρα οὐρανομήκη, πηγαὶ κρυστάλλινοι, χλόη ἀνθηρὰ, λήγια κυματίζοντα, ποταμοὶ ἠρόεμα τὰ διαυγῆ αὐτῶν ρεῖθρα κυλίοντες καὶ ποικιλανθῆς πέπλος τὴν κοιλάδα κατακοσμῶν ἄτασαν· ἔνθα, πῆ μὲν ποιμνίων οἱ ἄρνες χαριέστατα πρὸς τὸν αὐλὸν τῶν ποιμένων καὶ τὴν μελωδίαν τῶν κωδῶνων τῶν ἑαυτῶν μητέρων περιπηδῶσι, πῆ δὲ πῶλοι βαθυχαῖται καὶ ἀγέρωχοι εὐάρεστον τῆ ἀκοῆ χρομετίζουσι καὶ ὥσπερ σταδιοδρόμοι τινὲς ἐπιχαρίτως τὴν πεδιάδα διατρέχουσι. Τὸν δὲ χειμῶνα τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως λίαν μεγαλοπρεπὲς ἀναπτύσσεται· ὄρη χιονοικεπῆ καὶ ὑψικάρῆνα, ὥσπερ πολιοὶ τινες καὶ σοβαροὶ γέροντες, περικάθηνται, ἄνεμοι ἀγρίως μυκῶμενοι, χειμῶν βαρὺς καὶ παγετώδης, σινδῶν κατάλευκος τὸ πᾶν ἐπικαλύπτουσα καὶ ποταμοὶ θολοί, ὀρητικοὶ καὶ μετὰ πατάγου κατερχόμενοι· τοῖς δ' εἰς τὴν παρα-

1) Περιγραφή ἀγιασμοῦ βλ. Ε' τ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. σ. 138—139.

2) Περί ἀναστεναρίων κλπ. σ. 4 κ. ἐξ.



λίαν καταβαίνουνσι θάλασσα ἀγρία καὶ ἐχέεσσα, μανιωδῶς κατὰ τῶν βράχων τὰ ὡσπερ τινὰ ὄρη ἀνυψούμενα κύματα συντρίβουσα. Τὸ δ' ἐκπληκτικὸν τοῦτο τῆς φύσεως θέαμα τὴν φαντασίαν τῶν κατοίκων καταπλήττει καὶ ἐν τῇ ἐκπλήξει καὶ ἐκτάσει τῆς ψυχῆς αὐτῶν, οἰστροπληγες γινόμενοι, τὰ τε οὐχ ὄρατὰ ὄρωσι καὶ τὰ οὐχὶ ἀκουστὰ ἀκούουσι καὶ τὸ νευρικὸν αὐτῶν σύστημα συνταράσσεται καὶ ἀναστενάγια γίνονται».

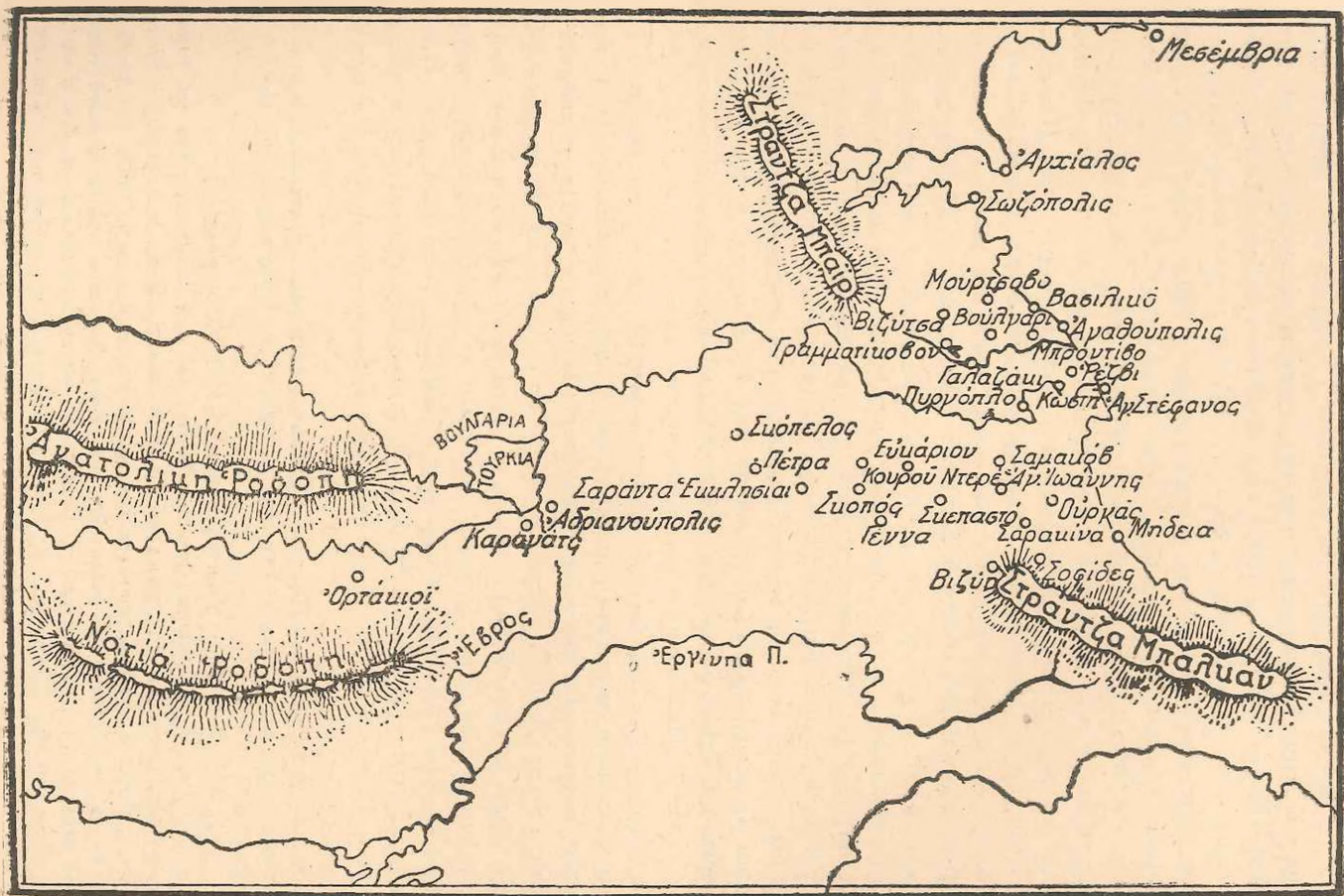
Ἔτσι ἐξηγεῖ ὁ σοφὸς καθηγητῆς τὰ νευρικὰ φαινόμενα ποὺ κατέχουν τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὥστε νὰ βλέπουν τὰ ἀόρατα καὶ τὰ οὐχὶ ἀκουστὰ νὰ κοῦν. Ἄλλὰ προβάλλει πρὸς τοῦτο καὶ τὴν παχηλὴ ἀμάθειά τους ὡς ἕνα λόγος γιὰ τὴν διατήρηση τῶν ἐθίμων τους. Καὶ συμπληρώνει:

§ 4 «Τὸ δὲ διὰ τε τὸ πενιχρὸν τοῦ πόρου καὶ τὸ ἀπόκεντρον τοῦ τόπου ἐπικρατοῦν βαθὺ σκότος τῆς παχυλωτάτης ἀμαθείας θαυμασιῶς εἰς τὴν μέχρι τοῦδε διατήρησιν πολλῶν ἐθίμων τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας συντέλεσε, καὶ δὴ καὶ τῆς τελετῆς τῶν ὀργίων τοῦ Διονύσου, ἐκχριστιανισθείσης μὲν καὶ ἀλλοίαν τινὰ μορφήν λαβούσης, φύσιν δὲ αὐτὴν διαφυλαξάσης, ὡς ἐκ τῶν ἐπομένων κατάδηλον γενήσεται».

Ἡ δὲ χωρογραφία ἔχει ὡς ἐξῆς: § 5) «Ἐπὶ τῶν ἐκβολῶν τῶν ποταμῶν Ρέσβι καὶ Βελέκα, πλησίον τῆς Ἀγαθουπόλεως, τὰ χωρία Ρέσβι καὶ Γαλαζάκι κείνται ὀλίγον ἂπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα· καὶ τὸ μὲν περὶ τὰς ἐξήκοντα, τὸ δὲ περὶ τὰς εἴκοσιν οἰκίας ἔχοντα. Τούτων δὲ δυτικώτερον, ἐπὶ τριῶν λόφων, ἀποτελούντων τρίγωνον, ἐπικάθηται τὸ Προδίβον ἢ Προδίλαβον οἰκίας περιέχον περὶ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι καὶ δύο ὥρας ἀπέχον τῆς Ἀγαθουπόλεως· μίαν δὲ καὶ ἡμίσειαν ὥραν περίπου δυτικώτερον τούτου, τὸ Κωστή· χωρίον παραποτάμιον καὶ ἕξ ἑκατὸν καὶ ὀγδοήκοντα οἰκιῶν συνιστάμενον· πρὸς μεσημβρίαν δὲ τούτου δύο ὥρας μακρὰν, τὸ Πυργόπλον (Μικρὸς Πύργος). Ἐν ἅπασιν δὲ τοῖς χωρίοις τούτοις τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν λαλοῦσι, κατ' ἰδιάζουσαν προφορὰν, ἐν παρατεταμένη φωνῇ, καὶ πλείστας ἀρχαιοτάτας λέξεις διασώζουσιν· οἷον ἐγέρθηκα, χεῖμαρρος, κῆπος, ρουάκι, παστός, πεδιάδα κ.τ.λ.). Βορειότερον δὲ τοῦ Κωστή μίαν ὥραν, κεῖται τὸ Βούλαρι, χωρίον βουλγαρικόν, ἕξ ἑκατὸν καὶ εἴκοσιν οἰκιῶν συνιστάμενον· τούτου δὲ μίαν ὥραν δυτικώτερον, κεῖται τὸ Μούρτσοβον, οἰκίας περιέχον ὀγδοήκοντα· καὶ τούτου μίαν ὥραν μεσημβρινιώτερον, ἐπὶ λόφου κεῖται τὸ Γραμματίκοβον, βουλγαρικὸν ὡσαύτως χωρίον, ἕξ οἰκιῶν ἑκατὸν καὶ πενήκοντα συνιστάμενον. Ἐν δὲ τοῖς τρισὶ τούτοις χωρίοις ἡ Βουλγαρικὴ γλῶσσα λαλεῖται καὶ ἐκ τῶν γειτόνων μόνον αἱ ἑλληνικαὶ προλήψεις μετεδόθησαν, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ γλῶσσα, διότι οὐδενὶ οὐδέποτε ἡ ἑλληνιστὴς ἐπῆλθεν, οὔτε τῆς Ἀνατ. Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐυαγγελίου μεταδιδούσης καὶ πόρρω τοὺς κοσμικοὺς σκοποὺς ἐπιδιώκοντος φιλετισμοῦ ἀπεχούσης»<sup>1)</sup>.

1) Βλ. Δ. Πετροπούλου. Λαογραφικὰ Κωστή, Ἀρχ. Θρακ. Θεσ. τόμ. Σ'.

2) Ἀδίκως μᾶς κατηγοροῦν οἱ Βούλαροι ὅτι ἑλληνίσσαμε τοὺς πληθῶν.



Χάρτης τῆς περιοχῆς τῶν Ἀναστεναρίων σὴν Ἀνατολική Θράκη



Ἐκ τῶν χωρίων αὐτῶν ποῦ παραθέτει ὁ Χουρμουζιάδης, ἄλλα γιορτάζουν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἄλλα τοῦ Ἁγιπαντελεήμονα κι' ἄλλα τοῦ προφήτη Ἡλία κι' ἄλλα στοῦ γενέσιον τῆς Θεοτόκου 8 Σ)βρίου. Οἱ ἑορτὲς τῶν ἀναστεναρίων εἶχαν διάφορα στάδια. Τὰ προεόρτια τοῦ Ἁγίου Κων)τίνου γιορτάζονταν στοῦ Κωστή, ποῦ πάντοτε προεξῆρχαν στίς γιορτὲς ὅπου ὑπῆρχε ἐκκλησία σὺνομά του κι' ἁγίασμα. Τὰ γιγνάσματα γνωρίζουμε ποιά σημασία εἶχαν στῆ Θράκη <sup>1)</sup> καὶ πόσο ὁ λαὸς τιμοῦσε τὰ νερά τῶν ἁγιασμάτων καὶ πῶς ταξίδευαν τρία ἡμερονύκτια νὰ πᾶν λ. χ. στοῦ ἁγίασμα τῆς Ἁγ. Τριάδος στὴν ἴδια περιοχὴ τῶν ἀναστεναρίων, ποῦ ἔσταζε τὸ βυζὶ τῆς Παναγίας. Ἐκ τῶν γιγνάσματα λοιπὸν ἄρχιζαν. Ὁ δὲ Χουρμουζιάδης μᾶς λέγει: «Τῆ δευτέρῃ Μαΐου, περὶ τὸ δειλινόν, αἱ γυναῖκες καὶ αἱ παρθένοι, καθαρὰ ἐνδεδυμένα, λαβοῦσαι τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Κων)τίνου <sup>2)</sup> ἐξέρχονται μετὰ θυμιαμάτων καὶ λαμπάδων εἰς τὸ τοῦ χωρίου ἁγίασμα, περιπεφραγμένον καὶ ὑψηλοῖς δένδροις κατάσκιον, ἔνθα καὶ περίπτερον ὤκοδόμηται. Ἐκ τῶν χόρτων καὶ τῆς ἄμμου αὐτὸ καθαρίσασαι καὶ τὸν φράκτην ἐπιδιορθώσασαι, τὰς λαμπάδας ἀνάπτουσι, θυμιῶσι, νίπτονται καὶ χρήματά τινα ἐν τῇ ἱερᾷ πηγῇ ρίπτουσιν· ἔπειτα δὲ χορὸν συγκροτήσασαι καὶ τοῖς συνήθεσιν ἄσμασιν χορεύσασαι, ἐν πομπῇ οἴκαδε ἐπιστρέφουσιν· ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς ἡμέρας μέχρι τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου, ὁ χορὸς καθ' ἑκάστην ἐξακολουθεῖ πρὸς ἐσπέραν».

Ὁ Δ. Πετρόπουλος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ περισυνέλεξε τίς ἐξῆς πληροφορίας <sup>3)</sup>: «Στίς δυὸ τοῦ Μᾶη πάλε κόσμος πολὺς, γυναῖκες, παιδιά. κορίτσια, ἄδρροι πῆγαινάμε στὰ γιγνάσματα πὲ τίς λύρες, τίς γκαίντες καὶ τὰ νταβούλια μπροστὲ. Τὰ ναστενάγια κρατοῦσασαι τίς χάρες (εἰκόνες) τ' Ἀγικωνσταντίνου καὶ τῆς Ἁγία-Λένης στὰ χέρια πὲ τὸ μανίκι... Στ' ἁγιάσματα ποῦ πῆγαινάμε, πάστρευγάμε τὸ ντόπο πὲ τὰ χορτάγια καὶ τὴν ἄμδη. Χαλνούσαμε τὰ παλιά τὰ ξύλα, γιατί γήντανε σαπισμένα κι' ἔφραζάμε δα τὰ γιγνάσματα πὲ τὰ καινούργια μπλόκια. Νίβγανται οἱ ἀνθρώποι πὲ τὸ νερὸ πὲ τ' ἁγιάσματα, ἤφινά σι πὲ κανένα μεταλλικό, ἔναφτάμε λαμπάδες καὶ γυρίζαμε στὰ σπίτια. Τὰ παλιά τὰ ξύλα πὲ τὰ φράγματα κουβανιοῦσάμε δα στ' ἄλάνι, γιὰ

σμούς των στῆ Θράκη. Ὁ Μυρτ. Ἀποστολίδης ἀπέκρουσεν ἐπιστημονικώτατα τὸν ἀστήρικτό τους ἰσχυρισμό. Ὁ Θεριανὸς μαστιγώνει τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀσύγνωστη αὐτὴ ἀμέλεια.

1) Βλ. Ἑλπ. Σταμ. Σαραντὴ Θρακικὰ τ. ΙΗ' τὰ γιγνάσματα.

2) Γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν εἰκόνων τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου στοῦ χορὸ τῆς φωτιᾶς, μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ὁ Κων)τίνος ὁ Μέγας, ποῦ ἀνακηρύχθηκε ἅγιος, ὑπῆρξεν ὁ ἀληθινὸς σωτήρας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ χωρὶς αὐτὸν ζήτημα εἶναι ἂν θὰ κατάρθωνε νὰ καταπνίξῃ τὴν παλιά θρησκεία καὶ νὰ ἀπλωθῇ τόσο πολὺ στὸν κόσμον ἢ χριστιανωσύνη. Γιαυτὸ οἱ ἀναστενάργηδες διπλᾶ τιμοῦν τὸνομά του, ὅπως καὶ τῆς Ἑλένης καὶ τὸ δίνουν βαφτίζοντας τὰ παιδιά τους. Ἔτσι καὶ τὸ χωριὸ τους στίς Σέρρες ὠνομάσθηκε Ἁγία Ἑλένη.

3) Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 188.

νά νάψουμε τις στιές για τὸ χορὸ στὴ μνήμη τῆ ἄ/ιου». Ὡστε μαθαίνουμε ἔδῳ πολύτιμη πληροφορία πὼς ἡ πυροβασία γινότανε μὲ τὰ ξύλα τὰ σάπια ποὺ ἔφερον ἀπὸ τὰ γιάσματα. Ὁ Χουμουζιάδης ὡς ἔξῃς περιγράφει τὴ μεταφορά τους: «Κατὰ τὴν παραμονὴν δὲ μάλιστα, ἅπαντες οἱ εἰς ἐργασίαν ἀποδημοῦντες, εἰς τὸ χωρίον συντρέχουσιν οἱ μὲν ἐπὶ τῶν ὤμων, οἱ δ' ἐπὶ τῶν ὑποζυγίων, οἱ δὲ ἐφ' ἀμαξῶν ξύλα φέροντες καὶ σωρὸν μέγαν ἀποτελοῦντες». Βλέπουμε ἀκόμη καὶ ἄλλες πληροφορίες. Πὼς οἱ παπάδες «ἔψαλνάσι ἁγιασμό», πὼς τὰ νεστενάρια μοίραζαν λαμπάδες, θυμίαμα, πὼς τ'ἀναστενάρια κάθε χωριοῦ στέκονταν ξεχωριστά, ὅπου πλησίαζε ὁ λαὸς γιὰ νὰ προσκυνήσῃ τὰ «κονίσματα» καὶ πὼς γίνονταν σφαγὴ ἀρνιῶν καὶ ἀκολουθοῦσε γλέντι καὶ χορὸς ἀπὸ ἄντρες μαζὶ καὶ γυναῖκες ποὺ κρατοῦσαν, ἄσπρα μαντήλια, πηγαίνοντας δεξιὰ—ξερβά καὶ πὼς «φώναζάσι ἔχ, ἔχ, ἔχ, γίχ, γίχ, γίχ, καὶ πὼς πάνω στὸ χορὸ κυρίως φιλοῦσαν τις εἰκόνες (Χάρες). Καὶ πὼς ἀκόμα τὸ πανόμοιο καὶ πανόρχαιο ἔθιμο τῆς ἀποχωρήσεως στὰ βουνὰ τὰ γύρω δὲν εἶταν ψέμα. «Ὅλες ἀλὰ τρανέψη ὁ χορὸς πολλοὶ πὲ τὴ χαρὰ δους χόριζάσι καὶ διάβαινάσι στὰ βουνὰ λούρα καὶ γλέντιζάσι κεῖ \*) καὶ πὼς πολλοὶ ὄδες χορεύασι *ἐγκαλοῦσι* δους ἢ εἰκόνα, ἔπιανέ δους ὁ ἅγιος καὶ γίνανται οἱ καινοῦργοι νεστενάρηδες ἅμα γήθηλέ δο καὶ ὁ ἀρχινεστενάρης. Γούλο γήδανε κεῖ καὶ θυμιάζασί δους καὶ κείνοι σὰν τρελλοὶ πὲ τὴ χαρὰ δους διάβαινάσι στὰ βουνὰ».

Τὴν παραμονὴ τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου ἀπὸ βραδύς μαζεῦονταν ὁ κόσμος ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τ'ἀρχινεστενάρη, ἔπαιρνε τις Χάρες καὶ τις ἔδινε στὰ ἀναστενάρια. «Γύριζάμε γούλο τὸ χωριό, προσθέτει τοῦ λαοῦ τὸ στόμα. Στὸ μεγάλαν γεῖδανε πολλὰ ξύλα πὲ τὰ φράγματα, ἔναφτάμε μεγάλες στιές καὶ χόρευγάσι πὰ στὶς στιές τὰ νεστενάρια. Περνούσασι καὶ πάλε γήριανται πὰ στὴ στιά ὡς μισὴ ὥρα καθείνας ²), ἔχ, ἔχ, ἔχ, γίχ, γίχ, γίχ φώναζάσι καὶ γούλο χόρευγάσι». Ἡ αὐθυποβολὴ πάντως εἶναι ποὺ ἔξασκεῖ πάνω στ'ἀναστενάρια τὴν τέτοια ἀντίσταση τῶν ποδιῶν τους, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἡ λεγομένη «ἀκαΐα», ποὺ θὰ μελετήσουμε παρακάτω.

1) Κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸ αὐτὸ στὰ γύρω δάση κατὰ πληροφορίες πολλῶν καὶ ἰδίως ἀντιαναστενάρηδων ἐγίνονταν πολλὰ ὄργια. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο τὸ ἀποκρούουν μὲ ἀγανάκτηση οἱ πιστοὶ ὁπαδοὶ τῶν ἀναστεναριῶν.

2) Οἱ πληροφορίες ποὺ δίνουν οἱ Κωστιανοί, γράφει ὁ κ. Πετρόπουλος σὲ σημείωση, γιὰ τὴ διάρκειαν τοῦ χοροῦ ἐπάνω στὴ φωτιὰ ποικίλουν. Πάντα ὑπάρχει ἡ ὑπερβολὴ στὶς δηλώσεις αὐτοῦ τοῦ εἰδους. Μερικοὶ μᾶς πληροφοροῦν, ὅτι ὑπῆρξαν ἀναστενάρηδες ποὺ ἀπὸ τὸ μεγάλο τους ἐnthουσιασμὸ ἐπάνω στὸ κορυφωμα τῆς ἐκστάσεως ἔμενον τελείως ἄτρωτοι ἀπὸ τὴ φωτιὰ καὶ ἐχόρευαν μανιακὰ ἀρκετὸν καιρό. Ὅταν ἔβλεπαν νὰ ἐλαττώνεται ἡ φωτιὰ διεμαρτύρονταν καὶ φώναζαν νὰ τοὺς ρίξουν καὶ ἄλλα ξύλα γιὰ νὰ τὴν ἐνισχύσουν. Ὑπάρχουν καὶ δῦσπιστοι κέχουν τὴ γνώμη ὅτι ἀπὸ τὸ χορὸ τῆς φωτιᾶς δὲν λείπει ἡ ἀπάτη. (Βλ. σ. 139 τ. Β' Ἀρχ. Θρ. Ἦθ. τὴ γνώμη Δανηλίδη ἀντιαναστενάρη).



Ἡ ταυροθυσία, τὸ παλαιότατο τοῦτο ἔθιμο εἶταν ἀναπόσπαστο μέρος τῶν τελετῶν τοῦ ἔθιμου. Ἴδου πῶς γίνονταν ἡ ταυροθυσία κατ' ἀφήγηση σύντομη, ἀλλὰ περιεκτικὴ ἀπὸ συγχωριανῶ τῶν ἀναστενάρηδων—ἀντιαναστενάρη μάλιστα : «Τὴν ἄλλη μέρα μνήμη τοῦ Ἁΐου, ἀμ' ἀλὰ σκολάσει ἡ ἐκκλησία, ὁ παπὰς, ὁ ἀρχιαναστενάρης πὲ τὴν εἰκόνα στὸ χέρ' του κι' ἄλλος κόσμος, πῆγαινάσι στ' ἀγίασμα κι' ὁ παπὰς ἔψελν' ἀγιασμό. Γύστερα γήφερνάσι τὴν εἰκόνα πάλε στὴν ἐκκλησία. Γεῖχουμε τριὰ μπικάδια <sup>1)</sup> Τὸ ἓνα ἢ τὰ δυὸ γήφανε χάρισμα πὲ κανένα χριστιανό. Ἐνα ἀγοράζασι οἱ νεστενάρηδες πὲ τὴ γκάσα (ταμεῖο) τὴ νεστενάρικη. Στὴ νεστενάρικη κάσα γοῖ ἴδιοι οἱ νεστενάρηδες, πού ἔκανάσι ὅπως γήθελάσι τις ἐπιτρόποι τῆς ἐκκλησίας, γήτανε ἐπιτροπή. Τὰ μπικάδια γύραζάσι δα πὲ τὸν Ἀπρίλη κι' ἔβροσκέδα ὁ ἀγγελάρχης πὲ κεῖ πού γόραζά δα. Ἐπρεπε νὰ ἔναι τριῶ, πέδε ἡ ἑφτά χρονῶ, μονὸ νούμερο κι' ὄχι ζυγό, γιατί ἅμα γήφανε ζυγὸ δένε δέχονταν ὁ ἅγιος. Μνιὰ φορὰ πού ἓνας χωριανὸς χάρισε μπικάδι πὲ ζυγὸ νούμερο, δένε δέχκε δὸ ὁ ἅγιος. Στέκουδου γοῦλο ἄγριο καὶ δώκασέ δὸ πίσω τὸ μπικάδι. Γήφερνάμε τὰ μπικάδια πὲ τὴν ἀγέλη τὴ παραμονὴ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου πὲ τὰ νταβούλια καὶ τις γκαίντες. Γήτανε ἄγρια τὰ μπικάδια, ἀλλ' αὐτήννα τὴν ἡμέρα γήρκανται ἡσυχὰ (ἀπὸ θεῖα χάρη). Ἐδενά δα πὲ τὸ χαλκὰ τῆς ἐκκλησιᾶς. Ἄμ' ἀλὰ μιπήση ὁ ἀγιασμός γύστερα πὲ τὴν ἐκκλησιά, ὁ παπὰς διαβάζοντας τὴν εὐχὴ τῆς θυσίας βλογοῦσε τὰ μπικάδια κι' ὁ ἀρχιαναστενάρης πὲ τὸ τσεκοῦρι ἔσφαζέ δα. Ἐκοφτὰ με τὸ κοργιάς ἔκαναμέ δὸ μοῖρες <sup>2)</sup> ἔβανά με δὸ σὲ κοῦφες μέσα καὶ μοίραζάμε δὸ στὰ σπίτια γοῦλα τῆ χωριοῦ ἄψητα καὶ καθανείνας γήπαιρνε κῆβραζέ δὸ. Ὅσοι δένε γήπαιρνάσι κοργιάς τὸν ἓνα χρόνο, ἅμα δὲν ἔφτανε, γήπαιρνάσι τὸν ἄλλονα. Πέ δὸ γαθένα πού ἔδινάσι τὴ μοῖρα δὸν τὸ κοργιάς γήπαιρνάσι ὅτι γεῖχε εὐχαρίστηση νὰ δώση γιὰ δὴ γάσα τῆ νεστενάρικουκονακιοῦ. Στὶς τσορπατζήδες ἔδινάμε μεγαλύτερη μοῖτρα. Οἱ νεστενάρηδες κρατοῦσασι κοργιάς καὶ γιὰ τὸ δικό δους τὸ κονάκι τὸ νεστενάρικο, πού ἔτρωγάσι γοῦλ' μαζὶ πὲ τις νεστενάρισσες <sup>3)</sup>».

Ὅπως βλέπουμε ἡ θυσία εἶταν συνυφασμένη ἀπαραίτητα μὲ τὴν τελετὴ κι' ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ὅλη γιορτὴ. Γινότανε μῶλους τοὺς καθιερωμένους κανόνες, πού ἡ παράβασή τους δὲν εἶταν δεχτὴ ἀπὸ τὸν ἅγιο.

Γιὰ τὴν ταυροθυσία ἔχουμε καὶ τις ἐξῆς ἀπὸ ἄλλου — τὴν πρώτη πηγὴ—πληροφορίες. Ὁ Χουρμουζιάδης μᾶς πληροφορεῖ τὰ παρακάτω : «Ὁ

1) Βλ. Γεωργακά Δ. ἔτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ βίκος—βικάδι (Ἀρχ. Θρ. Θησ. IB' σ. 40—42). Ὁ Κ. Ρωμαῖος ἔτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ *buγᾶ*. Ὁ Γεωργακάς ἀπορρίπτει τὴν ἔτυμολογία καὶ τὸ παράγει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο *bίκος* καὶ *bίκας* (Μακεδονία Μπλάτσι οἱ *bicus*). Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. IB' σ. 43.

2) Ε' τ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. σ. 140.

3) Βλ. Περιγραφή τομ. Ε' Ἀρχ. Θρ. Θησ. σ. 138—140.—Βλ. καὶ Λαογραφικὰ Κωστή Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. Γ' σ. 225 καὶ ἐξ.





Τ' Αναστενάρια μεταβαίνουν στον τόπο του χορού



δὲ ἀρχιαναστενάρης ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων ταῦρον τριετῆ, τέλειον (ἀνευνούχιστον πρὸς θυσίαν ἀγοράζει· τὴν δὲ παραμονὴν τῆς ἑορτῆς, ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἀρχιαναστενάρου πομπὴ προηγείται παιανίζουσα· ἄνδρες δέ, θυμιατήρια κρατοῦντες, ἀφθόνως θυμιῶσι τὰ Ἀναστενάρια, κρατοῦντα τὰς ἐπαργυρωμένας καὶ κεχρυσωμένας εἰκόνας, τοὺς κωδωνοφόρους ἐρυθρούς ἐπενδύτας φορούσας, καὶ ἐνθουσιωδῶς χορεύοντα καὶ ἀλαλάζοντα· ὁ δὲ λαὸς πανδημεὶ ἀκολουθεῖ, ἀγαλλόμενος. Οὕτω δὲ τοῦ χωρίου ἐξεληθόντες, καὶ τὸν ἱερὸν ταῦρον παραλαβόντες, εἰς τὸν ναὸν ἄγουσι καὶ ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦτον προσδένουσιν ἐν κρίκοις προσηλωμένοις ἐξεπίτηδες <sup>1)</sup>. Ἐκεῖ δὲ καὶ πάντας τοὺς ὑπ' αὐτῶν τειγαμένους ταύρους προσφέρουσιν, τὰ δὲ ἀρνία ὡς πρόβατα ζῶντα ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐλογηθέντα διὰ τῆς τῶν κρεῶν ἢ τῶν ποιμνίων εὐχῆς, οἴκοι θυσιάζουσι».

Ὁ κ. Τανάγρας σένα του ὑπόμνημα πρὸς τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δακτυλογραφημένο στὴ σ. 29 γράφει τὰ ἐξῆς γιὰ τὴ θυσία τοῦ ταύρου : «Τὸ ζῶον αὐτὸ εἶναι στενωτάτα συνδεδεμένον οὐ μόνον μὲ τὰ Διονυσιακὰ μυστήρια ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Διόνυσον τὸν πάτρωνά του, καθότι λέγεται ὅτι ὁ Ζεὺς συνῆλθεν ὑπὸ μορφὴν ταύρου μετὰ τῆς Σεμέλης... Καὶ οἱ ἀναστενάρηδες λοιπὸν μέχρι σήμερον θυσιάζουν ἀπαραιτήτως ταῦρον (μπικάδι) κατασταστίλιστον διὰ ταινιῶν ὅπως εἰς τὰς ἀρχαίας θυσίας καὶ ἀνευνούχιστον ὑπὸ τὰς εὐλογίας τοῦ ἱερέως σταυρώνοντες αὐτὸν διὰ μαχαίρας εἰς τὸν λαιμόν, ὄχι βέβαια πλέον ὡς θυσίαν πρὸς τὸν λησμονηθέντα Θεόν, ἀλλ' ὡς πιστοὶ θεματοφύλακες διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐνὸς μοναδικοῦ ἀπομειναρίου τῶν παλαιωτάτων ἐθίμων τῆς προγονικῆς μας κληρονομίας. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀναστενάρηδες μετὰ τὴν θυσίαν τοῦ ταύρου τὸν τεμαχίζουν καὶ διανέμουν τὰ τεμάχιά του ὡμὰ καὶ θεωρεῖται ἀπαραίτητον «γιὰ τὸ καλὸ» ὑπὲρ ὑγείας καὶ εὐημερίας κλπ. ὅλοι νὰ ἔχουν ἀπὸ ἓν μέρος του» <sup>2)</sup>.

Ὁ Χουρμουζιάδης εἰς τὴν διάλεξίν του (κατὰ τὸ 1872) συμπληρώνει τὴν θυσίαν ὡς ἐξῆς : «Τοῦ ἱερέως πάντα ὁμοῦ τὰ πρὸς θυσίαν εὐλογήσαντος καὶ τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καθωρισμένην εὐχὴν τῶν ποιμνίων ἢ τὴν τῶν κριῶν ἀναγνώσαντος, ὁ ἀρχιαναστενάρης σταυρώσας διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου τὸν ἱερὸν ταῦρον, θυσιάζει αὐτὸν μετὰ προσοχῆς, ὥστε τὸ αἷμα νὰ ρεύσῃ εἰς τοῦ ναοῦ τὰ θεμέλια».

Ὁ Σταμ. Σταμ. στὰ 1940 παρακολουθήσας τὰ ἀναστενάρια ποὺ τελέσθησαν στὴ Μελίκη μετὰ τὴν ὄδηγίαν τοῦ κ. Τανάγρα, γράφει τὰ ἐξῆς γιὰ τὴ θυσία τοῦ ταύρου : «Ταῦροι ἱεροὶ ἦσαν οἱ ταῦροι τῶν θυσιῶν κατὰ τὰ με-

1) Προφορικὰς πληροφορίες λένε πὺς τὸ μπικάδι ἡμερὸς τὸ πρόσδεον στὸν χαλκὰ τῆς θύρας τῆς ἐκκλησίας. Βλ. τ. Ε' Ἀρχ. Θρ. σ. 130. «Ἐδενάμεθα πὲ τὸ χαλκὰ τῆς ἐκκλησίας».

2) Βλ. Κ. Ρωμαῖος Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 69 κέξ. καὶ Ἀγγ. Τανάγρα Ψυχικὰς ἔρευνες 1940 τ. 16ος, τεύχος Σεπτ. καὶ Σταμ. Σταμ. Ἀθην. Νέα 1940.

γάλα πανηγύρια εἰς τὴν Θράκην. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ οἱ ταῦροι τῶν ἀναστενάρηδων, ποὺ ἀγοράζονται μὲ τιμὴν τοῦ αἵματος τοῦ ἱεροῦ ταύρου τοῦ προηγούμενου ἔτους». Κατὰ τὴ διανομὴ προσφέρεται εἰς ἀντάλλαγμα ποσὸ σιταριοῦ, ποὺ πωλεῖται ἀπὸ τοὺς ἀναστενάρηδες καὶ ἀγοράζεται νέος ταῦρος. Τὸ «μπικιάδι» πιστεύουν ὅτι ὅσο ἄγριο καὶ νᾶναι, τὴν ἡμέρα τῆς θυσίας ἡμερεύει ἀπὸ τὴν ἐπενέργεια... τῆς μουσικῆς. Τὸν ἔφεραν ἀπὸ τὴ βοσκὴ μὲ μουσικὴ πομπὴ καὶ δόξαν μεγάλην, στολισμένον μὲ ἄνθη, κορδέλλες ἀπὸ κορδέλλες καὶ τέλια, σὰν νᾶναι νύμφη. Πίσω ἀπὸ τὸν ταῦρο εἶρχοντο οἱ ἀναστενάρηδες κρατοῦντες τὶς Χάρες — εἰκόνες ἉγιοΚωνσταντίνου καὶ Ἑλένης—ἀπὸ τὰς λαβὰς τῶν (μανίκια) ἔχοντες καὶ θυμιατὸ καὶ λαμπάδες ἀναμένες. Στὴν ἐκκλησίαν τὸν διάβαζαν καὶ τὸν ἔδεναν γιὰ νὰ διανυκτερεύσῃ. Τὸ πρῶτ' τῆς ἄλλης ἡμέρας πάλι ὁ ἀρχιἀναστενάρης ἔφερεν τὸν ταῦρο κιὸ παπαῆς γιὰ δευτέρω φορὰ τὸν διάβαζε κῆπειτα τὸν ἔσφαζε, ὥστε τὸ αἷμα του νὰ χυθῆ στὰ θεμέλια (σὲ λάκο) τῆς ἐκκλησίας. Τὸ τσεκοῦρι ἔθεωρεῖτο ἱερό καὶ ἐφυλάσσετο. Ἔπειτα μοιράζονταν ὡμὸ τὸ κρέας».

Ἄρχετὰ νομίζω πὼς εἶναι τὰ παραπάνω κείμενα νὰ μᾶς κατατοπίσουν γιὰ τὶς θυσίες, ποὺ παρεμβάλλονταν τότε καὶ τώρα παρεμβάλλονται στὴν τέλεση τῶν ἀναστεναρίων.

Ὁ Γ. Μέγας στὴ Λαογραφία <sup>1)</sup> δημοσιεύει μελέτη μὲ τὸν τίτλο «Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ Β. Θράκῃ». Ἡ μελέτη του ἀφορᾷ τὴν περιγραφὴ γενικὰ τῆς θυσίας στὴ Θράκη λαογραφικῶς. Ἡ ἐργασία του συνοδεύεται καὶ μὲ εἰκόνες ἀπὸ φωτογραφίες, ποὺ ἀρθθησαν ἐπιτοπίως ἀπὸ τὸν ἴδιο, ὅταν ἐπῆγε νὰ περισυλλέξῃ τὸ ὕλικό του. Τὶς θυσίες τὶς καθορίζει σὲ δημοτελεῖς καὶ ἰδιωτικῆς. Εἶναι τὰ περίφημα **κουρμπάνια**, ποὺ καὶ οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ μωαμεθανοὶ ἔσφαζαν στὶς ἑορτῆς τους, ὅταν θάκοιλουθοῦσε εὐωχία καὶ πότος. Οἱ θυσίες τελούνταν κατ' ἀρχαῖκὸ τρόπο κι' ἀποσκοποῦσαν πρὸς ἀποτροπὴ κακῶν ἢ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ θεῖον. «Καὶ αἱ μὲν δημοσίαι τελούμεναι θυσίαι γίνονται ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς ἑλληνικοῖς, πρὸς δὲ καὶ ἐν τοῖς βουλγαρικοῖς χωρίοις τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς Θράκης κατὰ τὰς ἑκασταχοῦ πανηγύρεις, τὰς ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς μνήμης ἀγίου τινὸς τελουμένας» <sup>2)</sup>).

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ κατὰ τὰ ἀναστενάγια. Τὸ μπικιάδι πρέπει νὰ εἶναι εὐρωστο ὅπως εἴπαμε καὶ 3 ἢ 5 χρονῶν. Ἀγοράζεται ἢ προσφέρεται στὴν κοινότητα καὶ στέλνεται στὰ λειβάδεια νὰ βοσκήσῃ καὶ δυναμωθῇ μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἀγελαδάρη. Τὴν ἡμέρα τῶν ἀναστεναρίων μεταφέρεται ἀπὸ τὸ λιβάδι ἡμερο καὶ τιθασσευμένο καὶ προσδένεται στὸ χαλκὰ τῆς θύρας τῆς ἐκκλησίας, σὰν νὰ ἔχῃ ἐπίγνωση τῆς ἀξίας τῆς θυσίας του, ὡς τὴν ὥρα

1) Λαογραφία, τόμ. Γ', σελ. 148 κ. ἐξ.

2) Κουρμπάνια, ἤτοι θυσίες βωδιῶν καὶ κριαριῶν στὴ Θράκῃ ἀναφέρει ὁ Ν. Κωνσταντόπουλος στὰ τοπωνυμικά Σκοποῦ Ἄρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 215.



τοῦ θυσιασμοῦ. Ἡ θυσία γίνεται μὲ σκοπὸ ἐξιλαστήριον πρὸς ἀποτροπὴ «λοιμικῶν νόσων», ἀρρώστειας ἢ καὶ ἄλλου κακοῦ. Τὸ θυσιαζόμενον ζῶον ἀποῦ διαβάσθῃ μὲ τὴν εὐχὴ τῆς θυσίας ἀπὸ τὸν παπᾶ, σφάζεται μὲ τὰ εἰδικὰ ἐργαλεῖα<sup>1)</sup>—μάχαιρα καὶ τσεκουῖρι—φυλαγμένα στὴν ἐκκλησιὰ καὶ μοιράζεται σὲ κομμάτια στοὺς χωρικοὺς καὶ ἂν δὲν φτάσῃ τὴν ἄλλη χρονιά παίρνουν πρῶτοι ὅσοι δὲν ἐπῆραν τὴν προηγούμενη. Τὸ ἔθιμον γινόταν σ' ὅλη τὴν περιφέρειαν τῶν Σ. Ἐκκλησιῶν καὶ μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Κ. Χατζόπουλον στὴ «Θρακικὴ Ἐπετηρίδα» (1897) καὶ ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη ἐκεῖ πού μιλά γιὰ τὰ ἀναστενάγια, πού κατ' αὐτὸν διασώζουσι «αὐτόχρονον τὴν δογματικὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου»<sup>2)</sup> καὶ ἀποτελοῦν τὴ βᾶσιν τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἀρχαίου θεάτρου<sup>3)</sup>. Αὐτὴ ἡ θυσία στὴ Θρακικὴ χώρα τῶν ἀναστεναγίων γνωρίζουμε ὅτι ἐρμηνεύθηκε ὡς μέσον νὰ ὑπενθυμίσῃ τὴν ὄμοφαγίαν τῶν Βακχῶν τοῦ Διονύσου, πού παρίσταται μὲ τὸ θυσιαζόμενον μυκιδί<sup>4)</sup>.

Τὸ κουρμπάνι αὐτὸ ἦταν συνηθέστατον καὶ στὴ Στενίμαχο<sup>5)</sup>. Ὁ Δημ. Λουκάτος περιγράφοντας τὴ γιορτὴ τᾶγι-Τρύφωνα τὸ μνημονεύει ὡς ἑξῆς : «Στὸν ἅγιον αὐτὸ οἱ Στενιμαχίτες ἔκαναν κάθε χρόνον θυσία ἓνα μοσχάρι. Τὸ φερναν ἀπὸ βραδὴς μπροστὰ στὴν ἐκκλησιὰ, τοῦ στεφάνωναν μὲ κλιματσίδες τὰ κρέατα, τοῦ γέμιζαν κορδέλες τὴν οὐρὰ καὶ τὸ γύριζαν στοὺς μαχαλάδες μὲ τὰ νταούλια καὶ τὰ ὄργανα. Ὑστερον τὸ ξανάφερναν μπροστὰ στὴν ἐκκλησιὰ κἄκεῖ τὸσφαζαν. Τὴν ἄλλη μέρα τῶκαναν κουρμπάνι κ.λ.π.».

Ὁ Δημ. Ἀβράσογλου ἀπὸ τὴν Στενίμαχο ἐνθυμεῖται ὅτι τὴν ἡμέραν τῶν Ταξιαρχῶν (πού θεωροῦνται οἱ ψυχοπομποὶ τῶν χριστιανῶν καὶ παριστάνονται ἀπὸ τοὺς ζωγράφους νὰ κρατοῦν, πατώντας ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τῶν πεθαμένων, μὲ τᾶριστερόν χέρι ἀπὸ τὰ μαλλιά τὴν ψυχὴ — ὁμοίωμα ἀνθρώπινο—καὶ μὲ τὸ δεξιὸν χέρι τὴν ρομφαίαν πύρινον) οἱ χασάπηδες γιόρταζαν σὰν ἐνάφι τὴν ἡμέραν κείνην ἔχοντάς τινος προστάτη τους τὸν ἀρχάγγελον. Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ τὴν ἡμέραν κείνην θυσίαζαν μεγάλα ζῶα πλήττοντάς τα μὲ μεγάλα μαχαίρια στὸ σταυρό. Βράζαν τὰ κρέατα κομμάτια—μοῖρες-μοῖρες—καὶ μοίραζαν στὸ λαὸ ζωμὸ καὶ κρέατα. Στὸ τελετουργικὸ μέρος ἡ θυσία δὲ διέφερε σὲ τίποτε ἀπὸ τὶς ἄλλες σᾶλλα Θρακικὰ μέρη. Διάβαζε τὸ θῦμα ὁ παπᾶς, ἔσφαζε τὸ ζῶον, τὸ ἔγδερνε καὶ τὸ κομμάτιαζε. Τὸ αἷμα χύνονταν στὸ λάκκον. Τὸ ζῶον πῆγαινε στὴ σφαγὴ ἐκούσια καὶ καλὸδεχτα<sup>6)</sup>.

1) Τὸ τσεκουῖρι καὶ τᾶλλα ὄργανα πού μεταχειρίζονταν ὁ ἀρχιαναστενάγιας γιὰ τὴ σφαγὴν, θεωροῦνταν ἱερά καὶ φυλάσσονταν σὲ μέρος ἰδιαιτέρον.

2) Τὸ τουρκικὸν κουρμπάνι γίνεται σ' ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ.

3) Βλ. Πολ. Παπαχριστοδούλου Ἐρανιστῆς 1911—12.

4) Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θεσ. ΙΑ' τόμ. Κ. Ρωμῆος.

5) Βλ. Ἀρχ. Θρακ. Θεσ. τόμ. ΙΒ' σ. 161.

6) Γιὰ τὴν θυσίαν βλ. Λαογραφία Δεκάζου Μ. σ. 504—6 Ἑλλ. Σταμούλη Θρακικὰ τ. 18 σ. 219 κέξ., Κ. Ρωμῆου Ἀρχ. Θρ. Θεσ. τ. ΙΑ' σ. 32 κέξ. καὶ Στ. Κυριακίδου Λαογραφία τ. 5' σ. 189—225.





Συδαύλισμα φωτιᾶς με παλιούρια ἀπὸ ἀγίασμα



**Ὁ χορός, τὸ πυροβάδισμα καὶ τὰλλα ἔργα τῶν ἀναστενάγηδων.**

Ὁ χορὸς καὶ τὸ πυροβάδισμα ἀκολουθοῦσαν ὡς ἐξῆς: Ὁ Χουρμουζιάδης § 15 λέγει: «Τὴν δ' ἐσπέραν πλήθος πολὺ πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ ἀρχιαναστενάγου, ἔνθα καὶ τὸ ἱερώτατον τέμενος τοῦ ἁγίου, συνέρχεται. Ἐπειδὴν δ' ἐκεῖ πίθους ὄλους οἰνοπνεύματος ροφήσωσιν, ἐξέρχονται τῆς πομπῆς, παιανίζούσης τῆς ἱεῶς μουσικῆς, ἥτις ἐκ τοῦ ἱεροῦ μεγάλου τυμπάνου τῶν παππούδων <sup>1)</sup> καὶ τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας <sup>2)</sup> καὶ τοῦ ἀσκαύλου (κάϊδας) σύγκεται. Ἐπειδὴν δ' εἰς τὸν ναὸν φθάσωσι μόνον ἀναστενάγια εἰσελθόντα, ἐν τῷ μέσῳ μετ' εὐλαβείας ἴστανται· ὁ δὲ ἀρχιαναστενάγης ἀνὰ τρεῖς γονυκλισίας πρὸ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁγίου Κων)τίνου ποιησάμενος, παραλαμβάνει ἐκάστην τῶν τοῦ ἁγίου, καὶ ἀφοῦ φέρῃ αὐτὴν εἰς ἐκάστην τῶν τοῦ χοροῦ, ἵνα διήθεν ἀσπασθῇ ταύτας, ἐγχειρίζει αὐτὴν τῶν ἀναστενάγιων τινὶ καὶ τὴν τελευταίαν αὐτὸς κρατεῖ· οὕτω δὲ τοῦ ναοῦ ἐξελθόντες, εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου κατευθύνονται, ἔνθα ὁ μέγας τῶν ξύλων σωρὸς καὶ ἡ πυρὰ ἢ μεγάλη ἐκκέκαυται καὶ ἡ ἀνθρακία ἐξηνηνεγμένη κεῖται· παρὰ δὲ τὴν πυρὰν, πρῶτος ὁ ἀρχιαναστενάγης, κρατῶν κωδωνοφόρον χορεύουσαν εἰκόνα, τοῦ χοροῦ ἄρχεται, τῆς μουσικῆς παιανίζούσης. Εὐθὺς δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἀναστενάγια κωδωνοφόρους εἰκόνας κρατοῦντα, προσέρχονται· καὶ οὗτοι μὲν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἡσύχως κατὰ πρῶτον καὶ ἐν ρυθμῷ τινι κινούμενοι καὶ ἔχ, ἔχ, οὐχ οὐχ, ἄχ ἄχ ἔχ ἔχ ἐπιφωνοῦντες, χορεύουσιν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ καὶ ὁ κύκλιος χορὸς, τῶν πανηγυριζόντων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν συγκροτεῖται οἱ δὲ ἀναστενάγια, τότε μὲν ἐν τῷ μέσῳ τότε δὲν τῇ τάξει τοῦ χοροῦ, μόνον χορεύουσι, γοργότερον καὶ μανικώτερον πηδῶντες καὶ τὰς κωδωνοφόρους εἰκόνας ἄνω, κάτω, δεξιὰ, ἀριστερὰ κινοῦντες, τούτῳ ἢ ἐκεῖνῳ τῶν προὔχόντων ἢ καὶ τῇ συζύγῳ αὐτῶν εἰς προσκύνησιν προσφέρουσιν, ὅπερ τιμῆς ἐξαιρέτου σημεῖον λογίζεται. Ἐν δὲ τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτῶν καὶ τῇ οἰστρομανίᾳ, ἐπὶ τῆς μεγάλης ἀνθρακίᾳς

1) Βλ. Χουρμουζιάδου, σ. 14 παπποῦδες. Πάππον δ' ἢ παπποῦν τὸν Ἁγιον Κων)τίνον ἀποκαλοῦσι καὶ τὰς εἰκόνας τούτου, παπποῦδες καὶ τὰ τεμένη αὐτῶν, τῶν παπποῦδων μέγαρα κ.λ.π..

2) Ἡ λύρα ὅπως βλέπουμε εἶναι τὸ κύριο ὄργανον ἀπ' ὅσα χρησιμοποιοῦνται στὰναστενάγια καὶ διασώθηκε ὡς σήμερον ἀπὸ τοὺς ἀναστενάγηδες, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἡδονοὺς, τὴ χαμένη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδου μαζὶ μὲ τὸν ἄσκαυλο καὶ τὸ τύμπανο. Ὁ ἄσκαυλος εἶναι ἡ γκαίντα καὶ τύμπανο ἢ νταλ·πούκα, ἓνα πήλινο σκεῦος μὲ δυὸ τρύπες—ἡ μιὰ ἢ μπροστινὴ τετραπλασία ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ σκεπασμένη μὲ λεπτὸ πετσί, κῆ ἄλλη ἀνοιχτή. Ὁ παίκτης τὴν κρατᾷ κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη του τὴν ἀριστερῇ καὶ τὴν χτυπᾷ ρυθμικὰ μὲ τὰ δυὸ χέρια. Εἶναι λοιπὸν ἡ μουσικὴ σύνθετη καὶ νευρικὴ κέξασκεῖ μὲ τὸ θόρυβό της κάποια ἰδιαίτερη ἐπίδραση πάνω στὸ νευρικὸ σύστημα τῶν ὑστερόπαθων ἀπλοϊκῶν χωρικῶν καὶ συντείνει ἴσως στὴν ἀσφαλέστερη πρόκληση τῆς Διονυσιακῆς «οἰστροπληγίας». Οἱ Βούλγαροι, ἀν καὶ ὑπέστησαν τὴν ἐπίδραση καὶ τελοῦν ἀναστενάγια κατὰ μίμηση δὲν μεταχειρίζονται τὴ λύρα παρὰ μόνον τὴ γαΐδα, ὅπως ἐπίσης δὲν θυσιάζουν καὶ ταῦρο.

γυμνόποδες ἐπὶ τινα λεπτὰ χορεύουσιν ἢ καὶ ἀκροποδιστὶ εἰς αὐτήν, ταχέως εἰσέρχονται καὶ ἐξέρχονται, συνεχῶς δὲ τοῦτο ἐπαναλαμβάνοντες ὡς τῆς ἱερότητος αὐτῶν σημεῖον δῆθεν τρανώτατον. Ἐν δὲ τῇ ταχυποδίᾳ καὶ τῇ οἰστρομανίᾳ, ἔτι δὲ καὶ τῇ παχυδερμίᾳ τῶν ποδῶν αὐτῶν, δὲν καίονται ἢ καὶ ἀδιαφοροῦσι καίόμενοι». Ἡ τελευταία φράση τοῦ Χουρμουζιάδη μᾶς δίνει καὶ τὴν προσωπικὴν του ἐρμηνείαν τῆς ἀκαΐας, πού μετ' ὅση περιέργεια ἀναζητοῦν ὅλοι. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν ἡ ἀκαΐα προέροχεται ἀπὸ ταχυποδίας<sup>1)</sup>, καὶ οἰστρομανίαν καὶ ἀπὸ τὴν παχυδερμίαν, τῶν ποδιῶν τῶν χωρικῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ καψήματα<sup>2)</sup>. Ἀλλὰ ἔχουμε καὶ τὴν γνώμη τοῦ Κ. Ρωμαίου, πού παραθέτουμε στὸ τέλος.

«Ἡ οἰστροπληγία αὕτη μέθη ἐστὶ καὶ προσποίησις ἀνθρωπαρίων πονηρῶν, κέρδους χάριν καὶ ἀκολασίας ἔνεκεν».

**Θεραπευτικὰ ἔργα.** Στὴ λαογραφικὴ συλλογὴ γιὰ τὸ Κωστὴ τοῦ Δ. Πετροπούλου<sup>3)</sup> βλέπουμε τὶς ἐξῆς πληροφορίες, πολὺτιμες γιὰτὶ ἐπεβεβαιώνουν τὶς προηγούμενες τοῦ Χουρμουζιάδη: «Οἱ νεστενάριδες ἔκανάσι καὶ τὶς γιατροὶ τῇ χωριοῦ μας. Ὅδες ῥωστοῦσε κανέννας ἀλλὰ φουγιαῆξου τέσσερις-πέδε νεστενάρηδες νὰ ἴδοῦ τὸν ἄρρωστο. Πήγαινάσι οἱ νεστενάρηδες, γήγλεπάσι τὸν ἄρρωστο κῆδιδάσι προσταγές: Ἡ εἰκόνα τῆς Πανεΐγιας δὲν ἔναι καλὰ ἐδῶ, ἀ δὴ πάρεις πὲ δῶ καὶ ἀ τὴν γρεμάσης σὲ κείνο τὸν τόπου, ἀ δὴ δώκεις καὶ στὸ σγουράφο νὰ δὴ πλύνει καὶ νὰ δὴ σγουραφίσει. Ἐχει κῆνα κότος<sup>4)</sup> ἀ δὴ κόψεις ἀ δὴ κάνεις κουρμπάνι καὶ ἀ δὴ φέρεις στὸ κονάκι τὸ νεστενάριχο. Πήγαινάσι οἱ ἀθρῶποι τῇ ἄρρωστου τὸ κότος στὸ κονάκι καὶ νεστενάρηδες ἔτρωγάσι δο γούλο καὶ γήγλεγάσι λόγια γιὰ νὰ γίνη καλὰ ὁ ἀσθενής. Ἄ γήγανε πὲ χαρικιὰ ἀστένεια πρόσπεφτε καὶ ἄδονε συμπάθιζε ἡ Χάρι, ἀλλὰ γίνει καλὰ. Τὰ νεστενάγια ξεμολογούσασι πολλοὺς ἀνθρώπους καὶ γυναῖκες πού πίστευγάσι, γήγλεγάσι τί ἀ γένει, γηύρισκάσι κλέφτες καὶ παδιοῦ φούγιαξέ δους γοὶ ἀνθρῶποι πὲ τὸ χωριό».

Ὁ Χουρμουζιάδης λέγει τὰ ἐξῆς: «Προσκαλοῦνται τ' Ἀναστενάγια εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πάσχοντος καὶ μετὰ πολλῆς εὐλαβείας ἐν λαμπάσι καὶ θυμιάμασιν αὐτοὺς οἱ οἰκεῖοι τοῦ ἀσθενοῦς ὑποδέχονται· οἱ δ' ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν παπούδων ἐλθόντες, σταυροῦσι τὸν ἀσθενῆ καὶ τὸν ἱερὸν χορὸν, τῆς μουσικῆς παιανίζούσης, περὶ αὐτὸν χορεύσαντες, ἐρωτῶσι τὸν παπποῦν, κλίνοντες τὸ οὖς πρὸς τὴν εἰκόνα, ἂν ὁ ἀσθενής μέλλη νὰ ζήσῃ· καὶ ὡς παρὰ τοῦ ἁγίου δῆθεν λοξῶς ἀποκρίνονται, διὰ τάγματος θυσίας τὴν ἀνάρρωσιν ὑπισχνούμενοι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀσθενείας τῇ παρὰ τοῦ πάσχοντος ἢ καὶ

1) Δηλαδή τὸ γογγὸ πῆδημα στὴ φωτιά πάνω.

2) Τὸ πρόβλημα αὐτὸ τῆς ἀκαΐας ἔχει ἀναλάβει νὰ μᾶς τὸ λύσῃ ὁ κ. Τανάγρας καὶ οἱ εἰδικοί.

3) Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 141.

4) Κότος=κριάρι.



τῶν προγόνων αὐτῶν ἀμελεία θυσίας τεταγμένης ἀποδίδοντες. Φιλοδωρηθέντες δὲ τὴν τελείαν ἀνάρρωσιν ἐπευξάμενοι, ἀπέρχονται· καὶ εἰ μὲν ἀναλάβῃ ὁ ἀσθενής, αὐτὸς θύει τὸ τεταγμένον θῦμα καὶ συμπόσιον παραθέμενος, ἔστιν τὰ Ἀναστενάγια καὶ ἐν χοροῖς καὶ θαλίαις εὐφραίνονται· εἰ δὲ καὶ ἀποθάνῃ, οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ τὴν θυσίαν προσφέρουσιν. Ἐὰν δὲ ὁ ἀσθενής εἶναι παῖς ἢ μειράκιον, ὑπὸ τῶν γονέων τάζεται ἵνα χορεύσῃ ἀναρρώσας, ὡς ἀναστενάριον».

Μετεῖχαν ἀκόμη στὴν θεραπεία τῆς ἐπιζωοτίας, τὴν ἀποπομπὴ τῶν βρυκολάκων—πὸν τοὺς ἀποκαλοῦν Σμερδάκια ἢ Γούστρελους <sup>1)</sup>—βγαίνοντας σὲ λιτανεῖα μὲ μουσικὴ καὶ χορὸ πομπικὸ, βαστώντας τὶς εἰκόνες τῶν παππούδων, τρέχοντας δρομαίως, καταδιώκοντας δῆθεν τὸν βρυκολάκα στὰ βουνά, στὰ σπίτια μὲ πυροβολισμούς, γιατί προσποιοῦνται ὅτι δῆθεν τὸν βλέπουν σὰν ἀσκὸ μαῦρο γιομαῖτον ἀπὸ αἷμα <sup>2)</sup>. Σταυρώνουν τὶς τέσσαρες ἄκρες τοῦ χωριοῦ μὲ τὶς εἰκόνες διώχοντας τὸ κακὸ καὶ βάζοντάς του φραγμό. Στὴν κάθε πλευρὰ τοῦ χωριοῦ κηπάριο ἱερὸ τῶν παππούδων εἶναι περιφραγμένο, κατασκευασμένο μὲ δέντρα ἱερά, καὶ μέσα του περίπτερο, ὅπου καταθέτουν τὶς εἰκόνες γιὰ προσκύνηση καὶ χορεύουν καὶ τὰ ἀναστενάγια καὶ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ σᾶλλες ἐπίσημες ἡμέρες <sup>3)</sup>. Ἀλλὰ καὶ στὴν κατάθεση τοῦ θεμέλιου λίθου τῶν σπιτιῶν ἀνακατεύονται κιὸ ἀρχιαναστενάρης θυμιάτιζε τοὺς παριστάμενους, ἔθαινε στὸ λάκκο ὅπου ἔτρεχε τὸ αἷμα, τὸ κεφάλι τοῦ θύματος μαύρου προβατιοῦ, πὸν θυσίαζε ὁ ἀρχιτέκτονας καὶ χόρευαν μὲ τὶς εἰκόνες, ἐνῶ τὰ ὄργανα ἔπαιζαν ὡς τὴν ὥρα τοῦ συμπόσιου.

Γενικὰ ἡ προσήλωση τῶν ἀναστενάριων στὰ παραδομένα ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, τοὺς ἔκανε νὰ δείχνονται ἀμελεῖς στὰ χριστιανικὰ τους χρέη. Πήγαιναν μόνο τὰ Φῶτα στὴν ἐκκλησιά, οὐδέποτε μεταλάβαιναν, ὅταν ξεψυχώντας—ὄπως ὑπῆρχε συνήθεια—πολλοὶ ἑομολογοῦνταν στὸ δάσος, χαράσσοντας σὲ κορμὸ μεγάλου δένδρου σταυρό. Κακολογοῦσαν τὶς γυναῖκες ὅτι δῆθεν τᾶχαν μὲ τὸν παπὰ, ἂν πολυσύχναζαν στὴν ἐκκλησιά, νόμιζαν, σὰν ἀμαθεῖς, τὸν ἁγίου Κωνσταντῖνο σύζυγο κιῶχι γιοῦ τῆς ἁγίας Ἐλένης· καὶ γυναικὰ κι ἀκόλαστο, γιὰ τὸ καὶ τὰ ὄργια τῆς Ἀφροδίτης στὴν γιορτὴ ἐπιτρέπονταν. Εἴταν ψυχροὶ στὰ θεῖα παντελῶς κι ἀδιάφοροι, ἔδιναν μεγάλη σημασία σὲ τὶς προλήψεις τους, ἀποδίδοντες στὴν τήρηση τῶν ἐθίμων τους καὶ τὴν εὐφορία τῆς γῆς καὶ τὴν εὐκρασία τῶν καιρῶν καὶ τὸ αὐγάτισμα τῶν ποιμνίων τους. Γιὰ τὸ, ὅσες φορὲς ἀναγκάσθηκαν, ἀπὸ τὸν ὑπέροτρο ζῆλο τῶν δεσποτάδων μὲ μαστιγώματα καὶ φυλακὲς καὶ καταδρομὲς ἢ μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν ἐπι-

1) Αὐτόθ. σ. 16 σμερδάκι ἐκ τοῦ σμερδαλέος καὶ γούστρελος ἀπὸ τὸ βούστρελος (βούς καὶ οἶστρος καὶ ἐλαύνω) ὑπάρχει γουστρελίζω=βρυκολακιάζω=ξαγρυπνῶ.

2) «Ἀσκὸν μέλανα πλήρη αἵματος».

3) Χουρμουζιάδης σ. 16.





Ὁ ἀρχιαναστενάρης Ἐμμανουὴλ γεμαῖτος ἔκσταση χορεύει πάνω στή θρακιά



τόπιων αρχῶν, νὰ παύσουν τὰ ὄργια τους, μεγάλη δυστυχία τοὺς ἔρχονταν. Ἔτσι καὶ ξανάκαμναν τὶς εορτές τους, μὲ λαμπρότητα καὶ πανηγύριζαν. Ἔτσι φιλοδωροῦσαν τοὺς παπάδες ποὺ παρέβλεπαν καὶ δὲν τοὺς ᾠνείδιζαν. Ὁ Χουρμουζιάδης ἤκουσε τοὺς ἴδιους παπάδες Παπα - Εὐγενῆ καὶ Παπα - Σταμάτη ἀπὸ τὸ Ἄβδῆμι νὰ τοῦ βεβαιώσουν ὅλ' αὐτά. Ἄσχημα φέρονταν στοὺς παπάδες, ποὺ τοὺς νουθετοῦσαν καὶ τοὺς ἀπέτρεπαν καὶ τοὺς κλειοῦσαν στὴν ἐκκλησιά καὶ δὲν τοὺς παρέδιδαν τὶς εἰκόνες καὶ τοὺς μισοῦσαν, κατέτρεχαν, συκοφαντοῦσαν καὶ δὲν τοὺς φιλοδωροῦσαν. Γιατὸ λέγει ὁ Χουρμουζιάδης τοὺς χειροτόνησαν παπάδες ντόπιους, γιὰ νὰ ἡσυχάσουν.

Ὁ Χουρμουζιάδης μᾶς δίνει μιὰ παράγραφο καὶ γιὰ τὶς εἰκόνες, «τὰς χορευούσας εἰκόνας». «Αἱ τῶν παπποῦδων χορεύουσαι εἰκόνες λαβὰς ἔχουσιν ἱκανῶς μακρὰς κάτωθεν ἐκ τῆς αὐτῆς σανίδος πρὸς τὴν κατὰ τὸν χορὸν τῶν αναστεναγίων εὐκολον διαχείρησιν, ἐπηργυρωμένα δ' εἰσὶ καὶ κεχρυσωμένα καὶ παντοίοις κοσμήμασιν, οἷον χρυσοῖς καὶ ἀργυροῖς ἐνωτίοις καὶ δακτυλίοις καὶ ψελλίοις καὶ ἀλύσσει καὶ ἀρχαίοις νομίσμασι κεκοσμημένα· σκέπη δ' ἔρυθρὰ μέχρι τραχήλου διήκουσα, ὥσπερ τις ἐπενδύτης τὴν εἰκόνα καλύπτει<sup>1)</sup> ἔξ οὗ στερεοὶ καὶ εὐμεγέθεις ἀργυροὶ κώδωνες εἰς πλῆθος ἐξήχρηται· τῶν δὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις χριστιανοῖς εἰκόνων τοῦ ἁγίου Κων(σταντίνου) διαφέρουσι, καθ' ὅτι ἡ ἁγία Ἐλένη ζωγραφεῖται διεζωσμένη τὴν ἐσθῆτα καὶ τὸν ἕτερον πόδα, ὡς χορεύουσα δῆθεν, προτείνουσα· εἰκόνας δὲ τοιαύτας καὶ ἐν τοῖς ναοῖς ἔχουσιν, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν τοῖς τῶν παπποῦδων τεμένεσιν, ὅς καὶ ἱερωτάτως νομίζουσιν».

Ὁ Δεληγιάννης Β, (τ. Ε' Αρχ. Θρακ. Θεσ. σ. 131) λέγει : «Ἡ τελετὴ σταγιάσματα γίνονταν τὴν παραμονὴ τοῦ Ἁγικωνσταντίνου, ποὺ γιόρταζε τὸ χωριό μας, κατὰ τὸ βράδυ ἢ ὥρα 1 τουρκιστὶ (6—7) δίναν φωτιά στὰ ξύλα. Στὸ μεταξὺ οἱ αναστενάριδες φέροναν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά τὶς εἰκόνες (4—5) μαλαματοκαπνισμένες καὶ φορτωμένες ἀπὸ διάφορα ἀναθήματα (ἀνθρωπάκια, χέρια, πόδια, ἀφτιά) μὲ κουδουνάκια ποὺ κουδούνιζαν ὅταν τὶς κουνοῦσαν κἔμπαιναν μέσα στὶς φλόγες, ὅταν λαμπάδιαζαν τὰ ξύλα, χορεύοντας μὲ τὶς εἰκόνες στὰ χέρια. Ἐξαλλοὶ, σὰ δαιμονισμένοι καὶ σὰν νὰ στενοχωριούνταν, φώναζαν ἀγκομαχώντας κι αναστενάζοντας ἄχ, ἄχ, ἄχ, ἄχ. Μπαίνοντας στὶς φλόγες εἶταν τελείως ξυπόλητοι, μῆνα ὑποκάμισσο καὶ σάβρακο. Αὐτὸ βαστοῦσε ὡς ὅταν σβῆση ἡ φωτιά Στὸν πυρρῆχιο τοῦτο χορὸ ἐπαιρναν μέρος καὶ κάμποσες γριές».

Ὁ Δ. Πετρόπουλος ἀναφέρει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ τὸ ἑξῆς : «Οἱ παπάδες πηγαίνασι μπροστὲ καὶ οἱ νεστενάριδες κρατούσασι τὶς χάρες στὰ χέρια πὲ τὰ μανίκια». «Γεῖχασι μανίκι (λαβὴ) οἱ χάρες, ποὺ ἔβανό do μέσα

1) Στὴ Θράκη συνήθιζαν νὰ σκεπάζουν τὴν εἰκόνα τῆς Ἀναστάσεως ὄλο τὸ χρόνο μέχρι τοῦ Πάσχα μὲ τέτοιο κόκκινο κιλίφ(=Φήκη), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα ὡς τὴν Ἀνάληψη, ὅποτε τὴν ξανασκεπάζαν.

στις θῆκες, πὸν γήφαν στὰ φηκάρια μέσ' τὴν ἐκκλησιὰ καὶ κουδούνια μικρά. Γείρασι καὶ στόλιση καλὴ γοὶ χάρες κατοτεινὴ, χρυσοῦ κι ἀσημένια. Τὰ στορισμάτα γήφανε πολὺ παλιά, γιατί καὶ τάντέτι γήφου παλιὸ πὲ τὰ κατοτεινὰ τὰ χρόνια καὶ τὰ ψηφιά γήφανε πὰ στὰ στορισμάτα, γήφανε κατοτεινὰ καὶ δὲ μπορούσασι νὰ τὰ διαβάσου».

Ἔστε ἡ περιγραφή εἶναι ἡ ἴδια καὶ συμπίπτει.

Γιὰ τὴν πυροβασία μᾶς μίλησε ὁ Κ. Ρωμαῖος στὸ ΙΑ' τ. τοῦ Ἄρχείου Θρακικοῦ Θεσαυροῦ σελ. 79. Στὸ τελευταῖο τεῦχος τοῦ Ἀμερικανικοῦ Γεωγραφικοῦ περιοδικοῦ «The National Geographic Magazine» τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1950 δημοσιεύονται δύο φωτογραφίες ἀξιολογιώτατες πυροβασίας τῆς Mbengga μὲ τὶς ἐξῆς σημειώσεις <sup>1)</sup>. «Οἱ Fiji πυροβάτιες ἐτοιμάζονται νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς θεατῆς μὲ μιὰ ἐθιμοτυπικὴ πυροβασία. Μὲ μακρὰ κοντάρια οἱ Mbengga γυρίζουν καὶ ἀνακατεῖνουν ἄσπρα ζεστὰ βράχια καὶ προχωροῦν διὰ μέσου αὐτῶν γυμνόποδες. Μελίες καὶ ξυλάνθρακες σκαλίζονται μακρὰ ἀπὸ τὶς πέτρες ἀφοῦ καοῦν περίπου δέκα ὥρες. Γιὰ νὰ πείσουν τοὺς σκεπτικούς, ρίχνεται ἓνα μανδῆλι στὸ λάκκο, πὸν στὴν στιγμὴ ἐξαφανίζεται, ἀκριβῶς πρὶν ἀρχίσῃ ἡ ἐκτέλεσις τῆς πυροβασίας, καὶ καπνὸς σηκώνεται. Οἱ Fiji οἱ νησιῶτες περιφέρονται (κάνουν μικροὺς περιπάτους) διὰ μέσου τῆς φωτιᾶς ἀβλαβεῖς. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ πρῶτο τοὺς πυροβάδισμα ἀπὸ τὸν κάθε ἄνδρα τῆς φυλῆς, πὸν πατὰ ἀκριβῶς πάνω στὴν ἴδια πέτρα, ὅπως ὁ ἄλλος πὸν βάδιζε πρὶν, κλώνοι καὶ φύλλα ρίχνονται στὸ λάκκο, πὸν εἶναι σὰν φοῦρος. Ἐπειτα οἱ ἐκτελεσταὶ γυρίζουν νὰ σταθοῦν στὸ μέσον τῶν κλώνων πὸν τρίζουν. Γιὰ χρόνια οἱ ἐπιστήμονες ζητοῦν νὰ λύσουν τὸ μυστήριον τῆς πυροβασίας τῶν Mbengga» <sup>2)</sup>.

Ὅπως βλέπουμε ἀπὸ τὰ παρατιθέμενα κείμενα καὶ τὶς φωτογραφίες καὶ τὴ σημερινὴ τους τέλεση πανομοιότυπα κάθε χρονιά, οἱ τελετῆς κοί πομπές φαίνονται νᾶναι πανάρχαιες καὶ νᾶχουν πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ὄργια τῶν Βακχῶν καὶ τῶν Μαινάδων. Γιατί, καθὼς τὸν παλιὸν καιρὸ αὐτοὶ πὸν τὰ τελοῦσαν, σὰν γίνονταν «μανιώδεις καὶ οἰστροπλήγες» κι' οὔτε τὰ λεγόμενα οὔτε τὰ πραττόμενα ἔνοιωθαν, ἔτσι καὶ τὰ τωρινὰ ἀναστενάγια, ἄντρες καὶ γυναῖκες, πάνω στὴν οἰστρομανία τοὺς ἔξαλλοι καὶ γυμνοπόδαροι καὶ μὲ λυτὰ μαλλιά χορεύοντας καὶ πομπεύοντας, ὅστερνά τίποτε δὲν θυμοῦνται ἀπ᾽ ὅσα εἶπαν κῆκαμαν, καὶ δὲν ἀναγνωρίζονται ἀναμεταξύ τους. Κι ἄντι νὰ φωνάζουν τᾶρχαῖα εὐοῖ, σαβοῖ, ξεφωνοῦν τὰ ἴχ ἴχ, ἄχ οὔχ, οὔχ. Οἱ Μαινάδες στὸ δεξιὸ χέρι κρατῶντας τὸν παλιὸν καιρὸ θύρσο, σταρίστερὸ δὲ ἓνα ἀγαματάκι τοῦ Διόνυσου, ὄργιαζαν, ἢ οἱ ἱερεῖς φέροντας στὶς ἱερὲς πομπὲς τᾶγάλματα

1) Βλ. The National Geographic Magazine, Ἰούλιος 1950, σελ. 128—129. Ἀπὸ εἰκόνες πυροβασίας Ἰνδιάνων.

2) Δυστυχῶς τὰ πολλὰ ἔξοδα τῶν κλισιῶ δὲ μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὶς παραθέσω κι' αὐτὲς ἐδῶ.



τῶν θεῶν στοὺς ὄμους των ξεφωνοῦσαν τάχα ἀπὸ τὸ βῆρος τῆς θεότητος βαρυνμένοι. Ἔτσι καὶ τ' ἀναστενάγια τὶς εἰκόνες φέροντας φωνάζουν.

Ὡς ἐξῆς δὲ ἐξηγεῖ τὴν ἀκολασία τῶν παννυχίδων ὁ Χουρμουζιάδης: «Αἱ δ' εἰς τὸν Κιθαιρώνα, παννυχίδες καὶ ἡ κατ' αὐτάς ἀκολασία, ἦν κατ' ἀρχὰς ὑπώπτενον μὲν, κατὰ τὸν Εὐριπίδην, παρ' ᾧ ὁ Πενθεύς φησι: «Πρόφασιν μὲν ὧς δὴ Μαινάδας θυϊσκόους, τὴν δ' Ἀφροδίτην πρόσθ' ἄγειν τοῦ Βακχίου· γυναιεὶ γὰρ ὅπου βότρουος ἐν δαιτὶ γίγνεται γένος, οὐχ' ὑγιὲς οὐδὲν ἔτι λέγω τῶν ὄργιων»· ἀλλ' οὐδόλως ὑπῆρχεν, ὕστερον δ' ἐλικράτησεν, καὶ ὑπὸ τῶν ἀναστεναρίων τελοῦνται. Ὅπως δὲ τὸ πάλαι ἐν Λακεδαίμονι κατὰ τὰς πομπὰς ἔλεγον ὧς ἡ Δημήτηρ εἰς ἐπίσκεψιν τῆς ἐν Ταινάρῳ Κόρης ἀπήρχετο, οὕτω καὶ ἤδη τὰ ἀναστενάγια λέγουσιν ὅτι ὁ ἅγιος τοῦ Σοργᾶς εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐν Ἀφκαριοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἁγίου ὑπάγει 1)».

Στὸν παλιὸν καιρὸ ἱερὸς εἶταν ὁ χορὸς γύρω στὸ βωμὸ καὶ μὲ χορὸ ἐνθουσιώδη καὶ μολπὴ θορυβώδη τελοῦσαν τὰ ὄργια· ἱερὸς καὶ τώρα ὁ χορὸς κοντὰ στὴν πυρὰ καὶ ἡ μουσικὴ ἀχώριστη. Γιὰ τὸν χορὸ τῶν ἀναστενάγια λέγει: «Τὰ δ' ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κυκλίου χοροῦ μανικῶς πηδῶντα ἀναστενάγια, τοὺς τοῦ ἀρχαίου Κρητικοῦ χοροῦ κυβιστήρας ἴσως ἀντικατέστησαν «δοιῶ δὲ κυβιστήρε κατ' αὐτούς, μολπῆς ἐξάρχοντες, ἐδίνεον κατὰ μέσους» (Ἡσίοδ) καὶ ὅπως κατὰ τὴν Βοιωτικὴν ἑορτήν, τὰ Ἀγριώνια, ὑπετίθετο ζετὶ ὁ Διόνυσος ἐκ τῆς χώρας ἐξέφυγεν, οἱ δ' ὄργιάζοντες ἀνεξήτουν αὐτὸν τρέχοντες ἀνὰ τὰ ὄρη, οὕτω καὶ ἤδη φεύγοντος τοῦ τὴν εἰκόνα κρατοῦντος ἀναστεναρίου εἰς τὰ ὄρη κατὰ τὰς νυκτερινὰς ἐν λαμπαδηφορίαις ἐκδρομάς, ἄνδρες ὄπλοφόροι τὸν δρόμον περικόπτουσι, τὴν εἰς τὸ ἄλλο δῆθεν χωρίον φυγὴν κωλύοντες. Καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ἀναστεναρίων δὲ θυσία τοῦ ταύρου σχέσιν τινὰ ἴσως ἔχει πρὸς τὴν μορφήν τοῦ Βάκχου, διότι ταυροφυῆς καὶ ὁ Διόνυσος καὶ αἱ Βάκχαι, κατὰ τὸν Εὐριπίδην «φάνηθι ταύρος» ἐπεφώνουν τὸν Διόνυσον. Ὡμὰ δὲ τὰ κρέα τοῦ θύματος διανέμονται, ἴσως διότι καὶ ὠμηστικῆς ἐπεκαλεῖτο ὁ Διόνυσος. Ἔτι δὲ ὅπως τὸ πάλαι ὁ ἀσεβὴς Πενθεύς, ἀκολασίαν ὑποπτεύσας ἐν τοῖς ὄργιοις, ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ μητρὸς κατεσπαράχθη, οὕτω καὶ ἤδη, ὅστις ἂν τῶν ξένων παρῶν τῶν ὑπὸ τῶν ἀναστεναρίων τελομένων καταγελάσῃ, οὗτος ἐξ ἄπαντος φονεύεται 2). Ἡ κατὰ τὰς πανηγύρεις δὲ ταύτας ἐλικρατοῦσα μέθη οὐ μικρὸν τὰ τοῦ Διονύσου ἀποδείκνυσιν ὄργια. Ἐν δὲ ταῖς Βάκχαις τοῦ Εὐριπίδου μεγίστη ἡ ὁμοιότης τῶν ἀναστεναρίων πρὸς Μαινάδας καταφαίνεται 3)».

1) Βλ. αὐτοῦ σ. 19. Σοργᾶς καὶ Ἀφκαριοῦ δυὸ χωριὰ τῆς περιοχῆς.

2) Ἡ ἀφήγησις φαίνεται ὑπερβολικὴ, γιατί ἐξετάζοντας τὸ πρᾶγμα, δὲ μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, ἂν αὐτὰ τὰ περὶ φόνων εἶναι ἀληθινὰ καὶ ἂν ποτε σκοτώθηκε κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀντιαναστεναρήδες, ποὺ τόσοι ὑπῆρχαν καὶ ἀντιδροῦσαν καὶ ὑποτιμοῦσαν ἀκόμα τὶς τελετὲς αὐτέες καὶ φανερὰ εἰς εἰρωνεύονταν,

3) Βλ. σ. 20 περὶ ἀναστεναρίων.



*Τὸ θέμα τῶν Ἀναστεναρίων ὁ Κ. Ἀ. Ρωμάτος καὶ οἱ λοιποὶ*

Ἀπὸ ποῦ προῆλθαν καὶ ἐπέζησαν τὰ ἀναστενάγια καὶ πῶς θεωροῦνται ὑπολείμματα ἀρχαίων Διονυσικῶν μυστηρίων καὶ πῶς ἀνεμίχθησαν μετὰ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν γιὰ νὰ ποτελέσουν τὸ σημερινὸ ἔθιμο τῆς πυροβολισίας τῶν ἀναστεναρίων, αὐτὸ ἀνάγεται εἰς τὴν σπουδὴν τῶν περασμένων, πού τὰ



Ὁ ἀρχιαναστενάριος οἰστρογηλατημένος εἰς τὴν Θρακίαν

καταπιεσθῆσαν καὶ ξένοι καὶ δικοὶ μας μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Theodoron, ὁ Νόνος, πού παραδέχονται ὅτι προῆλθαν τὰ ἀναστενάγια ἀπὸ τοὺς Παυλικιάνους. Αὐτοὶ εἰς εἰκονομάχοι δογματικά, βρέθησαν ἀναγκασμένοι νὰ μεταναστεύουν ὡς ἀκρίτες καὶ πρόμαχοι κατὰ τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν Θράκην, ὅπου σώζονται ἀκόμα εἰς τὴν Φιλίππολη ὡς καθολικοὶ ἀλλὰ ἐκσλαβισμένοι εἰς τὴν γλῶσσαν, γιὰ τὸ μιλῶν σλαβικά (βουλγαρικά). Ἐκεῖ εἰς τὴν Θράκην ἀνέμειξαν τὸ



θρήσκευμά τους μὲ θυσίαις αἱματηρές. Τῇ θεωρίᾳ τούτῃ ὑποστηρίζει ὁ Ἄ. Τανάγρας στὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὴν Ἀκαδημία λέγοντας: «Ὁ ὑπαινιγμὸς τῆς συσχετίσεως τοῦ δόγματος τῶν Παυλικιανῶν μὲ τὰ ὑπολείμματα τῶν ἀρχαίων μυστηρίων εἶναι σαφής. Δέον δὲ σὺν τούτοις ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ πηδήματος τῆς πυρᾶς κατὰ τὸ ἔαρινόν ἡλιοστάσιον (Ἄγη Γιάννη) διατηρεῖται ἀκόμη ζωηρότατα ἐν Ἑλλάδι».

Ὁ Κ. Α. Ρωμαῖος ἀρχαιολόγος, πού συγκέρασε τὴν ἀρχαιολογία μὲ τὴ λαογραφία ἐπιτηδειότατα, εἰς τὸν ΙΑ' τόμον τοῦ Ἀρχείου Θράκης γενίκεψε τὸ θέμα καὶ ἔγραψε τὴν περισπούδαστη μελέτη του «Λαϊκὲς λατρεῖες στὴ Θράκη», ὅπου συμπεριέλαβε καὶ τὰ ἀναστενάγια. Τὰ ἀναστενάγια τὰ παραδέχεται ὡς ἀρχαία λατρεία εὐετηρικὴ ποῦχει τὶς ρίζες της στὴν προθεϊκὴ ἐποχὴ καὶ πού κατοπὶ στὰ ἱστορικὰ χρόνια πῆρε μαζί μὲ τὴν τελετὴ τῆς Τυρινῆς Δευτέρας, τὸν χαρακτήρα διονυσιακῆς τελετῆς, ἀλλ' ἔμεινε στὰ πλαίσια πάντοτε μέσα τὰ λαϊκά. Σαυτὰ τὰ ἔθιμα ἔχουμε ὀλοζώντανη τὴν εἰκόνα τῆς σημαντικώτατης ἀρχαίας λατρείας. Μὲ τὴν ἄρτια κι ἀρχαία συγκρότησή τους μένουν ἀπομονωμένα στὴ ΒΑ Θράκη, ἀπ' ὅπου τώρα μετανάστεψαν στὴ Μακεδονία μαζί μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἄν. Θράκης καὶ τελοῦνται κι' ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὴν παλιὰ Θρακικὴ περιοχὴ τους, πού διαδέχθηκαν τοὺς γείτονεὺς τους μετανάστες, κατ' ἀπομίμηση βέβαια τῶν μεταναστῶν Ἑλλήνων. Ὁ Βούλγαρος καθηγητὴς Ἀρναούτωφ στὴ «Ζάρα τῆς Σόφιας»<sup>1)</sup> ἔγραψε τὸ ἔξῃς ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Τὰ λείψανα τοῦ παρελθόντος»:

«Τὸ ταξίδι ὡς τὸ Οὐρκάρι (Βουλγαρ. Μακεδονίας) εἶναι κοπιαστικώτατο. Κατωρθώσαμε ὅμως νὰ φθάσουμε καὶ νὰ ὑποβάλουμε τὰ σέβη μας στὸ γέρο Κωνσταντίνωφ, τὸν προύχοντα τοῦ χωριοῦ. Ἦταν Παρασκευή, ἀρχὲς Ἰουνίου. Σήμερα στὸ χωριὸ πρόκειται νὰ γίνῃ μιὰ ἑορτὴ τοπικὴ. Εἶναι ἓνα ἔθιμο παλαιό, πού τὸ κληρονόμησαν αἱ νέαι γενεαὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους προγόνους των πυρολάτρων. Τὴν αὐγὴ ἀρχίζουν νὰ χτυποῦν οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν καὶ κατὰ τὸ μεσημέρι στὸ «Νεστενάρι», μιὰ πρωτότυπη ἐκκλησία, δίχως στέγη, μεταφέρονται οἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων. Σὲ κάποια γωνιά, ἐπάνω σ' ἓνα πέτρινο βωμό, καίγουν τρεῖς πελώριοι κορμοὶ δρυὸς καὶ ἀπέναντι ἀκριβῶς εἶναι κρεμασμένο τὸ ἱερὸ τύμπανο. Ἡ ἑορτὴ ἀρχίζει μὲ τὸ φίλημα τῶν εἰκόνων. Ἕνας μουσικὸς παίζοντας γκάιδα τονίζει μιὰ ἀλλόκοτη μελωδία. Ἡ πιὸ ἡλικιωμένη ἀπὸ τὶς πανηγυρίστριες, ἡ «Μπάμπω Νούν», καταλαμβάνεται ἀπὸ μιὰ ἀνεξήγητη κρίση νευρικὴ καὶ ἀρχίζει νὰ τρέμῃ. Ἀρπάζει ἓνα θυμιατήρι καὶ πάλλοντάς το δαιμονιωδῶς φωνάζει στὸν μουσικὸ «γρήγορα, γρηγορότερα, πιὸ γρήγορα!» Μιὰ μανία ἔχει καταλάβει μερικὲς ἀπὸ τὶς γριεὺς αὐτές. Μὲ τὰ χέρια πάνω στὴ κοιλιὰ χορεύουν φρενιτιώδεις

1) Βλέπε «Ἐλεύθερος τύπος» Θεσσαλονίκης, 18 Ἰουνίου 1935, μετάφραση Σοφianoῦ Α.

κι ἔξαλλες, οὐρλιάζοντας. Κάπου κάπου ὑψώνουν τὰ χέρια πρὸς τὸν οὐρανό, σὰν νὰ θέλουν νὰ πετάξουν καὶ μετὰ τὰ κατεβάζουν μὲ δύναμη, κτυπώντας τοὺς μηρούς των. Ἄργα ἄργα ἡ ὑπερδιέγερσις αὐτὴ κοπάζει καὶ στὸ τέλος πέφτουν κάτω τελείως ἐξηνητλημένες οἱ γριῆς αὐτὲς μαινάδες. Τὴν νύκτα οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ φέρουν στὴν κεντρικὴ πλατεῖα πελώριους κορμούς καὶ κλάδους δένδρων καὶ ἀνάβουν φωτιά. Τότε ξαναφθάνουν πάλιν οἱ γριοῦλες μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν «Μπάμπω Νούν» καὶ ἀρχίζουν τὸν ἴδιο ἐξωφρενικὸ χορὸ μέχρις ὅτου σβύσει τελείως ἡ φωτιά. Οἱ γριοῦλες ἀποσύρονται καὶ σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα τοῦ χωριοῦ, ὅλα τὰ κορίτσια εἶναι ἐλεύθερα νὰ σμίξουν ἕνα βράδυ μὲ τοὺς καλοὺς των. Μέσα στὸ σκοτάδι, πίσω ἀπὸ τὰ βάτα ἢ τὰ δένδρα καὶ τοὺς φράκτες, δὲν ἀκούει κανεὶς παρὰ μονάχα τὸ τραγοῦδι τοῦ γρούλλου καὶ τὸ γλυκὸ ἤχο τῶν φιλιῶν»<sup>1)</sup>.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὅλα ἡ βουλγαρικὴ κακοπιστία εἶναι ἀφθαστη καὶ ἡ διαφώτιση πλανερῆ φαίνεται ἀπὸ τὸ Σουηδὸ W. Linnngman στὰ Βυζαντινὰ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ τοῦ Βέη (τόμος ΙΕ' 1939 σελ. 20—28), ποὺ τὴν ἔλαθε πλανεμένος ἀπὸ τὸν Arnautoff, λέγοντας πὼς ὅλες οἱ εὐτεηρικὲς Θρακικὲς γιορτὲς εἶναι νεώτερα πλάσματα καὶ πὼς καμμιά ἀπ' αὐτὲς δὲ σχετίζεται μὲ τὴν εὐτεηρία. Οἱ Βούλγαροι γιὰ τὴν προπαγάνδα ἐνδιαφέρονται κι ὄχι γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Στὴν ἱστορίαν κυρίως καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν παραποιοῦν κείμενα, καταστρέφουν ἀρχαιοτῆτες καὶ ἐξαφανίζουν πηγές. Στὴν Ἑλληνικὴ Χερσόνησο ὅλα πρέπει νὰ εἶναι Βουλγαρικά.

Οἱ Βούλγαροι συνεχίζουν καὶ σήμερον στὴν περιοχὴ Ἀγαθουπόλεως τὰναστενάρια στὶς 20—21 Μαΐου μὲ τὸ παλιὸ ἡμερολόγιον (ἀρχὲς Ἰουνίου). Στὸ Οὐρκαρί οἱ Βούλγαροι ἀναστενάρηδες θὰ ἔφθασαν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατούμενη καὶ βουγαροκρατούμενη Ἀν. Θράκη, ὅπου μαζί μὲ τοὺς Ἕλληνας γιόρταζαν τὰναστενάρια ὡς τὴ μετανάστεψιν τῶν Ἑλλήνων (1922).

Κατὰ τὸ Κ. Ρωμαῖο ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἐορτῶν εἶναι ἡ καλοχρονιά. «Ὅλες οἱ παραστάσεις γίνονταν ἀπὸ λαϊκοὺς ἀνθρώπους, προικισμένους, λέγει, μὲ γνήσιο δικό τους πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ λίγο ἢ πολὺ πιωμένους, μὲ σκοπὸ νὰ κινήσουν τὴ θυμηδία τοῦ κόσμου καὶ τὰ γέλοια του. Ἔτσι καταλαβαίνουμε πὼς δὲν ἦσαν ποτὲ τυποποιημέναι καὶ τὸ περιεχόμενό τους ἦταν κάθε φορὰ διαφορετικόν. Ἔτσι ὁ Βιζυηνὸς μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν του οὐδένδρεια κατώρθωσε νὰ πάρῃ στὴν ἐποχὴν τοῦ ἕνα σύνολο ἐνιαῖον, ἐνῶ ἄλλοι ἀδυνατότεροί του πῆραν μόνον κομμάτια ἢ περιορίστηκαν σὲ ἀόριστες ἐκφράσεις γιὰ κωμικὰς σκηνάς... Ὅμως τὸ λατρευτικὸ ἔθιμον εἶναι τὸ ἴδιον ὅσους αὐτοὺς τοὺς Θρακικοὺς τόπους»<sup>2)</sup>.

Τοῦ Κ. Α. Ρωμαίου ἡ ἐργασία πάνω στὸ θέμα μας εἶναι ἀπέραντη

1) Βλ. Μ. Ἀποστολίδου «Περὶ τῆς θρησκείας τῶν Θρακῶν» (στὰ Θρακικά, τόμ. Ε', σ. 43—44), ὅπου τὰ ὄργια εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴν λατρεία τῶν θεῶν,

2) Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θεσ. τόμος ΙΑ' σ. 101—102.



σάξια. Τίποτε δὲν ἀφίνει ἀσχολίαστο καὶ τὰ σχόλια καὶ συμπεράσματά του εἶναι σοφὰ καὶ βαθυστόχαστα. Τοποθετεῖ τὰ πάντα ἐπάξια, τὰ ἐρμηνεύει, τὰ κατατάσσει καὶ βγάζει συγκριτικὰ τὰ συμπεράσματά του, πὸν καταπλήσσουν. Γιαὐτὸ καὶ ἡ μελέτη του ἐγέννησε καινούργια λαχάρια στοὺς περιεργούς καὶ τοὺς εἰδικούς νὰ τὴ γνωρίσουν. Ἔτσι ἀποτελεῖ μιὰ φωτεινὴ δεσμίδα γιὰ τὴν ἐξήγηση καὶ κατανόηση τῶν βαθύτερων αἰτίων τῆς τελέσεως τῶν ἐθίμων αὐτῶν, πὸν προκαλεῖ τόση περιέργεια καὶ τόσο ἐνδιαφέρο.

Ἄναστενάγια λοιπὸν καλοῦνται οἱ θιασῶτες καὶ μύστες ὀργιαστικῆς λατρείας, πὸν διατηρήθηκαν στὴ Θράκη ὡς σήμερα καὶ τώρα τελοῦν στὴ Μακεδονία τὸ ἔθιμό τους, ὅπου καὶ τὸ μετέφεραν πρόσφυγες οἱ χωρικοὶ τῆς ἑλλην. αὐτῆς γῆς. Τοῦ Χουρμουζιάδη ἡ προσπάθεια νὰ περιγράψῃ τὰ ἔθιμα, σήμερα βεβαιώνεται πανηγυρικὰ μὲ τὶς νεώτερες ἔκτοτε πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν αὐτούσια τέλεσή τους σὲ τρία - τέσσαρα σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Στὴν Ἁγία Ἐλένη Σερρών, στὴ Μελίκη Βερροίας, στὸ Λαχανᾶ καὶ στὴ Μαυρολεύκη Δράμας ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένοι οἱ χωρικοὶ. Οἱ τελευταῖες ἔρευνες πὸν ἔγιναν μὲ τὸν Δεληγιάννη Β, Πετρόπουλο Δημ., Ρωμαῖο Κων. ἀπεκρυστάλωσαν τὴν πεποίθησιν, πὸς τὰ ἀναστενάγια εἶναι τέτοια πὸν μᾶς τὰ περιέγραφε ὁ Χουρμουζιάδης στὰ 1872. Ἀπὸ τὸ 1940 κἔκτοτε οἱ Θρακιῶτες ἀναστενάγηδες τελοῦν θαρρετὰ τὴν πυροβασία, πέφτουν σῆκταση καὶ ἐγκαλοῦνται οἰστροηλιατημένοι στὸ χορὸ τῆς φωτιᾶς καὶ καθόλη τὴ χρονιά τελοῦν τὰ μυστήρια καὶ ἔθιμά τους σὲ τὴς ζῶης τὶς δυστυχίαι, παρεμβαίνοντας στὶς ἀρρώστειαι ζῶων καὶ ἀνθρώπων καὶ στὶς καιρικῆς ἀκόμα συνθῆκαι ἀναβροχιᾶς καὶ ξηρασίας κλπ. Ἡ σύγχρονη τελετὴ τῶν ἀναστεναρίων ἔχασε μὲν ἐντελῶς κάθε σχέση μὲ τὰρχαῖα μυστήρια ἢ κάθε χριστιανικὸ δόγμα, ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ ἐκτελεῖται ἐπίσης ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ τὸ καλὸ, γιὰ τὴν υγείαι τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τὰ ζῶα, τὰ γεννήματα καὶ γενικὰ γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς κοινότητας.

Στὸ Ἄρχεῖον Θράκης ἔχουμε καὶ νεώτερες περιγραφὰς καὶ φωτογραφίαι. Ἡ μιὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ γιατρὸ Ἰ. Καπίστρα (τόμ. ΙΒ', σ. 233), ἡ ἄλλη προέρχεται ἀπὸ τὴ «Μακεδονία» Θεσσαλίας καὶ εἶναι τοῦ Λαγκαδᾶ Ἄρχ. Θρ. (ΙΓ' σ. 248) καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ Σ. Ἰ. Καπίστρα (ΙΔ' σ. 349—350) ἀπὸ τὴν 21 Μαΐου 1949. Ἔχουμε δημοσιέψει καὶ φωτογραφίαι ἀξιόλογαι. Ἐκεῖνος ὅμως πὸν προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τέλεια τὴν ἀναβίωσή τους τὴν ἀβίαστη καὶ πλήρη εἶναι ὁ Ἄ. Τανάγρας μὲ τὴν Ἐταιρεία Ψυχικῶν ἐρευνητῶν, πὸν συμμετέχει τρία χρόνια τώρα στὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐκτέλεσή τους. Ἡ «Μακεδονία» τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει κάθε χρονιά συνεργεῖο καὶ παρακολουθεῖ καὶ περιγράφει ἀπλόχωρα τὰ τελούμενα καὶ δρώμενα. Ὡστε ἔχουμε περιγραφὰς σωστῆς, πὸν καὶ αὐτῆς συμπύπτουν μὲ τὶς παλιῆς περιγραφὰς πὸν σώθηκαν ὡς τὰ σήμερα. Μιὰ μελέτη τελευταία στὸν Ἥλιο μὲ τὰ ψηφία Γ. Μ. Β., προσπαθεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐρμηνείαι τῆς λέξεως σύμφωνα μὲ

τὰ σημερινὰ καὶ παλαιὰ δεδομένα <sup>1)</sup>). Σημειώνει τὴ λέξη, ἀναφέρει τὶς ἔρευνες, τὸν τόπο καὶ τὴν ἔκταση τῆς λατρείας, τὴν ἱστορικὴ καταγωγή καὶ τὴν ἐξέλιξη, τὴν τέλεση τῶν ἀναστεναρίων, τὸν κοινὸ πανηγυρισμὸ, (παραμονήν, πανήγυριν) καὶ τὸ συμπέρασμα. Τὸ ἄρθρο εἶναι καλὸ καὶ ἤμπορεῖ ὁ ἀναγνώ-



Ἡ ἀναστενάγιασσια χοροὶ στὴ φωτιὰ οἰστοφύλακτη

στης νάντιληφθῆ ἐπαρκῶς γιὰ τὸ ἔθιμο καὶ τὴν προέλευσή του. «Τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀναστεναρίων εἶναι ὅτι διεσώθησαν συγκεντρωμένα εἰς ὠργανωμένην, λέγει, ὀργιαστικὴν λατρείαν μὲ κεντρικὸν πυρῆνα, τὸν ὀργιαστικὸν χορὸν, τὴν πυροβασίαν καὶ τοὺς ἔκστασιασμοὺς καὶ μὲ σκοπὸν τὴν

1) Ἡλιος λεξικὸν στὴ λέξη ἀναστενάγια σ. 725 καὶ ἐξῆς.



ψυχικὴν κάθαρσιν καὶ ἐξύψωσιν πρὸς τὸ θεῖον». Ἐν τῇ ἐξετάσει κανεῖς, ὅπως ὁ Κ. Ρωμαῖος, συγκριτικὰ καὶ ἱστορικὰ, τὰ ἀναστενάρια, παρουσιάζουν πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα ὄχι μόνον μετὰ τὴν Διονυσιακὴν λατρείαν τῆς Θράκης, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Τοτεμικὴν ἀντιλήψιν, καθὼς λέγει ὁ ἴδιος, τῶν πρωτόγονων καὶ τῆς προθελικῆς ἐποχῆς. Οἱ ταυροθυσιῖαι, οἱ ὄμοφαγίαι, τὸ ἱερὸ ὄργιον, τὸ λατρευτικὸ μένος, ἡ μαγεία, ὁ ὄργιαστικὸς χορὸς, ἡ κρασοκατάνυξις ὡς λατρευτικὸν στοιχεῖον, τὸ ξενύχτισμα, ἡ φυγὴ «στᾶγρια βουνά», ἡ πομπικὴ νυκτοβυσία μετὰ πυροσφύρας καὶ λαμπάδας στὸ σκοτάδι, ἡ εὐωχία καὶ τὸ μεθύσι, ἡ εἰκονοφορία, ἡ ἔκτασις, ἡ ὄργιαστικὴ μουσικὴ, τὰ κατάληπτα ἐπιφωνήματα <sup>1)</sup> καὶ λόγια, ἡ ὄργιαστικὴ ἐξόρμησις μετὰ τὴν εἰκόνα, ἡ πυρολατρεία, τὰ δρώμενα, ἡ θεοληψία, ἡ δαιμονοπληξία, ἡ ἑκστατικὴ ἀλλοφροσύνη, τὰ μαγικὰ στοιχεῖα, ἡ πυροβυσία καὶ τὸ περιεργὸ φαινόμενον τῆς ἀκαΐας, ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα συναντῶνται στὴν ἀρχαίαν καὶ πρωτόγονον λατρείαν καὶ ἔχουν καὶ προϊστορικὴ ἀρχαιότητα καταγωγῆς. Τὰ ἀναστενάρια ἀποτελοῦν ἕνα ἐκχριστιανισμένον διονυσιακὸν ἔθιμον, πού τὴν θέσιν τοῦ Διονύσου κατέλαβε ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος ὡς προστάτης τῆς ἀρχαίας ἐθιμολατρείας καὶ ὡς αὐτοκράτορας λατρευόμενος ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς καὶ λαϊκοὺς χριστιανούς, πού παρὰ τὴν δυσμενεῖς παρεμβάσεις τῆς ἐκκλησίας, ὅπως εἶδαμε, διετήρησαν καὶ κράτησαν παρὰ πολλὰ ἔθιμα καὶ τύπους καὶ μορφὰς τῆς ἀρχαίας λατρείας, καὶ ἐπιζοῦν ἕως τῶρα ἀκόμα στὰ νεοελληνικὰ λατρευτικὰ ἔθιμα, ὅπως εἶναι τὸ κάψιμον τῶν νεκρῶν <sup>2)</sup>, τὰ κουρμπάνια, οἱ λιτανεῖαι κ.λ.π.

Ὁ Κ. Ρωμαῖος γράφοντας στὸν ΙΑ' τόμ. τοῦ Ἐργείου Θράκης τὴν μεγάλην του μελέτη «Λαϊκὴς Λατρεῖαις στὴ Θράκη» (σ. 6) καὶ κρίνοντας τὴν περιγραφὴν τοῦ Χουρμουζιάδη ἀποφαίνεται γιὰ τὴν ἀξιοπιστίαν του αὐτῆ ὡς ἔξῃς: «Παρ' ὅλες ὅμως τὴν ἀρετὴν τοῦ φυλλαδίου ἡ ἀξιοπιστία του θὰ ἦταν σήμερον προβληματικὴ ἂν ἔλειπαν νεώτερες καὶ πολλὰς μαρτυρίας πού ἐπιβεβαιώνουν μετὰ κατηγορηματικὸν τρόπον καὶ συμπληρῶνουν τὴν ἐκθεσιν τοῦ παλαιοῦ σοφοῦ τῆς Πόλης». Ἐξετάζοντας ὅλες τὴν σωζόμενες μέχρι σήμερον γιορτὰς καὶ ἔθιμα τῆς Θράκης καὶ ἀνιστορώντας τὸ περιεχόμενον τους—Διονύσια, Σκυλοδευτέραι, Πιτεράδες Σειμένιδες, Δημήτρια, Τζαμάλες, Καλόγηροι κλπ.—τονίζει τὴν θαυμαστὴν πληρότητα καὶ τὸ φωτεινὸν νόημα τῶν Θρακικῶν αὐτῶν ἐθιμῶν καὶ συμπραίνει: «Ἐτσι εἶδαμε πὼς ἀναστενάρια καὶ ἡ τελετὴ τῆς Τυρινῆς Δευτέρας εἶναι ἀρχαῖαι λατρεῖαις εὐετηρικῆς πῶχον τὴν ῥίζαν τους στὴν προθελικὴ ἐποχὴ καὶ κατόπιν στὰ ἱστορικὰ χρόνια πῆραν χαρακτηριστὴρα διονυσιακῆς τελετῆς, ἀλλ' ἔμειναν πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια τὰ λαϊκά. Στ' ἀναστενάρια γιὰ τὴν συνέχισιν μετὰ τοὺς ἁγίους ἐπικρατεῖ τὸ σοβαρὸν

1) Βλ. τόμ. ΙΑ', σ. 349 Σ. Ι. Καπίστρα «Ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τῆς κατὰρθωσιν νὰ ξεχωρίσω τὸν στίχον: Νὰ ἄρῃ τὸν σταυρὸν του».

2) Ἀρχ. Θρ. Θεσ. Δ' τ. σ. 71 βλέπε σχετικὰ μετὰ τὸ κάψιμον τῶν νεκρῶν στὸ Κωστή, ἀνακοίνωσις Πολ. Παπαχριστοδούλου,

καὶ σπουδαῖο μέρος τῆς διονυσιακῆς λατρείας καὶ τὴν ἄλλη λαϊκὴ λατρεία χαρακτηρίζει ἢ ἀνετα εὐθυμῆ καὶ κωμικὴ πλευρά. Δὲν εἶναι μικρὸ πρᾶγμα νὰ ἔχομε στὰ πολύτιμα αὐτὰ Θρακικὰ ἔθιμα δλοζώντανη τὴν εἰκόνα τῆς σημαντικώτατης ἀρχαίας λατρείας».

Ὅσο γιὰ τὴν ἔρευνα στὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα τῆ θυσία τοῦ ἱεροῦ ταύρου, τὸν ἑκστατικὸ χορδὸ, τὸ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν ἀπάθεια στὴν πυροβασία, τὴν τελεστικὴ πυρὰ καὶ τὴν ἀριστοτελικὴ κάθαρση, μᾶς δίνει τὶς τελευταῖες σκέψεις του στὴν ἐξῆς πρόσφατη πρὸς ἑμένα ἐπιστολὴ του :

**«Φίλε Κε Παπαχριστοδούλου,**

«Εἶναι δύσκολο νὰ περιληφθοῦν ἐδῶ σὲ 2—3 σελίδες ὅσα ἔγραψα γιὰ τ' Ἀναστενάγια στὸ Ἀρχεῖον σὲ 130 σελίδες. Θὰ περιορισθῶ γι' αὐτὸ νὰ ἐξάρω πρῶτα τὸ μεθοδικὸ δρόμο ποὺ πῆρε ἢ πραγματεία ἐκείνη, ἓνα δρόμο ἀρκετὰ νέο, κι ἔπειτα νὰ ἐκθέσω μὲ μεγάλη συντομία, τὰ κυριώτερα γιὰ τὸ καταπληκτικὸ καὶ παράδοξο μέρος τῆς ὅλης τελετῆς, τὴν πυροβασία καὶ τὴν ἀπάθεια τῶν ποδιῶν. Ὅλοι ἐνδιαφέρονται νὰ μάθουν, πῶς συμβαίνει νὰ χορεύουν οἱ ἑκστατικοὶ Ἀναστενάγηδες πάνω σὲ ἀναμμένα κάρβουνα καὶ στὴ φοβερὴ θρόακα καὶ νὰ μὴ παθαίνουν τίποτε τὰ γυμνὰ πόδια τους.



Δύο ἦσαν οἱ θεμελιακὲς ἀρχὲς τῆς ἔρευνας. Πρῶτα, ὅτι ὀφείλει κάθε ἔρευνητῆς, ἂν θέλῃ τὴ σωστὴ καὶ βαθύτερη κατανόηση, νὰ μὴν ὑποτιμᾶει τὸ λαὸ του καὶ μὲ τὴν ἰδέα, ὅτι εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ κάθε

Ὁ ἀρχιαναστενάγης σὲ ἑκσταση στὴ θρακικὰ

πρόληψη νὰ καταδικάζει μὲ θυμὸ τὶς λαϊκὲς ἀντιλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες ἢ μὲ ψυχρὴ ἀδιαφορία νὰ τὶς προσέχῃ ὡς ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ γιὰ νὰ συντάξῃ τὴ διατριβὴ του. Ἄν-



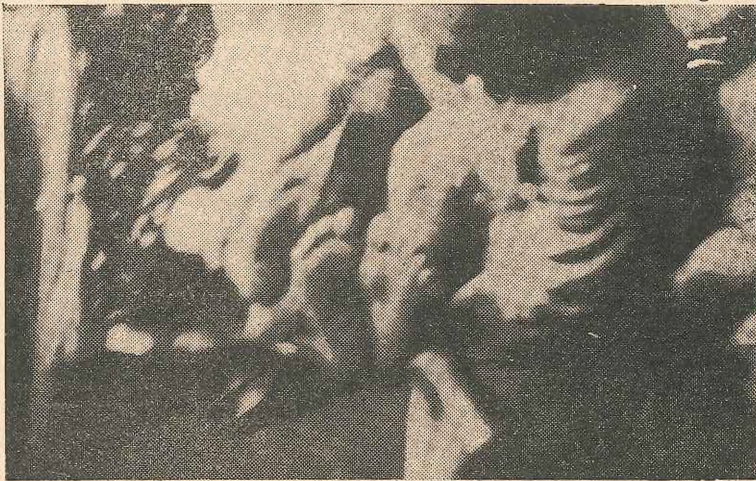
τίθετα, ἂν ἔχη μελετήσει τὸ ἐσωτερικὸν του εἶναι θὰ εὕρη, πὼς ὑπάρχουν σημαντικώτατα κοινὰ στοιχεῖα, πού τὸν κατεβάζουν σχεδὸν στὸ ἴδιο λαϊκὸ ἐπίπεδο. Δὲν ἔχει ὅλες τὶς λαϊκὰς δεισιδαιμονίες, ἀλλὰ δὲν τοῦ λείπουν μερικές, ἔστω λίγες, καὶ ἂν διατηρεῖ στὴ συνείδησή του διαφορετικὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, ὅμως τὸν συνδέει μὲ τὸ λαὸ τὸ ἴδιο θρησκευτικὸ αἶσθημα καὶ ἡ ἴδια γενικὴ θρησκευτικὴ φύσις. Ἔτσι ἐπιβάλλεται ἡ συμπάθεια ἢ ἀλλοιῶς ἡ πλατωνικὴ μέθεξι στὴ λαϊκὴ ζωὴ καὶ χωρὶς αὐτὴ ἡ ἔρευνα θὰ ἐπιτύχη μισὰ πράγματα. Ἐπίσης μέρος μόνον θὰ καταλάβωμε ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ἂν παραμελήσωμε τοῦτο τὸ σύνδεσμον, τὴν κοινὴν θρησκευτικὴν φύσιν.

» Ἡ ἄλλη μεθοδικὴ ἀρχὴ καὶ πλατιὰ βάση, εἶναι, ὅτι θὰ ξεκινήσωμε ἀπὸ τὸν σημερινὸν Νεοελληνικὸν κόσμον καὶ θὰ ἐπιμείνωμε νὰ μαζέψωμε ὅσο γίνεται σχετικὸν ὕλικόν ἀπὸ πολλοὺς τόπους. Τὸ πολύμορφον τοῦτο ὕλικόν, πού ἀπαραίτητον εἶναι νὰ μαζέψῃ ὁ λαογράφος ὅχι μόνον ἀπὸ βιβλία καὶ ἄλλων γραπτὰς μαρτυρίας, μπορεῖ νὰ κάμουν αὐτόφωτον τὸ σχετικὸν θέμα, ἀλλὰ γιὰ τὴ βαθύτερον κατανόησιν πρόσφορον εἶναι καὶ γοητευτικὴ ἢ ἀναδρομὴ στὶς παλαιότερας ἐποχάς, ὅπου θὰ ἀνεβαίνομε μεθοδικά, ἀπὸ τὰ νεώτερα εἰς ἀρχαιότερα χρόνια. Ἄνῃκομε οἱ Ἕλληνες στὸ ἱστορικώτερον ἔθνος τοῦ κόσμου καὶ ἡ πλούσια γραπτὴ καὶ μνημειακὴ παράδοσις μᾶς ἐπιτρέπει μὲ ἀρκετὴ ἀσφάλειαν νὰ φθάσωμε ἕως τὰ πρωτομηνωϊκὰ χρόνια 3,000 π. Χ. καὶ ἀκόμα πέρα ἕως τὶς πρωτογονικὰς καταστάσεις, τὶς προθελείας.

» Μὲ τὶς δύο αὐτὰς κατευθύνσεις ὀδηγημένη ἡ ἔρευνα μᾶς παρουσιάζει τὴν ἀκατάβλητον, πολύμορφον καὶ ἐνιαίαν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ νικήσῃ μὲ τὴ θέλησίν του καὶ τὴν αἰσθηματικὴν πίστιν στὶς ἀπεριόριστον δυνάμεις του τὰ τυχόν ἐμπόδια καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴ συντήρησιν καὶ τὴν εὐτυχίαν του. Αὐτὴ τὴν αἰώνιον προσπάθειαν χαρακτηρίζουν τὰ πολυάριθμα λατρευτικὰ ἔθιμα, πού καὶ σήμερον διατηρεῖ σὲ ἀρκετὴ ἀφθονία ὁ λαὸς μας, ὅπως καὶ σὲ ὅλες τὶς ἀμέτρητον περασμένον γενεάς. Συνήθως ἡ λαϊκὴ λατρεία γίνεται βέβαια μὲ κάθε σοβαρότητα καὶ ἐπιμονὴν ἀλλὰ καὶ μὲ κάποια ἡρεμία καὶ ἰλαρότητα, προάγγελον τῆς ἐπιζόμενης εὐτυχίας. Κάποτε ὅμως οἱ λαϊκὰς τελετὰς παίρνομεν ζωηρότερον τόνον, γίνονται ἐνθουσιαστικὰ καὶ ἐκστατικὰ, ὀργιαστικὰ μὲ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν (χωρὶς ὑπόνοιαν κατάχρησιν). Τέτοιον ἐκστατικὰς λατρεῖας εἶναι οἱ ἀναστενάρια τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης, μεταδομένον καὶ στὴ γειτονικὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ μὲ γνήσιον μαρτυρημένην ἑλληνικὴν καταγωγὴν. Ὁ ἀναστενάρικος θίασος μὲ τὶς μεγάλας ἐφορτὰς πού κάνει ὅλον σχεδὸν τὸ Μάη μῆνα γιὰ τὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον καὶ τὴν Ἁγ. Ἐλένη, μὲ τὶς ἀρχαιοπρεπεῖς θυσιάς ταύρων, μὲ τὴν ἅπαντι συνοδείαν ἰδιότυπης μουσικῆς, τὸν ἐκστατικὸν χορὸν μὲ τὶς ἱερὰς εἰκόνον εἰς χέρια, πού χορεύουσι κι αὐτὰς μασὶ εἰς τὰ Ἁγίασματα, στὸ χωριὸν μέσα καὶ στὴν ἐποχὴν καὶ τέλος πάνω στὴν ἱερὴν πυρὰ, τὴν ὁστιὰ (ἔστιν), πού μὲ φροντίδα ἑκτακτῆ ἀνάβουσι στὴν πλατεῖαν, ἔχει γιὰ μο-

ναδικό σκοπὸ νὰ φέρῃ τὴν καλοχρονιὰ στὰ σπαρτά, νὰ διώξῃ τὰ κακὰ δαιμόνια, ὅπως τὸ Γούστρελο (τὸ Σμερδάκι ἢ τὸ Λάβωμα ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων) νὰ γιαιτρέψῃ τοὺς βαργιάρωστος, νὰ βοῆ τοὺς κλέφτες καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ νεοχιζόμενον σπίτι. Καὶ ὅλα τοῦτα τὰ πιστεύει καὶ τὰ περιμένει ἀπὸ τοὺς ἀναστενάρηδες καὶ ὅλη ἡ λοιπὴ Κοινότητα, πὺς τοὺς παραστέκει μὲ εὐλάβεια.

»Κάπου κάπου μπορεῖ νὰ γίνουν καὶ ἔκτροπα, ὕστερα ἀπὸ συνεχιζόμενες εὐωχίες καὶ τὴ γενναία οἰνοποσία, ἀλλὰ τὸ κανονικὸ εἶναι, ὅτι τὰ ἀναστενάρια στέκουν ἠθικῶς ψηλά καὶ σὰν χορεύουν ὦρες ὀλόκληρες μὲ τὴ περίλαμπρη συντροφιά τῶν ἀγίων καὶ τὴν πολύβουη μουσικὴ γεμίζουν μὲ ἔξαψη καὶ ἀκλόνητη αὐτολεποίθησι, ὅτι πῆσαν μέσα τους ἀπεριόριστη δύναμη.



Πόδια ἀναστενάρηδων ἀθιχτα μεῖα τὴν πυροβασία

Ἔτσι βέβαια καὶ ἐξαυλωμένοι πηδᾶν ξυπόλυτοι μέσα στὰ πύρινα κάθρουνα μὰ βγαίνοντας ἄβλαβοὶ παίρνουν νέα ἐνίσχυση γιὰ τὴν ἀνωτερότητά τους. Εἶναι ἱκανοὶ γιὰ ὅλα, ὅτι δὲ τέτοια εἶναι ἡ ψυχολογία τους τὸ βεβαιώνουν πολλὰ πυρολατρικὰ ἔθιμα ἀπ' ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους. Στις κρίσιμες ἐποχὲς τοῦ χρόνου γύρω ἀπὸ τὶς θερινὲς ἢ τὶς χειμερινὲς τροπές, τὴν ἀνοιξή, τὴν πρωτομηνιά, κάποια γεγονότα σημαντικὰ γίνονται στὸν κόσμον καὶ τότε ἐνεργοῦν οἱ κρυμμένες εὐεργετικὲς ἢ κακοποιῆς δυνάμεις. Εἶναι καιρὸς ν' ἀνάψωμε τὶς φωτιὰς τ' Ἀη—Γιάννη τοῦ Φωταριστῆ ἢ τ' Ἀη—Γιαννιοῦ τὰ Λάμπια, τὸ Φανὸ τῆς ἀποκριᾶς, τὸ Βασίλειμα τῆς φωτιᾶς ἢ τὴν Παντρειά τὴν Πρωτοχρονιὰ ἢ τὸ Ἀντίεμα τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα (30 Νοέμβριον). Οἱ φωτιᾶς αὐτῆς, φροντισμένες μὲ κάθε ἐπιμέλεια, εἶναι ἐξαιρετικὲς σὲ δύναμη καὶ ὅποιος τὶς πηδήσῃ θὰ πάρῃ μὲ συμβολικὸ τρόπο ἀρκετὴ δύναμη γιὰ νὰ παν-



τρευτῇ ἢ νὰ μάθῃ τὸνομα τοῦ μελλομένου ἢ ὁ τόπος ἀπὸ τῆ σιάχτη τοῦ Φανου θὰ ὠφελήθῃ γιὰ τὰ σπαράτα του κ.τ.λ. Τὸ πρῶτο καὶ κύριο σ' αὐτὲς τὶς τελετὲς εἶναι νὰ πάρῃ κανεὶς νέα μεγάλη δύναμη, τὸ δημορικὸ *πυρὸς μένος*, ὅπως μποροῦμε νὰ μεταφράσωμε τὸ *mapa τῶν ἐθνολόγων*, δεύτερο καὶ συνυπονοούμενο εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ κακό. Παρόμοια πυρολατρικὰ ἔθιμα ἔχομε πολλὰ καὶ διδακτικὰ ἀπ' ὅλη τὴν ἀρχαιότητα, τὴν κονεινὴ καὶ τὴ μακρονή. Δὲ λείπουν καὶ παραδείγματα ὁμοιότατα μὲ τὴν πυροβασία καὶ τὴν ἀκαία τῶν ἀναστενάρηδων. Ἄλλ' ὁ χῶρος ὁ διαθέσιμος δὲν ἐπιτρέπει ἐδῶ ἄλλη ἐξέταση. Θὰ ἐρωτήσωμε μόνο μαζὶ μὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο, πῶς συμβαίνει νὰ μὴ παθαίνουν τίποτα τὰ γυμνὰ πόδια καὶ νὰ καταλύεται ἔτσι ὁ ἀμείλικτος φυσικὸς νόμος;

Ἄμφιβολία δὲν εἶναι δικαιολογημένη. Τὸ φαινόμενο τῆς ἀκαίας εἶναι ὑπερβέβαιο, ἐξακριβωμένο σὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ πλάτη καὶ στὸν τόπο μας στὴ Μαυρολεύκη τῆς Δράμας. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἐγγυήθηκαν γι' αὐτὸ ἀξιόπιστοι ἐπιστημονικοὶ παρατηρητὲς <sup>1)</sup>. Ἡ δύναμη, τῆς ὑποβολῆς δὲ φτάνει. Μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀναισθησία, ἀλλ' ὄχι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ οἱ τρίχες ἀκόμα τῶν ποδιῶν μένουν ἄθικτες μπρὸς στὴ φοβερὴ πυράδα. Γιατὶ ὁ φυσικὸς νόμος μένει ἀνεφάρμοστος; Εἶναι ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἀναγνωρισμένο, ὅτι οἱ φυσικοὶ νόμοι μέρος μόνο περιορισμένο τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἐξηγοῦν καὶ τώρα πού ἔφυγαν πολλὰ σκοτάδια τοῦ ὀρίζοντά μας μὲ τὸ καταπληκτικὸ φῶς τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας καὶ τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς, τώρα οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ νόμοι δείχνουν ὅλοι τους τὴν ἀνεπάρκεια. Δὲν εἶναι ζήτημα, ὅτι μὲ τὸ νέο αὐτὸ διάπλατο δρόμο πού ἀνοίχτηκε γιὰ τὴν ἐπιστῆμη θὰ βρῆ τὸ αἴνιγμα τῆς ἀκαίας, τῆς τηλεπάθειας, τῆς διόρασης καὶ τόσων ἄλλων μυστικῶν τῆς ζωῆς τὴν ἀρμόζουσα λύση, ἀλλὰ πῶς καὶ πότε τοῦτο θὰ γίνη θὰ μᾶς τὸ εἰπῇ ἡ μεγαλοφυΐα κάποιου Ἀϊνστάιν.

»Στὸ τέλος ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐκθέσω μὲ λίγα λόγια, ὅτι δὲν εἶμαι καθόλου σύμφωνος μὲ τὴν κυκλοφοροῦσα γνώμη, ὅτι θὰ ἦταν χρήσιμη ἡ διατήρηση τῆς ἀναστενάρικης τελετῆς καὶ ἡ ἐπίδειξή της στοὺς ξένους γιὰ τὴν τουριστικὴ κίνηση τοῦ τόπου μας. Τέτοια ἐκμετάλλευση πού πειράζει τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα ὁμογενῶν μας συνανθρώπων, ποτὲ δὲ συγχωρεῖται σὲ μιὰ γνήσια χριστιανικὴ καὶ πολιτισμένη κοινωνία».

Ἀθήνα Ἰουνίου 1950

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

Ἄλλ' ὁ Στίλ Κυριακίδης καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης, στὴ Μεγάλῃ Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδεῖα <sup>2)</sup> ἀκολουθώντας τὴν ἀφήγηση τοῦ Χουρμουζιάδη διασαφηνίζει μὲ ἀκριβεία καὶ ἀπλότητα λ. χ.

1) Βλέπε παρακάτω ἐπιστολὰς ἱατροῦ Ἰππ. Μακρῆ Σεργῶν καὶ Ἰ. Καπίστρα ἱατροῦ Ν. Σκοποῦ καὶ Ὁδ. Ἀργυριάδη χεῖρουργοῦ προφορικῆ ἀνακοίνωση, πού μιλοῦν ἐξ αὐτοψίας γιὰ τὴν ἀκαία τῶν ἀναστενάρηδων.

2) Βλ. Μεγάλῃ Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδεῖα τόμ. 4' σ. 580.

τὴν ἐγχώρια φράση «*τοὺς ἔπιανε ὁ ἅγιος*» ἢ τοὺς «*ἐγκαλοῦσε ἢ εἰκόνα*» ὡς ἔξῃς : «*Διαρκοῦντος τοῦ ὀργιαστικοῦ χοροῦ τῶν αναστεναρίων ἄλλοτε εἷς, ἄλλοτε δύο ἢ καὶ περισσότεροι τῶν πανηγυριζόντων κατελαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ ὀργιαστικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Αἰφνιδίως ἤρχιζαν νὰ τρέχουν καὶ νὰ ἀφρίζουν καὶ νὰ ἀγριεύουν, κατόπιν κατελαμβάνοντο ὑπὸ σπασμῶν καὶ ἔλιποθύμουν. Οἱ νέοι οὗτοι φοιβόληπτοι ἀπετέλουν τὰ ὑποψήφια νέα μέλη τοῦ θιάσου τῶν αναστεναρίων». Περὶ τῶν ταύρων—τῶν μλικαδιῶν—δὲν προσθέτει τίποτε ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ ἀρχιαναστενάρης ἀγόραζε τὸν ταῦρο. «*Κατὰ τὴν παραλαβὴν τῶν εἰκόνων ὁ ἀρχιαναστενάρης ἐμοίραζεν αὐτὰς ἀνὰ μίαν κρατῶν τὴν τελευταίαν*». Γιὰ τὰ ὄργια σημειώνει : «*Κατὰ τὰς εὐωχίας ἀφθονος ἔρρεεν ὁ οἶνος ἢ τὸ οἰνόπνευμα, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς ἄλλα ὄργια ἀκόλαστα, ἐξετρέποντο, ἐνῶ κατὰ πάντα τὸν ἄλλον χρόνον καὶ τὰ αναστενάρια καὶ οἱ χωρικοὶ ἦσαν ἐγκρατέστατοι καὶ ἠθικώτατοι*».*

Ἱερά θεωροῦνται τὸ τσεκοῦρι καὶ τὸ μαχαῖρι ποὺ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴ θυσία. Ἀπὸ νεώτερες σημερινὲς πληροφορίες τὰ ἐργαλεῖα τῆς θυσίας κρατοῦσαν φυλαγμένα στὴν ἐκκλησία καὶ μόνο μετὰ τὴν διαταγὴν τοῦ ἀρχιαναστενάρη προσκομίζονταν στὴ θυσία καὶ πάλι ἐκλειδώνονταν στὸ ντουλάπι ἢ στὸ σεντούκι. Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι οἱ ἑορτῆς κρατοῦσαν «*ὀκταήμερον*» καὶ ὅτι «*καθόλην τὴν διάρκειαν τῆς ἑορτῆς πρὸς τῆς θύρας τῶν αναστεναρίων ἐκρέμετο φανὸς ὡς δαίγμα τῆς ἱερᾶς ιδιότητος τοῦ οἰκοδεσπότου*»<sup>1)</sup>. Τὰ αναστενάρια ἀποτελοῦσαν ξεχωριστὴ ἀδελφότητα, ξεχωριστὸ θιάσο, μετὰ ἀρχηγὸ ἀρχιαναστενάρη, ποὺ τὸν «*εἶχε πιάσει ὁ ἅγιος*» καὶ ἐγκρατεμένο καὶ ἀρεστὸ ἀπὸ τοὺς θιασώτας.

Ὁ ἴδιος ἀναφερόμενος στὴ γνώμη πὼς τὰ αναστενάρια δὲν εἶναι ἀγνωστα καὶ ὅτι ἔχουν ἔχνη παλαιότερα σημειώνει τὸν Νικήταν τὸν Χωνιάτην, ποὺ διαπιστώνει δαιμονοπλήκτους, καὶ ὅτι «*ἐβδομήκοντα ἔτη μετὰ ταῦτα ἢ ἀνωλύμου Σύνοψις χρονική, ἣν ἐξέδωκεν ὁ Σάθας περὶ τῶν αὐτῶν γεγονότων ὀμιλοῦσα, ἀσθενάρια αὐτοὺς ἀποκαλεῖ*». «*Ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας Ἰσακίου Ἀγγέλου τοῦ Α' αἰ περὶ τὴν Ἀγχίαλον πόλεις καὶ κῶμαι, πάντως δὲ καὶ αὐτὴ ἢ ἰδία, εἰς βαρεῖαν ὑπεβλήθησαν φορολογίαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὡς ἱστορεῖ Νικήτας ὁ Χωνιάτης*»<sup>2)</sup> πρὸς κάλυψιν τῶν μεγάλων δαπανῶν του μετὰ τῆς Οὐγγρῆδος ἡγεμονίδος Μαργαρίτας γάμου τοῦ 1186. Τὸ καταθλητικώτατον μέτρον ἐπεκταθὲν καθ' ἅπασαν τὴν Βουλγαρίαν, ὑπῆρξεν ἢ πρωτίστη ἀφορμὴ τῆς ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Ἀσάν ἐκραγείσης κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπαναστάσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας. «*Βλέποντες οἱ ἀδελφοὶ Ἀσάν διστάζοντας κατ' ἀρχὰς καὶ ἀπροθύμους τοὺς ὀμοφίλους αὐτῶν πρὸς τὸ ἀνταρτικὸν κίνημα, ἵνα ἐνθαρρύνωσιν αὐτοὺς ἰδρυσάν*

1) Τοῦτο τὸ βεβαιώνει καὶ ὁ Χουρμουζιάδης.

2) Νικήτα Χωνιάτου Ἰσ. Ἀγγελος Βιβλ. Α' σ. 194, ἔκδοσις Βενετίας.



που εὐκτήριόν τινα οἶκον ἐπ' ὄνοματι τοῦ Μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου περὶ τὸν ὁποῖον συναθροίσαντες πολλοὺς δαιμονολήπτους «Ἀσθενάρια ἢ Ἀναστενάγια» καλουμένους ἔπεισαν ἵνα ἐνθουσιῶντες καὶ βρυχώμενοι λέγωσιν εἰς τὸν ὄχλον ὅτι ὁ Θεὸς τῶν Βουλγάρων ἀπεφάσισε νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν Ρωμαίων, καὶ ὅτι ὁ Μεγαλομάρτυς καταλιπὼν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τοὺς Ρωμαίους ἦλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῶν 1)». Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι πρόκειται περὶ τῶν σημερινῶν ἀναστεναρίων, τῶν ὁποίων κατὰ μὲν τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἔχομεν τὸ ὄνομα ψυχάρια, κατὰ δὲ τὸν ΙΓ' τὸ ὄνομα ἀσθενάρια, ἤτοι ἀναστενάγια. Ἀναφέρει τὸν Ἰ. Παπαδόπουλον, πού τοῦ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του σὲ ἀνέκδοτο χωρίο κειμένου Θεοδώρου τοῦ Δούκα Λάσκαρι, ὅπου γίνεται ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸν Αἴμο ὡς πηγῆς μαγγανειῶν 2). Ἐδῶ σημειώνει ὅτι καὶ ὁ Ν. Πολίτης εἶχεν ὑπόψιν του κἀλλά κείμενα καὶ παλαιότερα καὶ νεώτερα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. «Ποῖα ἦσαν τὰ κείμενα ταῦτα δὲν γνωρίζω», προσθέτει. Τὸν Χουρμουζιάδη θεωρεῖ «ὡς τὴν μόνην ἀξιόλογον πηγὴν». Καὶ προσθέτει τὴν ἰδικήν του γνώμη : «Ὅσα μέχοι τοῦδε ἱστορικὰ περὶ τῶν ἀναστεναρίων γνωρίζομεν δὲν εἶναι δυστυχῶς ἀρκετά, ὥστε νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν των, ἂν δηλονότι κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ Βορείῳ Θράκῃ, ὅπου ποικίλα ἔθνη καὶ ποικίλοι θρησκευτικαὶ αἰρέσεις διεσταυρώθησαν, ἢ ἂν εἶναι παλαιὰ προχριστιανικὴ κληρονομία». Καὶ παραθέτει τὴν ἐξῆς βιβλιογραφία : Κυρία πηγὴ : Α. Χουρμουζιάδου. «Περὶ τῶν ἀναστεναρίων κλπ.». Ἀρναούτωφ : Die Bulgarischen Fertbrauche 1917. Ν. Βέη : Τὰ ἀναστενάγια κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐν Βυ-

1) Μεσαιων. Βιβλ. Κ. Ν. Σάββα τόμ. Ζ' Ἀνέκδ. Σύνοψις χρονικὴ σ. 372

2) Ὁ κ. Ν. Γ. Σβορώνος εἰς τὸ Ἀρχεῖον Θράκης (τόμ. Ζ' σ. 365—66) μᾶς ἔχει δώσει ἓνα κείμενον, ὅπου μιλεῖ γιὰ τὴν τοπικὴ ἔκτασιν τοῦ ἐθίμου τῶν ἀναστεναρίων. Καὶ ἀναφέρεται σὲνα ἔθιμο ἀνάλογο, πού ἱστορεῖ ὁ Κ. Καρατζᾶς (1780) πού γίνονταν στὴ μονὴ Νιάμτζου κοντὰ στὸ χωριὸ Πισκάνι Ρωμανίας. Τὴν περιγραφὴ μᾶς ἔδωσεν ὁ Σβορώνος ὡς σημείωμα γιὰ νὰ δοθῇ ἀφορμὴ στὴν ἐρευνα τοῦ ζητήματος τῆς διαδόσεως τῶν ἀναστεναρίων στὴν ὅλη Ἑλληνικὴ Χερσόνησο.

Στὸ Ἀρχ. Θρ. Θησ. (τόμ. Θ' σ. 305) ἐδημοσίεσα καὶ ἀνακοίνωσα τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀντ. Κεραμοπούλου γιὰ δύο παραδείγματα ἀπὸ τὸν Στράβωνα τὰ ἐξῆς :

α) Ἐκ τῆς Ἰταλίας Στράβ. Ε' 226, 9 «Ὑπὸ δὲ τῷ Σωράκῳ ὄρει Φερωνία πόλις ἐστίν, ὁμώνυμος ἐπιχωρῶν τινὶ δαίμονι τιμωμένῃ σφόδρα ὑπὸ τῶν περιούκων, ἧς τέμενός ἐστιν ἐν τῷ τόπῳ θαυμαστὴν ἱεροποιεῖν ἔχον· *γυμνοὺς γὰρ ποσὶν διεξίαισιν ἀνθρακίαν καὶ σποδιὰν μεγάλην οἱ κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς δαίμονος ταύτης ἀπαθεῖς καὶ συνέρχεται πλῆθος ἀνθρώπων ἅμα τῆς τε πανηγύρεως χάριν, ἢ συντελεῖται κατ' ἔτος, καὶ τῆς λεχθείσης θείας*».

β) Ἐκ τῆς Καπαδοκίας τῆς Μ. Ἀσίας Στράβ. 12, 537, 7 «οὐ πολὺ δ' ἄπωθεν ταύτης (τῆς πόλεως Τυάνων) ἐστὶ τὰ τε Καστάβαλα καὶ τὰ Κύβιστρα, ἔτι μᾶλλον τῷ ὄρει πλησιάζοντα πολιόμενα· ὧν ἐν τοῖς Κασταβάλοις ἐστὶ τὸ τῆς Περσσίας Ἀρτέμιδος ἱερόν, ὅπου φασι τὰς ἱερείας γυμνοῖς τοῖς ποσὶ δι' ἀνθρακίαν βαδίξεν ἀπαθεῖς, . . .».

ζαντίδι, Α', σ. 48—50. Παρατηρήσεις Πολίτου ἐν Λαογραφία, Α', σ. 343. Rohde : Διὰ τὴν ὄργιαστικὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου. Otto Kern : Die religion der Griechen, 1, σ. 226, Nilson, Gr. Feste, σ. 258 κέξ.

Ὁ μακαρίτης Μαργ. Κωνσταντινίδης, συγγραφέας καὶ ἱστοριογράφος, ἀπὸ τὴν Ἀγχιάλο, ποὺ μᾶς ἔδωκε ἱστορικὰ δοκίμια τῆς Ἀγχιάλου, Σωζουπόλεως καὶ Μεσημβρίας καὶ πόμπολλες ἄλλες ἐργασίες, ὡς συνεργάτης τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας» τοῦ Πατριαρχείου, κάμνει μνεία τῶν ἀναστεναρίων στὴν ἱστορία τῆς Ἀγχιάλου μὲ τὰ ἑξῆς :

«Περὶ τῆς τελετῆς τῶν Ἀναστεναρίων ἢ Ἀσθεναρίων τελουμένης καὶ σήμερον ἐν τισι παρὰ τὴν Σωζούπολιν χωρίοις, πρώτη ἤδη μνεία γίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. ἔχει δὲ αὕτη μεγάλιν σχέσιν πρὸς τὰ Βακχικὰ ὄργια <sup>1)</sup>».

Ὁ Π. Δανιηλόπουλος στὸ «Βῆμα» (δὲν ἔχω τὴν ἡμερομηνία καὶ χρονολογία) ἔγραψε τὰ ἑξῆς γιὰ τὰ ἀναστενάγια μὲ τίτλο : Παλαιὰ ἦθη κῆθιμα :

«Σχετικῶς μὲ τὴν ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας Ψυχικῶν Ἐρευνῶν περὶ τῶν μερῶν εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον κάποτε χώραν τελεταὶ μὲ χοροὺς ἐπὶ πυρᾶς καὶ ἐν ἐκστάσει τῶν χορευτῶν, σᾶς πληροφοροῦ ὅτι τοιοῦτοι χοροὶ καὶ ἀλλαγμοί, ἡμιαγρίας καταστάσεως κατ' ἐμέ, ἐγίνοντο, μοναδικῶς, εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς Θράκης, ἀκριβῶς ἐκείνης ποὺ ὀνομάζεται «Κακαρινιά» καὶ μόνον εἰς τὸ χωρίον Κωστή. Τὸ χωρίον τοῦτο μαζὶ μὲ τὰ χωρία Προδίβο, Ἅγιος Στέφανος, μὲ τὰς κωμοπόλεις Βασιλικὸς καὶ Ἀγαθούπολις, ἀπετέλουν τὸν στέφανον τοῦ φημισμένου ἐκεῖ ὄρου «Παπιᾶ», μὲ πληθυσμοὺς ἀμιγῶς ἑλληνικοὺς μέχρι τοῦ 1914, ὅτε ἐξεπατρίσθησαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, μόλις ὡς παρεχωρήθησαν τὰ μέρη ταῦτα διὰ τῆς συνθήκης Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Σήμερον ἐκεῖ θὰ εὔρετε μόνον ἴχνη διαβιώσεως ἑλληνικῶν πληθυσμῶν καὶ τίποτε ἄλλο. Τὸν κόσμον ὅλον αὐτὸν θὰ τὸν εὔρετε ξαναθεμελιωμένον ἔξωθεν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ νομίζω πρὸς τὸ Μπεχτσινάρι καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπομένοντας ἐν ζωῇ γέροντας θὰ δυνηθῆτε νὰ μάθετε πολλὰς λεπτομερείας τῆς τελετῆς αὐτῆς. Ἡ τελετὴ τοῦ παραδόξου καὶ λίαν ἐπικινδύνου χοροῦ τῆς πυρᾶς ἐγίνετο ἀπαξ τοῦ ἔτους, τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, πολιούχου τῆς πόλεως, τῆς ἐκκλησίας κλπ., συνεχέντρωνε δὲ ἐκεῖ ὅλα τὰ πέριξ ὡς ἄνω χωρία, μὲ ἦρωας τῆς μυσταγωγίας ταύτης τὰ «Νεστενάγια». τοὺς χορευτὰς, οἵτινες, γυμνόποδες καὶ λευκοενδεδυμένοι, ἐπήδων καὶ ἐχόρευον ἐπὶ ὄρας εἰς ἀναμμένην πυρᾶν, ἡμίσεως, ὡς λέγουν, μέτρου πάχους καὶ ἐκτάσεως ἄνω τῶν 10 τετραγωνικῶν μέτρων. Ἡ διὰ τὴν πυρᾶν ξυλεία προητοιμάζετο ἀπὸ ἡμέρας. Οἱ ἀλαλάζοντες χορευταί, τὰ «Νεστενάγια», ἐξήρχοντο μετὰ τὸ πέρας τοῦ χοροῦ ἀθικτοὶ, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔθεωρεῖτο ὡς τὸ θαῦμα τῆς ἡμέρας. Σημειώσατε ὁμως ὅτι οἱ ἦρωες, οἱ γνωστοὶ τιτλοῦχοι

1) Μαργ. Κωνσταντινίδη, Ἱστορία Ἀγχιάλου (ἀνέκδοτον χειρόγραφον Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης).



«Νεοστενάγια», οὐδέποτε ἐν τῇ ζωῇ ἐφόρουν ὑποδήματα καὶ ὅτι ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἐσχηματίζετο εἰς τὰ πέλατά των χονδρὰ ἐπιδερμῖς, ἱκανὴ νὰ ἀψηφᾷ καὶ τὴν πλέον δυνατὴν πυρὰν, ἀρκεῖ νὰ εἶχεν ἐπιτηδειότητα εἰς τὴν κίνησιν τῶν ποδῶν ἐν τῇ πυρᾷ. Αὐτὰ ἔλεγον αἱ κακαὶ γλῶσσαι τότε».

Καὶ ὁ γράφων ἐδημοσίευσεν τὴν ἐξῆς περιγραφὴν στὰ «Νεοελληνικὰ Γράμματα» ὅπως καὶ στὸ πανηγυρικὸ τεύχος τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς 4 Αὐγούστου 1940 μὲ τὸν τίτλο «Τὰ Θρακικὰ Ἀναστενάγια», καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα δημοσιεύματα ὅμοια στὸ «Βῆμα» μὲ τὸ αὐτὸ θέμα καὶ στὴν «Ν. Ἑστία» <sup>1)</sup> τὰναπαρέστησε ὡς διήγημα ἠθογραφικόν.

Ἐκ τὰ πλιὸ περιέργα καὶ τὰ πλιὸ παλιὰ ἔθιμα ὠρισμένων χωριῶν τῆς Ἄν. Θράκης τῆς περιφερείας Βιζύης καὶ Ἀγαθουπόλεως ἦταν τ' ἀναστενάγια, ἓνα εἶδος τελετῆς τοῦ Διονύσου — κληρονομία παλαιότητα — ποὺ μέσα στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου μπόρεσαν νὰ ζήσουν καὶ νὰ ὑπάρχουν ὡς τὰ σήμερα, γιορτὲς ποὺ τὶς πρόσεξαν καὶ τὶς μελέτησαν πολλοὶ δικοὶ μας λαογράφοι καὶ ἀρχαιολόγοι, ἀλλὰ καὶ ξένοι ἐρευνητὲς τῶν λαϊκῶν ἐθίμων. Εἶναι φαίνεται λείψανα μεσαιωνικῆς αἰρέσεως κατὰ τὴ γνώμη μερικῶν ἐρευνητῶν, κατ' ἄλλους ἐκχριστιανισμένο λείψανο τῆς θρακικῆς ὀργιαστικῆς λατρείας τοῦ Διονύσου. Πάντως ἀνήκουν στὶς μυστηριακὰς ἐκεῖνες τελετὰς, ποὺ γι' αὐτὰς δύσκολα πάντοτε μαζεύονται πληροφορίαι καὶ ἡ ἀποκάλυψί τους σὺν τὶς λεπτομέρειαι δύσκολα ἐπιτυχαίνει. Οἱ πλιὸ παλιὲς γραπτὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν τέλει τὸς στὴ Θράκη ἀπὸ θρακικοὺς πληθυσμοὺς φθάνουν ὡς τὸν 12ον αἰῶνα μ. Χ. (βλέπε Ἀρχ. Θρ. τ. Ε.).

Ἐν τῇ περιφέρειᾳ ὅπου ἐγίνοντο αὐτὰς οἱ τελετὰς εἶναι ἀπὸ τὴν πλιὸ ἀπομονωμέναι τῆς Θράκης. Ὑπερύψηλα βουνά, δασώδη καὶ ἀπάτητα — τὰ βουνὰ τῆς Στράντζας — χαράδραι πυκνοδασωμέναι, ποτάμια καὶ νερὰ ἀφθονα, ἀγρίμια λογιῆς λογιῆς ἀνήμερα καὶ πουλιὰ ἀρπαχτικά ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ποὺ μέσα της ἀρκετὰ χωριὰ καὶ κωμοπόλεις ζοῦσαν καλλιεργῶντας τὴ γῆ καὶ δουλεύοντας τὶς κοιλάδες. Τὸ χωριὸ Κοιστὴ ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τῆς τελετῆς τῶν ἀναστεναρίων. Γύρω στὸ χωριὸ αὐτὸ ἄλλα χωριὰ, σὰ δορυφόροι, ἔκαμναν κι' αὐτὰ τὶς ἴδιαι τελετὰς. Σήμερα ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν αὐτῶν εἶναι σκορπισμένοι στοὺς θρακικοὺς καὶ μακεδονικοὺς κάμπους, ὅπου μετέφεραν τὶς συνήθειαι τὸς, ποὺ δυστυχῶς γιὰ πολλοὺς λόγους δὲν τολμοῦν νὰ τὶς κάμνουν — τ' ἀναστενάγια τὸς. Ἐξιστόρηση τῆς τελετῆς τῶν ἀναστεναρίων μπορεῖ πολὺ δύσκολα ν' ἀποσπάσει κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῶν χωριῶν αὐτῶν, ποὺ εἶναι φιλόξενοι καὶ καλόβουλοι κατὰ τὰ ἄλλα, θεωροῦν ὅμως πολὺ κακό, καὶ μάλιστα οἱ πιστοὶ ὄπαδοι τῶν ἀναστεναρίων, ν' ἀποκαλύψουν τὸ μυστικὸν σ' ὅλες τὶς λεπτομέρειαι τὸς καὶ προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ ξεφύγουν, ὅταν τοὺς ἀνοίγει κανεὶς

1) Βλ. Ν. Ἑστία ἔτος ΚΓ', τόμ. 46, τεύχ. 530, 1949.

σχετική συζήτηση. Συμβαίνει κάτι ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο πού συνέβαινε μὲ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς καὶ ξένες μυστηριακὲς τελετές, πού ἕως τὰ σήμερα παραμένουν μυστήρια. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ λόγο αὐτό, καὶ ὁ φόβος μήπως τοὺς κοροϊδεύουν γιὰ τὰ ἔθιμά τους, εἰν γνωσθοῦν σ' εὐρύτερο κύκλο ἢ μήπως τοὺς προδώσουν καὶ τοὺς καταδιώξουν οἱ ἀρχές, ὅπως εἶχε συμβεῖ παλαιότερα στὴ Θράκη ἀπὸ τοὺς μητροπολιτάδες τῆς ἐπαρχίας Σωζοαγαθουπόλεως, κάνει τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς πλιότερο ἐπιφυλαχτικοὺς καὶ προσεχτικούς. Μόνο ἀπὸ ἀντιαναστενάγηδες—καὶ ὑπάρχουν ἀρκετοὶ τέτοιοι—πού καταδικάζουν τ' ἀναστενάγια, εἶναι δυνατὸ ν' ἀποσπάσει κανεὶς πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ κατέχονται ἀπὸ τὸ φόβο μήπως γνωσθῇ στοὺς συγχωριανούς τους ἡ πράξι τους. Ἡ περιγραφή πού θ' ἀκούσετε εἶναι ἀπὸ ἀνακοίνωση τέτοιου ἀντιαναστενάγη, πού μὲ πολλὴ προφύλαξη καὶ προσοχὴ μᾶς τὴν ἔκαμε.

«Στὸ Κωστή εἶχε, λέγει, πολλὰ ἀγιάσματα. Ὁ κόσμος πίστευε πὼς τὸ νερὸ πού πήγαζε ἀθόρυβα ἦταν ἱαματικὸ καὶ γι' αὐτὸ μὲ τὸ νερὸ αὐτὸ περιέχουναν τὸ σῶμα τους, πιστεύοντας πὼς θεραπεύονταν καὶ γιάνισκαν τὰ βουζούνια, οἱ θέρμες καὶ ἄλλες ἀρρώστειες. Τ' ἀγίου Ἀθανασίου—τὸ μεγάλο μῆνα—τὸ Γενάρη—ἀπὸ βραδύς πήγαιναν γυναῖκες, κορίτσια, παιδιὰ καὶ ἄντρες μὲ τ' ἀμάξια καὶ τὰ ζῶα καὶ μὲ τὶς γκαΐδες παίζοντας καὶ βγάνοντας νερὸ ἀπὸ τ' ἀγίασμα περιχύνονταν, χόρευαν, γλεντοῦσαν καὶ γύριζαν στὰ σπίτια τους. Στὶς δύο τοῦ Μάη πάλι κόσμος πολὺς, γυναῖκες, παιδιὰ, κορίτσια, ἄνδρες, πήγαιναν σὲ ἀγίασμα μὲ τὶς λύρες καὶ τὶς γκαΐντες καὶ τὰ νταούλια μπροστά. Οἱ ἀναστενάγηδες—ἔτσι λέγονταν αὐτοὶ πού ἔκαμναν τὴν τελετὴ—κρατοῦσαν τὶς Χάρες ψηλὰ στὰ χέρια. Χάρες ἦταν οἱ εἰκόνες τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης, στημένες πάνω σὲ κοντάρια, ὅπως ἡ ἀνάσταση. Οἱ Χάρες ἦταν στολισμένες μὲ ἀσημένια καὶ χρυσαῖα στολίδια παμπάλαια, γιὰ τὸ οἱ συνήθειες αὐτὲς ἦταν παμπάλαιες—μὲ γράμματα ἐπίσης παμπάλαια. Ὅταν τελείωνε τὸ πανηγύρι πάλι μὲ τὴν ἴδια πομπὴ γύριζαν τὶς Χάρες αὐτὲς στὴν ἐκκλησίαν.

«Ἐκεῖ στ' ἀγίασμα καθάριζαν τὸν τόπο ἀπὸ τὰ χορτάρια, ἔκοβαν ξύλα ἀπὸ τὸ δάσος, παλιὰ καὶ σάπια καὶ μ' αὐτὰ τὰ ξύλα μέσα σ' ἕνα ἄλῳνι ἀναβαν φωτιά, ἀφοῦ νίβουνταν ὅλοι μικροὶ μεγάλοι μὲ τ' ἀγιασμένο νερὸ τοῦ ἀγιάσματος. Στὶς πομπὲς αὐτὲς προηγούντο οἱ παπάδες τοῦ χωριοῦ, ἀκολουθοῦσαν οἱ Χάρες—οἱ εἰκόνες δηλ. στολισμένες πού δίδαν τὴ χάρη στοὺς πᾶσχοντες—καὶ πίσω ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν γύρω χωριῶν, πού ἔτρεχαν νὰ μετάσχουν τῆς ἱερῆς αὐτῆς πομπῆς. Ἐκεῖ οἱ παπάδες ἔψελναν ἀγιασμό. Τὰ δὲ ναστενάγια—δηλ. οἱ μετέχοντες στὴν τελετὴ—στέκονταν ἔξωρα τοῦ κάθε χωριοῦ, μοίραζαν λαμπάδες καὶ θυμιάματα, ἐνῶ ὁ κόσμος πήγαινε καὶ προσκυνοῦσε τὰ εἰκονίσματα. Ὅστερα ἔσφαζαν τ' ἀρνιά καὶ ψήνοντάς τα γλεντοῦσαν. Ὁ χορὸς ἀρχινίζε στὸ μέρος πού βρῖσκονταν τ' ἀναστενάγια. Χόρευαν γυναῖκες ἀναστενάρισσες μαζὶ μὲ τοὺς ἄντρες, κρατῶντας ἄσπρα μαν-



τήλια στὰ χέρια καὶ κινῶντας κανονικά δεξιὰ καὶ ζερβὰ τὸ κορμί καὶ φωνάζοντας μὲ τὸ τίναγμα τῶν ποδιῶν ἔχ, ἔχ, ἴχ, ἴχ, ἄχ, ἄχ. Στὸ χορὸ οἱ ἀναστενάρηδες κρατοῦσαν καὶ τὶς εἰκόνες—τὶς Χάρες—στὰ χέρια. Καὶ πάνω στὸ χορὸ τὶς πρόσφερναν στὸν κόσμον κι' αὐτὸς τὶς φιλοῦσε μ' εὐλάβεια. Καὶ ὁ χορὸς μεγάλωνε. Τότε πάνω στὸ μέγαλωμα τοῦ χοροῦ καὶ τὸν οἶστρο ποὺ τοὺς ἔπιανε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς χορευτὲς ξεχώριζαν καὶ διαβαίνοντας στὰ γύρω δασώδη βουνὰ γλεντοῦσαν. Πολλοὶ πάνω στὸ χορὸ «κατελαμβάνοντο» ἀπὸ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν εἰκονιζόμενον ἅγιο καὶ τότε ἐγίνονταν καινούργιοι ἀναστενάρηδες μὲ τὴ θέληση καὶ τὴ γνώμη τοῦ ἀρχιαναστενάρη. Τοὺς ἐθύμιαζαν διαρκῶς μὲ λιβάνια καὶ θυμιάματα ἐντόπια καὶ ἔτσι καταχαρούμενοι καὶ οἰστηλατημένοι ἀποχωροῦσαν στὰ βουνά.

«Μὲ τὸ τέλος τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ γλεντιοῦ (τὸ φάγωμα τῶν ἀρνιῶν καὶ τὸ πόσιμο τῶν πιωτῶν) ἐγύριζαν ὅλοι πίσω στὰ χωριά.

«Τὴν παραμονὴ συνέβαινε καὶ τὸ ἐξῆς σπουδαῖο : Ἀπὸ βραδὺς μαζεῦονταν ὁ κόσμος ὅλος ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ ἀρχιαναστενάρη, ὅπου κερνιοῦνταν καὶ ὕστερα πήγαιναν στὴν ἐκκλησιά. Ἐμπαινε μέσα ὁ ἀρχιαναστενάρης, ἔπαιρνε τὶς Χάρες καὶ τὶς παρέδιδε στοὺς ἀναστενάρηδες. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τρόπον τινὰ ἓνα ἱερὸ σωματεῖο τῶν «μυημένων». Τότε σχηματίζονταν μιὰ πομπὴ ποὺ ἔφερε γύρους στὸ χωριό. Στὸ μέσο τῆς πλατείας τοῦ χωριοῦ ἦταν τώρα ἐτοιμασμένα πολλὰ ξύλα ἀπὸ τὰ φράγματα τοῦ ἁγιάσματος τὰ σάπια, ποὺ ἓνα χρόνον σάπιζαν στὸ ρεῦμα του. Μ' αὐτὰ ἀναφταν μεγάλες φωτιὲς καὶ χόρρευαν πάνω σ' αὐτὲς τὰ ἀναστενάρια πολλὴ ὥρα, φωνάζοντας ἄχ, ἔχ, ἴχ καὶ ταχύνοντας τὸ ρυθμὸ τῶν ποδιῶν, χωρὶς βέβαια νὰ καίγονται τὰ πόδια τους. Μερικοὶ τόσον ἐνθουσιασμοῦ ἀποκοτοῦσαν τὴν ὥρα τούτη καὶ τόση μανία, ὥστε πάνω στὸ κορύφωμα τῆς ἐκστάσεως ἔμεναν ἄτρωτοι καὶ ἀλώβητοι ἀπὸ τὴ φωτιά. Ὅταν ἔβλεπαν μάλιστα νὰ λιγοστεύει ἡ φωτιά διαμαρτύρονταν καὶ φώναζαν νὰ ρίξουν κι' ἄλλα ξύλα γιὰ νὰ τὴν δυναμώσουν. Τὴν ὥρα αὕτη φαίνεται ἐπιάνονταν ἀπὸ ἓνα εἶδος αὐθυποβολῆς, ποὺ ἔδινε δύναμη νὰ ἀντέχουν καὶ νὰ μένουν ἄτρωτοι. Αὐτὲς τὶς τελετὲς ἡ ἐκκλησιά πάντοτε ζήτησε νὰ τὶς ἀπαγορεύσει, ἀλλὰ κάθε προσπάθεια πῆγε ματαίᾳ. Οἱ δεσποτάδες τῆς ἐπαρχίας κατὰ καιροὺς τοὺς φοβέριζαν, τοὺς ἀφόριζαν, τοὺς ἀπαγόρευαν, ἀλλὰ κανένας φόβος, καμμιά ἀπειλὴ δὲ στάθηκε δυνατὴ νὰ τοὺς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς τελετὲς ποὺ νομίζονταν ἀντιχριστιανικὲς καὶ ποὺ καὶ ὡς τώρα τοὺς κάνουν νὰ μὴ θέλουν νὰ ποῦν τὸ μυστικὸ τους.

«Τώρα οἱ θύρες τῶν σπιτιῶν ἦταν ἀνοικτὲς μὲ τὸ γύρισμα τοῦ λαοῦ στὸ χωριό. Καὶ πολλοὶ ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ γύριζαν ὅλη τὴ νύχτα μὲ τραγούδια καὶ λύρες καὶ γκαίντες καὶ νταούλια συνοδείᾳ. Παντοῦ τοὺς ἐδέχονταν μὲ ἀνοιχτὴ καρδιά καὶ τοὺς πρόσφερναν πιωτὸ καὶ φαγητὸ.

«Ἀνήμερα τῆ μνήμης τοῦ Ἁγίου μετὰ τὴν ἐκκλησιά, ὁ παπᾶς, ὁ ἀρχιαναστενάρης μὲ τὴν εἰκόνα στὰ χέρια του καὶ πολλὺς κόσμος πήγαιναν καὶ

πάλι ὡς τ' ἀγίασμα καὶ ἔφελναν ἀγιασμό. Τὴν ἡμέρα μετὰ τὸν ἀγιασμό γίνονταν καὶ ἡ θυσία. Θυσίαζαν τρία μπικάδια, δηλ. μοσχάρια ἀφιερωμένα, ποὺ τ'ἀθρεφαν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ μαζὶ μὲ τὴν ἀγέλη τοῦ χωριοῦ. Τὶνα πάντως τὸ χάριζε ἓνας ὁποιοσδήποτε χωρικός καὶ τ'ἄλλο τ'ἀγόραζαν οἱ ἀναστενάρηδες ἀπὸ τὰ ταμεῖα τῶν ἀναστενάρηδων καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι τριῶν ἢ πέντε ἢ ἑπτὰ χρονῶν δηλ. νούμερο μονὸ κι' ὄχι ζυγόν, ποὺ ὁ ἅγιος δὲν τὸ δεχότανε μὲ κανένα τρόπο, ὅπως φανερώθηκε κάποτε ἀπὸ ἓνα θῦμα ζυγῶν ἐτῶν ποὺ ἀγρίεψε, δὲν ἤθελε νὰ ἡμερώσει καὶ τὸ ἐπέστρεψαν, χωρὶς νὰ τὸ θυσιάσουν, στὸν χαριστή. Τὴν ἡμερότητα ποὺ παρουσίαζαν τὰ θύματα αὐτὰ ὅταν τὰ ὀδηγοῦσαν στὸν ἐκκλησία ἀπὸ τὴν ἀγέλη κι' ἀπὸ κεῖ στὴν πλατεῖα οἱ ἀναστενάρηδες τὴν ἀπέδιδαν στὴ θεία χάρη. Οἱ ἀντίθετοι ὅμως τὸ ἐξηγοῦσαν πὼς ἡ ἡμέρωση αὐτὴ ἐρχότανε ἀπὸ τὴν μουσικὴ τῶν ὀργάνων ποὺ ἡμερώνει καὶ τ' ἄγρια θηρία.

«Στὴν πλατεῖα συνόδευαν μὲ τὰ ὄργανα καὶ τὰ τραγούδια τὰ μπικάδια, ποὺ ἡμερωμένα προχωροῦσαν καὶ τιθασειμένα λύνοντάς τα ἀπὸ τὴν ἐξώθυρα τῆς ἐκκλησίας, ὅπου ἔμεναν σ' ὅλη τὴν ἀκολουθία.

«Ἐκεῖ ὁ παπᾶς βλογοῦσε τὰ θύματα κι' ὁ ἀναστενάρης μὲ τὰ ἐργαλεῖα του : τὸ τσεκοῦρι, τὰ μαχαίρια, ποὺ τὰ φύλαγαν σὲ ὀρισμένο μέρος ὅλη τὴ χρονιά ὡς ἱερά, ἔσφαζε τὰ θύματα ἓνα ἓνα, ὑπερα μοίραζαν σὲ κομμάτια πολλὰ τὸ θῦμα, γέμιζαν κόφες μὲ κρέατα καὶ γυρίζοντας ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, μοίραζαν σ' ὅλους ἀπὸ τὴ θυσία. Στὸ μοίρασμα πολλές φορὲς δὲν ἔφθανε τὸ κρέας. Τότε κείνοι ποὺ δὲν ἔπαιρναν τὴ μιὰ χρονιά, λάβαιναν τὴν ἄλλη. Παίρνοντας ὅμως ὁ καθένας τὸ μερίδιό του, ἔδινε ἓνα χρηματικὸ ποσὸ στὴν κάσα τῶν ἀναστενάρηδων. Στούς προύχοντες ἔδιναν μεγαλύτερη μερίδα οἱ δὲ ἀναστενάρηδες κρατῶντας ἀπὸ τὸ κρέας μαγεύρουσαν καὶ ἔτρωγαν σὰν ἐσνάφι ὅλοι μαζὶ. Τὸ βράδυ ἐπαναλαμβάνονταν ὁ χορὸς τῆς φωτιᾶς ὅμοια καὶ ὅσα βράδυα κρατοῦσεν ἡ γιορτή. Τότες τοὺς ἔπιανε ὁ ἅγιος τοὺς χορευτὲς καὶ μιλοῦσαν ἀκατανόητα, ὅπως οἱ ἐπιληπτικοί. Ἔλεγαν δὲ ὅτι ἀπὸ τὸ ἔθιμο αὐτὸ ἔφρευγαν οἱ ἀρρώστειες καὶ τ' ἄλλα κακὰ ἀπὸ τὸ χωριό. Στὸ τέλος τοῦ πανηγυριοῦ γύριζαν μὲ τὶς εἰκόνες ὅλο τὸ χωριό, πρὶν τὶς ἀποθέσουν μέσα στὶς θῆκες καὶ τὶς ἀσφαλίσουν μέσα στὴν ἐκκλησία.

«Ὁ λαὸς τοὺς ἀναστενάρηδες τοὺς θεωροῦσε μυσταγωγημένους καὶ θεόληπτους. Γι' αὐτὸ καὶ ἦταν οἱ γιατροὶ τοῦ τόπου. Στὴν ἀρρώστεια αὐτοὺς καλοῦσαν νὰ δοῦν τὸν ἄρρωστο. Ὅταν τὸν ἔβλεπαν τοῦ ἔδιδαν προσταγὰς σὰν αὐτὲς λ.χ. «Ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας δὲν εἶναι καλὰ ἐδῶ. Θὰ τὴν μεταθέσεις ἐκεῖ. Θὰ τὴν δώσεις στὸ ζωγράφο νὰ σᾶς τὴν πλύνει καὶ νὰ τὴν ζωγραφίσει. Ἔχεις ἓνα ἀρσενικὸ κατσίκι (κότος) θὰ τὸ κόψτε, θὰ τὸ θυσιάσετε καὶ θὰ μᾶς τὸ φέρετε στὸ ἀναστενάρικό μας δωμάτιο». Οἱ ἄνθρωποι πῆγαιναν τὸ κρέας καὶ οἱ ἀναστενάρηδες τὸ ἔτρωγαν ὅλο καὶ ἀπήγγελλαν εὐχὰς γιὰ τὸν ἀρρωστο. Οἱ Χάρες ἔτσι τοῦδιναν τοῦ ἀρρώστου τὴν ὑγεία του, ἂν



ἦτανε νὰ γιάνει. Οἱ ἀναστενάρηδες ξομολογοῦσαν τοὺς χωρικοὺς καὶ πρόλε-  
γαν τὰ μελλούμενα καὶ παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ χωρικοὶ τοὺς προσκαλοῦσαν  
στὶς ἀνάγκες ποὺ εἶχαν. Οἱ συνήθειες αὐτὲς γίνονταν καὶ στὰ γύρω χωριὰ  
τῆς ἴδιας περιφερείας στὴ μνήμη ἄλλων ἀγίων. Τὶς συνήθειες αὐτὲς τὶς εἶχαν  
καὶ ὡς τὰ σήμερα στὰ μέρη αὐτὰ καὶ μερικὰ γύρω χωριὰ Βουλγάρικα, ποὺ  
ἐπεδικάσθησαν στὸν Εὐρωπαϊκὸ πόλεμο σ' αὐτούς. Οἱ κάτοικοι κάνουν τὶς ἴδιες  
τελετές, ὥστε οἱ λαογράφοι τοὺς νὰ τὶς θεωροῦν συνήθειες βουλγαρικὲς παμ-  
πάλαιες καὶ νὰ τὶς διαφημίζουσι σ' ὅλον τὸν κόσμον. "Ὅσα ἀφηγήθηκα ἀποτε-  
λοῦν πιστὴ ἱστορία τῶν τελετῶν ἀπὸ τὸ στόμα χωρικῶν. Μέσα ἀπὸ τὴν  
ἀφήγηση αὐτὴ μποροῦμε νὰ βγάλουμε τὰ ἑξῆς συμπεράσματα : 1) ὅτι τὰ τε-  
λούμενα εἶναι ἀπομεινάρια παλαιῶν, παλαιότατων τελετῶν, 2) ὅτι οἱ παλαιό-  
τατες γιορτὲς συνδυάσθησαν μὲ τὴν χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἀνακατεύθη-  
καν μέσα στὸ τελετουργικὸ τῆς μέρας, 3) ὅτι τὰ τελούμενα ἀπὸ τὸ σωματεῖον  
τῶν ἀναστενάρηδων μὲ τὴν θυσία, τοὺς χοροὺς στὶς φωτιές, τὴν ἀποχώρηση  
στὰ δάση—ἔπου γίνονταν φαίνεται καὶ ἀληθινὰ ὄργια ὅμοια πρὸς τὰ Διο-  
νυσιακὰ—τὴν ἐξομολόγηση τῶν ἁμαρτημάτων τῶν χωρικῶν κλπ., ὅλα αὐτὰ  
ἔχουν σχέση πρὸς τὰ παλαιότατα ἔλευσίνεια ἢ ἄλλα μυστήρια, καὶ ὅπως αὐ-  
τῶν παραμένει σκοτεινὴ ἢ βαθύτερη ἔννοια, ἔτσι καὶ τῶν ἀναστεναρίων πα-  
ραμένει μυστικὸς ὁ βαθύτερος σκοπός 1).

**Ἀναβίωση τῶν Ἀναστεναρίων.** — Ἀπὸ χρόνια τώρα — ἀπὸ τὸ  
1940—ἀφοῦ οἱ Θραῖκες αὐτοὶ βαρυνόμενοι ἀπὸ τὴ δύσκολη ζωὴ καὶ τὸ περι-  
βάλλο—σιώπησαν 20 χρόνια δλόκληρα, τὰναστενάρια ξεμύτισαν κιᾶρχισαν  
νὰ ἐμφανίζουσι δειλὰ-δειλὰ τὴν ὄρεξη νὰ ξαναρχίσουσι τὴν τέλεση καὶ τὴ δράση  
τῶν ἐθίμων τους. Τὸ «Ἀρχεῖον Θράκης» οὐδέποτε ἄφησε νὰ σβῆσῃ ἡ προσ-  
πάθεια τῆς μελέτης καὶ περιγραφῆς τῶν ἐθίμων. Μὲ ἀπεσταλμένους λαογρά-  
φους κατῴρθωσε νὰ συγκομίσῃ περιγραφάς, ποὺ ὄχι λίγο προάγουσι τὴ με-  
λέτη τοῦ ἐθίμου. Ὁ Δεληγιάννης Βασ. καὶ ὁ Δημ. Πετρόπουλος, περιῆλθαν τὰ  
μέρη ποὺ διαμένουν οἱ Θραῖκες αὐτοὶ καὶ μᾶς περιέγραψαν κατὰλληλα πᾶν  
ὅ,τι ἔμαθαν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Τὶς μελέτες τους αὐτὲς δημοσιέψαμε  
στὸ Ἀρχεῖο Θράκης (Ε' τόμος). Ἐκτοτε ὁ Ἄγγ. Τανάγρας, χάριν τῶν ἰδικῶν  
του ψυχικῶν μελετῶν, παρενεβλήθη εὐτυχῶς καὶ ἀπέδωκε ἡ ἀνάμειξί του  
σημαντικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἐνθάρρυνση τῶν χωρικῶν ἀναστενάρηδων,  
ὥστε νὰ παύσῃ ὁ φόβος καὶ ὁ δισταγμὸς τους νὰ ἐπαναλάβουσι τὴν τέλεση  
τοῦ ἐθίμου των, ποὺ τόσα χρόνια ἄφησαν νὰ κοιμηθῇ οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ  
Θραῖκες ἀπὸ λόγους φόβου καὶ δισταγμοῦ. Ἐκτοτε τὰναστενάρια ἀνεβίωσαν  
καὶ ἄρχισαν νὰ τελοῦνται στὴ Μακεδονία ἀλλὰ καὶ νὰ προκαλοῦν τὸ ἐνδια-  
φέρον τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ, ποὺ κατέχεται ἀπὸ τὴν περιέργεια νὰκούσῃ μιὰ  
πληροφορία γιὰ τὰ τελούμενα καὶ δρώμενα, γιὰ τὴν προέλευσίν τους, γιὰ

1) Βλ. Κ. Κουρτίδου τὰ Μυστήρια Ἀθήναι 1936.

τούς ανθρώπους πού τὰ τελοῦν, γιὰ τὴ συνείδηση τῶν πράξεών τους, γιὰ τὸ μυστήριο τοῦ ἐθίμου, γιὰ τὴν ἀκαίᾳ πάνω στὸ χορὸ τῆς φωτιᾶς—τὴν πυροβασία—καὶ γιὰ τὶς τόσες ἄλλες ἀπορίες πού γεννιῶνται γιὰ ἓνα τέτοιο παμπάλαιο ἔθιμο, πού ζεῖ ἀκόμα καὶ τελεῖται μὲ τόση κατάνυξη, τόσο μυστικισμὸ καὶ φανατισμὸ. Ποιὸς νὰ δώση ἀπάντηση σὺν αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ; Οἱ ἐφημερίδες τῆς Θεσσαλίας τὴν ἡμέρα τῆς 21 Μαΐου ἔχουν περιγραφὰς ζωηρὰς καὶ ἄρθρα. Ἔχουν καὶ φωτογραφίες ἀξιόλογες, πού διαπιστώνουν τὸ γεγονός καὶ ἄρθρα τοῦ Ἁγγ. Τανάγρα. Καὶ μεῖς ἐθέσαμε δυὸ φορὰς τὸ ζήτημα τῶν αναστεναρίων στὸ «Βῆμα» <sup>1)</sup>. Ἀπὸ τὶς φωτογραφίες αὐτὲς καὶ ἰδιαιτέρες ἄλλες ἰδιωτῶν ποικίλαμε τὴ μελέτη μας, γιὰτὶ ἡ φωτογραφία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ κάθε περιγραφὴ. Ὁ Ἁγγ. Τανάγρας μετέχοντας στὸ ἔθιμο δὲν παύει νὰ γράφῃ τὶς γνώμες του <sup>2)</sup>.

Τώρα πού ἡ μελέτη τοῦ κ. Κ. Ρωμαίου τοποθέτησε διεθνῶς τὸ ἔθιμο καὶ τὸ ἀνέδειξε ὡς ἓνα παμπάλαιο καὶ πολὺ σημαντικό ἔθιμο, σχετιζόμενον μὲ τὰ παρόμοια παγκόσμια ἔθιμα, εἶναι κρῖμα νὰ μὴ τὸ ἐκμεταλλευθοῦμε ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν του τουλάχιστο πλευρὰ, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ του διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Θράκη ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες περίπου χρόνια καὶ δῶ. Οἱ Βούλγαροι πολὺ δίκαια γιὰ λογαριασμὸ τους, ἐκμεταλλεύονται τέτοια σημαντικὰ φαινόμενα. Ἔτσι ὁ Ἄρναούτσοφ ὁ μεγάλος λαογράφος τους, βαφτίζοντας τὰ χωριά τῆς Ἀνατ. Θράκης ἀπὸ Ἑλληνικὰ σὲ Βουλγάρικα κατὰ τὴ γνωστὴ μέθοδο τοῦ Βουλγαρισμοῦ, παρουσιάζει τὰ αναστενάγια ὡς δικά τους πανάρχαια ἔθιμα, ἔθιμα προβουλγαρικά, ἐπειδὴ μερικὰ χωριά βουλγαρικὰ πού δημιουργήθηκαν ἐκεῖ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, ἀπὸ κολλήγους, πού δούλευαν τὰ Τουρκικὰ τσιφλίκια, γύρω στὰ Ἑλληνικὰ, συνήθισαν κιαὐτὰ νὰ τελοῦν μιμούμενα τὰ ἔθιμα τῶν αναστεναρίων, ὅπως οἱ γηγενεῖς Ἑλληνας κάτοικοι τῆς Ἀνατ. Θράκης <sup>3)</sup>.

1) «Βῆμα» 21 Μαΐου 1950.

2) Ἐμεῖς θὰ ἐπροτεῖναμε τὴ συγκρότηση μιᾶς ἐπιτροπῆς ἀπὸ ἐπιστήμονες κατάλληλους, πού μεταβαίνοντας ὡς ἐπιτροπὴ κρατικὴ, νὰ καταγράψῃ καὶ νὰ διαπιστώσῃ τὸ ἔθιμο, νὰ προσπαθῆσῃ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ δώσῃ τὶς ἀπαντήσεις πραγματικὰ ἱκανοποιητικὰς γιὰ τὴν περιέργεια τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ νὰ δώσῃ ὁδηγίαι καὶ πρόγραμμα στὴν τέλεση τοῦ ἐθίμου, ὥστε νὰ γίνεταί μὲ τάξη καὶ εὐπρέπεια, πού νὰ μπορέσῃ νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τῶν ξένων καὶ νὰ μᾶς βγάξῃ ἢ τέλεση ἀσπροπρόσωπους.

3) Κάπου βρῆκα τὸ ἑξῆς δημοσίευμα πού δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ καὶ τὴν πηγὴν του: «Ἐνα δημοσίευμα εἰς τὴν Γερμανικὴν «Στουτγκάρτερ Ἰλλουστράτε» τῆς 17ης Νοεμβρίου ἀπεκάλεψεν εἰς τὸν βουλγαρικὸν τύπον ὅτι ἐκεῖ κάπου εἰς ἓνα χωρίον τῆς Στράντζας, εἰς τὸ «Βούλγαρι», διασώζονται ἀκόμη ἔθιμα ἀρχαιωτάτων ἐποχῶν, πού ἐνθυμίζον τὸν σήμερον τὰ κατορθώματα τῶν φακιρῶν. Εἰς τὸ χωρίον αὐτό, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα προφέρεται μὲ ἑλληνικοὺς φθόγγους «Βούλγαρι» καὶ ὄχι «Μπάλγκαροι». Ὅπως θὰ ἦτο ἡ βουλγαρικὴ του ὀνομασία, ὁ κ. Βίλχελμ Μπάουμφελντ, κάτοικος Σόφιας, διεπίστωσεν εἰς μίαν ἐπίσκεψίν του τὴν διατήρησιν τοῦ



Στους τόμους του 'Αρχείου Θράκης ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ' δημοσιέψαμε περιγραφές σύντομες από την τέλεση του εθίμου στα τελευταία τρία χρόνια. Παραθέτουμε εδώ μία του Σ. Ι. Καπίστρα, μαθητή από το Ν. Σκοπὸ Σερρών. 'Ο μαθητής αὐτὸς ἐπῆγε κατὰ παράκλησίν μου καὶ παραστάθηκε προσωπικὰ καὶ εἰσέδωσε καὶ σὲ μέρος, ὅπου ὁ Ἄγγ. Τανάγρας, δὲν ἠμπόρεσε ἴσως νὰ φθάσῃ. «Ἡ ἀγία Ἑλένη μᾶς ἔγραφε εἶναι ἓνα χωριουδάκι χτισμένο στὴ δεξιὰ ὄχθη τῆς Μπέλιτσας ἀνάμεσα σὲ καταπράσινα πανύψηλα δένδρα. Ἐκεῖ τελοῦνται τὰ αναστενάρια. Ἀπὸ μακρὰ φτάνοντας ἀκουσα τὶς φωνῆς τῶν πανηγυριστῶν. Εἶχα μεγάλη ἐπιθυμία νὰ δῶ, τὸ χορὸ τῆς «φωτιάς», ποὺ τώρα καὶ λίγα χρόνια προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ τῶν περιοίκων, ποὺ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς «πυροβάδισμα»<sup>1)</sup>. Στὴν ἐορτὴ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ καιρὸ ἀπὸ ἄγνωστον δύναμιν ὅπως λέγουν, καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, ἀποκοτῶν τὴν ἀκράτητον ἐπιθυμίαν νὰ χορεύουν μέσα στὴ φωτιά. Εἶναι οἱ αναστενάρηδες, ἢ τὰ αναστενάρια. Ὅταν ἔφθασα στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, ἄπειρος κόσμος τὴν εἶχε γεμίσει καὶ ἡ ἀστυνομία τὸν τακτοποιοῦσε γύρω ἀπὸ ἓνα μέρος περιφραγμένο μὲ σύρματα, ὅπου ἓνας μεγάλος σωρὸς ἀπὸ ξηρὰ ξύλα<sup>2)</sup> περίμενε τὰναμμένο δαδί, ποὺ τὴν κατάλληλη στιγμή θὰ ἔδινε τὴν φωτιά, μέσα στὴν ὁποῖαν θὰ χόρευαν σὲ λίγο οἱ αναστενάρηδες καὶ θὰ τὴν ἔσβυναν μὲ τὰ ξυπόλυτα πόδια τους χωρὶς νὰ νιώθουν πόνους.

χοροῦ τῆς πυρᾶς, τὸν ὁποῖον σήμερον ἀκόμη αἱ νεάνιδες χορεύουν μὲ γυμνοὺς πόδας. Αἱ χορεύτρια ὀνομάζονται «Νεστινάρι» καὶ ὁ κ. Μπάουμφελτ ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως εἶναι ἡ ἑλληνικὴ «ἔστια», παραφθαρῆσα μὲ τὸν καιρὸν. Αἱ «Νεστινάρι» κάθε χρόνο χορεύουν ἐπὶ τῆς πυρᾶς κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ὑπὸ συνοδείαν ἐγγχωρίων ὀργάνων καραμούζας καὶ τυμπάνου. Τοῦ χοροῦ προηγεῖται εἰδικὴ τελετὴ τῶν χορευτριῶν, αἱ ὁποῖαι μὲ τὰς τοπικὰς τῶν ἐνδυμασίας καὶ τὰς εἰκόνας τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἀνηρημέναις ἐπὶ τοῦ στήθους, ἀποσύρονται εἰς τὸ παρακείμενον δάσος, ὅπου ραντίζονται μὲ ὕδωρ τοῦ ἐκεῖ ἀγιάσματος. Ὁ χορὸς τῶν εἶναι ἐξωτικὸς καὶ ἡ ἐντύπωσις ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὅτι αἱ χορεύτρια εἶναι ὑπνωτισμέναι. Ἀπὸ τὸ δάσος, τρέχουσαι μὲ ὀρμὴν, κατευθύνονται πρὸς τὴν πυράν, ποὺ ἀναμένει ἐμπρὸς εἰς τὴν καλύβην τῶν, καὶ χορεύουν ἐπ' αὐτῆς τρεῖς γύρους, ἕκαστος τῶν ὁποίων διαρκεῖ ἀπὸ δύο λεπτὰ, πάντοτε ὑπὸ τὴν συνοδείαν τῶν ἐγγχωρίων ὀργάνων. Ὁ Μπάουμφελτ βεβαιοῖ ὅτι ἐξήτασε, μετὰ τὸν χορὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς, τοὺς πόδας τῶν χορευτριῶν, ἀλλὰ δὲν διεπίστωσεν οὔτε τὰ παραμικρὰ ἐγκαύματα εἰς αὐτοὺς. Τὸ εἶθιμον, ἐξηγεῖ, εἶναι πολὺ παλαιὸν καὶ κατὰ τὴν κατοῦσαν παράδοσιν ὁ χορὸς τῆς πυρᾶς θεωρεῖται μοναδικὸν φάρμακον κατὰ τῆς ἐλονοσίας διὰ τῆς θανατοῦργοῦ ἐπεμβάσεως τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἡ κυρὰ Νένα, γράφει παλαιὰ χορεύτρια, τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι κάποτε μία νέα, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ πατὴρ τῆς εἶχεν ἀπαγορεύσει νὰ χορεύσῃ εἰς τὴν πυράν, ἠσθένησεν ἀπὸ ὀξύτατον «πυρετὸν μὲ ὀπιασιασμούς», ἐδέησε δὲ νὰ χορεύσῃ τὸ ἐπόμενον ἔτος διὰ νὰ θεραπευθῇ».

1) Βλ. Ἄρχ. Θρ. Θησ. ΙΓ' σ. 348—349.

2) Εἶναι τὰ παλιόφραγα ἀπὸ τῶν ἀγιάσματα, τὰ σαπισμένα ξύλα.

«Ἐπειδὴ ἤμουν σπόρεια πῶς συμβαίνει τὸ ἀσυνήθιστο αὐτὸ φαινόμενο, θέλησα νὰ τὸ παρακολουθήσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ γιὰ αὐτὸ ἀφήκα τὸ πλῆθος στὴν πλατεία κέτρεξα κατ' εὐθείαν στὸ σπίτι, ὅπου, ὅπως ξέμαθα, γίνεται ἡ *μύηση*, ἃς τὸ πῦμα, τῶν ἀναστενάρηδων, καὶ ὅπου προσκυνοῦν τὶς εἰδικὲς εἰκόνες, τὶς ὁποῖες περιφέρουν αὐτοὶ σ' ὅλην τὴν διαδρομὴν πρὸς τὴ φωτιὰ καὶ κατὰ τὸν χορὸν τῶν ἐπάνω στὰναμμένα κάρβουνα. Σὲ λίγο ἤμουν ἐκεῖ. Στὴν αὐλὴ ἕνα καζάνι γεμᾶτο κομμάτια βωδινοῦ κρέατος βράζει ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη μερικῶν γυναικῶν <sup>1)</sup>. Εἶναι ἡ θυσία—τὸ κουρμπάνι ὅπως τὸ λὲν—τὸ ὁποῖον μετὰ τὸ χορὸ θὰ μοιρασθῇ σὲ ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ μαζί μὲ ὦμὸ κρέας. Ἄνεβαίνω ἐπάνω στὸ σπίτι. Μέσα σ' ἕνα μικρὸ δωμάτιο, γεμᾶτο ἀπὸ προσκυνητάς, κάθονταν ἐπάνω στὸ πάτωμα μερικὲς γυναῖκες, σὰν ὑπνωτισμένες. Εἶναι αἱ ἀναστενάρισσες. Μαζί τους κάθεται κιὸ νοικοκύρης, δίπλα τους ὄρθιος, ἕνας ἄνδρας ὑψηλός, βαθεῖα συλλογισμένος καὶ αὐτός, κρατεῖ μιὰ μεγάλη λαμπάδα στὰριστερό του χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ δεξιὸ θυμιάζει σὲ σχῆμα σταυροῦ μὲ ἕνα πῆλινο θυμιατό <sup>2)</sup>. Καθὼς μὲ πληροφοροῦσαν ἦταν ὁ ἀρχιαναστενάρης. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου, εἶναι τοποθετημένες μέσα σὲ πλούσια δῶρα οἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, παλαιῆς ἀπὸ τοὺς «Βυζαντινοὺς ἀκόμα χρόνους» καὶ μὲ χροῦλια, γύρω γύρω ἔχουν κουνουνάκια. Ἐκεῖνη τὴ στιγμὴ σηκώθηκε μιὰ ἀναστενάρισσα καὶ τραγούδησε μὲ τὴ συνοδεία τῆς λύρας, ποὺ ἔπαιζε ἕνα παιδί. Ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τῆς κατώρθωσα νὰ ξεχωρίσω τὸν στίχο «Νὰ ἄρη τὸν σταυρόν του». Ξεκουράσθηκε ὡς ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας καὶ ξανασηκώθηκε. Αὐτὴ τὴ φορὰ—ἐνῶ οἱ ἄλλες καταϊδρωμένες ἀερίζονταν μὲ τὰ χέρια τους καὶ χτυποῦσαν τὸ σῶμα τους συγχρόνως ξεφωνίζοντας ἄχ, ἄχ, ἴχ, ἴχ— πλησίασε ἐκεῖνον ποὺ κρατοῦσε τὴ λαμπάδα καὶ τοῦ εἶπε σὰν ὑπνωτισμένη:—Ἔτοιμοι! Τότε σηκώθηκαν καὶ οἱ ἄλλοι μὲ τὴ σειρά, πῆραν τὶς εἰκόνες καὶ μὲ τὴ συνοδεία τῆς λύρας βγήκαν ὅλοι ἀπὸ τὸ σπίτι.

»Στὸ δρόμο ἡ λύρα σκορποῦσε τὴ μελωδία τῆς καὶ ἀναστενάρια ἔχοντας μπροστὰ τὸν ἀρχιαναστενάρη καὶ ξεφωνίζοντας ἴχ, ἴχ, ἄχ, ἄχ, χόρευαν τὸ χορὸ τῆς «ὑπερδιεγέρσεως», ἐκεῖνοι δὲ ποὺ κρατοῦσαν τὶς εἰκόνες ἔκαμναν σχήματα σταυροῦ, ἐνῶ τὰ ἄλλα χτυποῦσαν μὲ τὰ χέρια τους τὸ σῶμα τους. Σὲ λίγο ἡ πομπὴ ἔφτασε στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶχε προετοιμασθῇ ἡ πυρὰ ἀφοῦ κἀηκαν ἀφθονα ξύλα. Πρῶτος ὁ ἀρχιαναστενάρης τὴν διέσχισε σὲ σχῆμα σταυροῦ καὶ κατόπιν τὰ ἄλλα ἀναστενάρια ξεφωνίζοντας «ἄχ, ἄχ, ἴχ, ἴχ, φωτιὰ». Τὴν διέσχισαν πολλὲς φορὲς μὲ τὸ αὐτὸ σχῆμα ξυπόλητοι σὰν νὰ βιάδιζαν πάνω σὲ ἄμμο καὶ σὰν σὲ ὄνειρο. Τὴν ὥρα ποὺ γίνονταν αὐτὰ ὁ οὐρανὸς συννέφιαζε κιᾶρχισε νὰ ψιχαλίζει. Φεύγοντας γιὰ

1) Εἶναι τῆς θυσίας τὰ κομμάτια, ποὺ θὰ μοιρασθοῦν μετὰ τὴν πυροβασία.

2) Τοῦτο τὸ σημεῖο κανεὶς ὡς τώρα δὲν τὸ ἔθιξε οὔτε καὶ τὸ σημεῖωσε,



τὸ χωριό μου, κάποια ἀπὸ τὴν Ἁγία—Ἑλένη μου πληροφοροῦσεν ὅτι μετὰ τὸν «χορὸ τῆς φωτιάς» πηγαίνουν σὲνα ὅποιουδήποτε σπίτι, πέφτουν λιπόθυμες καὶ συνέρχονται πάλι μόνα τῶν ἀναστενάρια καὶ συνεχῶς χορεύουν τρεῖς βραδυὲς ἐπάνω στῆ φωτιά<sup>1)</sup>.

»Γύρισα στὸ Ν. Σποπὸ στὸ χωριό μου, γεμᾶτος θαυμασμὸ γιὰ ὅσα εἶδα, ἀλλὰ καὶ τώρα ποὺ γράφω τὴν ἔκθεσή μου δὲ μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τὸ μυστήριον ποὺ εἶδα καὶ περιέγραψα Ὁ Γερο-Δρακούλης ὁ ἀρχιαναστενάρης, εἶπε σὲ πρόσκλησή μου νὰ μοῦ πῆ τραγούδια νὰ τὰ καταγράψω, πὼς δὲν κάνει, γιατί δὲν τοὺς ἐπιτρέπει ὁ ἅγιος παρὰ νὰ τὰ λένε μόνο τὴν ὥρα τῆς «μυήσεως» στῆ γιορτῆ. Οἱ εἰκόνες στεγάζονται καὶ φυλάσσονται στὸ σπίτι τοῦ Γιαβάση στὴν Ἁγία Ἑλένη Σεροῶν. Εἶναι κι' αὐτὸς ἀναστενάρης. Ἡ γυναίκα του μὲ πληροφοροῦσε πὼς κι' αὐτὸς σηκώνεται μεσάνυχτα καὶ διαβάζει θρησκευτικὰ βιβλία καὶ φωνάζει ἄχ ἄχ πολλὰς φορὲς».

Θαρρῶ μιὰ τέτοια ζωντανὴ περιγραφὴ δὲν ἔχουμε ἄλλη. Εἶναι δὲ ἀνεκτίμητο τὸ στοιχεῖο τῆς *μυήσεως* ποὺ πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν περιγράφεται καὶ ὁ μικρὸς μαθητὴς Καλίστρας φάνηκε τυχερὸς μὲ τὴν παιδική του ἀφέλεια καὶ περιέργεια νὰ μάθῃ τὸ στοιχεῖο τοῦτο, ποὺ εἶναι τόσο πολύτιμο.

Κατὰ τὸν Δεληγιάννη Β. ὑπάρχει καὶ «Ἀναστεναρίων Παραποίησης» Κεῖνος ποὺ θέλει μπορεῖ νὰ δῆ στὸν ΙΔ' τ. τοῦ Ἀρχ. Θρ. (σ. 351—53) τὰ περιεργὰ αὐτὰ φαινόμενα τῶν Κουβουκλίων τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ καταγράφας σημειώνει τὸ ριγὸς ποὺ προηγεῖται τοῦ χοροῦ. Ὁ κατεχόμενος ἀπὸ τὸ ριγὸς μπαίνει στὸ χορὸ, ποὺ συντελεῖται μὲ σύμπτυξη τῶν ποδιῶν, ἐλαφρὸ πήδημα ἀπὸ δεξιὰ—ἀριστερά, ρυθμικὴ κίνηση τῶν χειρῶν (τὸ δεξιὸ τ'ἀριστερὸ) ἀναισθησία ἀπὸ 5—10 λεπτὰ κ.λ.π. Σημειώνει ἀκόμη πὼς οἱ ἄνθρωποι φοβούνταν μὴ πάθουν τὸ ριγὸς αὐτό. Ἐπὶ λέξει ὁ Ν. Ἡλιάδης Τσακιτζῆς ἀπὸ τὰ Κουβούκλια, ἀγροφυλάκας του ἔλεγε τὰ ἐξῆς : «Φοβούμαν μὴ τυχὸν καὶ ἐγὼ πάθω ἀπὸ τοῦτη τὴν πάθηση καὶ ἔταξα στὸν Ταξιάρχην Μιχαὴλ μιὰ λαμπάδα, χωρὶς νὰναφέρω ἀπολύτως τίποτε σὲ κανέναν γιὰ τὸ τάξιμό μου. Μετὰ δυὸ μέρες μὲ συναντᾷ ἡ ἀρχηγίνα τῆς θρησκόμενων γυναικῶν Εὐγενία καὶ μοῦ λέγει :—Τσακιτζῆ, Τσακιτζῆ, τὸ τάξιμό σου ποὺ ἔταξες στὸν Ταξιάρχη νὰ τοῦ τὸ πᾶς, γιατί δὲν πρέπει μονάχα νὰ τάζης ; Ἀπὸ ποῦ τὸ πληροφορήθηκε ;»

Κι' αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἔχουν ἀνάγκη μελέτης καὶ ἔρευνας. Ἐμεῖς ἐδῶ διαπιστώνοντες τὰ γεγονότα τὰ περιγράψαμε ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἰδίων ἀπὸ λαογραφικὰ ἀυθεντικὰ κείμενα γιὰ νὰ δῆ ὁ ἀναγνώστης καθάρια τὴν ἀλήθεια. Τὴν ἐξήγηση θὰ τὴν μάθει ἀπὸ ἄλλες πηγές.

Ἡ τελευταία περιγραφὴ τῆς τελετῆς στὴν Ἁγία Ἑλένη Σεροῶν (21 Μαΐου 1950) καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου τῆς ἀκαΐας εἶναι ἡ ἐξῆς :

1) Στὸ ἄρθρο του ὁ Στ. Κυριακίδης ἀναφέρει ὁχτώ,



«Προηγούνται οἱ ἱερεῖς, λέγει ἡ περιγραφή τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς «Μακεδονίας», οἱ ἱερεῖς μὲ τοὺς ψάλτας ψάλλοντας: Ἐῖναι ἡ πομπή πού συνοδεύει δυὸ ἀπὸ τίς εἰκόνες τῶν ἀναστενάρηδων ζωγραφισμένες πάνω σὲ ξύλο καὶ σκεπασμένες ἀπὸ ἀσήμι καὶ διάφορα ἀναθήματα πιστῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶναι παλαιότατα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς πού οἱ σημερινοὶ ἀναστενάρηδες ἦσαν ἀκόμη κάτοικοι τῆς βουλγαροκρατουμένης τώρα Θρακίας, τοῦ χωρίου Κωστή. Εἰς τὸ μοναστηράκι ἔξω στὴν αὐλὴ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν σκιὰν μιᾶς θεώρατης λεύκης εἶναι τοποθετημένον ἓνα τραπεζάκι στρωμένο μὲ μὲνολόλευκο τραπεζομάντηλο. Ἐπάνω σαὺτὸ κομίζεται καὶ τοποθετεῖται μιὰ μεγάλη μπακιρένια λεκάνη γεμάτη νερό. Δίπλα ἓνα πανί μὲ μιὰ δεκάδα τουλάχιστον λειτουργίες. Κι ἄφου ἡ πομπὴ ἔκαμε τὸν γῦρον τῆς ἐκκλησοῦλας τοποθετήθηκαν οἱ εἰκόνες ἔπάνω σ' ἓνα ἀναλόγιο καὶ ψάλλεται ὁ ἁγιασμός. Ἐκεῖ δίπλα εἶναι ἓνας μικρὸς λάκκος μισὸ μέτρου διαμέτρου καὶ ἄλλου τόσου βάθους. Εἰς τὸ χεῖλος τοῦ θα' γίνῃ ἡ θυσία τῶν τριῶν ἀρνιῶν διὰ νὰ χυθῇ τὸ αἷμα των μέσα σαὺτὸν καὶ νὰ καλυφθῇ ἔπειτα μὲ χῶμα νὰ μὴ ρυπανθῇ ἀπὸ κανέναν διότι θεωρεῖται ἱερόν. Κοντὰ εἰς τὸν λάκκον εἶναι μπηγμένον ἓνα χονδρὸ ξεφλουδι-



Ἁγία Ἐλένη Σερρών  
Ἡ ἀρχιαναστενάρισσα προχωρεῖ ἐστὴ θρακιά



σμένο κλωνάρι δένδρου, πού οἱ διακλαδώσεις του θυμίζουν καταπληκτικά τὰ κέρατα τοῦ ταύρου. Ἐκεῖ ὀδηγοῦνται τὰ τρία ἀρνιά.

«Οἱ παπάδες ψάλλουν κάτι ἀκόμη καί εὐλογοῦν. Μερικά χέρια κινοῦνται εὐλαβικά γιά τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ. Τὰ ἀρνιά ὑποχρεοῦνται νὰ γονατίσουν πρὸ τοῦ λάκκου, κάποιος ζώνεται μιὰ ποδιά, παίρνει ἓνα μαχαῖρι, καί, καθῶς ἀπλώνει τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ καταγῆς, κάμνει τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ μαῦτο κάτω ἀπὸ τὸ λαιμό τους καί ἓνα ἓνα τὰ σφάζει προσέχοντας, ὥστε τὸ αἷμα τους νὰ χυθῆ μέσα στὸ λάκκο. Αἱ εἰκόνες ἔχουν μεταφερθῆ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ στὸ «κονάκι» τὸ σπίτι τοῦ ἀναστενάρη Γιαβάση, ἓνα ἀγροτικὸ διώροφο σπιτάκι. Ἐνα δωμάτιο ἔχει μεταβληθῆ σὲ ἱερό. Ἐπάνω σῆνα ράφι εἶναι τοποθετημένες πέντε εἰκόνες. Μπροστὰ καίνε συνεχῶς δυὸ καντύλες καί δίπλα ἓνας κεροστάτης, πού ἀνάβουν τὰ κεριά τους οἱ πιστοί. Ἐχει περάσει ἤδη τὸ μεσημέρι. Οἱ πιστοὶ κατακλύζουν τὸ «κονάκι» γιά νὰ προσκυνήσουν. Μερικὲς ἀπὸ τίς ἀναστενάρισσες βρίσκονται ἐκεῖ. Μιά—δυὸ περιφέρονται γύρω, ἄλλες εἶναι καθισμένες χωρὶς νὰ μιλοῦν μὲ κανέναν. Ἐξω ψιλοβρέχει. Μέσα ὅμως στὸ κονάκι ἡ ζέστη ἀνυπόφορη. Ὁ γερο-Δρακούλης, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀναστενάρηδων, ἓνας γέρος 88 χρονῶν, στὴν αὐλὴ δίνει ὀδηγίεσ. Κάποιος ἔρχεται νὰ τοῦ ὑπενθυμίσει πὼς εἶναι ὥρα—4 τὸ ἀπόγευμα—νὰ ἀψοφου τὴν φωτιά στὴν πλατεῖα.—Ἀκόμα δὲν εἶναι ὥρα ἀπαντᾶ, θὰ σᾶς εἰδοποιήσω ἐγώ.

«Πράγματι σὲ λίγο μιὰ γυναίκα προβάλλει τὸ κεφάλι της σῆνα παράθυρο καί δίνει τὴν ἐντολή.—Νάναφτῆ ἡ φωτιά. Ἐνας νέος τρέχει στὴν πλατεῖα καί τὴν μεταβιβάζει καί ὁ σωρὸς τῶν ξύλων πού ἔχει συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ ἀνάβεται καί οἱ φλόγες του ξεπηδοῦν πρὸς τὸν οὐρανό. Μερικοὶ ἄλλοι μὲ μικροὺς πασσάλους ξυλίνους ἀνακατεύου τὴ φωτιά συνεχῶς γιά νὰ καοῦν τὰ ξύλα. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς φωτιᾶς εἶν' ἀδύνατο νὰ σάφήση νὰ πλησιάσης περισσότερο ἀπὸ δέκα μέτρα. Στὸ κονάκι ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλες σκηνὲς διαδραματίζονται. Μιά ἀπὸ τίς ἀναστενάρισσες σὲ μιὰ στιγμή—ἐνῶ τὰ μάτια της εἶχαν πάρει μιὰ γυαλάδα—βγάζει μιὰ κραυγὴ καί πετιέται ἐπάνω στὴ μέση τοῦ δωματίου. Ὁ λυράρης ἀρπάζει τὴν τρίχορδη λύρα του κῆνας ἄλλος τὸ τύμπανο, πού τὴν συνοδεύει ρυθμικά. Ἀνατριχιάζω καθὼς βλέπω τὴ γυναίκα ἐκεῖνη νὰ τραγουδᾶ :

*Ἄναψε, κόσμε, τὴ φωτιά νὰ μπῆ ὁ Κωνσταντῖνος...*

καί χορεύει σὲ κατάσταση, ὑστερίας. Ἐχω τὴν ἐντύπωση πὼς μπῆκαν τὰ δαιμόνια μέσα της. Ἀνοίγουμε ὅλοι γύρω, κάνοιμε εὐρύτερο κύκλο γιά νὰ χορέψῃ ἡ νεώτερη αὐτῆ Μαινάδα, πού τὰ μαλλιά της πέφτουν γύρω στὸ κεφάλι της ἀκατάστατα. Καί ὁ χορὸς συνεχίζεται καί γίνεται γοργότερος ὁ ρυθμὸς του. Ἡ ἀναστενάρισσα ξυπόλητη πηδᾶ ξεφωνίζοντας διαρκῶς ἔχ, ἔχ, ἔχ! μὰναδιπλωμένα τὰ χέρια της ἐπάνω ἀπ' τὸ κεφάλι καί πότε μπροστὰ στὸ πρόσωπο κινώντας τὰ ρυθμικά δεξιὰ καί ἀριστερά. Ἰδροκοπᾶ. Τὸ πρό-





Ἀναστενάρισσα στὴ θρακιά, γύρω τῆς χορῶς



σωπό της ἀυλακώνεται ἀπὸ φρικτοὺς σπασμούς. Τὰ μάτια της λές κείναι ἀπὸ γυαλί. Ἡ ἔξαιρή της συνεχῶς κορυφοῦται. Κι' ὁ χορός της ὑπὸ τοὺς ἔκκωφαντικοὺς ἤχους τοῦ τυμπάνου καὶ τὰ νιαουρίσματα τῆς λύρας γίνεται πρὸ γοργὸς ὥσπου τέλος μεταβάλλεται σὲ πηδήματα χωρὶς ρυθμὸ, πηδήματα τρελλά. Οἱ ἄλλες ἀναστενάρισσες μόλις συγκρατοῦνται. Ἐκεῖ πού κάθονται χορεύουν στὶς καρτέλες ἀκολουθώντας τὸ ρυθμὸ τῆς πρωτόγονης ὀρχήστρας. Ἡ Βλάσκου, ἡ Δραγγούλη, ἡ Παπαποστόλου, ἡ Μποσιάκου ἀρχίζουν κι' αὐτὲς νὰ πηδοῦν στὴ μέση τοῦ δωματίου βγάζοντας ἀναρθρες κραυγές.

«Κατὰ τίς 5 «τὸ πνεῦμα τίς ἐγκαλεῖ» ὅπως λένε. Ἔχουν περιέλθει ὅλες σὲ μιὰ κατάσταση καταληψίας. Θέλουν νὰ περπατήσουν πλέον στὴ φωτιά. Κι' ἐτσι μιὰ—μιὰ παίρνοντας κι' ἀπὸ μιὰν εἰκόνα κατεβαίνουν ἀπ' τὸ «κονάκι». Ἐμπρὸς ἡ ὀρχήστρα μὲ τὸν ἴδιο πάντοτε μονότονο σκοπὸ ἀπὸ κοντὰ οἱ ἀναστενάρισσες ξυπόλυτες μὲ τίς εἰκόνας πού τίς σείουν μπροστὰ στὸ πρόσωπό τους, ἐπάνω στὸ κεφάλι τους ἢ ἀπλῶς τίς πάλλουν στὸν ἄερα, ξεκινοῦν. Οὐρλιαχτὰ καὶ ξεφωνητὰ τῶν μαινομένων αὐτῶν γυναικῶν ἀναμειγνυόμενα μὲ τὸ τὰμ—τὰμ τοῦ τυμπάνου καὶ τ' ἄρρυθμα πηδήματά τους, ἡ φωτιά στὴν πλατεῖα ἡ τεραστία σὲ κάμνουν νάνατριχιάζης. Εἶναι ἓνα θέαμα πού σὲ μεταφέρει στὴ ζούγκλα, συγκλονιστικό. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ξύλα ἔχουν καεῖ καὶ τὰ κάρβουνά τους ἔχουν ἀπλωθῆ ἀπὸ τοὺς πυροδότιες τῆς φωτιᾶς σ' ἓνα χῶρο 10—11 τετραγ. μέτρων καὶ ἔχουν σχηματίσει ἓνα ἀρκετὰ παχὺ στρώμα ἀπὸ κάρβουνα πού ἀκόμα ποῦ καὶ ποῦ βγάζουν φλόγες.

«Ἡ πομπὴ πλησιάζει. Κάποιος δίνει ἐντολή. Ἀνοίξτε δρόμο νὰ περάσουν! Ὅλοι παραμερίζουν. Ἀνοίγει ὁ διάδρομος ἀλλ' ὁ κύκλος στενεύει. Τὰ πλήθη τῶν περιέργων σπρώχνονται. Ἡ πρώτη ἀναστενάρισσα ἡ Βλάσκου καθὼς ἔρχεται πηδώντας καὶ πάλλοντας τὴν εἰκόνα, μπαίνει στὴ φωτιά καὶ συνεχίζοντας τὰ ἄρρυθμα πηδήματά της περνᾷ ἀπὸ τὴν μιὰν ἄκρη στὴν ἄλλη. Ἀπὸ κοντὰ της ἔρχονται οἱ ἄλλες. Καὶ μιὰ—μιὰ περνοῦν τὸ ἄλῶνι τῆς φωτιᾶς πατώντας ξυπόλυτες ἐπάνω στὰ κάρβουνά της. Οἱ ἀναστενάρισσες ἀλωνίζουν κυριολεκτικῶς τὰ ἀναμένα κάρβουνα ἐπὶ μισὴ σχεδὸν ὥρα, ἕως ὅτου μιὰ—μιὰ εἵτοιμες νὰ λιποθυμήσουν πλέον ἀποσύρονται χωρὶς τὸ παραμικρότερον ἔγκαυμα. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἓνας νέος ἕως τριάντα ἐτῶν πού ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή ἦταν μεταξὺ τῶν θεατῶν χωρὶς τίποτε ἄλλο νὰ προηγηθῆ καὶ χωρὶς ἕως τότε νὰ ἔχη κάμει ἐμφάνισιν ὡς ἀναστενάρης ὀρμᾶ στὴ φωτιά, ὅπως ἦτο μὲ τὰ παπούτσια καὶ ἀρχίζει ἓνα πηδήμα τρελλό, ἐκεῖ ὅπου ἦταν τὰ περισσότερα ξύλα. Ἦταν τὸ καινούργιο ἀναστενάρι πού τῶρα «τὸ ἐγκάλεσε τὸ πνεῦμα». Ὅταν βγῆκε ἀποκαμωμένος πιά, τὰ παπούτσια του δὲν εἶχαν οὐδὲ τὸ παραμικρότερο τσουρούφλισμα.

Οἱ πιστοὶ σταυροκοπήθηκαν γιὰ μιὰ φορὰ, οἱ δύσπιστοι καὶ μεμφίμοιροι προσπάθησαν καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν «πῶς γίνεται ἡ δουλειὰ αὐτῆ», κι' ἄλλοι τοὺς ἔφθασε τὸ γεγονὸς πού εἶδαν ὅτι ἔγινε τὸ πυροβάδισμα





Ἁγία Ἐλένη Σερρών. Χορός ἀναστενάξη



ἢ πυροβασία ὅπως τὸ θέλει ὁ Ἅγγ. Τανάγρας. Ὑπάρχουν μερικοὶ—κιαυτοὶ κυρίως εἶναι οἱ νευρολόγοι καὶ ψυχίατροι — οἱ ὅποιοι εἶδαν διαφορετικὰ τὸ πρᾶγμα. Κι αὐτοὶ ἔχουν τὴν γνώμην, ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ προστεθοῦν καὶ ἄλλοι νευροπαθεῖς εἰς ὄσους οἱ πόλεμοι καὶ οἱ τόσες ἄλλες λαχτάρες ἔχουν δημιουργήσει ἐν τῇ χώρᾳ.

## ΑΡ. ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΗΣ

*Ὁμιλία μὲ τοὺς ἀναστενάρηδες*, Στὴν περιγραφὴ τοῦ Λαγκαδᾶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς «Μακεδονίας» γράφει: «Ἐχουν ἢ κάθε ἱεροτελεστία, ἢ κάθε γιορτὴ, ἢ κάθε τελετὴ τὸ «κασέ» τῆς, κάτι τὸ ἀπόλυτα δικό τους, κάτι ποὺ τίς κάνει νὰ χωρίζουν ἀπὸ τίς ὁμοιῆς τους. Ἐχουν ὅμως ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ σημεῖο. Τὰ ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένα χρονικὰ ὄριά τους. Ξαίρετε ἔξαφνα πότε ἀρχίζει καὶ πότε τελειώνει ἡ λειτουργία τῆς ἐκκλησίας, πόσες μέρες διαρκεῖ τὸ πανηγύρι στὸ ὁποῖο εἴσαστε ταμένους καὶ πᾶτε, τί θὰ γίνη ἐν τῇ διάρκειᾳ τῆς τελετῆς, ποὺ ἀποφασίσατε νὰ παρευρεθῆτε. Καὶ αὐτό, γιατί ὑπάρχει κάποιος θνητὸς ποὺ καθορίζει τὸ πρόγραμμα τῆς. Τὰ ἀναστενάρια ὅμως ἀποτελοῦν ἀνάμεσα οὖλες τίς γιορτὲς ἔξαιρση καὶ σαυτὸ τὸ σημεῖο, γιατί τελετάρχης τους εἶναι ὁ Ἅγιος. Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ποὺ μὲ τὰ ἀναστενάρια του—ποὺ μαυτὰ βρίσκεται ἐπικοινωνία ὅπως οἱ ἴδιοι τοῦλάχιστο διῆσχυρίζονται—καθορίζει τὸ πρόγραμμα τῆς τελετῆς. Αὐτὴ τὴν ἐπουσιώδη πληροφορία—γράφει—μᾶς τὴν μετέδωκεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀναστεναρίων κ. Γεώργιος Ἐμμανουὴλ χθὲς τὸ πρωὶ στὸ Λαγκαδᾶ, ὅταν τὸν ἐρωτήσαμε: —Πότε θὰ ἄρχισῃ ἡ γιορτὴ, κύρ Γιώργη; —Ἡ χάρη του πρέπει νὰ διατάξῃ. Αὐτὸς θὰ μοῦ πῆ ποῦ πρέπει νὰ ἀνάψουμε τὴ θρακιά καὶ τί ὥρα πρέπει νὰ ἄρχισῃ ὁ χορὸς. —Πότε ὑπολογίζεις νὰ πάρῃς τὴν προσταγὴν του; —Δὲν ξαίρω. Μπορεῖ τώρα, μπορεῖ τὸ γιόμα, μπορεῖ τὴ νύχτα. Καὶ προχωρεῖ ἡ περιγραφὴ. Στὸ κατακάθαρο χωριάτικο δωματάκι τῆς Μαρίας Γιαννακοπούλου, ποὺ γιὰ μοναδικὸν νεκρὸν ἔχει ἓνα εἰκονοστάσιο ποὺ στὸ βᾶθος του ξεχωρίζουν δυὸ εἰκόνες τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ μιὰ τῆς Θεομήτορος, παραμένουμε μᾶνυπομονησία τὴν μεταβίβαση τῆς διαταγῆς τοῦ Ἁγίου πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀναστενάρηδων. Ἄλλας ἐρωτήσεις δὲν τολμοῦμε νὰ τοῦ ἀπευθύνουμε. Μᾶς τὸ ἀπαγορεύει ἡ θολιάδα τῆς ματιᾶς του. Ἐντυχῶς ὑπάρχει κάποιος ἄλλος. Ὁ γηραιὸς λυράρης Γεώργιος Πατικόπουλος—πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον τῆς γιορτῆς κιαυτὸς—ποὺ δείχνει κάποια προθυμία νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν περιέργειάν μας. Ἐτσι ἀπὸ τὸν λυράρη πληροφορούμεθα ὅτι οἱ ἀναστενάρηδες εἶναι πρόσφυγες ἀπὸ τὰ χωριά Κωστή καὶ Μπροδίβο τῆς περιοχῆς Ἄν. Θράκης, ὅτι τὴν παράξενη αὐτὴ γιορτὴ τους τὴν μετέφεραν ἀπὸ τὸν τόπον τους—τῆς καταγωγῆς τους—στὰ χωριά Ἁγία Ἑλένη Σερωῶν, Μαυρολεύκη Δράμας, Μελίκη Βερροίας καὶ στὸν Λαγκαδᾶ, ὅπου ἐγκατεστάθησαν πρὸ 35 χρόνια, καὶ ὅτι ἀκόμα ἀπὸ τότε δὲν ἐγκατέλειψαν τὸ ξθιμὸν τους, ποὺ τὸ μεταβιβάζουν ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ.—«Ἄλλα εἶταν τότε τὰ





Ἡ ἀναστενάρισσα χορεύει στὴ θρακιά μὲ τὸν ἅγιο στὶ χέρια



μεγαλεῖα μας, τσορμπατζή. Εἴχαμε νταούλια, γκαίντες καὶ λύρες. Τὸ πανηγύρι κρατοῦσε μιὰ δλόκληρη βδομάδα. Κάναμε ἓνα σωρὸ ταυριά (μπικιάδια) κουρμπάνι καὶ οἱ θρακιῆς κρατοῦσαν μέρα νύχτα ἀναμμένες. Τώρα μίκραινε τὸ πανηγύρι». Δυὸ γυναῖκες ἡ Ἐπιστήμη Ματθαίου—μιὰ καλοφτιαγμένη καὶ κάπως πληθωρική κοπέλλα κῆ Φωτεινὴ Λιούρη, μιὰ μὲ ἐξαῦλωμένα χαρακτηριστικὰ Θρακιώτισσα γριά, ἔρχονται νὰ ποικίλουν τὴ συντροφιά μας. Εἶναι ἀναστενάρισσες. Ἡ γριά εἶναι ἡ πιὸ παλιὰ ἀπὸ ὅλες τους. Ἡ νέα ἄρχισε νὰ περπατῆ στὴ θρακιά ἀπὸ προπέρουσι, μὰ θὰ γίνῃ πολὺ καλή. — Ἀκούει πολὺ καλά στὸν ἅγιο μᾶς πληροφορεῖ ὁ λυλάρης, ἐνῶ αὐτὲς συνεχίζουν τὶς προσευχὲς τους καὶ τὶς μετάνοιες μπροστὰ στὸ στολισμένο εἰκονοστάσι. — Ἡ χάρη του μὲ κρατᾶει χρόνια τώρα μακρυνὰ ἀπ' τὴ φωτιά, μᾶς πληροφορεῖ ἡ Λιούρη. — Μὰ ἐσύ, ὅπως μοῦ εἶπαν, περπατᾶς ἐπάνω στὴ φωτιά. — Πετῶ ἀπὸ πάνω της. Μὲ κάνει νὰ πετῶ ὁ ἅγιος! — Δὲν αἰσθανόμαστε τὴ φωτιά, προσθέτῃ ἡ Ματθαίου. — Πάντοτε ; — Ὅχι... μόνο ὅταν μᾶς προστάζει ὁ ἅγιος. — Αὐτὴ τὴ στιγμή, παρεμβαίνει ὁ ἀρχηγός τους, οὔτε ἓνα τσιγάρο δὲ μπορῶ νὰ πιάσω. Εἶμαι σὰν καὶ σᾶς ποὺ δὲν πιστεύετε τὴ χάρη του. Ἄμα ὅμως μὲ διατάξῃ «μεγαλέση», γίνομαι ἀλλοιώτικος. Ἔτσι πληροφοροῦμεθα—γίνεται τώρα ὁμιλητικὸς — ὅτι στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ εἶναι ἓνας συνειθισμένος χωρικός, ὅτι ἔχει τέσσαρα ὑγιέστατα παιδάκια, ὅτι δὲν τοῦ παρουσιάσθηκε ὡς τώρα καμιὰ ψυχικὴ ἢ σωματικὴ ἀνωμαλία, ὅτι ἀποφεύγει τὰ ποτά, ὅτι ζεῖ μιὰ περιορισμένη ζωὴ. — Πιστεύεις νὰ σὲ διατάξῃ ὡς τὸ βράδυ ὁ ἅγιος, κῆρ Γιώργη ; — Δὲν ξαίρω... μπορεῖ. Ἐξαφνα ἡ ματιὰ του θολώνει. Ἡ φωνὴ του γίνεται βραχνή. Μιὰ χλωμάδα ἀπλώνεται στὸ πρόσωπό του. Σηκώνεται ἀπότομα ἀπὸ τὴ θέση του. Ὁ λυλάρης πιάνει τὴ λύρα του καὶ τὸ δωμάτιο γεμίζει ἀπὸ κάτι θλιβερὲς νότες. Σκέπτεται γιὰ λίγο ἐκστατικὸς μπροστὰ στὸ εἰκονοστάσι ὁ Γ. Ἐμμάνουήλ, παίρνει ὕστερα ἓνα εἰκόνισμα τῶν Ἁγίων καὶ ἀρχίζει νὰ χορεύει ἓνα χορὸ ποὺ θυμίζει κάπως τὸ χορὸ τῶν δερβισῶν τοῦ Μεβλεβῆ. Οἱ ἄλλοι παρακολουθοῦν τὴ σκηνὴ μ' ἀπάθεια. Κάπου μισὴ ὥρα στριφογυρίζει μπροστὰ μας χωρὶς κᾶν νὰ μᾶς προσέχει ὁ ἀρχιαναστενάρης. Οἱ βολβοὶ τῶν ματιῶν του εἶναι τώρα ἀνεστραμμένοι, μιὰ γκριμάτσα ἀδλακάνει τὸ κάτωχορ καὶ ἰδρωμένο πρόσωπό του, οἱ κινήσεις του γίνονται σπασμωδικές. Κάποτε ζητεῖ λιβάνι. Τοῦ φέρνουν ἓνα πῆλινο θυμιατὸ γεμάτο κάρβουνα. Μᾶς θυμιάζει. Χωρὶς νὰ χάνει τὸ ρυθμὸ τοῦ χοροῦ του καὶ ὕστερα τ'ἀναστρέφει μέσα στὴν παλάμη του. Γεμίζει ἡ παλάμη ἀπὸ τ'ἀναμμένα κάρβουνα. Ὁ χορὸς του τελειώνει ἀπότομα. Εἶναι τώρα ἤρεμος. — Κουρασμένος κῆρ Γιώργη ; τὸν ρωτοῦμε. Ὅχι, δὲ μᾶφίνει ὁ ἅγιος νὰ κουρασθῶ. — Μὰ σὺ χορεύεις τόσην ὥρα ; — Μπορῶ νὰ χορεύω μερόνυχτα χωρὶς νὰ κουρασθῶ, ἂν τὸ προστάξῃ ἡ χάρη του. Τώρα κατὰ τὸν Ἄγγ. Τανάγρα, οἱ ἀναστενάρηδες βρίσκονται στὸ προκαταρκτικὸ στάδιο τῆς μειώσεως τῶν αἰσθήσεων. «*Προϊούσης τῆς μειώσεως τῶν αἰσθήσεων, δι-*

**δάσκει ὁ κ. Τ. θὰ περιπέσουν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ψευδαισθήσεως. Θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἐκστατικὴ κατάστασις καὶ τότε θὰ μπορέσουν νὰ χορέψουν ἐπάνω στὴ φωτιά».**

«Σὰ νὰ θέλῃσαν νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὰ λέγόμενα τοῦ κ. Τανάγρα, κι' ἐμφανίζονται στὸ κεφαλόσκαλο τοῦ σπιτιοῦ οἱ «ἀναστενάρηδες». Προηγεῖται ὁ λύρατζης. Πίσω του ἕνας ἄλλος ποὺ κρατεῖ στὰ χέρια του δυὸ ἀναμμένες λαμπάδες. Ἀκολουθοῦν ὁ ἀρχιαναστενάρης Γ. Ἐμμανουήλ, ἡ Εἰρήνη Μαγκούνη, ἡ Μαρία Χατζῆ, ἡ Φωτεινὴ Λιούρη, ὁ Σωτήριος Λιούρης καὶ ἡ Φωτεινὴ Καραγιάννη. Κατευθύνονται στὸν ἐλεύθερο χώρο τῆς αὐλῆς ποὺ στὸ κέντρο του ἄλλοι ἀναστενάρηδες ἔχουν ἐτοιμάσει μιὰ μεγάλη θράκα, ὅπου θὰ γίνῃ ἡ πυροβολασία. Πρῶτος χορεύει ὁ ἀρχιαναστενάρης κρατώντας τὴν εἰκόνα, χορεύοντας πάντοτε δυὸ γύρους γύρω ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ ὕστερα περνᾷ πάνω ἀπὸ τὴ θρακιά. Τὰ πόδια του βρίσκονται σέπαφῇ μὲ τὰναμμένα κάρβουνα. Καμιὰ γκριμάτσα, καμιὰ κίνησή του, ὥστόσο δὲν προδίνει τῆς ὀδυνηρῆς συνέπειας τῆς ἐπαφῆς. Ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὸ ὕφος του προδίνει ὅτι βρίσκεται σὲ κατάστασις ἐκστάσεως. Τέσσαρες πέντε φορὲς ἐπαναλαμβάνει τὸ τολμηρὸ του πείραμα, κι' ἀποχωρεῖ. Τοῦτον διαδέχονται οἱ ὀπαδοί του. Χορεύουν τὸν ἀγίτικο χορὸ. Ἐνα πολὺ συνηθισμένο χορὸ σὲ 2)4, ποὺ τὸν χορεύουν σὲ πολλὰ χωριά τῆς Ἑλλάδος μετὰ ὠρισμένες ἱεροτελεστίας. Ἐξαφνα ἀπὸ τοὺς χορευτῆς ἀποσπᾶται ἡ Ἐπιστῆμη Ματθαίου. Πετᾷ τὶς γόβες τῆς κι ἀπτόητη προχωρεῖ πρὸς τὴ θρακιά, ποὺ τὴν ἀναδεύουν δυὸ ἀναστενάρηδες. Βηματίζει—κάπως βιαστικὰ αὐτὴ—δυὸ τρεῖς φορὲς ἐπάνω στὰναμμένα κάρβουνα κῦστερα συνεχίζει τὸ χορὸ μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους. Κάποτε ἐμφανίζεται ἡ πρωταγωνίστρια τῆς τελετῆς Φωτεινὴ Λιούρη διαδέχεται τὴ Μαρία Χατζῆ, ποὺ περπάτησε μόνο τρεῖς φορὲς ἐπάνω στὴ φωτιά σὰν τὴ Ματθαίου. Κρατᾷ στὰ χέρια τῆς τὴν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος καὶ συνεχῶς βγάζει ἀναρθηρὰ φωνῆς καὶ κραυγῆς. Προχωρεῖ πρὸς τὴ θρακιά καὶ ἀρχίζει νὰ περπατῇ συνεχῶς σχεδὸν πάνω στὰ κάρβουνα. Ἡ ἐπιμονὴ τῆς ἀρχίζει νὰ δημιουργῇ στὸν κόσμον τῶν περιέργων τὴ δυσπιστία. Πολλοὶ νομίζουν ὅτι πατεῖ πάνω σὲ χόβολη κι ὄχι πάνω σὰναμμένη θρακιά. Τὶς ἀμφιβολίας διαλύει μιὰ δοκιμὴ ποὺ κάνει ὁ κ. Τανάγρας μένα πανὶ τυλιγμένο πάνω σὲ ξύλο. Ἀκουμπᾷ τὸ ὁμοίωμα αὐτὸ τοῦ ποδιοῦ πάνω στὰ ἔγχνη ποὺ ἀφίνουν τὰ γυμνὰ πέλματα τῆς Λιούρης. Τὸ πανὶ καίεται, κατὰ συνέπεια τὰ πέλματα τῆς φοβερῆς αὐτῆς γυναίκας θ'ἀπρεπε—ἂν ἦταν βέβαια ἀπὸ τὰ συνήθη κι ὄχι ἀναστενάρισσας—νὰ ὑποστοῦν τὸλιγώτερο ἐγκαύματα πρώτου βαθμοῦ.

«Ὁ κ. Τανάγρας μᾶς δίνει μερικὲς ἐξηγήσεις τοῦ φαινομένου: «Ὁ χορὸς τῶν ἀναστενάρηδων ἀρχίζει ὡς ἐκδήλωσις λατρείας πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἀποτελέσματό του ἔχει τὴν διαρκῆ προϋούσαν μείωσιν τῶν αἰσθησεων τῶν ἐπιδιδομένων εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐκδήλωσιν τῆς λατρείας.



Οὗτοι περιπίπτουν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν κατάστασιν αὐθυποβολῆς, ὁπότε νομίζουν ὅτι εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸν ἅγιον τῆς προτιμῆσεώς των εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ψευδαισθησεως καὶ τέλος τῆς ἐκστάσεως ἢ τῆς οἰστροπληγίας, ἂν θέλετε τὴν ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν. Τὰ ἐκπέμποντα εἰς τὰ σώματά των ψυχικὰ ραδιενεργὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ἀφλέκτου προπετάσματος, τὸ ὁποῖον καταργεῖ τὰς χημικὰς ἐνώσεις τοῦ σώματός των καὶ τὸ καθιστᾷ ἀπρόσβλητον. Πλεῖστα ὅμοια φαινόμενα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀρχαιοτητα. Ὁ Εὐριπίδης αἴφνης εἰς τὰς Βάνχας του ὁμιλεῖ περὶ Βακχίδων αἱ ὁποῖαι «ἐπὶ βοστρύχοις πῦρ ἔφερον οὐδ' ἔκαιε». Κινητὰ εἶναι ἢ πίσις, καὶ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῆς ὕλης. Πάντως πρόκειται περὶ ἀνθρώπων μὲ κλονισμένα νευρικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα ἐπηρεάζουν τὸ περιβάλλον, οἱ ἥχοι τῆς μουσικῆς καὶ διάφοροι ἄλλοι παράγοντες».

Ὁ χορὸς θὰ τελειώσει μόνον ὅταν προσιάξῃ ὁ ἅγιος μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀρχιαναστενάρης.—Ὡς τὸ βράδυ ;—Καὶ τὴν νύχτα κι αὐριο καὶ μεθαύριο 1).

ΧΡ. ΕΛ.

Πιστεύω ὅτι ξηαντήσαμε τὸ θέμα ὅσο γιὰ τὴν περιγραφὴν. Ὁ ἀναγνώστης ἔχει μπροστά του τὸ ἔθιμο ξυτυλιγμένο σῆδες τὶς ἐκδηλώσεις του καὶ μπορεῖ νὰ σχηματίσῃ γνώμη μὲ τὶς προσφερόμενες πηγὰς καὶ τὰ αὐθεντικὰ κείμενα, πὼς τὸ ἔθιμο εἶναι πανάρχαιο κένδιαφερο γιὰ τὴν διάσωσίν του μέσα στοὺς αἰῶνες, πὼς οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὸ τελοῦν εἶναι ἀπλοῖ ἀγράμματοι καὶ θεοσεβεῖς θνητοί, ποὺ δίδουν μεγάλη σημασίαν εἰς τὴν διάσωσιν τῶν παραδόσεών τους, πὼς δὲν ξεχωρίζουν τὸ χριστιανικὸ ἀπὸ τὸ πανάρχαιο ἐθνικὸ, πὼς ὅλ' ἀνάκατα μέσα εἰς τὴν σκέψιν τους τὰ θεωροῦν χριστιανικὰ καθήκοντα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ παρνηθῆ κανεὶς παρ' ὅλες τὶς δυσκολίας ποὺ τοὺς παρέχονται εἰς τὴν τέλεσίν τους καὶ τὶς ἐνοχλήσεις, καὶ πὼς στενοχωροῦνται ἐνθυμούμενοι πόσο ἀνενόητοι ἀπὸ τὸ μάτι τῶν ἀσεβῶν τελοῦσαν τὰ ἔθιμά τους ἄλλοτε εἰς τὴν πατρίδα τους Θράκη. Πὼς δὲν μποροῦν νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' αὐτὰ καὶ πὼς δὲ θὰ τὰ ξεχάσουν οὔτε θὰ τὰ μελήσουν ποτέ. Βαθύτερα δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει νὰ ἐξετάσουν. Οὔτε πὼς «ἐγκαλοῦνται», οὔτε πὼς πατοῦν εἰς τὴν θρακίαν καὶ δὲν καίονται, οὔτε ποιῶν ψυχικὰς καταστάσεις τοὺς ἀφίνουν ἄτροτους πάνω εἰς τὸ πυροβάδισμα τοῦ Ἁγ. Τανάγρα καὶ τὴν ἀκαίαν τους, οὔτε μὲ πιά δύναμιν γίνονται θεραπευτὲς ἀρρώστων, οὔτε πὼς ἀλεξιτήρια δυνάμεις τοὺς περιβάλλουν γιὰ νὰ καταδιώκουν τὰ ξωτικά καὶ τὰ κακὰ ποὺ πλημυροῦν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν τους. Αὐτὰ ἐνδιαφέρουν τοὺς περιέργους, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ θὰ εὔρουν ἱκανοποίησιν τῆς περιεργείας των ἀπὸ τοὺς

1) Βλ. Ἐφημ. Μακεδονία 15 Ἰουν. 1950 Ἁγ. Τανάγρα. «Ἐνας Ἕλλην πυροβάτης εἰς τὴν Ν. Ἀφρική».

ψυχολόγους, τοὺς ψυχιάτρους καὶ τοὺς ἐπιστήμονες τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἐκεῖνο ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη εἶναι πῶς θὰ ἐνδυναμωθῆ ἡ τέλεση τοῦ ἔθιμου, ἢ μὴ παρενόχληση τῶν καλῶν αὐτῶν χριστιανῶν καὶ τοῦ μυστικισμοῦ τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ πολιτικῆς, ποῦ ἀντὶ νὰ τοὺς παρεμβάλλουν προσκόμματα χρέος ἔχουν νὰ ἐνισχύσουν τὸ πανάρχαιο ἔθιμο νὰ ζήσει, ὅπως ἕως τώρα στὰ παρθένα μέρη τῆς Ἀν. Θράκης, καὶ νὰ ζήσει παραδιδόμενο στοὺς μεταγενεστέρους ἀπογόνους τῶν ἀναστενάρηδων κρατωμένο, ποῦ δὲν ἐνοχλοῦν οὔτε τὴν ἐκκλησία, οὔτε τὴν πολιτεία, ἀλλὰ καὶ περισώζουσι τὰ πανάρχαιά μας ἔθιμα τόσο ζωντανὰ καὶ τόσο διδαχτικά.

Εἶθε τὸ μελέτημά μου αὐτὸ νὰ ὠφελήσῃ ὅσο τὸ ἐπιθυμῶ καὶ τὸ καλλιερῶ, ὅπως τόσο μᾶς ὠφέλησε τοῦ Ἀ. Χουρμουζιάδη πρὸ ὀδύγοντα χρόνια. Κατακλιεῖδα τῆς λαογραφικῆς αὐτῆς ἐργασίας παραθέτω τὴ γνώμη τοῦ κ. Ἄγγ. Τανάγρα γιὰ τὸ ἔθιμο, ποῦ βαρύνει σιτὴν προσπάθεια τῆς ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου τῆς πυροβασίας καὶ ἀκαΐας πολὺ, καὶ ἴσως φωτίζει ὅχι λίγο τὴν προσπάθεια τοῦ περιέργου θεατῆ καὶ τοῦ μελετητῆ νὰ βρῆ τὴ λύση, ποῦ τὸν ἀπασχολεῖ καὶ τὸν βασανίζει. Ὁ Ἄγγ. Τανάγρας ἔχει ξοδέψῃ τόσες πνευματικῆς δυνάμεις γιὰ τὰ ψυχικὰ αὐτὰ προβλήματα, ὥστε ἡ γνώμη του νὰ εἶναι πολὺτιμη. Ἴδου αὐτὴ :

«*Ἡ πιθανὴ ἐξήγησις τῆς ἀκαΐας τῶν ἀναστενάρηδων.* Πῶς ἡμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἐπιστημονικῶς μὲ τὰς σημερινὰς γνώσεις μας τὸ καταταληκτικὸν φαινόμενον τῆς ἀφλεξίας; Τοῦτο ὅχι μόνον παρατηρήθη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὅχι μόνον ἐνεργεῖται εἰς τὰς ἡμέρας μας ὡς θρησκευτικὴ ἐκδήλωσις ἀπὸ τὰς Ἰνδίας μέχρι τῶν νησιῶν τοῦ Εἰθηνικοῦ καὶ τῶν ἰδικῶν μας ἀναστενάρηδων τῆς Θράκης, ἀλλὰ καὶ διεπιστώθη πειραματικῶς εἰς τὸ Λονδῖνον κατὰ τὸ 1935 ἀπὸ ἐπιτροπὴν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου μὲ τὸν ἐπίτηδες μετακληθέντα φακίρην Kuda Bux.

Διὰ τὴν ἐξήγησιν ἐπικουρεῖ καὶ τὸ τεῦχος Ἰουλίου 1950 τοῦ Ἀμερικανικοῦ Geographic Magazine ὅπου δημοσιεύονται ὡραῖαι φωτογραφίαι τῆς πυροβασίας εἰς τὰς νήσους Φίτζι <sup>1)</sup>, Καὶ ἤδη ἄς δοῦμε ποία πιθανὴ ἐξήγησις ἡμπορεῖ νὰ δοθῆ εἰς τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἐπὶ τῆ βάσει τῶν σημερινῶν κατακτήσεων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διασπάσεως τοῦ ατόμου, ἣτις ἀποδεικνύει ὅτι πράγματι *θλῆ δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ μόνον συμπύκνωσις ἐνεργείας*, μέρους τῆς ἀνεξίχνιαστου δημιουργικῆς δυνάμεως καὶ ὅτι ἐγκλείομεν μέσα μας — ὅπως καὶ κάθε ὕλική μορφή τῆς ζωῆς — ἀφαντάστους δυνάμεις, ὡς μέρη αὐτῆς τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως. Τοῦτο δὲ ἀπεδείχθη ὀριστικῶς διὰ τῆς ἀτομικῆς βόμβας, ὅπου ἐν ἀπὸ τὰ κύρια σώματα ποῦ ἀποτελοῦν τὸν πλανήτην μας, τὸ Οὐράνιον 235, τοῦ ὁποίου ὅμως κατορθώνει νὰ διασπάσῃ τὰ ἄτομα, ἐξήφάνισε δύο μεγάλας Ἰαπωνικὰς πόλεις. Ἐὰν ἠξέσραμε νὰ διασπά-

1) Βλέπε ἀνωτέρω σ. 289.



σωμεν τὰ ἄτομα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ αὐτὰ τὰ ἀπορρίματα του τὰ ἀποχτενίδια. τὰ νύχια ποὺ κόπτομεν, θὰ ἤμποροῦσαν νὰ προξενήσουν μεγάλας καταστροφάς. Ἄλλὰ ἡ ἀποτελοῦσα τὸ σύμπαν καθ' ὅλας τὰς μορφὰς τῆς ζωῆς δημιουργικὴ δύναμις ὑπὸ μορφὴν ἠλεκτρισμοῦ (Πρωτονίων καὶ Ἡλεκτρονίων) δὲν περιορίζεται μόνον νὰ ἐνεργῇ ὡς τυφλὴ ἐνέργεια ὅπως εἰς τὴν ἀτομικὴν βόμβαν.

«Ἐὰν μετὰ τὰ κύρια σώματα τῆς Χημείας ἔλθωμεν εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς ζωῆς, τὰ φυτὰ, τὰ ἐνάλια, τὰ ἔντομα, τὰ ζῶα, βλέπομεν ἐκδηλουμένην ὄχι μόνον ἐνσυνειδήτως ἀλλὰ καὶ μετ' ἰδιότητος θαυμασίας καὶ ὑπερανθρώπου *διὰ τῶν ἐνστικτῶν* χωρὶς τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ διατήρησις καὶ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς.

«Πράγματι βλέπομεν εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς ἐξέλιξεως τόσα καταπληκτικὰ ἐνστικτα αὐτοσυντηρήσεως, διαιωνίσεως τοῦ εἶδους, στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα, συντηρήσεως τέκνων ποὺ δὲν θὰ γνωρίσουν τοὺς γονεῖς των, ὥστε δὲν εἴμπορεῖ κανεὶς νὰ μὴ αἰσθανθῇ θαυμασμόν ἀνάμικτον μετ' ἑσέως διὰ τὸ φοβερὸν μυστήριον μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ζῶμεν καὶ τοῦ ὁποῖου μέρος ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς. Πῶς θὰ εἴμποροῦσε νὰ συντηρηθῇ κάθε ζωϊκὸς ὄργανισμός, ἔὰν τὸ μέρος τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως ποὺ μᾶς ἀποτελεῖ δὲν ἐκάνονε τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων τοῦ σώματός μας, δὲν ἀνέπλατε τὰς βλάβας του, δὲν μετέβαλλε μέσα εἰς τὴν μήτραν τῆς γυναικὸς δύο μικροσκοπικὰ κύτταρα εἰς νέον ἄνθρωπον ;

«Βλέπομεν λοιπὸν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν πανταχοῦ παροῦσαν καὶ εἰς τὴν πλεόν ἀσήμαντον μορφὴν τῆς ζωῆς νὰ γρηγορῇ εἰς κάθε περίστασιν διὰ τὴν περίσωσιν καὶ συντήρησιν τοῦ αἰσίου. Μόλις ὅμως ἐμφανίζεται ὁ λογικὸς εἰρμός, ὅπως εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὰ ἐνστικτὰ περιορίζονται μέσα εἰς τὸν ὄργανισμόν σὰν νὰ λέγουν : «Τώρα δὲν μᾶς χρειάζεσαι πειά. Ἄς σὲ ὀδηγήσῃ ἡ λογικὴ σου...» Ἄλλ' ὅπως εἶπομεν οἱ ὑπεράνθρωποι ἰδιότητες τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως ὀπισθοχωροῦν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἐκδηλώνονται αἱ αἰσθήσεις καὶ δὲν λειτουργεῖ ὁ λογικὸς εἰρμός ὅπως εἰς τὸν φυσικὸν ὕπνον (τηλεπαθικὰ ὄνειρα), τὸν τεχνητὸν ὕπνον (ὑπνωτισμός) τῆς ἐκστατικῆς καταστάσεως ὅτε ἐκδηλώνονται τὰ ὑπερφυλικά φαινόμενα τῆς Τηλεπαθείας, τῆς Διοράσεως, τῆς Ψυχομετρίας, τῆς Τηλεκλησιᾶς κ.λ.π., Πῶς εἴμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι ὠρισμένα ἄτομα εἰδικοῦ ὄργανισμοῦ (Πυθίας—μέντιουμ) παίρνουν τηλεπαθικῶς τὰς σκέψεις ἄλλων ἀνθρώπων καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντίποδας ἀκόμη ; Πῶς ἐξηγεῖται οἱ Ραβδοσκόποι ν' ἀνακαλύπτουν ὑπογείους πηγὰς, ν' ἀνακαλύπτουν κρυμμένα πράγματα (ἐρείπια ἐκκλησιῶν — εἰκονίσματα) καὶ νὰ προλέγουν καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον αἰσίου, τὰ ὁποῖα ἔχουν λανθανούσας σωματικὰς ἀλλοιώσεις χωρὶς καμμίαν νοσηρὰν ἐκδήλωσιν ;

«Πῶς συμβαίνει εἰς τὰ Τηλεκλητικὰ φαινόμενα νὰ ἐξαφανίζονται ἀντικείμενα ἐνίοτε βραχύτατα καὶ νὰ ἀνευρίσκονται εἰς μέρη ὅπου δὲν φθάνει

ἀνθρώπινη δύναμις ἢ νὰ καταστρέφονται ἢ νὰ παραμορφώνονται σιδηρᾶ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα μόνον τὸ καμίσι τοῦ σιδηρουργοῦ θὰ εἰμποροῦσε νὰ ἐπιρρεάσῃ. Ἡ ἀκόμη εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχοβοφίαν (Βασκανίαν—κακὸ μάτι) ἢ ζωϊκὴ ψυχοραδιενέργεια νὰ προκαλῆ νοσηρὰς ἀλλοιώσεις εἰς ἄλλους ὁργανισμοὺς (Βασκανία—ματόκομα) ἢ νὰ θεραπεύονται ἀλλοιώσεις αὐτῆς, (θεραπευταὶ — ξεβασκανισταί). Καὶ ὅμως ἔχομεν ἀποδεικτικὸν τὸ πείραμα ὑστερικῶν ἀτόμων εἰς τὴν ράχιν τῶν ὁποίων ἂν κολλήσωμεν τεμάχιον χαρτιοῦ μὲ τὴν ὑποβολὴν ὅτι εἶναι ἐκδόριον, βλέπομεν ν' ἀναπτύσσεται ἀληθινὴ φλύκταινα μὲ ὑγρὸν. Συμπέρασμα ὅλων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὡς μέρη καὶ ἡμεῖς τῆς ὑπερανθρώπου δημιουργικῆς δυνάμεως, κρύπτομεν μέσα μας τεραστίας δυνατότητας τὰς ὁποίας ἀγνοοῦμεν, ἀληθινὴν πηγὴν θουμάτων διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει τὸ ἀδύνατον, ὅπως ἄλλως φαίνεται ὅτι τὸ ἀδύνατον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πλάσιν.

«Ἡ μόνη ἰσοπὸν πιθανὴ ἐξήγησις τῆς ἀφλεξίας εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῶν ἰδιότητων τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως ποὺ μᾶς ἀποτελεῖ καὶ ἣτις ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸν ὁργανισμὸν ὠρισμένων ἀτόμων εὐρισκομένων ἐν μειώσει αἰσθήσεων. Ὅντως δὲ οἱ Ἄναστενάγηδες περιπίπτοντες εἰς ἐκστατικὴν κατάστασιν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀκραδάντου των πίστεως διὰ τῶν χορῶν πρὸ τῆς εἰκόνας τοῦ πάτρωνός των Ἁγίου, γίνονται εἶδος ζωντανῶν ραδιενεργῶν σωμάτων καὶ ἐκπέμπουν ψυχικὴν ἀκτινοβολίαν, ἣτις ἐνεργεῖ μὲ ἰδιότητος ὑπερανθρώπων. Σχηματίζει δηλαδὴ, ὅπως εἰς τοὺς τρεῖς παῖδας ἐν τῇ καμίνῳ εἶδος ζώνης ἀπυροφλεγούσ γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὰ ἐνδύματά τους, ἣτις ἐμποδίζει τὰς χημικὰς συγγενείας καὶ τοὺς διαφυλάττει ἀλωβήτους καὶ ἀβλαβεῖς,

Ὁ χειροῦργος ἱατρὸς κ. Ἰπποκράτης Κ. Μακροῦς ἀπὸ τῆς Σέρρες μᾶς ἔστειλε τὴν ἐξῆς πολλῆς σημασίας ἐπιστολή. Τὴν δημοσιεύομε ὡς ἕνα ἐπιπλέον τεκμήριον γιὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἐθίμου, τὴ σημασίαν του καὶ τὴ διαπίστωσι τῆς ἀκαΐας

«Κάτοχος τῆς ἀπὸ 22)7)50 ἐπιστολῆς σας σπεύδω νὰ σᾶς ἀπαντήσω. Εἰδικῶς δὲν ἔχω ἀσχοληθῆ μὲ τὰ Ἄναστενάγια. Ἡ πρώτη γνωριμία μου μὲ αὐτὰ ἐγένετο διὰ τῶν γνωστῶν δημοσιευμάτων τοῦ κ. Ἁγγ. Τανάγρα. Πρὸ τετραετίας δὲ παρηκολούθησα καὶ ἐγὼ τὴν τελετὴν. Κατὰ ταύτην ἀπὸ πρῶτας φέρουσι τὸ θῦμα, ταῦρον ἐν Θράκῃ, ἐνταῦθα δὲ κριὸν ἢ ἄλλο ὁμοιον ζῶον ἐν ἧ καὶ πλείονα, ἀπὸ πρῶτας ἐν πομπῇ ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας θυσιάζουσι τὸ ἢ τὰ ζῶα καὶ διανέμουσι τὸ κρέας εἰς πάντας τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου, τοῦτο θεωρεῖται «καλὸ» δι' ὅλον τὸ ἔτος. Εἰς τὸ χωρίον Ἁγία Ἐλένη Σερρῶν, εἰς ὃ παρηκολούθησα ἐγὼ ταῦτα, τὸ κρέας διενεμήθη εἰς ὅλους τοὺς ἐν τῷ χωρίῳ Θραῦκας πρόσφυγας ἐκ Βορείου Θράκης, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου Ἀθιγγάνους καίπερ ὄντας Χριστιανοὺς καὶ τοῦτο διότι



δὲν θεωροῦσι τούτους ἀξιούς νὰ συμμετάσχωσιν ὁπωσδήποτε εἰς τὸ μυστήριον. Τὸ ἀπόγευμα ἔνωρὶς συναθροίζονται ὅλοι ἔξωθεν τῆς οἰκίας τοῦ ἀρχιαναστενάρη, τοῦ «*Παπποῦ*», ὅπου φυλάσσονται αἱ ἐκ Θράκης κομισθεῖσαι εἰκόνες τῶν Ἀγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, εἰσέρχονται, ἀνάπτουσι κηρίον καὶ προσκυνοῦσι. Ταυτοχρόνως ἀρχίζει ὁ ἱερὸς χορὸς τῶν μελλόντων νὰ λάβωσι μέρος εἰς πυροβασίαν. Ὁ χορὸς εἶναι ὀργιώδης χαρακτηριζόμενος ὑπὸ πολλῶν καὶ ταχυτάτων πηδημάτων μετὰ μικρῶν βημάτων καὶ τινων περιστροφῶν, διαρκεῖ δὲ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ὥρας, ἐπὶ πλεόν οἱ χορευταὶ περιρρέονται ὑπὸ ἀφθόνου ἰδρώτους καὶ ταυτοχρόνως ἡ μορφὴ των φωτίζεται ὑπὸ ὀλονὲν ἔντονωτέρας ἐκστάσεως. Ἀξιοθαύμαστον εἶναι ὅτι εἰς τὸν ὀργιώδη τοῦτον χορὸν λαμβάνουσι μέρος καὶ ἀντέχουσι μέχρι τέλους ἀνευ ἀναπαύλας ἄτομα λιπόσαρκα καὶ ἀσθενικά, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυσκολώτατον θὰ ἦτο καὶ διὰ νέα καὶ εὐρωστα ἄτομα, ἐὰν δὲν συνυπῆρχεν ὁ ψυχικὸς παράγων.

«Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ χοροῦ τούτου προσέρχονται αὐτομῆτοι ἐθελονταί. Ἀπὸ τοῦ παρισταμένου πλήθους ἀποσπῶνται τινὲς καὶ ἀναλαμβάνοντες καὶ αὐτοὶ εἰκόνα τινὰ ἀνὰ χειρᾶς μετέχουσι εἰς τὸν ὀργιώδη τοῦτον χορὸν. Ὅταν ἡ ψυχικὴ ἔξαρσις φθάσῃ εἰς τὸ πρέπον σημεῖον ὁ ἀρχιαναστενάρης κινεῖται αἰφνης πρὸς τὴν πυρὰν ὀρχούμενος τὸν αὐτὸν χορὸν ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν πυροβατῶν τῶν πάντων ἐκβαλλόντων ὡς ἀπ' ἀρχῆς εἰς πᾶν πῆδημα τὸ ἐπιφώνημα «ἴχ, ἄχ», ἐξ οὗ—ἴσως— καὶ ἡ ὄνομασία Ἀναστενάρια... Ἡ πυρὰ εἶναι ἐτοιμὴ πλάτους δύο μέτρων μήκους κατὰ τι μεγαλυτέρου καὶ ὕψους 15—20 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Οἱ παριστάμενοι θεαταὶ ἕνεκα τῆς θερμότητος ἴστανται εἰς ἀπόστασιν, οἱ ἀναστενάρηδες ὁμως στερεῶ ποδὶ εἰσέρχονται εἰς τὴν πυρὰν καὶ μετὰ δύο ἢ τρία βήματα ἔξερχονται ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους, ὡσεὶ ἐβάδιζον ἐπὶ γλῶσῃ. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἔσμός τῶν πυροβατῶν ὀρχούμενος πάντοτε τὸν αὐτὸν φρενητιώδη χορὸν καὶ ἐκφωνῶν τὰ ἄνω μνημονευθέντα ἐπιφωνήματα, κάμνει γύρους εἰς τὸ χωρίον, οὐ μόνον εἰς τὰς ὁδοὺς ἀλλὰ καὶ ἀνερχόμενος καὶ κατερχόμενος οἰκίας... Κατὰ τινὰ τοιαύτην ἔξοδον καθ' ἣν ἔτυχε νὰ εἶμαι παρών, μία τῶν γυναικῶν ἔπεσε λιπόθυμος· ἔσπευσα νὰ ἐξετάσω τοὺς πόδας της, οὐδὲ ἴχνος ἐρυθρήματος ἔφερον. Ἐπίσης ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ποδήρεις χιτῶνες τῶν γυναικῶν ὧν τὰ κράσπεδα πολὺν πλησιάζουσι πρὸς τὴν πυρὰν οὐδὲν σημεῖον καύσεως παρουσιάζουσι ὅπως καὶ τὰ περιπόδια τὰ ὁποῖα τυχὸν φέρουσι τινὲς τῶν πυροβατῶν. Τοιαῦτα περιπόδια ἔχει ὁ κ. Ἄγγελος Τανάγρας. Αὐταὶ εἶναι αἱ προσωπικαί μου παρατηρήσεις, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φανομένου ἀρμοδιώτερος νὰ ἐξηγήσῃ τοῦτο εἶναι ὁ κ. Τανάγρας».

#### Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

Ἡ πνοὴ καὶ ἡ φωτιά. Οἱ ἀναστενάρηδες, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς περιγραφάς, εἶναι πρόσωπα τοῦ ἐθίμου καὶ τοῦ θιάσου, ἀφωσιωμένα στὸ

ἔργο τους, οἰστορηλατημένα ἀπὸ ἓνα ἱερὸ ἐνθουσιασμὸ ἀκατανίκητο, ἀπὸ μιὰ πίστη βαθειὰ κι ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση ὅτι εἶναι καλεσμένοι ἀπὸ τὴν δύναμη, ποὺ τοὺς κατευθύνει στὸ ἔργο τους—τὴν πνοή, καὶ τὴ φωτιά. Πρὶν μοῦν στὸ θιάσο, πρὶν ριχτοῦν στὴ φωτιά καὶ στὴν θρακιά, πρὶν μετᾶσχουν στὸ χορὸ τῆς φωτιᾶς καὶ πρὶν ἀναγνωρισθοῦν ἀναστενάγια, ὑφίστανται δοκιμασίες ψυχικὲς ποὺ ἐπιδροῦν στὸ σῶμα τους καὶ εἶναι στὸ πρόσωπό τους καταφανεῖς. Τὴ συμμετοχὴ τους τὴν ἐπιτάσσει ἡ ἀγνωστη δύναμη, ἡ «πνοή» ποὺ τοὺς μιλεῖ, τοὺς παραγγέλλει, τοὺς προστάζει. Πιστεύουν στὴν ὑποταγὴ τους ποὺ τοὺς φέρνει τὴ λύτρωση. Χωρὶς τὴν ὑποταγὴ δὲν μποροῦν νὰ ἔξακολουθήσουν ὁμαλὰ τὴ ζωὴ τους. Δὲν μετέχουν τοῦ θιάσου ἀπὸ μίμηση ἢ συνήθεια, ἀλλὰ ἀπὸ ἐπιταγὴ κάποιας δυνάμεως ποὺ τοὺς προστάζει, ὅπως ἀφηγεῖται παρακάτω ὁ προεστὸς ἀναστενάγιας, Γεωργάκης Λάντζος. Τὴν ἀφήγησή του μᾶς ἔστειλε ὁ γιατρός Ἰ. Καπίστρας ἀπὸ τὸ Ν. Σκοπὸ Σερωῶν, ποὺ παρακολούθησε στὴν Ἀγία Ἐλένη τὴν τέλεση τοῦ ἐθίμου πολλὲς φορὲς καὶ μίλησε ἰδιαιτέρα μαζί του. Τὴν δημοσιεύω ἐπὶ λέξει :

«Ἐκεῖ στὴν Ἀγία Ἐλένη ἐγνώρισα τὸν ἀναστενάγια Γεωργάκη Λάντζο, ποὺ μοῦ ἀφηγήθηκε τὰ ἑξῆς, ποὺ ἀφοροῦν τὴν καταληψία καὶ τὴν ἐγκάλεση καὶ τὴ νευρική κρίση, ποὺ δοκιμάζει ὁ ὑποψήφιος ἀναστενάγιας : «Στὰ 1947 τὸ Μάη μῆνα κεῖ ποὺ ἔβροσκα τὰ πρόβατά μ', πάν' στὸ μεσημέρ' μοῦ ἦρθε μιὰ σκοιίδα (σκοτεινιά) καὶ μιὰ πάτσα (ράπισμα στὸ μάγουλο), κι ἄκουσα φωνὴ νὰ μὲ λέγ' : «Ἦρθεν ἡ ὥρα καὶ θὰ μαρτυρήσης. Εἶσαι ρίζα καὶ κλωνὶ δικό μου. Εἶσαι στοιχεισμένος σὲ μένα ἀπὸ τὸ μπαμπά σου. Μολόγησε, μαρτύρησε σημάδια δικά μ'. Θὰ πάρης μιὰ μπακίρα νερὸ καὶ θὰ κάνετε ἄγιασμὸ μὲ τὸ χορὸ τὸ δικό μου καὶ θὰ περάση ὅλ' ἡ πλάσ' ἡ δική μ', νὰ φωτίση φῶς μου, φῶς σας ὁ γειρομός. Κύργιε λήσον. Πιστεύεις, πιστεύω, μαρτύρησε μολόγησε.» Τρεῖς ὥρες ἔμεινα ἀκούνητος, ἀμίλητος, μόνο ἔκλαιγα. Τὰ πρόβατά μ' ἔφυγαν πρὸς τὸ χωριό, γύρισαν μόνα καὶ ἦρθαν δίπλα μου μαζωμένα (κουμούλα). Τρεῖς ὥρες πέρασαν καὶ συνῆλθα χωρὶς νὰ μιλῶ κι ἔφθασα στὸ σπίτι. Ἡ γυναῖκα μου ἀνήσυχη βγήκε ὄξω. Κατώρθωσα, κλαίγοντας, νὰ τῆς πῶ :—Δός μου τὰ ροῦχα μ'.—Καὶ ποῦ θὰ πᾶς ;—Δὲ ξαίρω, ὅπου μὲ πάγ' ὁ δρόμος. Ἦνε τρεῖς (δρόμ'). Δίχως νὰ ξαίρω πῆγα σπὶτ' τῆς Βλάσκαινας στὰ εἰκονίσματα. Ἐκεῖ ἦρα στὰ καλά μ', ἀναψα θυμίαμα, κερὶ καὶ ἔκανα δὴ προσευχή μ'. Τὴν ἄλλ' τὴν ἡμέρα, τὴν ἴδια ὥρα ἤμνα πάλ' ζαλισμένος καὶ κάτι μῶδήγησε στὴν ἐκκλησιά, μιὰ δύναμ'. Αὐτὸ γίνεσθαι τρεῖς χρόνια χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ διγῶ τὴ δουλειά μ'. Πολλὲς φορὲς κατέβκα πὲ τὸ κάρο καὶ γύριζα στὸ σπὶτ', ὅπου πλάγιαζα. Πῆγα στὴ Μαυρολεῦκη ποὺ βρίσκουσαι εἰκονίσματα. Μιὰ μέρα ποὺ ἔπεσα πρὸς ὕπνο ζαλιστήκα κι ἄκουσα φωνὴ ποὺ ἔλεγε :—Γῆ ὥρα ἦρθε. Τὴ λαμπάδα ἀπὸ τὴ μέλισσα νᾶνάψης κι ὄλα τὰ σημάδια μου νὰ φανερωθοῦν. Μὴ φοβᾶσαι, ἔχει ἀνθρώπους ποὺ θὰ τὰ στηρίζουνε. Μεῖς δὲ θὰ χαθοῦμ' !» μὲ



μιᾶς ἀναψα φῶς, λαμπάδα, καντήλια, χοροπηδοῦσε ἡ γῆ, πού ἀναψε καὶ ἦταν ἓνα χάος, ὄμορφο πρᾶγμα. Οἱ γειτόν' μου δὲ μπῆραν εἶδῃσ' ἀπ' αὐτά· Κάποτε ἡ δύναμη—πνοή—μὲ εἶπε νὰ πάρω κασμὰ καὶ φκιάρι καὶ τὴ Ντίνα τὴ Βλάσκαίνα (ἀρχιαναστενάρισσα). Αὐτὴ μὲ ὠδήγησε σὲνα μέρος πού δὲν δὸ ἤξαιρα. Δὲν ἤξαιρα ἀν ἤμνα χίλια μέτρα στὸν ἀγέρα ἢ χίλια κάτ' πὲ τὴ γῆ. Μὲ γεῖπε σκάψε. Ἔσκαψα καὶ βρῆκα ἓνα ἄγιασμα.

Ἄμέσως γῆρα στὰ καλά μ' καὶ κατάλαβα ὅτι βρίσκουμ' στὴν ἄκρη τῆ χωριοῦ. Πὲ τότε πιὰ σιγὰ σιγὰ ἀρχεψα νὰ ἔχω ὄρεξ' γιὰ δουλειᾶ καὶ νὰ κυτιάζω τὴ φαμίλια μ'. Ἐχτὸς Τετάρτη καὶ Παρασκευῆ πού κάμποτε καταλαβαίνω νὰ μὲ πιάνει ὁ ἅγιος». Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος μπῆκε ἔκτοτε στοὺς ἀναστενάρηδες.

**Ἀνακοίνωση τοῦ Κ. Κουκκίδη δημοσιογράφου.** «Περαστικὸς ἀπὸ τὴν Ἀγία Ἐλένη, τὸ χωριὸ ὅπου ζῆ μέσα στὴ μυστικοπάθειά του ἓνας κόσμος ἀπὸ ἀναστενάρηδες, ἔμεινα κατενθουσιασμένος ἀπὸ τὴν ὄμορφη πρᾶσινάδα του. Πράγματι ἀρκετὲς αὐλὲς εἶναι ἐφωδιασμένες μ' ἀρτεσιανὰ πηγάδια κι' ἔτσι βρῦσες μ' ἀρκετὰ χοντρὴ τὴ ροὴ τοῦ νεροῦ ἐξαπολύουν τὸ νάμα των ἀσταμάτητα. Παρέκει, ξυστὰ μὲ τὸ χωριό, ὁ ποταμὸς Ἀϊ—Γιάννης τοῦ χαρίζει τὸ δικό του νάμα, κυλῶντάς το ἤρεμα. Γὰ δέντρα ξεπετιοῦνται ὑψηλόκορφα καὶ πολυφύλλα κι' ἡ χλόη μέσα σὲ κήπους κι' αὐλὲς παρουσιάζεται πάντα δογμαστική. Τὸ χωριὸ χαίρεται ὀλημερὶς μέσα σὲ μιὰ παραδεισιακὴ πλάση. Εἶδα τρεῖς ἀναστενάρηδες, τὸν ἄλλοτε ἀρχηγό τους γέρο Δραγούλια, τὸν τωρινὸ ἀρχηγὸ Γιωργάκη Γιαβάση καὶ τὸν ἀναστενάρη Γιωργάκη Λάντισο. Ὁ πρῶτος μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι παρέδωκε τὸ ἀξίωμά του στὸν Γιωργάκη Γιαβάση καὶ τὸν θεωρεῖ ἀντάξιο διάδοχό του. (Ὁ Γιωργάκης Λάντισος<sup>1)</sup> πάλι

1) Γιὰ τὴν φωτιά ὁ Ἰ. Καπίστρας εἶχε τὸν ἐξῆς διάλογο μὲ τὸν *Γιωργάκη Λάντισον*, ἀναστενάρη τῆς περιοχῆς στίς 9 Ὀκτωβρ. 1950, «Τοῦ ἐζήτησα νὰ μοῦ πῆ ποιά εἶναι ἡ δευτέρα ἐρώτηση σχετικῶς μὲ τὴ φωτιά' λοιπὸν οὔτε καὶ αὐτὸς τὴν ἐνθυμεῖται. Μὲ τὰ πολλὰ μοῦ εἶπεν ὅτι εἶναι : ἀπὸ ποιὸ ξύλο ἀνάρτηκεν ἡ πρώτη φωτιά. Οἱ ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι : Τὴν πρώτη φωτιά τὴν ἀναψαν ὁ Μαλῆς καὶ ἡ Μαλοῦ, τὸ δὲ πρῶτο ἀναφερθὲν ξύλο εἶναι τὸ ἄξιο ξύλο (ἢ ὄξυ) πού παράγει τὴν ἴσκα. Τὴν ἀναψα μὲ δύο ἀσπριοβόλους (ἢ μᾶλλον προοβόλους ἐξ οὗ τὰ Σαμακοβιανὰ πρυσβολικὰ τὰ ὁποῖα ἔχασεν ὁ παποῦς ὁ Μπαχατούρης) καὶ μὲ τὴν ἴσκα καὶ ἔτσι ἔβαλαν τὴ φωτιά στὴ τζέπη.

Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρξε καὶ ὁ Λυσκακάρας (κατοικῶν εἰς Κάκαρο καὶ ἐκείθεν δίδων λύσεις) ὁ ὁποῖος εἶπεν εἰς τὸν Μαλῆν καὶ τὴν Μαλοῦν ὅτι ἀν ἰδῆ φωτιά θὰ μπῆ μέσα καὶ θὰ πιστεῦθῃ σὲ ὅτι θὰ βλέπῃ στὴ γῆ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἀπὸ τὴν δύναμι τοῦ Θεοῦ, θὰ στήσῃ τὰ θεμέλια καὶ θὰ γίνῃ δρόμος καὶ μονοπάτι γιὰ νὰ τὸν πατοῦν ὅλοι. Τὰ θεμέλια ἐστήθησαν στίς κατωτέρω τοποθεσίας περὶ τὸ Κωστὴ Μῦλος· Ἀξίος—Ρίζα· Σαϊτᾶς· Ζυγὸς· Παλιοκκλησιὰ· Γαλακτολεῖβαδο· Γλάρος· Δοκίμια—Σταυροδρόμι· Στύλος· Ἰλατάνια· Τριπόρι· Κυδωνιά· Σταυρὸς· Διάβολος· Τῆς Μαρίτσας ἢ Φωλητᾶ· Μπουγιὰ· Μπαμποκαλή· Τοπόλας· Γιέζονο· Βλάχοβο· Τῆς Ἑλληνῆς τὸ λειβάδι—Λυκοῦδι· Λυκότρυπα· Μελισσόπετρα, Τσιρίζο· Σκαζῆδες· Λιά· Μεγάλη Ἀγελαριά, Μικρὴ

μου ἔθεσε δυὸ ἐρωτήματα τ' ἀκόλουθα : Ποιὸς ἔδωκε πρῶτος τὴ φωτιά στοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ ποιοῦ ξύλου ἀνάφτηκε ; Ποιὸ ζῶο ἤπιε πρῶτο νερό ; Ἐπειδὴ δὲν πῆρε καμμιά ἀπάντησή μου, μου ἀποκρίθηκε ὅτι αὐτὸς ξαίρει πῶς ν' ἀπαντήση κι' ὅτι οἱ ἄλλοι ἐμεῖς, χρεωστοῦμε νὰ ἐρευνήσουμε τὰ βιβλία μας γιὰ νὰ βροῦμε τίς ἀπαντήσεις.

Μ' ἐρώτησε ποιά εἶναι ἡ ἔννοια τῆς γκαίντας, τῆς λύρας καὶ τοῦ νταβουλιοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ὄργανα, κατὰ τὴν ἐρμηνεία του, συμβολίζουν τὴν ἀναπνοὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ τελευταῖο εἶναι ὁ νεκρὸς ἀνθρώπος. Σὲ συνάρτηση μ' αὐτὰ ἐπρόσθεσε ὅτι τὸ νταβουλί χτυπᾷ μοναχὸ τοῦ προκειμένου ν' ἀρχίσῃ ἡ αναστενάγια τελετὴ. Μόλις ἀκουσθῇ τὸ χτύπημα, οἱ αναστενάγιαδες ξεκινοῦν.

Ὁ ἀρχιαναστενάγιας Γιωργάκης Γιαβάσης ἔχει διασκευασμένο τὸ δωμάτιό του γιὰ τὴν καθημερινὴ τελετουργία του. Πολὺ κοντὰ σ' ἓνα τοῖχο, στολισμένο μὲ διάφορες εἰκόνες, ἐπάνω σ' ἓνα τραπέζι εἶναι τοποθετημένα τὸ «Μέγα Ὁρολόγιον», θυμιατά, κεριὰ καὶ ἄλλα εἶδη τῆς ἐκκλησίας. Σηκωνόμενος μεσάνυχτα, κάνει ἐκεῖ τὴν



Δραγούλης Δ. ἐτῶν 82, ἀρχιαναστενάγιας Ἁγίας Ἐλένης Σερρών

προσευχὴ του, πέφτει σὲ ἔκσταση, ξανακοιμιάται, κι' ἔπειτα σ' ὄρισμένες ὥρες τῆς ἡμέρας εἶναι ἀφωσιωμένος σὲ τελετουργικὰ καθήκοντα. Ὁ ἀρχιαναστενάγιας καθὼς καὶ οἱ δυὸ αναστενάγιαδες πού εἶδα, ἀπέχουν ἀπὸ δουλειὰς τῶν χωραφιῶν. Ἐνοικιάζουν τὰ δικά τους καὶ ζοῦν ἀπὸ τὰ μικρὰ εἰσοδήματά τους.

ἀγελαιὰ-Καστανιά-Ἁγιγεώργης-Σοφά-Μεγάλο κουρί-Σοφᾶς, Ἁγίασμα-Τοῦ Χριστοῦ τὸ Χνάρι,-Τοῦ Κεφαλᾶ τὸ μονοπάτι-Ἁγίασμα ἀγιγιάννη, Μονόξυλο τῆς Σκουνητῆς, τὸ Κάκαρο, ὁ Συντός, ὁ Γῦρος-τῆς Γρηᾶς, τ' ἄλωνι-οἱ δυὸ οἱ πόροι, τὸ Στραβὸ χωριὸ κλπ.) Μ' αὐτὰ τὰ θεμέλια παίρνουν δύναμι ὅλοι οἱ Ἀναστενάγιαδες καὶ θὰ ἔλθῃ μιὰ μέρα πού ὅσοι θὰ βρεθοῦν στὴ ζωὴ θὰ πᾶν σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη καὶ θὰ εὕρῃ ὁ καθένας τοῦ μπαμπᾶ του τὸ μνῆμα. Ὁ Λυσκακάρας τώρα μετωνομάσθη εἰς Καρελῆς. Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα εἶχε διάθεσι νὰ μοῦ λέγῃ ὁ Λάντζος ἀλλὰ τὸν διέκοψα διότι μὰ τὴν ἀλήθεια—ἐνόμισα ὅτι δὲν ἔχει σῶας τὰς φρένας. Σχετικῶς μὲ σὰς πού θέλετε νὰ καταγίνεσθε μὲ τ' αναστενάγια, μοῦ εἶπε, ὅτι πρέπει νὰ ἔλθετε στὴν ἀγιά Ἐλένη πού ἔχει πολλὰ γραμμένα καὶ νὰ συζητήσετε. Ὁ λύκος μὲ τὸ μήνυμα δὲ πιάνει ἀρνί, εἶπεν ἐν συμπεράσματι. Καὶ αὐτὰ μὲν τὰ Λάντζικα».



Ὁ μαθητὴς Σ. Καπίστρας ἀπὸ τὸ Ν. Σκοπὸ τῶν Σεροῶν Θραῖ μᾶς ἔστειλε τὶς παρακάτω πληροφορίες τοῦ ἀπὸ τὸν ἀρχιαναστενάρη Γεωρ-Δραγούλη, πού τὶς παραχώρησε ἀπαντώντας στὰ ἐρωτήματά του.

*Σεβαστέ μου,*

Μόλις πῆρα τὸ γράμμα σας πῆγα στὴν Ἁγία Ἑλένη γιὰ νὰ εὔρω τὸν ἀρχιαναστενάρη γερο-Δραγούλη καὶ νὰ τοῦ ἀπευθύνω ὠρισμένες ἐρωτήσεις. Πρώτη μου δουλειὰ ἦταν νὰ πάω νὰ προσκυνήσω τὶς θαυματουργές εἰκόνες πού εὐρίσκονται στὸ σπῖτι τοῦ κ. *Γεωργ. Γιαβάση* καὶ ἀναστενάρη. Προσκύνησα τὶς εἰκόνες, κράτησα μερικὲς σημειώσεις γιὰ τὸ δωμάτιο τὶς ἐξῆς :

Μέσα στὸ δωμάτιο πού ἔχει διαστάσεις 4×3 στὸ δεξιὸ μέρος πρὸς ἀνατολάς, εὐρίσκεται ἓνα μεγάλο εἰκονοστάσι. Τὸ εἰκονοστάσι εἶναι καλοπεριποιημένο καὶ βρίσκονται τοποθετημένες οἱ θαυματουργές εἰκόνες, τῶν Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, χρονολογούμενες ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Φέρουν κουδούνια ἀσημένια. Ἐφθονα τάματα εἶναι κρεμασμένα στὸ κάλυμμα τοῦ εἰκονοστασίου. Ὅπως ζυγὸς ζώου, ἀγελάδα, ἀνθρώπινο πόδι, καρδιά, ἓνας μοχτσᾶς μὲ πετσέτες καὶ ἓνας τσιλὲς μὲ νῆμα. Κάτω ἀπ' τὸ εἰκονοστάσι εἶναι τὸ νταβούλι καὶ πάνω ἢ γκάιντα, πού παίζουν κατὰ τὴν μέρα τῆς γιορτῆς. Τὰ τάματα τὰ δωρίζουν γιὰ τὴ χάρη, τὸ νῆμα καὶ τὶς πετσέτες τὰ βγάζουν στὴ δημοσιὰ γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ νεόκτιστου μοναστηριοῦ (ἀγιάσματος). Ἐπειτα πῆγα στὸ σπῖτι τοῦ ἀρχιαναστενάρη. Τὸν βρῆκα ἐκεῖ. Μὲ δέχθηκε μὲ μεγάλη προθυμία καὶ μοῦ ἀπήντησε προθυμότατα σ' ὅτι τὸν ἐρώτησα.—Πόσα χρόνια πατᾶς στὴ φωτιὰ καὶ γιὰτί δὲν καίγεσαι ;

—Παιδί μου, ὅταν πρωτομπῆκα στὴ φωτιὰ ἤμουν 17 ἢ 18 ἐτῶν. Τώρα εἶμαι 82 ἐτῶν δηλ. 64 χρόνια πατῶ ἐπάνω στὴ φωτιὰ καὶ δὲν καίομαι γιὰτί εἶμαι πιστὸς στοῦ Θεοῦ τὴ δύναμη, ἂν ἦταν γιὰ νὰ καῶ δὲν θὰ ἔμπαινα καθόλου. Τώρα πιά γέρασα, οἱ δυνάμεις μου δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ πατήσω στὴ φωτιὰ.

—Ποῖς σ' ἐγκαλεῖ στὸ χορὸ τῆς φωτιᾶς ; — Δὲν μ' ἐγκαλεῖ κανεὶς. (Ἐνας ἄλλος ἀναστενάρης μοῦ εἶπε ὅτι γιὰ νὰ χορεύουν στὴ φωτιὰ τὸν καλεῖ ἡ θεία δύναμη).—Τί ξαίρεις γιὰ τὰ ἀναστενάρια ἀπὸ παλαιότερα χρόνια;

Ἐπειδὴ γέρασε καὶ δὲ θυμόταν τίποτε, ἓνας ἄλλος μοῦ εἶπε τὰ ἐξῆς :

—Κανένα καινούργιο εἶδος λατρείας δὲν ἔχει προστεθεῖ. Ἀπὸ τὰ παλαιότερα χρόνια εἶναι : Οἱ εἰκόνες, ἡ φωτιὰ, τὰ τάματα καὶ ὁ ὀβολός.

Αὐτὸς ὁ ὀβολὸς θὰ μαζευτῆ ἀπὸ τὸ χωριό. Κατόπιν θὰ καθίσουν 40 ἢ 50 ἄτομα ὅσα εὐρίσκονται καὶ θὰ γίνῃ ἡ μέτρηση τῶν χρημάτων. Τὰ βάζουν ἔπειτα μέσα σ' ἓνα μαντήλι «τὸ μαντήλι τῆς χάρης». Τὸ μαντήλι αὐτὸ τὸ παίρνει ἓνας, ὃς μὴν εἶναι καὶ ἀναστενάρης, καὶ τὸ παραδίδει σὲ κάποιον ἄλλον ἀφοῦ τοῦ φιλήσῃ τὸ χέρι. Αὐτὸς πού θὰ πάρῃ τὸ μαντήλι τοῦ ἀνταποδίδει τὸ φίλημα. Ἐπειτα φέρνουν νερὸ γιὰ νὰ πληθοῦν ὅσοι ἔπιασαν καὶ μέτρησαν τὰ χρήματα. Ἀπὸ τὰ χρήματα αὐτὰ ἀγοράζουν τὸ *μπικιάδι*. Κατὰ

τῆ γιορτῆ γίνεται κουρμπάνι. Τὸ δέριμα τὸ κόβουν τσαρούχια καὶ μοιράζουν ἀπὸ ἓνα τσαρούχι σὲ κάθε σπίτι. Τὸ μοίρασμα σταματᾷ ἐκεῖ ποὺ τελειώνουν τὰ τσαρούχια, γιὰ νὰ συνεχισθῆ τὸν ἐπόμενο χρόνο. Τὸ δέριμα τοῦ ἀρνιοῦ—γιατι σφάζουν καὶ ἀρνί—δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πωληθῆ. Τὸ δωρίζουν γιὰ σκέπασμα ἢ γιὰ γούνα σὲ καμμιά γριά. Μαζὶ μὲ τὸν ὄβολο μαζεύουν καὶ στάρι. Ὁ ὄβολος καὶ τὸ στάρι μαζεύονται στὶς 27 Ὀκτωβρίου, ποὺ ὀνομάζεται «μέρα τοῦ σκλάβου». Τὸ γέννημα εἶναι γιὰ τὸ μπικιάδι γιὰτι καθ' ἑαυτοῦ πρέπει νὰ γίνῃ ἀνταλλαγῆ. Ἀλλὰ ἂν δὲν φτάνῃ τὸ σιτάρι προσθέτουν καὶ χρήματα. Ἡ συμφωνία γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ μπικαδιοῦ γίνεται στὶς 18 Ἰανουαρίου. Ἀπὸ τὸ σιτάρι κρατοῦν 2—3 τενεκιέδες, τὸ ἀλέθουν καὶ ζυμώνουν ψωμί μόνον τοῦ Ἁγίου Κωνταντίνου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Στὶς γιορτὲς αὐτὲς στὸ σπίτι ποὺ στεγάζονται οἱ εἰκόνας στρώνουν τραπέζι καὶ ὅποιος παρευρεθῆ τρώγει. Τὸ τραπέζι τὸ λέγουν «Ἀντίδωρο». —Τὰ μπικιάδια μὲ τί χρήματα τὰ ἀγοράζουν;—Ἐφέτος δὲν εἴχαμε, ἢ ἀγορὰ γίνεται μὲ τὰ δῶρα τοῦ χωριοῦ. —Γιατι τὸ κρέας τὸ μοιράζουν ὦμό ὅταν τὸ κομματιάσουν;—Εἶναι παράδοση ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια. Ἀλλὰ δὲν πειράζει καὶ ἂν μαγειρευθῆ. Συνήθως γίνεται γιὰ νὰ μὴ μείνῃ σὲ κανέναν παράπονο. Ἀπὸ τῆ μιὰ νὰ τὸ μαγειρέψῃ ὁ καθένας μὲ τὸ δικό του τρόπο, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ δὲ διότι πιὸ καλὰ τὸ μοιράζουν ὦμό. Μοιράζουν ἀπὸ 100—200 δράμια ἀναλόγως τὸ μπικιάδι. —Οἱ εἰκόνας ἀπὸ πότε εὐρίσκονται στὰ χέρια σας;—Ἀπὸ τὸ Κωσιτῆ ἀκόμα. Χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 700 χρόνια. Παλαιὰ παράδοση λέγει ὅτι βρέθησαν κάτω ἀπὸ τὰ εἱλεῖα. —Τί ξαίρεις νὰ γιαιρεύῃς καὶ μὲ τί;—Νὰ γιαιρεύω δὲν ξαίρω τίποτε, οὔτε κανεῖς ἄλλος. Ὅποιος πιστεύει στὸ Θεό, μοῦ λέγει, γιαιρεύεται, ἐγὼ δὲν εἶμαι γιαιρός. Δὲν εἶμαι ἀπὸ κείνους ποὺ γιαιρεύουν δῆθεν μὲ τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ. —Ξαίρεις τίποτε γιὰ τὴν παντρεία τῶν ποντικῶν;—Ἡ παντρεία τῶν ποντικῶν δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὰ ἀναστενάρια. Ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ ἔμαθα ὅτι: Μιὰ φορὰ κι' ἓνα καιρὸ ἢ γῆ εἶχε πολλὰ ποντίκια. Μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ ἐξαφανίσουν. Σκέφτηκαν τότε νὰ πάρουν ἓνα ἀρσενικὸ ποντικὸ ἀπὸ τὴν ἀνατολῆ



Ἁγία Ἑλένη Σερρών. Τὸ μοναστήρι

τὸ μπικιάδι. —Οἱ εἰκόνας ἀπὸ πότε εὐρίσκονται στὰ χέρια σας;—Ἀπὸ τὸ Κωσιτῆ ἀκόμα. Χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 700 χρόνια. Παλαιὰ παράδοση λέγει ὅτι βρέθησαν κάτω ἀπὸ τὰ εἱλεῖα. —Τί ξαίρεις νὰ γιαιρεύῃς καὶ μὲ τί;—Νὰ γιαιρεύω δὲν ξαίρω τίποτε, οὔτε κανεῖς ἄλλος. Ὅποιος πιστεύει στὸ Θεό, μοῦ λέγει, γιαιρεύεται, ἐγὼ δὲν εἶμαι γιαιρός. Δὲν εἶμαι ἀπὸ κείνους ποὺ γιαιρεύουν δῆθεν μὲ τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ. —Ξαίρεις τίποτε γιὰ τὴν παντρεία τῶν ποντικῶν;—Ἡ παντρεία τῶν ποντικῶν δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὰ ἀναστενάρια. Ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ ἔμαθα ὅτι: Μιὰ φορὰ κι' ἓνα καιρὸ ἢ γῆ εἶχε πολλὰ ποντίκια. Μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ ἐξαφανίσουν. Σκέφτηκαν τότε νὰ πάρουν ἓνα ἀρσενικὸ ποντικὸ ἀπὸ τὴν ἀνατολῆ



καὶ ἓναν θηλυκὸ ἀπὸ τῆ δύση. Τὸν ἀρσενικὸ τὸν ἔντυσαν γαμπρὸ καὶ τὸ θηλυκὸ νύφη. Τοὺς ἔβαλαν μέσα σὲ ἓνα κουτὶ καὶ τοὺς πῆγαν στὴν ἐκκλησιὰ. Βρῆκαν ἓνα κουμπάρο καὶ ὁ παπᾶς ἐτέλεσε ὀλόκληρο τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, ὅπως στοὺς ἀνθρώπους. Μετὰ τὸ στεφάνωμα ὅλος ὁ κόσμος βγήκε ἔξω στὰ χωράφια καὶ τοὺς ἀπόλυσε. Ἀπὸ τότε τὰ ποντίκια <sup>1)</sup> λιγόστεψαν σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμον καὶ ἔτσι ἠσύχασε.—Ξαίρεις τίποτε γιὰ τῆς γριᾶς τὸ πῆδημα;—Δὲν ξαίρω τίποτε. Καὶ αὐτὸ δὲν ἔχει καθόλου σχέση μετὰ τὰ ἀναστενάγια. Φαίνεται ὅτι εἶναι μιὰ παλαιὰ παράδοση, ὅπως ἡ παντρεία τῶν ποντικῶν. Ὅλα αὐτὰ ὁ ἀρχιαναστενάγης μοῦ τὰ εἶπε μετὰ μεγάλη προθυμία. Τὸν εὐχαρίστησα, μετὰ ἐξεπροβόδισε ἕως τὴν αὐλή του καὶ μοῦ εὐχήθηκε. «Καλὴ ἐπιτυχία» γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ἐπισκέψεώς μου».

1) Βλ. Ἀρχ. Θε. Θεσ. τ. ΣΤ' σ. 239 Στεφάνωμα ποντικῶν, ἀφήγησις Θύμιου Στρομπίνη 73 χρονῶν.

## Β' ΟΙ ΚΑΛΟΓΕΡΟΙ

Στους μακρούς και περιπετειώδεις αιώνες, πού πέρασε ο ελληνικός λαός, εκτός από τὰ γραπτά μνημεία ἀφήκε καί πάρα πολλά ζωντανά λείψανα τοῦ παρελθόντος στή θρησκευτική, ἠθική καί καλλιτεχνική μας ζωή. Καί



Ὁ καλόγερος στή Βίζα

τέτοια εἶναι, ὅπως εἶδαμε, τ' Ἀναστενάρια καί ὡς θὰ δοῦμε τὰ Δημήτρια, τὰ Διονύσια, οἱ Πιτεράδες, οἱ Σεϊμένιδες καί ἀμέσως οἱ περίφημοι Καλόγεροι. Μελετώντας κανεῖς τίς ἀρχές τοῦ ἀρχαίου δράματος καί τίς πληροφορίες πού μᾶς δίνουν οἱ ἀρχαῖοι βρῖσκει, ὅτι αὐτῆς δέν ἐπαρκοῦν νά μᾶς δώσουν μιὰ



ζωντανή ιδέα πῶς ἀπὸ τῆ λατρείας τοῦ Διονύσου προῆλθε τὸ ἀρχαῖο δράμα. Ἄλλὰ μελετώντας τὸ νεώτερό μας βίβιο μπορούμε νὰ δοῦμε τί ἀπέμειναν καὶ τί σώζονται στὴ Θράκη καὶ στὸ θρακικὸ λαὸ ἀπὸ τὶς παλιῆς δογματικῆς καὶ δραματικῆς λατρεῖες τοῦ Διονύσου. Πάνω σαυτὰ τὰ λείψανα στηριζόμενος ὁ διάσημος σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἱδρυτῆς τῆς λαογραφίας Ν. Πολίτης, μπόρεσε τέλεια καὶ παραστατικώτατα νὰ ξεκαθαρίσῃ πολλὰ σημάδια τοῦ ἀρχαίου δράματος. Αὐτὸς δίδασκε πῶς τῆ φύση τοῦ δράματος δὲ μπορούμε νὰ τὴν καταλάβουμε, ἂν δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀρχὴ του, ἢ γέννησή του. Γιαυτὸ κῆ ἔρευνά του εἶναι ἀτελής, γιατί δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ ἔννοια τῆς φύσεώς του μέσα στὴν ἐξέλιξη τὴν ἱστορικὴν. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε λοιπὸν τὴν ἔννοια τοῦ δράματος γενικά, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἀρχὴ του. Κεῖναιδὴ τὸ δράμα διατηρήθηκε συνέχεια ὡς τὰ τώρα χωρὶς διακοπή, διατηρώντας ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀπὸ τὸν παλιὸ καιρὸ εἶχε, γιαυτὸ καὶ πάρα πολὺ πολύτιμο βοήθημα εἶναι ἡ λαογραφία. Οἱ θεωρίες γιὰ τὴ γένεση τοῦ δράματος, ποὺ ἐπεκράτησαν μὲ τὴ βοήθεια τῆς λαογραφίας, συνοψίζονται στὸ σύγγραμμα τοῦ Müller, μὰ οἱ θεωρίες αὐτῆς εἶναι γεμᾶτες σφάλματα 1). Καὶ σᾶλλα δηλαδὴ ἔθνη βρίσκουμε τὶς στοιχειώδεις ὑποτυπώσεις μιᾶς δραματικῆς τέχνης, μὰ οἱ Ἕλληνες ἔδωκαν στὸ δράμα τὴν καλλιτεχνικώτατη μορφή, ποὺ σκότισε τὶς ἀτελεῖς δραματικῆς παραστάσεις τῶν ἄλλων λαῶν. Ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ὑπάρχουν δράματα καὶ σᾶλλους λαούς, ποὺ δὲν εἶναι προηγμένοι στὸν πολιτισμὸ, αὐτὸ εἶναι βεβαιότατο. Γιὰ Ἰαπωνικὰ ὅμως ἔθνη, στὶς κατακτήσεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μόνον χρεωστοῦν τὶς δραματικῆς τους παραστάσεις.

Ἄπ' ὅλα τοῦτα φανερῶνεται πῶς ἔχουμε τὰ στοιχεῖα τῆς παλιᾶς λατρείας τοῦ Διονύσου, ποὺ διατηροῦνται ὡς τὰ σήμερα στὴν ἀρχαία κοιτίδα τοῦ Βάχχου. Μὰ κείνο ποὺ πρέπει νὰ τονίσουμε περισσότερο εἶναι ἡ θυσία τοῦ ταύρου καὶ τὸ μοίρασμα τῶν ὠμῶν κρεάτων 2) ποὺ μᾶς θυμίζει τὴν παλιὰ λατρεία τοῦ Διονύσου μὲ τὴ μορφή τοῦ ταύρου καὶ τὴν ἐκφορὰ τοῦ κορμιοῦ του—ποὺ σπαράχτηκε κῆγινε βορὰ τῶν Τιτάνων—ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι γνωστὸ τὸ τραγούδι τῶν γυναικῶν τῆς Ἡλείας ποὺ μᾶς τὸ ἔσωσεν ὁ Πλούταρχος «Διόνυσε ἄξιε ταῦρε...».

Στὰ ἔθιμα τῆς Θράκης βλέπουμε καθαρὰ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τοῦ δράματος, δηλαδὴ ἄτεχνες προσπάθειες πρὸς παράσταση. Κι ἀληθινὰ καταλαβαίνουμε πῶς ἀπὸ τέτοια ἔθιμα μπορούσε νὰναπτυχθῆ τὸ δράμα στὰ παλιὰ χρόνια. Ὁ Dawkins πηγαίνοντας στὴ Θράκη μᾶς βεβαίωσε τὰ πλειότερα ἀπόσα περιέγραψε ὁ Γ. Βιζυηνὸς στοὺς Καλόγερους του 3) φωτογραφί-

1) Κυπριανοῦ τόμ. Β' σ. 20.

2) Βλ. Ἄρχ. Θρακ. Ἐθ. Ε' τόμ. σ. 129 κ. ἔ.

3) Γ. Βιζυηνοῦ. Οἱ Καλόγεροι καὶ ἡ Διονυσιακὴ λατρεία ἐν Θράκη. Ἐθρακικὴ Ἐπετηρὶς 1897 καὶ Ἐβδομάς 1888 φ. 32—35.

ζοντας καὶ τῇ «σκευῇ» τῶν Καλογέρων, ὅχι ὅμως καὶ πολὺ ἀκριβῶς, γιὰ τῆς λείπει τὸ προσωπεῖο καὶ τὰ πολλὰ δέρματα στὰ πόδια. Ἔχουν μόνο βαμμένα τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Ὁ R. W. Dawkins, ἀρχαιολόγος τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, καταπιάσθηκε νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ γραφέντα τότε ἀπὸ τὸ Γ. Βιζυηνὸ κἔγραψε τὴ μελέτη του ποὺ κατέστησε τὸ λαογραφικὸ μᾶς τοῦτο ἔθιμο παγκόσμιον. Καὶ παρευρέθηκε τῇ Δευτέρᾳ τῆς Τυρινῆς 1906 στὴν τέλεση τοῦ ἔθιμου στὸ χωριὸ Ἅγιος Γεώργιος καὶ τὸ περιέγραψε ἀφοῦ τὸ παρακολούθησε μὲ προσοχή. Ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὰ γύρω χωριά τῆς Βιζύης περισυνέλεξε κι' ἄλλες συμπληρωματικὰς πληροφορίες.

Ἡ μελέτη του ἐκτὸς ἀπὸ φωτογραφίας παρέχει καὶ σίτιστα τέσσερα πολὺ ἀξιόλογα, ποὺ ἀπεικονίζουσι τὴν τελετὴ τῶν καλογέρων, φτιασίμο φωτιᾶς εἰκονικῆς ἀπὸ τοὺς κασιβέλους, φόνο τοῦ καλογέρου καὶ γδάρσιμο τοῦ νεκροῦ, ἀλέτρισμα ἀπὸ δυὸ κορίτσια καὶ ἓναν καλόγηρον, ποὺ μπαίνουν στὸ ζυγὸ<sup>1)</sup>. Συμπέρασμα τοῦ Dawkins εἶναι ὅτι οἱ Κασιβέλοι εἶναι οἱ Τιτᾶνες ποὺ σπάρραξαν τὸ Διόνυσον, ὅτι εἶναι τεχνίτες, ὅτι τὸ γδάρσιμο τοῦ καλογέρου θυμίζει τὴν ὁμοφαγία καὶ τὸ ἀλέτρισμα τὸν ταυρόμορφο Διόνυσον. Ἡ μελέτη τοῦ Dawkins εἶναι ἀξιόλογη καὶ χρήσιμη στὴ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ν. Πολίτης χρησιμοποίησε τὸ θέμα μὲ τὴν ἐξαιρετικὴν του διάνοια στὰ μαθήματά του «περὶ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», ποὺ φοιτητῆς ὁ γράφων περιέσωσε, κρατώντας σημειώσεις, κέδημοσίεψε στὰ 1911 στὸν Ἑραριστὴ Σμύρνης (1911) μὲ τὸν τίτλον «Ἡ Λαογραφία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γενέσεως τοῦ δράματος» σελ. 732 κ.έ.<sup>2)</sup>

Ὁ Γ. Βιζυηνὸς καταπιάσθηκε τὸ λαογραφικὸ αὐτὸ θέμα μὲ τὸν τίτλον: «Οἱ Καλόγεροι καὶ ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου ἐν Θράκῃ» πρὸ 62 χρόνια<sup>3)</sup>. «Οἱ Καλόγεροι ὑπῆρχον μὲ τὴν νευρίδα περὶ τοὺς ὄμους ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐν ταῖς πλατείαις σικιννίζοντες τῷ Διονύσῳ, ἀναφανδὸν φαλλοφοροῦντες καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τυμπάνων ἰύζοντες καὶ ἰακχάζοντες, σκιρτῶντες καὶ ὄρχομενοι». Ἔϊταν δηλαδὴ λατρεία, ποὺ ἐπεχωρίαζε στὴν ἀνατολικώτερη Θράκη, στὴν Ἀστικὴ καλουμένη χώρα, ποὺ πρωτεύουσά της εἶταν ἡ Βιζύη, ἡ πρωτεύουσα τῶν Ὀδρουσῶν ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Σιτάλκης κατέλυσε τὴ βασιλείαν τῶν Ἀστῶν. Ἡ Βιζύη αὐτὴ σὰν ὄχυρὴ καὶ δυσπρόσθητὴ ὄχι μόνον ἐθριαμβεύσει στὸν Βυζαντινὸ καιρὸ ὡς προπύργιον τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ πολὺ προιύτερα ὡς πολιτικὸ καὶ θρησκευτικὸ κέντρο ἐξασκοῦσε πολὺ μεγάλη ἐπίδραση στὴ γύρω χώρα, στὰ χρόνια, ποὺ ἱερεῖς καὶ ἱέρειες τοῦ Διονύσου ὠδηγοῦσαν ἐνθου-

1) The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus. Journal of Hellenic Studies, Τόμ. XXVI (1906) σελ. 191 κ. έ.

2) Ἑραριστὴς Σμύρνης 1911 Πολ. Παπαχριστοδοῦλου: Ἡ λαογραφία κλπ. σελίς 732 κ. έ.

3) Βλ. Θρακικὴ Ἑπετηρίς 1897 καὶ Ἑβδομάς Καμπούρογλου 1888.



σιῶντα τὸ λαὸν σὲ νικηφόρους πολέμους κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῆς χώρας. Οἱ Καλόγεροι λοιπὸν γίνονταν στὴ Βιζύη καὶ ὄβλα τῆς τὰ περὶ χώρα <sup>1)</sup>).

Στὰ πλησιόχωρα τῆς πολιτείας αὐτῆς, μιὰν ὥρα ἀνατολικώτερα τῆς Βιζύης βρισκόνταν τὸ χωριὸν Ἅγιος Γεώργιος, τουρκικὰ Ἐβρεννύ, δηλαδὴ E(F)APINON, ποῦ θὰ εἶταν καὶ τὸ παλαιότερό του ὄνομα, κατὰ τὸ Γ. Βιζυηνό. Ἀπὸ κεῖ μέσα ἔχει τὶς πηγές του ὁ Ἄγριάνης ἢ Ἐργίνης ποταμός. «Αἱ πολυπληθεῖς πηγαί, λέγει ὁ Βιζυηνός, μυστηριωδῶς ἀπὸ τῶν στέρνων τῆς γῆς μετὰ μαγευτικῶν ἀναβρύνουσαι μορμύρου, αἱ πυκναὶ περὶ τὰ ρεῖθρα τῶν ὑδάτων λόχμαι, ὁ ἀειθαλῆς κισσὸς περικαλύπτων διὰ τῶν βαθυπρασίνων αὐτοῦ φύλλων τοὺς ἑκατέρωθεν αὐλώνος τινος ὑψουμένους λευκολίθους, αἱ ἐπὶ τῶν βραχιδῶν ὑψωμάτων προκλητικῶς ροδίζουσαι σταφιλαί, τὰ περὶ τὰς ἀμπέλους καλλίκαρπα δένδρα, οἱ ἀμέσως πρὸ τῶν αὐλώνων ἀναπεταννύμενοι ἐριβόλακες ἄγροί, ἀνὰ τοὺς ὁποίους ὑψηλοὶ καὶ σιτοβρουθεῖς στάχυες ὑπὸ τῆς αὔρας σαλευόμενοι προσπελάζουσιν ἀμοιβαίως τὰς ξανθὰς αὐτῶν κεφαλὰς μετ' ἐκφραστικοῦ, πλὴν ἀκαταλήπτου ψιθύρου, ὡς ἐὰν διηγοῦντο πρὸς ἀλλήλους τοὺς ἱεροὺς τῶν ἀρχαίων θεῶν λόγους. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀναδεικνύουσι τὴν χώραν ταύτην ὡς τὸ φυσικὸν ἀληθῶς ἐνδιαίτημα τῶν θεοτήτων ἑκείνων ὅσαι εἰσὶν αἱ τὰς γενεσιουργοὺς τῆς Φύσεως δυνάμεις ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκπροσωποῦσαι φαντασίᾳ. Οὔτε ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ μετενεχθῆ, νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἢ τῆς Κυβέλης λατρεία εὐκολώτερον ἀλλαχοῦ εἰμὴ ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς κυρποβριθοῦς ταύτης χώρας, ἐχούσης νὰ προσφέρῃ τὰ πολλὰ καὶ εὐρέα τῶν ὁρέων αὐτῆς σπήλαια ὡς μυστηριῶδες καὶ ἀγαπητὸν τῇ Μεγάλῃ τῶν θεῶν Μητρὶ ἐνδιαίτημα. Διὰ τοῦτο, ὅπως ἄλλαι τινές, αἱ μὲν προφανῶς ὄρφικαί, αἱ δὲ δυσεξηγήτου καταγωγῆς τελεταὶ διεσώθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ζωηρότερον, ἢ ἀλλαχοῦ, οὕτω καὶ οἱ Καλόγεροι. Ὡς ἐὰν ἦσαν ὑποκριταὶ δραμάτων ἐν ἀρχαίᾳ τινὶ ἑλληνικῇ πόλει, ἐντολέα καὶ κριτὴν αὐτῶν ἔχουσιν ὀλόκληρον τὴν τοῦ χωρίου κοινότητα, ἦν ὡς φυσικοὶ Ἑλλανοδίκα ἀντιπροσωπεύουσι κένταυθα οἱ γερνότεροι τῶν προκρίτων ἄγρουνοι φύλακες παντὸς ὅ,τι ἐγχωρίου, παντὸς ὅ,τι πατροπαραδότου κατὰ τὰς δημοτελεῖς αὐτῶν ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις». Μὲ αὐτὰ εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην ὁ ποιητὴς εἰς τὸ θέμα του <sup>2)</sup>).

1) Ὁ Κ. Κουκίδης (Ἄρχ. Θεσ. Θεσ. τόμ. ΙΑ' σ. 89) τὶς τζαμάλες, τοὺς μπουρμπουτσελοὺς, γλαγκλάδες, κούκερους τῆς Γέννας ταυτίζει πρὸς τοὺς Καλόγερους τοῦ Βιζυηνοῦ. Βλ. *Τζαμαλοὶ* Ἄρχ. Θεσ. Θεσ. τ. Η' σ. 148 καὶ μπαμπόγεροι τῆς Τυρινῆς, Θεσ. Θεσ. τ. Δ' σ. 226.

2) Καλόγεροι λέγονται στὸν Ἅγ. Γεώργιο καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Βίζης τόσο οἱ μεταμφιεσμένοι ὄσο καὶ ἡ γιορτὴ ἢ ἴδια. Καλόγερος δὲ στὸν ἐνικὸν λέγεται ἢ γιορτὴ στὸ Κωστή. Ἡ ὀνομασία δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τοὺς μοναχοὺς, τοὺς καλόγερους. Τὸ ἀρχικὸ στοιχεῖο εἶναι ὁ γέρος, ἐπειδὴ οἱ μεταμφιεσμένοι μὲ πρόσθετα τομάρια καὶ τραγῆσιο πρόσωπο, μὲ ἀκούρευτα γένεια ὁμοίαζαν μὲ γέροντες καὶ ἦσαν τὸ φόβητρο τῶν παιδιῶν, λέγει ὁ Κ. Ρωμαῖος. (Ἄρχ. Θεσ. Θεσ. τ. ΙΑ' σ. 97).

Ἡ ἐκλογή τῶν Καλογέρων γίνονταν κάθε τέσσερα χρόνια ἀπὸ τὴν κοινότητα, πὺν συνέρχονταν δημοικώτατα καὶ μὲ βοή μᾶλλον παρὰ μὲ ψῆφο ἐκδήλωνε τὴν προτίμησὴ τῆς, ἄλλοτε ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ *Πρωτόγερου* στὸ καιρὸ δὲ τοῦ Βιζυηνοῦ τοῦ *Μουχιάρη* δηλ. τοῦ σφραγιδοφύλακα, τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀντιπροσώπου κάθε χωριοῦ στὴν Κυβέρνηση τοῦ τόπου.

Οἱ Καλόγεροι ἦταν δύο· πρῶτος αὐτὸς πὺν γύρω του περιστρέφονταν ἡ δράση τῶν ἄλλων συναδέλφων του, ὁ ἥρωας σὰν νὰ ποῦμε τοῦ δράματος, καὶ δεῦτερος αὐτὸς πὺν τὸν συνώδευε παντοῦ, σὺλλες τὶς περιπέτειες τοῦ ἥρωα συμμετόχος καὶ σύμμαχος, «ἐνίστε καὶ συμπαίκτηρας ἁπλός, ἢ καὶ *πειραστής* του ἐπικίνδυνος καὶ σκανδαλιάρης». Πρωταγωνιστῆς καὶ δευτεραγωνιστῆς ἐκλέγονταν ἀνάμεσα στοὺς παντρεμένους ἕνας. Ἀχώριστα ἀπὸ τοὺς Καλόγερους ἦταν τὰ λεγόμενα *Κορίτσια ἢ Νύφες*. Αὐτὲς διαλέγονταν ἀπὸ τοὺς ἄγαμους νεανίεες, πὺν ἅμα ἐκλέγονταν δὲ μποροῦσαν στὸ διάστημα τῆς τετραχρονης θητείας ἢ ἱερατείας νὰ παντρευτοῦν.

Τὰ *κορίτσια* φοροῦσαν τὶς κομψότερες γυναικεῖες ντυμασιὲς τοῦ τόπου καὶ τὰ πιδ πολύτιμα στολίδια. Τὰ στόλιζαν ἀδελφῆς καὶ μνηστῆς μὲ τὰ καλλίτερα κεντρεπέστερα ροῦχα καὶ ψιμύθια καὶ χειροτεχνήματα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ *κορίτσια*, στενὴ σχέση ἔιχε πρὸς τὸν Ἀρχικαλόγερο τρίτο γυναικεῖο πρόσωπο, ἡ *Βάβω* (προφ. Μπάμπω). Ἡ Βάβω εἶναι τὸ πιδ γερασμένο πρόσωπο τοῦ θιάσου μὲ *κροκιδένια μαλλιά*, καὶ καμπουρίτσα στὴ ράχη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ πιδ πενιχρὰ καὶ ὄλωε διόλου ἀτημέλητα φορέματα. Ἡ Βάβω ἦταν ἄσχημη καὶ ἀποκρουστικὴ μὲ τὸ γεροντικὸ πρόσωπο, ὅμως ἐνδιαφέρο κέλκυστικὸ πραγματικά. Γιατὶ αὐτὴ ἢ γράια καὶ κουτσοδόνα καὶ κυφὴ καὶ κουφὴ ἔφερε μέσα σὰσκέπαστο καλάθι ἀναρτημένο ἀπὸ τὸν ὄμο της τὸ νεογέννητο *εφταμηνίτικο* παιδί της, δηλ. ἕνα πρᾶμα γελοῖο ἢ ἕνα κομμάτι ξύλου περιτυλιγμένο μὲ ράχη, πὺν τὸ βυζαίνει, τὸ περιποιεῖται, τὸ κοιμίζει, τὸ ξυλοκοπᾶ πότε πότε, συνοδεύοντας ὄλ' αὐτὰ μὲ ἀστεῖα καὶ σκεφτικὰ λόγια, πὺν τὰ πετοῦσε πότε στὸ παιδί, πότε πρὸς τὰ παιδιὰ πὺν τὴν τριγύριζαν, προκαλώντας ἔτσι τὰ ἀκράτητα γέλοια. Ὅμοιοι μὲ τὴ Βάβω εἶναι οἱ *Κατσίβελοι*. Ἐπρεπε κιαὐτοὶ νᾶναι ἀστεῖοι καὶ πειραχτικοί, μόνοι μουντζουρωμένοι ἀπὸ τὸ θιάσο ὄλο. Τελευταῖοι ἐκλέγονταν αὐτοὶ πὺν λέγονταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Βιζυηνοῦ *ζαπτιέδες* ἢ *κουρουζήδες* δηλ. φύλακες, δύο παλληκαράδες ἀπὸ τοὺς ῥωμαλεώτερος καὶ εὐπρεπέστερος, πὺν κοσμοῦσαν τὴ ζώνη τους μὲ τὰ λαμπρότερα καὶ τὰ ἐπιδειχτικώτερα ὕπλα. Δὲν φοροῦσαν καμμιὰ ντυμασιὰ ξεχωριστὴ παρὰ τὴν κυριακάτικη. Κρατοῦσαν ἕνα κομμάτι ἄλυσίδας ἕνα—δύο μέτρα καὶ ἐδέσμευαν τοὺς αἰχμαλωτιζομένους ἀπὸ τοὺς θεατῆς ἕως ὅτου πληρῶσουν λύτρα κέλευθερωθοῦν.

Οἱ *Καλόγεροι* ὄφειλαν νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν κατασκευή τοῦ ρουχισμοῦ τους, πὺν ἦταν παράδοξος καὶ ἄγριος, σώζοντας πολλὰ ἀπὸ τὴν ἐνδυμασία τῶν ἀρχαίων Θρακῶν πολεμιστῶν. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ χρειάζονταν



τρία τέσσαρα πέντε εἶδη ζώων. Σκοτώνονταν δορκάδες καὶ λύκοι, ἀλεπούδες πιάνονταν ζωντανές, γδέρνονταν τράγοι καὶ τὰ δέρματά τους **τάργάζονταν** αὐτοὶ πού θὰ τὰ φοροῦσαν. Ἡ στολή τους ἦταν ἡ αὐτὴ μὲ τῶν δυὸ καλογέρων : Καπέλο ὑψηλὸ κιόξυκόρυφο ἀπὸ δέρμα λύκου ἢ ἀλεπούς μὲ μιὰ



Ὁ καρνάβαλος (μασκαρὰς) τῆς Σκύρου  
(ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Dawkins)

φυύχια νὰ τὸ πιάνη (φουχιώνη) εὐκόλα, ἀπὸ τῶνα μέρος ἄλλο δὲ νὰ στρογγυλεῖη κορδελοειδῶς καὶ νὰ χοντραίνει τόσο, πού ἡ μικρότερή του διάμετρος νᾶναι περισσότερο ἀπὸ δέκα ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου. Τὸ δοξάρι, ἀπομεινάρει τῆς ἀρχαιότητος δὲν πετοῦσε τώρα βέλη, ἀλλὰ σκοροποῦσε σιά-

δυὸ οὖρες, πού κρέμονταν ἀπὸ τὴν κορυφὴ τὴν κιονική, νευρίδες ἢ δορὲς ἀπὸ δορκάδες, κρεμασμένες ἀπὸ τὸ στήθος καὶ τοὺς ὤμους, δασύτριχες τραγίσαις καὶ ραμμένες στὸ στενὸ τοῦ **ποτουρίου** στὰ μπροστινὰ τῶν δυὸ σκελιῶν. Αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὰ πιὸ οὐσιώδη τῆς στολῆς μὲ τὰ παραίτητο συμπλήρωμα : Τὸ προσωπεῖο καὶ τὰ κουδούνια — «οἱ ἐρίβρομοι κώδωνες». Τὸ προσωπεῖο ἦταν ἀπὸ δέρμα ἐλαφιοῦ ἢ τράγου κουρεμένο στὸ πάνω μέρος τοῦ προσώπου καὶ τρυπημένο στὰ μάτια καὶ τὸ στόμα, ἀκούρευτο ὅμως, σὰν εἶδος μακρῶν πουργοῦνι — γενειάδας ὡς τὸ μέσον τοῦ στήθους, τὰ κουδούνια ἦταν πολὺ ἠχηρὰ ἀλλ' ὄχι καὶ ὀξύφωνα. Τὰ κρεμοῦσαν ἕνα μπρὸς κιᾶλλο πίσω μὲ ζώνη πέτσινη στὴ μέση, ὥστε στὸ κάθε σκίρτημα ἢ κίνημα νὰ θορυβοῦν ὅσο μπορούσε πλιότερο. **Τὸ δοξάρι** κρατοῦσε ὁ πρωταγωνιστὴς καὶ τὸ **φαλλὸ** ὁ δευτεραγωνιστὴς — ἕνα ἀνώνυμο μακρουλὸ κομματι ξύλου στρογγυλεμένο, ὥστε ἡ

χτη ἀπλῶς. Ὅσες φορές ὁ ἀρχικαλόγερος ἤθελε νὰ μεταχειρισθῆ τὸ τόξο του, γέμιζε τὴν κερατένια χοάνη ἀπὸ σιάχτες, παίρνοντας ἀπὸ τὴν κρεμάμενη ἀπὸ τὸν ὄμο σακκούλα, σκόπευε καὶ πετοῦσε τὴ σιάχη στὸν ἀέρα ἀπροβολώνοντας πλιότερο τὸν ἑαυτὸ του, ὥστε νὰ γελοῦν οἱ θεατές, καὶ κάποτε καὶ κανέναν ἀπὸ τοὺς παρισταμένους ἂν δὲν προλάβαινε νὰ φύγῃ. Τὸ δοξάρι αὐτὸ ἐνέβαλε σὲ σκέψη τὸ Βιζυηνό, γι' αὐτὸ καὶ ἀναρωτιέται μὲ τὰ ἑξῆς : «Μὴ ἄρα γε τὸ δοξάρι τοῦτο τῶν Καλογέρων εἶναι ἀνάμνησις ἀρχαίου τινὸς δογάνου, κατὰ τὰς ἱερωτέρας τοῦ ὁποίου χρήσεις ὁ κρατῶν αὐτὸ ἐσκόρπιζεν οὐχὶ σποδὸν ἀλλὰ σποράν τινα περὶ αὐτόν, ἢ μήπως διεσκευάσθη ὑπὸ τῶν σημερινῶν αὐτοῦ χειριστῶν, ἐπὶ τὸ παρωδικώτερον χάριν παιδιᾶς μόνον καὶ γέλωτος ;» Τὸ δεῦτερο φαίνεται τὸ φυσικώτερο, ἀφοῦ ἐπιδιδῶνταν τὸ γέλοιο μὲ κάθε μέσο.

Οἱ Καλόγεροι γίνονταν μιὰ μόνον ἡμέρα τὸ χρόνο, τὴ Δευτέρα τῆς Τυρινῆς. Μὲ τὰ ξημερώματα «Ἐρίβρομοι ἦχοι τυμπάνου, δξύφωνοι ἄσκαυλου φωναί, συριγμοὶ καὶ παντοῖοι θόρυβοι, ἐνῶ ἀρίγνωτος ἀκούεται ὁ βραχνὸς τῶν κωδῶνων ἦχος, ὅπως λέγει ὁ Βιζυηνός, ἀγγέλλουσι τὴν ἔξοδον τοῦ Διονυσιακοῦ θιάσου. Ἐξέρχονται δὲ πράγματι εἰς *ἀγυρομὸν* ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν μεταβαίνοντες, τοῦτο μὲν πρὸς παράστασιν χορῶν καὶ παιγνίων, τοῦτο δὲ ὅπως συναθροίσωσι κερμάτια διὰ τὸν ναόν».

Οἱ οἰκοδέσποινες τοῦ χωριοῦ τοιμάζουν τὰ σπίτια καὶ καλοθέτουν τὰ πάντα μέσα κιῶξω τοῦ σπιτιοῦ, γιὰτι οἱ τρελλοὶ κιᾶτακτότατοι αὐτοὶ θιασῶτες ἔξασκοῦν παράξενη ἐποπτεία γιὰ τὴν τάξιν. Σὰν ἀγρότες γεωπόνοι γνωρίζουν τὴ θέσιν κάθε ἐργαλείου κιᾶλλίμονο στὸ γεωργό, πὸν θᾶφινε ἄτακτα ριχμένα καὶ σκόρπια τὰ σύνεργά του. Οἱ καλόγεροι τοῦ τὰ *καλόθεταν* ὥστε νὰ μὴ μπορῆ νὰ τὰ εὔρη, ἂν δὲν τοὺς κερνοῦσε μὲ τὸ λαγήνι κρασί. Ἡ οἰκοδέσποινα, πὸν θὰ λησμονοῦσε νὰ μαζέψῃ τᾶβγά, δὲ θὰ εὔρισκε μήτε τοὺς «προσφωλήτας», ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Κατσιβέλων.

Στῆς Βάβως τὰ χέρια τᾶπομεσήμερο θὰ μποροῦσε νὰ δῆ καμμιά νοικοκυρὰ τὰ ροῦχα της, πὸν τᾶχε κρεμασμένα ἢ ριχμένα στίς φραγές τοῦ σπιτικοῦ της γιὰ στέγνωμα, ὅπου μαῦτὰ σπαργάνωνε καὶ συγύριζε τὸ μικρὸ της. Ἡ Βάβω κοί ὠπλισμένοι φύλακες — οἱ ζαπτιέδες — αἰχμαλωτίζουν, ἄλυσσόδενουν. Συζητᾶ ὁ αἰχμάλωτος μαζί τους κιῶρίζει μόνος καὶ πληρώνει τὰ λύτρα. «Καὶ εἶναι τερπνὸν ἀληθῶς, λέγει ὁ Βιζυηνός, νὰ παρευρίσκειται τις εἰς τὰς τοιαύτας συζητήσεις πρὸς ὁρισμὸν τῆς ἀξίας τῶν αἰχμαλωτιζομένων. Διότι κατ' αὐτὰς οἱ μὲν Καλόγεροι ἐξαίρουσιν εὐφυέστατα καὶ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον τὰ σωματικά καὶ πνευματικά προτερήματα τοῦ αἰχμαλωτισμένου ὅπως λάβωσι περισσότερα λύτρα, ὁ δὲ λυτρούμενος ἑαυτὸν ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβιβάξῃ τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἐπὶ τὸ κωμικώτερον καὶ σατυρικότερον ὅπως δικαιωθῆ νὰ πληρώσῃ ὡς οἷόν τε ἐλάχιστα <sup>1)</sup>.

1) Θρακ. Ἐπετηρὶς 1897, σ. 113.



Οἱ Καλόγεροι μάλωνα παντομιμικὰ συναμεταξὺ τους καὶ προκαλοῦσαν τὰ γέλοια τοῦ λαοῦ. Κάποτε καὶ ξυλοκοποῦνταν ἀμοιβαῖα γιὰ τὸ κείχαν τὴ ράχη τους παραγεμισμένη μὲ χορτάρια γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ σατυρικά φιλοφρονήματά τους. Ὑποσκέλιζε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ἀπρεπέστατα καὶ ἐπιδεικτικώτατα γιὰ νὰ εὐχαριστιοῦνται οἱ γυναῖκες ἀπὸ τὰ παρήυρα. Ἄλλὰ θορυβωδέστατο θρίαμβο κέρδιζαν οἱ Καλόγεροι, ἂν συναντοῦσαν στὴ γωνιά τοῦ δρόμου κανένα παραμελημένο φυγάδα τοῦ σταύλου ἢ τῆς ἀγέλης γαῖδοῦρι. «Αἱ Μαινάδες δὲν ἐχύθησαν ποτὲ μετὰ πλείονος ὀρμῆς καὶ μανίας ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, μεθ' οἷας ὀρμῆς φέρεται ὁ συρφετὸς τῶν Καλογέρων κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ ὄνου φρενιτιωδῶς ἀλαλάζων», γράφει ὁ Βιζυηνός. Τὸν καβαλικεύει ὁ Καλόγερος τότε, συσφύγγει τὰ πόδια του στὰ πλευρά του. Ἐνας συνθιασώτης, ἀνασηκώνοντας τὴν οὐρά του προσκολλᾷ στὰ σκέλια του πυκνὰ κωνο κλωνάρι βάτου. Τὸ ζῶο χάνει τὴν ὑπομονή του καὶ πηδᾷ καὶ κλωτσᾷ καὶ τρέχει σὰν τὸν Πήγασο. Καὶ γίνονταν τόσος θόρυβος, πὺξ ξεπερνοῦσε «πᾶσαν περὶ θορύβου τῶν Βακχῶν καὶ Μαινάδων περιγραφὴν τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Νόννου 1)».

Καὶ ἕως ὅτου φθάσει ὁ θίασος στὴν πλατεῖα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου μαζεῦονταν τὸ πλῆθος, οἱ Καλόγεροι ἐμπαιναν σῖλα τὰ σπίτια γιὰ νὰ χορέψουν. Πρώτη ἀπὸλους ἔφερε τὴν προσοχὴ τοῦ πλήθους ἢ γιὰ τὴ θένη τοῦ Θεοῦ, ἢ Βάβω ἢ ἢ Βαυβῶ καθισμένη πάνω στὴ χλόη. Ἐπιθεωροῦσε τὰ σπάργανα, ὅσα σοφύρωσε κατὰ τὸν ἀγυρμὸ γιὰ νὰ σπαργανώσῃ τὸ *λεπνίτη*. Τὸ καλάθι πὺξ φέρνει φιλόστοργα εἶναι τοῦ Διόνυσου τὸ λίκισ, ὅπως ὑπάρχει σῆνα ἀνάγλυφο ἀρχαῖο τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου. Ἡ θρακιώτισσα Βαυβῶ—σύμφωνα μὲ τοὺς ἀρχαίους μύθους—ἀντικαθιστᾷ τὴν εὐρέτιδα τῶν Ἰάμβων, τὴν τροφὸ τοῦ Ἰάκχου—τοῦ Διόνυσου. Ἡ Βαυβῶ ξαίρει ὅτι εἶναι ἢ καφομάννα τοῦ ἑφταμηνίτικου παιδιοῦ της, ἀλλὰ δὲ γνωρίζει νὰ εἰπῆ ποῖος ἦταν ὁ ἄντρας της. Τὸ παιδί γεννήθηκε ἀπὸ κλεψιγαμία, ὁ δὲ πρόωρος τοκετὸς προῆλθε ἀπὸ φόβο.

Οἱ Κατσιβέλοι σῖλο τὸ διάστημα τῆς παραστάσεως καταγίνονταν φουσάντας στὴν φωτιά, τάχα πὺξ δούλευαν σίδερα. Δούλευαν τὸ σίδερο ἀστεῖα γιὰ νὰ φτιάσουν ὕννι, στέκονταν ἀπρεπα, ἢ Κατσιβέλα φουσοῦσε κωμικά, ἀνατρέπονταν ἔξαφνα ἀναμεταξὺ τους γελοιωδέστατα, ἀλληλοβρίζονταν καὶ δικαιολογοῦνταν αὐτοὶ πὺξ τὴν ἀνέτρεψαν σκωπτικά, μετανουῦσε ὁ φταιχτής. Αὐτὰ ἦταν τὰ καμώματά τους. Τὸ παιγνίδι ἐπαναλαμβάνονταν χειρότερα, τόσο πὺξ προκαλοῦνταν γέλοια ἀκράτητα τῶν παρισταμένων.

Τοὺς Καλογέρους ὁ Βιζυηνός παραβάλλει πρὸς τοὺς Καβείρους, τὰ παιδιὰ τοῦ Ἡφαίστου. Στὸ μεταξὺ τὸ μωρὸ τῆς Βάβως μεγάλωσε. Δὲν τὸ χωρεῖ τὸ καλάθι, ἔχει ὑπερβολικὲς φυσικὲς ὀρξείεις, τρώγει «ἑφτὰ φούρων

1) Θρακικὴ Ἐπετηρὶς 1897, σ. 116.

καρβέλια», πίνει ἕνα ληνὸ κρασί καὶ τῆς τρώγει καὶ τὸ μυαλὸ μὲ τὰ κλαψίματα του, ὄχι μόνο γιατί δὲν χόρτασε, ἀλλὰ γιατί γυρεύει καὶ γυναῖκα τὸ ἑφταμηνίτικο παλληκάρι.

Τὸ πλῆθος τώρα συγχίζεται καὶ φωνάζει. «Εἶναι ἡ πρώτη τοῦ δράματος συμπαγῆς σκηνή, λέγει ὁ Βιζυηνός, εἶναι ὁ ἀρχικαλόγερος πὺν κυνηγᾶ τὰ κορίτσια. Εἶναι ὁ ἀντρειωμένος Διόνυσος «ἀπάγων τὴν ἐρωμένην του». Οἱ γύρω γυναῖκες ἔκρουσαν τὴ νύμφη πίσω τους. Ὁ ἔραστής δέχεται χτυπήματα στὴ ράχη του τὰ «χοροτοληθῆ», μὰ τὸ μένος του εἶναι ἀκάθεκτο κι ἀσυγκράτητο, ὁ φυσικός του πόθος ἀχαλίνωτος. Τὸ κορίτσι ζαρώνει δειλὰ καὶ ντροπαλὰ στὰ πόδια τοῦ ἔραστή καὶ ἂν πρόφθαινε νὰ συγκατανέψη νὰ τὸν δεχτῆ γιὰ σύζυγο, τὴν ἔπαιρνε στοὺς ὤμους του καὶ ἔφευγε πρὸς τὰ βουνὰ καὶ στοὺς δρυμούς.

Τὰ στεφανώματα γίνονταν χριστιανικότερα καὶ μόνον σὰν παρωδία. Τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖο τῶν Διονυσιακῶν τελετῶν διασώθηκε. Στάνθεστηρια τῶν Ἀθηναίων «ἐξεδίδετο τῷ Διονύσῳ γυνή», γίνονταν δηλαδὴ γάμος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γυναίκας τοῦ ἄρχοντα βασιλιά, μὲ τὴν σύμπραξη τῶν γεραρῶν Ἀθηναίων. Ἔτσι καὶ στοὺς Καλογήρους. Τοὺς γάμους εὐλογᾶ σὰν ἱερέας καὶ κουμπάρος σύγκαίρα ὁ δεύτερος Καλόγερος, ὁ ἀχώριστος τοῦ Διονύσου σύντροφος. Τώρα κορυφώνονται ἡ φαιδρότητα, ὁ ἀλαλαγμὸς κι ὁ θόρυβος, τὴ στιγμή πὺν τὰ παλληκάρια σήκωναν τὸν κωδωνοφόρο παρὰ νυμφο στὰ χέρια γιὰ νὰ τᾶξει. Ἡ φαιδρότητα δυνάμωνε καὶ παρατείνονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο Καλόγερο, πὺν ἔταζε ὅ,τι γελοῖο καὶ κωμικὸ κιαῖσχρο. Ἔταζε ληνούς κρασί, φούρνους καρβέλια κι ἔτσι ἡ σκηνὴ ἔληγε καὶ τὸν ἄφριναν πάλι κάτω. Τώρα ἡ σκηνὴ ἐκτραχύνεται. Τὰ πειραχτικὰ τῶν Καλόγερων συναμεταξύ τους παιγνίδια, τὰ πηδηκλώματα, τὰ πεσήματα, τὰ καταβρέγματα, τὰ ξυλοκοπήματα, τοὺς ἔφερναν τὴ φορὰ τούτη σὲ διάσταση σπουδαία. Τὸ πλῆθος ἀρχίζει νᾶνησυχῆ, γενικεύονταν ἡ συγκίνηση. Ὁ δεύτερος καλόγερος ἐπιτίθονταν ἐπικίνδυνα. Ὑποδύονταν καινούργιο πρόσωπο. Πνέει μένεα καὶ ὀρχνεται στὸ Διόνυσο πάνω καὶ τίς Βάκχες. Ἔχει φωνικὲς διαθέσεις. Τὸ πένθος ἐπεχύνεται στίς μορφές τῶν παρισταμένων. «Ὁ Διόνυσος μὴ δυνάμενος, λέγει ὁ Βιζυηνός, νὰ πηδήσῃ ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Ἀγριάνου μέχρι τοῦ Αἰγαίου πρὸς σωτηρίαν, ἐμπίπτει τέλος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ του καὶ παραδίδει τὰ ὄπλα. Αὐτὸς ὁ Βρομίος, ὁ Δορατοφόρος, ὁ Ἐννάλιος, ὁ Πολεμοκέλαδος, ὅστις δι' ὄλης ἐκστρατεύσας τῆς οἰκουμένης ἐπέστρεφεν ἄλλοτε θριαμβεύων καὶ τροπαιοῦχος, τοὺς πάντας διδάξας τὴν φυτείαν τῆς ἀμπέλου, αὐτὸς παραδίδει τώρα ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ τὸ στακτοβόλον τόξον του εἰς χεῖρας ἑνὸς Λυκούργου ἢ Πενθέως»<sup>1)</sup>).

Ὁ δεύτερος καλόγερος ἄγρια ἐφορμώντας, ὑποπτα κατοπτεύοντας καὶ

1) Βλ. «Θρακικὴ Ἐπετηρίς» 1897 Ἀθῆναι σ. 110.



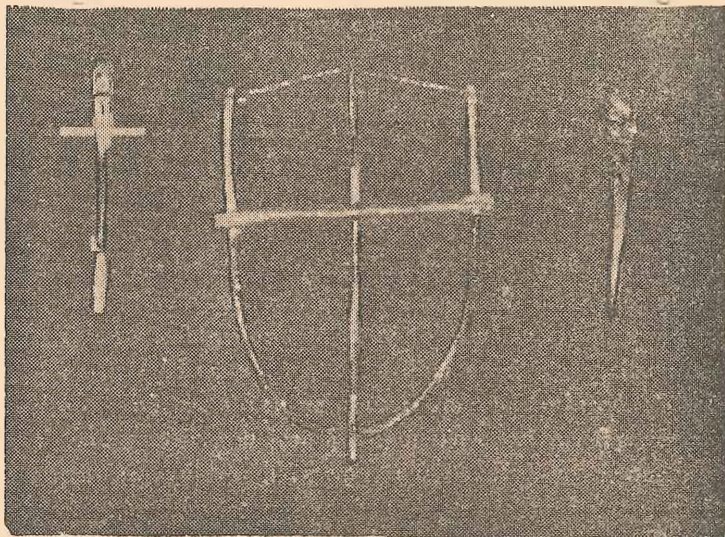
κωμικώτατα σημαδεύοντας καὶ ξανασημαδεύοντας, τοῦ ἔκτοξεύει μιὰ βολὴ στάχτης στὸ **μελιγκάρι** καὶ τὸν ξαπλώνει μακρὸν πλατὺν ἀνάσκελα. Ὁ θανάσιμος ἔχθρος, ὁ φονιάς τώρα κλαίει καὶ ὀδύρεται μαζί με τὴ γυναῖκα τοῦ νεκροῦ. Ὅπως τὰ στεφανώματα, ἔτσι καὶ ἡ νεκρική τοῦ Καλόγερου ἀκολουθία γίνεται χριστιανικώτατα με ἀστείους καὶ σατυρικοὺς κλαυθμοὺς καὶ ὀδυρμοὺς καὶ θρήνους. Ὁ δευτεραγωνιστὴς καλόγερος σὰν ἔγινε φονιάς, τώρα διαβάζει τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία γιὰ τὸ φίλο του με τὴν ἴδια κωμικὴ σοβαρότητα ποὺ εὐλογοῦσε καὶ τὰ γαμήλια στέφανα. Πικρὰ μετανοεῖ γιὰ τὸ φόνο, ξαπλώνει τὸ νεκρὸ ὕπτιο, στήνει ἀνάμεσα στὰ σκέλη του μιὰ λαμπάδα πηχναῖο ραβδί, θυμιατίζει τὴ σορὸ με κεραμίδι γεμάτο σβουνιὰ ἢ κοπριὰ βωδιοῦ καὶ δοκιμάζει μὴ τυχὸν ξυπνήσῃ ὁ νεκρὸς ἀπὸ τὴν ταραχὴ ἢ τὸν κρότο. Ὁ νεκρὸς μένει ξύλο, ἀναίσθητος, ὅπως τὸ λικνιζόμενο κομματί ξύλου τῆς Βαυβοῦς. Τὸν σηκώνουν τώρα τέσσαρες με ἰαχὲς καὶ κοπετοὺς καὶ θρήνους, ποὺ τοὺς δυναμώνουν τὰ σουράβλια καὶ τὰ τύμπανα. Μόλις ἡ πομπὴ προχωρεῖ δύο βήματα καὶ ὁ Καλόγερος ἀναστήνεται κι ἀναζητεῖ ἀκμαῖος, σκιρτώντας, σικινιζοντας, ὅπως ἀκριβῶς γίνονταν ἄλλοτε ἡ παλιγγενεσία τοῦ Θεοῦ τῆς ἀμπέλου.

Ἡ ὑστερὴν τῆς δράματος τελετὴ εἶχε πιὸ ἐπιβλητικὸ χαραχτῆρα ἀληθινὰ ἱερᾶς θρησκευτικῆς πράξεως. Τίποτε δὲν σατυρίζονταν, τίποτε δὲ λέγονταν. Ὁ κεχαγιάς, ὁ κοινοτικὸς τοῦ χωριοῦ ὑπηρέτης καὶ κλητήρας, εἶχε τώρα πλιά ἔτοιμο ἓνα ἄροτρο μπροστὰ στὴν ἐκκλησία. Σαυτὸ στρέφονταν τώρα εὐλαβικὰ ἢ προσοχὴ τῶν παρισταμένων. «Οἱ Κάβειροι, οἱ Κουρήτες ἢ Κορύβαντες, οἱ Κατσιβέλοι δηλαδὴ οἱ περὶ τὴν Βαυβῶ ἢ Κυβέλην ἢ Περσεφόνην, ἴστορεῖ ὁ Βιζυηνός, καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα φουσῶντες ἢ σφυρηλατοῦντες, παρουσιάζουσιν εἰς τὸν πρωτόγερον τοῦ χωριοῦ τὸ **νεόκμητον** δῆθεν ὕννιον ὑπταίης χερσὶ καὶ μετὰ πανηγυρικῆς πομπῆς, ὡς ἐὰν ἔφερον ἱερόν τι ἐν τῷ ναῷ ἄμφιον. Καινουργῆς ἐπὶ τοῦτο κατ' ἔτος κατασκευαζόμενος ὑπὸ τῶν παλληκαρίων **ἀνθοποικιλτος ζυγὸς** ἐπιδεικτικῶς φερόμενος προσαρμόζεται πρὸ τοῦ ἄρότρου, οἱ δὲ ταραχταὶ καὶ ὕβρισται καὶ ἀτίθασσοι τέλος Καλόγεροι ἐκεῖνοι, οἱ κατ' ἔξοχὴν σοβαροὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς ὡς ἡμεροὶ ταῦροι, χωροῦσι τώρα διὰ τοῦ σιωπηλῶς ὑποχωροῦντος πλήθους καὶ **ζευγνύονται εἰς τὸ ἄροτρον** αἴροντες τὸν ζυγὸν διὰ τῶν χειρῶν. Ἦδη ὁ Μουχτάρης, ὁ λαϊκὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ χωριοῦ, ἐκρέμασε τὸν θύλακα περὶ τὸν ὄμον πλήρη ἐκλεκτοῦ σπόρου».

Μὲ τὸ στιβαρὸ χέρι του ἄρπαξε τὸ ποδάρι τοῦ ἄρότρου, καὶ τὸ παράδοξο κεῖνο ζευγάρι τῶν Καλόγερων με τὰ καπέλλα ἀπὸ δέρμα τῆς ἀλεποῦς με τὰ Διονυσιακὰ προσωπεῖα καὶ τὶς νευρίδες στοὺς ὤμους, με τὶς σατυρικὲς γύρω στὰ σκέλια τραγιῆς καὶ τὰ κουδούνια γύρω στὴ μέση, σκύβουν μπροστὰ κλίνοντας τὸ λαιμό, καὶ σέρνουν τὸ ὕννι, ὠθώντας τὸ ζυγὸ με τὸ τριχωτό τους στῆθος. Τὸ ὕννι σχίζει με μυστηριώδη τριγμὸ κι αὐλακώνει τὰ στέφνα

τῆς γῆς. «Ἴερά φορικήσις διατρέχει τὰ νεῖρα τῶν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ μόνον ἀπὸ τῆς γῆς ἀποζώντων ἐκείνων Ἑλλήνων. Τὰ ὄμματα τῶν γερόντων καὶ τὰ ἰδικά μου, προθέτει ὁ Βιζυηνός, πληροῦνται δακρύων. Ἐν τῷ μέσῳ βαθείας θρησκευτικῆς σιγῆς ἀκούεται αἴφνης συγκεκινημένη ἢ φωνὴ τοῦ Μουχτάρη, σκορπίζοντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν ἐκ τοῦ θυλακίου του σπόρον, ἐνῶ διὰ τῆς δεξιᾶς ὀρθοποδίζει τὸ βραδέως συρόμενον ἄροτρον».

Ἀκολουθοῦσαν οἱ εὐχῆς τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ Βιζυηνός τελειώνει. «Τοιοῦτος ὁ ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Θράκης, ἐπιχωριάζων Καλόγερος, ἤθελον νὰ εἶπω λατρευόμενος Διόνυσος. Μὴ φέρων μὲν πλέον ὡς παράσημα τὰ ὑπὸ



Τὸ τόξο καὶ ὁ φαλλὸς (δεξιὰ)

Διοδώρου μνημονεῦμένα *κέραια* δι' εὐνοήτους λόγους, ἀλλὰ τὸσον ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν γεωργίαν καταγινόμενος, ὥστε ἠδύνατο νὰ κρατῆ μὲ τὸ αὐτὸ δικαίωμα τοὺς στάχους ὡς σύμβολον—ὅπως καὶ τὸν βλέπομεν τῷ ὄντι φέροντα αὐτοὺς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Βιζύης<sup>1)</sup>).

Ἔτσι μᾶς ἀναλύει τῇ γιορτῇ ὁ Βιζυηνός καὶ μᾶς ἀνοίγει διάπλατα τὸ νόημά της, δηλαδὴ ὅτι ἀποτελεῖ ἀγροτικὴ γιορτὴ, ποὺ ἀφορᾷ τὴν σπορὰ καὶ εὐκαρπία τῆς γῆς.

Ἄλλὰ τὸ ἔθιμο τῶν Καλογήρων γίνονταν καὶ στὸ χωριὸ Κωστή τις ἀπόκριες καὶ εἴταν μιὰ ἀπὸ τὶς καλύτερες διασκεδάσεις. Ἐδῶ παραθέτω περιγραφή στὴ ντόπια διάλεκτο τοῦ γέρω Θύμιου Στρομπίδη ἢ Λαγοῦ ποὺ

1) Βλ. Θρακικὴ Ἐπετηρὶς σημ. γιὰ τὸ νόμισμα σ. 127.



ἀπὸ τὸ στόμα του περισυνέλεξε καὶ κατέγραψε ὁ Δ. Πετρόπουλος (στὸν ΣΤ τόμ. Ἀρχείου Θρ. Θεσ. σ. 282—284). Εἶναι ὠμή, παραστατική, ζωντανή. «Στὸ Κωστή τῆ Δευτέρας τῆς πρώτης ἀποκριᾶς, ἔκαναμ' τὸ γαλόερο γιὰ νὰ διασκεδάζουμ'. Κάναμέ δο καὶ τώρα δῶ στὴ Μελίκη, μὰ πλειότερο κεῖνα τὰ τὰ καποτεινὰ χρόνια στὸν τόπο μας. Ζούσαμ' καλὰ στὸ Κωστή καὶ γλέδεζάμε καὶ πολὺ. Τὸ πουρνὸ τῆς Δευτέρας πήγαινάμε στὸ τσορματζῆ, γείχαμε τσορματζῆδες κεῖνα τὰ χρόνια—καὶ γήλεγάμεδονα :—Τζορματζῆ, ἂ κάνουμ' τὸ γαλόερο σήμερα ;—'Α δόνε κάντε, παιδιὰ, ἔναι συνήθειο τοῦ χωριοῦ μας. Ἀδέτ, γείχαμέ δο νὰ ρωτᾶμ' τὸ τσορματζῆ καὶ ἀπ' αὐτόννα νὰ παίρνουμ' τὴν ἄδεια. Γύστερα ἀρκίνιζε τὸ γλέδιο : Ἔνας ἄθρωπος πὲ τὸ χωριὸ ἔβανε τάνούφελα τὰ ροῦχα κέκαμνε τὸ γαλόερο. Καὶ γοῦλα τᾶλλα τὰ παληκάρια τ' ἀνούφελα τὰ ροῦχα κείνη τὴν ἡμέρα ἔβανάσι, γιατί πάλευγάσι καὶ λέρωνάσι δα τὰ καλὰ τὰ ροῦχα. Πὲ βροστὰ στὴ μέσ' ἔβανάμε ἓνα κουδοῦνι τὸ γαλόερο καὶ πὲ τὰ πλάγια πῆνα κουδοῦν' ζερβιὰ μεριὰ καὶ πὲ πίσ' πάλε ἓνα κουδοῦν'. Χωριανοὶ πὲ κεῖ πὲ τὸ χωριὸ πὲ τὸ γαλόερο κάμνουσι τὸ χορὸ τρεῖς γύρους μπροστὲ στὶς τζορματζῆδες. Γήδανε τοῦτο γῆ πρώτ' ἀρχὴ τῆ γλεντιοῦ. Οἱ τζορματζῆδες στέκουσαν στὸ παρὸν καὶ ἄμ' ἀλὰ μπιτίσ' ὁ χορὸς γήλεγάσι : «Νᾶρτ' ὁ γαλόερος νὰ φιλήσ' τὰ τσορματζῆδικα τὰ χέρια νὰ τόνε δώσουμε πῆνα μεταλλικό».

«Πήγαιν' ὁ γαλόερος, φιλοῦσε τὰ τσορματζῆδικα τὰ χέρια, ἔκαμνε καὶ πὲ ἓνα σταυρὸ πὲ τὴ λάσπη στὸ τσακὰτ (μέτωπο) τὶς τζορματζῆδες καὶ ἔδινάσι δονὰ πὲ ἓνα μεταλλικό. Γύστερα γήπερνάμε τὸ χωριὸ λόγουρα. Σὲ κάθε σπὶτ' πέξω πήγαινε ὁ γαλόερος καὶ χόρευε, χτυποῦσε τὰ κουδούνια δυνατὰ καὶ πὲ πάν' τὸ σπὶτ' ἔρριχνάσι δονὰ φλάσκα (ἀραβόσιτο) πὰ στὰ μάτια καὶ γελοῦσι. Σὲ γοῦλα τὰ σπῆτια πήγαινάμε πὲ τὴν ἀράδα καὶ παδιοῦ χόρευε ὁ γαλόερος, φάναζ' καὶ γλεντούσασι τᾶλλα τὰ παλικάρια κι ὁ κόσμος γοῦλος. Ἄμα γήγλεπε καμνιὰ γυναίκα ἔμορφη ὁ γαλόερος, σήκανε καὶ βροντοῦσε τὸ μπροστινὸ κουδοῦνι. Ἀδέτ' γείχαμέ δο νὰ γλεντίζουμ' κείνη τὴν ἡμέρα καὶ πολλὰ ἄγροικα πράγματα νὰ κάνουμ'. Νὰ σὲ βροῖω κείνη τὴν ἡμέρα τὴ γυναίκα σ', τὴ θεγατέρα σ', δὲ μπορεῖς νὰ κῆνς τίποτα. Στὸ ἄχοκιάτ' (δικαστήριον) νὰ πάγς καθίποτε δὲ μπορεῖ νὰ μὲ κῆνς. Ὅποιος δε' δονε φαίνεται καλὸ, νὰ μὴ βγαίν' στὸ μεγδάν' στὸ γλέδιο αὐτῆνα τὴ μέρα.

«Μαζὶ μὲ τὸ γαλόερο γείχαμε καὶ δυὸ καπιστριάδες πὲ τὰ καπιστρια. Γεῖχαμ' κῆνα γραμματικὸ πὲ κοντά. Γήλεγε ὁ γραμματικὸς στὸ δρόμο, ἄμα περνοῦσε κανεῖνας χωριανός.—Πιάσ' τὸν δάδε καπιστριὰ, ἔπαρέ δονα ἓνα μεταλλικό. Ὁ καπιστριὰς ἔρριχνέ δο τὸ καπίστρι στὸ λαιμὸ καὶ γήλεγέ δονα :—Σὰ δέ, δώκς τὸ μεταλλικό, ἂ σὲ ρίξω μεσ' τὴ λάσπ'. Ὁ καθένας κεῖ πὸν νὰ λασπωθῆ ἔδιδέ δο τὸ μεταλλικό.

«Γοῦλ' τὶς ἀθροῶπ' αὐτῆνα τὴ μέρα ἔρριχνά δους στὴ λάσπη. Γοῦλ' πάλευγάσι. Καὶ ξένος νᾶρτ' ἀλὰ λασπῶσουμ' λίγο καὶ κείνονα, ἓνα σταυρὸ

ἀλὰ ἤθελε δὸν γάνουμ' πὰ στὸ τσακάτ (μέτωπο) καὶ λίγο χῶμα πὰ στὸ βρακί. Ἕνα γήφανα κανεὶς κρυμμένος ἀπὰ στὸ σπῖτ', νέβαινάσι πὲ μπρὸς γῆ πὲ τὰ πλάγια τῆ σπιτιοῦ, τσακωνάσι δον, κατέβαζάσι δον καὶ ἔβανάσι μεσ' τῆ λάσπη, κεῖ πὸν ἔβανάσι γοῦλ' τῖς ἄλλουὺς (δῶλους τοὺς ἄλλους). Σὲ καθένα πὸν ἔδινε τὸ μεταλλικό, ὃ γραμματικὸς ἔδινά δουνο μιὰ βούσουλα (ἀπόδειξη) ὅτι δὲ θὰ τὸν πειράξυνα πιά. Ἄν ἔχανε τῆ μπουσούλα πάλε μεσ' τῆ λάσπη.

«Γείχαμ' κόμα κῆνα ἄλλο παιγνίδ'. Γήφανε ἕνα παιδί στολισμένο στὰ γυναικίτικα τὰ ροῦχα κῆτρεχάσι ἀράδα τὸ χωριὸ πὲ δῶ καὶ πὲ κεῖ πεδεδέκα παλλικάρια πὸν φύλαγάσι τὸ κορίτσ' στὸ δρόμο μὴ τὸ κλέψ' κανεὶς. Τἄλλα τὰ παλλικάρια πὸν φύλαγάσι γείχασι μαχαίρες ξυλένιες καὶ χτυπούσασι λίγο. Πὲ τὸ κορίτσ' γύριζάσι στὰ σπῖτια τῆ χωριοῦ. Κάθε σπῖτι ἀλὰ δὶν' πῆνα μεταλλικό καὶ πῆνα ἀβγό. Τὰ μεταλλικά ἔδιδάσι δα στὴν ἐκκλησιά. Γάβγα πὸν μάζωνάσι ἀλὰ φάσι τῆ γαλόερου γοῖ ἀθροῦπ'. Γείχαμ κῆναν πὲ τὸ σακκοῦλ' νὰ μαξεύ' ψωμί καὶ φλάσκα γιὰ τὴν ἐκκλησιά.

Ἐδῶ φτάνουμε στὸ σκοπὸ τοῦ ἐθίμου τὸν ἀληθινό, τῆ σπορά, τὸ ὄργωμα καὶ τἄλῆτρισμα. «Σῆνα μέρως τῆ χωριοῦ εἶχαμε κῆνα ζευγολάτη πὲ τᾶμάξι πὲ δυὸ τροχοί. Πὰ στᾶμάξι κάθονται οἱ τσορπατζῆδες. Μαζώνονται κοί γέροι καὶ τραβίζάσι τᾶμάξ πίσω πὲ τῖς τροχοί. Τὰ παλλικάρια πὲ μπροστέ, οἱ γέρο' πὲ πίσω. Δὲ μπορούσασι νὰ πάρουσι τᾶμάξ' τὰ παλλικάρια. Πήγαινάσι τότε καὶ παρακαλοῦσασι τῖς γέρο' νὰ φήσῃνα τᾶμάξι. Γήλεγε κὶδὸ ζευγηλάτς τῖς γέρο'. —Τὰ παιδιὰ δὲ μόρο' νὰ βγάλουσι τᾶμάξ', μόνε σεῖς οἱ γέρο', φτάν' μὴ τραβίξτε πὲ πίσ' τᾶμάξ', γιὰτὶ νύχτιασε καὶ θέλ' ἄ σπείρουμ'. Ἕφηνάσι οἱ γέρο' τότε τᾶμάξ'. Τὰ παλλικάρια ζεύγανται πὲ τὸ ζυγὸ, πέδε πὲ δῶ καὶ πέδε πὲ κεῖ νὰ κάμνουσι (=ὀργώσουν) πὲ τἄλῆτρι τὸ δόπο κείνονα. Γείχαμ' κῆνα βασιλέ. Ὁ βασιλῆς πρόσταζε κῆσπερνε μπροστέ πὲ τᾶμάξ'. Ὁδες ἔσπερνε γήλεγε λόγια ἄγροικα. —Ἕ φλάσκα (καλαμπόκι) νὰ γέν' χοδρὴ ἴσιαν' τῆς καλογοριᾶς τὰ βυζιά. Οἱ ἄλλοι φωνάζασι—Ἕμῆην.—Τὰ πεπόνια νὰ σκάσου σὰ δῆς καλογοριᾶς ..—Ἕμῆην.—Τᾶγγούρα νὰ γένου σὰ δῆ γαλόερου τὸ βηλί.—Ἕμῆην. Κιἄλλα τέτοια ἄγροικα γήλεγαμ' τὴν ἡμέρα αὐτήνα, γιὰτὶ τότες δὲν εἶχε ντροπή. Τὰ παλλικάρια πὸν ζεύγανται στὸ ζυγὸ, τραβίζάσι τᾶμάξ', παίνασι, παίνασι καὶ ἅμα γήγλεπάσι τῖς γυναῖκες, ἔπεφτάσι κάτω μπρούμυτα. Γύστερα πήγαινε ὁ βασιλῆς καὶ χτυποῦσε πὲ τὸ τσιμποῦκι γιομάτο καπνὸ καὶ πὲ τὸ λουλά καὶ γήλεγέδα.—Τραβάτε, παιδιὰ, φτάνει σας, παιδιὰ. Γύστερα ἔσπερνε ὁ ζευγηλάτς. Τραβίζάσι τὰ παλλικάρια κῆπεφτάσι πάλι μπρούμυτα. Χτυποῦσε δα ὁ ζευγηλάτς πὲ τὸ δουγενέκ'. Γήπαιρνε χῶματα πὲ κεῖ πὸν κάθονται οἱ γυναῖκες κῆλειφε τὰ παιδιὰ πὰ στὸ τσακάτ'. Ὁ ζευγηλάτς ἔσπερνε καὶ γήλεγε λόγια πὲ κείνα πὸν γήλεγε ὁ βασιλῆς.—Νὰ γέν' Ἕ φλάσκα σὰ δῆς καλογοριᾶς τὰ βυζιά, νὰ γέν' τᾶγγούρ' σὰ δῆ γαλόερου τὸ βηλί, νὰ σκάσ' τὸ πεπόν' σὰ δῆ ζευγηλάτ' τᾶρκίδια». Κι



ἄλλα τέτοια. Ἔτσι γλεντιζάμε τὴ Δευτέρα μέρα τῆς πρώτης ἀποκριᾶς στὸ Κωστί, γοῦλο πὲ χαρὲς καὶ γέλια».

Ἔτσι τελειώνει ἡ λαϊκὴ αὐτὴ καὶ πρόσχαρη περιγραφὴ τοῦ γαλόερον, ποὺ μᾶς δίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἄμεσα συγγενικὸ τὸ ἔθιμο μὲ τοῦ Βιζυηνοῦ τοὺς Καλογήρους καὶ πὼς ἀκόμα εἶναι ἀγροτικὴ ἐθιμοτυπία γιὰ τὴν εὐετηρία. Τὸ ἔθιμο ποικίλεται μὲ διασκέδαση τοῦ λαοῦ, ποὺ σύψυχος μετέχει στὶς βωμολοχίες τοῦ βασιλιᾶ καὶ λεντζηπέρη. Σπέρνοντας μὲ τὸ ὄρωμα εὐχεται ἀγαθὰ σὰν τῆς καλόγιας τὰ βυζιά, σὰν τὸ βηλὶ τοῦ καλόγερου, ποὺ προκαλοῦν τὰ δημορικὰ γέλοια καὶ τὰ χάχανα καὶ τόσο προσιδιάζουσι σὲ τέτοιες μέρες γλεντιοῦ καὶ διασκεδάσεων.

Ὁ Κ. Ρωμαῖος παραδέχεται ἀξιόπιστη τὴν περιγραφὴ τοῦ Βιζυηνοῦ γιὰ τὸ βεβαιώνουν καὶ τὰ πράγματα ποὺ δείχνουν τὴν ἀπόλυτη συμφωνία τῶν πανάρχαιων λαϊκῶν ἀντιλήψεων μὲ τὶς σημερινὲς τῶν Θρακῶν: «Τὸ νόημα τῆς τελετῆς εἶναι τόσο σύμφωνο μὲ πανάρχαιες λαϊκὲς ἀντιλήψεις καὶ ἡ δραματικὴ παράσταση φαίνεται τόσο ἀπλῆ, ἐνιαία μὲ ὀλοκάθαρο λαϊκὸ χαρακτήρα, ὅστε εἶναι ἀδύνατο νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ἤμποροῦσε καὶ τὸ παραμικρὸ νὰ προστεθῆ ἢ τροποποιηθῆ ἀπὸ τὸ νεώτερο λογοτέχνη». Ἄλλὰ δέχεται διαφορετικὴ τὴ γνώμη τοῦ Dawkins: «Ἡ πραγματεία τοῦ Dawkins μὲ πολλὰς ἐξακριβωμένες παρατηρήσεις καὶ ἰδιαιτέρως μὲ ἐξαιρετικὰ ἀπεικονίσεις στάθηκε πολὺ χρήσιμη. Ἄλλ' εἶναι περίεργο, πὼς ἐκκινώντας γιὰ τὴ Θράκη μὲ μεγάλη δυσπιστία γιὰ τοὺς συχνοὺς ταυτισμοὺς τοῦ Βιζυηνοῦ μῆθιμα καὶ μύθους τῆς ἀρχαίας λατρείας, πὼς ὁ ἴδιος, ὅταν εἶδε τὴν τελετὴ κῆρυψε τὴν πραγματεία του, ἔκαμε περισσότερες καὶ τολμηρότερες ἀρχαιολογικὰς ἀνακαλύψεις». Ἐδῶ δὲν συμπεριλάβαμε καὶ τὶς ἄλλες περιγραφὰς ποὺ ὑπάρχουν, λ. χ. τοῦ Ἄν. Χουρμουζιάδη (Περὶ τῶν ἀναστεναρίων, σελ. 22—23) μὲ τὴν ἐπιγραφὴ Χοῦχουτος ἢ Κούκερος, οὔτε τὴν ὁμοίαν περιγραφὴ Σκεπαστοῦ (Ἄρχ. Θρ. Θεσ. τ. 10ος σ. 192) *οἱ γυλαγυλάδες*. Προτιμήσαμε τοῦ Δ Πετροπούλου ποὺ εἶναι καὶ στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Κωστί. Τὸ περιεργότατο τοῦτο ἔθιμο ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ «γενικὸ λάσπωμα». Δὲ σημαίνει δὲ τὸ λάσπωμα ἰσοπέδωμα καὶ τσαλάκωμα ὄλων γιὰ νὰ γελάσῃ ὁ κόσμος. Τὸ πρᾶγμα εἶναι πρὸ σπουδαῖο. «Τὸ πέσιμο τῶν νέων καταγῆς, λέγει ὁ Κ. Ρωμαῖος, σημαίνει συμβολικὰ συνουσία μὲ τὴ γῆ ἢ τὴ γυναῖκα καὶ τὸ ἄλειμμα μὲ τὰ χῶματα τῶν γυναικῶν μετάδωση τῆς γεννητικῆς τῶν οὐσίας στοὺς ἄνδρες. Χῶμα καὶ νερὸ μαζὶ φέρνει τὴν καρποφορία, ἔτσι καὶ ὁ λάσπωμένος τὴν ἡμέρα αὐτῇ, τὴ χρονιάρα, θὰ εἶναι καλοχρονισμένος»<sup>1)</sup>.

Τὰναστενάγια, ὅπως εἶδαμε, μᾶς δίδαξαν ποῖος εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός, ποὺ ἔπιανε τοὺς λάτρεις τοῦ Διονύσου, ἀπὸ δὲ τὶς τελετὰς τῆς Βιζύης, τοῦ Κωστί καὶ Μπροντίβο γνωρίσαμε τὴν ἀρχαϊκώτατη φάση τῆς λατρείας τοῦ

1) Βλ. Ἄρχεϊον Θρακικοῦ Θεσσαροῦ, τόμος ΙΑ', σελὶς 90—91.

Διονύσου, πού ἀπ' αὐτὴ προῆλθε ἡ τραγωδία. Στὸ ἔθιμο τῶν καλογέρων ἔχουμε παραστάσεις τῶν παθῶν τοῦ Θεοῦ, ἀν καὶ ἄτεχνα, ὅμως μὲ τρόπο, πού ἀπ' αὐτὸ τὸ σκελετὸ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ βγῆ τὸ δράμα τέλειο. Στὴν τελετὴ αὐτὴ ὁ Θεὸς παριστάνεται παιδί. Ἡ Μπάμπω εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν τροφῶν τοῦ Λικνίτου Διόνυσου. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ λίκνου στὴ λατρεία τοῦ Διόνυσου δείχνει ἀλλιώτικη φύση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κείνη πού ξέρουμε. Ὁ Διόνυσος λικνίτης εἶναι ὁ προστάτης τῆς γεωργίας, αὐτοῦ δὲ τοῦ θεοῦ, πού ἐπιβλέπει σταυγάτισμα τῶν δημητριακῶν, παριστάνονται τὰ παθήματα στῆς Βιζύης τὴν τελετῇ. "Ἐτσι ἔχουμε τὸ Διόνυσο συγγενῆ πρὸς τὶς ἄλλες θεότητες, πού προστάτευαν τὴ γεωργία (Δήμητρα—Κόρη). "Ἄρα ὁ θεὸς αὐτὸς δὲν εἶναι κείνος πού «πιάνει» τοὺς λάτρεις του ἐκβακχεύει, μὰ ὁ σεμνὸς θεός, ὁ προστάτης τῆς γεωργίας. Τὸ Διόνυσο γιὰ προστάτη τοῦ σιταριοῦ τὸν πίστεψε κιὸ Βιζυηνός, παρουσιάζοντας γιάπλόδειξη Ρωμαϊκὸ νόμισμα, ὅπου ὁ θεὸς εἶναι νέος γενᾶτος κρατώντας στάχυα<sup>1)</sup>. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη πράξη τοῦ δράματος. Δεύτερη πράξη εἶναι ὁ γάμος τοῦ Θεοῦ, ἔθιμο παλαιότατο, ὅπως τὸ δείχνει ὁ γάμος τοῦ Διόνυσου μὲ τὴ βασίλισσα στ' Ἀνθεστήρια, πού τὴν ἔπαιρνε ἡ πομπὴ ἀπὸ τὸ Βουκόλειο, τὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀρχοντα βασιλιά. Τὸ Βουκόλειο εἶχε χῶρο ὅπου τρέφονταν τὰ βῶδια καὶ τελούνταν ἱεροὶ ἄροτοι. Ἰερὸς γάμος τοῦ Διόνυσου γίνονταν καὶ στὴ Νάξο (Πρὸβλ. καὶ ἱερὸ τοῦ Δία καὶ τῆς Ἥρας). Τρίτη πράξη τοῦ δράματος εἶναι ὁ φόνος τοῦ Διόνυσου, ἀρχαιότατο στοιχεῖο τοῦ μύθου, ὅπου μιλεῖ γιὰ τὸ διωγμὸ τοῦ Διόνυσου ἀπὸ τὸ βασιλιά τῶν Θρακῶν. Ἀπ' αὐτὰ φαίνεται ὅτι ὁ φόνος τοῦ Διόνυσου δὲν προῆλθε ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο (πρὸβλ. δῶξη Ἰσίριδος ἀπὸ Τυφῶνα), οὔτε ἀπὸ τὰ Ὀρφικὰ (πρὸβλ. δῶξη Ζαγρέως Διόνυσου). Τελευταία ἔχουμε τὴν ἀνάσταση τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ὕννι (ἀλέτρι). Τὸ ἀλέτρισμα τῆς γῆς ἀπαντᾷ καὶ στοὺς ἀρχαίους καὶ σήμερα. Καὶ μεῖς ἔχουμε ἔθιμο ἀπὸ τέτοιο ἀλέτρισμα γιὰ νὰποφύγουμε τὰ κακὰ καὶ μάλιστα ἀρρώστειες ἐπιδημικές. Τὰ μοσχάρια πού σέρνουν τὸ ὕννι τὰ σκοτώνουν καὶ τὰ θάβουν βάζοντας καὶ στήλη πάνω στὸν τάφο<sup>2)</sup>.

"Ἐτσι στὴ γιορτὴ τῶν Καλογέρων παρατηροῦμε στοιχεῖα δράματος. Ἀποβλέποντας κυρίως στὴν κατάνυξη τοῦ ἀλειτρίσματος, παρατηροῦμε πὼς ἀπὸ τέτοιες τελετὲς βλάστησε τὸ δράμα. Στὸ ὑπαίθριο τοῦτο θέατρο ὑποκριτὲς εἶναι ὅλοι οἱ θεατὲς κρατημένοι ἀπὸ εὐσέβεια κευλάβεια. Καὶ στὸ Εὐκάρου τῆς ἴδιας ἐπαρχίας οἱ Κούκεροι ἢ Χούχουτοι παρουσιάζουν μιὰ ὁμοιότητα, γιατί καὶ κεῖ ντυλόγονταν μὲ τραγίσια δέρματα<sup>3)</sup>, τριγύριζαν τὰ σπίτια, χόρευαν στὶς αὐλές, ἔπαιρναν δῶρα καὶ κεράσματα, γίνονταν ὁ βασιλέας καὶ ἀνεβαίνοντας πάνω σάμάξι, πού σέρνονταν ἀπὸ παιδιὰ, φέρνονταν στὴν ἐκκλησιά. Ἐκεῖ ὁ λαὸς χωρίζονταν σὲ παντρεμένους καὶ μὴ, πού προσπαθοῦ-

1) Θρακικὴ Ἐπετηρὶς 1897 σ. 172.

2) Βλ. Δελτίο Ἱστορ. Ἐθν. Ἐταιρ. τόμ. Δ', πραγματεία Ν. Πολίτη.

3) Θρακικά, τόμ. ΙΒ', Ἰ. Μαγκριώτη σ. 328.



σαν νὰ τὸν τραβήξουν μὲ τὸ μέρος τους. Ἐσπερνε σιᾶρι δίνοντας εὐχές, τέλος ρίχνονταν στὸ ποτάμι, ἀπὸπου βγαίνοντας, ξεντύνονταν τὰ δέρματα καὶ φοροῦσε τὰ δικά του. Τὸ ἔθιμο ἦταν μαγγάνευμα γιὰ βροχὴ καὶ ἀποτελοῦσε ἐν' ἀπομεινάρι τῶν Saturnalia πού εἶχαν χαραχτῆρα γεωργικό, ὅπως παρὰδέχεται ὁ Wissowa, ποῦγραψε γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ θρησκεία. Τὰ Saturnalia κράτησαν ὡς τὸ μεσαίωνα <sup>1)</sup>).

Τὰ ἔθιμα λοιπὸν τῶν ἀναστεναγίων καὶ τῶν καλόγερων παρέχουν τὰ στοιχεῖα πού ἀναπτύχθηκε τὸ δράμα καὶ ἀναντίρρητα ἀπὸ τὰ ἔθιμα αὐτὰ καταδεῖχεται ὅτι καὶ τὰ παλιὰ εἶχαν μέσα τους δραματικὰ στοιχεῖα κῆξακολουθοῦσαν νὰ ζοῦν κῦστερα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ δράματος ἀπὸ εὐνόητο λόγο, δηλαδὴ ὅταν τὸ δράμα παίρνοντας τὴν τέλειά του ἀνάπτυξη καὶ ἄλλο σκοπὸ καλλιτεχνικό, ἀπομακρύνθηκε πάρα πολὺ ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ σκοπὸ του.

Γιαὐτὸ καὶ σιὴ Θράκη βάσταξαν τὰ ἔθιμα αὐτὰ ὡς τίς μέρες μας κιὼς τὸν ἔκπαιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Τουρκία, γιὰτ' εἶχαν σκοπὸ νὰ κατορθώσουν μὲ τὴν κανονικὴ ἐπανάληψη τῶν πράξεων τοῦ Θεοῦ τὴν ἐξιλέωση καὶ τὸ τράβηγμα τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ. Τὰ ἔθιμα ἔχουν σκοπὸ νὰ παρὰσχουν τὴν ἀνταπόδωση ἀπὸ μέρος τοῦ Θεοῦ. Καὶ σιὴν τελετὴ τῶν Καλογήρων ἐπιδιώκεται τὸ ἴδιο.

1) Συναξάρι ἀγίου Δασύλλου τοῦ 1α' αἰῶνα.

## Γ' ΤΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑ <sup>1)</sup>

Ἡ Ἐπαρχία Λιτίτης μὲ τὸ Ὁρτάκιοι πρωτεύουσά του, μεταξὺ Ἄρδα καὶ Ροδόπης σήμερον ἐκβουραγίσθηκε. Ἔχει παραδοθῆ ἀπὸ τὸν Γουίλσονα στὰ 1918 στοὺς Βουργάρους. Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος γνωρίζοντας ἐλάχιστα καὶ ἐλάχιστα διαφωτισμένος γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς περιοχῆς, ἀφῆκε ἀδιαμαρτύρητα νὰ καθῆ ἡ Ἑλληνικώτατη ἐπαρχία κὶδ Ἑλληνισμὸς τῆς νὰ σκορπισθῆ στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἑλληνισμὸς αὐτὸς περιέσσωσε μέσα στοὺς αἰῶνες τὸ ἑξάσιο ἔθιμο τοῦ Κριτῆ τοῦ Βέη «τὰ Δημήτρια» κατὰ τὸν μακαρίτη Ροδόσιον, πὸν τὸ περιέγραψε: Τὸ ἔθιμο ἐτελοῦνταν τακτικώτατα μέχρι τοῦ 1912. Ἐχάθηκε κῆσβησε ἔκτοτε καὶ μᾶς μένει ἓνα πλούσιο λαογραφικὸ κείμενο καὶ θαυμαστὸ στὴ σύνθεσή του καὶ τὴν ἐκτέλεση, ὅπως θὰ τὸ δῆ ὁ ἀναγνώστης παρακάτω. Εἶναι μιὰ συμβολικὴ ἀγροτικὴ γιορτὴ μοναδικῆς ἀξίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰναστενάρια ἔχουμε καὶ ἄλλες ἑορτὲς πανάρχαιες μὲ περιεχόμενον συμβολικόν, πὸν ὄντως ἀποτελοῦν φαινόμενα λαογραφικὰ πανάρχαια καὶ ἀξιολογώτατα καὶ ἀξια πολλῆς σπουδῆς καὶ μελέτης. Ποιὸς θὰ ἐπίστευε ἀκούοντας ὅτι στὴ σημερινὴ Θράκη ὑπάρχουν ἑορτὲς ἀγροτικῆς συμβολικῆς, πὸν ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὴ βαθειὰ πανάρχαια περίοδο τῆς ζωῆς τῶν Θρακῶν, πὸν στὸ κύλισμα τῶν αἰῶνων παρέμειναν ἀτόφιες καὶ αὐτούσιες <sup>2)</sup>.

Στὸ Ὁρτάκιοι Ἀδριανουπόλεως, ἐτελοῦντο τὰ Δημήτρια ἢ ὁ Μπέης (ὁ ἄρχοντας τῶν σκύλων). Ἡ γιορτὴ αὐτὴ στὸ Κιγίκι, τὸ Ἑλληνικὸ προάστειο τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἔπαιρνε ξεχωριστὴ σημασίαν καὶ πανηγυρίζονταν μὲ ἐξαιρετικὴ λαμπρότητα καὶ μὲ ἐπικρατέστερο στοιχεῖο τὸ Διονυσιακόν <sup>3)</sup>. Στὸ Ὁρτάκιοι ἔπαιρνε ἡ γιορτὴ αὐτὴ ὅλων διόλου χροιά διάφορη. Οὔτε μεθύσματα, οὔτε σκύλοι, οὔτε ὕβρεις καὶ βωμολοχίαι καὶ πειράγματα, ὥστε ὁ χαρακτήρας τῆς ἑορτῆς νὰ εἶναι μᾶλλον Διονυσιακός. Στὴν ἐπαρχία Λιτίτης εἶχε τὸ ἔθιμον ἄλλο συμβολισμὸ. Ἐωρταζότανε σεμνά, μὴ τὴ σοβαρότητα καὶ ὅλη τὴ μυστικοπαθῆ μεγαλοπρέπεια τῶν παλιῶν τελετῶν καὶ ἑορτῶν, καὶ συνοδεύονταν μάλιστα μὲ ἀγῶνες, χωρὶς βέβαια νὰπολείπουν καὶ μερικῆς διονυσιακῆς ἐκδηλώσεις, ὅπως τὸ στεφάνωμα τοῦ *Κριτῆ*, οἱ *ἀκόλουθοι* καὶ οἱ *ἀράπηδες*, πὸν μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀρχαῖος θίασος τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὸν Πᾶνα, τοὺς Σατύρους καὶ τὶς Μαινάδες, πὸν περιέτρεχε τὶς Θρακικῆς πεδιάδες καὶ κάμπους.

Τὸ βασικὸν στοιχεῖον αὐτὸ τὸ ἔθιμο τῆς Θράκης ἦταν τὸ *ἔργωμα τῆς γῆς καὶ ἡ σπορά τῆς*. Ἡ ὅλη πλοκὴ περιστρέφονταν στὸν ἀλληγορικὸν συμβολισμὸν, τῆς βλάστησης καὶ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν ἑορτῶν τῆς Δήμητρας

1) Δυστυχῶς δὲν ἐσώθησαν σχεδιάσματα τῶν ὑποκριτῶν τοῦ ἔθιμου, πὸν θὰ μᾶς ἦταν πολὺτιμα στὴ μελέτη μας, γιὰ τὴν παρυσιατικὴν κατανόησίν του.

2) Βλέπε περιγραφή Ν. Ροδόσιου στὸν Γ' τόμον τῶν Θρακικῶν.

3) Ὅπως ἐγὼ ἐσημείωσα στὰ Θρακικὰ τόμα. Β' σ. 429.



πού ἦταν ἡ προστάτιδα τῶν δημητριακῶν καρπῶν, μάλιστα τοῦ σιταριοῦ καὶ τῆς εὐφορίας τῆς γῆς, ἀπὸ τὸ Διόνυσο. Γιαυτὸ καὶ τὸ ἔθιμο τοῦτο, συμβολίζει ἑορταστικὰ στοιχεῖα τῆς Δήμητρας, πού τελοῦνταν στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνοιξιάτικης σπορᾶς καὶ γιαυτὸ καὶ ὠνομάσθησαν Δημήτρια <sup>1)</sup>).

Τὸ ὄλο τοῦτο ἔθιμο εἶχε τρία στάδια: Τὸ *προπαρασκευαστικό*, τὴν *πομπή*, καὶ τὸ *τελετουργικό*.

Τοῦ προπαρασκευαστικοῦ τρία ἦταν τὰ κύρια πρόσωπα, πού κινούνταν καὶ δραῦσαν σύγχρονα μὰ καὶ ξεχωριστά. 1) Ὁ *Μπέης* <sup>2)</sup> τὸ κυριώτερο πρόσωπο τῆς ἑορτῆς ἀντιστιχώντας πρὸς τὸν ἀρχαῖο Χορηγό, γιατί μὲ ἑξοδὰ του γίνονταν ἡ γιορτῆ. 2) Ὁ *Κριτής*, 3) οἱ *Ἀράπηδες*.

1) Ὁ *Μπέης*. Τὸν Μπέη ὑπεδύετο ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐγκριτοὺς γεωργούς, πού τὸν ἐξέλεγαν στὸ τέλος τῆς ἑορτῆς. Μὲ τὸ ἔβγα τοῦ ἡλίου ντυνότανε τὰ καλύτερά του φορέματα καὶ συμπαραστατούμενος μὲ 3—4 ὑποτακτικοὺς τοὺς *«παραστεκάμενους»* ἀνέβαινε σὲνα ἀμάξι πού τῶσερναν δυὸ βώδια. Στὰ πόδια του ἔβαζαν μιά, ὅπως τὴν ἔλεγαν, *«κουνουμιά»*, (δηλ. πλοῦτος, ἀγαθὸ, οἰκονομία <sup>3)</sup>). Ἡ οἰκονομία αὐτὴ εἶταν ἓνας δίσκος μπακιρένιος καὶ μεγάλος (τὸ λεγόμενο σινί) πού εἶχε πάνω μιὰ πῆττα ἀλειμμένη, μὲ ἀβγὸ καὶ στολισμένη μὲ ἀμύδαλα. Ἐπίσης ἔβαζαν πιλάφι, κουσκοῦσι (κρέας ὄχι γιατί εἶταν νηστεία) λαχανοτουρσὴ μένα πρᾶσο ὄρθιο καὶ βαρακωμένο, μὲ τὸ πάνω μέρος σχισμένο στὰ δυὸ, χαλβὰ σπιτικὸν ἢ σαραγλί, τρία μῆλα, τρία πορτοκάλια βαρακωμένα, καὶ ἓνα μπουκάλι κρασί. Ἡ *κουνουμιά* αὐτὴ συμβόλιζε τὴν εὐτυχία καὶ τ' ἀγαθὰ τῆς γῆς, πού ἀπελάμβανε ἡ ἀνθρωπότης χάρις στὴ θεά, πού εὐφόρευε τὴν καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν, καὶ πού ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γι' αὐτὴν γινότανε ἡ γιορτῆ τούτη. Τῆς πομπῆς προπορευότανε ἡ γκάιντα καὶ ὁ Μπέης γύριζε τίς συνοικίες. Κάθε σπίτι εἶχε ἔτοιμο ἓνα πιάτο μὲ λίγο σάρι ἢ κριθάρι καὶ καλαμπόκι ἀκόμα καὶ μένα νόμισμα στὸ μέσο—ὅποιοδήποτε. Ὅταν ὁ Μπέης ἔφθανε στὰ σπίτια ἔπαιρνε τὸ πιάτο καὶ τὸ μὲν νόμισμα τῶρριχνε σὲναν κουμπάρῳ καὶ κόνον-

1) Λογία ἐπινόηση τοῦ συγγραφέα, ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι ἡ γιορτῆ ἐδῶ εἶναι κοσμιώτερη καὶ σκοπὸ ἔχει τὴν καλοχρονιά, τὰ σπαρτά, πρώτη φροντίδα τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, λέγει ὁ *Κ. Ρωμαῖος*. (Βλ. Ἄρχ. Θρ. Θησ. ΙΑ' σ. 92).

2) Ὁ κ. Ροδόινος. (ΙΓ' τ. Θρακ.), δίνοντας τὴν ἐρμηνεία τῆς λέξεως λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἡ λέξις εἶναι τοιρκικὴ δηλοῦσα ἀξίωμα, βαθμόν, τίτλον. Ἐκ τούτου καὶ τὸ ὄλον ἔθιμον *Μπέης*. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη τοῦ ἐθίμου θὰ προῆλθε φρονοῦμεν, ἀπὸ μετάφραση ἀντίστοιχη, ἄλλοτε ἐλληνικῆς ὀνομασίας ἴσως τοῦ *χορηγός*, τοῦ *Ἀρχων* τῆς ἑορτῆς τῶν ἀγῶνων, καὶ τοῦτο γιὰ ἱκανοποίηση καὶ κολακείαν τῶν Τούρκων ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀκόμη μετὰ τὴν κατὰκτησιν χρόνους, οἱ ὅποιοι παραχωροῦντες τὰ προνόμια εἰς τὸ Γένος ὑπέσχοντο συγχρόνως νὰ σεβασθῶσι καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα αὐτοῦ. Εἰς Δίτιτσαν ἐλέγετο βασιλιάς».

3) Κουνουμιά=οἰκονομία. «Πολλὰ φαγιά, λέγει ὁ Ρωμαῖος, φροῦτα, κρασί, φροντισμένα καὶ καλοβαλμένα, εὐλογο εἶναι νὰ ὀνομάζοντ' ἔτσι».

τας τὸ σταυρό του ἄρχιζε νὰ σπέρνει σὺλα τὰ σημεῖα δίνοντας εὐχές, «πουλὺ στάρ', πουλὺ κριθάρ' πουλλὲς νύφες, —στὰ σπίτια πὺν εἶχαν ἀγόρια, πουλλὰ κέρδη—στὸν καταστηματάρχη, καὶ διάφορες ἄλλες εὐχές. Τὸ δὲ ὑπόλοιπο τοῦ πιάτου τὸ ἀδειαζαν οἱ παραστεκάμενοι μέσα σὲ σακιά, πὺν εἶχαν στὰ μᾶξι πίσω. Πολλὰ σπίτια πρόσφεραν καὶ μαντήλια, τσεβρόδες, ὑφάσματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, πὺν κρεμοῦσε ὁ Μπέης σὲνα τόξο, τοποθετημένο στὸ ζυγὸ τοῦ ἀμαξιοῦ καὶ πὺν γέμιζε ἀπὸ τέτοια δῶρα. Ὑστερα τὰ δῶρα αὐτὰ τὰ μοίραζαν στοὺς νικητὲς τῶν ἀγώνων. Μαὺτὸ τὸν τρόπο ὁ Μπέης περιέτρεχε τίς συνοικίαις ἕως τὸ ἀπάγευμα.

2. Ὁ **Κριτής**. Σύγκαιρα μὲ τὸν Μπέη ἄρχιζε νὰ κυκλοφορῇ καὶ ὁ Κριτής. Αὐτὸς περιέτρεχε στὴν ἀγορὰ καὶ τὰ συνοικιακὰ καταστήματα. Ἐβγαίνει ἔχοντας τὴν γκαίντα μπροστὰ νὰ παίζη, καβαλλάρης, φορώντας ἓνα μαῦρο ράσο, ὅπως καὶ οἱ Τούρκοι ἱεροδικαστὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σκέπασμα χαρτένιο στὸ κεφάλι κωνικὸ, στολισμένο μὲ χάρτινα λουλούδια, γένια μακρὰ ἀπὸ προβιά, κομπολόγι στὰριστερὸ χέρι ἀπὸ καρούλια καὶ τσιμπούκι μακρὸ μὲ λουλά, πὺν μέσα ἀντὶ καπνὸ ἔκαιαν συνήθως ἄχερα καὶ στὸ δεξιὸ χέρι κρατοῦσε ραβδί. Ἄν καὶ τὰ φορέματά του ἦταν τέτοια, ὅμως ἐνέπνεε σοβαρότητα, τὸ δὲ ὕφος του ἦταν σοβαρὸ κέπιβλητικὸ, ἀνάλογο μὲ τὸ ὑπόδηγμα πὺν ἀνελάμβανε νὰ ἀσκήσει κείνη τὴν ἡμέρα. Ἦταν ἓνας πραγματικὸς κριτής.

Γύρω του εἶχε 8—10 ὑπασπιστὲς, πὺν ὁ ἓνας ἔφερε τᾶλογό του καὶ ἔφερε τὸν φάλαγγα (φύλακα), τρεῖς τέσσαρες μοίραζαν μικρὰ χαρτάκια (εσκερέδες) ἄδειες κυκλοφορίας, οἱ δὲ λοιποὶ, σὰν ὄργανα ἐκτελεστικά, ἔπιαναν τοὺς κυκλοφοροῦντας δῆθεν δίχως ἄδεια ἢ τάχα κείνους πὺν ἔφταιξαν σὲ κάτι καὶ τοὺς παρουσίαζαν στὸν Κριτὴ. Ὁ Κριτής κατὰ κανόνα κατεδίκασε σὲ πρόστιμο, πὺν ἀμέσως τὸ πλήρωναν. Κεῖνος πὺν δυστροποῦσε ἢ ἐναντιώνονταν τὸν ἔβριζε στὸν φάλαγγα, δηλαδὴ τὸν σήκωναν, περνοῦσαν τὰ πόδια του στὸν φάλαγγα καὶ τὸν παρουσίαζαν μπροστὰ στὸν καδῆ, ὅπου τὸν ἤλεγχε μὲ λόγια τσουχερά, τὸν παρατηροῦσε, τὸν ἐρράβδιζαν στὸ τέλος λέγοντας **δν-σεκίξ**, δηλαδὴ δεκαοχτώ, ἐνῶ τὸν χτυποῦσε μὲ μιὰ βιτσιά. Ἔτσι περιτρέχοντας τὰ καταστήματα, ἤλεγχε τὰ βάρη καὶ τὰ μέτρα τους, σὺλους δὲ ἔβαζε ποινές, πὺν τίς πλήρωναν πρόθυμα οἱ τιμωρημένοι.

Ἡ δικαιοδοσία τοῦ Κριτῆ τὴ μέρα κείνη ἦταν ἀπεριόριστη. Καβαλλάρης πῆγαινε σὲ ἐπίσκεψη τοῦ μητροπολίτη, τοῦ Δήμαρχου καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντες καὶ στρατιωτικούς, πὺν τοὺς φορολογοῦσε ὅλους. Κανεῖς δὲ μποροῦσε νὰποφύγη τὴν ποινὴ τοῦ Κριτῆ κείνη τὴν ἡμέρα καὶ ἂν δὲν ραβδίζονταν ᾤφειλε νὰ πληρώσει. Δικάζοντας διεκῆρυττε πῶς τὸ «δεσμεῖν καὶ λύειν σήμερα, τὸ δίκαιο καὶ τᾶδικο εἶναι στὰ χέρια μου». «Πολλοὶ Ἕλληνες λέγει ὁ κ. Ροδόσιος διὰ νὰ ἐκδικηθῶσιν ἄλλους ἢ καὶ Τούρκους, ὑπαλλήλους τοὺς ὑπεδείκνυον εἰς τὸν Κριτὴν καὶ ἐπλήρωναν διὰ νὰ ραβδισθῶσιν. Καὶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μίαν τοιαύτην τιμωρίαν κανεῖς



δὲν ἠδύνατο ἀποφυγή, ὅσον ὑπῆρχεν ὁ πληθῶνων. Τὰ ὄργανα τοῦ Κριτῆ ἦσαν ἀμείλικτα. Τοὺς συνελάμβανον καὶ φεύγοντας. Πολλάκις ἐφηρομόζοντο καὶ ἀντεκδικήσεις. Καὶ ἦτο τοῦτο συμφέρον, διότι ἐπλούτιζε τὸ κοινὸν ταμεῖον <sup>1)</sup>». Ὁ Κριτῆς ὅπως ὁ Μπέης ἐγύριζε περίπου ὡς τὸ ἀπόγευμα.

3. **Ἀράπηδες.** Ἦταν τέσσαρες. Εἶχαν τὸ πρόσωπό τους μαυρισμένο ὀλότελα μὲ καπνιά, ἔφερναν ὡς σκέπασμα στὸ κεφάλι καλπάκια χαμηλὰ μαῦρα καὶ ἀντὶ φούντας μιὰν ἀλεπονουρά πίσω, μιὰ προβιά γιὰ ρούχο, στὴ μέση δὲ κρεμασμένα 3—5 κουδούνια, ποὺ ὅταν ἔτρεχαν, ἤχοῦσαν δαιμονιώδικα. Πανταλόνια φοροῦσαν τὰ **ποτούρια**, ντόπια χοντρά, καὶ ἀντὶ παπούτσια **τσαρούχια**. Στὸ δεξιὸ χέρι βαστοῦσαν πλατύστομο ξύλινο σπαθὶ (γιαταγάνι) καὶ στὰριστερὸ **ρόπαλο** τοπουζλίδικο, δηλ. μὲ χοντρὸ ῥόζο στὸ ἄκρο. Αὐτὴ, ἦταν ἡ «σκευὴ τους». Ὑπῆρχε καὶ πέμπτο μέλος τοῦ θιάσου. Ἡ **Κανδίνα**, δηλ. ἕνας ἄντρας μὲ γυναίκεια φορέματα, ἕνα φακιόλι κόκκινο, ἀναδεμένο σὲ σχῆμα μαμουκι, ἕνα φόρεμα ὡς τὰ πόδια, ἐπίσης κόκκινο, μὲ πούλιες, ζώνη στὴ μέση καὶ μισάνοιχτο τὸ στήθος. Εἶχε τὰ μάγουλα βαμμένα κατὰ κόκκινα, στοὺς κρόταφους τσιμισίρι ἀντὶ λουλούδια, καὶ στὰ χέρια κρόταλλα (ζήλια). Οἱ κινήσεις του ἦταν γυναικεῖες ὀλότελα. Οἱ Ἀράπηδες ἔβγαιναν συνοδεία μὲ γκαίντα τὴν ἴδια ὥρα μὲ τὸν Μπέη καὶ Κριτῆ, περιτρέχοντας τὶς συνοικίαις καὶ τὴν ἀγορὰ καὶ φωνάζοντας νταχούμα—νταχούμα <sup>2)</sup> Καὶ ἀκονίζοντας πρὸς ἐκφοβισμό τὰ σπαθιά, ἔπιαναν τοὺς πολίτας καὶ τοὺς φορολογοῦσαν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους. Σύγχρονα πρόσεχαν μὴ κανεῖς πειράξει ἢ φιλήσει τὴν Κανδίνα. Καὶ αὐτῶν ἡ κυκλοφορία τελείωνε τὸ ἀπόγευμα. Μετὰ τὸ μεσημέρι τὰ μαγαζεῖα κλειοῦσαν, ἔπαιναν οἱ ἐργασίαις, κιόλοι παιδιὰ, μεγάλοι μικροί, μαζεύονταν στάλῶνια, θέση μὲ ὑψώματα γύρω ἀμφιθεατρικὰ καὶ πολὺ κατάλληλα γιὰ τὴ γιορτῆ. Τότε κατέφθαναν ἐκεῖ ἕνας κατόπιν ἀπὸ τὸν ἄλλο, ὁ Μπέης, ὁ Κριτῆς, οἱ Ἀράπηδες, καὶ ἔως ὅτου ἀρχίσει ἡ πομπή, οἱ δυὸ τελευταῖοι φορολογοῦσαν (μάζευαν πάσσα) κείνους ποὺ δὲν φορολογήθηκαν. Ὁ Μπέης τοποθετιοῦταν σὲ μέρος περίοπτο, στρωμένο μὲ ψάθες, περιτριγυρισμένος ἀπὸ τοὺς πιδὲ ἔγκριτους γεωργοὺς καὶ ἄλλους προύχοντες, ποὺ ἔφερναν καὶ δῶρα διάφορα στὸν ἐρχομό τους.

4. Ἡ **πομπή** ἀκολουθοῦσε ὡς ἐξῆς: Τὴν ὥρα ποὺ ὁ κόσμος μαζευτότανε στὸ μέρος ποὺ εἶπαμε, στὸ σπίτι τοῦ Μπέη μαζεύονταν ὅλοι οἱ συγγενεῖς, φίλοι καὶ γείτονές του, ποὺ ἡ Μπέγαινα φορεμένη τὰ γιορταστικά της, φιλόφρονα τοὺς περιποιούνταν. Ἐκεῖ εἶχε ἐτοιμὴ ἄλλη **κουνουμιὰ** τοποθετημένη στὸ μέσο τοῦ δωματίου μεγαλύτερη καὶ πλουσιώτερη ἀπὸ τὴν πρωτινὴ τοῦ Μπέη, ποὺ τὴν ἔτρωγαν στὸ διάστημα τῆς περιφορᾶς του. Σ' ὠρισμένη

1) Βλ. Θρακικά ΙΓ' τ. σ. 315

2) Ἴσως, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ κ. Ροδόινος ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ *ντοκούμα*—μὴν πειράξης, μὴν ἐγγίξης.

ώρα κατέφθαναν οἱ ἀράπηδες μὲ τὴ γκαίντᾶ τους, καὶ μὲ τὴν Μπέγαινα μεγαλύτερα στὸ μέσο, καὶ μὲ τὴ Κανδίνα μπροστὰ φορτωμένη τὸ δίσκο (τὴν κουνουμιὰ) στὸ κεφάλι, ξεκινούσαν γιὰ τάλωνια.

Στὸ δρόμο προσκολλώνταν καὶ ἄλλοι, αὐτοὺς ἀκολουθοῦσαν καὶ ἀκόμα ἄλλοι κῆτσι, ὅταν ἔφθαναν στάλωνια, ἢ πομπή, μὲ τὴ συμβολικὴ *κουνουμιὰ* <sup>1)</sup> στὸ μέσο, παρουσίαζε ὄγκο μεγαλύτερο κι ἀνάλογο τῶν παλαιῶν πομπῶν. Ἐκεῖ ἡ Κανδίνα ἀπέθετε τὴν *κουνουμιὰ* μπροστὰ στὸ Μπέη κι ἀποτραβιούνταν καὶ ἡ Μπέγαινα μὲ τὴ δική της ἀκολουθία ἔπαιρνε μιὰ θέση περίοπτη πάνω ἀπὸ τὸν Μπέη <sup>2)</sup>.

5. *Τὸ τελετουργικό.* Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐφορτῆς ὁ Μπέης καλοῦσε τὸν Κριτὴ καὶ τὸν ἐρράβδιζε στὰ πόδια, σημάδι ὅτι πιά ἡ δικαιοδοσία του τελείωσε μετὰ τὸ ράβδισμα.

Τώρα ὁ Μπέης μὲ συμπαραστάτες πολλοὺς γεωργοὺς καὶ ἀγρότες, κατέβαινε στὸ μέσο τοῦ ἀλωνιοῦ, ὅπου βρισκόνταν ἔτοιμο ἓνα ἄροτρο—τὸ *ἀλέτρι—ὄννι*. Ἀντὶ βώδια ζεύγονταν δυὸ ἀραπάδες καὶ τοποθετώντας τὴν Κανδίνα στὸ μέσο τοῦ ζυγοῦ, στὴ σαῖτα πάνω ποὺ ἔξειχε, ἄρχιζε νὰ ὀργώνη τὴ γῆ. Σὲ παλαιότερη ἐποχὴ ἔκαμναν καὶ θυσία κριαριοῦ, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι «*ἔθνον πρὸ τοῦ ἀρότρου*». Οἱ ἄλλοι δυὸ σπαθοφόροι ἀράπηδες προφύλαγαν τὸν Μπέη νὰ μὴ πέση ἢ νὰ μὴ τὸν ρίξη κανεὶς, γιὰτὶ ἐπίστευαν ὅτι τὸ πέσιμό του τὴν ὥρα τῆς σπορᾶς προμνηνοῦσε κακὴ σοδειά. Καὶ ὁ ἴδιος ἀκόμα, συστρέφοντας πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του τὸ ξύστρο τοῦ ἀρότρου, ὑπεράσπιζε τὸν ἑαυτὸ τοῦ ἀπὸ ἓνα τέτοιο πέσιμο. Ἐπρεπε δὲ νὰ ὀργώσῃ 3—4 ἀβλάκια. Ὑστερα ἄρχιζε ἡ σπορά.

Παίρνοντας ὁ Μπέης στὴν ἀριστερὴ του ἀγκαλιὰ ἓνα *σινίκι*, δηλ. δοχεῖο ξυλένιο ποὺ μετροῦσαν τὰ γεννήματα ( $\frac{1}{4}$  τοῦ κοιλοῦ 6 ὄκ. περίπου) γεμάτο μὲ σιτάρι, ἄρχιζε νὰ σπέρνει στὸ ὀργωμένο μέρος. Στὸ σπάρσιμο πάνω προφύλαγαν τὸν Μπέη οἱ ἀράπηδες καὶ ἡ κανδίνα μὴ τὸν ρίξουν κάτω, γιὰτὶ ὅλοι οἱ γεωργοὶ μαζεύονταν γύρω του, καὶ φρόντιζαν ἀποφεύγοντας τὰ χτυπήματα τῶν ἀράπηδων, νὰ τὸν ρίξουν κάτω, μὲ σκοπὸ νὰ πέση ἀπὸ τὰ χέρια του τὸ σινίκι. Ἡ προσπάθεια διαρκοῦσε καὶ ἡ παρατάσή της κρατοῦσε σὲ μιὰ λαχτάρα κι ἀδημονία ὅλους. Πολλοὶ χτυπιούνταν, πληγώνονταν, μὰ τέλος πεύχαιναν νὰ ρίξουν τὸ Μπέη, ὅποτε ἔφευγε ἀπὸ τὰ χέρια του τὸ σινίκι. Τότε κύτταζαν νὰ δοῦν ποιά θέση ἔπαιρνε μὲ τὸ πέσιμό του. Ἄν ἔπεφτε *ἀνάσκελλα* ἔλεγαν ὅτι σήμαινε εὐφορία, ἂν *πλαγιαστὰ* μέτρια σοδειὰ καὶ ἂν *μπρούμυτα* πείνα καὶ κακὴ χρονιά. Ὅπως βλέπουμε σημειώνεται μιὰ ἀγωνιώδης προσπάθεια νὰ νακαλύψουν καὶ νὰ ἐξηγήσουν τὰ μυστικὰ τῆς γῆς. Ἐσεὶ τελείωνε τὸ τελετουργικὸ σημεῖο τῆς τελετῆς ἔξω ἀπὸ

1) Ἐχομε καὶ στὸ ἀρχαῖο λαϊκὸ ἔθιμο ἓνα σωστὰ ἀνάλογο μὲ τὴν ἐφορτὴ τοῦ Ὀρτάκιοι καὶ τὴν κουνουμιὰ. Κ. Ρωμαίου Ἀρχ. Θρησ. τ. ΙΑ' σ. 91.

2) Βλ. Ἀρχ. Θρησ. ΙΑ' σ. 94 Κ. Ρωμαίου.



ἓνα μέρος πού γίνονταν στό τέλος τῶν ἀγῶνων, κατὰ τήν πάλη, καί ὁ Μπέης ἀποτραβιούνταν στήν ὠρισμένη του θέση.

6. Κιᾶρχιζαν οἱ *ἀγῶνες*, μέ τοὺς ἑλλανοδίκες καί κριτές. Ἀπό τήν σύνθεσή τους συμπεραίνουμε ὅτι ἦταν οἱ ἀγῶνες τὸ *ἀρχαῖο πένταθλο*, πού διασώθηκε ὡς τίς ἡμέρες μας ὡς συστατικό σημάδι τῆς ἐφορτῆς τῆς σπορᾶς μέ ἐλαφρῆς ἐλλείψεις καί ἀσήμαντες παραλλαγές, ὅπως ἀκριβῶς καί στήν ἀρχαιότητα, ὁπότε κάθε γιορτὴ τὴν ἀκολουθοῦσαν καί ἀγῶνες.

Πρῶτο ἀγώνισμα ἦταν τὸ *πήδημα*. Πηδοῦσαν «στή μιὰ» καί «στὶς τρεῖς». Δεύτερο τὸ *λιθάρι*. Ἐρριχναν τὴν πέτρα, ὅπως ἔλεγαν. Τρίτο ὁ *δρόμος*. Σαυτὸν ἔτρεχαν οἱ Ἀράπηδες καί ἡ Κανδίνα. Ἐτρέχαν τρεῖς φορὲς κιῶχι ἀπὸ μεγάλη ἀπόσταση, νικήτρια δὲ ἔβγαινε ἡ τελευταία, γιατί πάντα εὔρισκε τρόπο νὰ ξεγελάσῃ τοὺς πρώτους. Ἄν λάβαιναν δὲ μέρος καί ἄλλοι, τότε γίνονταν *ἱπποδρομίες* πού ἀπὸ ἄλλες λαϊκῆς πανηγύρεις μῆκαν στᾶγώνισμα τοῦ δρόμου. Τέταρτο ἀγώνισμα ἦταν ἡ *πάλη*<sup>1)</sup>. Στὸ πάλαιμα τοῦτο πάλευαν πολλὰ ζεῦγη παλαιστῶν. Τελευταία πάλευε ὁ Ἀράπης μέ τὴ Κανδίνα, πού τὴν νικοῦσε κοπιάζοντας πεισματικά. Τὴν ἔρριχνε ὑπτιὰ, καθόταν πάνω τῆς μέ τρόπο καί στάση τέτοια, ὥστε νὰ καταφαίνεται ὅτι ἔμεινε αὐτὴ ἔγκυος. Ἐνας δηλαδὴ παραστατικώτατος συμβολισμὸς τῶν φυσικῶν σχέσεων, ὅπως λέγει ὁ Ἡσίοδος στὴ Θεογονία Δήμητρος καί Ἰασίωνος, τοῦ μόνου θνητοῦ ἔραστοῦ τῆς «μετὰ τοῦ ὁποίου συνελθοῦσα αὐτὴ εἰς ἀγρόν τρεῖς ὄργωθέντα, ἐγέννησε τὸν Πλοῦτον», πού τὸν θεωροῦσαν τὸν πρῶτον σπορέα τῆς γῆς ἢ καί αὐτῶν ἀκόμη τῶν σχέσεων Διονύσου καί Κόρης<sup>2)</sup>.

Στοὺς νικητῆς τῶν ἀγῶνων ὁ Μπέης μοίραζε ὡς ἔπαθλα μαντήλια, ὑφάσματα καί ἄλλα ἀντικείμενα ἀπὸ κεῖνα πού εἶχαν προσφέρει στό γῦρο του ἢ εἶχαν φέρει στὴ γιορτὴ διάφοροι γεωργοὶ καί προύχοντες. Χρήματα ποτὲ δὲν ἔδιναν γιὰ βραβεῖα. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει: «Οἱ Ἕλληνες περὶ ἀρετῆς τοὺς ἀγῶνας ποιεῦνται καί οὐχὶ περὶ χρημάτων». Ἐτσι ἔφθναν στό χορὸ, τὸ ἐπιστέγασμα ὄλων. Τὸ σεμνὸ συρτὸ χορὸ, πού τὸν χόρευαν ἄντρες καί γυναῖκες καί μέ μεγαλύτερη προθυμία ὅταν τὸ πέσιμο τοῦ σινικιοῦ ἐσήμεαινε εὐφρορία. Τὴν ὥρα τοῦ χοροῦ μοιράζονταν ἡ *κουνουμιὰ* ἀπὸ τὸν Μπέη στοὺς ἐπιτελεῖς γεωργοὺς καί γίνονταν ἡ ἐκλογή τοῦ νέου Μπέη γιὰ τὴν ἐρχόμενη χρονιά. Στὴν ἐκλογή φρόντιζαν ὁ ὑποψήφιος νᾶναι ἀπὸ τοὺς εὐνλόηπτους γεωργοὺς. Καί μόλις ἐξευρίσκονταν τὸ κατάλληλο πρόσωπο καί τοῦ δίδονταν ὁ τίτλος — ἔπρεπε δὲ νᾶναι παρόντας — σηκώνονταν ὁ παλιός, κρατώντας χρυσὸ μῆλο, καί τὸ ἐνεχειρίζε στο νέο γιὰ σύμβολο τῆς ἐξουσίας, πού τοῦ μεταβιβάστηκε. Καί φιλώντας ὁ νέος τὸ χέρι τοῦ παλιοῦ ἔπαιρνε τὸ μῆλο.

1) Τὸ πάλαιμα στὴ Θράκη ἦταν θέαμα διαδεδομένο. (Βλ. Θρακικά ΙΖ' σελ. 197—98 πάλαιμα).

2) Βλ. Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Ἐθναυροῦ, τόμος ΙΑ', σελὶς 93.

“Ολα αὐτὰ τὰ σύμβολα εἶχαν τὴ σημασίαν τους<sup>1)</sup>. Τότε ἀμέσως πιά ὁ Μπέης ἔδινε τὸ σημάδι πὼς ἡ γιορτὴ ἔληξε. Οἱ ἀράπηδες κάμνοντας θρόνο με τὰ σπαθιά τους καὶ φορεῖο, τὸν κάθιζαν πάνω καὶ συνοδεία ἀπδλους τοὺς γεωργούς, τοὺς προὔχοντες καὶ τὸ πολὺ πλῆθος, με τὶς γυναῖκες, τὸν ὠδηγοῦσαν στὸ σπίτι του χωρὶς νὰ πατήση τὸ ποδάρι του στὴ γῆ, με τὴν ἴδια ἐπιβλητικότητα τῆς πομπῆς. Στὸ ἀνάκτορό του πανηγύριζαν. “Ολος ὁ κόσμος μαινόβγαινε στὸ σπίτι του, κερνιόνταν κεῦχονταν στὸ νέο ἄρχοντα.

“Ὡς τὰ μεσάνυχτα κρατοῦσε ἡ γιορτὴ, ὁπότε τυπικὰ ἔληγε. Τὰ Δημήτρια αὐτὰ καὶ ὑπὸ τὶς χειρότερες συνθῆκες πάντοτε γίνονταν καὶ οὐδέποτε ἀνεβλήθησαν. Γίνονταν ἀνεπιπῶς, γιατί θεωροῦνταν συνυφασμένα μαὐτὴ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ λαοῦ καὶ ὡς ἱερὰ παρακαταθήκη διατηρήθηκαν ἀλώβητα ἐπὶ αἰῶνες, γιατί μέσα τους περιέκλειναν ὅλη τὴν ἀρχαιότητα, γιατί μαὐτὰ ἀναζοῦσε ὅλο τὸ ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ πνεῦμα, καὶ μαὐτό, σὰν μένα συνεκτικὸ κρῖκο, τὸ μῆμα αὐτὸ τῆς Θράκης ἦταν ἀρρηκτα συνδεδεμένο. Καὶ ὅλα αὐτὰ ὡς τὸ 1912, μέχρι τῆς μεταναστεύσεως, ὁπότε ἡ περιοχὴ αὐτὴ περιῆλθε στοὺς βορείους γείτονες μας τοὺς Βουλγάρους.

“Ὁ Ροδόινοσ ἀναφέρει κένα χαρακτηριστικὸ ἔθιμο τῆς ἡμέρας αὐτῆς τῶν Δημητρίων<sup>2)</sup>. “Ἔθιμο κοινωνικὸ. Τὴ γιορτὴ παρακολουθοῦσαν ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως. Ξεχωριστὰ δὲν ἔπρεπε νὰ λείψουν ἀπ’ αὐτὴν οἱ οἰκογένειες, πού τὰ κορίτσια τους εἶταν ἀρραβωνιασμένα. “Απαραίτητα ἔπρεπε νὰ μὴ λείψουν οἱ ἀρραβωνιασμένες ντυμένες με τὰ πασχαλινὰ τους. Τὴ μέρα τούτη τὰ πεθερικὰ καὶ οἱ συγγενεῖς πρόσφερναν μέσα σὲ μεγάλα μαντήλια τῆς Βιέννης ὡς δῶρα *σιμήτια*. Οἱ ἀρραβωνιασμένες παίρνοντάς τα χειροφιλοῦσαν. Τὰ σιμήτια τὴν ἄλλη μέρα μοιράζονταν στοὺς συγγενεῖς.

“Απὸ τὴν ὅλη σκιαγραφία τῶν Δημητρίων αὐτῶν ὁ καθένας ἡμπορεῖ νὰ σχηματίσῃ μιὰ ἀναμφισβήτητη γνώμη, πόση ἀξία ἔχει ἡ Θρακικὴ λαογραφία καὶ πόσο ἀξίζει τὸ ἔργο της νὰ ἐξαρθῆ ὡς πατριωτικὸ καὶ ἐθνικὸ. “Ἡ ἐξέτασιν τῶν παρομοίων φαινομένων τῆς ζωῆς τῶν Θρακῶν ἐκτὸς τῆς ἀναμφισβήτητης γιὰ τὴν ἐπιστήμη ὠφέλειας, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ καὶ τὰ σημεῖα τῆς ψυχικῆς ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, πού μάταια καὶ κακὰ ἀγωνίζονται νὰ ἐπικρατήσουν καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῶν ἄλλων γειτόνων ὡς φυλὲς ἐπικρατέστερες. Εἴμεθα πλια ψυχικὰ τόσο συγγενεῖς, ὥστε οἱ ἔριδές μας πάνω στὸ πρόβλημα τῶν ἐθνολογικῶν ὀρίων, εἶναι μιὰ καθαρὰ μανία καὶ παραφροσύνῃ.

1) Βλ. Κ. Ρωμαίου. ‘Αρχ. Θρ. Θεσ. τόμος ΙΑ’ σ. 93.

2) (Βλ. Θρακικά ΙΓ’ τ.).





#### Δ' ΟΙ ΠΙΤΕΡΑΔΕΣ

Στὸ Σαμακόβι κωμόπολις στὴ Στραντζά πάνω, τέσσαρες ὤρες μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ὑπῆρχε ἀκραιφνῆς Ἑλληνισμός<sup>1)</sup>. Ἦταν μιὰ ἀκρόπολις τῆς Ἐν. Θράκης. Τὸ χωριὸ μὲ τὸ σλαβικὸ τοῦ ὄνομα σημαίνει Σιδ-ροχῶρι, γιατί ἐκεῖ ὑπῆρχαν μεταλλεῖα, ποὺ τὰ ἐκμεταλλεύτηκαν καὶ τὸ Κράτος τὸ Ὀθωμανικὸ καὶ ξένες Ἐταιρεῖες, ὡς ποὺ ἀχρηστεύθηκαν. Ὡς κι αὐτὸς ὁ Βιζυηνὸς ὠνειρευτήκε νὰ ιδρύσῃ ὄμιλο μεταλλευτικῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς τρέλλας του. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου εἶταν ἔξυπνοι, ἐργατικοί, ἀνεκδοτολόγοι, κερᾶτοι πάντα, ἐλευθερόστομοι, ἀστεῖοι, παλλικάρια—ποὺ πάλαιψαν νικητὲς μὲ τοὺς Βουλγάρους πάντα—καὶ πατριῶτες ἀνεκτίμητοι. Πολλὰ ἔχουν γραφῆ γι αὐτοὺς καὶ στὰ Θρακικὰ καὶ στὸ Ἀρχ. Θρ. Θησαυροῦ. Εἶχαν ποιητικὴ διάθεση ἐξαιρετῆ, ἡ ζωὴ τους πλημμυρισμένη ἀπὸ τὶς παραδόσεις πανάρχαιας ἐποχῆς τοὺς καθιστοῦσε δεισιδαίμονες, εἴρωνες μὰ καὶ πιστοὺς τηρητὲς τῶν παραδόσεων. Ἡ ὀμιλία τους γλαφυρὴ καὶ ἐκφραστικὴ, παραστατικὴ καὶ γεμάτη μουσικότητα. Μιλοῦσαν μὲ ζωντάνια καὶ ποιητικὴ διάθεση, γι αὐτὸ καὶ τὰ τραγούδια τους, τὰ δίστιχά τους, τὰ σκώμματά τους δηκτικὰ πολὺ καὶ τὸ τραγοῦδι τους ἀποτελοῦν ὅλα πλούσιο μεταλλεῖο λαογραφικόν. Ἐκεῖ ψηλὰ ἀνέπαφα μᾶς περιέσωσαν τὶς δύο γιορτές—τὰ δύο τους ἔθιμα, ποὺ τόσο ἀξίζουν νὰ τὰ γνωρίσῃ τὸ πανελλήνιο τοὺς Πιτεράδες καὶ τοὺς Σεϊμένηδες, καὶ ποὺ ἀνήκουν στὸν ἴδιο κύκλο τῶν ἀγροτικῶν ἑορτῶν τῆς Ἐν. Θράκης.

Τὰ δύο ἔθιμα (Θρακικὰ, ΙΓ', σ. 386 κ. ε) τὰ περιέγραψε ἀνώνυμα κάποιος Θραῖ ἀπὸ τὸ Σαμάκοβο. Στὸν πρόλόγόν του σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Διάφοροι ἑορταί, ἔχουσαι ἴσως σχέσεις μὲ τὰς ἀρχαίας Διονυσιακὰς τοιαύτας, ἐτελοῦντο εἰς μερικὰ χωριά τῆς Ἐν. Θράκης, ὡς τ' Ἀναστενάρια, Πιτεράδες, Χούχουτοι. Τὰ μὲν Ἀναστενάρια παρέμειναν μέχρι τοῦ 1910 εἰς διάφορα χωριά τῆς περιφερείας Ὀργάς, Κωστή, Προδίβο, Πινακά, Ἅγιο Ἰωάννη κλπ., οἱ δὲ Πιτεράδες εἰς Τρουλιὰ, Σαμόκοβο καὶ οἱ Χούχουτοι εἰς Ἅγ. Στέφανον». Παρατάσσει σύγκαιρα στὴ δευτέρα σελίδα τῆς μελέτης του

1) Τώρα οἱ Σαμοκοβιανοὶ ζοῦν στὰ Σχοινιά (Τζαμπάς - Τσιφλικ) κοντὰ στὴν Κομοτινή καὶ ζοῦν μὲ τὴν γεωργίαν καὶ χτηνοτροφίαν.

(Βλέπε Σαμοκοβιανὰ στὰ Θρακικὰ, ΙΓ' τόμος, ΙΕ' τ. σ. 394, ΙΣ' τ. σ. 211, ΙΖ' τ. σ. 188 κ. ἐξ.).

δύο σκίτσα τοῦ θιάσου τῶν δύο ἐθίμων ἀπὸ χέρι λαϊκοῦ ἐπιδέξιου ζωγράφου, μιὰ ἀπόμακρη σκιά τῆς παρατάξεως τῶν μελῶν του, ὅπως σχηματίζεται ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐξοδὸν του, πού τὰ παραθέτουμε γιὰ τὸν ἀναγνώστη.

Ὁ Δημ. Πετρόπουλος στὰ Λαογραφικὰ Σαμακοβίου<sup>1)</sup> ὁμιλεῖ γιὰ τὴν Πιτεροδευτέρα γράφοντας: «Ἔτσι ὀνομάζουν τὴ Δευτέρα μετὰ τὴν Κυριακὴ τῆς πρώτης ἀποκριᾶς. Ἦταν ἡμέρα τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας, τῆς χαρᾶς, τοῦ γλεντιοῦ, τῶν ὀργίων. Γυναῖκες καὶ ἄνδρες συμμετεῖχαν στὴ γιορτὴ αὐτῇ, χωρὶς ἢ ἐλευθεροστομία νὰ πειράξῃ κανένα. Μερικοὶ νέοι ἔβαζαν στολὴ τσολιά ἄσπρη, κεντημένη. Στους ὤμους ἔρριχναν τσεβρέδες καὶ στὸ κεφάλι φοροῦσαν τσεμπέρια (φακιολίτζδαι). Χόρευαν μὲ τὴ γαῖδα, τραγουδοῦσαν, βωμολοχοῦσαν. Αὐτοὶ εἶταν οἱ λεγόμενοι «Σεῖμένηδες». Ἄλλοι νέοι ντύνονταν μὲ παλιὰ φουστάνια ἄσπρα, στὸ κεφάλι ἔβαζαν προβιές (βούργιες), φοροῦσαν κινκᾶτα ζουνάρια καὶ κρεμοῦσαν κουδούνια καὶ σκορδορομαθιές. Κρατοῦσαν στὰ χέρια ξύλα μακριά, ἔκαναν διάφορους κορδακισμούς, τραγουδοῦσαν, χόρευαν, βωμολοχοῦσαν, ἐπίεραζαν. Αὐτοὶ εἶταν οἱ λεγόμενοι «Πιτεράδες». Ἡ ἡμέρα αὐτὴ ἦταν ἀργία. Τὸ εἶχαν καλὸ γιὰ τὴν ὑγείαν νὰ χορέψουν ὅλοι, χωρὶς νὰ γίνετα ἑξαίρεση γιὰ τίς γυναῖκες, πού δὲν εἶχαν πάντοτε αὐτὸ τὸ δικαίωμα».

Οἱ Πιτεράδες, ἀποτελοῦν ἄλλη γιορτὴ λαϊκὴ, τῆς Δευτέρας τῆς Τυρινῆς, πού κι' αὐτὴ ἔχει σχέση μὲ τίς πανάρχαιες Διονυσιακὰς γιορτές, Γινότανε στὴν Τρουλιά<sup>2)</sup> καὶ στὸ Σαμακόβι, χωρὶς τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, ὅπως τ' ἀναστενάρια στὸ Κωστή, Μπροντίβο, Πινακά, Ἅγι Γιάννη κ.λ.π.

Τοὺς Πιτεράδες γιόρταζαν τὴ Δευτέρα τῆς Τυρινῆς ὡς ἐξῆς: Σχηματίζονταν ἕνας ὄμιλος μετεμφιεσμένων, πού ἔβαφαν τὰ πρόσωπά τους μὲ φουῦμο ἢ ἄσπρη σκόνη,<sup>3)</sup> καὶ φοροῦσαν γυναίκια φορέματα τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Ἡ ἐπίσημη τελετὴ τῆς ἐνδυμασίας γίνονταν σ' ὄρισμένο μέρος. Πρὶν ντυθοῦν προμηθεύονταν τ' ἄστεια μέσα, πού θὰ προξενοῦσαν νέα πρόοδο στὸ ἔθιμο.

Ὁ *πρῶτος* πού ἔβγαине μπροστὰ στὸ κόσμον, βαστοῦσε στὰ χέρια μακρὸν δόρυ, πού εἶχε στὴν ἄκρην κρεμασμένο ἕνα κουρέλι, βουτηγμένο σὲ νερὸ ἀκάθαρτο τὴ *σφούγγια*. Στὴ ζώνη του ἔφερε μεγάλο ξύλινο μαχαῖρι καὶ σ' ἀριστερὸν κρατοῦσε ἕνα βωδινὸ κέρατο, σὰν αὐλό, πού ἔβγαζε φωνὴ ὀξεῖα καὶ στριγγλὴ. Στὴν ἐμφάνισή του τὰ παιδιά φώναζαν δυνατὰ καὶ τὸν ἐπλευφημοῦσαν μὲ κραυγὰς καὶ τσιριές.

Ὁ *δεύτερος* πού ἔβγαине κατὰ σειρὰ ἦταν ὁ *κουδουνᾶς*, μὲ τὰ με-

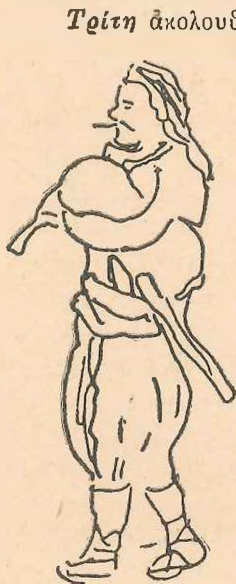
1) Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. Ζ' σ. 163—164. Πιτεροδευτέρα στὸ Σαμακόβο.

2) Τρουλιά, βλ. Θρακικὰ ΙΖ' σ. 218.

3) Ὁ θιάσος λέγεται Πιτεράδες ἀπὸ τὰ πίτουρα πού σκόνιζαν τὸ πρόσωπό τους, ὅπως μὲ βεβαίωσε Σαμακοβλῆς καὶ πιστεῖται κι' ὁ Κ. Ρωμῆος, Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 97.



γάλα λογῆς - λογιῶν κουδούνια. Αὐτὸς πήγαινε πρῶτος στὴν πομπή χορεύοντας ἐπίτηδες, ὥστε ν' ἀκούγονται ὅσο μπορεῖ πλιότερο τὰ κουδούνια, καὶ νὰ διαλύνη τὸν κόσμο. Στὸ κεφάλι του ἔφερε κέρατα τράγου.



Ὁ γκάϊδατζής

**Τρίτη** ἀκολουθοῦσε ἡ **γκαΐνια**. Αὐτὴ παίζοντας ἐρρῦθμιζε τὸν συνηθισμένο σκοπὸ (τὸν πιτεράδικο), ποὺ δὲν ἔλλαξε σὺν τῇ διαδρομῇ τῆς πομπῆς. **Τέταρτα** ἔβγαιναν τὰ **μποχ-τσαλίκια**. Στὰ κεφάλια τους ἔφεραν εἶδος κανίστρων (πανέγια), φτιαγμένα μὲ κατώτερο χορτάρι, ποὺ εἶχαν μέσα τους τὰ νυφικὰ **νιουζένια**, δηλαδὴ τὰ δῶρα κιἀκολουθοῦσε ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύφη. Ὁ γαμβρὸς μὲ τὸ μουστάκι στριμμένο κρατοῦσε ἀρμάθα ἀπὸ καρούλια, ἡ δὲ νύφη (ἄντρας καὶ αὐτὴ) μετεμφιεσμένη σὲ γυναίκα) εἶχε τὸ πρόσωπό της βαμμένο κόκκινο καὶ συμπερπατοῦσε, κορδωμένη καὶ τσιτωμένη, ἀκουμπώντας στὸ μπράτσο τοῦ παράγαμβροῦ της, ποὺ κρατοῦσε στιμμένη λεμονόκουπα. Τὴν ὅλη πομπὴ κλειοῦσαν τὰ προικιά τῆς νύφης, φορτωμένα στὸ γάϊδαρο: ράκη, «ξεξιγαρισμένα» μαξιλάρια, ποὺ ἕνας κοντὸς μὲ τὴ γκλίτσα διαρκῶς τὰ ξεσκόνιζε λέγοντας: — «Πίσω μασκαράδες σκόν'στετε τὰ προικιά τῆς νύφης, ποὺ ἔχουσε τὸ βλέμμα της νὰ τὰ κεντίση».

Ἡ πομπὴ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, ἔκαμνε γῦρο κέρθανε πάλι στὸ ἴδιο μέρος. Σὲ κάθε σταθμὸ ἔβγαζαν λόγο καὶ προφήτευαν τὰ μέλλοντα καὶ παρίσταναν διάφορα κωμικὰ καὶ χυδαῖα. Ἀλίμονο ἂν κανεῖς παρεκτρέπονταν (ἄντρας ἢ γυναίκα). Στιχουρογοῦσαν — σὰν λαϊκοὶ ποιητάρηδες — γιὰ τὸν ἄντρα τὸ τραγοῦδι τὸ σχετικό, ὅτι ἔπρεπε νὰ πιάσει τὰ βουνά, νὰ φύγει ἀπὸ τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων, γιὰ δὲ τὴ γυναίκα νὰ κρυφτῇ στὸ σπῖτι χρόνια ὀλόκληρα. Τὰ τραγοῦδια τους ἦταν τολμηρά, συνταγμένα ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ποιητάρηδες, ποὺ ἦταν κοῖ γελωτοποιοὶ τοῦ χωριοῦ. Τέτοιος ἕνας ζῆ ἀκόμη στὴν Κομοτινὴ κοντά, ὁ λυράρης Γιώργης Γκόρες<sup>1)</sup>.

Νὰ ἕνα-δυὸ ποὺ μποροῦν νὰ ἀκουστοῦν :

Α' Σὰς παρακαλῶ γυναῖκες,	σὰ φιλήσω παντρεμένη
νὰ μὲ βάλετε στὴ μέση	τὴν πληρώνω τὴν καημένη.
νὰ φιλήσω ποιὰ μ' ἀρέσει.	Σὰ φιλήσω καμιὰ χήρα
Σὰ φιλήσω κοριτσιάκι	τύχη πῶχει ἢ κακομοῖρα.
Ὡ τὸ χαρίζω ἕνα φλουράκι,	
Ἐνα ἄλλο πιὸ τολμηρό :	

1) Φωτογραφία Γ. Γκόρε βλέπε στὸ Ἀρχ. Θρ. Θεσ. τ. Ζ σ. 164.

Β' Τὸ λεμόνι ἔνε ἕνα  
 ἔλα κόρη πὲ τὰ μένα,  
 τὰ λεμόνια ἔνε δύο,  
 λαχταροῦσα νὰ σὲ διγιῶ,  
 τὰ λεμόνια ἔνε τρία  
 μαῦρα μάτια μαῦρα φρύδια,  
 τὰ λεμόνια τέσσερα,  
 βάσανα πόσ' ἔσυρα  
 τὰ λεμόνια ἔνε πένδε  
 τὰ καλὰ κορίτσια φαίνται,  
 τὰ λεμόνια ἔνε ἕξι  
 νέος βγήκε νὰ διαλέξη  
 (τώρα θέλει νὰ παντρεύει)

Γ' Τὸ Σταθί, τὸ Σταθί  
 δὲ βροῆκε τόπο νὰ σταθῆ.  
 Ἔκανε δυὸ λουντριγιά καρβούν'<sup>1)</sup>  
 καὶ τὶς τσορπατζήδες γουῶλ'<sup>2)</sup>  
 ἂ τις κἀν' σουργκούν' 1).

Τὰ ρυθμικὰ πειράγματά τους ἦταν κωμικά, λεπτὰ καὶ χοντρομμένα ποὺ μποροῦσαν νὰ προκαλέσουν δημηρικὰ γέλια καὶ χάχανα καρδιακά. Στὴ διαδρομὴ τῆς αὐτῆς ἢ πομπῆ καλοῦσε τὸ πλῆθος νὰ παρευρεθῆ στὴν τελετῆ, ποὺ θὰ γινότανε στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ.

Εἶναι ἀπερίγραπτα τὰ ὅσα γινότανε στὴν πλατεῖα στὸ κορυφωμα τοῦ πανηγυριοῦ. Ὑστερα ἀπὸ πολλὰς κωμικὰς σκηνὰς ὁ ἀρχηγός, περιτριγυρισμένος ἀπὸ ὄλους τοὺς μετεμφισμένους, ἀνέβαινε στὸ τραπέζι, προφήτευε τὸν καιρὸ, τὴν ἔσοδειὰ κι ἔδωχε τὰ κακὰ πνεύματα. Καὶ ἀκολουθοῦσαν οἱ Σειμένηδες.

τὰ λεμόνια ἔν' ἑφτὰ  
 ἄς τὰ εἶπαμε κι αὐτά,  
 τὰ λεμόνια ἔν' ἑννιά  
 γύρεψα γυναίκα νιά,  
 τὰ λεμόνια ἔνε δέκα  
 πῆρα ἔμορφη γυναίκα,  
 τὰ λεμόνια ἑνδεκα  
 περπατεῖ σὰν πέρδικα  
 τὰ λεμόνια δώδεκα  
 περπατεῖ ἀρχόντικα  
 τὰ λεμόνια δέκα τρία  
 τὰ βυζιά της κρούα - κρούα.

Δ' Ὁ Γεωργῆς ὁ Κοτρωνῆς  
 γάπα τὸ μουνὶ πολὺ  
 κι ἀπ' τὴ διαστρεμνιά τ'  
 . . καὶ τὴν πεθερά τ'.

Ε' Κι ὁ Διμηνιάκος μὲ τὸ μέστι  
 εἶδε τὴ Γονὴ καὶ χέστη.

1) Ἐξορία.





## Ε΄ ΟΙ ΣΕΊΜΕΝΗΔΕΣ

Οἱ *Σεΐμένηδες* ἦταν ἓνα εἶδος εὐζώνων. Ἀπὸ πολλὰς ἡμέρας μπροστά, ἀπὸ τῆς Δευτέρας τῆς Τυρινῆς, προμηθεύονταν ἀπὸ τὰ νοικοκυρόσπιτα τὰ χρειάζουmena γιὰ τὸ ντύσιμό τους. Φοροῦσαν ἓνα ἄσπρο πτυχωτὸ σουρωτὸ φουστάνι, μισοφούστανο καὶ μισοφόρια τῆς προίκας (τὸ τσεγίτσι), καμιζόλες ἄσπρες μὲ κάτασπρα μανίκια καὶ μπλέτες ραβδωτὲς στὶς πλάτες. Στὴ μέση φοροῦσαν δερμάτινη ἀρματοθήκη ἀπὸ τελατίνη, δλοκαίνουργια μὲ χρυσᾶ κομπιά, γεμάτη λογιῆς λογιῶ μαχαίρια, δίκωπα, σιλιέτα, κρομυδωτὲς κουμπούρες, ἄσημοκενημένες διμούτσινες πιστόλες κι ἀπὸ ἓνα καμπηλωτὸ γιαταγάνι κουλακλίδικο καὶ φιλιτσένιο, σκαλισμένα μὲ συντέφια καὶ πετράδια. Οἱ Πιτεράδες ἦταν τῆς κατώτερης κοινωνικῆς τάξεως, ἐνῶ οἱ Σεΐμένηδες ἦταν ὅλοι βοσκοὶ κι' ἀγελάρηδες. Ἔτσι στολισμένοι καὶ τοῦτοι μὲ τὰ παρδαλὰ χρώματα, γυρνοῦσαν, τὴν Δευτέρα τῆς Τυρινῆς, ὅλο τὸ χωριὸ καὶ τὰ νοικοκυρόσπιτα. Τοὺς κερνοῦσαν πελίνο (πικρὸ κρασί) καὶ τυρί. Ἦταν ἔθιμο, ποὺ ὅσο τυρὶ βρίσκονταν στοὺς κάδους καὶ σι' ἄσκιᾶ ἔπρεπε τὴν Τυρινὴ νὰ ξεθευτῆ, ἀλλοιωτικά θὰ τὸ πετοῦσαν τὴ Σαρακοστή, ποὺ νήστευαν αὐστηρῶς. Τὸ γιατρὸ ἀκόμα, ποὺ θὰ ὥριζε σιτὸν ἄρρωστο γάλα τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τὸν θεωροῦσαν «*φαραῶνο*» καὶ προτιμοῦσαν ὁ ἄρρωστός τους νὰ πεθάνη, παρὰ νὰ χαλάσῃ τὴ Σαρακοστή (νὰ μὴν ἀρτυθῆ). Γιαυτὸ ἔβλεπες ἀπὸ πολλὰ σπίτια νὰ τὸ μοιράζον σὲ δίσκους καὶ σὲ ἄσκιᾶ ἀκόμα, δίνοντας εὐχές: «Καὶ τοῦ χρόνου». Στὸν ὄμο οἱ Σεΐμένηδες ἔφερναν ὄπλα σουλητιάτα, σισανέδες, καβάλια, καρυοφίλια ἢ δίκανα. Τὸ χορὸ τὸν χόρευαν μὲ χάρη καὶ κατ' ἀνάστημα πιασμένοι. Ἦταν σοβαροὶ καὶ δὲν ἔλεγαν χυδαιότητες. Κρατοῦσαν τὴν τάξη καὶ παρενέβαιναν σὲ παρεξηγήσεις. Εἶχαν ἀκόμη δικαίωμα νὰ κομματιάσουν ἄνθρωπο τὴν ἡμέρα κείνη, χωρὶς νὰ τοὺς κάνουν δίκη. Γενικὰ δὲν γίνονταν ἔκτροπα καὶ καθέννας κρατοῦσε τὴ θέση του.

Μπροστὰ ἀπ' ὅλη τὴ πομπὴ πῆγαινε ἡ γκαίνια, ποὺ σκοπὸς τῆς ἦταν ὁ ἴδιος μὲ τὸ ντίλι—ντίλι, μ' ἓνα χρόνο ἀργό, καὶ ἀπὸ μακρὰ καταλάβαινες πὼς ἔρχονταν ἡ πομπή. Περνοῦσαν ἀπὸ τὸ Διοικητήριον, ὅπου χόρευαν πρὸς τιμὴν τοῦ Διοικητοῦ καὶ ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ εὔρισκε καιρὸ νὰ φωνάξῃ πολυχρονόντας τὸν «τσὸκ γιασασὶν ντοβλετιμιζ» καὶ ἔφευγαν πάλι χορευόντας καὶ σείοντας ἓνα χρωματιστὸ τσεβρὲ ἢ μαντήλι κεντημένο, ἀμέσως δὲ ἄλλαξε καὶ ὁ σκοπὸς ἀπὸ τὸ ντίλι—ντίλι στὸ «Μαύρη εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνά». Τότε πιά χαλνοῦσε ὁ κόσμος κιὅλοι φώναζαν μὲ παρατεταμένα ἔξῃ. Τὸ βράδυ παρέδιδαν τὰ κουστούμια καθαρὰ στὰ σπίτια ποὺ τὰ δανεί-

στηκαν και άρχιζε τὸ φαγοπότι ὡς τὸ πρωί. Ἔτσι τελείωνε ἡ γιορτὴ τῶν Σειμένηδων και τῶν Πιτεράδων.

Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἡ περιγραφή αὐτὴ μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα μιᾶς Διονυσιακῆς πομπικῆς γιορτῆς χάριν τοῦ λαοῦ, κωμικῆς μορφῆς και ἱστορικῆς. Στὴ γιορτὴ αὐτὴ ἐπέδειχεν ὁ θρακικὸς λαὸς ὅλα τὰ χαρίσματα, ποὺ εἶναι στολισμένους, σατυρικά, κωμικά, ποιητικά, σκωπτικά. Ὁ φανταχτερός τους νοῦς εὔρισκε ὅλα τὰ μέσα νὰ ἐνδύσῃ τοὺς μετέχοντας στὴν πομπή. Οἱ φορεσιές τους, τὰ βαψίματά τους, τὰ ὄργανα τῆς προσωπικότητος ποὺ ὑποκρίνονταν, τὰ λόγια, τὰ πειράγματα, ὅλα τὰ ἐφεύρισκαν μ' εὐκολία και χάρη και ἡ γιορτὴ ἔπαιρνε τὴ χροιά τῆς ὥρας, ποὺ χρειάζότανε. Οἱ λαϊκοὶ ποιητάρηδες, οἱ σατυρικοὶ, οἱ κωμικοὶ, οἱ δραματικοὶ, οἱ λυρικοὶ, οἱ ρυθμικοὶ, ὅλοι μὲ τὴν ἀνάλογο ψυχικὴ τους διάθεση πρόσφεραν ὁ καθένας τὸ μερίδιό του στὴν ἑορτὴ και προσπαθοῦσαν ν' ἀναδείξουν τὸ πρόσωπο ποὺ ὑποδύονταν.

Ἔτσι μέσα στὴ Θράκη — τὴν Νότιο — ξαναζοῦσαν πάντοτε και σὲ μέρες θλιβερῆς βυρειᾶς δουλειᾶς και μέρες μαύρης και σκοτεινῆς ἐποχῆς, οἱ «κατὰ παράδοση» πανάρχαιες τελετές τους, ποὺ κληρονομοῦσαν ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ και αἰῶνα σὲ αἰῶνα. Ἄλλοῦ τ' Ἄναστενάρια, ἄλλοῦ τὰ Διονύσια, ἄλλοῦ ἡ Σκυλοδευτέρα, ἄλλοῦ οἱ Σειμένηδες και οἱ Πιτεράδες, ἄλλοῦ τὰ Δημήτρια (ὁ Μπέης στὸ Ὁρτάκιοι), συμβολικὴ γιορτὴ, και μυστικοπαθῆς, ὅπως τὸ στεφάνωμα τοῦ Κριτῆ (Ἱεροδικαστῆ). Πάντα κάτι πολὺ συγγενικό μὲ τὴν ἀρχαία θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων Θρακῶν, ποὺ μετέδωκαν στοὺς Ἕλληνας και πῆραν ἀπ' αὐτοὺς ὅ,τι ταίριαζε στὶς θρησκευτικὰς τελετὰς και γενικὰ στὴ ζωὴ τους ἱκανοποιητικό και ἐξυπηρετικό. Οἱ τελετὰς αὐτὰς εἶχαν προνομιακὴ θέση μέσα στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Ὅταν κάποτε ἐμποδίστηκε ἡ τελετὴ τοῦ Κριτῆ και ἡ κυκλοφορία του, παρενέβηκε και ὁ Μητροπολίτης αὐτὸς ἀπαιτώντας νὰ δοθῆ ἡ ἐλευθερία τοῦ Κριτῆ ἐπὶ τῆ βάσει τῶν προνομίων τοῦ Γένους, διότι ἀπετέλει παράδοση και μέρος τῶν προνομίων. Ὁ Κριτῆς πῆγαινε καθ'αρχὰς στὸν Δεσπότη, στὸν Διοικητὴ, στὸν Δήμαρχο τὴ μέρα τῆς γιορτῆς και φορολογοῦσε τοὺς πάντες λέγοντας, ὅτι τὴ μέρα κείνη κρατοῦσε στὰ χέρια του «τὸ δεσμεῖν και λύειν, τὸ δίκαιον και τᾶδίκον».

Δὲν εἶναι βολετὸ ἐδῶ σὲ μιὰ μικρὴ ἱστὴρηση νὰ ἱστορηθοῦν λεπτομερῶς τόσα πράγματα και νὰ ἐξηγηθῆ ὁ βαθύτερος σκοπὸς τους. Ὅμως μὲ μιὰ ματιὰ ποὺ ρίξαμε μαζί, καταλαβαίνουμε πὼς οἱ Θραῖκες οὐδέποτε λησμόνησαν τὰ πανάρχαιά τους ἔθιμα, πὼς ποτὲ δὲν τὰ παραμελοῦσαν, γιατί τὰ θεωροῦσαν συνυφασμένα μὲ τὴ ζωὴ τους και τὴ λαϊκὴ τους ὑπόσταση. Τὰ διέσωσαν ἀκέραια και σὰν ἱερὴ παρακαταθήκη ἀλώβητα τὰ κράτησαν, γιατί μέσα τους κλειοῦσαν τὴν ἀρχαιότητα, γιατί μαυτὰ ἀναζοῦσε ὅλο τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα, ποὺ σὰν ἕνας συνδετικὸς κρῖκος συνέδεε Θράκη και Ἑλλάδα. Καὶ τώρα σκορπισμένοι ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα οἱ Θραῖκες σὰν ἔχασαν τὴν συνοχὴ και ὁμοιογένειά τους, δυσκολεύονται ὅπου εἶναι καταστημένοι νὰ



ἐκτελέσουν καὶ γιορτάσουν τὶς συνήθειές τους. Μόνη ἡ προσπάθεια τῶν Ἀναστενασίων, ποὺ ἐγίνε στὶς Σέρρες κοντά, στὴ Μαυροδάφνη τῆς Δράμας, στὴ Μελίκη τῆς Βερροίας καὶ στὸ Λαχανᾶ, ὅπου βρέθηκε καὶ ὁ Ἅγγ. Τανάγρας ἐρευνώντας κιαὐτὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ποὺ ὑπάρχουν μέσα στὶς συνήθειες αὐτῆς τῶν Θρακῶν, ξαναρχίζει εὐτυχῶς νάναζωντανεύη τὸ ἔθιμο τοῦτο. Ἴσως ὁ χρόνος ἐπαναφέρει τὶς συνήθειες αὐτῆς τὶς ὥραιες πάλι στὴν ζωὴ, γιὰ νὰ συνεχισθῇ ὁ «κατὰ παράδοσιν» βίος τῶν Θρακῶν, ποὺ τόσα θέλητρα καὶ τόση ἀξία παρουσιάζει.

### ΣΤ' ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΤΕΝΑΡΙΩΝ

Ὡς εὐτυχὲς συμπλήρωμα τῆς μελέτης, παραθέτουμε τὶς δυὸ μελωδίες τῆς λύρας, ποὺ συνοδεύουν στὸ χορὸ τῆς φωτιᾶς τοὺς ἀναστεναρῆδες.

#### Τῆς κ. Ἰουλ. Ἀργυριάδου

Α'

Ὁ Κων.σταν. τί. ὁ Κων.σταν.τί. νος ὁ μι. κρο-  
*συρτά*  
 .ός, ὁ Κωνσταντῆ. νος ὁ μι. κρός, ὁ μι. κρο Κωνσταν. τί. νος.

Ὁ Κωνσταντῆ ὁ Κωνσταντῆνος ὁ μικρὸς  
 Ὁ Κωνσταντῆνος ὁ μικρὸς - ὁ Μικροκωνσταντῆνος

Μικρὸν ντὸν εἶ' μικρὸν ντὸν εἶχ' ἡ μάνα ντου  
 Μικρὸν τὸν εἶχ' ἡ μάνα ντου μικρὸν τὸν ραβωνιάζει.

Μικρὸν ντὸν ἦ μικρὸν ντὸν ἦρθε μήνυμα  
 Μικρὸν τὸν ἦρθε μήνυμα στὸν πόλεμο νὰ πάη.

Νύχτα σελών', νύχτα σελώνει τ' ἄλογο  
 Νύχτα σελώνει τ' ἄλογο, νύχτα τὸ καλυβώνει.

Βάν' ἀσημέν', βάν' ἀσημένια πέταλα  
 10 βάν' ἀσημένια πέταλα μαλαματένιες λόθρες

B'

Χορός τῆς φωτιᾶς καὶ τοῦ πυροβαδίσματος  
Στεργίου Διαβανούδη

Χρόνος 4" λεπτά  
κάθε 4 μέτρα.



Κάτω στον Ἄγιο

Θόδρο, κάτω στον Ἄγιο

Θόδρο στον Ἄγιο κων. στάντινο

Ἐπαιδοε



Γ' 1)

Κάτω στὸν Ἁγιθόδωρο στὸν Ἁγικωνσταντῖνο  
 πανηγυρίζουν τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγικωνσταντίνου.  
 Δώδεκα δίπλες ὁ χορὸς δεκαοχτῶ μπαλαῖστρες  
 κι ὁ λύκος ἄρπαξε παιδι μεσ' ἀπὸ τὶς μπαλαῖστρες.

1) Βλ. Θερακικά τόμ. Α'. σ. 207-203. Δυὸ τραγούδια ἀναστεινάρηδων Πολυδώρου Παπαχριστοδούλου.

Δύο τραγούδια ἀναστεναρίων  
συλλογῆς Ἰππ. Μακρῆς ἰατροῦς

## Α'

- Πὰ σὲ πράσινο λειβάδι  
κάθονταν τὰ παλληκάρια,  
τὴν ἡμέρα τῶν καὶ πίνουν  
καὶ τὴ νύκτα κάνουν βίγλα.
- 5 Καὶ βιγλίζουν τοὺς διαβάτες,  
τοὺς ἐφέδες, τοὺς ἀγάδες,  
νάβρουν Τοῦρκο νὰ σκοτώσουν  
καὶ Ρωμιὸ νὰ ξεσκλαβώσουν.
- 10 κἔσερνε μιὰ ρωμιοπούλα.  
—Καλησπέρα παλληκάρια.
- Βρὲ καλῶς τὸν γέρω· Τοῦρκο.  
Δὲν μᾶς λὲς βρὲ γέρω· Τοῦρκο,  
ποῦ τὴν βρῆκες τὴ ρωμείσα ;
- 15 —Δῶκα γρόσια καὶ τὴν πῆρα  
καὶ φλουριὰ κι ἀγόρασά την.  
—Βρὲ γελᾶ σας, παλληκάρια,  
πὲ τὸ σπίτι μου μὲ πῆρε  
πὲ τῆς μάννας μου τ' ἀγγάλια.
- 20 —τὸ παιδί μου μέσ' τὴν κούνια,  
τὸ ψωμί μου μεσ' τὸ φροῦρο  
καὶ τὰ ροῦχα μου στὴν πλύστρα.

## Β'

- Ἄνάμεσα στὸ Μπέη· ὄγλου κι' ἀνάμεσα στὴ Πόλη,  
Κερά Βδοκιά πουλεῖ κρασί γιὰ τοὺς ἀνδρειωμένους.  
Κι' οἱ ἀνδρειωμένοι τῶπιανε κανεῖς δὲν πάγει πίσω <sup>1)</sup>  
[ἢ κανεῖς τους δὲν γυρίζει.
- Σὰν τ' ἄκουσεν ὁ Κωνσταντῆς σέρνει καὶ πάγει ἀτός του
- 5—Κερά Βδοκιά, βάλε κρασί κι' ἐμένα νὰ κεράσης.  
Βάνει κρασί μέσ' τὸ γυαλί φαρμάκι στὸ ποτῆρι.  
Τὸν Κωνσταντῆ δίνει νὰ πιῇ νά τονε φαρμακώση.  
Μ' αὐτὸς ἀπολογήθηκε κι αὐτὸν τὸν λόγο λέγει :
- Κερά Βδοκιά σιτὸν τόπο μου ἄλλο συνήθειο εἶναι
- 10—Τὸ πρῶτο πίν' ὁ κεραστής κι' ἀπὲ ὁ μουσαφίρης.  
Ἢ κερά Βδοκιά τὸ σήκωσε στὰ χεῖλη της τὸ βάνει  
Κι' ἀπὲ τὰ χεῖλη τῶχυσε ἀνάμεσα στὰ στήθη  
Καὶ τὸ φαρμάκ' ἦταν ἀψὺ καὶ σκάσαν τὰ βυζιά της.

1) Πλήρες τὸ τραγούδι Θρακ. Α' τ. σ. 207—208.



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στὴ μελέτη μας χρησιμοποίησαμε τὸ λαογραφικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὶς ἑξῆς πηγές :

- Ἐναστενάγια, Ἐρχ. Θρακ. Θησ. τ. Ε' σ. 128—141.  
 » Λαογραφία Α' τ. 343—45.  
 » Α. Χουρμουζιάδη, Βυζαντίς 1873.  
 » Σβορώνου Ν. Ἐρχ. Θρ. Θησ. Ζ' τ. σ. 365.  
 » Π. Παπαχριστοδούλου, Ἐλληνικὰ Γράμματα.  
 » Ν. Ἐστία. Διήγημα τ' ἄναστενάγια.  
 » Σταμ. Σταμ. «Ἀθηναϊκὰ Νέα», 25, 26, 27 Σεπτεμβρίου 1940 καὶ 5 Ἰουνίου 1940.
- Ἐναστενάγια, Γ. Ρούσσου, Μαυρολεῦκη Δράμας 5 Ἰουνίου 1940.  
 » «Μακεδονία» Θεσσαλονίκης τῆ 21 Μαΐου 1950.  
 » Κεραμοπούλου Ἄντ. Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. Θ' σ. 305.  
 » Θησαυρός, 9η Ἰουνίου 1946, ἀρ. τεύχ. 298, σ. 12.
- Ἐναστεναρίων ἐξήγησις Ἄγγ. Τανάγρα. Ἐθνος 1946, 5, 7 Σεβρίου. Δημήτρια, Θρακικὰ τ. ΙΓ' σ. 311—320. Ροδόινου Ν. Διονύσια, Θρακικὰ τ. Β' σ. 429.
- Ἡμέρα τῆς μπάμπως, Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. Γ' σ. 196—200.  
 Καλόγεροι, Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. ΣΤ' 282—84.  
 » Γ. Βιζυηνοῦ, Ἐβδομάς 1888 φ. 32—35.  
 » Dawkins, Journal of Hellenic Studies, 1906, XXVI.
- Κούκερος, Θρακικὰ τ. Α' σ. 454—457.  
 Κύλιγμα στὴν ἀνθρακία—πυροβασία—στὸ Σκοπὸ Ἀνατολικῆς Θράκης, Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 163.
- Ἡ Λαογραφία ἐν τῆ γενέσει τοῦ δράματος, Πολυδ. Παπαχριστοδούλου, Ἐρανιστῆς Σμύρνης 1911 σ. 732—42.
- Λατρεῖες στὴ Θράκη, Κ. Ρωμαίου, Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ'.
- Πιτεράδες, Θρακικὰ τ. ΙΓ' σ. 386.  
 Σεϊμένηδες. Θρακικὰ τ. ΙΓ' σ. 388  
 Σκυλουδευτέρα, Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. Ε' σ. 92—94.  
 Τζαμάλες, Ἐρχ. Θρ. Θησ. τ. ΙΑ' σ. 89.  
 Ψυχικαὶ Ἐρευναι, Ἄγγ. Τανάγρα, ἔτος 16ον 1940, τεύχη 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12 καὶ ὑπόμνημά του πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν.  
 Καὶ πληροφορίες γραπτῆς καὶ προφορικῆς τῶν ἰατρῶν κ. Ἰ. Καπί-

στρα, Ἴππ. Μακρῆ, Ὀδυσσ. καὶ Ἰουλίας Ἀργυριάδῃ τοῦ δημοσιογράφου Κ. Κουκκίδη καὶ τοῦ μαθητῆ Σωτ. Ἰ. Καπίστρα.

Δυστυχῶς πολὺ ἄργά λάβαμε εἶδησι γιὰ τὶς ἐξῆς μελέτες ἀπὸ τὸ φίλο κ. Δ. Γεωργακά, καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Σικάγου:

«Θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ ἰδῆτε γιὰ τὴ μελέτη σας γιὰ τοὺς Ἀνασιενά-  
ρια τὸ ἐξῆς βιβλίον: Carl—Martin Edsman, Ignis divinus. Le feu comme  
moyen de rajeunissement et d'immortalité: Contes, légendes, mythes  
et rites. Lund (Gleerup ἐκδότης) 1949=Skrifter utgivna av Vetenskaps  
—Societeten i Lund år. 34. Θὰ ὑπάρχη ἴσως στὴ Γεννάδειο ἢ σὲ μιὰ  
ἀπὸ τὶς ἀρχαιολογικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, π. χ. τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο.  
Στὴ σελ. 259 μιλεῖ καὶ γιὰ τὸ fire—walk σὲ νησιὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ μὲ πα-  
ραπομπὴν σὶν R. Fick, Der indische Weise kalanos und sein Flam-  
mentod (Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göt-  
tingen, phil.—hist. kl., N. F., Fachgr. III, Bd. 2), Göttingen 1938.

Ἄλλὰ ἐρμηνεῖς τοῦ βαδίζειν ἐπὶ πυρᾶς δίδονται στὸ βιβλίον τοῦ H.  
Price, A report on two experimental fire—walks, London 1936. (Uni-  
versity of London Council for Psychical Investigation. Bulletin II)».



ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- \*Αβδηρα 50, 51, 52  
 \*Αγγελική Χατζημιχάλη 209  
 ἅγιος Σοργός 290  
 ἅγιτιο χαρὸ 321  
 \*Αγριάνης (Ἐργίνης) ποταμὸς 336  
 ἀγυρμὸς 339  
 \*Ἀθηνᾶ Γαϊτάνου—Γιανιού 184  
 Ἄνως 75  
 ἀκολασία παννυχίδων 290  
 ἀλλαξζοντες χορευταὶ 303  
 Albert Dumont 103  
 ἄλλοι νεώτεροι ἱστορικοὶ 27  
 \*Ἀλτιναμάζης Ἄργ. 75  
 \*Ἀλτίνοφ 94  
 ἀμερόληπτος περιέργεια 40  
 Ami Boué 100  
 \*Ἀμηρᾶς Ἄφεντούλης 259  
 ἀμυδρὰ εἰκὼν ἑλληνικότητος 150, 151, 152  
 \*Ἀμφίων 29  
 ἀνοβίωση ἀναστεναρίων 308  
 ἀνολογία ἑλλην. πληθυσμοῦ 74  
 ἀνάπτυξις ἑλλην. ἐκπαιδεύσεως Ἐθράκης 82  
 \*Ἀναστενάγια 177, 178, 265, 272  
 \*Ἀναστεναρίων παραποίησις 312  
 \*Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ἢ Ἄνατ Ρούμελη 106  
 \*Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ἢ Βόρειος Ἐθράκη 145  
 \*Ἀνδριώτης Α. 183, 184  
 ἀνθοποιικιλτος ζυγὸς 342  
 ἀνθοῖσα περίοδος τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος 34  
 ἀνθρωπίνη ψυχροφobia 325  
 ἀνθρωπογεωγραφικὴ κατάστασις Ἀντικῆς Ἐθράκης 121  
 ἀξιοπιστία Χοιρμοιζιάδη 296  
 ἀξιώσεις Βουλγαρίας 132  
 ἀπάντησις Βουλύ ἀντιπροσωπίας 134  
 ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως νέων μοναστ. 70  
 ἀποδείξεις περὶ ὑπάρξεως Ἐθρακῶν 46  
 ἀπόδοσις γαιῶν 70  
 ἀποικισμὸς Ἐρετριᾶς 49  
 \*Ἀποστολίδης Μ. 188  
 ἀποτρόπαιον ἢ θεραπευτικὸν ἀσθνευῶν 203  
 ἀράπηδες 352  
 ἀργαλειὸ 209  
 \*Ἀργυριάδου Ἰουλία 322  
 ἄρθρον 48 συνθήκης Νεϊγὺ 129  
 ἄριος κορμὸς Πελασγῶν 23  
 \*Ἄριστηνὸς 204  
 \*Ἀρναούτωφ 292, 309  
 ἀρχαῖοι θεῶλλοι 25  
 ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη 48  
 ἀρχαῖο πένταθλο 354  
 \*Ἀρχεῖο Ἐθράκης 186, 187  
 \*Ἀρχεῖο λαογραφικὸ Λεξικοῦ 182  
 ἀρχικαλόγερος 341  
 ἀρχικὴ κοιτὶς λαῶν τινῶν 23  
 ἄσπρα ζεστά βράχια 289  
 ἄστικὴ ἰδιοκτησία 89  
 Atlas, Paris 1693 G. B. Nolin 13  
 αὐθαιρεσία ὀργάνων Τουρκ. διοικήσεως 97  
 αὐθεντικὰ γεγονότα καὶ ξένα μυστηρία 86  
 αὐθεντικὰ στοιχεῖα 87  
 αὐθεντικὴ ἔκθεσις 129  
 αὐτόχθονες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου 32  
 αὐτομῆτοι ἐθελονταὶ 326  
 ἀφήγησις Βιλλεαρδουίνου 73  
 ἀφοπλισμὸς 133  
 \*Ἀχμέτ Τζεβάτ πασᾶς 108  
 Βάβω (Μπάμπω) 337  
 βαλλίσματα 180, 181  
 Walsh R. 98  
 βάσεις δευτέρως ἀθηναϊκῆς συνομοσπονδίας 61  
 Vasile Crecu διάδοχος τούτου 241  
 βάσις διεκδικήσεων Ἐθράκης 90  
 Βελίκα 267  
 Bianconi 104  
 βιβλίον σοβαροφανῆς Παναρέτωφ 18  
 βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης 245  
 Βιζβιζαῖνα Δόμνα 75  
 Βιζυηνὸς Γ. 178, 179, 293, 333, 334, 335  
 Βιζύη 335  
 βικάριος τοῦ Μακροῦ Τείχους 63  
 Vignesnel 102  
 βιλαγέτιον Ἀδριανουπόλεως 108  
 Blanqui 98  
 Βλάσκαῖνα Ντίνα 328  
 Βλάσκου 316  
 Βογαζλῆς Δ. 188  
 βομβηκοτροφία 88  
 Βόρειος Ἐθράκη 76, 106  
 Βούλγαροι 19  
 βουλγαρικὸν στοιχεῖον 96, 106  
 Βουλγαρικαὶ χῶραι 10  
 βουλγαρικὰ ὄνειρα 157  
 Buxton Noel 136  
 Gavril Karanoff θρησκεία Ἐθρακῶν 5  
 γαλλικὴ πεζογραφία 73  
 Γαλλικὸν Λύκειον 226  
 γενναῖα δωρεαὶ 85  
 γενικὴ βιβλιογραφία τῶν διατριβῶν Ρούσου 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254

- Γερο-Δρακούλης 312  
 γεωγραφικὸν χαρακτῆρα 31  
 γεωγραφικὰ ἀποικίας 50  
 γεωγραφικὸς ὄρος 7  
 Γεώργιος Χρυσόγονος 260  
 Γιαβίσης Γεωργάκης 330  
 Γιαννοπούλου Μαρία 318  
 Jioga N. 228, 241  
 Giurescu K. 228  
 γκερντάνι 228  
 Γκέσωφ Ἰβάν 106  
 γκλαγκλάδες 346  
 Γκόρες Γεώργιος 358  
 γνώμη γεωλόγων 23  
 γραμμὴ Αἴνου · Μηδείας 107  
 Griesebach 99  
 Δανιηλόπουλος Παν. 303  
 Dawkins 265, 334, 335  
 δεκάτη ἐργασία Ρούσου 237  
 De la Barra 138  
 Δεληγιάνης Β. 187, 270, 294  
 Decharme 182  
 δεύτερος καλόγερος 341  
 δευτερεύοντες ἱστορικοὶ 40  
 δεύτερος βαλκανικὸς πόλεμος 122  
 δήλωσις Διαμάντη 135  
 δήλωσις Σόλσμπερν 147  
 Δημήτρια ἢ Μπέης 349  
 Δημοκρατία Κομοτινῆς 77  
 δημῶδες ἀνώνυμον ποίημα 257  
 δηώσεις καὶ ἐρημώσεις Θράκης 73  
 διάδρομος 129  
 διάσημοι ἄνδρες ἐξ ἐπιγαμίας Θρακῶν  
 καὶ Ἀθηναίων 53  
 διάσημοι Ἕλληνες καταγόμενοι ἐκ Θρά-  
 κης 53  
 διάφοροι στατιστικαὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς  
 Θράκης 95  
 διδάσκαλος Χαριζάνωφ 16  
 Dietrich Kul 234  
 Diefenbach 101  
 Διόνυσος λικνίτης 347  
 Διόνυσος ὁ περιγητῆς 22  
 δισθεμέλι (τὸ) 222  
 δοξάρι 338, 339  
 Δραγγούλη 316  
 Durpovo N., Ρώσος συγγραφεὺς 16, 105  
 δωρικὴ διδασκαλία καὶ ποίησις 28  
 Ἐαρινὸν ἡλιοστάσιον 292  
 ἔβρεννὺ (EFAPINON) 336  
 ἐγκατάστασις Πανλικιανῶν 69  
 ἐθιμοτυπικὴ πυροβολία 289  
 ἐθνολογικὴ ὕψις 127  
 ἐθνολογικὴ ἀνασκοπὴ 31  
 ἐθνογραφία κυρίως Θράκης 14  
 ἐθνογραφικὸς χάρτης Εὐρωπαϊκῆς Τουρ-  
 κίας 10  
 ἐθνογραφικὸς χάρτης Standford 104  
 ἐθνικὴ παλιγγενεσία 74  
 ἐθνογραφικὸς χάρτης ὀθωμανικῆς αὐτο-  
 κρατορίας 10  
 εἰσβολὴ Οὐννων 66  
 εἰσβολὴ Γότθων 65  
 Eisenhoffer L. 230  
 εἰς ἄνθρωπος, μία μέθοδος, μία σχολὴ 242  
 Ἐκατατος ὁ Μιλήσιος 37  
 ἐκλογικὴ συμφωνία 107  
 ἐκτοπισθέντες ἐκ Θράκης Ἕλληνες 81  
 ἐκστατικὴ κατάστασις 321  
 ἐκστρατεία Σιτάλκου 39  
 Ἑλλάνικος 45  
 ἑλληνικαὶ στατιστικαὶ 82  
 ἑλληνικὸς τρόπος τοῦ ζεῖν 54  
 ἑλληνικὴ γλῶσσα 56  
 ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπίσημος τῆς Θράκης 57  
 ἑλληνικὴ ἐπιρροή 55  
 ἑλληνικοὶ ὄρφικοὶ ὕμνοι 16  
 ἑλληνικὴ μετανάστευσις 110  
 ἑλληνικὸς χαρακτῆρ Θράκης 72  
 ἑλληνισμὸς ἐν Ρουμανίᾳ 236  
 ἑλληνικὴ φλέβα 117  
 ἔμβλημα κυψέλην 60  
 Ἐμμανουήλ Γ. 318, 320  
 ἐμπορικὸς ὁδηγὸς 88  
 ἐμπορικαὶ ἀγοραὶ 60  
 ἐνστικτῶν 324  
 ἔξαρχος Ἰωσήφ 104  
 ἐπαναστατικὸν κίνημα Ταγιάρ 78  
 ἐπανάστασις ἐν Θράκῃ κόμητος Φοιδερά-  
 των 68  
 ἐπαρχία Λιτίσης 349  
 ἐπαρχία ρωμαϊκὴ 62  
 ἐπιδρομὴ Βουλγάρων 69  
 ἐπιθετικὸς πόλεμος Κίμωνος 58  
 ἐπικοινωνία Ἑλλήνων καὶ Θρακῶν 49  
 ἐπίσημοι τουρκικαὶ στατιστικαὶ 96  
 Ἐπιστῆμη Ματθαίου 321  
 ἐπιστολὴ Ρωμανοῦ Κ. 297, 298, 299, 300  
 ἐπιστολὴ τοῦ Νεάγκωε 259  
 ἐπιστῆμων ὁ Ρούσος Δημοσθ. 245  
 ἐπιτροπεία Ἱστορίας τῆς Ρουμανίας 236  
 ἐπιστολὴ Mac Neil 136  
 ἐποπτεία 133  
 ἔργον ἐπιστημονικοφανές 16  
 ἐστερεῖτο εὐγλωτίας 247  
 εὐρήματα τῆς Θράκης 36  
 Εὐφορίων 26  
 Ἐφραίμ τοῦ Σύρου 232  
 ἑφταμηνίτικο 337  
 εὐχολόγιον 204  
 Ζαπτιέδες ἢ κουρουτζήδες 337  
 Ζάρα Σόφιας 292  
 Ζήτημα ἄλυτον 138  
 Ζήτημα Πομάκων 114, 115, 116, 117, 118  
 καὶ 119  
 Ζούνα 219  
 Ζουνάρι μετὰ τὴν κορῶνα 216, 217, 218, 219  
 Ζώνης ἀπυροφλεγούς 325  
 ζωτικοὶ χώροι τῆς Ἑλλάδος 141, 142,  
 143, 144



- ζωτικὸν ἔδαφος (vital space) 59  
 Ἦγεμὼν Βλάχων Μιχαήλ Γενναῖος 258  
 ἡ Ἑλλάς ἐδέχετο 133  
 ἡ ἑλληνική του καταγωγή 240  
 Ἡλιάδης Τσακιτζῆς 312  
 Ἡλιος (λεξικόν) 295  
 ἡ καθ'αυτὸ ἱστορία τῆς Θράκης 48  
 ἡ πεδιάς Ἀνατ. Ρούμελης 107  
 Ἡρόδοτος Ἀλικαρνασσεύς 37  
 Θάμυρις 29  
 Θεόδωρος Βαλασαμῶν 205  
 θεόληπτοις 307  
 Θεόπομπος 40  
 Θεόφραστος 41  
 θετικωτέρα πηγή 36  
 θεωρία περὶ Θρακῶν ὑπάρξεως 46  
 Θεουκιδίδης 39  
 Θρακικά παράλια 38  
 Θραῖκες—Πελαγοί 26  
 Θραῖκες βάρβαροι 30  
 Θραῖκες λαογράφοι 177  
 Θρακίδια, φρουροὶ θείας διδασκαλίας 28  
 Θρακικά 186  
 Θράκη Τουρκική 73  
 θρακικὸς φόρος 59  
 Θρακο—Μυσῶν 47  
 θρησκός, θρησκεία 31  
 Ἰβάν Γκέσωφ 106  
 ἱερός χορὸς 290  
 ἴδρυσις Ἀδριανουπόλεως 64  
 ἴδρυσις βουλγαρικῶν συνοικισμῶν 119  
 ἰδρυτικὸν φερμάνιον βουλγαρικῆς Ἑξαρχίας 114  
 Jury Venelén Ρῶσος μοναχὸς 15  
 ἴση πρὸς ἴσους 59  
 Ἱστορία Θράκης Κ, Κουρτίδου 5  
 ἱστορικὸς χάρτης Βουλγαρίας 8  
 Ἰωνικαὶ πόλεις 50  
 κάθοδος Θρακῶν 47  
 Καλόγηροι Βιζυνηοῦ 180  
 Καλόγεροι 333, 336  
 καλοχροινιά 293  
 Κάλφωφ 138, 139  
 Καμαριανοῦ Νέστωρ καὶ Ἀριάδνη 242  
 Καντακουζηνὸς Σερμπάν 226  
 Κανδίνα 352  
 Καπίστρας Ἰ. 294, 327  
 Καπίστρας Σ. 294, 310  
 Καπίστριας 334  
 καρμπόνι 222  
 Καρυοφύλλης Ἰ. καὶ τὰ ἔργα του 259  
 Κασὲ 318  
 καφτάνι 213, 214, 215  
 καταγωγή Πομάκων 118  
 κατάληψις λοιπῆς Θράκης 73  
 κατάλογος Θρακῶν λαογράφων 182  
 κατανομή βουλευτικῶν ἐδρῶν 107  
 κατάστισις ψευδαισθήσεως 321  
 Κατσιβελοὶ 337  
 κελτο-ἀρία φυλὴ τοῦ Βελγίου 15  
 κίνητρα 322  
 Κισσεύς 43  
 κόλλυβα 203  
 κονάκι 314  
 κορίτσια ἢ νύφες 337  
 κοσμήματα 223  
 Κούκεροι ἢ Χούχουτοι 347  
 κουνουμιά 350, 352  
 κουρμπάνι 201  
 κοιλὰς Στρουμῶνος 35  
 κοινήν τὴν προέλευσιν θρησκείας 28  
 κοινή καταγωγή Θρακῶν 25  
 κοινὸν Θρακῶν 64  
 κοινὰ ἱερά, κοινοὶ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες 56  
 κοιτῆς λευκῆς φυλῆς 23  
 κουσουλάριοι ἡγεμόνες ἢ πρόεδροι 63  
 Κουκίδης Κ. δημοσιογράφος 328  
 Κουμάνοι 20  
 κουντούρια 221  
 κράτος Σιτάλκου 60  
 Kretschner 48  
 Κριτῆς 351  
 Krumbacher 230  
 Κυβέλης λατρεία 336  
 κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Δάνεφ 77  
 Κυριακίδης Στίλπων 189, 300, 302  
 Κωνσταντινίδης Μαργ. 303  
 Κωστή 269  
 Λαβρένωφ γεωγράφος 192  
 Λαϊκῆς λατρεῖες στὴ Θράκη 179  
 Λάντζος Γιωργάκης 327, 328  
 Λαογραφικὰ σύμμεικτα 177  
 λατινοκρατία 70  
 Λατινοὶ ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι 41  
 Lejan 27, 103  
 λειψανα προϊστορικῆς ἐποχῆς 34  
 Le nom de Bulgare 18  
 λέξις Θράκη 23  
 Le plan de la Conférence de Con)ple 1876 11  
 Λίνος 29  
 Linnngman W. 293  
 Λιούρη Φατεινή 14, 32, 320  
 Litzica C. 231  
 Λουῖζος Οἰκονόμος 184  
 Λουλουδόπουλος Μιλτ. 183  
 Λυκόφρων 26  
 λυράρης 314  
 μαγουλίκα (ἡ) 222  
 Μαινάδες 289, 290  
 Μακεδονία Θεσσαλονίκης 294  
 Μακρῆς Ἰππ. Κ. ἱατρός 325, 365  
 μακρὸν τεῦχος Ἀναστασίου 67  
 Μανουήλ Γεδεῶν 201  
 Μαργαρίτης Ἀπόστολος 226  
 Ματθαίου Ἐπιστήμη 320  
 Ματθαῖος ὁ Μυρέων 259  
 Μπέης 350  
 Mbengga 289  
 μέγας Ἑλλην γεωγράφος Στράβων 23

- μεγάλη Βουλγαρία Ἰγνάτιεφ (μπάρμπα-  
 ψεύστης) 11  
 Μέγας Γ. 189  
 μέθοδος του 246  
 μεθοριακή διαρρύθμιση πρὸς βορρᾶν 145  
 μελιγκάρι 342  
 Μελίκη 268  
 μισοφόροι 213  
 μισοφούστανο 213  
 μογγολοειδῆς τύπος 21  
 μορφωτικὴ καὶ πνευματικὴ δραῖσις Ἑρα-  
 κῶν 85  
 μοναστήρι (ἅγιασμα) 331  
 μουχιάρης 337  
 Μπάμπω Νούν 292, 293  
 μπικάδια 307  
 μποζουτζήδες 265  
 Μπουλγκάρ Δάγ 17  
 μπουρλιά 224  
 Μποστάκου 316  
 μπρούμιτα 353  
 μύθισις 311  
 μυθικὴ ἔκστρατεία Ἀμαζώνων 46  
 μυθικός Ὅρφεύς 16  
 μυστήριον πυροβασίας τῶν Μπέγγα 289  
 Νάνσεν 123  
 νέα κατανομή ἐθνικοτήτων 125  
 νέα γενεὰ ἱστοριογράφων καὶ φιλολόγων  
 247  
 νεκρῶν καύση 296  
 Νεοελληνικά Γράμματα 304  
 νεοελληνικός ἐποικισμός 126  
 νεόκμητον ὕνιον 342  
 Νεστενάρι 292  
 νεώτεροι ἐθνολόγοι 24  
 νεώτεροι γεωλογικαί, ἀνθρωπολογικαί καὶ  
 ἐθνολογικαί μελέται 23  
 νεοκορία 65  
 Νικόδημος ὁ τοῦ Πηδαλίου 202  
 νομίματα Ἑρακικῶν πόλεων 64  
 Νότιος Ἑράκη 106  
 ξεφλουδισμένο κλωνάρι 314  
 Ξενοφῶν 39  
 Ξενοφῶν πηγὴ 40  
 ὄβολός 330  
 ὄγδος ἄθλος Ἡρακλέους 43  
 Ὄδομάντης 26  
 Οἶαγρος 44  
 οἰκονομικὴ δραῖσις Ἑρακῶν 85  
 οἰκία τοῦ Ρούσου 243  
 οἰκογενεακαὶ παραδόσεις 74  
 οἰκονομικὴ διέξοδος εἰς Αἰγαίου 129  
 Οἰκονομίδης Ἀπόστολος 184  
 Ὀκτωβρίου 5 1938, 241  
 ὀμαδικαὶ ἀπελάσεις καὶ ἐκτοπισμοὶ 156  
 ὀμοιότης ἀναστεναγίων πρὸς μαινάδας 290  
 ὀνόματα διακριθέντων Ἀδριανουπολιτῶν  
 εἰς τὰ γράμματα 84  
 ὀνοματικὸς κατάλογος λαογράφων Ἑρα-  
 κῶν 193—200  
 ὀπισθοβουλία Βουλγαρίας 155  
 ὄργια Βακχῶν καὶ Μαινάδων 289  
 ὄργιαστικὴ λατρεία Διονύσου 27  
 ὄρια Ἑράκης 7  
 ὄροι Ἑράκης 8  
 ὄροι οἰκονομικῆς διέξοδου Βουλγαρίας 130  
 οὐράνιον (235) 328  
 Οὐρκάρι 292, 293  
 Πάνωφ 15  
 Παῖσιος μοναχός 15  
 πανσλαβισμός 14  
 παγκόσμιος πόλεμος 122  
 παλαιότατοι συνεταιρισμοὶ στὴ Ἑράκη  
 206, 207, 208  
 παρείσακτοι Βούλγαροι 119  
 Pauli Wissowa 5  
 Παπαϊωαννίδη Κ. 187  
 Παπαδόπουλος Χρυσόστομος 183  
 Παπαχριστοδοῦλου Μόσχος 189  
 Παπαχριστοδοῦλου Πολ. Τέσσαρες σύγ-  
 χρονοὶ ἱστοριογράφοι Ἑράκης 5, 177  
 Παπαποστόλου 316  
 Πατικόπουλος Γ. 318  
 πάτσα 327  
 Παυλικιάνοι 291, 292  
 Παυλικιάνων δόγμα 292  
 περίεργα καὶ παλιὰ ἔθιμα 304  
 πέλματα 304  
 Πενθεύς 290  
 πενθέκτη 202  
 περίσωση δειγμάτων λαϊκῆς τέχνης 191  
 περιφέρειαι Κομοτινῆς καὶ Κιριτζαλή 106  
 περιληπτικὴ ἀπόδοσις Α' τόμου 256  
 περιγραφὴ ἐπὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἐβρου 38  
 περιγραφὴ παραλίων 38  
 περιγραφὴ τοῦ Δορίσκου 38  
 περιήγησις Εὐρώπης 37  
 περίθαλψις Ἑλλήνων 81  
 περὶ καταγωγῆς Ἑρακῶν 26  
 περίοδος μυθικῶν καὶ προϊστορικῶν χρό-  
 νῶν 43  
 περιοχὴ Στράντζας 266, 272  
 περιοχὴ ὑποτεταγμένων ἑλλήν. πόλεων 62  
 περιπόδια 326  
 Πετρόπουλος Δ. 190, 294, 357  
 πηγὰι τοῦ Κώδικος Démonie 260  
 πηγὴν πρώτης χειρὸς 39  
 πιθανὴ ἐξήγησις ἀκατίας 322  
 πίναξ σχολῶν Ἑράκης 82  
 Πινδάρου παιὰν εἰς Ἀβδηρίτας 41  
 Πιπεράδες 356  
 πληροστερον βιβλίον περὶ τῶν ἀρχαίων  
 Ἑρακῶν 22  
 πλοῦτος τῆς προίκας 210  
 πνοὴ καὶ φωτιὰ 326  
 ποδιὰ 219, 220, 221  
 ποκάμισσο 212  
 Πολίτης Ν. 177, 334, 335  
 πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ συμμαχίαι 57  
 ποικίλαι σχέσεις δύο λαῶν 54



- Πολυμήτωρ 44  
 πομπή 352  
 Πομπώνιος Μέλας 42  
 πραξικοπηματική κατάληψις Ἀνατ. Ρω-  
 μυλίας 154  
 προδοσία Βουλγαρίας 155  
 πρόσφατη ἐπιστολή Ρωμαίου 297, 298  
 Πρόεδρος Ρουμανικῆς ἀκαδημίας 241  
 Provincia Thracia 69  
 προοῦσαν μείωσιν τῶν αἰσθήσεων 321  
 προϊστορικοὶ κάτοικοι τῆς χώρας 36  
 προϊστορική Θράκη 33  
 προϊστορικοὶ ἄρτιοι Θραῖκες 23  
 πρῶτος βαλκανικὸς πόλεμος 122  
 πρῶτοι χρόνοι εὐρωπαϊκῆς κυριαρχίας 63  
 Πρωτοβούλγαροι 14, 19  
 πρῶτοι ἄποικοι 49  
 Πυθαγόρας 29  
 πυκνὸς ἀποικισμὸς Χαλκιδέων 49  
 πυκναὶ σχέσεις Θρακῶν καὶ Ἑλλήνων 53  
 πυροβάδισμα 310  
 πρωτόγερος 337  
 ραβδοσκόποι 324  
 Rakovsky (1859) 16  
 Ράλλης Ἰ. 235  
 Ράτσο Πετρῶφ 106  
 Reclus Elisée 102  
 Ρέσβι 267  
 Ρῆσος υἱὸς Ἡιονέως 44  
 Rogues Mario 234  
 Ροδόινος 188, 349  
 Romansky Stoian 233  
 Rossida ἢ Vrida (Ἐφριδίχη) 16  
 Rosseti Alex. 225  
 Roumeli—Ρωμυλία 145, 146, 147, 148  
 Ρουσσὸς Δημοσθένης ὁ Θραῖξ 225  
 Ρωμαῖος Κ. 179  
 Ρωμαῖος Κ. Α. 289, 291, 293, 294, 295  
 Ρωξελάνοι καὶ Σαρμάται 65  
 Ρωσσοτουρκικὴ συνθήκη 18:9 75  
 Σακελλαριάδης Σπήλιος 186  
 Σαμακόβι 356  
 Σαμοθράκη Ἀχιλλέως Ἱστορία Θράκης 5  
 σαραπανατζήδες 265  
 Σασάνωφ 106  
 Charles Vellay 83  
 Saturnalia 348  
 Σβορώνος Ν. Γ. 257  
 Chopoff 104  
 Σεϊμένηδες 360  
 Σεύθης Α' 60  
 σημερινὴ ἐθνογραφικὴ κατάστασις Ἑλλη-  
 νικῆς Θράκης 24  
 Σῆμος Σῆμος «Πατρις» 226  
 Sit John Canyell 126  
 σκορπισμένοι στοὺς θρακικοὺς καὶ μακε-  
 δονικοὺς κάμπους 304  
 σκοτιδα 327.  
 Σκύλαξ, Σκύμνος 41  
 σλαβικὰ τοπωνύμια τῆς Θράκης 72  
 Σλαβικὴ Βέδα (Veda Slovena) 16  
 Σλαβικαὶ ἀρχαιότητες Schafaryk 17  
 Σλαβοβουλγαρικὴ ἱστορία 15  
 Σουφλί 75  
 Σταμούλης Ἀν. Ἀντώνιος 184  
 Σταμούλη Ἀν. οἰκονομία 184  
 στάσις Ἑλλάδος 133  
 στατιστικαὶ πληθυσμοῦ 90  
 στατικά Wagner καὶ Suran 111  
 στατιστικαὶ τῶν Ἑλληνικῶν ὀρθοδόξων  
 ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν 97  
 στεφάνωμα ποντικῶν 332  
 Στεφάνου Βιζαντίου περὶ πόλεων καὶ δή-  
 μων 22  
 Στέφ. Βιζάντιος 42  
 Στέφ. Νεομάρτυς 75  
 στοιχεῖον μῆσεως 312  
 Στρόβων 45  
 στρατηγὸς Diebits (Zabalkanski) 15  
 στρατηγὸς τῆς Θράκης 64  
 στρατηγὸς Μεγάβαζος 18  
 Studii Byzantinoromâne 238  
 συγγένεια θρησκείας 28  
 σύμβασις ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν 123  
 συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ρουμανικῆς  
 Ἐκκλησίας 259  
 συμμορία Βουλγάρων φιλοολυμπικῶν πλα-  
 στογράφων 16  
 συμπέρασμα 119, 308  
 συμπύκνωσις ἐνεργείας 323  
 σύνθεσις πληθυσμοῦ Δυτικῆς Θράκης 90  
 συνήθεια χριστιανῶν 201  
 Συνθήκη Νεϊγύ, 48 ἄρθρ., 133, 134  
 Συνθήκη Παρισίων 1917, 158  
 Συνθήκη Λωζάνης 1923  
 Συνθήκη Σεβρών (1920) 78, 122  
 Συνθήκη Βουκουρεστίου 77  
 Συνθήκη εἰρήνης Λονδίνου 76  
 Συνθήκη Neuilly 73  
 Συνθήκη Λωζάνης 122  
 συγκριτικὸς πίναξ Schulze 109  
 συρροή Ἰώνων 50  
 σχέσεις Θρακῶν, Φρυγῶν 45  
 σχολαὶ Φιλιππουπόλεως 84  
 σχολικαὶ δαπάναι 85  
 σωματεῖον μημένων 306  
 Τανάγρας Ἀγγ. 290, 291, 294, 308, 309  
 τὰ μέχρι τοῦδε συμπεράσματα 48  
 Τεγύριος 44  
 The National Geographic Magazine 289  
 τελειοποιήσις μορφῆς 246  
 τελευταία φράσις 137  
 Τζέφφερσον Κέπφερν 158  
 τελετουργικόν 353  
 τηλεκινητικὰ φαινόμενα 324  
 Τηρέυς 44  
 τιμητικαὶ διακρίσεις 58  
 τίτλος Χάν 20  
 τουρανικοὶ λαοὶ 19  
 Turcograecia hui Crusius 257

- Tomaschek 117  
 τόξο καὶ φαλλός 343  
 τοπογραφικαὶ λεπτομέρειαι 41  
 τουρκικαὶ στατιστικαὶ 111  
 Τουρκικὴ Ἐπιτροπὴ Θράκης 113  
 τραγούδια Ἀναστεναρίων 362  
 τουρκικὰ τοπωνύμια 72  
 τούρκισσαι 204  
 τρεῖς Γαζαῖοι 227  
 τρεῖς ἐκ Γάζης συγγραφεῖς 239  
 τρεῖς ἐθνογραφικαὶ μελέται περὶ Θρά-  
 κης 103  
 Τρουλιὰ 357  
 τσαρούχια 331  
 Τσβίγιτις 101  
 τσουράπια 221  
 τύμβοι Θράκης 35  
 τύχαι καὶ περιπέτεια Μακεδονίας 62  
 Ὑπεροχὴ εἰς ἐμπόριον 88  
 ὑπεροχὴ Ἑλλήνων 108  
 ὑπερυλικά φαινόμενα 324  
 ὑπόθεσις προσφύγων 95  
 ὑπόμνημα Ὑψηλῆς Πύλης 113  
 ὑπόμνημα ἐπιτροπῆς Θρακ. Συνεδρίου 93  
 ὑπόμνημα Βουλγ. Θράκης 1922, 91  
 ὑψηλὸς νεολιθικὸς πολιτισμὸς 34  
 φαινόμενον ἀκαΐας 312  
 φαλλός 338  
 φανέλλα 212  
 φαρδοκόσσα ἢ ἡ φαρδεῖα 221, 222  
 Φιλιππούπολις 64  
 Φιλολογικὸς σύλλογος Πόλης 181  
 Fiji (Φίτζι) 289, 323  
 φιρμάνιον Βουλγ. Ἐξαρχίας 149  
 Fligier 117  
 φορεσιὰ τῆς Σουφλιώτισσας 209  
 Χαρακτηριστικὸν ἀναστεναρίων 295  
 Χάρες 305  
 χάριτης τοῦ Αὐστριακοῦ Carl Sax 11  
 χάριτης A Ischirkoff 11  
 Χατζῆ Μαρία 321  
 Hogarth D. G. 107  
 χορὸς ὀργιώδης 326  
 χορὸς φωτιᾶς 307  
 χορὸς ὑπερδιεγέρσεως 311  
 Χουρμουζιάδης Ἄν. 177, 178, 269, 271, 272  
 Χουρμουζιάδης Καλλιστ. 187  
 Hurmuzaki documente 238  
 χρονικὸν τοῦ 1570, 257, 258  
 Χούχουτος 346  
 χρυσοῦς δικτύλιος 55  
 χώρα αὐτόνομος 62  
 Ψάλτης Σταμ. 183  
 ὦραι σχολῆς 244  
 ὡς ἄνθρωπος ὁ Ρούσος 243  
 ὦμό κρέας 311